

DOĞU ANADOLU'DA ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ

Yaşar Kalafat

Genişletilmiş
6.Baskı

Ankara – 2010

*Bu kitabın tüm hakları yazarına ve
yayıncısına aittir.*

ISBN

978-975-267-323-6

Genel Yayın Yönetmeni

Cuma AĞCA

Grafik-Tasarım

Nihal ÖZGEN

Kapak Tasarım

İlteber YALÇIN

Kapak Resmi:

Hamamlı Köyü-Sarıkamuş-Kars

Baskı & Cilt

Bilge Ofset Matbaa

Maltepe / ANKARA

Tel: (0312) 229 26 59

BERİKAN YAYINEVİ

Eti Mah. GMK. Bulvarı Bulvar Apt. No: 80/1

Maltepe / ANKARA

Tel: (0312) 232 62 18 Fax: (0312) 232 14 99

İÇİNDEKİLER

ALTINCI BASKIYA SÖZ BAŞI.....	9
BEŞİNCİ BASKIYA SÖZ BAŞI.....	23
DÖRDÜNCÜ BASKIYA SÖZ BAŞI.....	33
ÜÇÜNCÜ BASKIYA SÖZ BAŞI.....	45
İKİNCİ BASKIYA SÖZ BAŞI	57
BİRİNCİ BASKIYA SÖZ BAŞI.....	63

GİRİŞ

I- TÜRK İNANÇLARINA GENEL BAKIŞ.....	69
II- TÜRK İNANÇ YUMAĞI ÇALIŞMALARI VE ARAŞTIRMAMIZ	83

BİRİNCİ BÖLÜM

TENGRİ, İYELER VE KAM

I- TENGRİ/TÜRK TENGRİSİ/BİR TENGRİ/TANRI...	89
II. İYELER.....	96
1. Yardımcı İyeler	96
2. Koruyucu İyeler	98
a. Umay.....	98
b. Ana Maygıl.....	103
c. Ak Ana (Ene).....	104
3. Kara İyeler	106
a. Erlik	106
b. Alkarısı	112
c. Kamos	118

III. GÖK VE YER İYELERİ	119
1. Gök İyeleri	119
a. Gök/Kök Tengri.....	119
b. Güneş.....	127
c. Ay ve Yıldızlar	133
2. Yer İyeleri	138
a. Dağ İyesi	138
b. Kaya-Taş İyesi	146
c. Yer İyesi.....	152
d. Su İyesi	165
e. Ağaç/Orman/Bitki İyesi	173
VI. EV, OCAK, OD / ATEŞ, AĞIL İYELERİ	180
1. Ev İyesi	180
2. Ocak, Od / Ateş İyesi	185
3. Ağıl/Ahır İyesi.....	196
V. KİŞİOĞLU, APA/ATA, ARVAK/ARBAK (RUH) ..	199
1. Kişioğlu.....	199
2. Apa / Ata ve Arvak / Arbak	208
VI. KAM / ŞAMAN / OYUN / OZAN.....	216

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAYATINDA TÖRENLER VE İNANÇLAR

I. DOĞUM	241
1. Doğum Öncesi.....	242
2. Doğum Sırası	258
3. Doğum Sonrası	270
II. AD VERME	279

III. EVLENME / DÜĞÜN	290
1. Düğün Evveli.....	290
2. Düğün Esnası	308
3. Düğün Sonrası	316
IV. KURBAN, ADAK, SAÇI VE BEREKET TÖRENLERİ.....	322
1. Kurban, Adak ve Saçı.....	322
2. Yağmur Duası.....	345
3. Saya.....	355
V. ÖLÜM-MEZAR, YAS VE YUĞ TÖRENİ.....	359
1. Ölüm ve Mezar.....	421
2. Yas ve Yuğ Törenleri	437
 SÖZSONU	 459
KAYNAK KİŞİLER	467
KAYNAK KİTAP VE MAKALELER	471
DİZİN	533

*Sarıkamış Şehitlerinin
Aziz Hatıralarına İthaf Olunur*

ALTINCI BASKININ SÖZ BAŞI

“Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançları’nın İzleri” (DAETİİ) isimli bu kitap çalışmasının 6. baskısı münasebeti ile evvelce baskısı yapılan nüshaların Söz Başı bölümlerinde olduğu gibi bazı genel ve özel açıklamalar yapmak istiyoruz. Bu açıklamalarda, alandaki çalışmalarımızın geçirdiği evrelere, bu alanda ve anılan coğrafya ile ilgili olarak yapılan çalışmalara, bu çalışmaların yapılış amacı itibarıyla bölgesel gelişmelerin halk kültürü, bu arada doğal olarak halk inançları kültürü çalışmalarına olan yansımalarına dair bazı değerlendirmeler yapmayı düşünüyoruz.

DAETİİ isimli çalışmanın yapılmasında bizi yola düşüren etken, Anadolu’da halk arasında yaşayan kitabî dinle muhakkak örtüştüğü söylenemeyen bazı inançların anadili farklılığına rağmen büyük ölçüde aynılıklar içermesi idi.¹ Buradan yola çıkınca çalışmalarımızda kitabın her yeni bas-

---

¹ Araştırmacı, düşünür, yazar Nevzat Kösoğlu, resmi dinin yanı sıra oluşan yapıya “İnanç Sistemi” demektedir. (Nevzat Kösoğlu, “İslam Medeniyeti ve Temel Unsurları: Türkiye’ye Günümüze Yansımaları”, **Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu, 02-03 Kasım 2009, Ankara.**)

kısına, genişleyen coğrafyadan yeni örnekler eklememiz çalışmayı yatay ve dikey anlamda zenginleştiriyordu.

DAETİİ'nin 5. baskısından sonra 5 yıl geçmişti. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesindeki halk, halk-millet ilişkisi anlayışı halk kültürü-millî kimlik ilişkileri yaklaşımı, içerden ve dışardan birtakım baskılar yaşamış daha sağlıklı bir ifade ile başlangıçtan beri var olan bu baskılar yoğunlaşarak etkisini artırır olmuştur. Bu baskılar kültürel kimlikten yola çıkarak üniter yapıyı hedef olarak yürütülürken, kültürel hayatın millilik vasfını tahribe odaklanmışlardır. Bu tespit üzerinde durmak istediklerimizden birisidir ve biz bu görüşü de irdelemeği düşünüyoruz.

Küresel gücün orta doğuda Türkiye'ye komşu oluşu, Türkiye'nin bir dönem için de olsa bu gücün bölge politikasına "hayır" demiş olması, Bu gücün Irak halkının bir bölümünü özel koruması altına almasına ve milletleştirme sürecine sokmasına yol açmıştır.² Özel koruma altına alı-

² Süper güç bölgeye gelişinin gerekçesini terör karşıtı olmakla açıklamıştır. Aynı güç 20-25 yıllık bir geçmişi olan tekrarlamalarında PKK'nın bir terör örgütü olduğunu kabullenmiştir. Ancak terör örgütü listesindeki Taliban gibi örgütler karşısında aldığı tavrı almamıştır. Obana ile başlayan süreçte Türkiye, ABD ve Bölgesel Yönetim PKK terörüne karşı işbirliği kararı almışlardır. Bu mücadelede ABD, PKK kamplarının bulunduğu ve özel koruması altına aldığı Kuzey Irak'taki kamplara müdahale etmemiş ve Türkiye'nin sınır ötesi hareketini de önlemiştir. ABD'nin bu konudaki desteği kamp koordinatlarını verdiği şeklinde açıklanmıştır. Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi PKK terörünü onaylamadığını, mevcut silahlı gücü ile bu örgütü tesirsiz hale getiremeyeceğini, esasen PKK ile aynı halk tabanını paylaştıklarını açıklamıştır

nan Irak halkının bu bölümü Türkiye’de yaşayan ve Türk milletini oluşturan halklardan bir bölümünün uzantısı idi. Böylece Türkiye Cumhuriyetini kuran halk esaslandırmasından hareketle kimliği “Türk” olarak belirlenen ve ana dili Türkçe olmayan bu halk bölgede iki ayrı kimlikle tanınır duruma getirilmiştir. Bununla da kalınmayıp Türkiye, İran, Irak ve Suriye’de dağınık demografik yapı arz ederek içiçe yaşayan halkların ihtilafı halklar haline sokulmasına gidilmiştir.

Türkiye’de etnik kimlik farklılığından temellenen bir siyasî ideolojik hareketin oluşması için AB ve ABD farklı platformlarda ve değişen dozda ve üslupla onlarca yıldan beri hedef belirlemiş ve bu istikamette etkinlik gösteriyorlardı. AB, kapılarını zorlayan Türkiye’nin bu cesametli gövdesi ile kendisine muhatap edilmesini istemiyor, kilo vermesini ve gövdeden atılacak kısmın elinin altında olmasını istiyordu. ABD ise gerektiğinde direnme temayülleri de gösterebilen, Türkiye’nin direnç gücünü kırabilecek olan, Türkiye’den yitirilen bu gücün farklı formatta da kendi saffında yer almasını istiyordu. Etnik zeminli bu mücadele içerden de destek bularak Türkiye’de dayanılmaz noktalara getirildi. Bu gelişmelerin sonucu, Türkiye’de siyasî iktidar bazı tanımlara yeni içerik kazandırmanın kapılarını araladı. Böylece halkların demokratik kültür paylaşımı, söz konusu etnik kesime sözcülük yapanların, ulus kimliği inşa arayışlarına girmesine yol açtı ki, bu hal halklar arasında ciddi bir yol ayrımı tablosu çiziyordu. Emperyalizm bölge halklarının ortak kültür

değerlerini Irak'ta ateşli silahlarla yıkmıştır.³ Bu yıkım, yakın çevresinde de işgal şartlarına uygun zemin hazırlanmış ve bu enkazdan doğacak yeni yapılanmaların fitilini ateşlemişti. Bu gelişmenin halk kültürüne yansımaması beklenemezdi.

Emperyalizm hep vardı ve olacaktı. Demokrasilerde farklı arayışlar ve çıkış noktalarının olması da doğaldı. Halk kültüründeki yapılanmayı etkilememesi de beklenemezdi. O halk kültürü ki, antiemperyalist kültürel yapılanmanın en güçlü kalesi idi. Yeni dönemde halkların ortak kültürel hayattan pay almaları safhası ve onun demokratik mücadelesi yok sayılmış Irak halkından üretilen çok milletli toplum modeli mücadelesi komşularına sıçratılmıştı. Bu gelişmenin seyri ve arkasına aldığı güçlerle birlikte amaçladığı hedef Sevr'i hatırlatıyordu.⁴

Yerel dillerden esaslandırılan kimlik, yerel dillerle millî eğitim yapılması ve kültür dili statüsü tanınması, bu dillerden resmi yayın ve resmi yüksek eğitim yapılabilirli-

---

³ Irak bombalanırken sadece insanlar canlarından ve maddi imkânlarından yoksun bırakılmamış, bu insanların ruhu öldürülmüş veya öldürülmek istenilmiştir. Bu ruh Irak'ın ruhu idi. Bu ruh bölgesel bir ruhtu. Iraktaki ana dilleri ve doğma dinleri farklı da olsa varisi ve yapıcısı oldukları aynı kültürü soluyorlardı. Yıkılan tarihi eserler, yağmalanan müzeler ve kütüphaneler Irak halkının hatta bölge halklarının ortak geçmişi ortak hafızası idi.

⁴ Sevr'de de Kürt etnik kimliğinden yola çıkılarak Anadolu'nun belirli bölgesinde bir siyasi yapılanma planlanıyor. Bu yönetime Osman Devletinin parçalandırılmasında olduğu gibi tedrici haklar veriliyor, etnik milliyet merkezli yapılanma ileride Irak, Suriye ve İran'ı da kapsamayı planlanıyordu.

ğin kabul ve uygulama imkânı bulması, halkların kültür zenginliği adına sürdürdükleri yarışta, yerini milliyetler savaşına bırakma temayülüne sokulmuştur.⁵ Farklı eğitim ve kültür dilinin olduğu kabul edilmiş, kabul ettirilmiş, kabul edilme durumunda bırakılmış bir toplumda halk kültürü ortaklığından bahisle, birlikteliği sürdürme umudu oldukça zayıflamıştır.

Türkiye “İki devlet tek millet” çizgisinden “İki millet tek devlet” yapılanmasına meyillendirilmiştir.

Üzerinde durula gelen, “halkların kültürlerini eşit yaşamalarını engelleyen mevzuatın kaldırılması, halkların kültürlerinin inkârı ve asimile edilmeleri” politikasından vazgeçilmesi, Cumhuriyeti kuran halkın kültürünün Türk kültürü olarak kabullenilmesi ve benzerleri arayışlar yerini, etnik merkezli siyasi partilerin etkinliklerine, bırakmıştır. Bu partilerin ABD ile sorunlarının çözümü için temsilcilik kurabileceklerine bırakmış, süper güç müttefiki olan bir devletin bir siyasi partisine bağımsız devlet muamelesi yapmıştır. AB, Türkiye’den beklentileri arasına bu halkla ilgili taleplerini de eklemiştir. Bu talepler halkların birlikteliklerini değil ihtilaflarını hedefliyordu.

Esasen Hristiyan emperyalizmin Türkiye’den beklentisi bin yılı aşkın geçmişi olan “Müslüman toplumların

---

⁵ Halkların farklı ana dilleri var ise bu dillere yaşama şansının tanınması istemek, bu dillerle de halkların kendilerini anlatabilme haklarının olduğunu savunmak, saygın, demokratik ve karşılıklı saygının bir sonucudur. Ancak anlayışın yerini ortak halk kültürünü emperyalizmden güç alarak zoraki doğumlara sokmak annenin ve yavrunun sağlığını tehlikeye atan insanlık suçudur.

ıslaha muhtaç vahşiler olduğu” zihniyet dönemi ile başlamıştır. Emperyalizm-oryantalizm bağlantılı etkinliklerin uygulama yöntemleri bilinirken “İç ve dış dinamikler” yapay yapılanmasından da bahsedilirken sağlıklı bir ifade kullanılmış olmayacaktır. İç dinamikler emperyalizmin yerli işbirlikçilerinden başkası değildir. Şu nokta gözden kaçmamalıdır ki, yerli işbirlikçileri muhakkak anadili Türkçe olmayanların arasında aramamak gerekir. Anadili Türkçe, Kürtçe veya başka bir Anadolu dili olan öylesine işbirlikçiler vardır ki, bunların muhakkak dağda aranmaları gerekmediği gibi muhakkak “bölücü” safta oldukları teşhisi de bir yanıltmacadır. Yerli işbirlikçiler, her dönem her kesim ve her meslekten kimseler olmuşlardır.

Türkiye Cumhuriyetinin kurucu iradesi, Türk milletini Türkiye Cumhuriyetini kuran halk olarak ve Türk kültürünü de Türk milletinin kültürü olarak tanımlarken, anadili veya yerel diller farklılığını Türk olmak için ölçü almamış, farklı anadilli Türklerin kültürünü de milli kültürün dışında tutmamıştır. Buradan hareketle Türkiye’de ana dili farklılığından doğan tanımlar, Türklüğün alternatifi değildir. Bu algılamayı çarpıtmak ve çarpık zihniyetini resmi veya değil icraatına yansıtmak, ana dili Türkçe olanları da, bir şekilde, yerli işbirlikçi olmaktan kurtarmaz.

Kurucu irade bu anlayışı temsil ettiği için tarama sözlükleri çalışmaları yapılırken ortak yazılı ürünleri ve derleme sözlükleri de yapılırken halkta yaşayan ortak dil esas alınmıştır. Bu zihniyetten sapıldığı nispette ve dönemlerde, Ortak Anadolu Türkçesi hedefi, yerini yerel dillerin millî ortak dile alternatif olma hedefine bırakmış-

tır.⁶ Azmin/Dağ Çiçeği gibi güzel isimler “Türkçe” olmadıkları gerekçesi ile dışlanmış Tv. Dizileri ile halka batı dillerinden insan ve firma ismi telkin edilmiştir.

Türk tarihi, öncelikle Türk milletini kuran halkın tarihidir. Bu tarihte yaşanan her iyi ve kötü an, kazanılan her başarı, üretilen her eser bu halkın ortak malıdır, Türk kültür tarihi bu gerçeğin şahididir. Anadili Türkçe ve Kürtçe olan halkların paylaşmadıkları bir Türk devleti yoktur.⁷ Bu anlayışın bir ürünüdür ki, Selçuklular kadar Eyyubiler’in de Türk olduğu gerçeği ihmal edilmemiş, Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki eğitim müfredatlarına Eyyubiler ile Selçuklular aynı önemle ele alınmıştır. Bu hedeften sapıldığı içindir ki Anadolu’da Selçuklu kalıntısı beyliklerin mirasına sahip çıkılırken ihmal edilmiş Eyyübi Türk Devleti uzantısı olan beyliklere alternatif etnik kimlik adına sahip çıkılır olunmuştur. Oryantalizmin ba-

---

⁶ Antiemperyalizm tutum takınma adına ortak Türk kültüründen yola çıkarak bölgesel bir güç oluşturmak ve buradan hareketle de Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve diğerleri arasında ortak Türkçe yapma girişiminde bulunan arayışın bu ülkelerin içerisinde ortak dil oluşturma sürecinin yaşanması gerektiğini anlamamalarını, anlamak oldukça zordur. Milli sınırlar içerisinde birlikte yaşadığınız halkların dillerindeki ortak kullanım alanı bulan kelimeleri atacak, kelime ihtiyacınızı emperyalist ülkelerin dillerinden aldığınız kelimelerle karşılayacak ve daha sonra da antiemperyalist kültü politikası izlemiş olacaksınız. Bununla da yetinmeyip dışladığınız ecdat yadigarı ortak kelimeleri sahipleneni kültür bölücülüğü ile suçlayacaksınız.

⁷ Yaşar Kalafat, Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları VIII, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007

tıdaki kaleleri olan ve etnik kimlikten millî kimlik oluşturmayı amaçlayan Enstitülerden personel ve program alarak Türkiye’de etnik kimliği araştırarak Enstitüler kurmayı amaçlamak veya benzeri girişimlerde bulunmayı “Atatürk Devrimlerinin devamı” olarak göstermek de bize göre aynı kapsama girer.⁸

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesi bazı kuruluşlarla hayat buldurulmak istenilmiştir. Millet için tarih ve dil gibi bazı zaruri dayanaklar gerekiyordu Türk Tarih Kurumu (1931), Türk Dil Kurumu (1932) Ankara Etnografya Müzesi’nin açılması (1930) Halk Evleri (1932) bu amaçla kurulmuşlardı⁹. Bu kurumlara daha sonra iki yeni kurum daha aynı amaçla eklenmiş ve Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı oluşturulmuştur.. Tarih ve Dil Kurumları’na eğitim alanında paralel çalışma sürdürmek üzere Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (1935–1936), Gazi Terbiye Enstitüsü (1932) kurulmuştur. Türkiye’de millî devletin oluşumundaki zihniyete dair

⁸ Paris ve Moskova Kürdoloji Enstitüleri Sevr’i hayata geçirmek gerekli kültürel dökümleri ayrı bir milliyet inşası için kullanmak amaçlı kurulmuş yapılanmalardır. Bu maksatla yıllarca süren çalışmalar bir hayli arşiv birikimin oluşmasını ve yayının yapılabilmesini sağlamıştır. Şüphesin Anadolu geçmişi ve mevcut durumu itibariyle incelenmelidir. Ancak bu incelenme emperyalizm patentli ve muhakkak halk kesimlerinden birisi için yapılmamalıdır. Anadolu’da yaşayan ve tek bir fertle de temsil ediliyor olan kültürler de araştırıp onlara da ortak miras adına sahip çıkabilmelidir.

⁹ Nail Tan, **Türkiye Cumhuriyeti’nin 80. Yılında Cumhuriyet Dönemi Kültür Çalışmalarının Dünyü, Bugünü, Yarını, (Bir Kültür Politikası Oluşumu)**, Ankara, 2003, s. 13–16

ilmî bir görüş alınacak ise bize göre bunu arayışın muhatabı bu kurumlardır.. Resmi eğitim dilinin millî devletteki oluşum biçimi, resmi devlet yayıncılığının yayın dili, yer ve insan isimleri anlayışına dair açılımların ilmî referanslarının bu kurumlardan alınması gerekir.¹⁰

Atatürk, “Türkiye Cumhuriyetinin Temeli Kültürdür” diyordu. Bu kültürün içerisinde halk kültürünün yerine işaret ederken de, “...Şu gördüğünüz sazın bağrında bir milletin kültürü dile geliyor. Bu milletin kültür hareketlerini ve seviyesini, millî geleneklerine bağlı kalarak, medenî dünyanın kendisine ayak uydurmaya mecbur olduğumuzu unutmamalıyız. Bu küçük sazın bağrından kopan nağmeleri bu istikametle geliştirmeye ehemmiyet ve kıymet verilmelidir.”¹¹ Açıklamasını yapıyordu.

---

¹⁰ Millî yayın dilinin yanı sıra halkların farklı ana dillerinden de yayın yapılırken bu yayın dili ortak dili konuşan diğer halk kesimleri tarafından anlaşılması, birlikte yaşayan halkların ortak hakkıdır. Zira farklı yerel dillerden yapılmış yayınlardan beslenmiş halklar için bu yayın birleştirici bir kültürel besindir. Bu asimilasyona kapalı çağdaş bütünleşmeğe açık bir uygulama biçimidir. Ortak dille verilmiş yer isimlerini bir evvelki isimlerle değiştirmek, yer isimi arayışında biteviye geriye gidişi gerektirir. İsim arayışında ulaşılan nokta halkların dillerinden seçilmiş kelimeler sınırını aşar, halklara da yabancı olan kelimelerin tercihi ve buna bağlı olarak da halkların kültürel hak isteme amaçlarını aşan sonuçlara götürebilir. Bize göre bu sorunun salim çözüm yolu mevcudu muhafaza ederken yeni isim seçiminde birlikte yaşayan halkların dillerinde yaşayan kelimeleri seçmektir.

¹¹ Nail Tan, **Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler**, İstanbul, 2008

Anadolu'nun farklı ev dilli halklarından derlenilen ezgiler yok sayılıp sadece Türkçe olanlarda ısrar edilmesi halinde, Anadolu Türk kültür gövdemiz bazen kör, bazen topal bazen da çolak kalır. Atatürk zamanında yapılmış bu nağme derlemeleri cumhuriyetimizin gerçek hazineleridirler.

Anadolu halkları arasında gerekli dil sentezi yapılamamış ve ortak Türkçeye gidilememiş olduğu için, Türk halk ozanın dolaşım coğrafyası ve buna bağlı olarak kültür taşıyıcılığı vasfı ve etkinliği sınırlı kalmıştır.

Gelecekte Türkiye'de yapılacak olan halk inançları çalışmaları, halk inançları malzemesine ulaşma ve onu anlamlandırmak bakımından bazı yöntem ve nazari farklılıkları da birliğinde getirecektir. Türkiye'de yapılan alan çalışmalarının derleme dili Türkçe idi. Gelişmeler Kürtçe öncelikli olmak üzere diğer halkların ana dillerinden de derlemelerin yapılabilceğini göstermektedir. Bu gelişme halk inançları çalışmalarında ham bilgiye sağlıklı ulaşılması ve bilginin anlamlandırılması safhasında ciddi bir imkândır. Özellikle inanç etimolojisinde bulgunun dilini bilmek onu anlamakta fevkalade önemlidir. Ancak bu imkân kapısı kendisi ile birlikte etnik milliyetçiliği de getirebilecektir. Gelişmenin seyrini halkların seçecekleri kültür stratejileri belirleyecektir. Zaman halkların inkârcılığa geçit vermeyen birlikteliğine de, aralarında çıkacak paylaşım kavgasına sürüklenmelerine de yol açabilir. Bu arada AB ve ABD ana dili farklı olan Türk halklarının strateji seçiminde Türkiye'yi yok sayarak çıkarlarını ihmal etmeyecektir.

Türkiye’deki ana dili Kürtçe olan halk adına siyaset yaptığını açıklayan siyasi parti, yaptığı açıklamalarda temel çelişkiyi Türk ve Kürt dilli halklar arasında koymaktadır. PKK’nın siyasi evriliminden sonra temel çelişki iki halk arasında olduğu şeklinde konulmuştur ki, bu hal gelecekte ciddi bir kültürel paylaşım ihtilafı yaşanacağına işaret etmektedir. Bilhassa Osmanlı Türkçesi ile üretilen Divan Edebiyatı ürünlerini sanırsız beyit beyit paylaşmak da yetmeyecektir.

Emperyalizm bağlantılı bu etnik milliyetçilik ayrışımı, mezhepsel yapılanmaya da yansıtacak, Anadolu Aleviliği kendi içerisinde muhtemelen ev dilleri/ana dillerine göre ayrışmaya uğratılacak buradan hareketle inanç yapısı da yeni bölünmelere yol açabilirken, bölgesel düşünülünce, emperyalizmin eline yeni istismar vasatları geçmiş olacaktır.

Emperyalizmin Anadolu Türk coğrafyasına komşu olmaya başlaması ile bölgede etnik milliyetçilik arayış ve uygulamaları giderek artmıştır. Etnik kimliği öne çıkaran bu gelişme karşısında Türklüğü etnik anlamda algılamayan anlamı daha da artmıştır. Kültür milliyetçiliğimizin, etnik milliyetçilik ve kültür şövenizmi anlamına gelmediğinin altını tekrar gerekecektir. Bu çizginin güç kaynağı halk kültürü çalışmalarını sayısal ve değersel artıcı belirleyecektir. Halk bilimi bunun için daha önem kazanmıştır. Bu çizgide inkârcı değil paylaşımcı, eriterek yok edici olma değil, birlikte eriyerek millet olma vardır. Bu çizgide bizim olmayan, millî olmayan ninni ile uyuyan, uyutulan

bebek, uyanınca bizim olan millî marşı söyleyemez, bizim millî marşımızla uyanamaz, anlayışı vardır.

Bu dönemde Türkiye’de anadili farklılığından hareketle oluşturulmaya çalışılan yerel kültürel coğrafya, bu dilden hareketle kendi kültür coğrafyasını oluşturmaya başlayacak ve çıkış noktası büyük ölçüde “halk kültüründe farklılıklar” aranması olacaktır. Halen Türkiye’nin büyük kültür merkezlerinde bu kimliğin edebiyat tarihi, dil tarihi, dinler tarihi gibi eserleri yayınlanmaya başlamıştır. Keşke bu yayınlar siyasî amaç gütmekten ve ana dili farklılığından esaslanmadan başlangıçtan beri yapılabilse idi. Bu fırsat büyük ölçüde kaçırılmış farkların kültür sentezi dönemi Türkiye içerisinde tarihi mirasa rağmen pek yapılamamıştır. Muhtemeldir ki, yeni dönemde ana dil aynılığı esas alınarak Irak, İran, Anadolu ve Suriye halkları yapılandırılmaya çalışılacaktır.

Mitolojinin millet inşa dönemindeki önemi bilinirken, Anadolu halk inançları irdelemelerinde mitolojik döneme yönelişte uzun yıllar Yunan mitolojisi kaçınılmaz ı ışık kaynağı olarak algılanmıştır. 1990’lı yıllarla birlikte bu yolculuğa İslamiyet’ten evvelki Türk inanç sistemleri Şamanizm, Kaminizm alternatif olmaya yüz tutmuştur. Anadili Türkçe olmayan Doğu Anadolu’lu Türkler İslamiyet’ten evvelki inançların izlerini ararlarken mevcut emarelere bakılır ise muhtemelen Zerdüştilik üzerinde duracaklardır. Bize göre, diğer verilere kapıları kapatmaksızın, birleştirici kod Sümerler ve onların inanç yapısı olabilir.

Bizim DAETİ isimli çalışmamızın 5. baskısından sonraki zaman zarfında yaptığımız çalışmaların büyük bir bölümü “Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları” ve Türk Kültür Coğrafyasında Karşılaştırmalı Halk İnançları” isimli setlerde toplandılar. Halen Suriye, Türkmenistan, İran, Azerbaycan, Irak ve Anadolu Türk kültür coğrafyası alanından derlemiş olduğumuz halk inançları bilgilerini bildiri ve makaleye dönüştürüp giderek kitaplarda toplama şeklinde çalışmalarımızı sürdürmeğe devam ediyoruz.

DAETİİ kitap çalışması bu peryotta da bildiri, makale ve diğer kitap çalışmaları ile ihate edilmeğe çalışıldı. İnancı derlenen bölge halkının tarihî arkaplanı Türk Devletleri Kültür Tarihi¹² isimli kitap çalışması ile ele alınmıştı. Bu dönemde ise incelenilen coğrafi bölgenin tarihine dair bilgi vermiş olmak adına, bölgede Türk kültürünü temsil etmiş devletlere dair bilgi içeren çalışmalar yapıldı. Bunların adları kitap isimlerinde canlı tutulmaya çalışıldı. Ayrıca bölge halkını oluşturan Beydili,¹³ Pinyaniş¹⁴, Halaç, Dadalı gibi toplumların halk inançları da özel çalışma başlıklar altında ele alındı. Bu çalışmaların

---

¹² Yaşar Kalafat, **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları VIII**, Berikan, Ankara, 2006,

¹³ Yaşar Kalafat, **Harezmi’den Hakkâri’ye Hakkâri’den Golan’a Türk Kültürlü Halklarda halk İnançları**, Berikan, Ankara, 2009

¹⁴ Yaşar Kalafat, **Ahlâşahlar’dan Günümüze Bitlis ve Çevresinde Halk İnançları, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan, 2009

hâsılları da bir şekilde DAETİİ isimli kitap çalışmasına yansıtıldı

Bu dönemdeki halk inançları çalışmalarımız; Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi öğretim üyelerinden Doç Dr.Tahsin Parlak tarafından yönetilen İbrahim Mustafa Vuslat Güven'in master tezi ile Kars-Iğdır Ardahan bağlamında irdelenmesi başlatılmıştır. Ayrıca Gaziantep Üniversitesi Fen edebiyat fakültesi öğretim üyesi Doç Dr. Ruhi Ersoy tarafından yönetilen Cevdet Avcı'nın master çalışması ile de çalışmanın genel fenomenolojik gelişim seyri akademik araştırma konusu olarak projelendirilmiştir.

Bu çalışmalar kapsamında 16 ciltle toplamaya çalıştığımız yeni seride kültürler-kodlar¹⁵, mitoloji¹⁶ ağırlıklı derlemeler, halk kültürü- etnik kültür- millî kültür bağlamında kimlik belirlemeleri içerikli strateji kitapları¹⁷ yer almaktadır.

17 Şubat 2010

Yaşar Kalafat

---

¹⁵ Yaşar Kalafat, **Kodlar-Kültler 1 Türk Kültürlü Halklarda Karşılaş-tırılmalı Halk İnançları**, Berikan Yayınlar, Ankara, 2009

¹⁶ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançlarından Mitolojiye 1**, Berikan yayınları, Ankara, 2009

¹⁷ Yaşar Kalafat, **Türk Kültür Coğrafyasında Halk İnançlarından Millî Stratejiye**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009; **Türk Kültür Coğrafyasında Halk İnançlarından Kültürel Kimliğe**, Berikan yayınları, Ankara, 2009

BEŞİNCİ BASKININ SÖZ BAŞI

Beşinci baskının önsözünde de, diğer baskıların önsözünde olduğu gibi zaman içerisinde konu ile olan gelişmelere dair bir değerlendirme yapmayı düşündük. Bu münasebetle halk kültürü-halk inançları kültürü kimlik bağlantısı ile bu kültürün etnik ulusal ve ulus üstü kültürel kimlikteki yeri üzerinde durduk. Son iki yıl zarfında alanla ilgili yapılmış olan bilgi şöleni türü toplu kültürel faaliyetlerdeki bildirilerimizin içeriğine kısaca yer verdik. Kitap ve makale çalışmalarımızla, konuya dair edindiğimiz yeni bulguların özetini yapmaya çalıştık. Bu arada 2006 ve müteakip yıllarda yapılması planlanan benzeri çalışmalara kısaca değindik. Çalışmalarımızı merkeze alan genç araştırmacıların araştırmalarını tanıtmaya çalıştık. Halk kültürü çalışmalarının uluslararası ilişkilerde, Türkiye'nin dış politikasında bir meta olabileceğine dair geliştirdiğimiz teoriye yer verdik. Diğer çalışmalarımızda olduğu gibi, kitabımıza inanç ağırlıklı indeks koyma geleneğimizi sürdürdük. Nihayet çalışmamızın resim bölümüne, bu defa sadece halk inancı içerikli resimleri değil, halk inancı çalışması yapan alanın diğer araştırmacılarının da resimlerini koymayı seçtik Evvelce derlemelerimize bir şekilde kay-

naklık yapmış kimselerin resimlerini koyarken; bu defa halk kültürü alanını da kapsayan değerlendirmecilerden bir kısmına ait resimleri de aldık. Böylece konu ile ilgili oluşturulacak arşive çalışmaların bu yönü itibarıyla de katkımız olsun istedik.

Halk kültürü çalışmalarının ürünleri, bir dönem "gösterimlik" veriler olarak algılanmıştı. Çok kere merak uyandıran, geçmişe duygusal yolculuklar yapımcı, müzeleri zenginleştiren, sergilenmesi ile yabancılar karşısında övünç vesilesi olan verilerdi. Bu dönemi, bu değerlere fonksiyon kazandırılması dönemi izlemişti. Tarihe karışan el sanatlarının örneklerine turistik eşya fonksiyonu kazandırılması istenilmiş veya daha ziyade kırsal kesimdeki halkın arasında yaşamakta olan bir kısım maddi kültür değerlerine ulus çapında daha yaygın bir yaşam alanı aranılmıştı. Günümüzde halk kültürü çok daha farklı bir fonksiyon kazanmıştır. O, sadece şehirli kültür ortamlarında temsil edilen kültürel bozulmaya ve kültürel bölünmeye çare olmakla kalmamış; aynı zamanda, ulusal kimliğin; yeniden inşasında, ulusüstü güçlerin ulusaltı güçler ile birlikte hareketlerine karşı korunmasında da önemli etken olabilmektedir. Yani, demokratik özlü anti-emperyalist politik arayışların mayası da halk kültürü olmaya başlamıştır. Halkların kültürleri, ulusal sınırlar içinde olduğu gibi, halk kültürü araştırmaları ile bölgesel siyasi yapılanmalar için üretilebi-

lecek stratejilere de bazen zemin oluşturmakta ve bazen de bu stratejilerin harcını teşkil etmektedirler.¹⁸

Dönem içinde halk kültürü çalışmalarının ilmi araştırmalarla yapılması sürdürülmüştür. Bir kısmına bizim de katıldığımız bu çalışmalara, doğal olarak daha ziyade üniversiteler öncülük yapmıştır.¹⁹ Atatürk Kültür Dil ve Tarih

¹⁸ Yaşar Kalafat, "Bölgesel Siyasi Yapılanmada Halk Kültürünün Önemi" Kars, **Ardahan, Iğdır İllerinde Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu (27-28 Kasım 2004, Ankara)** Ankara, 2004, Sh. 173-176 ; "Bölgesel İstikrarda Türk Halk Kültürünün yeri ve Önemi" **Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine Materialleri**, Baku, 2005 Sh. 462; "Atatürk Halk Kültürü Milli Kimlik" **Bal-Tam Türklük Bilgisi 1**, Eylül 2004, Sh. 111-115; "Karadeniz ve Kafkasyada Gelişen Dini-Siyasi Olaylar İtibariyle Türkiye'nin Güvenliği" **Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler (Elazığ, 17-19 Ekim 2001)** Elazığ, 2002 Sh. 429-437; "Kafkasya Anadolu Bağlamında Erzurum Kongresi ve Türk Kimliği" **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum Uluslararası Sempozyumu**, (23-25 Temmuz 2002, Erzurum Sh.93-103); "Sınır Ötesi Bölgesel Siyasi Dayanışmadan Bölgesel Siyasi Yapılanmaya" **Ermeni Araştırmaları**, Sonbahar, 2004/1, Sh. 14-15, Sh. 22-28; "Etno-Sosyal Yapı Ulus Devlet İlişkilerinde Stratejik Boyut" **Güneyde Kültür**, Mart-Nisan 2005, S. 158 Sh. 24-27; "Ortadoğu Etnisitesindeki Son Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri" **IV. Türkiyenin Güvenliği Sempozyumu (16-17 Ekim 2003, Elazığ, 2004)** Sh. 407-414; "Türkiye 'nin Kafkasya Politikasında Bölge Türklüğünün Yeri ve Önemi" **Ölümünün 50. yıl dönümünde general İsmail Berkok'a Armağan (1889-1954)** , Ankara, 2004, Sh. 285-316; "Balkanlarda Türk Halk İnançları" , **Balkan Türk Gençlik Önderleri, 26 Mart 2004 Ankara, (Bildiri)** Sh. 316-328

¹⁹ Yaşar Kalafat "Halk Bilimi Müzeciliği ve Halk İnançları", **Türkiye de Halk Bilim Müzeciliği ve Sorunları, Türk Halk Bilimi Müzesi-**

Yüksek Kurumu, bağlı kuruluşları ile doğal olarak bu akademik arayışın içindedirler.²⁰ Bu sahadaki diğer çalışmaların bir kısmı valilikler²¹ ve mahalli idarilerce yürütülürken²² bir kısmı da, konuya ilgi duyan bazı derneklerce sürdürülmektedirler.²³ Bunlar, yurtiçinde ve yurt dışında

---

ne Doğru Sergisi, Ankara, 2003, Sh. 214- 218; "Türk Halk İnançlarında Eşik" **II. Uluslar Arası Türk Tarih ve Edebiyat Kongresi, (11-13 Kasım 2005, Manisa)** ; "Türkiye'nin Kafkasya Politikası" Editör, Hacali Necefoğlu, **Türk Dış Politikası Sempozyumu, (Tutanak ve Bildiriler)**, Kars, 2005, Sh. 95-101, " Güney-Kuzey Azerbaycan Siyasi Olayları ve Türkiye'nin Güvenliği", **IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu, (Elazığ, 16-18 Ekim 2003)**

²⁰ Yaşar Kalafat "Türk Halk İnanç Kültürü ve Taşıyıcı Özelliği" **Uluslararası 6. Türk Kültürü Kongresi (21-26 Kasım 2005, Ankara)**; "Suriye Türklerinde Yenigün Bayramı" **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, Ankara, 2004,Sh.363-369

²¹ Yaşar Kalafat-A. Güzel "Vatan Duygusunun Türk Mitolojisindeki Yeri ve Türk Halk İnançlarındaki İzleri" **Türk Halk Kültüründe Milli Mücadele I. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu, (19-23 Temmuz 2005, Erzurum)**

²² Yaşar Kalafat "Halk Kültüründen Milli Kimliye", **Orta Karadeniz Kültürü**, Ankara,2005,Sh. 199-202; "Süper ve Bölgesel Güçler Genelinde Türkiye Kafkasya Etno-Sosyal Yapısal Özellikleri, Jeokültürel Boyut" , **II. Kars Kent Kurultayı, (Kars 24- 26 Eylül 2004)**; "Sarıkamış ve Yöresi Örnekleri İle Türk Halk İnançları Zihniyeti" **Bütün Yönleri ile Sarıkamış Sempozyumu, (Sarıkamış 4-6 Ekim 2004)**

²³ Yaşar Kalafat "Mitoloji Tasavvuf Güzergahında Türk Halk Tefekkürü" **Uluslar arası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4**, Bursa, 2005, Sh. 193-208; "Şahseven Türklerinde Karşılaştırmalı Halk İnançları" **Şah İsmail Hatai Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2004, Sh. 167-177 , "ABD-RF Kiskacında Türkiye'nin Kafkasya Politikası", **2003 Dergisi**, 15 Mayıs 2004, S. 17, Sh. 64-68 ;

ulusal ve uluslararası olabilmektedirler.²⁴ Bu münasebetle, bize göre altı çizilebilecek iki husus vardır. Bunlardan birisi, bilgi şöleni türü faaliyetlerde davetli katılımcılar itibariyle araştırmacılar "öteki" durumuna düşürülmekten şiddetle kaçınılmaktadır. Halk kültürü merkezli ulusal değerler dizisi oluşturulmasında, muhakkak farklı etnopolitik görüşler taşıyan uzmanlar da bir araya gelebilmeli, bütün halk isimlerinin farklı görüşten temsilcileri, birlikte ulusal kültür paradigmasını/değerler dizisini inşa edebilmelidir. Bu nokta; kültürel kimlik konusunda asgari müştereklerle birleşmeyi sağlayacağı için, bize göre çok önemlidir. Önemlediğimiz bu konu ile ilgili diğer husus, bilgi şöleni türünden bu nev'iden arayışlarda amaç ile aracın yerleri karıştırılmamalıdır. Bu tür faaliyetlerde amaç, bilgi şöleni vasıtasıyla araştırmaları teşvik etmek, araştırma sonuçlarını paylaşmak, verilerden hareketle

---

"Kafkasyadaki Son Gelişmeler ve Türkiye Üzerine Etkileri" , **Polis Dergisi**, Ocak-Şubat-Mart 2004, S. 39, Sh. 432-435

- ²⁴ Yaşar Kalafat "Türkiye de Türkmen Kültür Envanteri, Teorik Bibliyografya Denemesi (1995-2005)" **International Conference On Turkmen History**, İran-Golestan-Gurgan (11 September 2005); "Bölgesel İstikrarda Türk Halk Kültürünün Yeri ve Önemi" **Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine Uluslararası Sempozyumu**, 13-15 Kasım 2005, Bakü-Azerbeycan, Sh. 462; "Sözlü Kültür Geleneğinde Folklorik İslam" **Üçüncü Bin Yılın Başlarında Türk Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu, (2-3 Ekim 2003)** Bişkek-Kırgızistan, 2003, Sh. 531-534; "Kafkasya Anadolu Bağlamında Erzurum Kongresi ve Türk Kimliği" **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum, 1. Uluslararası Sempozyumu, (23-25 Temmuz 2002, Erzurum)** Ankara, 2003, Sh. 93-103

nihai hedef istikametinde mesafe alabilmektir. Amaç, çok bilgi şöleni yapmak veya bilgi şöleni yarışında geride kalmamak değildir. Türkiye'de hala bilgi şöleni verileri, bilgi şölenleri arası veri değerlendirmesine tabii tutulamamaktadır. Bu eksiklik geçmiş yılların hasılası itibariyle gelinen nokta bakımından da yapılamamaktadır. Birçok sahada alan çalışmaları doyum noktasına gelmiş, genel değerlendirmelerle yeni kültür teorileri, stratejiler üretebilecek ustalarını beklemektedir.

Bu tespiti bağli diğer hayati öneme haiz husus ise, ilmi disiplinler arası dayanışmanın halk kültürü çalışmaları itibariyle başlatılmış olmasına rağmen, halk kültürü verileri henüz toplumun yöneticilerinin, valiliklerin veya belediye başkanlıklarının, diplomatların mesailerinde yeterince uygulama alanı bulamamıştır. Bununla; şüphesiz ödenek ayırma veya salon tahsis etme, protokol konuşmalarına katılmış olmak suretiyle katkıda bulunmayı kastetmiyoruz.

Konunun incelenmesinde bu noktaya gelinmiş iken, Tv kanalarımızın bir kısmı tarafından yapılan yerel beslenme, hasat, eğlence, el sanatları gibi sahalardan kültürel verilerin daha geniş kitlelerce paylaşılmasını sağlamak, geçmişteki ulu zatların menkıbevi hayatlarını Tv programı konusu yapmak, türkülerimizin oluşum hikâyelerini senaryolu çalışmalarla vatandaşa taşımak, halk kültürümüzü yerellikten ve geçmişte kalmışlıktan kurtarma adına alkışlanacak hususlardır.

Üniversitelerin öğrenci lisans çalışmaları düzeyinde başlattıkları, giderek sosyal bilimler enstitüleri ile sosyoloji, Türk Dili-Edebiyatı ve dinler tarihi gibi ana bilim dallarında sürdürülmekte olan, halk kültürünü de kapsayan çalışmalara yönelik değerlendirmeler itibariyle amaç-araç, sebep-sonuç ilişkilerinin ortak bir stratejiye kavuşturulmalarına ihtiyaç vardır. Yapılan bu türden çalışmalar, bütün ülke sathını kapsayacak vushatta olmalı ve Türk Dünyası halk kültürü ile bağlandırılabilmelidir. Çalışmalarda ortak ilkeler aranılabilmeli, sağlanmış olan verilerden harekete yeni kültürel sentezlere gidilebilmelidir.

Türk halk kültürü çalışmaları, halk inançları boyutu ile, doğal olarak Türklerin tanış oldukları dinlerle yakın ilişki içindedirler. Bu itibarla Zerdüşizim araştırmaları Türkmenistan, bilhassa Özbekistan ve Azerbaycanda daha ziyade ilmi bildiriler bazında ele alınabilmektedir. Zaman zaman akademi muhitinin dışında kitap çalışmaları da olmaktadır. Türkiye de bir dönem, birlikte yaşanan halklardan bir bölümünün etnik kimliğinin belirlenmesi adına, bazı kitap çalışmaları yapılmıştır. Dinler tarihi kürsüleri ise, başlangıçta konuyu master düzeyinde, giderek doktora seviyesinde incelemeye almışlardır. Ancak, halen yaşayan halk kültürümüzde Zerdüşizimin izleri yeterince tespit edilememiştir. Biz çalışmalarımızdan bir türlü basılamayan birinde Zerdüşizime, araştırmacı Hayri Başbuğ'dan geniş yararlanmalarla yer vermeye çalıştık. Türk halk inanç kültüründe Zerdüşizimden daha derin izler bırakmış olan Tengricilik-Şamanizm-Kamizim, eski Türk inanç sistemi çalışmaları da sürmektedir. F. Bayat'ın mito-

loji çalışmaları, alanla ilgili alt yapı karakterli ciddi incelemelerden birisidir.²⁵ İsmi anmak istediğimiz diğer çalışma, merhum hocamız Yörükhan'ın eseridir ki, Anadolu halk inançları Şamanizm ilişkilerini anlatması itibariyle, alandaki diğer çalışmalar arasında bize göre en mükemmelidir.²⁶ Biz, Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizim-Şamanizm isimli çalışmamıza yeni ilaveler yaparak tekrar basıma hazırladık.²⁷ Bu çalışmamızdan sonra Buryat Şamanizmi konusunda Dr. Bair Dashibalov ile bir çalışmamız oldu.²⁸ Bu karakterdeki diğer iki çalışmamızdan birisi, Kazan ve Kırım Tatar-Türk halk inançları karşılaştırması konusunda G. Tuymova-A. Yasyba ile birlikte ve Urum Türkleri karşılaştırmak halk inançları isimli çalışmamız da İryna Dyrğa ile birlikte yapıldı. Türk halk inançlarında Muhammediyet dışı izleri de takip adına, evvelce çıkarmış bulunduğumuz İslamiyet ve Türk Halk İnançları²⁹ isimli kitaptan sonra, Diyanet İşleri Başkanlığı arşiv kayıtlarını esas aldığımız Anadolu türbeleri çalışmalarımız devam etmektedir. Dönem içerisinde bu konuda 8 adet çalışma-

²⁵ Fuzuli Bayat, **Mitolojiye Giriş**, Ankara, 2005-12-05

²⁶ Yusuf Ziya Yörükkan, **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, Notlandıran ve Yayına Hazırlayan Turhan Yörükkan, Ankara, 2005-12-05

²⁷ Yaşar Kalafat, **Alatılar'dan Anadolu'ya Kamizim-Şamanizm**, İstanbul, 2004

²⁸ Bair Dashibolov -Yaşar Kalafat, **Karşılaştırmalı Buryat Türk Halk İnançları**, Ankara, 2005, (Yayın Safhasında)

²⁹ Yaşar Kalafat, **İslamiyet ve Türk Halk İnançları**, Ankara, 1996

mız oldu.³⁰ Rodos, Tacikistan, Romanya, Bosna, İran Türkmenistan'ı (Gülistan) ve tekrar Azerbaycan'dan derlenilen halk inancı bilgileri çeşitli makalelerimizde yer almıştır.

Kültürün stratejik bir obje olabileceği ve halk kültürünün bu oluşumundaki yeri konusundaki çalışmamız baskı aşamasındadır. Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları serisinin 3. 4. 5. 6. ciltleri de baskıya hazır duruma getirilmiştir. Halk inancı çalışmalarında, benzeri diğer çalışmalarda olduğu gibi, birlikte çalışılan bir ekip, dokümanlarla yakın temas kurulabilecek bir çalışma mekânı, bu türden etkinlikleri takip edebilmek için gereken imkânların sağlanılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Amatör imkânlarla profesyonel sonuç alınmasının beklenilemeye-

---

³⁰ Yaşar Kalafat "Kahramanmaraş Yöresi Türbelerinde Halk İnançları" **I. Kahramanmaraş Sempozyumu C. 2. (6-8 Mayıs 2004, Kahramanmaraş)**, İstanbul, 2005, Sh. 100-108; "Trakya da Türk İslam Uluları, Diyanet İşleri Arşiv Kayıtlarına Göre" **1. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyum Bildirileri, (23-25 Ekim 2003)** Edirne, 2005, Sh. 725-732; "Sinop Yöresi Ziyaret Yerleri ve Geleneksel İslam" **Erciyes**, Kasım 2005, S.335, Sh. 20-21; "Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları" **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Niğde, 2003, Güz, S. 14, Sh. 177-186 ; "Develi ve Yöresi Yatırları (Hak Aşıkları)" **Bütün Yönleri İle Develi 1. Bilgi Şöleni (26-28 Ekim 2002)**, Develi, 2003, Sh. 471-477; "Kastamonu ve Yakın Çevresindeki İslam Azizleri", **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)**, Kastamonu, 2001, Sh. 379-385; Yaşar Kalafat-Serap Taşdemir "Sivas Yöresi Türk Halk Kültüründe Türbeler Etrafında Oluşmuş İnançlar-Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre-" **Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu, 15-17 Mayıs Bildirileri**, Sivas, 2004, Sh. 493-505

ceği açıktır. Bu dönem zarfında lisansüstü araştırma konularını, çalışmalarımızdan seçtiren Şenol Kantarcı ve Doğan Kaya'ya teşekkür ediyorum. Bunlardan ilki, Türk Halk kültürünün Türk dünyası kesimleri arasında bir köprü oluşturabileceğinin tespit ve tasnifi ile ilgilidir. İkincisi ise, halk inançları, inanç indekslerinden hareketle Türk yazı dilinin zenginleştirebileceği mahiyetindedir.

Çalışmalarımı sabır ve özveri ile daima desteklemiş olan eşim Ayten Kalafat'a da ayrıca şükranlarımı belirtmeliyim.

17 Şubat 2006

Dr. Yaşar KALAFAT

DÖRDÜNCÜ BASKININ SÖZ BAŞI

"Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri" isimli kitap çalışmamızın genişletilmiş dördüncü baskısı münasebeti ile, kitabın içeriği konusunda gelişmeleri özetlemek okur ile paylaşmak yararlı olur diye düşünüyoruz. Bu münasebetle Türkiye ve Türk dünyasının sair bölgelerinden bazı malutmatlar vermek istiyorum. Daha sonra halk kültürü ve ulusal kimlik konularında kısa açıklamalar yapıp iç ve dış dinamikler ile halk kültürü ilişkilerine kısaca değineceğiz.

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri isimli kitap da izlenen, inanç sistemini oluşturan kültler ve hayatın safhalarına göre inançların izlenilmesi metodu, bu alanda yapılan akademik çalışmalarda oldukça kabul görmüş bazı farklı uygulamalarla çeşitlendirilerek bir model oluşturma yolunu açmıştır. Ancak hala ortak bir metodun uygulanılması yeterince sağlanılamamıştır. Bu metot Türkmenistan ve bilhassa Azerbaycan'da yapılan akademik çalışmalarda kendisini kısmen hissettirmiş ancak bu etkileşim giderek hızını yitirmiştir.

Azerbaycan'da halk kültür değerlerinin kanunla koruma altına alınmış olması, Azerbaycan folklor Araştırma

Enstitüsüne geniş araştırmacı kadrosu verilmiş olması, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Folklor Merkezinin folklor Araştırma Enstitüsünün çalışmalarına destek vermesi, batı Türklüğü folklor araştırmaları adına ciddi ümidler vaad etmiştir. Azerbaycan'dan bir yetkilinin ifade ettiği gibi "Karabağ sorunu da güney sorunu da halk kültürü çalışmaları ile çözümlenebilecektir. Atatürk yarım asır evvel Türk kesimleri arasında bağlantının sağlanması münasebeti ile "Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür" derken bu gerçeğe işaret ediyordu. Batı Oğuz Türklüğünün folklor merkezli güç kazanabilmesi adına İran Türk Folklorunun zenginliğinden istifade edebilmek için ortak teknoloji kullanabilmeğe bu itibarla da ilkin folklor lüğatinin çıkarılmasına ihtiyaç vardır. Türklüğün destani büyüklüğü Türk folklorunda saklıdır. Folklor etno genetimizde bağlantımız, hümanist, beşeri yaddaşıdır. En büyük siyasi milliyetçilik, kültür milliyetçiliği, onun da kaynağı folklor olup ona dönülmelidir. Ortak Türk geçmişinden ortak Türk geleceğine giden yolu folklor aydınlatır.

Bizim bu konudaki çalışmalarımız, Türk dünyasının kesimleri arasında halk inançlarının karşılaştırılmasının yapılması şeklinde sürmüştür. Türkiye içerisindeki çalışmalarımız ise, bazan "Hz. Ali", "elma" "kurt" gibi kültür etrafında olmuş çok kere de "Pir Kültü" ile ilgili Anadolu yatırımlarını tanıtma şeklinde gelişmiştir. Kırım-Kuzey Kaf-

kasya³¹ Bakü-Ceyhan Kültür Hattı³², Güney Kafkasya³³ gibi sosyal antropoloji çalışmalarımız mahiyet itibariyle halk inançları içerikli bölgeden yapılmış tespitlerden oluşmuştur. Aynı seriden Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları isimli çalışmamız³⁴; isminden de anlaşılacağı üzere Türkmen coğrafyası çalışmalarımızdan meydana gelmiştir. Benzeri çalışmalar diğer Türk kesimler için de planlanmış ancak gerçekleştirilememiştir. Sadece; Romanya, Kırım, Kazan ve Kafkasya Türk Tatar halk inançları makaleler bazında ele alınabilmiştir.³⁵ Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I,³⁶ isimli çalışmamızda Hazara, Karakalpak, Karapapağ, Dağıstan, Nogay, Kabartay, Karaçay, Karay, Ahıska, Bulgar, Gagauz, Başkurt, Çuvaş, Altay, Kazak, Tatar Türklerinde halk inançları incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma yedi ciltlik bir seri

---

³¹ Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Hz. Ali Kültü". **Şehriyar Hayatı Edebiyatı, Kişiliği ve Eserlerine Bir Bakış (15-16 Mayıs 2003 Ankara)** Ankara, 2003, sh. 33-35.

³² Yaşar Kalafat "Mefkure Halk Tasavvufu Kavşağında Türklerde Elma" II. Lokman Hekim Tıp Tarihi Folklorik Tıp Günleri Sempozyumu, Urfa, 22-24 Ekim 2003.

³³ Yaşar Kalafat "Göktürklerden Günümüze Türk Halk İnançlarında Kurt" **Türk Tarih Kurumu XIV. Tarih Kongresi** (9-13 Eylül 2002).

³⁴ Yaşar Kalafat, **Kırım Kuzey Kafkasya, Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, Ankara, 1999.

³⁵ Yaşar Kalafat, **Bakü-Ceyhan Kültür Hattı, sosyal Antropoloji Araştırmaları**, Ankara, 2000

³⁶ Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan Türk Halk İnançları I Hazara, Karakalpak, Karapapağ, Dağıstan, Nogay, Kabartay, Karaçay, Karay, Ahıska, Bulgar, Gagauz, Başkurt, Çuvaş, Altay, Kazak, Tatar Türkleri**, Ankara, 2002.

olarak planlanmış iken henüz yayınlanmayan ikinci cilt de; Anadolu, Azerbaycan, İran ve Irak'da meskûn parçalanmış Türk kesimlerin halk inançları daha ziyade heterodoks Türkler ele alınmış ve Kaşkayiler, Terekemeler, Elsevenler, Karakoyunlular, Kiresunlular, Avşarlar, İsmaili Hazaralar, Kengerliler, Caferiler, Karamanlılar, / Nigariler, Ayrımlılar, Kekailer, Şebekler, Navıllılar, Sarulular üzerinde durulmuştur. Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının izleri isimli çalışmaya yapılan yeni ilaveler, daha ziyade bu türden çalışmalardan süzül-müş tespitlerden oluşmuştur.

Pir kültü içerikli çalışmalarımızın miktarı bildiri ve makale olarak otuzu geçmiş olmasına rağmen, konunun inilebilmesi halinde bir anlam ifade edebilecek olan derinliklerine, maalesef yeterince inilememiş yakalanamayan gerçek doğal olarak çalışmalara da yansıtılamamıştır. Bu alandaki çalışmalardan alınabilen hasıla, sadece halde çok yüzeyde kalındığının tesbiti olmuştur. İlgili malzemenin kısmen derlenilmiş olması itibariyle, yapılan çalışmaların alana katkısından bir anlamda bahsedilebilir.

***

Eski Türk halk inançları denilirken sistemin tepesinde Tengri ve sistemde yer alan, insan hayatını olumlu ve olumsuz etkileyen iyeleri görüyoruz. Bu arada bünyesinde özel kuvve bulunan bir kısım canlılar, hayvan ve bitkiler ile keza kuvve sahibi Taşlar, Kayalar, tepeler, sular, ateş, toprak görüyoruz. Bu meanda insanoğlu da kuvve sahibidir. Ölümle herşey bitmemekte alem değiştirilmiş

olunmaktadır. Buradan hareketle öteki aleme göçenlerle göçmeyenler arasında irtibat devam etmekte bu durumda karşımıza ata ruhları olarak çıkmaktadırlar ve bunlarda da kaza bir kuvvet saklıdır. Pir kültü ise, büyük ölçüde burada karşımıza çıkmaktadır.

Denilebilir ki tabiatta demirden güneşe, aydan ağaca enerji yüklüdür. Sistemin tepesinde Tengri olmakla birlikte, tabiattaki gücü verenin Tengri olduğuna dair bir tesbit yoktur, diyemeyiz. Zira Kişioğlu'na Kut'u Tengri vermektedir. Tengri, semavi dinlerin kadiri mutlakının bazı sefatlarını taşımakta olmasına rağmen yaradan yaradılan ilişkisi itibariyle henüz yapılmış bir tesbit yoktur. Ayrıca bizzat kendileri görünmeyen ancak fonksiyonları, etkilemeleri ile izlenebilen ak ve kara iyeler vardır. Eski Türk İnançlarının İzlerini incelerken, bu fonksiyonerlerin hayatın çeşitli safhaları ve farklı alanlarındaki etkileri ile ilgili inançları incelemiş oluyoruz.

Açıklamamızın bu bölümünde Eski Türk İnanç sisteminin mahiyeti ile tasavvuf düşüncesinin mahiyeti arasındaki bazı ortaklıkların olabileceğine dair bizde gelişen kanaati açıklamak istiyoruz. Tasavvuf "Allah'ın dış yüzünü, dış veçhesini veya tezahür eden mahallerini her şeyde ve her yerde görebilmekdir³⁷. Niyazi Misri bu hususu açıklarken

"Arife eşyadan esma görünür

Cümle esmada musemmâ görünür

Bu Niyaziden de mevla görünür

---

³⁷ Âmiran Kurtkan, **Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik**, İstanbul, 1977- sh.33-34.

Âdem isen sevmeye vechullahi bul
Kande baksan ol güzel Allah'ı bul"

Demektedir.³⁸ İslam mutasavvıflarına göre, bütün Kâinat sevmeye vechullah'tır. Yani Allah dediğimiz kuvve'-nin fiile geçmesi ile halk olunmuş Allah'a ait tezahürler âlemdir. Kuvveden fiile geçmezden evvelki hal, Allah'ın görünmezlik durumundaki noktai-Kübra halidir. Allah iradesi ile kısmen fiile geçmiş ve böylece görünen kâinat halk olunmuştur. O halde bütün tezahürler o tek olan kaynağın dış yüzüdür. Kaynak birdir. Dış görüntülerde çokluk varsa da hepsinin asılları tektir.³⁹ Nitekim Niyazi Mısri bu konuda

"Noktai Kübrâ
Göremez âmâ
Gizlidir Zirâ
Cümlenden Zâtı" demektedir.⁴⁰

Buradan hareketle tabiat hazinelerinin israfı kendi vücudunun israfı gibi iç sızlatan bir husus olmalıdır. Niyazinin mısralarında bu husus şöyle dile gelecektir.

"Gel ey sofî çıkar sofî kıl insaf
Ko sûret düzmeği kıl içini sâf
Riyâ ile bu ömrü nâzenini Nice bir sarf edip edersin
israf"⁴¹

³⁸ Niyazi Divan, sh. 117 (Zikreden Amiran Kurtkan a.g.e. sh. 33).

³⁹ Amiran Kurtkan, a.g.e. sh 33

⁴⁰ a.g.e. a.g.y.

⁴¹ Niyazi Divanı sh. 12 (Zikreden Amiran Kurtkan, a.g.e. sh. 35)

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri isimli çalışmayı genişletirken halk inançlarımızın bu boyutuna da yer vermeğe çalıştık Tasavvufi yansıma halk kültüründe daha ziyade sözlü kültürde yoğunlaşmıştır. Bunda halk kültürümüzün sözlü kültür özelliğini taşımış olmasının da payı çoktur. Bu bakımdan bu baskıda sık sık bir kısmı tekerleme şeklinde özlü söze yer verdik. Bunlar, bazen alkuş bazan kargış ve bazan da bereket içerikli sözlerdi.

***

Türk halk inançları çalışmalarımızda önemsenecek başka gelişmeler de çalışmalarımıza yansımıştır. Gagauzyeri, Azerbaycan, İran, Irak'dan Türkiye'de halk bilimi konularında lisans ve lisanüstü eğitim gören genç araştırmacılar ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi) halk kültürü arşivi arasında bir dayanışma başlamış, bu dayanışma Türkiye üniversitelerinden Türk dünyası halk kültürünü araştıran gençlerin de katılımı ile oldukça gelişmiş ve dayanışmanın ürünleri akademik çalışmalara yansımıştır. Bu çalışmalar münasebeti ile bizim halk inançları çalışmalarımızda ilmi mercek altına alınıp çalışmalarınızın tesbit ve tasnifi büyük ölçüde yapılmıştır. Bu vesile ile Orhan Fatih Kuşdemir'e⁴² Aytaç Ayaz'a⁴³ Tez yö-

---

⁴² Orhan Fatih Kuşdemir, **Türk Dünyası Halk İnançlarında Karşılaşılmalı Doğum Motifi ve Dr. Yaşar Kalafat'ın Halk Bilimi Çalışmaları**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2004

⁴³ Aytaç Ayaz **Dr. Yaşar Kalafat'ın Hayatı, Çalışmaları ve Eserlerinin Bibliyografisi**, Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Bilim ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Tezi, Elazığ, 2003

neticileri Prof. Dr. Ahmet Buran ve Yrd. Doç. Dr. Bilgehan Adsız Gökdağ meslektaşlarıma teşekkür ediyorum. Hocam Prof. Dr. Dursun Yıldırım'ın açtığı yolda ilerlemeye gayret ediyoruz.

Halk inançları çalışmaları ASAM'lı yıllarda uluslararası ilişkiler disiplin alanına doğru bir eğilim de göstermiştir. Ulusal kimliklerin oluşumunda tayin edici faktörlerden birisinin de kültür olduğu bu olgunun merkezinde ise halk kültürünün bulunduğu bir gerçektir. ASAM'lı yıllarda; halk kültürü-milli kültür-milli kimlik hattında ilmi tarafsızlıktan sapmadan yönelme ihtiyacı da doğmuş küresel kültür politikaları karşısında, bölgesel antiemperyalist kültür stratejisinin oluşturulmasında halk kültürünün önemi belirmiştir. Bu yönelişin gelecekle öneminin daha da artacağı düşünülmektedir. Bu itibarla gelinilen noktanın kısaca özetlenmesi gerekir ise, denilebilir ki, halk kültürlerinin doğal gelişme seyri emperyal müdahalede saptırılmaktadır. Birlikte yaşayan halkların ortak geliştirdikleri değer ölçüleri yok edilme adına parçalanmakta ihtilaf halinde kesimler durumuna sokulmaktadırlar. Bu gelişme halk kültürü bu arada halk inançları kültürü alanında bir tehdit oluşturmaktadır. Doğal olarak alanın bölgedeki araştırmacılarını karşı arayışlara sevketmektedir. Bizce bölgedeki mevcut bütün kültürler yaşayabilmeli, öyle ki kültürler arası ortaklıkların varlığı da bir kültürel değer olarak algılanıp korunabilmelidir. Kültürlerin özüne dokunulmadan ayrılıkların azaltıp aynılıklarının artırılması, onların anti-emperyalist potansiyelini güçlendirecektir. Bölge dışı emperyal güçler karşısında güçlü olabilmek böl-

ge halkları arasındaki emperyal kültür politikaları ile de mücadele edilmesi ile başlayacaktır.

Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izlerini aramaya bizi sevkeden asıl husus ulusal sınırlar içerisinde birlikte yaşama gücünü artırabilmek ihtiyacı idi. Acaba, Anadolu'da bizleri birarada tutan inanç faktörü sadece İslamiyet mi idi? Bu topraklara geldiğimiz yerlerdeki İslam evveli inançlarımızdan da taşımalar yapmış mı idik? Bunlar nelerdi? Anadolu'da da yaşamakta olan halkların da inanç içerikli kültürel değerleri vardı. Bunlar nelerdi? Böylece oluşmuş inanç yumağının karışıklığının giderilmesi, konuşup kaynaşmamızı giderebilir ve bizlere ait olanın birlikte paylaşılmasını sağlayabilir mi idi? Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları 4. baskını yaparken, artık bölgemizde Kafkasya'da Uluğ Türkistan'da ve Ortadoğu'da yeni bir komşumuz var ki bu; gadim komşulukları isteği istikamette şekillendirebilecek güçtü. Buna paralel bir diğer gelişme ise AB'ne gelin gitme girişimlerimizdir. Oğlan evinin beklentileri de şüphesiz bölge halk kültürüne daha "söz kesimi" yapılmadan yansıyacaktı ve yansımaktadır. Bütün bu ve benzeri gelişmelerdir ki, halk kültürü bilhassa halk inançları kültürü stratejik bir obje olma itibarıyla daha fazla önem kazanmış ve halk bilimcilerin de bu gelişimlere ilgisiz kalmamasını gerektirmiştir.

Bir halkın kültürü, onu sömürme adına incelenilip, köklerinden koparılıyor ise, halk kültürel başkalaşıma sevk edilerek benliğinden uzaklaştırılıyor ise, kendisini unutmaya sağlanıyor ise, milli fikriyatı çarpıtılıyor ise, bununla amaç milli ruhun kaynaklarını kuşatmak ve ku-

rutmak ise, bu amaçlı politikalara karşı, mukabil stratejiler üretmek o halkın hakkıdır. Bunun içindir ki Atatürk halkların emperyal oyunlarla iç ihtilafa düşmemeleri konusunda uyarı ve uygulamalarda bulunmuştur. Çözümün de keza halkın sağduyusunda ve değer ölçülerinde bulmuştur. Bu itibarladır ki, mazlum" milletler milli stratejilerinin oluşmasında geçmiş tecrübelerinden yararlanırken diğer bilim dalları gibi halk biliminin ürünlerini kullanarak savunmalarını sağlamaları halk bilimi çalışmalarına siyaset sokma anlamına gelmez.

Anadolu halkı kurtuluşunu maddi olduğu kadar fikri topyekun seferberlikte bulmuştur. Bu inancı taşıyan bütün mazlum milletlerin hakları da kurtuluşu bu strateji ile sağlayabilirlerdi. Atatürk, "efendiler, bir millet mevcudiyeti ve hukuku için bütün kuvvetiyle, bütün kuvva-i fikriye ve maddiyetiyle alakadar olmazsa, bir millet kendi kuvvet kudretine istinaden mevcudiyet ve istikbalini temin etmezse, şunun bunun baziçesi olmaktan kurtulamaz"⁴⁴ derken bize göre milli fikriyatı oluşturan halkın inanç kültürünü de kastediyordu hatanın kendimizi unutmak olduğuna parmak basıyor ve çözümü milli benliğe dönmekte buluyordu ki, bize göre milli benliğin belirleyi değerlerinin üretildiği ve saklandığı kaynak depo, halk kültürüdür. "Anladık ki, kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak, evvelki bizim kendi benliğimize ve milletimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen bütün ef'al ve hareketi-

---

⁴⁴ Söylev ve Demeçler, C. 2 S.11.

mızla gösterelim; bilelim ki, milli benliğini, bulamayan milletler başka milletlerin şikarısıdır."⁴⁵ Bugünün küresel gücü veya güçleri itibarıyla de öze dönülmesini çözüm ve çare olarak görüyordu ve Türkiye'nin hangi bakımdan Amerikalılaşacağına sorulması üzerine "Türkiye bir maymun değildir ve hiçbir milleti taklit etmeyecektir. Türkiye ne Amerika olacak ne de batılılaşacaktır. O sadece özleşecektir."⁴⁶ Türk milletini Türkiye cumhuriyeti kuran halk, kültürünü de bu halkın kültürü olarak algılayan Atatürk "yurttaşlarım, az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, Temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk Kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir"⁴⁷ demekle milliyetçiliği, vatanını, insanını milli kültürel değerlerini korumak yüceltmek olarak anlıyordu. Türk milliyetçiliği, sövenizme, komünizme, faşizme ve kozmopolitiğe düşmandır.⁴⁸ Bunlar ayrı ayrı halka ve onun kültürüne karşıdılar.

Yaşar Kalafat
15 Aralık 2004

---

⁴⁵ **Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri**, Ankara, 1990, sh. 61-62

⁴⁶ Prof. Dr. Ercüment Kuran, **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Ankara, 1981, s. 19-20.

⁴⁷ Söylev ve **Demeçler**, c. 2 sh. 276.

⁴⁸ Mehmet Atay, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Milliyetçiliği Üzerine" **Türk Yurdu**, Aralık 2000, c. 20, s. 160 sh 7-11

ÜÇÜNCÜ BASKININ SÖZ BAŞI

Yöresel ve bölgesel araştırmalarla Türklerin ilk inanç sistemlerine ulaşmak, günümüzde yaşayan örneklerinden hareketle ilk inançlarımıza doğru uzanmak ve bu çalışmayı bir yöntemle bağlı sürdürmek, Türkiye'de Hocam Prof. Dr. Dursun Yıldırım'a aittir. Onun geliştirdiği metotla yaşayan inanç tespitleri, Türk Kültürünün yazılı kaynaklarından hareketle inanç tarihimizde yerine konularak sistem tesis edilmeye başlanmıştır. Bu tespitler, Türk mistik dünyasının uzak Ve ulusla-rındaki benzerleri ile teyit edilme cihetine gidilmiştir. Yapılan bu genel karşılaştırmalarla incelenilen bölgenin yakın çevresinden edinilmiş tesbitlerle mistik sistemin iç donatımının yapılması cihetine gidilmiştir. Bu metodun ilk örneği onun disiplindeki bizim denediğimiz “Doğu Anadolu'da Eski Türk İzleri” isimli çalışma olmuştur. Bu okulun, “Harpuî'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği”, “Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri” isimli çalışmalar diğer neşredilmiş ürünleridirler.

Biz “Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri” isimli çalışmanın ilk baskısını yayına hazırlarken, Anadolu'da bilhassa Doğu Anadolu'da bulunmadığımız il ve ilçe hemen hemen yoktu. Kitabımızın ikinci baskısını hazırlar-

ken alanımızla ilgili monografik bilgi içeren yayın miktarı, mevcutların üç katına çıkmıştı. Çalışmamız üçüncü defa basılırken, Türk Dünyasından Uluğ Türkistan (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Afganistan), Rusya Federasyonu (Çuvaşistan, Tataristan, Başkurtistan), Kafkasya (Azerbaycan, Nahcivan), Orta Doğu, Uzak İran, Avrupa (Makedonya)nın büyük bölümünü görebilme, oralandaki meslekdaşların ile tanışıp çalışmalarını inceleme imkânı elde etmiş bulunuyorum. Bu imkânı mümkün mertebe çalışmama yansıtmaya çalıştım.

Çalışmamızın birinci baskısında Tunceli, Elâzığ, Erzurum, Erzincan, Sivas, Muş, Malatya, Gaziantep, Bitlis, Muş, Van, Diyarbakır, Kars, Ağrı, Hakkâri, Siirt, Mardin, Adıyaman, Urfa'da inceleme yapmış iken üçüncü baskı safhasında, Erbil, Süleymaniye, Nahcivan, Bakû, Lenkeron, Tebriz, Tahran, Kum, Nişabur, İsfahan, Meşed, Tuş, Aşkabat, Mezar-ı Şerif, Şıbergaz, Tirmiz, Taşkent, Semerkant, Buhara, Almatı, Bişkek, Belh, Çallı, Çubuksan, Kozan, Ufa gibi şehirler de eklenmiş oldu.

Üçüncü baskı döneminde Doğu Anadolu halk inançları itibariyle fevkalâde önemli yer tutan tarikatları halk inançları açısından yeterince inceleyemedik. Tahtacılar, Zazalar, Bektaşîler, Alevîler, Kekciler, Navıllılar, Çelebiler üzerinde irdelemelerimiz oldu. Nakşibendîler, Kadiriler ve Nigarîler üzerinde sadece seyahatlerimiz münasebeti ile bulunabildik. Bu tür çalışmalarımızı ilmî tebliğ ve makaleler hâlinde yayınlayıp bu çalışmamızın sonuçlarım yansıtmaya çalıştık. Anadolu'daki ekibi ile birlikte çalışmakta olan Prof. Dr. Şaban Kuzgun, Anadolu'nun

inanç haritasını çıkarıp dinî tabakalaşmayı belirleyince, halk inancı çalışmaları da kolaylaşmış olacaktır.

Eski Anadolu dinleri üzerinde yapılmış bazı çalışmaları izledik.⁴⁹ Ancak onların yaşayan halk inançları itibariyle izlerini yeterince tesbit edemedik. İncelediğimiz bölgeyi de içine alan “Eski Türk Dinî İzleri- Kuzey Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Kuzey hak'da, Dinî - Folklorik Tabakalaşma” isimli çalışmada İsevî ve Musevî Türklerin inanç izlerinin yanısıra Saka-İskit ve Kimmerlerin inançlarına yer vermeye çalıştık. Bu safhada yeterli olduğu kanaatinde değiliz.

Anadolu Türk halk inançları itibariyle, şüphe yok ki, Sümer dini izlerinin tesbiti hayatî öneme sahiptir. Sümerlerle ilgili yapılan dil, tarih, arkeoloji çalışmaları, onların Türk olabilecekleri ihtimali üzerinde önemli sonuçlar verdiği için, bu çalışmalar Kafkasya, İdil-Ural, Uluğ Türkistan ve Orta Doğu Türklüğü itibariyle yakından izleniyor. Sümer yerleşim bölgelerinden birisi olan Anadolu ve onun doğusu ile ilgili halk inancı çalışmalarında Sumerlerin dinini gözardı etmek mümkün değildir. Henüz bu konuda da yeterli varlık gösterdiğimi söyleyemem.

Zerdüşizm konusuna gelince, Kelâm-ı Kadîm'de Zerdüş'tün dininin Mecusîlik olarak 22. sûrenin 17. âyetinde

---

⁴⁹ Ömer Çapar, “Yerli Bir Anadolu Tanrıçası MA”, **XI. Türk Tarih Kongresi**, 8.9.1990, Ankara; Veysel Danbaz, “Tanrı Assur'un GİR Görevleri (Sa/G/GİR) sa As-Sur”, **XI. Türk Tarih Kongresi**, 7.9.1990, Ankara; Metin Özbek, “Anadolu'da İnsan Irklarının Tarihsel Gelişimi”, **XI. Türk Tarih Kongresi**, 5.9.1990, Ankara.

geçtiğini biliyoruz. Zerdüşt'ün ilahî bir inancın elçisi olup olmadığı konusu henüz kesinlik kazanmamıştır. Esasen bizim için Zerdüşîlerin kitap ehli olup olmadıkları çalışmamızın mâhiyeti itibariyle önem arzetmemektedir. Bizi, bu çalışmamız bakımından ilgilendirmesi; anılan inancın, ona ait olan izlerinin araştırdığımız bölgede ve tesbitini yaptığımız inanç malze-mesindeki yerlerinin belirlenmesidir.

Anadolu'da her seviyede inanç sahibi halk, Zerdüşizm'den şiddetle kaçınmıştır. Bilhassa halk Zerdüşizm'e “Ateşperestlik”, “Ateşgedelik”, “Ateşe tapıcılık” olarak bakmış, onu İran kültürünün dışlanması gereken bir uzvu olarak görmüştür.

1994 yılında Özbekistan'da tanıştığımız bir Tacik halk bilimci araştırmacı, Zerdüşt'ün Tacik olduğunu, Tacikistan'-da dinini tebliğ ettiğini, Türklerin 1000 yıl kadar sonra Uluğ Türkistan'ın merkezî bölgesine gelince Zerdüşizm'in kültür varisleri ile bu bölgede tanıştıklarını söylüyordu.

1996'da Ankara'da yapılan Nevruz/Yenigün Kültür Şenlikleri münasebeti ile yapılan tartışmalarda, bugünün getirdiği dinî mevzular çok kere Zerdüşt'ün etnik kimliğini ve tebliğinin semavî boyutunu da gündeme getiriyordu. Azerbaycan Kültür Şenliği'ne katılan bir bilim adamı, Zerdüşizm'in Gök Tengri İnanç Sistemi'nin, çok sonra Farslar tarafından İran medeniyetine adapte edildiğini, bu inancın ilk sahibinin Türkler olduğunu anlattı.

1997 yılında gittiğimiz İran'da İsfahan şehrinde Zerdüşt tapınağının bulunduğu dağa çıkıp mabedin kalıntılarını resimledik. İran'da Zerdüşîler vardı, ancak ziyaret

ettiğimiz mabet faal değildi. İran İslâmı'nda Zerdüşizm yanlı bir tavır tesbit edemedik.

Aynı yıl Karakalpakistan'a gittik. Hârezm bölgesindeki yüzlerce tarihî kaleden beş- altı kaleyi ziyaret etmek imkânı bulduk. Buralarda Zerdüş mabetlerini gördük. Zerdüş yönetimin saray efsanelerini dinledik. Hârezm Türklerinin bölgedeki hâkimiyetlerinin bir döneminde bölgenin dini Zerdüşizm idi. Hârezm bölgesi il tarihçiliğinde Zerdüşizm, Türk yönetimi döneminde de bölgenin dini olmuştu.

Kasım 1997 içerisinde Azerbaycan'da Bakü'ye 20 km kadar mesafedeki “Ateşgah” mabedine gittik. Burada edindiğimiz bilgiye göre, Bakü Zerdüşizm'in ilk merkezi olmuştur. Uzun süre dünya Zerdüşizmine merkezlik yapmıştır. Azerbaycan'da hâlâ az sayıda Zerdüş inançlı insan var iken, Ateşgah daha ziyade Hindistan gibi Uzak Doğu'dan gelen az sayıda Zerdüşist tarafından ziyaret edilmektedir.

Bütün bunlardan sonra incelediğimiz bölge coğrafi alan olarak Zerdüşizm ile ilgili iken, Türk halklarının mistik dünyası ile de ayrıca ilgilidir. Ancak Türk halk inançlarında Manihizm, Lamaizm ve Budizm'in izleri münhasıran incelenmediği gibi, Zerdüşizm izleri de incelenemmiştir. Bu hizmeti biz de bölgemiz için yapamadık. Ancak, bu tür bir çalışmayı bizden sonra yapabilecekler için bir hayli malzeme tesbiti yapıp, çalışmamızın metnine aldık.

Kapısını yardım talebi ile hayatta oldukları dönemde çalabilme imkânını bulamadığım konunun ustalarından birisi de, merhum Hocam Hikmet Tanyu'dur. Hocamın Yeni Düşünce gazetesinde bu çalışmamızla ilgili tavsiyelerini dik-

kate alıp, Hocamın adakla, taşla, dağlarla ilgili kitaplarını, ağaçla, ateşle ilgili makalelerini tekrar inceledik. Türk Ansiklopedisi'nin Samanlık, Totemizm, Tanrı; İslâm Ansiklopedisinin ateşle, ağaçla ilgili maddelerini yeniden inceledik.

Hocamın, Ankara İlahiyat Fakültesi'ndeki kürsüsünde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük yönetiminde Zerdüşizm'in incelenmekte oluşu, bu alandaki çalışmalar itibariyle sevindiricidir.

Halk inançlarının bir kısmı, telkin yoluyla, bir kısmı tebliğ yoluyla ve bir kısmı da anonim olarak ortaya çıkmışlardır. Bu itibarla halk inancı çalışmalarında din sosyolojisi, din psikolojisi, din felsefesi giderek önemini artırmaktadır. Üçüncü baskıyı yayına hazırlarken bu bilim dalları ile ilgili yayınları da tekrar incelemeye çalıştık.

Çalışmalarımız ilerledikçe, Gök Tanrı İnanç Sistemi ile tasavvufi muhteva arasında önemli yakınlıklar müşahade ettik. Gök Tanrı İnancı döneminden itibaren Türklerin göksel bir inancın mensubu olduklarına dair görüşlerimiz giderek güç kazandı. Bu kanaatimizi münferit çalışmalarımıza yansıttık.

“Folklor ürünleri sayesinde, toplumsal kurucular bütünlüğünü kurarlar, bütünlüğünü korurlar ve çözmekten kurtulurlar. Folklor ürünlerinin yapılması esnasında, insanlar arası ilişkiler daha kuvvetli olup toplumsal dayanışına daha fazla artar...”⁵⁰ Buradan hareketle dinî folklor araştırmalarımızın artırılması hâlinde, istenildiğin-

---

⁵⁰ Mübeccel Kıray, “İstihlâk Normaları”, **Plânlama**, Sayı 3, 1992, s. 144.

de bu araştırma sonuçlarının toplumsal dayanışmayı, dinî zeminde de güçlendirebileceğini söyleyebiliriz.

Herhangi bir toplumun tarihin derinliklerinden getirip nesilden nesile intikal ettirdiği folklor ürünleri toplumun kökünü açıklayabildiği gibi; hukuk, suç, ceza, aile, eğitim, öğretim, din gibi sosyal müesseselerinin gelişmesini de gösterebilmektedir.⁵¹ Folklor araştırmalarından hareketle dinî hayatın yakın ve uzak geçmişi tayin edilebilirken, halk inançları, halk sufizmi arayışları, Anadolu'nun dinî coğrafyasındaki tabakalaşmanın tayininde yardımcı olabilirler.

Özümüze dönebilmenin en kestirme yolu da, yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutan gelenek ve göreneklerimizi yeniden canlandırmadan geçiyor, diyebiliriz.

“Toplum tarafından kabul edilmiş ilahî bir dinin bilinen hükümleri dışında kalan, fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan ve tesbiti yapılan bu itikadlara folklorik bir terim olarak Halk İnançları denilmektedir” tanımına tamamen katılmak pek kolay değildir. İlk “ilahî din” ne demek? İlahî olmayan dinler, ehil dinler midir? Onlan ilkel sayan kıtas nedir? Kitap ehli olmayan dinler mi kastediliyor? Kitap ehli olabilmek, kitabı olan din mi demek? Kitap ve suhuf gelmeyen hak dinleri yok mu? Var. Din Âdem ile başlamıştır. Halk inançlarının kaynağı, gelmiş geçmiş bütün dinlerin halkla yaşayan kalıntılarıdır. İslâmî dönemde İslâmiyet kökenli inançlardan da “halk inancı” olabilir.

---

⁵¹ İ. Beşikçi, **Doğu Anadolu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikân Aşireti)**, Ankara. 1969, s. 176.

Vahiy ve semavî hükümlerin sükûn bulduğu, iki peygamber devri arasındaki Peygamberimizden önceki zamanda, Peygamber Efendimizin ecdadı bir din ile mütedeyyin idiler. Bu nurlu nesil, din bakiyesi ile mütedeyyin iken, hak dinine ilgisiz değillerdi.

Müslümanlıktan evvel Araplar da Allah'ı biliyor ve O'na inanıyorlardı. Ancak, putlar meleklerin yapılmış heykelleri iken, onları araç kılıyorlardı. Bunun şirk olduğunu, gerçek duanın sadece Allah'a yapılacağını gerektiği gibi bilmemiş olsalar da, halkda Allah inancı vardı.⁵²

Halk inançları tesbitinin bir üst basamağı olan halk sufizmini günümüzde yaşayan şekli ile tesbit etmek, yüzyıllardan muhtelif tarikatların mahsulü olarak süzülüp gelen ve bugün bir sentez olan inanç yapısını tesbit itibarıyla çok önemlidir. Bu yapı geçmişteki tarikatların sadece birisinin malı değildir ve günümüze zaman boyutunun tesiri ile yeni karakterde çıkmaktadır. Bu âdeti anonim sufizm, günümüzde tezahürüne rastladığımız yeni tarikat isimleri altındaki sufizmden de bağımsızdır. Ziya Gökalp'deki güzide'nin hars'tan hareketle yapacağı yeni kültür gibi, bu vasatta aynı amaç için bir kaynaktır.

Örf, irfanla ilgilidir ve arif olanların koyduğu bir esastır. Kur'an-ı Kerim'de bu manada “örf ile emret” (A'raf, 199) buyurulmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde örf ve âdet bu açıdan dikkate alınmıştır. İslâm hu-

⁵² Hüseyin Atay, “İslâm Toplumunun Bozulmasında Kur'an'ın Terkedilmesinin Menfi Rolü”. III. Kur'an Haftası Sempozyumu, 13-19 Ocak 1997, Ankara.

kukunda, kitap, sünnet, icma ve kıyas'ta bir hüküm bulunmadığı zaman örf ve âdete başvurulur. “Cahiliye örfünün güzel âdetleriyle İslâm'da amel edilir” mealindeki hadise dayanarak Arap örfüne ve âdetine itiraz edilmiştir. Mecelle'nin 45. maddesinde “örf ile tayin nass ile tayin gibidir” denilmiştir.

Törenin dayandığı temel felsefe, Tanrı- töre münasebetleri, töre-hikmet ilişkileri, törede akıl, gönül ve nefis anlayışı, törenin insan-ahlâk-kâinat görüşü itibarıyla, halk inançları çalışmalarına teori kazandırabileceği kanaatindeyim.⁵³

Eski Türkler etnik bakımdan homojen değillerdi. Bunların arasında Altay Türkleri, Yenisey Kırkızları, Uygur, Kıpçak, Kurikan, Kanglı, Peçenekler de vb. vardı.⁵⁴ Etnik kelimesinin hangi anlamda kullanıldığı bir tarafa, etnik bakımdan homojen olmayan Türkleri, Türk ortak paydasında toplayan amaç ne idi? Ne olmuştu da, bu farklı olduğu ifade edilen etnik unsurlara ortak isim olarak “Türk” denilmişti? Türk isminin, Türklüğe ortak isim oluşu, dilden, yani Türk dilinden geliyor ise, bu dilin kaynağı ne idi? İlâhî bir menşei mi vardı? Bir tür Rabca gibi mi idi? Veya yaygınlaşmasını sağlayan, başka bir ilâhî misyonu mu vardı? ilâhî buyruk, Türk etnik kesimine indiği için, dinî mevzuatla - akaitle birlikte, Türkçenin kural ve kelimeleri de yayılmış, böylece çeşitli etnik kesimlerin genel

⁵³ S. Başer, **Türk Münevveri'nin Müsterek Fikir ve İnanç Zemini Nedir**, 20.12.1986, İstanbul.

⁵⁴ T .F Pedotoviç (S. Goneş), “Saha Yeri ve Saha Türkleri”, **Türk Kültürü**, Sayı 356, s. 742-752.

adı Türk mü olmuştu? Türklüğe girmek, Türk inancına girmek mi idi?

Hız. Muhammed'in tebliğ ettiği dini ve dinî kurallarının özünü hurafelerle, batıl inançlarla doldurmaktan ve İslâm'dan başka bir dine yönelmekten dinin sahibine sığınırız. “Dinlerin ilahî ve beşerî kaynaklı olmak üzere ikiye ayrıldığı” görüşünü biz pek içimize sindiremiyoruz. “İnsanlığın kendisine hak dinin ulaşamadığı durumlarda” ibaresini de algılamakta zorluk çekiyoruz.

Bütün dinler kendilerinden evvelki dinlere karşı, kendilerine yer açabilmek için, yasaklar koymuşlardır. Bu uygulama bizim de eski ve yeni dinlerimiz itibariyle yaşanmıştır. Dinlerde ibadet türünden uygulamalar, görünen uygulamalar oldukları için, önlenmeleri oldukça başarılı olmuştur. İmana dayalı inanç muhtevalı cihetleri itibariyle eski inançların izleri daha derin olmuştur. İslâmiyet'ten evvelki inançlarımızın bütün tarikatlarda izleri olmuştur. Alevî, Bektaşî, Tahtacı, Zaza gibi Türk kesimlerde bu izler daha derin olmuştur. İncelediğimiz alanın merkezine sadece bu kesimlerden tamamen birisini almak, müstakil bir kitap yapmayı gerektirir.

Halkın kitaptan okumadan, sözlü ve görsel yöntemle, benimseyip yaşattığı acaba nice Mevlevî, Bektaşî veya Yesevî zihniyet vardır? Kulaktan doğma nice manevî inanç yaşar ki, bunlardan hareketle geçmişin izleri tesbit ve tasnif edilebilir. Ancak, halk arasındaki sufistik bilgilerden hareketle geçmişin tayini yapılabilmesi. Sözlü kültür anlayışını geliştirip gelen toplumumuzun sözlü kültü-

rünün yazılı hâle getirilebilme yöntemleri üzerinde durulurken halk inançları bir kültür vasatıdır.

Doğu insanının bir kültür ürünü olan hikmet'in halk inançlarındaki izleri ve hikmet'i halk inançlarında aramanın yöntemi belirlenebilmelidir. Hikmet'i nesilden nesile taşıyan kadim zamanlarda sözlü (şifahî) gelenektir. Halk inançları büyük payı ile sözlü geleneğin ürünüdürler.

İncelediğimiz alan, öncelikle Doğu Anadolu olmakla beraber, karşılaştırma alanımız, eski inançların tesbiti itibariyle, âdeta bütün Türk Dünyasıdır. Hâl bu olunca, tesbiti yapılan malzemenin resimlenmesi gerekince, kitabımızın resim kesiminin de mâhiyeti giderek değişiyor. Bu konuya girdikçe önümüzdeki kat edilmesi gereken mesafe artmaktadır. Öyle sanıyoruz ki, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri'nin genişletilmiş yeni baskılarının yapılması gerekebilecektir.

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri'nin birinci baskısında yakın ilgisini gördüğüm hocam ve dostum Prof. Dr. Dursun Yıldırım'ın yakın ilgisini kitabın ikinci ve üçüncü baskılarında da gördüm. İkinci baskının basılmasında Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Sayın Prof. Dr. Sadık Kemal Tural imkân sağlamışlardı. Üçüncü baskı için teşvik ve desteği Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurum Başkanı Sayın Prof. Dr. Reşat Genç ve Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Sayın Prof. Dr. Sadık Tural sağladılar.

Hocalarıma şükranlarımı sunuyorum.

Dr. Yaşar KALAFAT

İKİNCİ BASKININ SÖZ BAŞI

Yaptığımız bu açıklamayı kitabımızın ikinci baskısına eklemek istedik. Böylece kitabımızı okuyanlara, bakış açımızı yansıtmayı arzuladık. Kitabın her satırına yeterince aksettirme fırsatı bulamadığımız gerçeğimizi açıklama ihtiyacı duyduk.

İnançlar çok kere bir alışkanlıktır. Bunları öğreniriz ve yaparken de zevk alırız. Yapılmalarını ihmal edersek, huzursuz oluruz. Bu arada “aklın baliğ olması” kavramı da izafidir. Dinde, “teklif” bir aşama sayılmakta olup, önemlidir.

Binlerce yıldan beri sürdürülegelen bir âdet alışkanlık yapar ve kutsallık adına saygı görmelidir.

Eskiye anlatan tarih de ibret alınacak bir kaynaktır. Kelâm-ı Kadim 'de de tarihî kıssalar anlatılır. Onlar için “ibret alınacak şey”, “içinde ibretler vardır” tarzında ifadeler kullanılmıştır. Şüphesiz, Kelâm-ı Kadim tarih kitabı ve içerisindeki kıssalar da kıssalıklardan dolayı ibret alınacak hususlar değildir.

Metinde mitoloji ile efsanenin eş anlamda kullanıldığı hâller olmuştur. Ayette mealen, “Sizden önce daha güçlü toplumlar vardı. Biz onları efsane hâline getirdik” denilirken, efsanelerin yaşanmış gerçekler oldukları anla-

tılıyor. Ve yine “Esâtirül- Evveleyn” denmiştir ki, bu evvelkilerin sadrları ve evvelkilerden sadır olmuş olanlar, diye algılanılmalıdır. Efsanede ise bir fen olunmuşluk anlatılır. Mit ise, içinde cin-peri v.s.'nin rol aldığı anlatıdır. Yunan mitosları veya Yunan esatirleri denir. Ancak Yunan efsaneleri denilmez.

Din, dünyada aldanmış ve kirlenmiş olan nefsin arındığı takdirde ve arınabildiği nispetle gayb âlemine yükselebilmesi olayıdır. Çok kere kalıplara dökme özlemimiz, dinin tanımını gerçeğine uygun yapamayışımıza yol açmaktadır. Çıkış noktası bu olunca, Türklerin de bir dini olduğunu savunma tutkumuz, bilmeyerek ve istemeyerek, Türk'ü aşağılamaya yol açmaktadır. Türklerde dinî hayatı incelediğimizde, değişik Türk coğrafyalarında aynı ihtiyacı karşılamak için farklı uygulamalar getirildiğini görürüz. Bu değişik uygulamaların mâhiyet itibariyle ayniliklerinin tespiti, bu işin eksiksiz biçimde bilinmesiyle mümkündür.

İslâmiyet, Türklerde görülen uygulamaların daha kapsamlı bir hâle getirilip, daha kolay uygulanabilir bir duruma sokulmasıdır. Allah (C.C.) daha iyisini bilir ve en doğrusunu söyler. Allah birdir. Öğrettiği din de birdir. Kur'ân-ı Kerim'At 28 peygamberin ismi geçerken, 124.000 nebî belirtilmektedir. Bu miktarın 315'i resuldür.⁵⁵ Bizi isimler yanıltmamalı. Esas olan, sebebini bile bile yapılan uygulamalardır. Meseleye, tek din olan İslâm'ın Türkler arasında uygulanışı diye bakılmalıdır. Türklerdeki, bugünkü dinî uygulama, binlerce yıl evvelinin aynısı olarak sürmektedir. Masiva ne-

⁵⁵ M. Asım Köksal, **Peygamberler Tarihi**, Ankara 1993, s. 8-9.

deniyle tutulan yollar ve Paganizm denilen tatbikatlar, temeli cincilik olan birtakım ilkeliklerdir. Musevîlik ve Hıristiyanlık da, İslâm'ın aşamalarının birer dönemdeki isimleridir. Buna göre, Türkler de aşama yapmış oluyorlar.

Dinin, insan hayatının her yönüyle ilgilenmesi kaçınılmazdır. Gerçeğine uygun tarzda yaklaşıldığında, din, yol gösterici, ilâhî bir açıklama olup, insan hayatını düzenleyen bir program değildir. Dinde, insanın bizzat kendisinin kendi hayatını düzenleyen genel prensipler vardır. O, insan hayatının bu yönüyle ilgili umumî ilkeler verir. Zamana ve mekâna uydurulmasını ve bazı problemlerin çözümünü insana bırakır. Vahiyle gelen din ve dinin yer aldığı toplum, sürekli bir gelişim gösterir. Zamanla, toplum içinde gelişen ve değişen tavırlarla dinin vahiyle gelen özünün etrafında insan aklının dini yorumlaması ile yeni beşerî bir bölüm oluşur. Böylece zamanla din tahrif olmuştur. Esasen, yorumlar dini tahrif eden bir uygulama değildir. Yorumlamanın yöntemi bilinemeyince, böylesi bir sonuç kaçınılmaz olmaktadır. Bu gelişme dini ilk şekilden çıkarıp “hurafe ve beşerî” bir yapıya dönüştürür. Allah'ın gönderdiği dinler arasında hiçbir zaman çelişki yoktur. Dinler, insanların bilgi ve seviyesine göre gönderilen ve bir evvelki dini içeren bir yapıya haizdirler. Kendi zamanındaki toplumun ihtiyaçlarına cevap verecekleri için, yeni ilkeler içerirler. Türk topluluklarının “çeşitli dinlere mensup oldukları” ifadesi; “kendilerine indirilen”

dinlerin özü etrafında, kendi yöntemlerinden kaynaklanan beşerî bir bilgi bölümü olduğu gerçeğini de içerir.⁵⁶

Bu çalışmanın birinci baskısından sonra ciddi şekilde eksikliğini hissettiğimiz hususların farkına vardık. Türklerin girdikleri farklı aşamalı inançları yeterince inceleyememiştik. Keza, Anadolu hangi inançlara⁵⁷ evvelce ve Türklerle birlikte mekân olmuştu? Bu iki husus yeterince incelenemedi. Ancak Türklerin Anadolu coğrafyasında mensubu oldukları; Karaimlik, Ortodoksluk ve Gregoryenlik inançlarına dair çalışmalar yapılabilirdi. Bunlar ayrıntılı olarak ikinci baskıya yansımamış olsalar da halk inançları zemininde ele alınıp ayrıca yayımlandılar.

Doğu Anadolu sınırlaması ile halk inançlarımızı irdelemek, sağlıklı bir faaliyet alanı seçimini önlüyordu. Coğrafi sınırların boyutları ile inanç alanı sınırlarının boyutları çok farklı idi. Anadolu'nun doğusunda tespit edilen bir inanç veya dinî uygulama Batı Anadolu'dakinden farklı değildi. Çalışmayı “Anadolu'da Eski Türk İnançları” şeklinde yürütmek ise, kitabı genişletmek değil, yeni bir kitap yazmak olacaktı. Biz bu ihtiyacı, kitabımızın ikinci baskısına almadığımız farklı bir metotla karşılamaya çalıştık. Halk inançlarımızda “Ayna”, “Işık”, “Göğ

⁵⁶ “Türk Tarihinin Sistematığı Meselesi Sektörünü Genel Raporu”, **Türk Dünyası Araştırmaları Kongresi**, 5-9 Eylül 1994, Ankara.

⁵⁷ Ö. Çapar, “Yerli Bir Anadolu Tanrıçası MA”, **Onbirinci Tarih Kongresi**, 8 Eylül 1990 Ankara; V. Danbaz, “Tanrı Assur'un GİR Görevleri (Sa/G/GİR) Sa As-su”, **Onbirinci Türk Tarih Kongresi**, 7 Eylül 1990, Ankara; M. Özberk “Anadolu'da İnsan Irklarının Tarihsel Gelişimi”, **Onbirinci Türk Tarih Kongresi**, 5 Eylül 1990, Ankara.

Kaldırma", "Kişioğlu", "Kırlama", "Horasan Eri" inanç kodlarını müstakil makaleler hâlinde incelemeye çalışıp, kitabımızın ikinci baskısına ise, bu çalışmaların sonuçlarını yansıttık. Birinci baskıda, bölgeden tespitini yaptığımız birtakım "malzemenin, eski inançlarımızla benzerliklerini gösterirken, Türkiye dışı Türklerden de misâller vermiş ve bu konuda daha ziyâde evvelce yapılmış ilgili yayınlara atıfta bulunmuştuk. İkinci baskı için geçen 5 yıllık zaman zarfında. Kuzey Irak, Makedonya, Azerbaycan ve Güney Türkistan'da Türk halk inançların: araştırma imkânı bulduk. Yayımlanan bu çalışmaların, kitabın ikinci baskısına özet de olsa, yansımaları sağladık.

Kitabın birinci baskısından sonra Türkiye'de neşredilen ilgili bilgiler "Türk Halk İnançları Bibliyografyası" isimli bir kitap oluşturacak kadar zengindir Ayrıca halk inançları lügati yapılmaya kalkılsa, çok hacimli bir eserin ortaya çıkacağı da görülecektir. Bu sahada derlediğimiz malzeme kullanabildiğimiz on katından daha fazladır. Sadece halk inançları ile ilgili yaptığımız tespitlerle oluş turduğumuz 6 yeni resim albümüne sahip olduk. Buradan hareketle ikinci baskıdaki resimleri değiştirip zenginleştirdik.

Birinci baskının her safhasında yakın desteğini gördüğüm hocam ve dostum Prof. Dr. Dursun Yıldırım'a ve ikinci baskının basılabilme imkânını sağlayıcı keza hocam ve dostum Prof. Dr. Sadık Tural'a şükranlarımı sunuyorum.

Dr. Yaşar KALAFAT

BİRİNCİ BASKININ SÖZ BAŞI

Başlangıçtan bu yana, insan topluluklarının hayat tarzını, yaşayış biçimini, kurumlarını etkisi altına alan, onları yönlendiren dinler ve bunlara bağlı inançlar araştırmacıların sürekli ilgi alanı olmuştur. Bu ilgi günümüzde de devam etmektedir. Böyle olma sebebinin, onun, insan topluluklarına şahsiyet ve kimlik kazandıran birinci dereceden faktörler arasında yer aldığına anlaşılmış olmasından kaynaklandığı açıktır.

Türk kültür tarihi ile veya din tarihi ile uğraşan bilim adamları, tarih boyunca atalarımızın hayat tarzı üzerine etki eden inançlar üzerinde durmuş ve bunların rollerini açıklamaya çalışmışlardır. Kaynakların bize taşıdığı bilgiler ışığında yapılan değerlendirmeler, günümüz araştırmacılarına yeni çalışma ufukları kazandırmıştır. Elinizde ki bu araştırma da, sözkonusu çalışmaların yarattığı tecrüsesü sonucunu ortaya çıkmıştır. Çünkü tarihî kaynakların bize ulaştırdığı inançlar, incelendiğinde, bunların bir kısmının günümüzde bile hayatımızı etkilediği görülecektir.

Semavî dinleri kabul eden Türklerin hayatında Musevîlik, Hristiyanlık ve İslâmlık ve başlangıçta var olduğu tespit edilen birtakım inançların, hâlâ etkisini sürdürmesi şaşırtıcı değil mi? Türkler, yüzyıllar önce İslâmlığa geç-

miştir. Bugün, Türk Dünyasının büyük çoğunluğu müslümandır. Buna rağmen, başlangıçtaki Türk inançları da, İslâmiyet içinde, hayatımızdaki etkinliğini korumaktadır. Tabiatıyla, bunların bir kısmı fonksiyonları değişime uğrayarak, ama bir kısmı da aynen yaşayarak devam etmektedir. Neden? Devam eden ve etkinliğini sürdürenler hangileri ve hayatımızın hangi safhalarında bizi, yani şahsiyetimizi yoğuruyorlar? Öğrencilik yıllarında zihnimi sürekli meşgul eden bu gibi sorular, konuya karşı ilgimi arttırıyordu. Başlangıçta var olan inançlarımızdan hangileri bugün yaşamaktaydı? Bu sorunun cevabını ararken elinizdeki çalışma da oluşmaya başladı.

Öğrencilik yıllarımdan sonra, iş hayatına atıldım. İşim icabı Doğu Anadolu illerini, ilçe ve köylerini gezip görmek, insanlarla konuşmak ve sohbet etmek fırsatı buluyordum. İnançlarla ilgili bir bilgi ile karşılaşınca, öğrendiklerimle ilişki kurmaya, aralarında bir bağ olup olmadığını araştırmaya girişiyordum. Anladım ki, **tecessüs**, öğrencilik yıllarımdan sonra, iş hayatımda da beni rahat bırakmayacaktı. O zaman, karar verdim; mademki, o beni bırakmıyor, ben de onu bırakmayayım. Böylece, her gittiğim yerde, bir tutku hâlinde, rastladığım, sorup soruşturarak tespit ettiğim, yöre ile ilgili yazılıp basılan yayınlardan edindiğim bilgileri kaydetmeye başladım... Yıllar geçti... Benim, dağ bayır gezip dolaştığım yerlerden topladığım bilgiler de, yükünü aldı. Bu arada, iş yerim değişti; Ankara'ya geldim.

Ankara'ya gelince, bir süre topladığım onca bilginin ne olacağını düşündüm. Yıllarca peşimi bırakmayan teces-

süs, bana bunları niçin toplatmıştı, diye düşündüm ve onları bir tarafa bırakmadım. Büyük bir sabırla tasnif edip, malzememi işlemeye karar verdim. Ve çalışmama, “Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının izleri” adını verdim. Şüphesiz, bu inançlar Türk Dünyasının her yerinde mevcuttu. Ama, çalışmama, ben bu adı verdim. Çünkü, yıllarca bu yörede yaşamış ve malzememi orada yaşayan dost ve arkadaşlarımdan, yahut onların yardımlarıyla başkalarından toplamıştım. Doğu Anadolu, öğrencilik yıllarımdan itibaren konuya duyduğum tecessüs için, bana âdeta gönüllü bir laboratuvar olmuştu. Belki de, ilk Türk yerleşme yeri olan bu yöre, beni, bu tecessüsümü gidermek için kendine bilerek çekmişti. Bu da bir Türk inancı işte... Demek payıma burası çıkmış! Öyleyse üstüme düşeni yapmalıydım. “Varsın, tüm Türk Dünyası içindeki benzer örnekleri de, diğer araştırmacılar ortaya çıkarsın”, derim.

Çalışmaya başladığım zaman, malzememi sınıflama işine giriştim, çok yorucu bir safha imiş. Oysa onları toplamak, kaynak kişileri dinlemek ne hoştu ve rahattı. Sınıflama sonunda, kimi konularda tekrar yöreye gitmem, kimi bilgileri kontrol etmem veya yeni taramalar yapmam gerektiğini anladım. Tatillerimden fedakârlık yapmam gerekti; yaptım. Eski dost ve arkadaşlarım ve konuksever yöre insanları bana her türlü kolaylığı ve yakınlığı gösterdiler. Topladığım malzeme, bana öyle geldi ki, yıllar önce topladıklarına denkti.

Derlediğim bunca malzemenin içindeki inançlar, âdeta bir yumak gibiydi. Aslında, başlangıçtan bu yana, kaynaklarda yer alan inançlar ile ilgili bilgiler de, benim

için aynı durumdaydı. Bu yüzden ben onlara, “Türk inanç yumağı” adını vererek işe giriştim. Problemim, bu **yumak** idi. Bunu çözmeğe ve her inancı yerine oturtmaya çalıştım. Hemen belirtelim ki, burada, **eski** sözü ile, sadece başlangıçtan beri varlığı bilinen Türk inançları kastedilmiştir. Yoksa yaşayan inanca eski demek ne derece doğru olur, takdirinize bırakıyorum. Ve yine şunu vurgulamak ihtiyacı duyuyorum: Bu çalışma, sadece Doğu Anadolu yöresinden topladığım ve tespit ettiğim örneklerle dayandığı için, diğer yöre örneklerine veya benzer pratiklere yer vermedik. Bu sınırlama ihtiyacı, bir noktada tabii olarak ortaya çıkmıştır ama aynı zamanda çalışmanın tamamlanması açısından da, isabet olmuş diyebiliriz. Aksi hâlde, bu araştırma daha sürecek yahut hiçbir zaman tamamlanamayacaktı.

Bu araştırmanın pek çok eksiğinin olduğunu biliyoruz. Tenkit edilecek tarafları da olacaktır. Sanırım, çalışmamızın orijinal bir yönü inkâr edilemez. O da, Türk inançlarının, bir **yumak** oluşturduğu Doğu Anadolu yöresinde bu boyutta çalışılmasıdır. Alanında bir deneme oluşu ve saha çalışmasına dayanması ile, Türk inanç yumağındaki unsurların araştırılmasında bir öncü olarak, bir boşluğu dolduracağı inancındayız. Eksik ve kusurlarına rağmen, bu tür çalışmalara yardımcı olur düşüncesiyle kurulan inanç sistematığının, yapılacak tenkit ve tekliflerle daha da gelişeceğini düşünüyoruz.

Elinizdeki araştırmanın ortaya çıkmasında, bana yardımcı olan dost ve arkadaşlarıma, özellikle yörenin konuksever insanlarına teşekkürü bir borç bilirim. Niha-

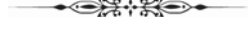
Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri

yet, yorucu ve yıpratıcı çalışmam sırasında, hem Türk inanç yumağını çözecek sistemiği kurmamda, hem de inançların yapılarıyla ilgili karşılaştığım problemlerin hallinde, yol gösteren, beni teşvik eden Hocam Dursun Yıldırım'a ve çalışmamı büyük bir sabır ile destekleyen aileme içtenlikle teşekkür ederim.

Dr. Yaşar KALAFAT

GİRİŞ

I- TÜRK İNANÇLARINA GENEL BAKIŞ

Türk kültürü unsurları arasında, hayatımız ve yaşayışımız üzerinde tarih boyunca dinî inançlar ve bunlara dayalı uygulamalar etkili olmuştur ve hâlen de olmaktadır. Dinî inançların insan hayatı ve yaşayışı üzerindeki müesiriyeti, bütün cemiyetler için söz konusudur ve sadece Türklere mahsus bir hâl değildir. Eski dinlerin ve inançların tesiri ve kısmî de olsa hayatiyeti, semavî dinler içindeki her cemiyette devam etmiştir.⁵⁸

---

⁵⁸ Ş . Mardin, **Din ve İdeoloji**, Ankara, 1969; İ.A. Çubukçu, **Mezhepler ve İslâm Felsefesi**, Ankara, 1964; W. Barthold, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, 1940; Godfrey, R. Lienhordt, "Religion, Man", **Culture and Society**, (Ed. Harry L. Shapiro), New York, Galox Books, 1960; Reuben Levry, **The Social Structure of İslam**, Cambridge University Press, 1962; Charles Leslie, **Anthropology of Folk Religion**, New York, Vintage Books, 1960; G. Grinebaum, E. Van, **Modern İslam, The Search for Cultural Identity**, Los Angeles University of California Presss, 1963; E. Gerhard Lenski, **The Religious Factor**, A Sociological Study of Religion's İnıpacıon Politics, **Economics, and Family Life**, Garden City, New York, Doubleday, 1963; H.A.R. Gibb, **Muhammedanism**, New York,

İslâmiyet öncesi Türk hayatı üzerinde araştırma yapan bilim adamları, Türk inançları ve dinleri üzerinde de durmuşlardır.⁵⁹ Tarihî kaynaklardan, etnografik malzemeden gelen bilgilerin ışığı altında yapılan değerlendirmelerde, Türklerin, hayat tarzlarına bağlı olarak tarihî süreç boyunca muhtelif dinî inançlar içinde yaşayışlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır.⁶⁰ Farklı zamanlarda oluşan ve hayata karışan bu inançları, yaşadıkları ve hayata geçirdikleri biçimleriyle ifade etmek, yazıya alınmamış olmalarından dolayı, mümkün değildir. Bundan dolayı, biz onları, ancak elimize geçen bilgiler çerçevesinde, sadece tarif ve tasvir etmeye çalışabiliriz. Semavî dinlerden önceki devreye ait Türk inançlarını, bugünkü görüntülerine bakarak, biz, bir “inanç yumağı” şeklinde ifade etmek istio-

---

Books, 1962; A. Adıvar, **Tarih Boyunca İlim ve Din**, İstanbul, 1982; Hans Freyer, **Din Sosyolojisi** (Çev.T.Kalpsuz), Ankara, 1964; E.Fromm, **Psiko-Analiz ve Din** (Çev.Y. Salman), İstanbul, 1982; A. Kurtkan Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, İstanbul, 1985; **Türkiye'de Sosyal Çözülme Tehlikeleri**, İstanbul, 1990; Ekrem Sankıoğlu **Başlangıçtan Günümüze, Dinler Tarihi**, İstanbul, 1983; G.Tümer, A.Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, 1993.

⁵⁹ H. Tanyu, **Türklerin Dinî Tarihçesi**, İstanbul, 1978; **Tarih Boyunca Türkler ve Yahudiler**, İstanbul, 1976; **İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul, 1986; “Eski Türklerin Dini Totemcilik ve Şamancılık Değildir”, **V. Millî Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 1985.

⁶⁰ Türklerin bugün yeryüzünde, çoğunluğu İslama mensuptur. Ancak, bunun dışında Hristiyan, Musevî, .Budist, Lamaist ve Kamlık inançlarına bağlı olarak yaşayan Türkler de mevcuttur. Geniş bilgi için bkz., Ü Günay, H. Güngör, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, Ankara, 1997.

ruz. Farklı zamanların farklı inançlarından oluşan bu inanç yumağı, tarihin bilinmeyen devrelerinden itibaren Orta Asya Türklerinin, atalarımızın, hayatında örülmeye, oluşmaya başlamıştır. Bu inançların kimi öylesine güçlü ve dinamik bir karaktere sahip olmalıdır ki, günümüze kadar ve günümüzde, semavî dinlere rağmen, varlıklarını korumaktadırlar.

Türk Dünyasının bütününe baktığımız zaman, semavî dinler içinde çoğunluğun İslâm dinine intisap ettiğini görürüz.⁶¹ Ancak, tarihî seyri içinde Musevîliğe ve Hristiyanlığa intisap eden ve bugün de hayatlarını bu dinlere bağlı olarak sürdüren Türk toplulukları mevcuttur.⁶² Yine semavî olmayan dinler arasında Budizm'e, Lamaizm'e intisap etmiş Türk kitleleri mevcut olmuştur.⁶³ Ancak, günümüzde, bu dinlere mensup Türkler, çok küçük grupları oluşturmaktadır. Ayrıca, Türk inançlarını günümüze ulaşan biçimleri ile devam ettiren ve yaşayan Orta-

---

⁶¹ E. Esin, **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul, 1978, s. 143-167; Z. Kitapçı, **Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarı**, İstanbul, 1988; **Yeni İslâm Tarihi ve Türkistan**, Cilt 1, Elazığ 1985; N. Devlet, "İslâmiyeti Resmen Kabul Eden İlk Türk Devleti", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 32, Ağustos 1989, s. 42-46.

⁶² Hristiyan dinine mensup Türkler; Gagavuzlar, Çuvaşlar, Yakutlar (bir kısmı), Volga-İdil Türkleri. Kazan Türkleri (bir kısmı), Kumanların bakiyesi Polovestler. Musevi Türkler; Karaylar (Polonya ve SSCB), Taraflar (İdil-Yayık ve Kazan).

⁶³ Kansu yöresi Türkleri Budisttir, Sarı Uygurlar Lamaisttir.

Asya ve Sibirya Türk kavimlerine çağımız tanıktır.⁶⁴ Şüphesiz, bu inançların çeşitli faktörlere rağmen kendilerini korumaları, ancak, yeni dinlerin inanç sistemiyle imtizaç etmiş olmaları ve bu yeni hayat içinde kendilerine yaşama alanı bulmalarıyla açıklanabilir. Bu yüzden, aslî vasıflarını korusalar bile, değişikliklere uğradıklarını da kabul etmemiz gerekir.⁶⁵

Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasında tesbit edilen ve kısmen tarihî kaynaklarla desteklenen Türk dinî inançlarını, Batılı araştırmacılar onları bu topluluklar içinde temsil eden din adamlarına nisbetle ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Avrupalı etnograflar, Tunguz kavimlerinde benzer inançları temsil eden Şaman'ı dikkate alarak, Türk inanç-

⁶⁴ Başlangıçtaki Türk inançlarını devam ettiren Türkler arasında Yakut Türkleri, Sibirya ve Altay Türkleri görülmektedir.

⁶⁵ M.C. Özönder, "Türk ve Kore Halk İnançları Arasındaki Benzerlikler", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt IV, s. 241-256; A. Kelemen, "Macar Şamanizminin Psikolojik Araştırmaları Hakkında", **XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi**, Ankara, 1979, s.183-193; M.A. Kaşgarlı, "Uygur Nasturî Hristiyanlığı Hakkında", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, Aralık 1988, Cilt 5, Sayı 20, s. 43-46; A. İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", **İlahiyat Fakültesi Mecmuası**, 1954, Sayı 4, s.19,30. B. Noyan, "Bekdaşilikte Dokunulmayan Hayvanlar", **Türk Folkloru**, Sayı 274, Ekim 1972, s. 6437; U.Tavkul, "Karaçay Balkar Kültüründe Şamanizmin İzleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Prof.Dr. B.Ögel'e Armağan**, Sayı 65, Nisan 1990, s. 303-310; A. Doruk, "Eski Türk Dini Şamanizm mi idi", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 1988, Sayı 15, s. 7-12. Ali Öztürk, "Türk Efsaneleğinde Şamanizmin İzleri", **1. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi**, 1988. Konya.

larını da bu ad altında incelemeyi âdet hâline getirmişlerdir.⁶⁶ Ve bu kavram, Shamanism biçimine dönüştürülerek, sadece Orta Asya ve Sibiry Türklerinin semavî dinlere gelinceye kadarki dinî inançlarını değil, yeryüzünde görülen benzerlerini de ifâde eden umûmî bir muhteva kazanmıştır. Türkler ise, kendi dinî inançlarını temsil eden tipleri Kam, Baksı, Ozan, Oyun gibi adlarla çağırıştır.⁶⁷ Dolayısıyla, eski Türk inançlarını Şamanizm adı altında toplayıp incelemenin doğru olmayacağı düşüncesindeyiz.

Dinleri kendi sistematikleri içerisinde inceleyenler, tek tanrılı dinlerdeki sistematığın tepesinde tek ve her bakımdan güçlü olan, hâkim bir kuvvetin varlığını görürler. Türklerin, geniş anlamda Anadolu'da girdikleri⁶⁸ Musevîlik ve İsevîlik'te Tanrı kavramı büyük ölçüde İslâmiyet' teki Allah inancına tekabül ederken, Gök Tanrı inancındaki **Tengri** de birçok vasfı itibarıyla Allah'ı düşündürmektedir.

Gök Tanrı Dini'nin, inanç sistemleri içerisinde yeri çok tartışılmıştır.⁶⁹ Lazslo Rasonyi,⁷⁰ Özkan İzgi,⁷¹ Nihat

⁶⁶ M. Eliade, **Shamanism, Princeton**, 1974, s. 3-5; **Traite'd Histoire des Religions**, Editions Gallimard, 1971.

⁶⁷ M.F. Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, 1966, s. 57, 58.

⁶⁸ Yaşar Kalafat, "Doğuanadolu Çevresinde Karaim, Hazar Türklerinin Dinî İzleri", **Anadolu'da Türk Mührü Ahlat**, Ankara, 1983, s. 67-125; Yaşar Kalafat, "Doğu Anadolu Çevresinde Gregoryen Türklerin Dinî İzleri", **GAP ve DAP Projeleri Çerçevesinde Van Gölü Havzasının Yeri Sempozyumu**, Ahlat, s. 91-110. Aleksandr Dubmski, "Karaim(Karaim) Türklerinin Halk İnançları Hakkında", **Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi**, 7 Eylül 1989, Ankara.

⁶⁹ Turgut Akpınar, "Eski Türklerin Dini Tek Tanrı İnancı mıydı?", **Tarih ve Toplum**, Mart 1986, Sayı 27, s. 17-21; Necdet Sevinç;

Nirun,⁷² Osman Turan,⁷³ M. Altay Köymen,⁷⁴ S. Hayri Bolay,⁷⁵ Ziya Gökalp konuyu incelemişlerken; O. Turan, Nihat Nirun, L. Rasonyi, S.H. Bolay, Ö. İzgi, Türklerde totemciliğin varlığını ileri sürmüşlerdir.

O. Turan, M.A. Köymen ve başlangıçta A. İnan⁷⁶ eski Türk dininin Şamanizm olduğunu belirtniştir. Ziya Gökalp, Şamanizm'in din değil büyücülük olduğunu belirtirken; H. Tanyu, İ. Kafesoğlu, B. Ögel, M. Eröz, D. Yıldırım, İ.H. Daniş-mend gibi araştırmacılar,⁷⁷ eski Türk dini-

---

“Türklerin İslâmiyete Geçişlerini Kolaylaştıran Sebebler”, **Türk Dünyası Araştırma Dergisi**, Sayı 4, s. 5-30.

⁷⁰ L. Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s. 22.

⁷¹ Özkan İzgi, “İsâmiyetten Önce Orta Asya Türk Kültürü,” **Millî Kültür Dergisi**, Şubat 1977, Sayı 2.

⁷² Nihat Nirun, **Sistemantik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp**, İstanbul, 1981, s. 31-48.

⁷³ Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 1969, s. 318-319.

⁷⁴ M. Altay Köymen, **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, Ankara 1963, s. 6.

⁷⁵ S. Hayri Bolay - O. Karmış, **Din Bilgisi Lise I**, Ankara, 1976, s. 14.

⁷⁶ A. İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, **İlahiyat Fakültesi Mecmuası**, 1954. Sayı 4, s. 19,30.

⁷⁷ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyet Tarihi**, s. 116; Hikmet Tanyu, **İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**; İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara, 1980; Bahaddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Cilt 1, s. 115; Mehmet Eröz, **Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik**, İstanbul, 1992; Dursun Yıldırım, “Kök Türk Çağında Tanrı mı, Tanrılar mı vardı?”, **IV. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Antalya, 1991, Cilt 2, s. 351 -363. İ. Hami Danişmend, **Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu**, Konya, 1978; **Tarihî Hakikatlar**, İstanbul, 1979.

nin tek tanrılı olduğunu açıklamıştır. V. Ecer⁷⁸ bu konudaki iddiaları karşılaştırmış; Osman Turan daha sonra tamamen H. Tanyu'nun fikirleri doğrultusunda Türklerin semavî bir dinlerinin olduğunu açıklamıştır.⁷⁹ E. Kaydu ise teşhisini “Eski Türk dini Monoteizm değil, Henote-izm idi. Ulu ve Ezelî Tanrı 'nın kendi dışında pek çok tanrılar yarattığına, kısmen ulûhiyet cevheri taşıyan tanrısal varlıkların mevcudiyetine inanırdı”⁸⁰ şeklinde koymaktadır. Biz eski Türk dininin tek tanrılı olduğu kanaatini taşıyor ve E. Kaydu'ya katılıyoruz.

Şamanizm meselesi konusunda, İ. Kafesoğlu “... Türklerin kendi düşünce mahsûlü olmayıp çeşitli dinlerden gelen tesirlerin birbirine karışmasından meydana çıkmış bir tasavvurlar örgüsüdür. (...) dinden ziyâde bir sihir karakteri ortaya koyan ve esasen bir Bozkır-Türk inanç sistemi olmayan Samanlığın tarihî Türk topluluklarındaki Tanrı ve Yer-Su inançları ile de bir ilgisi mevcut değildir”⁸¹ demektedir.

Şüphesiz, incelediğimiz bölgede Gök Tanrı inancının olduğu gibi Şamanizm'in de izleri vardır. Karakocan kazası Çan nahiyesinde bir köyün isminin Şaman oluşu manidardır.

Geniş alanlara yayılmış olmasına ve Türkler arasında ortam bulabilmiş olmasına rağmen, Şamanizm'in bir din

⁷⁸ Vehbi Ecer, “Türklerin Eski Dini Hakkında Söylenenler”, **Töre; Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, Aralık 1982, Sayı 139, s. 33-36.

⁷⁹ O. Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul, 1978.

⁸⁰ E. Kaydu, “Türklerde Kutsal Hükümdarlık”, **Prof. Dr. Tayyib Okıç Armağanı**, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayını, 1978, s. 97-103.

⁸¹ İ. Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987, s. 85, 89-90.

olmadığı kesinlik kazanmıştır. Saha Türklerinin “Kut Sür” olarak isimlendirdiği ve Türkçe edebiyatta Gök Tanrı Dini olarak geçen inancın sistematiğini Saha Türkleri bölgesinde Şamanizm'in bozamadığını görüyoruz. Gök Tanrı Dini'ni ve Şamanizm'i ayrı ayrı hâllerde yaşatmakta olan Saha Türklerinin birçok dinî tören ve âdetlerinde Şaman'a iş düşmektedir. Şamanizm Tanrı öğretisinin gücünü istismar edip, bütün ruh âlemini belirli bir kudro (oyun ve udagan) almayı başararak âdeta bir din sağlamlığını kazanmıştır.⁸²

Kök Türk inanç sisteminde yaratıcı, kılıcı, kut, küçük, ülük ve bilik verici yüce varlık **Tengri**, her şeyin üstündedir. **Kök** (gökyüzü, yahut mavi gök) ve **yağız yir** (kara yer veya toprak, yahut yeraltı), **yir-sub** (yer ve sular, yani yeryüzü) Tengri tarafından kılındığı/yaratıldığı için ıduk kabul edilir ve kutsaldır.

Kaşgarlı Mahmud'u esas alarak XI. yüzyılda Türk Dünyasına dair bilgi verirken Reşat Genç, bu Dünya'daki İslâmî sınırları da belirtmektedir. Müslüman Türklerin Allah'a Tengri; bazıları, her şeye gücü yeten ve kadir anlamında Ugan sıfatı ile birlikte Ugan Tengri; Argular ise Bayat diyorlardı. Peygambere savcı ve Hakanlı Türklerinin de yalavaç dediklerini açıklıyor. Nom, din demektir. Tengri nomu; Allah'ın dini, şeriatı anlamında idi. Mukaddes kitapların her birine biti diyorlardı. Diğer taraftan Allah'a Efendi anlamında izi, Allah'ın emrine de izi yarlığı denildiği ifade edilmektedir. İbadet, tapınmak ve

⁸² Jelobtsovv F. Fedotoviç, “Saha Yeri ve Saha Türkleri”, (Çev. S.Gömeç), **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 356, Aralık 1992, s. 742, 752.

yinçgelenmek kelimeleri ile karşılanıyordu. Kirtginmek ve bütme deyimleri Kelime-i Şahadet anlamında idi. Dua karşılığında ise alkış kullanılıyordu. Yükünç, namaz kılmak abdest almak, yunmak, cennet, uçmak ve cehennem tamu kelimesi ile karşılanıyordu.⁸³ Bu tabirler incelediğimiz bölgede, çeşitli dinî ifade kalıplarında geçmektedirler.

İslâmiyet'e girmeden evvel de Türklerde Tanrı; Kadim (Bayat), Baki (Mengül), Vahit (Bir) kendi kendine mevcut ve sıkıntılardan uzak (Müingsuz), Hayy (Diri), iradesi (erk) ve kudreti (ogan) olan, Halik (Törütgen) ve yarattıklarına hitap eden (Deyici), Vâcibü'l-Vucûd bir varlık idi.⁸⁴

Çin kaynaklarına göre, Asya Hun İmparatorluğu hakanının bilinen en eski unvanı Şan-Yü ya da Tan-Hu dur.⁸⁵ Tan, Tanrı'ya, Hu ise, Huda'ya çağrım yapmaktadır. Bu çağrım Hunlar'da Hakan'ın Tanrı ile eş anlamda kabul edildiği anlamına gelmez. Allah'ın adlarından dolayı Allah adamlarının bazı lâkaplar aldığı bilinmektedir. Meselâ, hastalık iyileştirici hocalar için “çok şafi” (şifalı/şifa verici)

---

⁸³ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI.Yüzyılda Türk Dünyası**, Ankara, 1977, s. 125-128.

⁸⁴ Sait Başer, **Esmâü'l-Hüsna'ya göre Eski Türk Dinindeki Tanrı'nın Vasıfları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1982; **Gök Tanrı'nın Sıfatlarına Esmâü'l-Hüsna Açısından Bakış**, İstanbul, 1991.

⁸⁵ Mahmut Arslan, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çift Hükümdarlık Meselesi”, **Türk Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu**, 1990, s. 223-245.

denildiği gibi. Bu o hocanın Allah olduğunu göstermez. Allah'ın Safi adının tecellisine mazhar olduğunu gösterir.⁸⁶

Tanrı ile tanrısallık veya kutsal olanın karıştırılmış olması çeşitli Türk boylarındaki kutsal isimlerin veya kutsal varlıkların çeşitli şekilde isimlendirilmelerinin bir sonucu olarak yanlış anlamlar doğmuştur. Tek tanrılı olan Gök Tanrı Dini'nde birden fazla Tanrı ismi zikredilmiştir. Türklerin farklı boylarında, çeşitli coğrafi bölgelerde ve farklı devirlerde zikredilen kutsal veya tanrısallık isimleri şunlardır: Adad, Adakutay, Adar, Ağaç Han, Ağada, Ağalim, Ak Han, Ak Toyun, Alasbatır, Ammun, Ank, Anşar, Anu, Arunas, Ayata, Ay Han, Dağ Han, Demir Han, Deniz Han, Kumbarbi, Lirgal, Manyas, Mumnu, Narada, Nergal, Oğan, Şa-mas; dişi ruhlar: Ana Maykıl, Anatu, Andarkon, Anunni, Arinna, Aryna, Aruru, Gatümtüğü, Hepat, Istar, Kadi, Kamuruşsaba, Kırırşışa, Lilil, Mezulla, Nalboyay, Nina, Nin, Harsağ, Nisabka, Siduri, Targın Neme, Trammat, Tiran, Umay'dır.⁸⁷ Bunlar, muhtemelen tek olan Tanrı'nın muhtelif isimleri veya bir kısmı büyük meleklerdi.

Bilge Kağan, Tanrı'da Tanrı olmuştur. **Orhun Âbideleri**'nde Bilge Kağan'ın, “Tengri teg Tengri 'de Kut bölmüş Türk Bilge Kağan “ ifadesi hatırlanmalıdır.⁸⁸ Bu aynı zamanda “Ene'l-Hak “ ve “Bir ben vardır bende, ben-den içeri“nın farklı bir izahı mı?

⁸⁶ Sabahattin Güngör, **Tasavvuf Notları**, Gayri Matbu, 1991, İzmit.

⁸⁷ Şaban Gökova, **Mythologia (Söylence Bilim) ve Anadolu Söylenceleri**, İzmir, 1990, s. 15-17.

⁸⁸ Sait Başer, **Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre**, s. 125.

Şaban Kuzgun, Eski Türk inancındaki Allah'ın "Tengri teg Tenri" tanımından hareketle, Allah'ın "Vâcibu'l-Vucûd" oluşu hususunun, eskiden Türkler tarafından bilindiği, Türklerde var olan inancın zamanla dinleyenlerin kavrayamayışı sonucu bozulmuş olabileceği üzerinde durmuştur.⁸⁹

Hun hükümdarları bilinmeyen Tanrı önünde yere kapanarak kokular yakarlarken,⁹⁰ tasavvuf, Allah'ı "kâinatın bütünü" olarak⁹¹ tanımlıyor. Hun hükümdarlarının yaptığı secdedir.

Mevlevî istiğrakı yaşar, eylemi âyete ve hadise dayalıdır. Şaman ise, cinleri toplayıp onların etkisiyle kendisinden geçer. Her ikisi çok farklı şeylerdir. Cinci velîler de vardır. Bazı Şamanlar da hem cinci hem de velî olabilirler. Ancak cinlere karşı din daveti aynı şeydir.

Cinler münasebeti ile Kaşgarlı, "Çıwı, cinlerden bir bölüğünün adıdır. Türkler şuna inanırlar ki, iki bölük (birlik) birbiriyle "çarpiştığı zaman bu iki birliğin vilayetlerinde oturan cinler de kendi vilayetlerinin halkını kollamak için çarpışırlar. Cinlerden hangi taraf yenerse, onlardan yana çıktığı vilayet halkı da yener. Geceleyin bu cinlerden hangisi kaçarsa, onların bulunduğu vilayetin halkı da kaçır. Türk askerleri geceleyin cinlerin attığı oktan korunmak için çadırlara saklanır. Bu, Türkler ara-

---

⁸⁹ Ş. Kuzgun, **Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudiliğinin Menşei Meselesi. Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara, 1985, s. 90.

⁹⁰ Marcel Brian, **Hunların Hayatı**, İstanbul. 1981, s. 44.

⁹¹ Şeyh Bedreddin, **Varidat**, (Ter.Ketene) Ankara, 1990, s. 3.

sında yaygındır, görenektir” der. Türkler cine, yel veya yek diyorlardı. Kovuc ise cin çarpması anlamında idi.⁹²

Şahısların, hanelerin, köylerin cini veya cinleri olduğu inancını gösteren tesbitleri, incelediğimiz bölgeden de yapabiliyoruz. Eski ve yeni Türk inançlarında cin faktörünü incelerken, varsa, cin ilmine vâkıf olmak gerekiyor.

Samanlık diye bir din yoktur. Kam din adamıdır. Tek din vardı; Türkler de onun zaten bir tâbisidiler. Samanlık din değil koruyucu cinciliktir. Kamlar Tanrı'dan mesaj getirirlerken, Şamanlar bunu yapamazlar. Kam ve Şaman'la ilgili aktarılan uygulamalar iki gruba alınmalı: Yüceltici uygulamalar ve koruyucu uygulamalar. Yağmur duasını yapan kam'dır. Şaman'ın yağmur duası yaptığı söyleniyor ise, Kam-Şaman isim karışırması olmuştur.

Başlangıçtan bu yana, Türk hayatına ait inançlar, tarihî kaynakların ve günümüz etnografik malzemesinin verdiği bilgiler çerçevesinde incelendiğinde, onların, merkezinde Tanrı olan bir **inanç yumağı** hâlinde karşımıza çıktığını görürüz. Türklerin yaşadığı bugünkü coğrafi sahanın vasatı dikkate alınır, yumağın çok geniş bir sahaya yayıldığını ve hatta dağıldığını söyleyebiliriz.

Türklerin inanç yumağını gözden geçirir ve ana hatlarıyla ifade etmek istersek, merkezinde **Tengri** vardır. Bunu, yardımcı ve koruyucu iyeler, gök ve yer iyeleri, kara iyeler ve ata ruhu / arvak'lar ile tamamlamak müm-

⁹² Muallim Rıfat Kilisli, “Divânı Lügât-it Türk Tercümesi Münasebetiyle”, **Yeni Sabah**, 9-10 Eylül 1940; zikreden R. Genç, **Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Ankara, s. 133.

kündür. Türk hayatında bu olağanüstü güç sahibi varlıklarla insan hayatı arasında aracılık yapan din adamına **Kam** adı verilmektedir. Türk hayatında pek çok fonksiyonu üstlenen Kam, dinî otoriteyi temsil eder. Türkler, iyiliklerin ve kötülüklerin iyelerden ve arvalardan geldiğine inanırlardı. Onları kızdırmamaya, onların yardımlarını kazanmaya, onları memnun etmeye çalışırlardı. Bu yüzden, atalarımız Türkler, yılın belirli zamanlarında Tengri, iyeler ve arvalar için ayinler düzenler ve bu âyinlerde kurbanlar kesip şükranlarını onlara sunarlardı. Her varlığın bir iyesi olduğuna inanan Türkler, onları kurban ve saçı ile kazanmaya çalışırdı.⁹³ Hun Türkleri, yılın ilk ayı içinde Kağan'ın sarayında ve Haziran ayında mukaddes ırmak yöresinde, **Tengri, iyeler** ve **arvalara**, âyinle, at ve koyun kurban ederlerdi.

Hunlarda görülen bu ayin, aynı şekilde Kök Türk ve Uygurlar zamanında da, Tamir Irmağı'nın kaynağında sürdürülmüştür. Bu ayinlerde Kağan, saygı ve başeğme işareti olarak gündüz güneşe, gece dolunaya yüzünü dönerdi.⁹⁴

---

⁹³ H. Tanyu, "Eski Türklerin Dini Totemcilik veya Samanlık Değildir", **V. Millî Türkoloji Kongresi**, İstanbul. 1985; A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968, s. 245-415, 418; M. Eröz, "Türk Toplumlarındaki Ölüm Âdetleri Üzerine Bir Deneme", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1985, Sayı 35, s. 56-57; "Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği", **Türk Kültürü**, 1980, Sayı 211, s. 211-216.

⁹⁴ İ. Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987, s. 255-256; N. Diyarbakirli, "Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, II, İstanbul, 1966, s.112-204.

Türkler, herhangi bir işe karar vermeden önce, durumlarını ayın ve yıldızların hareketlerine bakarak tayin etmeye çalışırlardı.⁹⁵ Hun, Kök Türk ve Uygur Türkleri arasında rastlanılan kurban sunma merasimlerini diğer Türk kavimlerinde de görmekteyiz. Meselâ, Tabgaç Türkleri arasında ilkbahar ve sonbahar aylarında ata ruhlarına kurbanlar kesilirdi. Kurban sunaklarında at ve koyunların kesiminden sonra, çevreye kutlu sayılan kayın ağaçları dikilirdi.⁹⁶

Köktürk çağında **oda/ateşe, ocaka** karşı da saygı gösterildiğini görüyoruz. Oda ve ocaka karşı Türklerin gösterdiği saygı ve inancın köklerini tespit etmek güç olmakla beraber, İ. Kafesoğlu, bunun **Zerdüş** dini tesiriyle Batı Türklüğüne geçmiş olacağı ihtimali üzerinde durur.⁹⁷ Buna delil olarak, bu inancın Doğu Türkleri arasında bulunmamasını gösterir. Ancak, biz, **Ergenekon** efsanesini dikkate alarak,⁹⁸ bu inancın Türkler arasında daha eski zamanlara uzandığı ve kendilerine mahsus olduğu ihtimalinin de yabana atılmayacağı kanaatindeyiz.⁹⁹

Kök Türk çağı **Bengü Taş** yazıtlarında Tanrı adına **Tengri, Türk Tengrisi**, koruyucu iyelere ise **Umay ve Yir-Sub**

⁹⁵ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1976, s. 3.

⁹⁶ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 254.

⁹⁷ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 145.

⁹⁸ A. İnan, "Türk Destanları", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976, s. 377-89; Ş. Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, 1988, s.77-78; B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1971, Cilt, I, s.58-77.

⁹⁹ Ateşi bulan ve kağan sülâlesi kurucusu ilk atanın adı Türk konmuşdur (bk. S. Divitçioğlu, **Kök Türkler**, İstanbul, 1987, s. 73).

şeklinde işaret edilmektedir.¹⁰⁰ Uygur Türkleri de dağ iyesi-ne/ruhuna bereket ve huzur verici iye diye inanmıştır.¹⁰¹ **Kutlu Dağ** efsanesinde bu husus açıkça görülmektedir.¹⁰²

II- TÜRK İNANÇ YUMAĞI ÇALIŞMALARI VE ARAŞTIRMAMIZ

Eski Türk inançları üzerinde birçok araştırmamız durmuştur. İbrahim Kafesoğlu,¹⁰³ Bahaeddin Ögel,¹⁰⁴ Emel Esin,¹⁰⁵ Ziya Gökalp,¹⁰⁶ Abdülkadir İnan,¹⁰⁷ M. Fuat Köprülü,¹⁰⁸ Hikmet Tanyu,¹⁰⁹ Mehmet Eröz,¹¹⁰ S.

---

¹⁰⁰ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, s.15-19. Abdulkadir Doruk, "Gök-Türk Kitabeleri'nin Dini Açıdan Değerlendirilmesi" **Göktürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri** (Yayına Hazırlayan Y. Hacaloğlu), Ankara 2001, sh. 105-112)

¹⁰¹ B.Ögel, **a.g.e.**, s.59-71.

¹⁰² B. Ögel, **a.g.e.**, s. 15-19: A.B. Ercilasun, "Türk Destanı", **Büyük Türk Klasikleri**, İstanbul. 1985, Cilt I. s. 54-55.

¹⁰³ İ. Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987; **Eski Türk Dini**, Ankara. 1980.

¹⁰⁴ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971, Cilt 2; **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1971, Cilt I.

¹⁰⁵ E. Esin, **Türk Kosmolojisi**, İstanbul, 1979; **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi**, İstanbul, 1978.

¹⁰⁶ Z. Gökalp, **Türk Devletinin Tekamülü**, Ankara, 1962; A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972; **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968; **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1976.

¹⁰⁷ A. İnan, **Hurafeler ve Menşeleri**, Ankara, 1962; **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972; **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968; **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1976.

¹⁰⁸ M.F. Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1966.

Divitçioğlu,¹¹¹ Ş. Kuzgun,¹¹² O. Turan,¹¹³ F. Sümer,¹¹⁴ R. Fırlalı,¹¹⁵ S. Buluç,¹¹⁶ D. Yıldırım,¹¹⁷ N. Kösoğlu,¹¹⁸ tarafından yayımlanan eserler, bu tür çalışmalar yapan yerli araştırmacılarımıza öncülük etmiştir. Eski Türk inançlarının Anadolu ve Rumeli Türkleri arasında yaşayan şekillerini tespit edip dergilerde yayımlayan araştırmacıların sayısı bir hayli fazladır. Burada adlarını sıralamamız imkânsızdır. Ancak burada **Türk Amacı**,¹¹⁹ **Türk Yurdu**,¹²⁰ **Halkbilgisi Haberleri**,¹²¹ **Folklor Postası**,¹²² **Türk Folklor Araştırmala-**

¹⁰⁹ H. Tanyu, **Türklerin Dini Tarihçesi**, İstanbul, 1978; **İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul, 1986.

¹¹⁰ M. Eröz, **Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik**, İstanbul, 1977.

¹¹¹ S. Divitçioğlu, **Kök Türkler**, İstanbul, 1987.

¹¹² Ş. Kuzgun, **Türkler'de Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudiliğinin Menşei Meselesi**, Hazar ve Karay Türkleri, Ankara, 1985.

¹¹³ O. Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul, 1978.

¹¹⁴ F. Sümer, "Eski Türklerde İsim Koyma Geleneğinden Adsız", **Türk Halk Edebiyatı ve Folklorunda Yeni Görüşler**, Ankara, 1985, Cilt II, s. 23-27.

¹¹⁵ R. Fırlalı, "Tarih ve Din", **Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolekyumu**, Elazığ, 1990, s. 67-70.

¹¹⁶ S. Buluç, "Şamanizm", **Türk Amaç**, 1942, s. 1-9.

¹¹⁷ D. Yıldırım, "Gök Türk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı", **IV. Uluslararası Türk Folklor Kongresi**, Antalya, 1991, s. 351-363.

¹¹⁸ N. Kösoğlu, **Türk Dünyası Tarih ve Türk Medeniyetleri Üzerine Düşünceler**, İstanbul, 1990, s. 32-38.

¹¹⁹ **Türk Amacı** (1942-1942), 9 sayı çıkmıştır; Azerbaycan Yurt Bilgisi (1932-1954), 37 sayı çıkmıştır.

¹²⁰ **Türk Yurdu** (911-), farklı zamanlarda ve farklı diziler içinde yayın hayatına devam etmektedir.

¹²¹ **Halk Bilgisi Haberleri** (1929-1947). 125 nci say ıda kapanmıştır.

¹²² **Folklor Postası** (1944-1946), 19 sayı çıkmıştır.

rı,¹²³ **Türk Folkloru**,¹²⁴ **Folklorla Doğru**,¹²⁵ **Halkbilimi**,¹²⁶ **Sivas Folkloru**,¹²⁷ **Erciyes**,¹²⁸ **Türk Dünyası Araştırmaları**,¹²⁹ **Türk Dünyası Tarih Dergisi**,¹³⁰ **Türk Kültürü**,¹³¹ **Yeni Form**,¹³² **İçel Kültürü**,¹³³ **Güneyde Kültür**,¹³⁴ **Milli Folklor**,¹³⁵ **Atayurttan Anayurda Türk Kültürü**,¹³⁶ **Türksoy**,¹³⁷ **Yüce Erek**,¹³⁸ **Yörtürk**,¹³⁹ **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**,¹⁴⁰ ve eski **Halkevi** dergilerinde yayımlanan yazıları hatırlatmakla yetineceğiz. Bunlara, diğer dergi ve gazetelerde çıkan malzeme ve inceleme yazılarını, kongre ve seminerlerde verilip yayımlanan tebliğleri de ilâve edebiliriz.¹⁴¹

¹²³ **Türk Folkloru** (1979-1984), 64 ncü sayıda kapanmıştır.

¹²⁴ **Türk Folklor Araştırmaları** (1949-1980), 366 sayı çıkmıştır. En uzun ömürlü folklor dergisidir.

¹²⁵ **Folklorla Doğru** (1969-), yayın hayatına devam etmektedir.

¹²⁶ **Halk Bilimi** (1973-1979), 52 sayı çıkmıştır.

¹²⁷ **Sivas Folkloru** (1973-1979), 78 sayı çıkmıştır.

¹²⁸ **Erciyes** (1967-).

¹²⁹ **Türk Dünyası Araştırmaları** (1979-).

¹³⁰ **Türk Dünyası Tarih Dergisi** (1978-).

¹³¹ **Türk Kültürü** (1961-).

¹³² **Yeni Form** (1974-).

¹³³ **İçel Kültürü** (1993-)

¹³⁴ **Güneyde Kültür** (1988-)

¹³⁵ **Milli folklor** (1989-)

¹³⁶ **Atayurttan Anayurda Türk Kültürü** (1992-)

¹³⁷ **Türksoy** (1999-)

¹³⁸ **Yüce Erek** (1999-)

¹³⁹ **Yörtürk** (1995-)

¹⁴⁰ **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi** (1986-)

¹⁴¹ Sözkonusu seminer ve kongreler Türk kültürünün çeşitli boyutlarını inceleyen niteliktedir. Türkoloji, folklor, halk edebiyatı, Türk yemekleri, yer adları ve benzeri konuları içine almaktadır. Kong-

Sözkonusu çalışmalarda da, Türk inançlarına ait pek çok kıymetli bilgi, yorum ve malzeme yer almıştır. Çalışmamızda, elden geldiğince bunlardan da istifade edilmeye çalışılmıştır.¹⁴²

Doğu Anadolu yöresi üzerinde yaşayan Türk inançları ile ilgili araştırmamızda, eski şekillerle karşılaştığımız yeni biçimleri tespit ve tasvir etmeye, onları bir sistematik içinde incelemeye çalıştık. Türklerin yaşadığı, vatan tuttuğu topraklar üstünde onların inançlarına rastlamaktan, yaşadıklarını tespit etmekten daha tabîî ne olabilir, diye hüküm verilebilir. Ancak, asırlarca, İslâmiyet'le yoğrulmuş milletimizin hâlâ başlangıçta var olan inançlarını yaşatması, bizce şaşırtıcıdır.

Bu aynı zamanda, Türk insanının karakterinde de değişmeyen yönlerinin ortaya koyucu bir göstergesi olarak da sevindiricidir. Çok zengin ve çeşitlilik arz eden bir malzeme derleyip tespit ettiğimizi, onları tasnif etmeye

---

relerde ve seminerlerde verilen tebliğlerin bir kısmı yayımlanmıştır. İncelememiz sırasında istifade ettiklerimize yeri geldiğinde atıfta bulunulmuştur.

¹⁴² Günümüz itibariyle, Türkiye'de özel üniversitelerinde eklenmesi ile üniversite sayısı 150'yi aşmıştır. Soğuk savaşın sona erışı ile aktif hale gelerek bütünleşmeye yüz tutan Türklük bilimi çalışmaları Türkiye'deki çalışmalarla doğal olarak ilişkilendirilmeğe başlamıştır. Bu ilmi birikimin bereketi her alanda olduğu gibi internet bilgi ortamının eklenmesi ile halk inançları alanında da bilgi artımına sağlamıştır. Türklük bilimi sitesi olmayan akademik kuruluş kalmamış iken akademik çalışmaların takibi de yeni şartlara göre şekillenmiştir. Bu gelişme çalışmamızın kaynak inceleme bölümüne de yansımıştır.

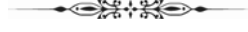
başladığımız zaman anladık. Tasnif bir hayli yorucu oldu. Kurduğum sistematığe göre, malzemenin bir kısmını dışarıda bıraktım. Zira başka türlü araştırmayı tamamlamam çok uzayacaktı. Amaç bir deneme olduğuna göre, eksikleri sonra da tamamlanabilir, diye düşündüm ve işe giriştim.

Türk inanç yumağını çözmeye başlayınca, araştırmamı da ikiye ayırdım. Birinci bölümde; Tanrı, yardımcı ve koruyucu iyeler, ata ruhları, kam, ev, ocak, od/ateş, ağıl, yer ve gök iyelerini inceledim. İkinci kısımda; insan hayatında yer alan törenlerde görülen inançları ele aldım. Ve araştırma boyunca, **Türk İnanç Yumağı** adını verdiğim bu problemi yöre bazında çözme denemesine koyuldum.

Araştırmamızda, inanç yumağı adını verdiğimiz problemi yöre örnekleri ile çözmeye ve değerlendirmeye çalıştık. Okuyucunun, inançların eski ve yeni şekillerini birarada görme imkânı bulacağı bu araştırma ile başlangıçtaki inançlarımızın Doğu Anadolu’da yaşayan şekilleri hakkında bir fikir sahibi olacağı düşüncesindeyiz. Eskilerin güzel bir sözü vardır: “Türkmen göçü, gide gide düzelir.” Araştırmamızın eksikleri olduğunu biliyoruz. Ancak, onların da, okuyucuların yardımı ile ortadan kalkacağına, gide gide düzeleceğine inancımız vardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TENGİRİ, İYELER VE KAM

I- TENGİRİ / TÜRK TENGRİSİ / BİR TENGİRİ / TANRI

Türk inançları ile ilgili en eski bilgilere Çin yıllıklarında, Bengü Taş yazıtlarında ve muhtelif yazılı kaynaklarda rastlamaktayız. Türk inanç sistemini oluşturan unsurları, bunların ve günümüzde yaşayan biçimlerinin verdiği imkânlar çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Bu konudaki ilk bilgiler milâd öncesi Hun Türkleri ile ilgili olanlardır. Bu bilgilere göre, eski atalarımız Hun Türkleri, Tengri'ye, Yir-Sub iyelerine, Yağız Yir iyelerine, Kök Tengri (mavi gök) iyelerine ve Ata arvaklarına kurban keserlerdi. Yılın beşinci ayında, Hun Türkleri kağanı halkı biraraya toplar, kurban merasimi yaparlardı. Sonbaharda tekrarlanan ayinden sonra ise, kağan ile beraber orman etrafında dolaştıkları ifade edilmektedir.¹⁴³

---

¹⁴³ İ. Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987, s. 90 - 91; DAV. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, Ankara, 1942, s. 80.

Hun çağından sonra Türk devletleri hakkında bilgi veren aynı kaynaklar, onların da dininden söz ederken, Tengri'ye, Kök Tengri'ye, Yağız Yir'e, Yir-Sub'a, güneş ve aya, ata ruhlarına kurban kestiklerinden söz eder.¹⁴⁴

Türkler, kendilerinden sonra gelecek nesillere öğüt vermek amacıyla yazıp bıraktıkları Bengü Taş yazıtlarında inançlarla ilgili bilgiler de vermişlerdir. Yazıtlardan anlaşıldığına göre, Kök Türk inanç sisteminde yaratıcı, kılıcı, kut, küç, ülük ve bilik verici yüce varlık Tengri, her şeyin üstündedir. Kök-Tengri (gökyüzü yahut mavi gök), Yağız Yir (kara yer, veya toprak yahut yeraltı) ve Yir-Sub (yer ve sular, yani yeryüzü)'un Tengri tarafından kılındığı/yaratıldığı bir iduk kabul edilir ve kutsanır. Bu düşünce tarzı, “yaradılanı severiz, Yaradan'dan ötürü” mısrasıyla günümüzde bile yaşamaktadır.¹⁴⁵

Tengri, bağışlayıcı ve mükâfatlandırıcı olduğu kadar, cezalandırıcı vasfıyla da Türk hayatında görülür. Kağanlarını terkeden halkı, başka inançlara kapılanları, kötü kağanla-

¹⁴⁴ Kaynaklar açısından S. Divitçioğlu, **Kök Türkler**, İstanbul, 1987; E. Esin, **Türk Kosmolojisi**, İstanbul, 1979; B. Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, 1988, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Ankara 1981, Cilt 2; J.P. Roux, **Türklerin Tarihi**, **Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e İkibin Yıl**, İstanbul, 1989, s. 110-119; Lev Nukolayeviç Gumilev, “Eski Türk Dini” (Aktaran H. Güngör), **Türk Kültürü**, Sayı 377, Eylül 1994, s.8 - 19. adlı eserler, bizi burada bir sıralamadan kurtaracak ölçüde zengindir. Dolayısıyla arzu edenler, bu eserlerden istifade edebilir.

¹⁴⁵ Bu söz, Yunus Emre'ye atfedilir. Ancak, tespit edebildiğimiz şekli biraz farklıdır. Belki anlam bakımından yukardaki şekle sokulmuş olabilir. Bk. Faruk K. Timurtaş, **Yunus Emre**, İstanbul, 1972, s. 33.

rı cezalandırır. Kişioğlunu yaratan Tengri, topu (tepe)'sünden tutup göğe kaldırdığı kişileri insanoğlu üzerine kağan tayin etme gücüne ve kudretine sahiptir. O, yani seçilen kağan, Tengri'nin kendisine verdiği buyruk çevresinde halka hükmetmekle görevlidir. Kağan seçildikten sonra, töreyi yürütmek, açları doyurmak, çıplakları giydirmek, az milleti çok etmek mecburiyetindedir. Bu açıdan kağan, Kök Türk hayatında bir resul görevi içinde karşımıza çıkar.¹⁴⁶ Ata, baba anlamındaki kang ile kam arasındaki ilişki ve kağanların kurban sunma ayinlerini yönetmesi bize, onların da aynı özelliklere sahip olduklarını gösteriyor. Belki ilk kağanlar, kang / kam gibi bir ad taşıyordu. Bilge Tonyukuk yazıtında şöyle bir ibare var: “Tengri anca timiş erič: “Kan binim, kamngın kodup içikding. İçikdük üçün Tengri ölütmüş erinç.” (Tonyukuk, B2, 3).¹⁴⁷ Bu mesajı kim almış? Bizce bu açık; kağanlık için göğe töpüsünden tutulup çekilen kişi ağzı ile bu söz kişioğluna, buduna iletilmiştir.

Halk tasavvufunda “at”, nefis olarak geçmektedir. “Kültigin”in yalın bir devlet adamı olmadan öteye Tanrı adına bir misyon üstlenen uyarıcılık görevi olduğu da ifade edilmektedir. Miraç'a atla çıkan ulu kişi nefisine binmiş, yenmiş olmaktadır. Kültigin (abidesinde) savaşa giderken 8 defa ak ata, 3 defa boz ata, 2 defa konur ata ve l

¹⁴⁶ Kağanın resul mevkiinde bir fonksiyona sahip olduğunu S. Divitçioğlu da vurgulamaktadır. Bk. a.g.e., s. 124.

¹⁴⁷ M. Ergin, **Orhun Âbideleri**, İstanbul, 1973, s. 91.

defa keher ata binmiştir.¹⁴⁸ Kültigin'in seferleri, amaçları ve sonuçları ile atların don renklerinin ilgisi olmalı.

Bengü Taş yazıtlarında Tengri'nin bir kez Türk sıfatı ile "Türk Tengrisi" şeklinde geçtiğini görüyoruz. Bu da, onun diğer milletlerin inandığı tanrılardan veya Tanrı'dan farklılığını göstermek için yapılmıştır. Kök Türkler için ikincil bir Tanrı kavramı yoktur. "Öd Tengri" kavramı, bizce ibarenin yanlış okunup anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bu ibare bilim adamlarınca farklı okunmuştur. Kimi, "zamanı Tanrı yaşar, kişiöğlü hep ölümlü yaratılmış" şeklinde manalandırmış; kimi, "ebedî olan Tanrıdır, kişiöğlü hep ölümlü yaratılmıştır" diye anlamıştır. Fiilin yaşar mı, aysar mı olduğu üzerinde tartışılmıştır.¹⁴⁹ Oysa Divânü Lügati 't-Türk' de yas fiili mevcuttur.¹⁵⁰ Dolayısıyla, cümlelerin anlamı, "zamanı Tanrı çözüp dağıtır, kişiöğlü hep ölümlü yaratılmış", olmalı. Çünkü zamanı yaratan ve dağıtan da O'dur. Bugün bile, "yazan da O, bozan da O" demiyor muyuz? Anlam aynıdır. Prof. Dr. Dursun Yıldırım'a ait olan bu tahlile biz de katılmaktayız.

¹⁴⁸ K. N. Veliyev. "Türk Dünya Bakışında Renk", **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996; M.T. Küyel, "Bilge Kağan Bir Filozof-Arhont mudur?", **XI. T.T Kongresi**, 5.9.1990, Ankara.

¹⁴⁹ Bu konudaki yapılan münakaşa ve farklı görüşler için bk: E. Esin, **Türk Kosmolojisi**, İstanbul, 1979, s.19 - 22; S. Dıvıçioğlu, **Kök Türkler**, İstanbul, 1987; s. 62-65; T. Tekin, **Orhun Yazıtları**, Ankara, 1988, s. 87.

¹⁵⁰ **Divânü Lügât-it Türk**, (bkz. B. Atalay), Ankara, 1985, 2. basım, Cilt 3, s. 59-60.

Bengü Taş yazıtlarında çocukların koruyucu iyesi olarak “Umay” adı geçmektedir. “Umay teg anam” tabirinde de, Umay iyesinin tıpkı İlbilge'nin çocuklarını koruması gibi bir vasfa sahip olduğu anlaşılıyor. Onun da bir tanrılık/tanrıçalık fonksiyonuna sahip olmadığı açıkça görülüyor.¹⁵¹

Tengri, dediğimiz gibi, sadece yeri ve yeryüzünü, yeryüzünde yaşayan canlıları, insanları yaratmakla iktifa etmez. Yarattığı yeryüzünde, İduk Ötüken Yış, ıduk yir-sub sahipsiz kalmasın, Türk budunu yok olmasın diye de kağan seçip gönderme, yardım etme vasıflarına sahip bir Tengri'dir. Daha sonra Tengri'nin yanı sıra yüce yaratıcı, Bayat, Oğan ve Bir Tengri şeklinde de ifade edilecektir.¹⁵² İslâm olmayan Türkleri anlatan bir Arap seyyahı, X. yüzyılda Oğuz Türkleri ile karşılaşır. O, seyahatnamesinde bu Oğuzların “bir Tanrı'ya inandıklarını” kaydeder.¹⁵³

Çuvaş Tengriciliği'nde dua Allah'a yapılır. İbadet dili Çuvaş Türkçesidir. Dinî merasimlerden, baharın uyanışı duası, yağmur duası, hastalara şifa duası, kurbanların kesilmesi, Adak Çamı'na bez bağlanması Adak Tepesi'nde yapılmakla beraber, ibadet ve dua her yerde ve her saatte yapılır. Gece başlayan ibadetler daha ziyade gün doğuncaya ka-

¹⁵¹ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1976, s. 24-26.

¹⁵² Türklerde Tanrı için kullanılan adlar için bk. H. Tanyu, **Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul, 1986; A. Küçük “İslâmiyetten Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı”, **Boğaziçi Dergisi** Ankara 1954,I-II,s.59-80.

¹⁵³ **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, (Hz. R. Şesen), İstanbul, 1975, s. 31.

dar devam eder.¹⁵⁴ Altay kişinin Akdin/Gök Tanrı inancında da mescit yoktur. Bir ağaç, bir kaya ibadet için yeterlidir.

Türk hayatında erişilmez kabul edilen kök/gök tasavvurundan ulu varlığa doğru gidişi, Kafesoğlu, dikkati çekici kabul eder.¹⁵⁵ Burada hemen ifade edelim ki, Hun çağından itibaren Türk hayatında görülen Tanrı, Tengri veya Türk Tengrisi, Bir Tengri kavramlarıyla İslâmiyet'e kadar gelmiştir. İslâmî devrede Tanrı, Allah olmuş şekli ile hayatına devam etmiştir. Türk Tengrisi etrafında da, semavî dinlerde olduğu gibi, yaratılan çevre/etraf vardır.¹⁵⁶ İye/ige/ısı/tös gibi muhtelif adlarla Tengri etrafında yer alan veya inanç sistemi içinde görülen bu unsurları semavî dinlerdeki meleklerle benzetmek abartı olmaz. Hun çağından itibaren sistem içinde varlığı görülen güneş, ay, yıldızlar, gök ve yer, yer ve su ile Umay bu çerçevede değerlendirilebilir.¹⁵⁷ Bizce, Kök Tengri ile Tengri kavramları birbirine karıştırıldığı için, Türk inanç sisteminde maddî varlıktan ulu varlığa doğru bir gelişme olduğu varsayımı ihtiyatla karşılanacak bir görüştür. Çünkü Kök Tengri kavramı, tıpkı yağız yir (kara yer) gibi Tengri tarafından

¹⁵⁴ Yaşar Kalafat, "Çuvaşistan-Başkurdistan - Tataristan Gezi Anıları ve Çuvaşistan'da Tengricilik", **Türk Dünyası Araştırmaları** Dergisi, s. 113, Ankara, 1998.

¹⁵⁵ İ. Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara, 1980, s. 57, 58; D. Yıldırım, "Kök-Türk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?", **IV. Uluslararası Türk Folklor Kongresi**, Antalya, 1991, Cilt 2, s. 351-363; "Kök-Türkler'de Kağanlık Süreci Yağış (kaldırma, kötürme ve oturma)", **IX. Türk Tarih Kongresi (Bildirileri)**, Ankara, 1991.

¹⁵⁶ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971, Cilt I, s. 117.

¹⁵⁷ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 253-254.

yaratılmış/kılınmış maddî göğü ifade eder. Nitekim B. Ögel de bu düşüncededir.

Hristiyan Ruslara bir tepki olarak, eski inanca dönüş şeklinde gelişen Çuvaş Tengriciliği'nde, hafif alkollü içki içilebilmekte, domuz eti yenilebilmekte, belirli dönemi ve süresi olmamakla beraber oruç tutulabilmekte, ayinlerden ve toplu olarak yenilmiş yemeklerden sonra Çuvaş Millî Marşı ayakta okunmaktadır.¹⁵⁸

Türkler, Ögel'e göre, yaratıcı güce, varlığa karşı İslâmiyet öncesinde ve sonrasında pek farklı bir inanca sahip olmamıştır. Semavî dinlerde olduğu gibi, Türkler de kağanlarını, yeryüzünde Tanrı'nın elçisi/resulü/gölgesi şeklinde tasavvur etmekteydiler ve inanmaktaydılar. Tanrı'nın yukarda, gökyüzünde olması inancı, Türkler arasında, başlangıçtan günümüze kadar devam etmiştir.¹⁵⁹

Tanrı'nın gökte, yukarda bulunduğu inancı Dede Korkut boylarında da görülmektedir. O zamanlar alkış'ı **alkış** olan Türk beyleri, ellerini açıp, yüzlerini göğe doğru tutup, Tanrı'ya yakarırlardı.¹⁶⁰ İslâmî devrede de, Türklerin avuçlarını açıp göğe yüz tutarak dua etmeleri acaba bu inancın izleri midir? Veya öfkelendiğimiz, haksızlığa karşı çıktığımız zaman, "yukarda Allah var" dediğimizde, biz bu inancı mı sürdürüyoruz? Doğu Anadolu yöresinde, bu an-

¹⁵⁸ Yaşar Kalafat "Çuvaşistan - Başkurdistan, Tataristan Gezi Anıları ve Çuvaşistan'da Tengricilik", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, s.113, Ankara, 1998.

¹⁵⁹ B.Ögel, **a.g.e.**, s. 115.

¹⁶⁰ M. Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul, 1964, s. 26.

lamdaki Türk inancının izlerine her tarafta rastlayabiliriz. Kars'ta, “tavuk bile su içerken Allah'a bakar” tabiri, Allah'ın yukarda, gökyüzünde olduğu inancının bir yansımasıdır.

Doğu Anadolu'da, gök gürleyince niyet tutulur, dişe demir vurulur, Kelime-i Şahadet getirilir. Azerî Türkleri'nde, gök, Allanın bir nimeti olarak kabul edilir. “Gökyüzü ile yeryüzü Tanrı'nın iki meyvesidir.”¹⁶¹ Eski bir Türk efsanesine göre, Türk, gökyüzünden yeryüzüne atla inmiştir.¹⁶² Doğu Anadolu'nun birçok yerinde şimşek çakınca yapılan duaların kabul edileceğine inanılır.

II. İYELER

1. Yardımcı İyeler

Türk inanç yumağım açtıkça, Tengri merkez olmak üzere, çevreyi O'nun yarattığı yardımcı ve koruyucu iyelerin aldığı görülmektedir. Bu konuda yazılı kaynakların verdiği bilgileri, XIX. ve XX. yüzyıllarda, Orta Asya ve Sibiry Türklerinden derlenen etnografik bilgi ve malzemeyle birleştirence, Tengri etrafında var olan etraf veya çevrenin tablosunu çıkarmak ve unsurlarını görmek nisbeten mümkün olmaktadır. Bu malzemeler gözden geçirildiğinde, Tengri'nin yeni adlar ve sıfatlar kazandığı da görülmektedir: **Bay Ülgen, Tengere Kayra Kan, Kayra Kan** gibi. Fakat bu yüce varlık da yine Tengri gibi bütün iyelerin ve varlıkların üzerindedir ve

¹⁶¹ M. Süleymanlı, **Göç**, İstanbul, 1990, s. 112.

¹⁶² U. Günay, “Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın Türk Halk Edebiyatına Bakışı”, **Millî Folklor**, Sayı 9, Bahar 1992, s. 4-6.

herşey onun idaresine tâbidir. Bütün iyeler onun hizmetindedir ve onun verdiği emirler çerçevesinde görevlerini yürütürler. Kamların dualarından da, Ülgen'in esas yaratıcı kudret olduğu açıkça anlaşılmaktadır.¹⁶³

Kırgızistan'da yaşamakta olan Tengricilik inancına göre, canlı ve cansız, bilinen herşeyin bir sahibi, bir iyesi vardır. Kutsal suların, kutsal ağaçların, kutsal taşların, kutsal tepelerin etrafında ibadet yapılırken mescit yoktur. Kutsal tepelerden birisi de **Koçkar Ata**'dır. Koçkar Ata'nın piri olduğuna inanılır. Anadolu'da Varto'da **Koçkar Baba**, **Koçkar Tepesi** ve **Koçkar ziyareti** vardır. Kırgızistan'daki Saymalı Taş'a dua için gidilirken, buraya yürünülerek çıkılır; Sarıkamış'daki **Ağbaba Tepesi** ve ziyaretine de yaya olarak çıkılır. Tengricilik'te; od/ateş at yığının de iyesi vardır.¹⁶⁴

Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasından derlenen bilgi ve etnografik malzemeye göre, günümüz Türk inanç sistemi içinde yardımcı iyeler, Tengri Ülgen'in oğulları, kızları ve diğer büyük iyeler şeklinde tasavvur edilmiştir. Yaşayan Türk inançlarına göre, Bay Ülgen'in yedi oğlu ve dokuz kızı vardır. Oğulları **Karşıt**, **Buura Kan**, **Yaşıl Kan**, **Burca Kan**, **Karakuş**, **Baktı Kan** ve **Er Kan** adlarını taşır. Kızları ise, sadece **Ak Kızlar** veya **Kıyan** diye anılır. Oğul iyeler, aruu tös/ıyı iyeler'dir. İnsanların iyiliği için çalışırlar. Bunlardan başka, Bay Ülgen'e yardım eden büyük

¹⁶³ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972, 2. basım, s. 26-41.

¹⁶⁴ Yaşar Kalafat, "Tengricilik", **Kök Araştırma Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 1998

iyeler de vardır: **Yayık, Suyla, Karlık ve Utkuçı** gibi.. Bunlardan Yayık, Bay Ülgen ile insanlar arasında elçilik yapar ve insanları kötü/kara iyelerin şerrinden korumağa çalışır.¹⁶⁵ Kam, sunduğu kurbanı, Bay Ülgen'in yanına Yayık gözetiminde çıkarır. Ak Kızlar'm esas görevi, kurban âyini sırasında kamların kulağına güzel ilâhiler fısıldamak ve onlara bu yolda ilham vermektir. İslâmî devrede bu iyelerin bir kısmı tamamen ortadan kalkmıştır. Bunlar, yerlerini meleklerle bırakmıştır. İsrail, Azrail, Cebrail ve Mikail gibi... Yayık'ın yerini ve rolünü Cebrail yüklenmiştir.

2. Koruyucu İyeler

a. Umay: Kök Türk çağı Bengü Taş yazıtlarında da adı geçen bu iye, çocukların koruyucusudur. Umay, bu koruyuculuk görevini, doğum sırasında, doğumdan sonra, çocuklar erginlik çağına ulaşınca, er adını kazanınca kadar sürdürür. Nitekim bu görevini er adının alınmasına kadar sürdürdüğüne dair kayıt, Bengü Taş yazıtlarıyla açıkça anlaşılmaktadır.¹⁶⁶ Umay iyesinin varlığı. Avrupa sahasında yaşayan Türkler arasında da görülmektedir.¹⁶⁷

Günümüz Orta Asya ve Sibirya Türk kavimleri arasında çocukların ve lohusa kadınların koruyucu iyesi olarak fonksiyonunu sürdüren Umay, bu yörelerde de aynı

¹⁶⁵ **A.g.e.**, s.26-41.

¹⁶⁶ "... umay teg ögüm katun kutmga inim kül Tigin er at buldı" (KT, D31). Alıntı M. Ergin'in adı geçen eserindendir.

¹⁶⁷ J. Harmatta, **Ayarların Dili Sorununa Dair**, Ankara, 1988, s. 27.

adla anılmaktadır.¹⁶⁸ Yakut Türkleri, onu, Ayısıt diye çağırılmaktadır.¹⁶⁹

Umay iyesinin koruyuculuğu, sadece insan yavrusuna yönelik bir davranış değildir. O, aynı zamanda bütün canlıların yavrularını büyüyünceye kadar korumak ve kollamakla da yükümlüdür.¹⁷⁰

Umay iyesi hakkında Mahmud Kaşgarî şu malûmatı vermektedir. “Umay, kadın doğurduktan sonra çıkan son'dur. Kadınlar, Umay ile tefeül ederler, Umay'a taparlarsa oğul olur, derlermiş.”¹⁷¹ Buradaki tapmayı biz mukaddes kabul edip saygı gösterme, kutsama anlamında düşünürüz. Yazıtların verdiği anlam da, onun bir koruyucu iye olduğunu ortaya koymaktadır.

Doğu Anadolu yöresinde, özellikle Erzurum'da, doğumdan sonra eş veya son adı verilen kısım, insan ayağı basmayacak ıssız, temiz bir yere gömülür. Belki de bu inanç, Türklerin Umay iyesine karşı gösterdikleri saygının, bu yörede yaşayan son kalıntısıdır.¹⁷² Doğumla beraber yemek verilmesi /doğum aşı dökülmesi de, yine Umay iyesini memnun etmek için yapılan kanlı/kansız kurban mera-

---

¹⁶⁸ A. İnan, **a.g.e.**, s. 166-175.

¹⁶⁹ A. İnan, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁷⁰ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1976, s. 26.

¹⁷¹ B. Atalay, **a.g.e.**, Cilt I, s. 123.

¹⁷² Z. Başar, **Erzurum'da Tıbbî ve Mistik Folklor Araştırmaları**, Ankara, 1972, s. 67-68.

simlerinin bir bakiyesi olsa gerek. Günümüzde, buna benzer merasimlere Yakut Türkleri arasında rastlanmaktadır.¹⁷³

Araştırma yöresinde, çocukları korkutmak için kullanılan Umacı, Umay iyesinin, İslâmî devredeki izi olamaz mı? Bu tabiri, çocuklar yemek yemediği, tehlikeli işler yaptığı zamanda, yatmadığı durumlarda kullanan analar, şuuraltı Umay'ı mı yardıma çağırıyor? Umay, bu şekli ile de bir koruyucu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu yöresinde yaşamaktadır. Ancak, o bu fonksiyonunu korkutucu bir vasıf kazanarak sürdürmektedir. Kayseri köylerinde çocukları korkutmak için “Hommu - Hommucuk geliyor” denir.

Osman Turan, Umay ve diğer iyelerin Tanrı değil, her dinde mevcut bulunan melek ve mukaddes varlıklar olduğunu. “Umay gibi anam Hatun” veya “Umayteg Ögem Hatun” ibarelerinin Umay'ın Tanrı yerine konulmadığını açıkça göstermektedir.¹⁷⁴ Umay Törk mitolojisinin kaynağı olan ülkelerin hepsinde bilinmektedir.¹⁷⁵

VII. yüzyılda. Avrupa ve Balkanlara yerleşen Avar Türkleri arasında da Umay iye inancının yaşadığı ve Kök Türk harfli kitabelerinde varlığının kayıtlara geçtiği bilinmektedir. A varlarda, Umay, bir kuş biçiminde tasavvur edilir ve kimin başına gölgesi düşerse, onun kağan olaca-

¹⁷³ A. İnan, “Umay İlahesi”. **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968. s. 38-44; H. Yıldırım, “Kırgız Türklerinde (Umay Ana) inancı”. **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 356. Aralık 1992, s.758-764.

¹⁷⁴ Osman Turan. **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, s. 111.

¹⁷⁵ S. Gömeç. “Umay Meselesi”. **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Kasım 1985, Sayı 35, s. 38-44; H. Yıldırım, “Kırgız Türklerinde (Umay Ana) inancı”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 356, Aralık 1992, s.758-764.

ğına inanılırdı.¹⁷⁶ Avar yazıtlarında Umay iyesi şu şekilde geçer: “Edik Umay işi küt torgu.”¹⁷⁷ Yörede, başa kuş konması veya kuş pislemesi uğur sayılır ve bu durumla karşılaşan kişinin zengin yahut yüksek mevki sahibi olacağına inanılır. Umay iyesi ile ilgili bu tür inanç kalıntılarına yörenin hemen her yerinde rastlanır.

Türklerde vatan sevgisi ve millet duygusu Fransız İhtilali ve başka bir batı tesiri sonucu oluşup gelişmemiştir. Türklerde toprağın kutsallığı ve toprak için ölebilmek duygusu Türk Mitolojik dönemine kadar eskiye uzanıyordu. Türkler toprağın altı, üstü ve gökyüzünü kutsal biliyorlar ve onun için sadece çocuk savaşmıyorlar, geçmiş ecdatları ve ervahları ile de birlikte savaşıyorlardı. Yerin ve suyun sahipleri, iyeleri vardı. Onlar da emsalleri ile savaşıyorlardı. Kahraman düşmanın bahadırı ile savaşırken kahraman atı da süvarisi ile hem ruh olup savaşa katılıyorlardı. İslamiyet’e girmeden evvel de Türkler kendi inanç sistemlerinde şehir ve gazi oluyor ve ruhun devamlılığına inanıyorlardı. Türklerin katıldıkları öylesine bir yurt müdafaası yoktur ki o savaşta memleketin evladı-

¹⁷⁶ S. Bilhan. **Eğitim - Bilim - Sanat**, Ankara, 1988, s. 9.

¹⁷⁷ J. Harmatta'nın yukarda değinilen eseri. Burada verilen anlamın doğrudan Umay ile ilgisi yok görünüyor. Ancak cümle. “Iduk Umay işikkü torgu” biçiminde okunursa, o zaman anlam çıkıyor: Mukaddes Umay'ın işlediği / dokuduğu ipek. Emin değiliz, ama bir ihtimaldir. Umay konusunda bkz. S. Gömeç. “Umay Meselesi”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 318. Ankara, 1989, s. 630-634; H. Yıldırım. “Kırgız Türklerinde (Umay Ana) İnanışı”. **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 356, Aralık 1992, s. 758-764.

na derinliklerinde ana maygıl inancı olan yeşil sarıklılar yardım etmemiş olsunlar. Öylesine bir vatan parçası yoktur ki orada düşmanla savaşan Türk'e savaşta yardımcı olmuş bir ulu zatın mezarı ve o yardımcı ile ilgili bir anlam bir inanç yaşamıyor olsun.

Türklerde her dönemde toprak kutsaldır. Kutsal için ölen, kutsalın uğrunda ölen, kutlu bir iş yapmış oluyordu. Allah yolunda öldürülenlerin ölümleri olduğunu sanmak nasıl bir yanlış ise kutsal olanın uğrunda ölmek de ilahî bir muhteva içeriyordu.¹⁷⁸ Bu inanç Türkiye Türklerinde olduğu gibi¹⁷⁹ Azerbaycan Türklerinde debütün canlılığı ile yaşamaktadır.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Yaşar Kalafat-Abdurrahman Güzel, "Vatan Duygusunun Türk Mitolojisindeki Yeri ve Türk Halk İnançlarındaki İzleri". **Türk Halk Kültüründe Millî Mücadele 1. Uluslar arası Türk Halk Kültürü Sempozyumu 19-22 Temmuz 2005 Erzurum.**

¹⁷⁹ Büyük ruhu vatan toprağına karıştıranlar, milletleri ebedi yapan mezarlarda ebediyetle kucak kucağı yatanlar, peygamberler, veliler, hâkimler, filozoflar, ahlakçılar ve sanatkârlardır. Anadolu toprağına bize bin yıllık maziden emanet olan büyük mezarlar, ebedi olan ruhlarını bizim varlığımıza karıştırdıkça, ruhlarımıza düşman olan sefillerin zehirli tesirleri bizi imha edemez. Gerçek büyüklerimizin mezarlarında ebedilik bayrağı dalgalanıyor, bizi yaşatan ve ebedi yapan ebediliğe götüren büyük kervanın başında Mevlanaları, Yunusları görürüz. Ankara'yı bizim Ankaramız yapan unsurların arasında Hacı Bayram Veli'nin Atatürk'ün kabirlerinin Ankara'da olması vardır. (Nurettin Topcu, **Mevlana ve Tasavvuf**, İstanbul 1974,s.9)

¹⁸⁰ "Büyük mezarların üstünde büyük vatanlar vardır. Büyük ölümleri olmayan milletler ebedi olamazlar. Üzerinde büyük ruhların serpilmediği topraklarda ebedi hayat ağacı yeşeriyor, gerçek hayat, gerçek

Türklerde yukarıda da belirtildiği gibi toprağın iyesi, sahibi vardır. İyesi olan toprak kutsaldır. Vatan kutsal olan topraktır. Toprağın kutsallığını onun uğrunda ölünebilmesi belirler. Toprak için sadece toprağın üstündeki ve altındaki savaşmaz, toprağın bizzat ruhu savaşır. Toprağın üzerindeki savaşları esnasında toprağın altındakiler de yer alırlar. Bunlar aynı toprak için evvelce öterek, yeni savaşlardaki mevzilerini almışlardır. Böylece toprak iyesi onun safh ında onun için savaşan yerin altındaki ve üstündekilerle aynı safta aynı cephe savaşır.

b. Ana Maygıl: Etnografik bilgi ve malzemeler, bize, Türkler arasında bir başka koruyucu iyenin varlığını göstermektedir. Bu iyenin varlığına, biz Kök Türk çağından itibaren rastlamaktayız. Bu, kâinatın merkezi ve Tengri'ye uzanan kosmik ağacın veya ışık yolunun var olduğuna inanılan Iduk Ötüken Yış'da mevcut bir iye idi. Ötüken'in batısında bulunan bir dağda olduğuna, ili ve halkı her türlü kötülükten koruduğuna inanılan bu iye, "Bodun inli" diye anılmış.¹⁸¹ Altay Türkleri arasında, günümüzde, bu iye Ana Maygıl adıyla yaşamaktadır ve fonksiyonları Bodun inli ile aynıdır.¹⁸² Koruyuculuğu, Umay iyesinin-

---

saadet tadılıyor. Onlarsız yeryüzünde yetim yaşıyoruz. Yaşadığımız bu yeryüzünde toprağın ruhu yoksa bizde de hayat olamıyor. Şehit mezarlarıyla milletin varlık mührü toprağa vurulur. Şehidi olan toprağın sahibi vardır. Vatan için ölen yoksa vatanın kendisi ölür (Bahtiyar Vahapzade, yayına haz. Y.Akpınar **Şehit Mezarları'** İstanbul, 1979)

¹⁸¹ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, s. 6.

¹⁸² A. inan, **Makaleler ve İncelemeler**, s. 274.

kinden farklı. Bodun inli veya Ana Maygıl, tüm yurdu ve halkı korumak ile görevliydi. Dolayısıyla, onun yaşadığı yer ıduk/mukaddes idi ve daima sahipli, kağanlı bir yer olması icab ediyordu. Acaba, günümüzde yaşayan Ana yurt, Ana vatan inancı ve bu inanca bağlı olarak teşekkül eden değerler bu iye ile bağlı değil midir? Bu soruya, ihtiyatla da olsa, biz “evet” diyebiliriz. Belki de hem bu iyenin fonksiyonları, hem de yir-sub iyelerinin birleşimi bir koruyucu Ana iye telakkû edilmiş ve böylece bir ıduk Ana yurt kavramı doğmuştur. Her iki ihtimalin varlığı mantıktan uzak değildir, kabul edilebilir durumdadır.

İncelediğimiz bölgede biz bu iyeyi yatırırlarla ilgili anlatılmalarda ve efsanelerde izleyebiliyoruz. Daha ziyade darda kalan bölge insanına, savaşta ve benzeri felâketlerde sadece bir tür veliler yardımcı olmaktadır. Balıkesir'in Pamuk-kan köyündeki **Dede Balıklar**'nın İstiklâl Harbi'ne katılıp bir kısmının yaralı geri döndüğü inancı vardır.¹⁸³ Eski Malatya'da Somuncu Baba Camii önündeki Balıklı Göl'ün **Kutsal Balıklar**'ının Kıbrıs Savaşı günlerinde kaybolup sonradan tekrar görünmeleri; Bergama'daki **Gazi Balıklar**'ın keza Kıbrıs Savaşı'nda Türk askerine yardım etmiş olmaları;¹⁸⁴ Ağrı'da **Üç Şehitler**'in Rus işgalinde tekrar Mehmetçikle birlikte savaşa katılmış oldukları¹⁸⁵ gibi inançlar yaşamaktadır.

¹⁸³ C. Kavcar - M. Yardımcı, **Efsanelerimiz**, Malatya, 1988, s. 27-29.

¹⁸⁴ A.B. Alptekin, **Fırat Havzası Efsaneleri**, s. 32.

¹⁸⁵ **A.g.e.**, s. 36.

Ana Maygıl inancı, kanaatimize göre Veli Kültü-Kam bağlantısı ile karıştırılmamalıdır. Aynı sistemin unsurları oluşları itibariyle şüphesiz ortak taraflar vardır. Ancak aynılıklarını söylemek kolay değildir.¹⁸⁶

c. Ak Ana (Ak Ene): Altay Türkleri arasında yaşayan bu iye, inanca göre. Tengri Ülgen'e yaratma kudreti ve ilhamı vermiştir.¹⁸⁷ Başlangıçta, yaratılışı Türklerin nasıl değerlendirdiği hakkında hüküm vermemize imkân verecek yeterli bilgiye sahip değiliz. Bengü Taş yazıtlarında, kâinatın ve kışoğlunun yaratılışı hakkında tek bir ibare vardır. Burada, Kök Tengri (mavi gök) ve Yağız Yır (kara toprak) yaratıldıktan sonra, ikisi arasında/yeryüzünde insanoğlu yaratılmış, denmektedir. Bu bilgi, Altay Türklerinin inançlarında da hâlâ yaşamaktadır: “Yer ve gök yaratılmadan önce her şey sudan ibaretti, yer yoktu, gök yoktu, güneş ile ay da henüz yoktular. O zaman, Tanrıların en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı, insanoğullarının ata ve anası lengere Kayra Kan vardı.”¹⁸⁸ Başlangıçtan günümüze gelinceye kadar, inanç sisteminin unsurlarında, yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen değişimleri bir yana tutacak olursak, Bengü Taş yazıtlarında yoğun biçimde ifade edilen yaratılış inancı ile Altay Türkleri'nin bugünkü inançları arasında pek fazla fark yoktur. “Her şeyin başlangıcı”, yaratıcısı Tengri olduğu

¹⁸⁶ Velî Kültü için bk. A.Y. Ocak, **Türk Halkı İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri**, Ankara, 1984.

¹⁸⁷ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 39.

¹⁸⁸ W. Radloff, **Sibirya'dan**, (Terc.A.Temir), İstanbul, 1956, Cilt 2, kısım: I, 6-7.

fikri, varlığım korumaktaydı. Belki de bu Ak Ana/Ak Ene iyesi, Su'nün bir yansıtıcı olduğu düşünülürse, ayna fonksiyonundaydı. Bektaşî/Alevî inancında yer alan, “Aynaya baktım, Ali'yi gördüm” inancının altında yine bu yansıtıcılıktan kaynaklanan sembollerin görülmesi anlatılmak isteniyor. Tengri, yarattığı su/ayna ile varlıkları kılmış olabilir. Türk inançlarında ayna önemlidir. Ve belki de bunlara Ana/Ene/Ayna ilişkisi de bağlıdır.¹⁸⁹ Bununla beraber, günümüzde, Ak Ana/Ak Ene iyesi, yahut onun fonksiyonlarında bir iyenin varlığına yörede ve İslâmiyet'i kabul etmiş Türk çevresinde rastlanmamıştır.

3. Kara İyeler

a. Erlik: Kök Türk çağı yazıtlarında bu iye hakkında açık bir ifade mevcut değildir. Çin kaynaklarının verdiği bilgiler arasında da bu iyeye rastlanmamıştır. Ancak, bazı bilim adamları arasında erklig kavramının Erlik'e işaret ettiği konusunda tartışma mevcuttur.¹⁹⁰ Bizce, Erlik, Yağız Yir ile ilişkilidir. Çünkü. Yağız Yir kavramı, Türklerde yeryüzünü değil, yeraltını göstermektedir. Kara toprak alttadır, kara sular yeraltındadır. Türklerin onu, yirli/irli/erlik, yani yer altında olan, oraya ait olan şeklinde tasavvur etmeleri daha mantıklı ve yerinde bir yaklaşım olur düşüncesindeyiz.¹⁹¹ Yaratıcıya karşı geldiği için,

¹⁸⁹ W. Radloff. **a.g.e.**, s. 6; A. İnan, **a.g.e.**, s.19.

¹⁹⁰ S. Divitçioğlu, **Kök Türkler**, s. 55-56; A. İnan, **a.g.e.**, s. 39; E. Esin, **a.g.e.**, s. 5-33.

¹⁹¹ Manas Destanı'nda yer alan Ertöştük, bu adı yer altında da gezip dolaşma gücüne sahip olduğu için aldığı düşüncesindeyiz. Erlik

oraya sürülmüştür. Bu inanç, günümüzde, Altay Türkleri arasında yaşamaktadır. Türk inançları ile ilgili araştırmalarıyla ün yapmış rahmetli A. İnan, Erlik iyesini şu şekilde tasvir etmektedir:

“Erlik, insanlara her türlü kötülükleri yapar; insanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister. İsteddiği kurban verilmezse, musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felâket ruhlarını (iyelerini) gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalıyarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar.”¹⁹²

A. İnan'ın bu tasvirinden, Erlik'in aynı zamanda, semavî dinlerde yer alan Azrail'in fonksiyonunu da yüklenmiş olduğunu görürüz. Ölüm Meleği diye bilinen Azrail'e, insanoğlu, inançlarına rağmen, günümüzde de biraz soğuk bakar. Ancak o, yaratıcının emrini yerine getiren durumundadır. Ancak, Erlik, insanları kötü yola sevk etme, onlara fenalık etme, hastalık gönderme, canlılara musallat olma fonksiyonları ile Ölüm Meleği'nden de ayrılmaktadır. Erlik, emrinde kötülükleri ifa edecek kendi karakterinde iyelere sahiptir. Bunların da yaşadığı yer, karanlık dünyası olan yeraltıdır, kara yerdir. Nitekim Altay Türklerinin inancına göre, her insanın sağında Yayıçı adı verilen iyilik iyesi, sol omuzunda Erlik'in gönderdiği kötülük iyesi Kara iye vardır. Doğumdan itibaren, doğan kişinin yaptığı iyi ve kötü işleri kaydederler; Ak iye, kişiyi

---

veya E/irliġ Han da aynı anlamda bir unvandır. Yerin altına ait han anlamı taşımaktadır.

¹⁹² A. İnan, **a.g.e.**, s. 40-41.

iyi yola, Kara iye ise kötülüklere sürüklemek ister. Ölüncce, önce Erlik önünde yaptıklarının hesabı görülür. Yani, yeraltına indirilir. Tıpkı gömülme ve sual melekleri inancı gibi. Burada, iyilikler ağır basarsa, Erlik ona dokunamaz ve Yayıçı denen ak iye onu alıp göğe çıkarır. Aksi halde, orada kalır ve cezasına uygun yere Erlik tarafından gönderilir. Bu inanç, uçmak/cennet veya cehennem/tamuğ inancının bir tezahüründen başka bir şey değildir, düşüncesindeyiz.¹⁹³ Yörede ve günümüzde çok yaygın olan, “yere giresice, yerin altına batasica”¹⁹⁴, “toprak aldı gizledi” ve “tora toprak gizledi” tabirleri ile Erlik iyesi inancının kâhınlıları arasında bir bağ olması uzak bir ihtimal değildir.

Altay Türklerinin inançlarına göre, Erlik, tabiatı icabı kendisine arık, sakat ve hasta hayvanlardan kurban sunulmasını istemiş ve bundan hoşlanırmış. Onun, ayrıca Ülgen gibi çocukları olduğuna inanılır. Erkek çocuklarının adları **Karaş, Mattır, Şingay, Kömür Kan, Badis Biy, Yabaş, Temir Kan, Uçar Kan, Kerey Kan**'dır. Dokuz kızının sadece sekiz gözlüsü Kıştey Ana ile Erke Solton'un adları bilinmektedir. Görevleri oyun oynamak, insanları baştan çıkarmak, ayin sırasında kamları şaşırtmak ve görevlerini yerine getirmez hâle sokmaktır.¹⁹⁵ Başlangıçta görülmeyen bu oğul ve kız iyelerin Türk inançlarına çevre halkların tesiriyle girmiş olabileceği ihtimali akla en uygun olanı-

¹⁹³ W.Radloff, **a.g.e.**, s. 6-7.

¹⁹⁴ M. Yardımcı, “Manas Destanında Geçen Halk Kültür Değerlerinin Günümüzdeki izleri” **Erciyes**, Sayı 225, Eylül 1996, s. 8-11.

¹⁹⁵ A. İnan, **a.g.e.**, s. 41.

dır.¹⁹⁶ Uygurlar senede iki defa yere kurban verirlerdi. Kış mevsimini de törenle kutlardı. Kötü ruhları uzaklaştırmak için altın ve gümüş kaplar içine koydukları suları birbirlerine serperlerdi.¹⁹⁷

Erlik iyesinin hizmetinde olan iyelere, Kara iye ve Yek adı da verilir. Yek'in anlamı şeytan demektir. Bu anlamda, bütün kötülüklerin kaynağı olan Yek, yani Şeytan, semavî dinlerde de mevcuttur. Yakut Türkleri bu iyelere, Abaası adını verir.¹⁹⁸ Tatar Türk Mitolojisinden gelen ve bir kısmı halen yaşamakta olan bir takım iyeler vardır. Bunlar daha ziyade Karagüçler, **Sıhri Zatlar** olarak bilinirler. Bunlar; **Albastı, Ubır (Vampir), Ubırlı Karcık (Kadın/Dişi vampir) Yalvavız (Ubırlı Karcık'ın 7 başlı 1 gözlü kız kardeşi) Meckey (Ormanın ruhu), Mistan veya Mustan (Meckey'in karındaşı olup dişi bir ruhtur) Piçen (Orman'ın ruhu Meckey'in kız kardeşi)**dir. Dişi Orman ruhlarının hocasıdır, insanların ormanda kaybolmasına yolaçtığına inanılır). Sureli (Bu da bir diğer orman ruhudur.)¹⁹⁹

---

¹⁹⁶ Semavî dinlerin dışında kalan Budizm Lamaizm gibi dinlerde diğer dinlerin tesiri olmalı. Bu konuda bkz. Manguş Marina, "Tuvalarda Tabiata ibadet", **Türk Dünyasının Sosyal Kültürel ve Ekonomik İlişkileri Kurultayı**, 20 Ekim 1991 Kayseri; H. Güngör. "Orta Asya'da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkisi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul, Ekim 1989, Sayı 62, s.199-213.

¹⁹⁷ B. Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul. 1971, s.125.

¹⁹⁸ A. İnan, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁹⁹ Galimcan Gılrarov, **Tatar Milleti (İyeler, İşanular, ırımlar, Fal-lar, İm-Tomnan, Sinanışlar, Yılalar)**, Kazan, 1999.

Türk yön bilgisinde Kara renk, kuzeydir. Halkımızın coğrafyayı adlandırışında bunu görebiliyoruz. Karadeniz örneğinde olduğu gibi kara deniz kuzeydeki denizdir. Kuzey, soğğun, kışın, titretenin, istenilmeyen bir gerçeğin rengidir. Kara, kuvvetli, kaba kuvveti olan, kuvveti ile yıldırabilen anlamına da gelmektedir. Bir işi kara düzen yapmak, kara kucakla halletmek gibi. Karanın bu anlamında sanıldığı gibi farklılık yoktur. Bektaşî Babası Kara Donlu Can Baba örneği, Kara'nın siyahtan farklı, tasavvuf yüklü bir kelime olduğunu göstermektedir. “Karaçalı gibi araya girdi” denildiğinde, çalıya istenilmeyen ve fakat etkinliği kabul edilen bir sıfat yüklenilmektedir. Ak Koyunlu adının Ak'ında olduğu gibi, Kara Koyunlu adında da etkinliği kabul edilmiş bir güç saklıdır.

Halk inançlarında Kara, çok kere varlığı kabul edilen ve fakat makbulden sayılmayan bir sıfattır. İslâmiyet'e karşı geldiği için Oğuz Han'ın babası, Kara Han olarak nitelendirilmişti. Kara sıfatına rağmen, o bir Han'dı. Kara'daki kuvvet, daha ziyade toleranssız, amansız, belki de gaddar bir kuvvetti. Dede Korkut'daki “Kara Donlu Kâfir”, “Kara Tunguz Damı” tanımlarında olduğu gibi.

Kara, aynı zamanda kararlı, sabit, değişken olmayan anlamını da karşılıyordu. Kara Samsun, Kara Maraş tanımlamalarındaki Kara, esas, değişmeyen anlamındadır. Bu içeriği ile de Kara kelimesinin anlamı diğer anlamlarını tamamlar mahiyettedir.

Kara, çok kere yer rengi iken, Semerkant gibi Türk şehirlerinde Ak ve Gök renklerinin yas rengi oluşu ayrı bir

irdeleme konusudur. Halk edebiyatımızda “Ak çuha ağı kalsın”, “Akımız göze geler”, “Donun ağdı üzerlik”, “Kalmışam karayerde”, “ Düşmesin kara yazı”, “ Bayramı kara gelmesin”, “ İndi geyin kara gel”, mısralarında, Kara gün, Kara yer, Kara bayrak, ölümün, yasın, iste-nilmeyenin ifadesi olmuştur. Ölüm yaşamın bitişi, Ak'ın kararması, Kara yerin üstünden altına geçiştir. Bengü Taş yazıtlarında Mavi Gök ve Yağız Yer yaratıldığında, Yağız Yer, Kara topraktır. Erliğin Yağız yer ile ilişkisini anlatmıştık.

Ebulfeyz Elçibey, Kara ile Ak'ın Boz'da senteze ulaştığı, Bozkır ve Alaca'nın Türk cihan hâkimiyeti mefkûresinin rengi olduğu kanaatindedir. O, Boz kurt, Kır at ve Alageyikteki renk sıfatlarının, Ak ve Kara'nın birarada mütalâa edilmesinin bir tezahürü olduğu düşüncesindedir.

Kars'da **Karakoncalas** diye bilinen bir kara iye'nin varlığına inanılır. Kışın çıkması ve yazın gelmesi için yapılan tekerleme türü dualarda ismi geçen bu iye soğugu temsil eder. Bu inanç ve iye batı Anadolu'da da bilinir. Bu arada “**Yer berdelacüz** gök de aciz” denilir. Halk seyirlik oyunlarında kara giysi soğugu kışı ve ak sığağı yazı temsil eder.

Anadolu'da ve Türkmenistan'da siyah ve beyaz yün iplikten örülmüş kordonun insanları, hayvanları ve halı gibi kıymetli eşyayı nazardan koruduğuna inanıldığını biliyoruz. Artvin yöresindeki bir efsaneye göre, birisi Ak diğeri Kara olan iki koçu bulunan bir kahraman, Kara koçun kılını Ak koçun kılına sürünce yedi kat yerin altına inebilmektedir. Ak koçun kılını Kara koçun kılına sürünce de yerin yedi kat üstüne çıkabilmektedir. Halk inançla-

rında siyah ve beyaz iplik gözdeki siyah ve beyaz kısımları sembolize etmektedir. Böylece göz değmesini önleyen bir güç oluşmaktadır.

Kara'nın halk inançları ile bağlantısı, Ak iye'nin konturu olan Kara iye'de bir kuvve olduğunu biliyorduk. Bütün bu tanım ve tabirler de Kara'nın bir kuvve içerdiğini, bir güce karşı duyulan saygı yüklü çekingenliği halkın kabullenip mistik dünyasına yansıttığını söyleyebiliriz.²⁰⁰

b. Alkarısı: Türk Dünyasının hemen her yerinde görülen ve günümüzde de tüm etkinliğini sürdüren bu iye, adeta Umay koruyucu iyesinin zıddıdır. Üremenin ve çoğalmanın düşmanı gibidir. Daha çok yeni doğum yapan loğusa kadınlara ve yeni doğan çocuklara musallat olduğuna inanılır.²⁰¹ Türk Dünyasında bu iye, muhtelif adlarla anılır: Albastı, Alkarısı, Al, Albıs, Almış gibi.²⁰² Kimi Türk

²⁰⁰ Türklerde renk konusunda bkz; B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1991, Cilt I, s. 168; A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968, Cilt I, s. 259-267; E. Esin, **Türk Kosmolojisi, (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)**, İstanbul, 1979, s. 3-5; M. Seyidov, **a.g.e.**; P.A. Boodberg (Ter. E. B. Özbilen), "TU-CHUEN Türkler Hakkında Üç Not" **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 102, Haziran 1996, s. 177-180; A.V. Gabain, **Renklerin Sembolik Anlamları** (Çev. S. Tezcan), Ankara, 1968; M. Kafalı, "Türk Kültüründe Renkler", **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996, s. 49-53. C. Heyet, "Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri", **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996, s. 49-61; Reşat Genç, "Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil" **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996, s. 41-49.

²⁰¹ A. İnan, "Al Ruhu Hakkında", **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968, s. 259-267.

²⁰² A. İnan, **a.g.e.**, s. 259.

boyalarında ise, bu iye, Kara Albastı ve Sarı Albastı şeklinde, farklı iki iye olarak tasavvur edilir. Bu inanca göre, yeni doğum yapan kadınların ciğerlerini söküp, suya götürüp atan Sarı Albastı imiş. Doğum yapan kadının veya yeni doğan çocuğun ciğerlerinin sökülüp suya atılmasını önlemeyi ve yeni yerine takılmasını sadece kamlar ve ocaklılar başarabilirmiş. Kamlar ve ocaklılar, bunu. Sarı Albastı'yı korkutarak veya kandırarak gerçekleştirirlermiş. Kırgız ve Kazak Türkleri, Sarı Albastı'nın ise, hoppa tabiatlı bir iye olduğuna inanırlar. Bunlar, tüfek sesinden, demircilerden, kamlardan ve ocaklılardan başka, hiç kimseden korkmazlarmış. Kamlar, onları, afsun okuyup koyun ciğeri ile aldatırmış ve ellerinden lohusanın veya yeni doğan çocuğun ciğerini alıp dönerlermiş.²⁰³

Doğu Anadolu yöresinde de Alkarısı ile ilgili inançlar çok yaygındır. Kimi yerlerde Alkarısı, Karakura diye ayrışır. Meselâ, Erzurum ve Erzincan çevresinde Alkarısı lohusa kadınlara değil, ahırda yatan atlara musallat olurmuş.²⁰⁴ Gece ahıra girip atların yelelerini örmekten hoşlanırmış.²⁰⁵

Hakkâri'de, Al basmasın diye, yorgana iğne batınır. Ayrıca, lohusa yatağı yanına, kırkı çıkıncaya kadar **süpürge** bırakılır. Böyle yapılırsa, o kişiyi Alkarısı'nın basmayacağına inanılır. Anadilleri kürtçe olan Pinyaniş ve Ertuşi Türk aşiretlerinde anneyi al basmasın diye başucu-

²⁰³ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s.171.

²⁰⁴ N. Sarı, "Erzurum'da Alkarısı", **Halkbilgisi Haberleri**, İstanbul, 1930, Sayı 8, s. 11-13.

²⁰⁵ C. Öztelli, "Albastı, Alkarısı Koruma ve Tedavisi", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1966, Sayı 209, s.42-61.

na üzerine iğne batırılmış **soğan** konur. Annenin yanına **makas** bırakıldığı olur. Bebeğin başucuna ise Kur'an-ı Kerim veya Yasin suresi koyulur.²⁰⁶

Bitlis'te, Alkarısı'nın eli bereketli kabul edilir ve buna inanılır. Alkarısı'nı yanında tutmak isteyen, onun yakasına demir iğne takar. Eğer iğne çıkarılırsa, Al karısı kaçıp kurtulurmuş. Alkarısı, Bitlis çevresinde su perisi şeklinde tasavvur edilir ve akarsu kenarlarında yaşadığına inanılır.²⁰⁷

Alkarısı'ndan korunmak için yapılan muhtelif işlemlere Elâzığ²⁰⁸ ve Ağrı²⁰⁹ çevresinde de rastlanır. Alkarısı ile ilgili bir tesbite göre, o, erkek at, çelik ve mavi boncuk gibi üç unsurdan korkup kaçarmış.²¹⁰ Yörede bu üç unsur yaygın koruyucu olarak kullanılır.

Yöredeki yaygın inanca göre Alkarısı, gözle görülmez. Sadece basacağı kadının gözüne görünürmüş. Metruk ve viran yerde, ıssız yerlerde, su ırmak kenarlarında yaşa-

²⁰⁶ Yaşar Kalafat, Harezm'den Hakkâri'ye Hakkâri'den Golan'a, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Ankara 2009, Berikan yayınları s.86

²⁰⁷ M. Yılmaz, "Elazığ'da Alkarısı İnanması", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1967, Sayı 215, s. 63-81.

²⁰⁸ N. Taner, "Ağrı Bölgesinde Alkarısı ve Alkarısı İle İlgili İnanmalar", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1983, Sayı 52, s. 28-29.

²⁰⁹ Ş. Elçin, "Al-Kan", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1964, Sayı 185, s. 3605-7.

²¹⁰ M. Köse, "Alkarısı Hakkında", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1964, Sayı 185, s. 3605-7.

dıklarına inanılır. Ağrı ve Kars çevresinde bu inançlara rastlanmaktadır.²¹¹

Ağrı, Van, Hakkâri, Muş ve Malatya çevresinde (Alkarısı, Al) Alkızı'nın ağıl, samanlık, su kenarları ve ıssız yerleri kendine mesken tuttuğuna inanılır ve halk gece buralara destursuz girmeye korkar.

“Kadınlara göre her adamın bir perisi vardır. Bu peri evlenme, doğum, ölüm zamanlarında azgınladır. Bu azgınlık kırk gün sürer. Bundan dolayıdır ki, evlenme zamanında gelin ve güveyi, doğum zamanında ana, baba ile yeni doğacak çocuk, vefat zamanında ölen kişinin yakın akrabaları “kırklı” olurlar; kırklı olanlar için birtakım tedbir kurallarına uymak gereklidir.”²¹² Eşik Türklerde kutsalıdır. Eşikte oturulmaz ve gelin eşige bastırılmaz.²¹³ Eski Türklerde yabancı adam bir evin eşiginden atlayamaz.²¹⁴ Samsun yöresinde geceleri saçak altları cinlerden korunma itibariyle tekin değildir.²¹⁵

Ahlat'ta yaşamakta olan anadili kürtce olan Türk aşiretlerinden Heloyı aşiretinde Kırk çıkarmada kırk arpa alınır bunlara kırk ihlas okunur bunlar kırk suyuna bir beze bağlanmış olarak karıştırılır. Kırk çıkarılırken diğer canlı-

²¹¹ A. İnan, “Al Ruhu Hakkında”, **Makaleler ve İncelemeler**, s. 259-266.

²¹² Ziya Gökalp, **Türk Töresi**. İstanbul, 1990. s. 48.

²¹³ Bahaddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul. 1988, s. 268.

²¹⁴ Ziya Gökalp, **a.g.e.**, s. 40.

²¹⁵ Bekir Şahin, “İslâmiyet Öncesi Türk İnancı ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri”. **Türk Kültürü Dergisi**, Eylül 1996, Sayı 401, s. 563-574.

ların kırkı ile kırkı çıkarılan bebeğin kırkının karışmaması için “Kurdun kırkı, kuşun kırkı.....” diye isimleri sayılır. Kırk Kürtçe çile olarak bilinir. Emi iro çilevi derhin, bugün onun kırkı çıkacak, demektir. Yarı kırk doğumun 15. günü dökülür. Bu defa da arpa ve su ile yarı kırk dökülür. Kırk dökülürken kırk suyundan artan su evin dört köşesine ve yeşil temiz alana dökülür. Bu su temiz yere dökülür çiğnenmesi istenilmez günahtır inancı vardır.²¹⁶

Behranlı aşiretinde kırk arpaya 40 ihlâs suresi okunurken ve bu arpalar abdestli beze sarılır. **Abdestli bez** tanımlaması ile temiz bez kastedilir. Kırk suyuna ayrıca **ayna**, tarak, demir kaşık ve çatal da arpa ile birlikte konur. Bunlardan ayna, çocuk **aydan** olması diye konulur. Çocuk sevilirken yukarıya doğru atılır ve böyle hallerde aydan olabilir. Kırk suyuna ayna konulmakla bu gibi durumlarda aydan olmaması amaçlanır. Bıçak, kaşık ve çatal demir oldukları için bunların kırk suyuna konulmaları ile bebeğin sağlam bünyeli olacaklarına inanılır. Kırk suyuna konulan bu gibi şeyler için bu işin “**tılsımı**” denir. Kırk suyu bebek kırklandıktan sonra temiz bir yere dökülmelidir. Behranlı aşiretinde **Yarı Kırk** uygulaması yoktur. Bebek dünyaya geldiği gün tuzlanır ve bir gün **tuzda** kalır. Her sabah banyosu yapılır.²¹⁷

Başka bir izaha göre de 40 arpa alınır iki uçları kesilir bunlar banyo suyuna atılırlar. Bu su loğusanın başından dökülür da sonra abdest alır. Aynı su ile bebek de yıkanır.

²¹⁶ Kaynak Kişi; Sevgi Baykar

²¹⁷ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar

Bu su kesinlikle lağım ayağına dökülmez. Orada cinlerin bekleyebileceklerine ihtimal verilir. **Cin**ler hastalanmalara yol açabilir. Cinlerden korunmak için Bismillah denilmedir. Bismillah'ın koruyucusu olduğu varlıklar ile cinler kastedilir.²¹⁸

Al karısının yakalanması için iğneden istifade edilir. Yakalanan al karısı'nın yakasına iğne batırılır bu suretle o esir alınmış olunur. Esir alınan al karısı çeşitli işlerde çalıştırılır. Al karısının iğneden korktuğu inancı vardır.²¹⁹

Alkarısının kötü karakterli iye şeklinde Orta Asya, Sibirya ve Anadolu Türkleri arasında yaşamasına rağmen, onun daha önceleri iyi karakterli bir iye/ruh olduğuna dair bazı emareler vardır. Meselâ, Uranha-Tuva Türklerinde, kamların, kayalıklarda yaşayan bir iyeye/ruha, "Altı San Albastının" diye hitap edip yardım istemeleri; Kazak ve Kırgız Türkleri²²⁰ kamlarının/baksılarının da, "Tuu dediği yerde derman olan ey San kız gel" diye, bu iyeye / ruha yardım çağrıları yapmaları, akla böyle bir ihtimali getirmektedir. Acaba, Alkarısı, eski zamanlarda gücendirilmiş ve koruyuculuktan ayrılmış bir iye midir?²²¹

---

²¹⁸ Kaynak Kişi; Ayşe Akçınar

²¹⁹ Yaşar Kalafat, **Ahlâşahlardan Günümüze Bitlis ve Çevresinde Halk İnançları, Türk kültürlü halklarda Halk İnançları**, Ankara, 2009 Berikan yayınları, s. 21-22

²²⁰ Yörede de, nazar değmemesi için, kişiler herhangi bir şeye (canlı veya cansız) baktıklarında "tuu, tuu, tuu" diyerek karşı tarafı bu belâdan kurtardıklarına inanmaktadır. Y. Kalafat.

²²¹ L. Altınmakas, "Albastı, Alkarısı Koruma ve Tedavisi", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1966, Sayı 209, s. 4261.

Od/ateş iyesi ile Alkarısı arasında bir irtibat görenler, bu iyenin eski çağlardan beri bir od/ocak iyesi olduğunu ileri sürerler.²²² Yakut Türkleri, bu gün de ailenin od/ateş ocağına Al ot adını verir. Acaba, bu ad ile Alkarısı arasında bir ilişki var mı ve iye eskiden bir ocak iyesi miydi?

Kars'ta, dikimi gece biten elbise üzerine iğne bırakılır. Böylece onu, gece sessizliğinde cinlerin basmasına mani olunurmuş. Eğer böyle yapılmazsa, o elbiseyi giyenler felâkete uğrar, diye inanılır. Alkarısı inancının izleri burada da cin şeklinde ifade edilmektedir. Müsibyan, Kandıra Çevresinde Manav Türkmenlerinde bebekleri boğduğuna inanılan bir kara iye'dir.²²³

Alkarısı ile ilgili bir diğer inancı da, Diyarbakır, Muş, Ağrı, Bingöl ve Bitlis çevresinde tespit ettik. Bu tespite göre, kâhin (yani kam), bir dağ başında, çocuklara ve lohusalara zarar vermemesi için Alkarısı ile mücadeleye girişmiştir. Lohusa kadın, Alkarısı ile mücadele eden kâhinin üzerinde bulunan kuş, çivi veya diğer eşya ve sembollere benzer bir nesneyi taşırsa, kendini onun şerrinden korurmuş.²²⁴

c. Kamos: Kamos, Harput ve yöresinde görülen kara iyelerden bir şerir ruh-dur. Bu ruh evde ve dışarda yalnız

²²² B. Nikitin, bu inancı, zorlama ile, maksatlı biçimde bir yapay etnik ad yaratıp Türk inançları dışında tutmaya çalışmıştır. Derlediği tüm malzemenin göçebe Türkmenlerden alındığı ve yöreye ait olduğu açıktır (Bk. B. Nikitin, **Kürtler, Sosyolojik ve Tarihî İnceleme**, 1976, İstanbul, Cilt II, s. 126).

²²³ Işıl Altun, **Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm**, İzmit 2004 sh. 110.

²²⁴ S. Divitçioğlu, **Kök Türkler**, s. 65.

başına uyuyanların üzerine ağırlığı ile çöker insanların çarpılmalarına ve ölmelerine yol açabilir. Kamos daha ziyâde geceleri etkili olur. Bazan iri, bazan cüce ve börkjüdür. Bastığı kimselerden börkünü kapalı kimsenin elinde börk büyüklüğünde altın kaldığına inanılır. Kamos bazan da bir kara kedi gibi görünür. Ayak sesi ve çıkardığı ses kedi mırıltısını andırır. Kamos'un bastığı kişi kanının çekildiğini, damarlarının kuruduğunu sanır.²²⁵ Kişiyeye verdiği manevî ağırlıkla Kamos, eski Türk inançlarından ve bastığı insanların ruhunu yeraltının karanlık dünyasına götüren Körmös'ü hatırlatıyor.²²⁶ Yeraltının “Ötökerler”, “Yaman üzültler” ve “Aynalar” gibi güçleri ile benzeşmektedir.²²⁷ Ayrıca kâbus kelimesi ile de mahiyet itibarıyla ortaklıkları vardır.

Bekdik/Beydili Türmenlerinde “davara” diye bilinen bir cin türü ve “enkebit” basması” diye bilinen bir basma türü vardır. İnanca göre davara'nın avucunun içi deliktir ve beher elinde yirmi parmağı vardır. Ayrıca her ayağında 7 parmağı vardır.²²⁸

---

²²⁵ Kamos'un teshilini Rıfat Araş yapmıştır. R. Araş, **Harput'da Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**, Ankara. 1995, s. 36-37.

²²⁶ A. İnan, **Şamanizm**, s. 39.

²²⁷ Z. Gökalp, **Türk Medeniyet Tarihi**, İstanbul, 1976, s. 84-85.

²²⁸ Ali Sayar, **Türkmenistan ve Horasan'dan Anadolu'ya Bektik Türkmenleri'nin Kültürü ve Kökleri**, Konya, 2008, s. 77; Yaşar Kalafat, **Ahlatşahlar'dan Günümüze Bitlis ve Çevresinde halk İnançları, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Ankara, 2009, Berikan yayınları

III. GÖK VE YER İYELERİ

1. Gök İyeleri

a. Gök/Kök Tengri: Türk inanç sisteminde Gök veya Kök Tengri (mavi gök) mühim bir yer tutar. Kişioğlu, Gök'ün örttüğü, Yağız yir (kara yer)in taşıdığı ve yir-subların bulunduğu yeryüzünde kılınmıştır. Kök Türk çağından önce ve sonra, gök bu koruyucu vasfı ile kut-sanmış, ıduk kabul edilmiştir. Ayrıca, Tengri'nin yukarda, göğün en üst katında olduğuna inanılmıştır. Kötülüklerin anası karanlığı kovan, yeryüzünü aydınlatan güneş, ay ve yıldızlar, onun çadırı içindedir. Türk inanç sistemindeki her varlık gibi onun da koruyuculuk vasfından dolayı bir ıduk tasavvur edilmesi, kendisinde bir koruyucu iye olduğunu düşündürmüştür. Nitekim VII. yüzyılda, Kök Türk ülkesinden haber veren Bizans'lı Theophylacte Simocatta da bunu bir bakıma teyit etmektedir:²²⁹ “Türkler olağanüstü bir biçimde ateşe saygı gösterirler; suyu ve havayı (bize göre bunlar, kökten - gri ve yir - sub iyeleri - Y. Kalafat)

²²⁹ Bengü Taş yazıtlarında Kök Tengri, Yağız Yir'in karşıtıdır. Yani maddi birer kavramdır. Tengri adı tek başına kullanılır. Sıfat olması pek nadirdir. Sadece Türk sıfatı ile görülür. Bu da Türk'ün Tanrısı anlamındadır. Gök, aynı zamanda, yukarıyı da göstermekte olan bir kelimedir. Tengri, topu'den tutup yukarı çektiği zaman, aynı zamanda göğe yükseltti anlamını da beraberinde taşımaktadır. Bu sebeple yazıtlarda Tanrı için sadece Tengri sözünün kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çin kaynaklarında da Gök Tanrı biçiminde görülen ve tercüme edilen ibarelerden de Göğün tanrısı, yukarda bulunan, yeri ve göğü kılan, insanı üstünde yaratan Tengri anlaşılmalı, düşüncesindeyiz. Y. Kalafat.

ulularlar, toprağı (bize göre, yağız yir'i - Y. Kalafat) kutlarlar. Fakat yalnızca göğü ve yeri yaratan Tanrı derler ve ona taparlar” Burada, araştırmamızın başından beri vurguladığımız Tanrı kavramı ile Gök arasında veya Kök Tengri (mavi gök) arasında bir bağ olmadığı açıktır.²³⁰

Bölgeden de yaptığımız tesbitlerde; özel hâllerde bebeklerin, gerdekten önce damatların, düğün bitmeden kaynananın, defnedilmeden önce meftanın Gök'e doğru hoplatılması, eski inançlarımızın halk arkasındaki izleri itibariyle Gök'ün kutsallığı inancının hâlâ devam ettiği anlamında olabilir.

Manas'da; “Üstü biizdö töröbüz Obodo köktö teuridey” “Üzerimizdeki beyimiz Gökteki Tanrı gibi” denilirken, beye tanrısal bir paye veriliyor.²³¹ İslâmiyet'te gök için “Gökyüzünü ise, kendi kudretimizle onu biz kurduk ve muhakkak biz, (onu) genişleticiyiz”²³², “Gökten uygun bir ölçüde yağmur indirip onu arzda durdurduk. Bizim onu gidermeye de elbet gücümüz yeter”²³³ denilmektedir.

İncelediğimiz bölgede yatıra ait her türlü taş, toprak, su, ağaçların “sahipli” olarak bilindiğini gördük. Bunların sahibi kutsal mekândaki zattır. Buralardan sadece şifa niyetine icazet kapsamında herhangi bir şey alınabilir. Hatta mezarlıklardan dahi herhangi bir çöp veya çakıl alınmaz ve

²³⁰ A. Donuk, “Eski Türk Dini Şamanizm mi idi?”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 1988, Sayı 15, s. 7-12.

²³¹ M. Yardımcı, **a.g.e.**

²³² “Ez-Zâriyat, 47”

²³³ “El-Mü'minûn, 18”

bilhassa eve getirilmez, eşikten içeri sokulmaz. Karakalpakistan'da mezarları onarmak için gabristana götürülen çimento, boya türünden artan malzeme dahi geriye getirilmez, orada bırakılır, “O'na niyet edilmişti” denilir.

Türkmenistan'da ulu mezarlar “kale”-olarak tabir ediliyor, “mübareğin kalesi” olarak bu mekânlar tanımlanıyor. İncelediğimiz bölgede yatırın yakın çevresi, önü, arkası kutsal mekân kabul edilir. Yoldan geçen kendisini toparlar, fatiha okur. Kafkasya'da atlı kişi atından iner, atını terkiyine alır.

Yatırların birçoğunda bayrak vardır. İslâmiyet'ten sonra yapılan türbelerde bayrak - sancak hâkimiyet alâmeti olarak, işlenmiş ayetlerle süslenmiştir. İran yöresi Türklerinde bayrakların üzerine tekbir türünden ilâhî mesajlar yazılmaktadır. Kars'da **Celâl Baba**'nın türbesinde, kible tarafına asılı bayrağın üzerinde ok ve yay da asılıdır. Ok ve yayın Türklerde hâkimiyet sembolü olduklarını merhum hocalarım B. Ögel ve A. Taneri incelemişlerdi. Yatırların ağaç, çalı ve parmaklıklarına bağlanan ip ve çaputlar o yatıra sığınmak, onun hâkimiyetini kabul etmek, âdeta onun bayrağı altına flama ile katılmak anlamınadır. Bu inancın ilk çıkış yeri Altay bölgesi ve Tengricilik olmalı. Zira bu bölgeden derlediğimiz Gök Tengri inancı uygulamalarında adak ipinin bağlanmış özelliklerini tesbit etmiş bulunuyoruz.

Semerkant'da, Buhara'da, Aşkabat'da ulu kişilerin türbelerinde gördüğümüz koç, geyik türünden hayvanların boynuzları yatırın menkıbesi ile ilgilidir. Bu tür boynuzlar incelediğimiz bölgede koruyucu olarak istihdam edilmek-

tedir. Bakû kalesindeki tarihî handa bu neviden bir çift boynuz vardır. Böylece ulu kişinin kalesi, bayrağı, egemenlik sahası ve egemenlik dalı ile karşı karşıyayız. Bu alan, çocuk dileme, tedavi, bereket ve benzeri olabilmektedir.

Anadolu'nun doğu, orta ve batısında yaşayan ve hayatın; doğum, evlilik ile ölüm gibi üç önemli safhasında uygulanabilen “**Göge Kaldırma**” pratiği, bize, Anadolu mitolojisinin derinliklerindeki ortak inanç yapısını düşündürüyor. Bu inancın uzantılarının, Türkistan'a kadar varması ise, inancın yayıldığı alana dair fikir veriyor.²³⁴

Samsun yöresinde “**Gök kuşağı**”nın altından geçebilenin ömrünün uzun olacağı inancı vardır.²³⁵ Gök kuşağı gökte oluşuyordu. Bu inanç gökte yaptırımcı, tayin edici bir gücün olduğunu gösteriyor. Türk-Moğol halk inançlarında yıldırımın bir insan veya hayvanı çarpmasıyla, Allah'ın o kişiye kızgınlığını gösterdiğine inanılır.²³⁶ Samsun yöresindeki yıldırım düşmesi ile ilgili inançlara göre, yıldırım kötü ve günahkâr insanlara düşer.²³⁷ Ancak Doğu Anadolu'da yıldırım düşüp yanmasına ve kurumasına yol açmış ağaçların ziyaret edildiklerini biliyoruz. Yıldırım düştüğü için kutsal kabul edilen ocaklar vardır. Belki de

²³⁴ Yaşar Kaya Kalafat, “Halk İnançlarımızda Göge Kaldırma Dinî Pratiği”, **Yeni Form**, Sayı 305. Ekim 1994, s. 46-48.

²³⁵ Bekir Şişman, “İslamiyet Öncesi Türk inanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri”, **Türk Kültürü Degisi**, Sayı 401, Eylül 1996, s. 563-574.

²³⁶ Jean-Poul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, İstanbul, 1994, s. 100.

²³⁷ B. Şişman, **a.g.e.**, s. 571.

buradaki incelik, Tanrı, bazı kullarına bu dünyada ceza vererek onları öteki dünyada azaptan kurtarıyordu veya insanlığa ibret olmak üzere, seçtiği kulu makbul olanı idi. Bizim konumuz halkın gökte bir ceza da verebilen gücün olduğuna inanmasıdır. Nitekim yıldırım bir gök olayıdır.

Gökte olan bu gücü Çuvaş Türk halk inançlarından hareketle anlatırken H. Güngör; günümüzde resmî olarak hristiyan olmalarına rağmen Çuvaş Tanrı Penteonu'nun merkezinde Tura yer almaktadır. Kutsal kitap ve İncil çevrilince Tanrı'yı ifade etmek için Tura kelimesi kullanılmaktadır. 1873 yılından itibaren yayımlanmış olan dinî edebiyatta bunu görmek mümkündür. Tura da önceleri Tanrı gibi hem Tenri=Tanrı, hem de gökyüzünü ifade etmekteydi, demektedir.²³⁸

Türkler; zevk, düşünce ve inanışlarına göre bazan bir renge ilahî bir boya da vermişler ve onu Tann'nın rengi gibi görmüşlerdir. Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda “Ufukta gök bir kurt (böri) görünür. Oğuz Hakan'ın ordusu kurdu izler, kurt-bir yerde kayıp olur. Oğuz Hakan, Tanrı bizim buraya gelmemizi buyurdu, deyip orada durur.” Gök kurt Tanrı'nın alâmeti ve habercisi gibi Türklere yol göstermiştir.²³⁹ Tasavvuf bilginlerinin ifadesi ile yol gösterici güç muhtemelen kurt donuna girmişti.²⁴⁰ Mavi renge karşı saygı bütün Türk halklarında vardır. Eski inançlara göre bu renk

²³⁸ Harun Güngör, “Kama-Ural Çuvaşlarının Yeni Yıl Bayramı Nartukan”, **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996, s. 160-166.

²³⁹ Cevat Heyet, “Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri”, **Nevruz ve Renkler** (Haz. S. Tural - E. Kılıç), Ankara, 1996, s. 55-61.

²⁴⁰ Sebahattin Güngör, **Tasavvuf Notları**, Burhaniye, 1997.

Tanrı rengidir. “Gök” kelimesi genel olarak yaşamak, yenilenmek, gençleşmek anlamını verir.²⁴¹ Gök renk yalnızca maviyi ifade eden bir renk değildir. “Yeşillenmek”, “yeşermek” manasında “göğermek” kelimesini de kullanıyoruz.²⁴² Altın-Orda Hanlığı'nın batı kanadı Ak Orda, doğu kanadı ise Gök-Orda idi. Orkun Kitabeler i'ndeki Kök Türk ibaresi, Türk Kağanlığı'nın doğu kanadı anlamında idi. Gökçe göl, Anadolu Türklerinin doğusunu gösteriyordu.²⁴³ Doğunun Türklerde kutsal olduğunu, ulu olduğunu biliyoruz. Gök de ulu idi. Gök Tengri ulu Tanrı anlamında idi.

Göğün ıduk/kutsal düşünülmesi, koruyucu iyelik gücüne sahip olduğuna inanılması pek tabiidir. Dedğimiz gibi, Tengri, göğün en üstündedir. Kağan olacak kişiyi Tengri, önce töpüsünden tutup oraya çekmekte, orada kut, küç ülük ve bilik verip geri göndermekte ve kağan da, onun buyruklarınca halkı yönetmektedir.²⁴⁴ Ayrıca, Türklerin ilk atası sayılan Oğuz'un gökten yere ışıık içinde inen kızla evlendiği ve ondan çocukları türediği inancı da, göğün ululanmasını pekiştiren bir başka husustur.²⁴⁵ Nitekim göğün, Bengü Taş yazıtlarında sadece maddî biçimde ifade

²⁴¹ Karlıgaş Kadaşeva, “Kazak Medeniyetlerindeki Semboller”, **Nevruz ve Renkler** (Haz. S. Tural - E. Kılıç), Ankara, 1996, s. 95-97.

²⁴² Reşat Genç, “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil”, **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S. Tural - E. Kılıç), Ankara, 1996, s. 41-48.

²⁴³ Mustafa Kafalı, “Türk Kültüründe Renkler”, **Nevruz ve Renkler**, (S. Tural - E. Kılıç) Ankara 1996, s. 49-53.

²⁴⁴ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971, Cilt 1, s. 3-4, 93-95.

²⁴⁵ S. Divitçioğlu, **a.g.e.**, s. 65.

edilmesi ve hatta ıduk sıfatı ile anılmaması bile, Tengri gibi tasavvur edilmediğini açıkça göstermektedir. “Üze kösre yağız yir kılındıkta..” (KT, Di), “Üze tengri basmasar asra yir telinmeser...” (KT, D22). Aslında, göğün Tanrı gibi düşünüldüğü tercüme hatalarından kaynaklanmış olmalı. Çünkü Türklerin sadece yaratıcı olana, yeri göğü yaratana Tanrı dedikleri, yukarıda zikredilen belgelerden de açıkça anlaşılmaktadır.²⁴⁶

Ancak, onun, yaratılmış bir koruyucu vasfı olduğunun tasavvur edildiği de açıktır. Gök ve çadır özdeşliği de bunun bir sonucudur.²⁴⁷ Ayrıca, Türk tasavvurunda Tengri'nin yukarda, göğün en üstünde bulunması, göğün bütün kâinatı kucaklaması, kötülüğün kaynağı karanlığı kovan güneş, ay ve yıldızları katlarında bulundurmasını, onun ululanması için kâfi sebepler, kabul edilebiliriz. Bu tasavvur ve düşünüş, Türk inanç sisteminde göğü kutsanacak, ululanacak bir iye mertebesine yükseltmiş olabilir.

Doğu Anadolu yöresinde gök ile ilgili bir iye varlığı inancına rastlanmamıştır. Bununla beraber Kars yöresinde meleklerin bulutlara at gibi bindikleri, istedikleri gibi dolaştırdıkları, Tann'dan aldıkları buyruk üzerine şimşekleri kamçı gibi kullanıp, bulutları denize indirip, suyu emdirdikleri, sonra gökyüzüne çıkararak yağmur yağdırdıkları

²⁴⁶ “...kün tuğ balgıl, kök kunkan”. Oğuz Kağan Destan'ında yer alan bu ifadede, göğün Türk tasavvurunda çadır/ kunkan gibi yer ettiği açıktır. Bk. **Oğuz Kağan Destanı**, (Hz. R. R Arat -W. Rant). İstanbul, 1936, s. 16.

²⁴⁷ M. Ergin, **Orhun Âbideleri**, s. 123.

inancı vardır.²⁴⁸ Ancak, “Rahmetin gökten” beklenmesi, el açıp göğe yüz tutup ilenilmesi veya dua edilmesi, sadece Tann'nın yukarıda bulunduğu inananın kalıntıları mıdır; yoksa göğün kutsanmasından kalan izler midir? Ağrı'da gök gürleyip şimşek çaktığı zaman, insanlar duvara sırtını dayayıp, ağızlarına demirden bir nesne alıp dişleri arasında sıkarsa, sırtının pek ve dişlerinin sağlam olacağına inanırlar. Bu tür inançların İslâmiyet'le ilgisi olabilir mi? Sanırız, bu noktada, Türk inançlarının bir kısmı İslâmiyet'le şu veya bu şekilde imtizaç ederek yörede yaşamaktadır.²⁴⁹

b. Güneş: Türk inanç sisteminde güneş, koruyucu vasfı itibariyle gök, ay ve yıldızlar gibi bir iye mevkiindedir. Hun çağından itibaren atalarımızın güneşi, kün diye adlandırdığı bilinmektedir.²⁵⁰ Bugün gün anlamında kullandığımız kelimenin eski şeklidir. Künün kutsanmasına dair, Çin kaynakları, Hun çağında, Türk kağanlarının güneşe hürmetlerinden dolayı otağlarının doğuya, güneşin doğduğu yöne açıldıklarını kaydetmektedir.²⁵¹ Bu bilgi, Kök Türk çağı Bizans elçisi Simoccatta'ryn daha önce zikredilen habe-

²⁴⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, “Gök Bulut Ejderha”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Ağustos 1964 Sayı 181, s.3486.

²⁴⁹ Yuriy Vasilyev, “Saha - Yakut Türklerinin Gök Cisimleri Hakkındaki Bilgileri”, **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu** (30.5.1994-1.6.1994), Ankara; Tuncer Baykara, “Türklerde Gök-yüzü İnceleme Merakı ve Uluğ Bey”, **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu**, (30.5.1994 - 1.6.1994), Ankara.

²⁵⁰ B. Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, 1988, s. 90; B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971, Cilt II, s. 169.

²⁵¹ Bk. Divitçioğlu, **a.g.e.**, s. 65.

ri ile de doğrulanmaktadır.²⁵² Bizans'lı elçi, güneşe hürmet gösterildiğini, ancak Tanrı gibi görülmediğini vurgulamaktadır. Zaten, Kök Türk yazıtlarında da Tek Tengri kavramı dışında ıduk ötesi, koruyucu iye olarak Umay adı geçer. Umay için de hiçbir yerde tanrı veya tanrıça sıfatı kullanılmaz. Oysa güneş yanlış bir biçimde Türk inanç sistemi içinde bunun ötesinde görülmek isteniyor ki, bu yanlıştır. Çünkü Türkler, onun koruyucu vasfını dikkate alarak, aynı vasfın kendisine Tengri tarafından verildiğine inandıkları kağanlarını güneşe nisbet etmişlerdir. Yani koruyuculukta, kağan, güneş gibidir inancıyla her ikisine de hürmet edilmiştir. Kağan da, güneş de, Türk hayatında kötülüklerle mücadele eden, bereketi sağlayan, huzuru temin eden unsurlardır. Kağanın güneşe ve aya nisbeti de aynı koruyuculuk vasfını taşımasından kaynaklanıyor. Güneş ve ay gibi kötülüklerden koruyan fonksiyona sahiptir. Günümüzde, “Güneş girmeyen eve doktor girer” inancı, başlangıçtaki inancın yaşayan biçiminden başka bir şey değildir. O gün ona kurban sunulması, kendisine tapıldığı anlamını taşımaz.²⁵³ Bunu yaşayan kurban âyinlerinde, kurbanın daima yaratıcı Tek Tengri Kayran Kan, veya diğer adıyla Bay Ülgen huzuruna kam tarafından çıkarılması da esas şükran gösterilen, kurban sunulan varlığın Tengri olduğunu açıkça göstermektedir. Bundaki düşünce, tıpkı “Yaradılanı severiz, yaradandan ötürü” inancından başka bir şey değildir. Türkler'in, güneşe veya diğer nesnelere hürmet gös-

²⁵² Bk. 181 nolu dipnotu.

²⁵³ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 96.

termesi, ululaması, Tengri'nin onlara verdiği inanan olağanüstü niteliklerden kaynaklanmaktadır. Bunları, başka toplumlarda görülen formalist şablonlara zorlayarak oturtmak doğru olmadığı gibi, bilimden uzak yanıltıcı yaklaşımlardır. Hele birtakım fal kitaplarından yararlanarak bir topluluğun inanç sistemi üzerinde hüküm yürütmek hangi bilimsel ölçülerle uyum kurabilir diye düşünmek bile gerçeğe uzanan yolu bulmada araştırmacıya ışık tutabilir. Ancak, bu noktada “dedi-dedi” kolaycılığının ve hazır şablon alışkanlığının dışına çıkacak araştırmacıya ihtiyaç olduğu açıktır.

Türk inanç sisteminde koruyucu bir iye mevkiinde görülen güneş ile ilgili pratiklerin değişik biçimlerde de olsa, günümüze kadar devam ettiğini görüyoruz.²⁵⁴ Meselâ, araştırma yaptığımız yörede, güneş ışınları yeryüzüne değmeden önce kalkmak inancı yaygındır. Güneş ışıkları, Tanrı'nın yeryüzüne inen nuru, ışığı kabul edilir ve inanılır. Bu inanç, Türkler arasında Hun çağından beri sürmektedir. Tunceli yöresinde, güneşin ilk ışıklarının değdiği taş ve kayaların övülmesi, bu yerlere karşı saygı gösterilmesi de aynı inancın yaşayan biçimidir.²⁵⁵ Aynı inancın yaşadığı Midyat, Savur ve Nusaybin çevresinde, sabahın ilk ışıklarının değdiği yerlere birer taş dikilir ve buralara saygı gereği basılmaz.²⁵⁶ Güneş ile ilgili tespit edilen diğer pratikler de aynı inançtan kaynaklanır. Kars çevresinde, güneşin batma

²⁵⁴ A. Buran, “Eski Türk Gelenek ve Göreneklerimizin Fırat Havzasındaki İzleri”. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986, Sayı 12, s. 43.

²⁵⁵ H. Başbuğ, **Yezidilik İnancı**, İstanbul, 1987, s. 101-102.

²⁵⁶ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 29.

saatlerinde uyumak iyi sayılmaz. Bu saatlerde “Güneşine kavuşuyor” denir. Uyuyan varsa, uyandırılır. Uyandırılmayanların veya kalkmayanların öleceğine inanılır. Erzurum, Sarıkamış ve Malatya çevresinde, güneşin ilk ışıkları ile evin veya dükkânın kapısı açılırsa, uğur ve bereket olacağı inancı yaşamaktadır. Vaktin çok geç olduğunu gecikildiğini anlatmak için “güneş kılıcı geçti mızrak oldu” denilir. Güneşin sabahleyin yükselme seviyesince zaman geçmiş olur, sabah namaz vakti güneşin yükselme seviyesi ile ölçülür. Sabah ezanını duyan kişi namaz kılmasa dahi uykuya ara verip yatağından çıkmalıdır. Güneş kişinin üzerine doğar ise, kişinin enerjisini alır, inancı vardır.

Güneş tutulması sırasında göğe doğru tüfek, tabanca atılması, davul veya teneke çalınması, gürültü çıkartılması Türk inanç sisteminde görülen kara ve ak iyeler ile ilgili inançtan kaynaklanır.²⁵⁷ Güneşin yüzünü kara iyelerin kapattığına ve ışığın yeryüzüne inmesine engel olduklarına inanılır. Bu yüzden onları korkutup kaçtırmak için adı geçen yollara başvurulurdu.²⁵⁸ Yörede bu pratiklere sıkça rastlanmaktadır. Bunu neden yaptıklarını sorduğumda, verdikleri cevap, genellikle, “ Onu - tutulmaktan kurtarmak için...” şeklinde olmuştur. Yine Tunceli’nde, güneşin ilk ışıklarına karşı, Hun Türklerinde olduğu gibi, hürmet gösterme anlamında yükünüldüğü tespit edilmiştir.²⁵⁹ Baş-

²⁵⁷ Eski Türk inançlarında renkler konusunda bk. M. Seyidov, “Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alâkası”, (Çev. O. Yavuz), **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Şubat 1988 Sayı 52, s.33-55.

²⁵⁸ H. Başbuğ, **İki Türk Boyu Zaza ve Kurmançlar**, Ankara, 1984, s. 22.

²⁵⁹ B. Ögel, **Türk Mitolojisi...**, Cilt II, s. 168.

langıçtan beri Türk hayatında yer alan ve kayıtlara geçen inançlarımızın yörede bunca zaman sonra varlığını sürdürmesi dikkat çekicidir. Bu da, Türklerin intisap ettikleri muhtelif dinlere, hususiyle İslâmiyet'e rağmen, başlangıçtan beri sahip oldukları inançları devam ettirmekte olduklarını göstermektedir.

Tunceli'li sabahleyin erkenden, daha ilk ışıklar ufku aydınlatmadan, elbiselerini giyinmeden evvel yüzünü güneşe doğru döner, güneş ışınlarının düştüğü taş ve toprağın üzerine kapanırcasına oraya hürmet gösterirdi. Ellerini semaya kaldırarak dualar ederdi. Bu itikadın kaldığı efsane ise, Hz. Ali şehit edilince güneş kalp olmuştur. Göklere çıkmıştır. Bu merasim yapılarak o mübarek zat incitilmemiş olmaktadır,²⁶⁰ şeklindedir.

Tunceli'de yıkanmak üzere getirilen cenazeyi **salat-ü selamlarla** üç kere havaya kaldırmak, yere indirmek dördüncü de teneşir tahtasına koyma işlemi yapılır. Bu uygulama Urfa-Hilvan'da da vardır.²⁶¹

Haymana-Ankara'da cenaze, namaz için **musalla taşına** konulduğunda, üç defa cenaze Salı yukarı doğru kaldırılır. G. Antep'te cenaze, **namaz taşında** üç kere yere konulup kaldırılır.²⁶²

---

²⁶⁰ M. Z. Yolga, **Dersim (Tunceli) Tarihi**, (Yayına Hazırlayanlar: A. Halaçoğlu, İ. Yılmazçelik), Ankara, 1994, s. 97.

²⁶¹ 350 Müftüden 3000 Bidat 1994-1995" Diyanet İşleri Başkanlık Arşivi

²⁶² A.g.e.

Muğla'da cenaze namazı kılarken başın her tekbirde yukarı, gökyüzüne doğru kaldırılmasının lüzumuna inanılır.²⁶³

Ordu'da kırkı çıkmamış bebeği loğusa kadın ziyaret ederse, loğusanın bebeği "basma"ma sı için bebek yukarı kaldırılır. Sinop'ta cemaat cenazeden gelince, evdekiler ayağa kalkarlar. Ayrıca cenaze çıkan evdeki beşikler yukarı kaldırılır.²⁶⁴

Bilecik'te, günahlarının affi ümidiyle ip atlanır her atlanışta günahlardan arınılacağı inancı vardır. Anadolu'nun birçok yerinde yapılan cenaze kaldırma uygulaması ile de, üstü açılan mezarın "yukarı" kaldırıldığında kefaretinin azaldığına inanılır.²⁶⁵

Erzurum'un Şenkaya ve İspir kazalarında gelişmiş, cılız ve hastalıklı çocuklar, anaları tarafından aya gösterilerek "Ya al, ya ver" diye yakardır. Bunun sonucunda, çocuğun ya iyileşeceği yahut öleceği sanılır. Burada ayın koruyucu gibi düşünülmesi, Umay iyesi ile ana gibi düşünülen ay arasında bir ilişki olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. İnançta, bu ilişki kaybolmuş ve pratiğin yapısında sadece izini muhafaza etmiştir.

Tunceli, Kars ve Bingöl'de, hamile kadınlar da, yukarıdaki ilişkiye dayalı bir inançla olsa gerek, aya bakarlar.

---

²⁶³ A.g.e.

²⁶⁴ A.g.e.

²⁶⁵ Yaşar Kalafat, **İslamiyet ve Türk Halk İnançları**,*Türk Kültürü Halklarda Halk İnançları*, Ankara, 2009, Berikan yayınları, s.117-118

Bu sırada karınlarında çocuk oynarsa, erkeğin kahraman olacağına; kızın ise bereket getireceğine inanılır. Umay'ın çocuklar er adı alıncaya kadar, bir koruyucu iye vazifesi gördüğü ve bunun Bengü Taş yazıtlarına da geçtiği bilinmektedir. Umay'ın zamanda dölün koruyucusu olmak itibarıyla, bereket iyesi rolü ve fonksiyonunu da yüklenmiş olması pek tabiidir. Zira o bütün canlıların çocuklarını korur, tabiattaki üremeyi, çoğalmayı sağlar.²⁶⁶

Dadalı Türkmenlerinde güneşten sonra, kuşların yuvaya dönüş vakti geçtikten sonra defin yapılmaz ertesi güne bırakılır definin yapılmaması gerektiği inancı vardır. Sair işler de yapılmaz mesela dikiş dikilmez, dikiş diken kimse ölü eti yemiş olur. **Aynaya** kesinlikle bakılmaz. Halk inançlarında “ölü eti yemiş olmak” ceza ve uyarısı vardır. Gıyap yapan ölü eti yemiş olur. Ayrıca gece sakız çiğneyen ölü eti çiğnemiş olur.

Dadalı Türkleri dua ederlerken “Ali baş, Hızır yoldaşın olsun” Ali kanatının altında olsun” Kırklar yoldaşın olsun” denir.

c. Ay ve Yıldızlar: Ay ve yıldızlar da kün gibi birer koruyucu iye idi. Onlar da, künün çekildiği anda, yeryüzüne Tanrı'nın insanoğluna gönderdiği ışığı indirmekteydi.²⁶⁷ O yüzden çadırın ortasında, tepe noktasında delik bırakılır ve karanlıkların içinden iyiliği taşıyan ışık, Tündük adı verilen bu yerden içeri dolardı. Ay gibi, yıldızlar da kişiöğlü için aynı rolü oynayan varlıklardı. Bu koruyu-

²⁶⁶ İ. Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara, 1980, s. 41.

²⁶⁷ B.Ögel,**a.g.e.**, s. 180.

cu iyeleri memnun etmek, onların rızasını sağlamak için kendilerine, Hun çağından itibaren kurban kesildiğini ve bunun tabiatın en canlı olduğu olduğu yılın beşinci ayında bir merasim ile ifa edildiğini, Çin kaynaklarından öğrenmekteyiz.²⁶⁸

Türk inancında, mevsimlerin nasıl olacağı, değişim, yıldızların hareketine göre tayin edilirdi. Yıldızların hareketine bakarak havanın sıcak mı, soğuk mu olacağını önceden kestirirlerdi.²⁶⁹ Bunlar bir işe başlamadan önce ayın ve yıldızların durumunu dikkate alırlardı.²⁷⁰

Ay tutulması esnasında göğes ok atarak, davul çalarak, silâhlan, birbirine vurarak, bağırarak gürültü çıkaran eski Türkler, böylece, ayın yüzünü örten karanlığı, kara iyeleri kovmaya çalışırlardı.²⁷¹

Araştırdığımız yörede, yukarda ifade ettiğimiz inanç ve pratiklerin devam ettiğini tespit ettik. Özellikle, ay tutulması sırasında gürültü çıkarma, yıldızlara göre hava tahmininde bulunma yaygın bir pratik olarak karşımıza çıkar.

Bitlis ve Hakkâri çevresinde, ay tutulması sırasında havaya silâhla ateş edilir. Teneke çalıp gürültü çıkarılır. Buna benzer bir pratiği Darende'de görmekteyiz. Orada

²⁶⁸ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 3.

²⁶⁹ N. Taner, "Ağrı'da Tarla ve Ekin Biçmeye İlişkin inanmalar ve Büyüsel İşlemler", **Halk Kültürü**, 1984, Sayı 3, s. 123, 36.

²⁷⁰ M. Çini, "Urfa'ya Özgü İnanış ve Vesveseler", **Harran Kültür ve Folklor Dergisi**, 1980 Sayı 17, 8.13-17.

²⁷¹ N. Tan, "Türk Folklorunda Ay Tutulması", **Türk Kültürü Dergisi**, Aralık 1974.

da, ay tutulduğu zaman teneke çalınır. Çıkarılan bu gürültü ile ayın kendisini tutanlardan kurtulacağına inanılır.

Kars'ta, ayın ilk hilâlini gören kişi, hemen toprağa ve altına bakar. Eğer, ilk hilâli gören kişi böyle yaparsa, sonraki günlerinin güzel ve bereketli geçeceğine inanır.

Ağrı'da, ayın ışığında bekletilmiş ve uğruna inanılmış dere ve göllerden alınmış sular mahsul bol olması için tarla sulayan suya katılır.²⁷²

Urfa'da, ellerinde siğil bulunanlar yeni doğmuş aya bakarak “Ayı gördüm hoş gördüm, siğilimin yerini boş gördüm” diyerek elini ovar ve tedavi olacağına inanır.²⁷³

Kars'ta, Tunceli'de, Adıyaman'da güneşe ve aya karşı kirli su, çöp, kül, dökülmez, işenmez, tükürülmez.

Sarıkamış'ta, elinde “siğil” veya gözünde “arpacık” çıkan bir kimse, yeni doğmuş aya bakar ve “Aya baktım, yay gibi siğilim, arpacığım erisin yağ gibi” der.

İç Anadolu'da, yeni doğmuş aya bakılınca “Ay gördüm Allah, Amentübillâh, ay uğurlu olsun ya Resulullah” denir. Halk arasında eski hesap ayın 13. 14. 15. ve 29. 30. günleri hilal, dolunay ve karanlık gecede zifaf yapmaktan kaçınmalı cinler çiftlere zarar verebilir inancı vardır.

Kırgızistan'da, Tengricilik / Gök Tanrı inancında ay kutsaldır. Yeni ay doğunca Kırgız Türkleri ona döner. “Huda, Tengri, Allah, bu ay ne güzel çıkmış. Tengri bize

---

²⁷² B.Ögel, **a.g.e.**, s. 199.

²⁷³ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 37.

kısmet bağışla, bize sağlık bağışla, bize bala bağışla...” der. Alkollü içkiden uzak durur ve kurban keser.²⁷⁴

Altay Türklerindeki Gök Tanrı inancına göre, yayık/cayık güneşe saygılı olmak maksadıyla pencerenin önüne asılır. Ay, dolunay oluncaya kadar bunlara el sürülmez. Yayık/cayıklar; Kıpçaklarda tavşan, İrkitlerde Merkut/Bürküt, Todaşlarda keza tavşan, Töloşlarda deve, Mundurlarda öküz / gök boğadır. Tanrı ya bunların donuna girmiş veya bunlardan tanrısal güç tecelli etmiştir. Altay Kutay'da “Arjan Su”ya dolunaydan evvel gidilir ve “Kutay bana bala ver” diye dua edilir.²⁷⁵

Dadali Türkmenleri **tavşan** eti yemezler zira tavşan çift tırnaklıdır, adet görür, yavrusunu çıplak doğurur, gözü eşek gözüne benzer, balık avcılığı yaparlar ancak diğer avcılıkların doğru olmadığına inanırlar. **Kargayı** sevmezler Onun **Hız. Ali**'nin mezarını kirlettiğine inanırlar **Güvercin** sevilir zira bu pisliği güvercin ağzı ile taşıyıp kanadı ile sildiği inancı vardır. Turna semahı, semada yolunu şaşıran turnayı anlatır. Turna, Güvercin ve Keklik ötmezler. Irklarına ihanet etmezler inancı vardır.

Azerbaycan Türklerinde, ay üç günlük olunca niyet tutan kimsenin herkes uyuduktan sonra aya bakıp yalnız

²⁷⁴ Yaşar Kalafat, “Tengricilik”, **Pertev Naili Baratov’a Armağan**, Ankara, 1998, sh. 299-305.

²⁷⁵ Y. Kalafat, “Ufa Uluslararası Türkiyat Kurultayı ve İdil-Ural, Altay Türk Halk İnançları” **Türk Dünyası Araştırmaları** Dergisi, Sayı 110, Ankara, 1988.

ve bunu üç gün tekrarlaması hâlinde evleneceği kimseyi rüyasında göreceği inancı vardır.²⁷⁶

Türkler, gökte her insanın bir yıldızı olduğuna inanır. Gökte yıldız kayması olduğunda birinin öleceği düşünülür.²⁷⁷ Kars'ta, Maraş'ta ve Sivas'ta bir yıldızın kaydığını gören kimsenin öleceğine dair bu inanç yaşamaktır.

Samsun yöresinde, “yıldızı akan” kişinin cennetlik olduğuna inanılır. “Yeni ay”da, ay hilâl iken mayalanmayı, döllenmeyi gerektiren işler yapılmaz. Meselâ, turşu kurulmaz, ekin ekilmez, fasulye dikilmez, ağaç kesilmez. Yeni ayda ekilen ve dikilenin çürüdüğüne inanılır.²⁷⁸ Anadolu'da güneş battıktan sonra, hamur ve yoğurt mayası verilmez, bazı evlerde de sirke verilmez. Ağaç da dikilmez, yerin bağlanıldığına inanılır.

Türklerin geçmiş kültürlerinde, gök cisimlerinin durumlarına bakarak, savaş gibi önemli kararlarında bunlardan yararlandıklarını biliyoruz. Samsun yöresinde, ay ve güneşin tutulması savaş alâmeti olarak kabul edilirdi. Ayrıca yeni doğmuş ayın iki ucu aşağıya doğru ise, havanın kurak olacağına, ayın uçları yana veya yukarı doğru ise, havanın yağışlı olacağına inanılır.²⁷⁹ Doğu Anadolu'da ayın ve güneşin tutulması, Allah'ın uyarısı ve felâket emaresi olarak algılanırdı.

---

²⁷⁶ Azad Nebiyev, **Nağmeler, İnanlar, Alkışlar**, Baku, 1988, s. 12.

²⁷⁷ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 92; B. Ögel, **a.g.e.**, s. 284-5.

²⁷⁸ B. Şişman, **a.g.e.** s. 563-574.

²⁷⁹ B. Şişman, **a.g.e.**, s. 563-574.

2. Yer İyeleri

a. Dağ İyesi: Ululuğu, erişilmezliği ile dikkati çeken ve Orta Asya coğrafyasında, hayat tarzı üzerinde mühim rol oynayan dağlar, Türklerin büyük saygı gösterdiği tabiat unsurlarından biridir.²⁸⁰ Dağ, yüksekliği itibarıyla, Türkler tarafından, yeryüzünde Tanrı'ya en yakın noktalar olarak tasavvur edilmiştir. Dağın zirvesinde insan, kendini Tanrı'ya daha yakın hisseder ve öyle olduğuna inanır. Çünkü Türkler, Tanrı'yı yukarda tasavvur etmekteydi. Dağ da, ona yeryüzünde en yakın yükseklik idi. Böyle tasavvur edilmesi ve orada kendini Tanrı'ya daha yakın hissetmesi pek tabii bir hâl idi. Bu inancın izlerini taşıyan Kao-çı Türklerinin bir efsanesine göre, kağan, kızını Tanrı ile evlendirmek isteyince, onu yüksek bir dağa teslim eder. Kızın, bu dağda erkek kurt donuna girmiş olan Tanrı ile evlenip ondan çocukları türediğine inanılır.²⁸¹ Töles Türklerinin yaradılışı ile ilgili olan bu efsanenin bir benzeri de Kök Türklere aittir.²⁸²

Kök Türklerin yaradılış efsanesinde, erkek kurt yerini dişi kurda "bırakîf. Efsaneye göre, düşmanla yapılan savaşta sağ kalan bir erkek çocuk, bir dişi boz kurt tarafından kurtarılır. Kurt, çocuğu, Turfan'ın kuzeyinde bir dağa götürüp büyütür ve ondan çocukları olur. Boz kurt dağın içindeki vadiye küçük bir mağara kapısından girip çocuğu

²⁸⁰ B. Ögel, **a.g.e.**, s. 285; D.W. Eberhard, a.g.e., s. 67.

²⁸¹ B.Ögel, **a.g.e.**, s.285.

²⁸² Kurttan türeme efsaneleri için bk. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1971, Cilt I, s. 13-29.

kurtarmış. Atalarını korumuş olduğu için Kök Türklerin hayatında dağa ve mağaraya karşı gösterilen saygı, onları mukaddes görme mertebesine yükseltmiş olabilir.²⁸³

Türkler, sözkonusu yerde çoğalıp yeryüzüne çıkmak isteyince yine bu mağara önüne gelip demir dağı eritmişler, ateş yakmışlar, odun yığmışlar. Bu yüzden, Türkler arasında ata mağarasına, dağa, ateşe, demire ve ağaca karşı duyulan saygının kökünde, onların kurtarıcı rolü oynamaları yatıyor olabilir. Efsanedeki ateşin Türk hayatındaki rolü düşünüldüğünde, Kafesoğlu'nun ileri sürdüğü faraziyenin kabul edilmesi zorlama olacaktır inancındayız.²⁸⁴ Ayrıca, Ebulgazi Bahadır Han'ın verdiği malûmattan, Türk kağanlarının yılda bir kez örste demiri çekiçe dövdüğü ve bunun atalardan gelen bir âdet olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁵

---

²⁸³ Ateşin Türklerde kağanlık sülâlesi kurucusu tarafından bulunduğu dair, Çin kaynakları şu bil ileri aktarmaktadır: “Ordularının başının adı A-pang-pu idi. Bunun 17 kardeşi vardı. Dişi benden doğmuş olan bir kardeşin adı I-Chi-ni-shi-tu idi... O bir ruhanî nefes ile hareket etmekte idi. Bu sebepten yel ve yağmur tevlid edebilirdi. İki hatunu vardı. Rivayete göre, biri yaz ve biri kış mabudunun kızı idi. Bunlardan birinin oğlu... Kuğu şekline girdi. Onun en büyük oğlu Tsien-sse-ch'u che-shi dağında yaşıyordu. A-Pang-pu'nun diğer bazı ahfadı da bu dağda yaşıyordu. Orası çok soğuk olduğundan, büyük oğlu onlara ateş yakdı. Onlar böylece ısınıp ölümden kurtuldular ve en büyük oğlu baş seçerek ona Türk unvanını verdiler” (Bk. E. Esin, **a.g.e.**, s. 24).

²⁸⁴ Ş. Elçin, **Anadolu'da Köy Ortaoyunları**, Ankara, 1977, s.32-34.

²⁸⁵ İ. H. Çelik, “Hilvan'daki Ziyaretler”, **Harran Kültürü ve Folklor Dergisi**, 1978, Sayı 17, s. 14-7

Demirin insanları hastalık ve kötülüklerden koruduğuna inanılırdı.²⁸⁶ Hakan, kam aynı zamanda demirci tipini temsil etmekteydi. Demiri bu vasfından dolayı ıduk kabul eder ve ondan yapılan kılıç üzerine yemin ederlerdi.²⁸⁷

Urfa'daki Bekir Dikme Ziyareti²⁸⁸ ile Muş'taki Kızıl Ziyaret ve Efsânesi²⁸⁹ yörede halkın kutsal olduğuna inanıp ziyaret ettikleri mağara yerleridir.

Bir Uygur efsânesine göre, Uygurlar, gökten dağ üzerine inen bir ışıktan soylarının türediğine inanırlar. Bu inanç, şüphesiz, soylarının ululuğunu göstermek ve izah etmek için başvurulan bir tasavvur olarak kabul edilmelidir.²⁹⁰

Kök Türkler, dünyanın dayağı diye tasavvur ettikleri ulu dağlara Kadir Kan adını verirlerdi. Bu dağlar, dünyayı ayakta tutan direkler gibi düşünülürdü.²⁹¹ Kimi dağlar ise, boylar tarafından kendilerine hususi bir iye veya ata olarak seçilirdi.

Anadolu'nun birçok yerinde kutsallığına inanılan “Baba”lı dağlar vardır.²⁹²

²⁸⁶ P. Oktan, “Atlı Göçebe Devleti ve Japon İmparatorları Üzerine Bir Tez”, (yayın tanıtma), **Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Mayıs 1986, Cilt 2, Sayı 5, s. 615-22.

²⁸⁷ C. Öztelli, “Türklerde And Yemin”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Temmuz 1959, s.1929.

²⁸⁸ **Cumhuriyetin 50. Yılında Muş**, 1973 Yıllığı, Elazığ, 1973, s. 417.

²⁸⁹ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Cilt I, s. 81.

²⁹⁰ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971, Cilt II, s. 286.

²⁹¹ B. Ögel, **a.g.e.**, s. 92-3; A. İnan, **Türk Dini Tarihi**, s. 31-38.

²⁹² Z. Başar, **İçtimai Âdetlerimiz - İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz**, Ankara, 1972. Ayrıca, Babalar için bk. M.

Günümüzde, Altay Dağlarında yaşayan Beltir Türkleri, dağ tepelerinde yaptıkları ayinlerde dağ iyisine/ruhuna ve ata ruhlarına kurban kesmektedirler.²⁹³

Dumlu Baba, Hasan Baba, Ak Baba, Çoban Dede, Parmaksız Sarı Baba, Güzel Baba, Kuzucan Baba, Sarı Baba, Ankara'daki Hüseyin Gazi, İstanbul'daki Yuşa, İznik'teki Sancaklar Baba, dağ ve tepeler üzerinde bulunan yatırlar ve ziyaret yerlerine isimlerini vermişlerdir. Erzurum yöresindeki bu özelliği Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Doğu Anadolu'nun hemen her yerinde görmek mümkündür. Eski Türklerin ölen büyüklerini yüksek dağ tepelerine gömmelerinin, Altay dağlarında rastlanılan kurganların çoğunun yüksek dağlarda bulunuş sebebinin bu olduğunu biliyoruz.²⁹⁴

Türkler arasında göğün direği kabul edilen ve dünyanın merkezinde bulunan Demir Dağ'ın yedi kat olduğuna inanılır. Ayrıca, Altay Türkleri arasında, Altay dağlarına “kayın babamız” denmesi de, soylarının ana itibarıyla bu dağdan türediğine dair bir inancın yaşadığını gösterir. Altay Türkleri, dağ iyeleri / ruhları için dağ tepelerinde düzenledikleri törenlerde, Tanrı'ya daha yakın olduklarını düşünür ve burada O'na tapınmayı üstün tutarlardı.²⁹⁵

Fuad Köprülü, “Baba” maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1961.

²⁹³ B.Ögel,**a.g.e.**, s.290-1.

²⁹⁴ B.Ögel,**a.g.e.**,s. 296.

²⁹⁵ S. Divitçioğlu, **a.g.e.**, s.106.

Türklerin dinî inançları ile ilgili tüm araştırmalarda, dağın bir ıduk, yani bir mukaddes yer olduğu hususuna temas edilmiştir.²⁹⁶ Radloff, Sibiryâ Türkleri arasında yaptığı seyahat sırasında dağ iyesi ile ilgili bazı tespitlerde bulunmuştur. Bunlardan tipik gördüğümüz iki tanesini zikretmek istiyoruz. Hâdisenin ilki, Zaysan yurdundan ayrıldıktan sonra oluyor. Teletsk gölünün etrafında Bolca dağını kayık ile aştıktan sonra, öteki sahile varmak için epey zaman vardı. Her an fırtına çıkabilir ve kayık batabilirdi. Radloff burada, Türk kayıkçıların güneşe doğru eğilerek havaya bir avuç su serptiklerini ve yavaş sesle bir dua okuduklarını kaydeder. Sorduğunda, Altın Tag atasından gölü geçmek için uğur niyaz ettiklerini, rüzgâr gönderdiği takdirde mahvolabilecekleri cevabını alır.²⁹⁷ Gölün doğu sahili boyunca uzanan dağlara ise, Artal Dağları denir. Ondan sonra da orman ve dağ zirveleri başlar. Çalışmanan ırmağı mensabında Aktaş ve Altın Tag zirveleri bunları en yücesidir. Yörede yaşayan Türkler, Altın Tag'a, dağ ve göllerin atası diye inanırmış.²⁹⁸ Bu dağa hususi bir saygı gösterirlermiş. Dağa şimdiye kadar çıkan olmamış ve teşebbüs edenler ölmüş. Orada yaşayan Türkler, “Tanrı, Altın Tag'a çıkılmasını istemiyor” diye inanırlar. Gerek yatay ve gerekse dikey bilgiler, Türklerde Kut Dağ fikrinin Hun çağından itibaren varlığını ortaya koymaktadır.

²⁹⁶ M. Radloff, **Sibiryâ'dan**, İstanbul, 1954, Cilt I, kısım: I, s. 96.

²⁹⁷ W. Radloff, **a.g.e.**, s. 97.

²⁹⁸ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, s. 32.

Hunlardan itibaren Türklerin Tann'ya kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde sunduğunu biliyoruz.²⁹⁹ Yörede, tepelerinde yatır olduğuna inanılan dağlara ziyaretçilerin çıkıp kurban kestiği bilinmektedir. Bu pratiklere Erzurum, Tunceli, Adıyaman ve Bingöl çevresinde tanık olduk.

Türklerin yaşadığı Orta Asya ve Sibirya coğrafyasında, dağlara mübarek, mukaddes, ata, büyük ata, büyük kağan anlamlarına gelen adlar verilmesi de, onlara gösterilen saygının sonucudur. Her boyun ve oymağın kendisine ait bir ıduk dağı vardır. Kurbanlarını burada sunar, burada âyin yaparlardı.³⁰⁰ Yörede dağların sahiplenilmesi, oraların belli ailelerce korunması da bu inancın bir devamıdır. Sarıkamış yöresinde, dağın sahiplenilmesiyle ilgili bir pratiğe rastladık. Ağbaba Dağı'nı sahiplenilen köylüler, senenin muayyen bir günü burayı ziyaret edip topluca aşığı inerlermiş. Otsuz, taş-topraktan ibaret bu dağ, bize, otsuz, ağaçsız, ıduk Ötüken Dağı'nı hatırlattı. Anlatıldığına göre, yöre dışında olanlar da, Ağbaba'yı ziyaret günü gelip köylülerle beraber dağa çıkarlarmış. Buna benzer bir inanç da Sivas'da yaşanmaktadır. Batı Anadolu'da yaşayan Tahtacılar yedi yılda bir Kazdağı denen mevkiye çıkar ve bu dağı ziyaret ederler.³⁰¹

Tunceli'de halkın bir kısmı belirli dağlara özel ilgi gösterir, saygılı davranır. Alnını taşlarına koyup huşu

²⁹⁹ A. İnan, **a.g.e.**, s. 32; **Makaleler ve İncelemeler**, s. 617-8.

³⁰⁰ H. Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, 1968, s. 107.

³⁰¹ Bu taş, A. İnan'ın verdiği malumata göre, büyük Türk Tanrısı tarafından Türklerin cedd-i âlâ'sına (Ulu ata'sına) verilmiştir. Bk. A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 160.

içinde eğilir, tozlu taşlarını öperler. Tunceli'nin Kuzey köylüleri de, **Düzgün Dağı'na** karşı kurulan taş yığınlarına bir taş koyarlar. Nazmiye tarafında insanlar Düzgün'e dua ederler. Keza birisine beddua edilecek ise “Düzgün Baba seni çarpsın” derler.³⁰² Bir kısım tasavvuf ehli açıklamalarını yaparlarken “**Hızır Dağı** hürmetine” **Tur Dağı** hürmetine” türünden ifaler de kullanırlar.

Elazığ-Harput'un güneybatısındaki Dua Dağı'nda eskiden hacı adayları toplu dua ederlerdi.³⁰³ Ovacık'daki Haydar Baba ve Bel Baba bulundukları tepelere kendi isimlerini vermişlerdir.

Gardizî'nin verdiği bilgiye göre, Tugış ve Çığıl Türkleri bir dağı Tanrı'nın makamı sayarlar, onunla yemin ederlerdi. Mani ve Buda dinlerindeki Dokuz Oğuzlar da büyük dağlara kurban keserlerdi.³⁰⁴

Sivrice yöresinde Hazar Dağı ve Çile Dağı yakın zamana kadar kutsal kabul edilirdi.³⁰⁵ Varto'daki Gümgüm Baba ile Düzgün Baba'dan top seslerini andıran sesler gelince bu seslerin hayır ve selâmet işareti olduğu kabul edilir.³⁰⁶ Bölgenin Alevî inançlı vatandaşlarına göre, “Dağ” yükünülen, dua edilip dilek dilenilen bir güçtür.³⁰⁷ Anka-

³⁰² H. Işık, **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990, s. 44

³⁰³ İ. Sungurluoğlu, **Harput Yollarında**, İstanbul, 1968, s. 104.

³⁰⁴ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1976, s. 184

³⁰⁵ K. Özen, “Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İsimli Esere Dair”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 74, Ekim 1991, s. 9-19.

³⁰⁶ M.Ş. Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, 1991, s. 41.

³⁰⁷ Ali H. Dedekurban, **Zaza Halk İnançlarında Kültür**, Ankara, 1994, s. 13.

ra'nın akyurt ilçesi Bağlı Elecik köyünde "Dağ Yüzü kutlu olur, niyet Allah'ından nesip dağdan gelir" inancı vardır. Bu ifadede adeta "Takdir Allah'ın ve görevlendirildiği ise dağlardır" anlamı saklıdır. "Kurt yüzü kutlu olur" da da bu anlam saklıdır.³⁰⁸

Divriği yöresi halk inançlarına göre, **Topçam Erenleri** ile **Tatlıcak Erenleri** arasında top atışı olur. Buralardan top sesleri gelir. Ziyarete gelenler "Ey Topçam sen yetiş" derler. Bu toplara "**Kudret Topları**" denir.³⁰⁹ Erbil'de anlatılan bir menkıbeye göre, Hoca Asaf ile Seyyid Abdullah arasında geçen bir "uçma" iddialaşmasında, Hoca Âsaf "nagehan gafletten bir mara vurur." Seyyid Abdullah'ın düştüğü yerde, bir top düşmüşcesine çukur açılır.³¹⁰ Tasavvuf bilginlerine göre, top sesleri dağlardaki evliyalarından gelmektedir.³¹¹

Ağrı dağının insan gibi tasavvur olunması efsanesinde Ağrı ve **Karnıyarık Dağları** iki kardeşmişler ve Karnıyarık Dağı Ağrı Dağının küçük kardeşidir. Büyük kardeş küçük kardeşin aşkına ihanet eder ve gösterdiği mertliğe rağmen onu düşman karşısında yalnız bırakınca küçük

³⁰⁸ Zübeyde Erdoğan "Ankara'nın Akyurt ilçesine bağlı Elecik Köyünde Doğumla İlgili Adet ve İnançlar" **I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyum Bildirileri**, Ankara 1996; Zikreden I. Altun a.g.e. sh. 143.

³⁰⁹ K. Özen, "Divriği Efsaneleri", **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Kayseri, 1995. s. 276-284.

³¹⁰ Y. Kalafat, "Türkmeneli / Erbil ve Halk Sufizmi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 107. Nisan 1977,s.9-60.

³¹¹ S. Güngör, **a.g.e.**

kardeşin kahrından karnı yarılr.³¹², Ağrı Dağı Efsanelerinden konumuzla en fazla ilgisi olan efsanede dağların da ordularının olduğunu, aralarında savaştıkları ve yarıştıkları, padişahlarının bulunduğu, âşık oldukları, aşklarına ihanet edebildikleri ve zafiyet gösterebildikleri gibi hususlar vardır.³¹³ Nitekim bir efsanede de Küçük Ağrı Dağı, Ağrı Dağının kız kardeşidir. Kaf Dağı ile Küçük Ağrı Dağı arasında gönül ilişkileri olabilmektedir.³¹⁴ Erbil'deki, geçmişte yaşamış bir kısım ulu zatların aralarındaki yarışmayı, semaya doğru giderek yükselip birbirlerine top atarak gösterdiklerini dinlemiştik.³¹⁵

b. Kaya - Taş İyesi: Tabiatla mevcut şekiller arasında taş ve kayalar da, Türklerin muhtelif fonksiyonlar kazandırmak suretiyle inanç yumağına kattığı unsurlardır. Bunlar arasında, “**Yada Taşı**” diye adlandırılan bir cins taş, Türk hayatında uzun asırlar olağanüstü nitelikleri ile ya-

³¹² Remil Eliyev, “Efsanelerde Dağ Kultünün Struktü-Semantik Fonksiyonlarına Dair”, **Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyatına Dair Tedqiqler** XXI, Bakı 2006, sf. 15–38

³¹³ Yaşar Kalafat, “Ağrı Dağının Mitolojik Boyutu ve Türk Kültürlü Halklarda Dağ Kültü”, **Türk Kültüründe Ağrı**, Atatürk Kültür Merkezi, Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Oktay Belli, Ankara, 2009, s. 119–131

³¹⁴ Ali Püsküllüoğlu, **Efsaneler**, Türk Dil Kurumu yayınları Ankara, 1971, sf.50–58

³¹⁵ Yaşar Kalafat, “ I. Türkmen Kurultayı ve Kerkük Yöresi Türk Halk İnançları”, **Türk Kültürü**, Ocak 1998. Sf. 27–52; “Kerkük Yöresi Türkmenleri ve Türkmen Halk İnançları” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Şubat 2001 S. 130 sf. 171–185

şamıştır. Yada Taşı ile ilgili olarak Kaşgarlı Mahmut, daha XI. yüzyılda şu malûmatı vermektedir:

“Ben, bunu, Yağma ülkesinde gördüm. Orada bir yangın olmuştu. Mevsim yazdı. O sıcakta kar yağdırıldı ve Ulu Tanrının izniyle yangın söndürüldü.”³¹⁶ Eski Türkler, bu taş ile birçok iş yaparlardı. Yağmur, kar yağdırmak, havayı değiştirmek gibi çeşitli işler için bu taş kullanılmaktaydı.

Yağmur yağdırma ile ilgil birçok uygulamada taşlar çeşitli şekillerde taş kullanılır. Bunlar muayyen sayıda ilgili ayetler okunduktan sonra akarsuya atılırlar³¹⁷

Ağrı'nın köylerinde, “**Çocuk Boncuğu**” denen bir taş vardır. Bu taş, kayısı büyüklüğünde, şeffaf, rengârenktir. Bu taşın, çocukların öldürülmesinde kullanıldığına inanılır. Taş sahibinin, o taşı bir çocuğun üstünde sıkması hâlinde, o çocuk ölmüş. Eğer çocuğun evinde de o taşın varsa, bir tesiri olmazmış. Taşın bu olağanüstü gücü, çocuğa kırkı çıkıncaya kadar tesir edermiş. Kırkı çıkınca tesiri kalmazmış. Bu yüzden, Ağrı'da kimse kırkı çıkmamış çocuğu konu/komşuya göstermezmiş.

Sivas'ın Zara kazasında, ölen kişiyi yıkarken yatağını da toplayıp yerine taş koyarlar.³¹⁸ Bunun koruyucu bir

³¹⁶ **Divânü Lûgat-it Türk**, (Ter. B. Atalay), Ankara, 1986. 2. basım. Cilt III, s. 3.

³¹⁷ Yaşar Kalafat “Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası” **Yağmur Duası Kitabı**, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul 2007, sf. 195–225

³¹⁸ K. Özen, “Divriği Yöresindeki Alevi-Bektaşî Türk Toplumunda Toprak Kültü”, **Halk Kültürü**, 1985 , Sayı 2, s. 18.

tedbir olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Amaç, kötü ruhların/cinlerin yapacağı herhangi bir kötülüğü engellemek, ruhun tekrar yatağına dönerek, evdekileri korkutmasını veya taciz etmesini önlemektir. Ata kültürüne bağlı eski inançlarımızın kalıntısıdır.

Elazığ'da, **çakmak taşı** ile yüzdeki yaraların tedavi edildiğine inanılır. Yüzünde yara olan kişinin ilgili yerine üç kez çakmak taşı çakılır ve taşı çakan kişinin üç kez, “Ben Karadenizi görmüşüm” demesi gerekir. Bu işi yapacak kişinin deniz görmüş olması şarttır. Eğer böyle biri çakmak taşını yaralı yüze çakar ve o sözleri söylerse, yaranın iyi olacağına inanılır.

Erbil'deki Türkmen ve Kurmançlar, Sultan Muzaffer ve Muhammed Çuli'nin mezartaşlarına niyet tutup **taş** yapıştırırlar.

Gaziantep'de, Seyhan Camii'ndeki **Kara Taş** kadınlar tarafından baş ağrısı tedavisi için ziyaret edilmektedir. Bu yöredeki kadınlar çıkınlarında taşıdıkları ve korku taşı olarak bilinen kırmızı taşı beyaz bir taşa sürerek suyunu içmek suretiyle korkularının geçeceğine inanırlar. Öksürüklü çocukların tedavisi için ise, hasta çocuk Cunûdünün Dağı'ndaki **delikli taştan** geçirilir.

Delikli Taş inancı ve Öksürük Ocakları Erzurum ve Türk kültür coğrafyasının daha birçok yerlerinde vardır. Erbil'deki **Öksürük Baba**'nın ismi **Kokkok Baba**'dır. İnanca göre taşın bir tarafından diğer tarafına 3 defa geçen hasta kimse, hastalığa veya sorununa yol açan kara iyeyi aldatmıştır. Burayı ziyaret edenler arasında evliliği gecikmiş olan

kızlar da vardır. **Delikli Taş**'ın deliğinden geçemeyen kim-
senin muradının olmayacağına inanılır. Kızlar daha ziyade
buraya, ziyareti rüyalarında gördükleri için gelirler. Taşın
öteki tarafına geçilmekle adeta yatırın koruması alanına
girmiş olmaktadır.³¹⁹ Ahlat- Seyit Sultan'daki delikli taş
sadece öksürüğün tedavisi için değildir. Onun kısmet bek-
leyen genç kızların kısmetlerinin açılmasında daha birçok
konuda şifa ve yardım edici olduğuna inanılır. Buradaki
yeraltı mağarasında cami de vardır. Buradaki kayanın üze-
rinde bulunan **at nalı** izlerinden sular çıkmaktadır.

Sıtmalı çocukların tedavisi için pınar ziyaretindeki
ağacın altına taş atılır. Sivas Yıldızeli'nde sarılık tedavisi
için hastanın boynuna **sarılık taşı** olarak bilinen sarı bir taş
asılır.³²⁰

İbn Fazlan, Türkistan'da sancıyı kesen taş, kanamayı
durduran taş, etrafı aydınlatan taş ve Yada Taşı olmak üzere
farklı özellikte taşların varlığını tesbit etmiştir.³²¹ Elazığ'da
eskiden "**sabır taşı**" denen bir taş, belirli kişilerin elinde bu-
lunurdu. Bu taş yumurta büyüklüğündeymiş. Bir kişi, birine
derdini, sırrını anlatmak yerine, ona anlatırmış. Bu taşın içini

³¹⁹ Yaşar Kalafat "Kayseri ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançları-
mızda Korunma ve Kurtulma Yöntemleri" **Kayseri ve Yöresi Kül-
tür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni Kayseri (13 Nisan 2001)** Kayseri
2001 sh.397-401 **Erciyes**, Aralık 2001, S. 24, sh. 11-12 **Orkun**
288/11

³²⁰ Hikmet Tanyu, **a.g.e.**, s . 171-172.

³²¹ **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, (Hz. R. Şeşen), İstanbul, 1975 (Sözkonusu
bilgiler, değişik bahisler içinde yer almıştır. Y. Kalafat). Hoca Ahmed
Yesevî sandukası, Yeşim - Yada taşından yapılmıştır.

döken kişiler sabır ve direnç kazandıklarına inanmış. “Sabır taşı çatlar” tabiri de, bu inancın pratiğinden kaynaklanmıştır. Yumurta büyüklüğündeki bu sabır taşlarına, tahammül edilmez derecedeki dert ve sırlar anlatılınca, onlar bile dayanamaz çatlamış. Bugün, “**Sabır taşı** olsa çatlar” şeklindeki ifadelerle, acının veya derdin dayanılmaz, katlanılmaz derece ağır olduğu söylenmek istenir.³²²

Dadalı Türkmenlerinde Cem ibadeti “Allah’ın, peygamberlerin sefahatından mahrum olmamak için yapılır” Hz. Muhammed’in peygamber olduğuna inanılır ancak Hz. Ali’nin hakkının yenildiğine de inanılır. Bölgede canlı bir Hz. Ali kültürü vardır. Halkın Ehli beyt sevgili taşlara kayalara yansımış isim olmuştur. Hz. Ali, Hz. Fatima, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan ve diğer imamlarla Dūdūl’e Zūlfikarla ilgili yoğun anlatılar vardır. Burada halk sufizminde, eğitim-öğretimde incitmemeye özel önlem gösterilir. Doğrudan doğruya ikazdan ziyade her defasında uygun bir uslup bulunur Kişi gönlü yıkılmamalıdır. Anlatıya göre Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin bir gün abdest alırken abdesti yanlış alan birine rastlarlar. Bunun üzerine o şahsın yanında abdest alır ve şahsa, hangi abdest alış doğru derler. Şahıs doğru olanı öğrendiğini ifade eder. Halk inançları adeta sosyal hayatı kontrol altına almıştır.

Halk inançlarına göre, çil keklik makbul iken kınalı keklik makbul değildir. Çil keklik çıkardığı ses ile Yezid’in askerlerinden Hz. Hüseyin’i saklar, korumuş olur. Bu arada kavak ağacı yakılır, Hz. Hüseyin’i içine alır. Bunu için

³²² “... ıduk yir-sub... ıduk Kögmen” gibi.

çil keklik avlanılmaz. Kınalı keklik ise Hz. Hüseyin'in kanının üzerinde eşinerek Yezide yardımcı olmuş olur. Bunun için gagası ve tırnakları kırmızıdır.

Nazmiye-Tunceli arasında, yol kenarında **Ali Kaya** diye bilinen ve Hz. Ali'nin bu taşla belini dayadığına inanılan kutsal bir mekân vardır. Gençler dilek dilemek için bu taşla gelirler.³²³ Divriği yöresinde, Hüseyin Gazi'nin atının izini ve Battal Gazi'nin kılıcının izini taşıdığına inanılan kayalar vardır. Halk bu tür kayalara kutsiyet atfetmektedir.³²⁴ Ceylanpınar'da Eyup (a.s.) türbesindeki yuvarlar taş ağrıyan yerlerde gezdirilerek şifa umulur.

Adıyaman'da, gelinin eve gelmesi uğurlu ve bereketli olsun, diye eşikten içeri girmeden önce, oğlan tarafı gelinin başının üstünden taş duvara gelecek şekilde yumurta fırlatıp atar. Batı Anadolu'da bazı bazı yörelerde ere gidecek gelinin cebine yeni evinde ağır olsun yerli yersiz baba evine koşmasın diye taş konulduğu olur. Anadolu kırsal kesiminde aynı niyetle cenazenin kaldırıldığı yere taş konur.

Saçı cinsinden kuyulara dilek için **taş atmak**, kuyu ve su birikintilerine/göl vesâir yerlere taş, para atıp dilek dileme, Kars'ta da mevcuttur. Burada su iyesine saç sunma inancı vardır. Bu inanç günümüzde, havuzlara para atmak şeklinde, şehirlerimizde devam etmektedir.

Sarıkamış'ta, genç kızlar, kismetleri açılır inancı ile şehitliğe bir **taş** bırakırlar.

³²³ A.B. Alptekin, **Fırat Havzası Efsaneleri**, Elazığ, 1990, s. 49.

³²⁴ K. Özen, **a.g.m.**

Kaşgarlı, Kaş denilen temiz taş hakkında bize, kimin yanında taş bulunur ise ona şimşek dokunmaz anlamında açıklama yapmaktadır. Kaş, lekesiz, saf beyaz bir taştır, yüzüklere konur.³²⁵ Biz Caferi inançlı Türkler arasında İslâm büyüklerinin farklı hikmet sahibi yüzük taşları kullandıklarına dair inançların olduğunu tesbit etmiştik.

Yörede taş ile ilgili daha pek çok pratiğe rastlanmıştır. Ancak, hepsinin fonksiyonu yukarda sıraladıklarımızdan farklı değildir. Ayrıca yörede Hacı Bektaş taşı adı verilen 12 köşeli **Teslim Taşı** da saygıyla taşınmaktadır.³²⁶

c. Yer İyesi: Türk inanç yapısında yer/yir, yani yeryüzü mühim bir mevkii işgal eder. Tengri'nin yarattığı kök tengri (mavi gök) ile yağız yir (kara yer) arasındadır. Üzerinde, “kişioğlu” yaratılmıştır. Gök gibi, o da, insanı koruyucu, besleyici bir karakter taşır. Aslında, Türk inancında, tüm yeryüzü ıduk değildir; fakat yeryüzünde ıduk olan ve onlara hayat verdiğine, onları kurduğuna inanılan ıduk yir ve sub'lar vardır. Koruyucu iye/ige/ıs kabul edilen sadece bunlardır. Kök Türk yazıtlarındaki ifadelerden de bu durum açıkça anlaşılmaktadır.³²⁷ Bu ıduk yerler ve su-

³²⁵ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Ankara, 1977, s. 134.

³²⁶ H. Tanyu, “Hacı Bektaş'da (Suluca Karahöyük Bazı İnançlar ve Âdetler), **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi**, Ankara, 1986, Cilt IV, s. 381-395.

³²⁷ Ötüken'i tanıyan iyenin adı kaynaklarda açık değildir. Varlığı üzerinde görüşler için bk. S. Divitçioğlu, **a.g.e.**, s. 106; E. Esin, **Türk Kosmolojisi**, s. 34; “Ötüken Yış Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar”. **Atsız Armağanı**, İstanbul, 1976, s. 147-187.

lar, Türk'ün elinden çıkmasın, sahipsiz kalmasın diye, çoğu zaman Türk Tengrisi'nin müdahalede bulunduğu, kağan tayin ettiği, yine yazıtlarda vurgulanır. **Iduk Ötüken Yış** da, bütün ili ve halkı koruyan iğe/iyenin bulunduğu ve kağanın oturması gerektiği mevki olarak mukaddestir; bunlara saygı gösterilmesi, düşmana karşı savunulması esastır.³²⁸ Yoksa besleyici ve koruyucu bir tanrı anlamında kendisine ne kurban sunulmaktadır, ne de hürmet gösterilmektedir. Türk inanç hayatında, bunun böyle cereyan ettiğini yine bir Çin kaydından açıkça anlayabiliriz: “Hun askerleri General Li Kuangli'nin Yeri'nin koruyucu ruhlarına (Bize göre, bunlar iye/iğe'lerdir. Y. Kalafat) kurban verilmesi için and içmiş ve söz vermişlerdi.³²⁹ Bu ifade, yerin sadece bir **ie** mevkiinde olduğunu teyid etmektedir. İnsan kurbanı ise, and ile ilgili şartın yerine getirilmesidir. Çünkü Türklerin yer, gök iyelerine ve diğerlerine sunulan kurbanlar at ve koyun cinsi hayvanlardır. Kaldı ki, bu kurbanlar için de, etnografik bilgilerden de anlaşıldığına göre, kamlar tarafından Tengri katına çıkarılıp önce onun kabulü sağlanıyordu.³³⁰ Bundan da, sunulan şükran kurbanları ile önce Tengri'nin rızası kazanılmaya, onun vasıtası ile de, birer koruyucu olduklarına inanılan iye/igelerin yardımlarının temini sağlanmağa

³²⁸ S. Divitçioğlu, **a.g.e.**, s. 83.

³²⁹ W. Radloff, **a.g.e.**, Cilt II, kısım: I, s. 19-75.

³³⁰ İslâm'a göre bu uygulamanın kalkması için, Tanrı, Hz. İsmail'e gökten bir koç indirmiş ve bunu kurban etmesini buyurmuştur.

çalışılıyordu. And ile insan kurban etme, İslâm'a göre, Tanrı buyruğu ile sonradan yasak edilmiştir.³³¹

Tunceli yöresi halkı, büyük gövdeli ağaçları kutsal kabul ederlerken, bu ağaçların dibinde kurban keser, buraları zaman zaman ziyaret ederlerdi. Buralar aynı zamanda and içme yerleri idi. Buralarda verilen sözlerden vazgeçilmez, çocuklar bu mübarek kabul edilen yerlerde sünnet ettirilir ve buraların toprağı, suyu, şifa niyetine kullanılırdı.³³²

Karakalpakistan'da kötü göze gelmekten korunmak ve onun zararlarından kurtulmak için sadaka verilir ve üzerlik yakılır. Hârezm bölgesi Türklerinde nazar kültüne toprak kültü de karışmıştır. Karakalpak Türklerinde üzerlik “Edraspan” olarak biliniyor. Edraspan, soğan, sarımsak, tuz, yemek yağı, yedi evin önünden alman toprak, üzerlik otu ve göz-göz çimdiklenilerek delinmiş kâğıttan koparılmış parçalara karıştırılıp ateşe atılır. Bu esnada gözü deyip nazar ettiğinden şüphe edilen kimsenin ismi söylenir. Daha sonra kâğıdın geriye kalan kısmı da ateşe atılır. Halk inançlarına göre sadece insanlar veya onlara ait eşyalar nazar alamazlar. Hayvanlar ve bitkiler de nazar alırlar. Çiçeklerin nazar almamaları için saksıya bir sopa sokulur üzerine bir **yumurta** kabuğu takılır. Böylece nazarın önlenileceği inanılır.

Karakalpakistan'ın Hocaylı bölgesindeki Mızdehan tarihî mezarlığında, “Cömert Kasap” diye bilinen, halkın

³³¹ B.Ögel,**a.g.e.**, s. 318-327.

³³² M.Z. Yolga, **Dersim (Tunceli) Tarihi**, (Yayına Haz. A. Halaçoğlu, İ. Yılmaz Çelik), Ankara, 1994,s.97.

ulu bir kişi olduğuna inandığı bir makberi ziyaret ettik. Anlatıma göre, cömert kasap hayatta iken ihtiyaçlı herke- se et verir ve parası olmayanlara da “Ben öldükten'sonra mezarımın üzerine bir avuç toprak dökün” dermiş. Şimdi bu kabir büyücek bir tümsek durumundadır. Bu tümseğin sırtına çıkan çocuksuz anne adayları buradan aşağıya doğ- ru çocukları olacağı inancıyla yuvarlanmaktadırlar.³³³ Eski Türk soylularının tümülüs oluşturan tümsek mezarlarının toprak kültü ile ilgisi olabilir.

Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasında, başlangıçtan beri devam eden Türk inançları içinde yer alan gök, yer ve yeraltı ile ilgili pek çok bilgi gün ışığına kavuşmuştur. Bu bilgiler bile, Türklerin bu kavramları nasıl algıladığını açıkça göstermektedir.³³⁴

Türk inanç sisteminde dağ, taş, kaya ağaç/orman ve su ile ilgili ıduk ve iye'-lik kavramının, varlığı nasıl tasav- vur edilmişse, yer de bütün bunları bağanda tuttuğu için, aynı şey onun için de düşünülmüştür. Yer ile ilgili gizli güçlere sahip iyeler, yeryüzünü kontrolleri altında tutma- ya çalışırlardı ve bu iş onların görevleriydi.³³⁵ Türk inanç ve tasavvuruna göre, yeri kontrolleri altında tutan iyeler, daha çok geçilmesi güç olan sarp yollarda, dağ bellerinde

---

³³³ Y. Kalafat, “Nokus (Kırk Kız Destanı) Sempozyumu ve Karakal- pak Türk Halk inançları”, **Türk Tarihçiliği ve Prof.Dr. Aydın Taneri Armağanı**, 1998, sh. 315-337

³³⁴ A. İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 21.

³³⁵ S. Buluç, “Şamanizm”, **Türk Amacı**, İstanbul, 1942, s. 129; B. Ögel, **a.g.e.**, s. 137.

ve dağ geçitlerinde yaşardı.³³⁶ Yakut Türkleri, bunlar aul iççite (yol iyesi) ve attuk iççite (geçit iyesi) gibi adlarla çağırır. Onlara göre, bu iyeler, yolları ve geçitleri denetimleri altında tutardı. Dağ geçitlerinden ve dağ bellerinden geçen yolcular, buralarda bir kazaya, bir felâkete uğramamak için, yol veya geçit iyelerinin gönüllerini hoş etmek amacıyla bir taş parçasını oraya bırakıp giderlerdi. Sibirya'da bu tür taşlardan oluşan kümeciklere rastlamak olağandır.³³⁷ Bu taş parçaları, oralardan geçenlerin iyeler için bıraktıkları saçılardan başka birşey değildir. Yolcu, bu saçığı sunmakla yoldan veya geçitten, bir kazaya uğramadan, bir uğursuzlukla karşılaşmadan geçip gideceğine inanır.³³⁸ Hakkârî'de, şoför esnafının sefere çıkarken muhakak bir odun kütüğünü sadaka olarak attığı “Gülerek Baba.” diye bilinen bir yadır vardır; buraya bir parça odun bırakmadan yola çıkan nakliyecilerin işlerinin rast gitmeyeceğine inanılır.

Erbil ve Kerkük'de Kırmanç ve Türkmenler, yedi yol ağzına “taş atmak” suretiyle, dileklerinin olup olmaya-
cağını anlayabileceklerine inanırlar; perşembe günü, gü-

³³⁶ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, s. 66-84.

³³⁷ S.Buluç, **a.g.e.**, s. 337.

³³⁸ Eski Türklerde yol iyesi ile ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Bu bilgilere göre, Türk inancında bir “alagathı yol tengin” ile “kara yol tengri” varlığı İrk Bitig adlı fal kitabında geçmektedir, ilki gecedan tan vaktine kadar at sürermiş, insanlara kut ve güven verici; diğeri ise kırılıp dökülenleri sarıp sağaltan, yurt kurdurma gücüne sahip birer iye olarak ifade edilmektedir. Ancak, bu iki iyenin gerçekten yol iyeleri olup olmadıkları tam belirgin değildir.

neş battıktan sonra atılan taşlar, cumadan çıkan cemaatin konuşmaları dinlenilerek yorumlanır.³³⁹

Yolun, ıssız yerlerin tekin olmadığı inancı, günümüzde de yaşamaktadır. Bu tür yerlerden “tuu, destur” deyip geçmek, eski inançların bir kalıntısıdır. Büyü ve benzeri maksatlarla yazdırılan ve tılsım gücüne inanılan bazı nüsha/muska'ların yol kavşaklarına gömülmesi ve böyle yapılırsa tesir gücünü göstereceğine inanılması da yine aynı inancın bir parçasıdır. Amaç, yine yol iyesini bir muska ile memnun etmek suretiyle onun yardımını sağlamaktır. Müslümanlar arasında, hac zamanı, Mina Dağı'nda, “şeytan taşlama” şeklinde görülen hareketler, kötülüklerden korunmak için yapılır. Haccı yerine getirirken, bir kazaya uğramamak inancı bu hareketin ardında mevcuttur. Dolayısıyla, farklı bir muhtevada da olsa, şekil yönünden bir benzerliğin İslamiyet'te yaşadığı görülmektedir.

İssız yerlerde yatmak zorunda kalan kişiler, Mardin, Hakkâri ve Diyarbakır'da, etraflarını bir daire çizerek sınırlarlar. Bu sınırın kendilerini gece kötülüklerden koruyacağına inanılır.

Türk inançlarında yer alan Boz atlı yol Tengrisi/ yol iyesi, yolda sıkıntıya düşen, darda kalanların yardımına koşan bir varlıktır.³⁴⁰ Bu varlık, İslâmî yörede karşımıza

³³⁹ Y. Kalafat, “Kuzey Irak'ta Eski Türk İnançları”, **İçel Kültürü**, Sayı 19, Ocak 1992.

³⁴⁰ Sibirya Türklerinin inancında Yo Kan ve Yayık Kan adlan geçer. Bunlardan ilki karalardaki tehlikelerden, ikincisi su ve denizlerdeki tehlikelerden insanları korurmuş. Bunların, İslamî devrede Hızır-İlyas inancı ile birleşmiş olması ihtimal dahilindedir. Hızır

çıkar.³⁴¹ Darda kalanlara, sıkıntıda olanlara imdada koştuna inanılan Hıdır İlyas/Hıdırellez, dileklerin sunulduğu bir bahar bayramı hâline dönüşmüştür. Hayatın, tabiatın âdeta bayram ettiği, renklere büründüğü zamanda yapılan adakların dilendiği, dileklerin sunulduğu, gülünüp/eğlenilen bu günler içinde, bütün arzuların gerçekleşeceğine inanılır. İncelediğimiz yörede, Hıdırellez inancı oldukça yaygındır. Hemen her ilde, bu inancın kalıntılarına, onunla ilgili pratiklere rastlamamız mümkündür.

Dede Korkut'un ölmediği hakkında halk arasında bir inanç vardır. Kazak Türklerinin ilâhilerinden birinde;

“Ölü disem ölü imes

Tiri disem tiri imes

Ata Korkut Evliya”

denilmektedir. Korkut Ata, müslüman mitolojisinin Hızır'ına benzetilmiştir.

“Evvel sağlığa çalalım

Sağlık gelsin

Esenliğe çalalım

Esenlik gelsin

Hızır Peygamber silisin versin

Korkut Ata bilisin versin.”

- İlyas için bk. A. Y. Ocak, **İslâm Türk İnançlarında Hazır Yahut Hızır-İlyas Kültü**, Ankara, 1985.

³⁴¹ A. İnan, **a.g.e.**, s. 132-134.

Salur Türkmenleri, Kırgızlar ve Kazaklardan tesbiti yapılan bir atasözüne göre, “Korkut'a mezar kazına” denilmektedir.³⁴²

Hıdırellez'de Iğdır ve Ağrı'da, gül ağacının dibine testi koyarlar, içine kadın ve kızlar alyanslarını atar, bunları tek tek mâni söyleyerek çıkarırlar ve söylenen mâniye göre, kismetlerinin açılacağına inanırlar.

Altay Türkleri arasında tespit edilen yaradılış efsanelerine göre, yeryüzü Tann Karahan'ın buyruğu üzere meydana gelmiştir.³⁴³ Karahan'ın buyruğu üzere suya toprak çıkarmak üzere dalan Er Kişi, bunun bir kısmını ağzında kendisi için saklamış. Tanrı, onun yaptığı işi anlamış ve o toprağı Er Kişi'nin ağzında büyütmeğe başlamış. Er Kişi, boğulmaktan kurtulmak için bu toprağı kusunca, yeryüzünün üzerinde dağlar, tepeler meydana gelmiştir. Yeryüzünün Tanrı buyruğu ile kılınmış olması inancı, Altay Türklerinin efsanelerinde yaşamaktadır.³⁴⁴ Kök Türk çağında ise, bu inancın kitabelere kaydedildiğini bilmekteyiz.³⁴⁵ Bu inanç, İslâmiyet ile çakışan inançlardan biridir.

Türklerin toprağı ıduk kabul etmeleri, ölülerini toprağa bırakmaları, üzerinde yaşadıkları alanı düşmandan, yabancılardan korumaya çalışmaları, bu çevreyi koruyan ve onlara yardım ettiğine inandıkları iyeleri kızdırmamak,

³⁴² Orhan Saik Gökyay, a.g.e.; Fuat Kızıltuğ, “Bayburt Dede Korkut 2. Kültür Sanat Şöleni” **Türk Edebiyatı**, Eylül 1996, Sayı 275, s. 35-36.

³⁴³ A. İnan, **a.g.e.**, s. 168-170, 223.

³⁴⁴ A. İnan, **a.g.e.**, s. 224.

³⁴⁵ M. Ergin, **Orkun Âbideleri**, s. 67.

onların gazabını üzerlerine çekmemek inancından kaynaklanıyor olmalı. Vatan, yurt, ana yurt kavramlarının oluşmasında bu inancın rolü düşünülebilir. Günümüzde vatan inancının ve kavramının gelişmesinde, Türk inançlarının rolü olmadığını söyleyemeyiz.³⁴⁶

Türk inançlarında yeryüzü iyelerinin, “**yir ve sub**” kavramı altında toplandığını işaret etmiştik. Yeryüzünde yaşayan insanlara yardım eden bu iyelerin 17 ulu han olduğuna inanılır. Bunların, karların kaplı olduğu yüksek dağ doruklarında bulunan kaynaklarda, gözelerde yaşadığı tasavvur edilir. Köroğlu Destanı'nda, kahramanın, Kalaylı Dağ'daki gözede kırklarla buluştuğu inancı,³⁴⁷ bu tasavvurun Anadolu Türkleri arasında devam eden bir bakiyyesi mi, diye akla gelmektedir.³⁴⁸

Yeryüzünde yaşadığı tasavvur edilen koruyucu iye hanların en büyüğü Yo Kan adını taşır. Yerin ortası onun mekânıdır. Türk düşüncesinde yer ortası Ötü-ken Yış kabul edilirse, Yo Kan'in burada yaşaması icap eder. Burada bulunan ulu çam ağacı, Tanrı Ülgen'in katına uzanır. Yo Kan'm iki oğlu vardır. Bunlar, yeryüzünde yaşayan hanlara tâbidir. Bunlar, So Kan ve Talay Kan'dır. Denizlerin hâkimi ve ölülerin koruyucusu Talay Kan'ın diğer bir

³⁴⁶ D. Yıldırım, “Coğrafyadan Vatan'a Geçiş ve Vatan ile Göç Ediş Problemi”, **Türk Yer Adları Semineri (Bildiriler)**, Ankara, 1984, s. 157.

³⁴⁷ S. Buluç, **a.g.m.**, s. 47.

³⁴⁸ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, s. 70-88.

adı **Yayık**'tır. **Yayık Kan/Talay Kan**, 17 denizin birleştiği yerde oturur ve bütün sulara hükmeder.³⁴⁹

Kırgız Türkleri, İslâmiyet'ten sonra, bu hanlar arasına Adanı Kan'ı dâhil etmişlerdir. Hanlardan bir diğeri Merde Kan'dır. Abakan ırmağının kaynağı olan Altın Göl'ün doğusunda oturur. Ona bu yüzden Abakan Kan da denir. Abakan Türkleri, onun, yağmur yağdırdığına inanırlar. Altay Kan adlı han iye, Altay Türklerinin koruyucusudur. Katun ırmağının kaynağında, Altay dağlarının en yüksek tepesi olan Baluka'da oturur.³⁵⁰

Kırgız Türklerinin koruyucusu Kırgız Kan, Yenisey ırmağının kaynağında, Kemçik'te oturur. Güçlü bir iyedir.³⁵¹ Yeryüzünde yaşadığına ve insanlara yardım ettiğine inanılan diğer iye hanlar şunlardır. Yabaş Kan, Eder Kan, Yabır Kan, Kayra Kan, Puysan Kan, Perbi Kan, Mansar Kan, Pınçu Kan ve Oktu Kan.³⁵²

Yerüstü ile ilgili koruyucu iyelerin varlığı inancı yanısıra, eski Türkler, yerin/toprağın altını da kötülüklerin yaratıcısı, sebebi olan iyelerin yaşadığı bir yer olarak tasavvur etmiştir. Altay Türkleri yeraltının dokuz kat olduğuna inanır. Beltir, Soyot ve Karagas Türkleri ise, yeraltını üç kat kabul eder. Yeryüzü gibi, buranın da güneşi vardır. Ancak, bu güneş korkunç yakıcı ışıklar saçır. İn-

³⁴⁹ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971, Cilt II, s. 314-318.

³⁵⁰ B. Ögel, **a.g.e.**, s. 307-308.

³⁵¹ S.Buluç, **a.g.m.**, s.2-66.

³⁵² B. Ögel, **a.g.e.**, s. 337-338; S. Buluç, **a.g.m.**, s. 2, 71-72.

sanlara kötülük eden iyeler, burada, Erlik Han idaresinde yaşar.³⁵³

Eski Türklerde bir de, Yir Ana iyesinin varlığından sözedilmektedir. Bu iye yerin ve toprağın sahibi olarak tasavvur edilir.³⁵⁴ Acaba, ana vatan, ana yurt inancı ile bunun bir bağı olabilir mi? Yakut Türkleri, “Dipsiz dünya” tabiri ile yerin derinliğini ifade ederlerdi. Onlara göre yir/yer iyeleri, dişi idi. Kırgız dini menkıbelerine göre Buhara şehrinin koruyucu ruhunun ismi Baabeddin idi.

Kars'ta, ıssız ve belli yerlerde bir hareket yapılacak, bir iş görülecekse, “Destur” diye seslenilir. Böylece oranın iyesi kim ise, ondan izin istenmiş, onun gönlü hoş edilmiş, yanlış bir durumla karşılaşması önlenmiş olurdu. Hususiyle akşam karanlığından sonra buna çok dikkat edilir. Kars'ta, küçükken düştüğümüz yeri büyüklerimiz bizden sorup gider görürdü ve oraya, ya su dökerlerdi veya üç kere “Tü destur” diyerek tükürürlerdi. Hususiyle bu, gece düştüğümüz yerler için yapıldı. Böylece, ora iyesi tarafından daha büyük bir kötülükten, çarpılmaktan korunmuş olduğumuza inanırlardı. Kimi zaman da geçirdiğimiz kaza büyükse, kazanın geçtiği yere, ya tuz, ya şeker ya da bir kaç kuruş atılırdı. Böylece geçirilen kazanın belâsını aldıklarına inanırlardı. Bu da bir cins saçı ile kazanın geçtiği yerin iyesini memnun etmeye, belâsından korunmaya karşı alınan bir

---

³⁵³ B.Ögel, **a.g.e.**,s. 334.

³⁵⁴ Bengü taş yazılarında geçen yirçi tabiri, belki bu tipe bir işaret kabul edilebilir.

tedbir idi. Saçı niyetiyle yerlere atılan bu tür kuruşları kimse alamaz, evine götürmez ve onlara dokunmazdı.

Yer ile ilgili yaşayan inançlardan biri de “Yerin kulağı var” şeklinde ifade edilir. Söylenmemesi, konuşulmaması istenen şeylerin, kimse olmasa bile, konuşulduğunda yerin kulağı vasıtasıyla etraftan duyulabileceğine dair inanç Kars, Erzurum ve Van çevrelerinde yaşamaktadır. Türk hayatında yeri dinlemek suretiyle, uzaklardan hareket eden orduları veya gelenleri yolcu adı verilen kişilerin tespit ettiğini, kamların her türlü canlı ve cansız varlıkla haber aldığını bilmekteyiz. Başlangıçtan beri yerin bir haber taşıyıcısı olduğu inancı, Türkler arasında varlığını sürdürmektedir.³⁵⁵ Ölenlerle ilgili konuşmalar yapıldığı zaman, “Toprağı haber götürmesin ama..” şeklinde söze başlanır. Bu inanç da yörede sıkça görülür. Yine, Kars ve İğdır çevresinde kaybolan şeyleri toprağın saklayabileceği inancı da tesbit edilmiştir. Bu inanç, Kars'ta, “Yer yarıldı içine girdi”; İğdır'da ise, “Yer apardı” şeklinde ortaya çıkar.

Halk inançlarında “toprağı çekti” diye bilinen bir inanç vardır. Kişiyi öleceği yere toprağı çağırır, çekermiş. Sakıp Sabancı'nın doğduğu evin toprağından alıp öldüğü yerdeki mezarına konulmuştur. Turgut Özal'ın mezarına Ahmet Yesevi'nin türbesinden getirdiği toprağın da konulduğu ifade edilmiştir. Yunus Emre'nin “Toprağın onda çoğıra bana seni gerek seni” deyişi halk arasında da yaşanmaktadır.

---

³⁵⁵ A. İnan, **a.g.e.**, s. 30-31.

Halk inançlarında suda olduğu gibi toprakta da sınırsız hikmetlerin bulunduğu kabul edilir. Âşık Veysel'in "Benim sadık yarım kara topraktır" deyişi bu inancın bir ifadesidir. Türküde de dile getirildiği gibi, "Ben sana doyamadım doysun kara topraklar" denilirken toprak hem sadık yar ve hem de doyum bekleyen adeta canlı bir varlıktır. Şüphesiz toprağın bu kimliği onda da aşkın yansıma bulduğu ile izah edilebilecek bir durumdur.

Türk kültürlü halkların tefekküründe toprak geniş yer tutar. Bu coğrafyasının Azerbaycan kesiminden yapılmış bir tespite göre 2 kardeş toprağın sahibi oldukları konusunda tartışılar. Her ikisi de kara toprağın kendisinin olduğunu söylemektedir.³⁵⁶ Gidip kara toprağın hakemliğine başvurmaya karar verirler. Kara toprak onlara "her ikiniz de yanılıyorsunuz toprak senin veya senin değil her ikiniz de toprağsınız" der. İnancın merkezinde topraktan gelindiği toprağa gidileceği vardır.

"Ezizim gara bağı
Gence'nin garabağı
İtirdim Terlan'ımı
Boynunda gara bağı" **S.Altaylı**

Bir aktarma da aşk destanı kahramanımız Kerem'den yapıp kara toprağı bırakıp asıl konumuza geçelim,

---

³⁵⁶ Şendik Paşa Pirsultanlı, **Elden-obadan Eşitdiklerim**, Ağah 2005

“Garalar geymişem yashıdır başım,
Qüdretden çekilmiş, qalemdir kaşın.
Ölen atandır mı yoksa gardaşın?
Ahu gözlüm ne ararsın mezarı”

d. Su İyesi: Eski Türk inançlarında yir gibi, su da bir ıduk/mukaddes idi. Ancak, bu kavramın içine, “çağnam çağnam akan” ve “akıntılı” olan bütün sular, ırmaklar, dereler ve pınarlar dâhil idi. Kök Türk çağı kitabelerinde “yirsub” sahipsiz kalmasın diye, Türk Tengrisi kağan gönderdi denirken, kastedilen, ıduk Türk yurdu ve bütün ıduk sularıdır.³⁵⁷ Su onların hayat kaynağı ve yaşama gücüdür. Hayvancılıkla uğraşan bir topluluk için bu son derece tabiidir. Onların olmadığı ve korunmadığı yerde açlık ve kıtlık olması mukadderdir. Kıpçak ve Ki-mek Türkleri İrtiş ırmağının cennetten çıktığına inanır.³⁵⁸

Agtıyan (ag=kutsal, tıyan=inanç) veya Akdin, Kutsal Altay İnanıcı'nda bütün sular ve göller birbirine bağlıdır. Su topraktan itibarlıdır. Suların toprağı tuttuğuna inanılır.³⁵⁹ İslâm'da kutsal mekân itibariyle Kâbe nevinden

³⁵⁷ B. Ögel, **a.g.e.**, s. 306.

³⁵⁸ Su iyesine Türkler yir-suv igesi, yer ve su sahibi, “su ıssı” adlarını vermekteydi. E. Esin'in anlattığına göre, Z. V. Togan ilk evlendiğinde Etil kıyısında gerdek kurmuş ve eşi, “su igesine” deyip ipek mendilini ırmağa salmıştı (Bk. E. Esin, **a.g.e.**, s. 38).

³⁵⁹ Y. Kalafat, “Ufa Uluslararası Türkiyat Kurultayı ve İdil-Ural, Altay Türk Halk İnançları”. **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ağustos 1998 s.115, sh. 21-56

mekânlar üzerinde durulur. Burası, vahyin, çağrının izlerini taşıyan ulvî bir mekândır.

Türkler, her suyun bir iyesi olduğuna inanırdı.³⁶⁰ Eski Türklerde, çocuksuz kadınlar, kurumuş ırmaklara süci/şarap salmak suretiyle, o ırmakların iyelerini memnun etmeye çalışır, onların yardımıyla çocuk sahibi olacaklarına inanırlardı.³⁶¹ Suyun hayat bahşedici, yaratıcı bir mukaddes gibi telâkki edilmesi inancı, günümüzde “zem-zem suyu” ile devam etmektedir. Ayrıca eski hayatımızı anlatan destanlarda görülen, sudan çıkan atlar inancı da, bugün Doğu Anadolu efsanelerinde yaşamaktadır.³⁶²

Günümüz Yakut Türklerinin de, her ırmağın, gölün, pınarın ayrı bir iyesi olduğuna inandıkları bilinmektedir. Karagas Türkleri su iyesine, sug ezi adını verirler. Bol balık avlamak isteyen bir balıkçı, balığa çıkmadan önce bir kayın ağacına onun adına renkli kumaş parçaları bağlamak suretiyle kendisini memnun etmeye çalışır. Bu kumaş parçalarına coloma adı verilir.³⁶³ Ayrıca, kayın ağacının yanında yakılan ateşin üstüne de çay ve süt dökmek yoluyla ümitler pekiştirilmeye, bereketli bir av olmasına uğraşılır. Bu av öncesi

³⁶⁰ Bu inanca Dede Korkut boylarında rastlamaktayız. Analar, çocuk sahibi olmak için kuru ırmaklara süci salar.

³⁶¹ H. Başbuğ, **Aşiretlerimizde At Kültürü**, İstanbul, 1986 (Burada sudan çıkan atlar hakkında geniş bilgi ve bibliyografya mevcuttur).

³⁶² D. W. Eberhard, **a.g.e.**, s. 68; S. Buluç, **a.g.m.**, s. 130.

³⁶³ Yörede bu tür ziyaretlerin sayısı bir hayli çoktur. Çeşitli yayınlarda, il ve ilçe bazında hazırlanan monografyalarda ve inançlarla ilgili yazılmış makalelerde bu konuda zengin malzeme mevcuttur. Zeki Başar'ın daha önce adı geçen eserinde bir kısmına temas edilmiştir.

ayinde de, ağaç, su ve ateşin biraraya geldiğini görmekteyiz.³⁶⁴ Bunların bir kısmı biraz değişmiş olmakla beraber, günümüz Anadolu'sunda saçı olarak yaşamaktadır. Tekman'daki Üryan Baba, Karayazı'daki Horasan Baba, Horasan'daki **Hurî Baba**, Hasankale'deki **Baldızı** gibi birçok yatıra bölgede ziyaretçiler çeşitli dilekleri ile çapıt bağlarlar.

Yakut Türkleri, ilkbaharda balık avına çıkmadan önce, doğurmamış bir ineği **U İççite** adlı su iyesine kurban ederler, içki ve balık sunarlar. Su iyesinin bir diğeri ise, Ukula Toyon'dur. **Ukulo Toyon**, suların kirletilmesine kızar, sular temiz tutulmaz, kirletilirse kaynakları kurutur, o insanları susuz bırakır.³⁶⁵

Zara'da, kismetlerinin açılmasını isteyen genç kızlar, Ütükyurdu bölgesindeki “**Bahtiyazı Kuyusu**”na gider, bu kuyunun” suyundan içerler ve içerken de “Bahtım açıl-sın” diye üç defa tekrarlarlar. Divriği'de ise, kismet açılması, çocuk sahibi olmak ve kırklanmak için “**Alim Pınar**”, “**Çamlı Çeşme**”, “**Değnekli Havuz**” gibi kutsal bilinen surlardan istifade edilir.³⁶⁶ Dua nitelikli ninnilerde;

“Uzun kavak boyun olsun
Dedim ucadan
Selvi söğüt dalın olsun
Sesin çıkmaz bacadan
Akan sular ömrün olsun

³⁶⁴ S.Buluç, a.g.jn., s. 130.

³⁶⁵ Kuru derelere süci salmak hakkında söz edildi.

³⁶⁶ K. Özen, **a.g.m.**

Allah seni kurtarsın
Nenni yavrum nenni

Çiçekten kızcıcadan”³⁶⁷ denilirken bize “su gibi ömrün uzun olsun alkışını hatırlattı. Su, halk inançlarında uzun ömrün de simgesidir.

Pülümür'ün Doğanpınar köyündeki “**Büklü Ziyaret**”in suyundan saralı hastalar;³⁶⁸ Divriği'deki “**Göz Pınarı**” ziyaretinden de şaşı çocuklar için şifa vereceği inancı ile yararlanılır.³⁶⁹

Bingöl ve Tunceli çevrelerinde de, gelin eve getirilirken mutlaka ırmak veya dere üstüne kurulu köprüden geçilir. Dere veya ırmak kurumuş olsa da, bu hareket yerine getirilir. Böylece, eve gelen gelinin, kötülüklerden korunacağına ve eve bereket getireceğine inanılır. Ayrıca, Diyarbakır ve Urfa çevresinde kuruyan veya kurumaya yüz tutan su kuyularına ve ırmaklara kurban kanı akıtılır. Böylece, onların kurummasının teminine çalışılır. Bu pratiklerin izlerine Dede Korkut boylarında da rastlanmıştır.³⁷⁰ Bir nevi saçlı olan sücinin yerini burada kurban kanı almıştır. Su iyesine sunulan bu saçlı ile onun rızasını kazanıp, kuruyan derenin veya kuyunun canlanması istendiği anlaşıyor.

³⁶⁷ A. Duymaz “Sihir Şiirlerinin bir türü olarak Alkışlar”, **Milli folklor** c. 1. Y. 2. s. 7 1990; Zikreden: I. Altun **a.g.e.** sh. 213.

³⁶⁸ A.B. Alptekin, **a.g.e.**, s. 105.

³⁶⁹ K. Özen, **a.g.m.**

³⁷⁰ M. Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul, 1986.

Buryatlar, su iyesine Uhun ecen adını verir ve bunun o suda boğulmuş insanın ruhu olduğuna inanırlar.³⁷¹ Yaratılış efsanelerimizin çoğunda yeryüzü, başlangıçta sonsuz bir sudan ibarettir. Dünyayı yaratan Tanrı Ülgen, bu suyu seyrederken, yeryüzünü onun üstüne yerleştirmiştir, diye inanılır.

“..Azerbaycan’dan derlenilmiş bir efsaneye göre Korkut’un babasının Nuh peygamberin oğlu Yasef’in oğlu Türk olduğu kaydının bulunmasıdır. Korkut’un Nuh’un torunu olması, bu mitolojik tipi ecdal kültü ile bağlar. Efsanede korkut Türk ile su perisinin ilişkisinden doğmuştur. Su perisi ayrıca Yer-su hamsinin sembolüdür. O’nun annesi bir vaziyette **peri** kızıyken, diğer bir vaziyette ela gözlü dev kızıdır. Bazı vaziyetlere göre parlak gözlü dev kızıdır. Bu varyant “Elâ gözlü dev kızından doğdum, men Dede Korkut” demesinde de görülmektedir.³⁷²

Anadolu Türkleri arasında suyun temiz tutulması inancı hâlâ mevcuttur. Hava karardıktan sonra evin dışına su dökülmemesi, suyun akıp geçtiği yerlere tükürülmemesi ve işenmemesi, bu tür kirletmeler yapıldığında çarpılacağı inancı ve cezalandırılma korkusu, Türk inançlarının yaşayan son biçimleridir. Araştırdığımız Doğu Anadolu yöresinde su ile ilgili bu türden inançlara ve su ile ilgili muhtelif pratiklere sıkça rastlanmaktadır.³⁷³

³⁷¹ A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, s. 398-450.

³⁷² Fuzuli Boyat, **Korkut Ata Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut** Ankara 2003.

³⁷³ **Cumhuriyetin 50. Yılında Elazığ**, 1973 Yıllığı, Elazığ, 1973.

Ağrı ve Kars'ta, ilkbaharda, yıkanmak için akarsuya ilk defa girilirken, “Ağırlığım, kirliliğim, kelliğim, keçelliğim bu suya” diye söylenirse ve bu üç kez tekrarlanırsa, o yılın sağlık ve huzur içinde geçeceğine inanılır.

Kars'ta, yedi ayrı çeşmeden su toplayıp, sabah ezanından sonra, bu su ile banyo yapan genç kızın kısmetinin açılacağına inanılır.

Bitlis'te, cenaze çıkan evin bütün suları o gün dışarı dökülür. Bu uygulamanın ölü evinin hayırına olacağına inanılır.

Malazgirt'in “**Kara Pınar**” suyu, inanca göre Çoban Baha'nın susuz kalan hayvanlarına su vermek için asasını üç defa yere vurması üzerine çıkmıştır. Burasını ziyaret etmek ve buranın suyu kutsal kabul edilir.³⁷⁴ Ayrıca Malazgirt'in “**Merküş**” diye bilinen suyunu da halk kutsal bilir.³⁷⁵

Diyarbakır'ın “**Kara Cehennem Suyu**”, “**Hervelat Suyu**”, “**Akibir Çeşmesi**”, “**Vahit Baba**”, “**Kızlar Çeşmesi**”, “**Kırk Pınar**”, “**Çıplak Pınar**” efsanesi su ile ilgilidir.³⁷⁶

Elâzığ'ın Gülmez Tepesi'nde Sarılık Pınarı'nın suyunun sarılık hastalığına iyi geldiğine inanılır. “**Yel pınarı**” olarak bilinen bir diğer su da, Elâzığ'ın Değirmenönü köyündedir. Felçli ve romatizmalılar yıkanmak suretiyle, şifa

³⁷⁴ M. Önder, **Efsane, Destan Öyküleriyle Anadolu Kentleri**, İstanbul, 1988, s. 488.

³⁷⁵ Mustafa Polat, **Malazgirt ve Yöresi**, (Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Lisans Tezi), Elazığ, 1988, s. 50.

³⁷⁶ M.H. Yavuz, **Diyarbakır Efsaneleri**, Cilt 1, Ankara, 1989, Cilt 2, Ankara, 1990.

ummaktadır.³⁷⁷ Kars'ta, büyü yapıldığına inanan kişi deniz yolculuğu yapar. Erzurum'da, Kars'ta, Muş'ta, Ağrı'da, Bitlis'te muska ile büyü yapılmasında ve büyü bozulmasında muskanın suyu ile yıkanılır ve muska okunup suya atılır. Kars'ta ve Muş'da rüyada su, akarsu ve deniz görülmesi başarıya, berekete, işlerin iyi gideceğine delâlet eder.

Malatya'da, doğuran kadının sonu suya atılırsa, çocuğunun kısmetini bulunduğu yerden uzaklarda arayacağına ve huyunun su gibi temiz olacağına inanılır.

Su ile ilgili, Kars'ta ve Arpaçay'daki bir pratiğe göre, birbirini seven kız ve delikanlı, aynı anda ırmağa taş atarlarsa evleneceklerine veya dileklerinin gerçekleşeceğine inanırlar. Sarıkamış'ta rastlanan bir pratik, geceleri su kaplarının açık tutulmasıdır. İnanca göre, cinler geceleri rastladıkları her suya girip yıkanmışlar. Suyun kirlenmemesi için kapların ağızlarını bu yörede kaparlar.

Yörede tespit edilen su ile ilgili birkaç örnek pratik daha sunarak konuyu bağlamak istiyoruz. Meselâ, Urfa yöresinde, sabah erken eşiğin önüne su dökülürse, evin rızkının artacağına inanılır. Erzurum ve Bingöl çevresinde, çocuk yürüyemiyorsa, başına su dökülür ve sıkça yıkanır. İnanca göre, çocuğun yürüyemeyişi, ananın zamanında bu işi yapmadığına bağlanır. Kars ve çevresinde rüya, akan suya anlatılır. İnanca göre, su sıkıntıları alıp götürmüştür. Tunceli'de de, su kutsanır ve aziz telâkki edilir. Munzur Çayı, Hercil suyuna kadar çevrede yaşayanlar tarafından kutsal sayılır. Suyun çıktığı göze başında halk

³⁷⁷ E. Yavuz, **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Ankara, 1968, s. 417.

toplanıp kurban keser. Bu yörede, Zel Dağı'nın altından geçen Kutu Deresi de mukaddes ırmaklar arasında sayılır.³⁷⁸ Bütün bu örnekler, bize, su ile ilgili başlangıçtaki Türk inanç ve pratiklerinin çeşitli biçimlerde, günümüzde de halkımız arasında yaşadığını göstermektedir.

Muhammedî İslam'da su niyettir, berekettir, hayat kaynağıdır. Onu veren her şeyin iradesini elinde tutan Allah'dır. Su bir vasıtaadır. O'nu vasıta kılan da keza Allah'tır. Allah'a rağmen suda bir kuvve aramak emsallerinde olduğu gibi Allah'a ortak koşmaktır ki affi olmayan günah olarak bilinen şirkdir.

Aminizmde ise, var olan her şey canlı gibi tasavvur edilmiştir. Tasavvuf ise yaratılmış her şeyin yaradanın bir yansıması olduğu inancı vardır. Gök Tanrı İnanç Sisteminde yer ile su ruh sahibi idiler. Gök Tanrı'nın Türkler için koruma altına alınmışlardı.

Türk kültürlü halkların halk inançlarında eski inanç sistemleri İslamî bir giysi altında yaşarlarken, kısmen tasavvufi bir mahiyet de kazanmışlardır.

Bu noktada üzerinde durulması gereken çok önemli noktalar cin ve melek ikilemindeki bağlantı, cinlerin imanlı olan veya olmayanlarının bu izahlardaki komudur. Ayrıca iye/sahip olarak tanımlayıp ak ve kara olarak ayırdığımız varlıkların mahiyetlerinin açıklanmasıdır. Şamanizm inceleyicilerinin izahına göre Ak iyeler hayırlara vesile olan güçlerdir. Dileklerin tahakkuku için ve kabullünden sonra da şükran için bunlara saç yapılır. Kara iye-

³⁷⁸ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, s. 38-40.

ler adeta şerhlerin temsilcisidirler. Bunlara yapılacak saç tütü adamalar ise korunma veya zararlarından kurtulmak içindir.³⁷⁹

e. Ağaç / Orman / Bitki İyesi: Eski Türk hayatında ağaç ve orman insan hayatı üzerinde tesiri olan mukaddes varlıklardır.³⁸⁰ Onları, yani onların iyelerini memnun etmekçe saadetin artacağına, bolluk ve bereket olacağına ve huzurlu yaşayacaklarına inanırlardı. Türklerin bu inancı Kök Türk çağı kitabelerine kazınmıştır. Bu kitabelerde, Türklerin, Ötüken Yış'dan uzaklaşmaları hâlinde başlarına türlü belâların geldiğine ve geleceğine; burada yaşarlarsa, huzur içinde ömür süreceklere, sıkıntıya düşmeyeceklerine işaret edilir. Ve şöyle denir: “Ötüken yir olurup arkış tirkış ısa neng bungu yok. Ötüken yış olursar benggü ile tuta olurtaçı sen.”³⁸¹ Orman iyesinin varlığına ve gücüne inanan Türkler, bu iyeyi muhtelif adlarla çağırırlar. Kazan Türkleri, Orman öyesi / orman iyesi: Yakut Türkleri, **Tıa iççite** der. Buryat ve Karagas Türkleri arasında da orman iyesi inancı mevcuttur. Sibiry Türkleri bu iyeyi aksakallı koca bir ihtiyar şeklinde tasavvur eder.³⁸²

Altay kişi (Altaylarda yaşayan Kıpçak, Tölös, Mayman, Todaş ve İrkit gibi Türk unsurlar) Sarp dağ yollarından aşarken, bir tersliğe uğramamak için kayın ağacına

³⁷⁹ Yaşar Kalafat, “Ağrı Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Su Kültü”, **Türk Kültüründe Ağrı**, Atatürk Kültür Merkezi, Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Oktay Belli, Ankara, 2009, s. 131- 145

³⁸⁰ M. Ergin, **Orhun Âbideleri**, s. 66.

³⁸¹ S.Buluç, **a.g.e.**, s. 129.

³⁸² A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, s. 38-40.

bez bağlar. Böylece Gök Tann'yı memnun edeceğine inanır. Gök Tanrı/Altay Kutay'a yönelince “Senin herşeyin iyi olsun, senin iyi olman bizim iyi olmamızdır” der.

Yakut Türkleri, güz avına çıkmadan önce, orman iyesine sundukları yağı ve eti ateşe atarlar. Onu, çeşitli hediyelerle memnun etmeye çalışırlar. Böyle yaparlarsa, avlarının bereketli geçeceğine inanırlar. Bu yüzden, ağaçlara renkli çaputlar, bezler ve kıymetli kürkleri bağlayıp, ilk avın şeklini de ağaç gövdelerine çizerlerdi. Avcıların, koruyucu diye inanılan orman iyesine Yakut Türkleri, **Boyanay** adını vermişlerdir. Bu iye, ormanda avcılıkla yaşayan ve orada ölen dokuz erkek ve iki kız kardeşin ruhlarından oluşmuş bir iye, diye inanılır.³⁸³

Altay kişi, Akdin/Gök Tanrı inancında **artış/arcın ağacı** sabahleyin yakılır, tütsüsü doğudan batıya evin içerisinde gezdirilir.³⁸⁴ Anadolu Türklerinde ağaç Halk Edebiyatı³⁸⁵ ve süsleme sanatında da inaç içerikli hatları ile önemli bir yer tutar.³⁸⁶

³⁸³ E. Esin, a.g.e., s. 18; B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971, Cilt II, s. 148-150.

³⁸⁴ Y. Kalafat, “Ufa Uluslararası Türkiyat Kurultayı ve İdil-Ural Altay Türk İnançları” **Türk Dünyası Araştırmaları** Ağustos, 1998, s. 115, sh. 21-56

³⁸⁵ A.R. Gönüllü, “Alanya Halk Ağzında Ağaç Motifi”, **II. Alanya Tarih ve Kültür Semineri**, 25.4.1992, Alanya.

³⁸⁶ A. Sürer, “Hayat Ağacı Motifi ve Türk Tekstil Sanatlarında Uygulamalar”, **IV. Milletlerarası Türk Kültür Kongresi**, 7.5.1991, Antalya .

Artvin ve çevresinde hatta Doğu Karadeniz bölgesinin birçok yerinde Meşe Adamı tiplmesi ve onunla ilgili inançlar vardır. Meşe Adam’ının belden yukarısı insan ve aşağısı mhtelif hayvanlar şeklinde olabilir. Meşe Adamı ormanda yaşadığı için doğal olarak en fazla avcılar tarafından görüldüğüne inanılır. Sadece ateşten korktuğuna inanılan meşe adamının ismi çocukların korkutularak uslu olmalarında yararlanılır. Çok kuvvetli ve çevik olarak düşünülen meşe adamı insan taklidi de yapabilmektedir. Orman iyisi inancı anadili Lazca olan Türk kültürlü halklarda da aynı anlamda **Germakoci** yaşamaktadır.³⁸⁷ Orman’da yaşayan ve ağaçla ilgilendirilmiş **Meckey, Mıstan, Piçen, Sureli** gibi çok sayıda iye Tatar Türk halk inançlarında da yaşamaktadır.³⁸⁸

Belirli ağaçlık bölgeleri Kırım Türkleri’nin “Balta Tıymez” kabul edip kutsal saymaları, **ulu çınar**lara yü-künmeleri, yağmur duasını buralarda yapmaları ağaç kültünün bu yörede yaşadığını göstermektedir.

Divriği’de Gazi Mansur köyü yakınlarındaki **Ardıç Ağacı**’nın meyvesi ve Koca Haydar türbesinin yanındaki **Söğüt** Ağacı’nın yaprağının yenilmesi hâlinde “döl tutmayan” kadınların hamile kalabileceklerine inanılır. Keza, yörede yağmur duası için gidilen, tedavi için ziyaret edi-

³⁸⁷ Taner Artvinli, **Doğu’nın Kırkpınar’ı Çalışkan Dürüst ve Mert İnsanların Diyarı Yusufeli**, Ankara, 2000 s. 187

³⁸⁸ Yaşar Kalafat –İlyas kamalov, “Tatar Efsaneleri” **Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi**, S. 6 Yaz 2005. S. 52-78

len kutsal ağaçlar da vardır.³⁸⁹ “Halk kültüründe ağaç; evlerin eşiği, çocukların keşiği, sofraların kaşığıdır.”

Makedonya.Türkleri’nde, kaynana, gelinin başını damat adayının akrabası ile erkek çocuğa gül dalı ile açtırır. Buna “**duvak açma**” denir. Bu esnada geline hediyeler verilir.³⁹⁰

Türk hayatında ağaç, orman ile bağlı inançlar, Anayurt’tan Anadolu’ya gelen atalarımız tarafından burada, her yerleşim alanına kadar yayılmış görünüyor. Yayılmanın varlığını, onların günümüzde de kendilerini yaşatmalarından anlıyoruz. Meselâ, Siirt’te, **kayın** ağaçlarının kutsal sayılıp çaput bağlandığı Kız Evliya tepesinde, dilek sahipleri bu ağaçları sık sık ziyaret eder. Diyarbakır’da, Sin ve Sidaş (Sindaş) adlı iki kardeşin türbesi çevresinde bulunan ağaçlara dokunulmaz. Dallarından kıranların öküz gibi böğürerek öleceğine inanılır. Keban çevresinde bulunan Taşkesen köyünde, tek ağacın bulunduğu bir tepe vardır. Köylüler, bu ağaca mukaddes gözüyle bakar. Siirt, Elazığ, Tunceli ve Adıyaman illerinde, şuraya buraya serpilmiş, tek tuk görülen **ardıç** ve **meşe ağaçları** kutsanır, onlara dokunulması kınanır. Hoş karşılanmaz. Türk inanış sisteminde tek ağaçlar Tanrının birliğini, vahtaniyetini temsil ediyorlardı.³⁹¹

³⁸⁹ K. Özen, a.g.e.; A. Buran, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar; (Ağızlar)**, Cilt II, Ankara, 1992, s. 270.

³⁹⁰ Y. Kalafat, **Makedonya Türkleri (Özbekler-Türkmenler-Hazarlar-Afşarlar-Kazaklar) Arasında Yaşayan Halk İnançları**, İstanbul, 1994, s. 33.

³⁹¹ Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, 2004, Atatürk Kültür Merkezi, s. 346

Tahtacı, Ağaçeri, Terekeme gibi Türk boy isimlerinin mitolojik boyutu olmalı, kanaatindeyiz. Ağacın piri olduğu bilinmektedir. Ayrıca kutsal ağaçların da özel konumlu ağaç ruhları da vardır. Bu arada ormanın ruhu inancı da vardır. Terek bilindiği gibi ağaç anlamında bir kelimedir. Terekeme kelimesinin bilinen etimolojisinin yanı sıra anlamının Tahtacı ve Ağaçeri’nde olduğu gibi düşünülmesi de mümkündür. Bu noktada tahta; kaz’da olduğu gibi kurtta olduğu gibi mistik bir temsiliyet üstlenmiş olmaktadır. Nitekim “Tahtakuşları” Turna gibi kutsal kuşlar inanç içerikli hususlardır. Tahtacı olarak bilinen Türk kesimlerin pirlerinden **Yanyatır Sultan, Hacı Emirler** de bu bütünün parçalarıdır. Dadadi Türkmen Semahları arasında; “Turnalar Semahı” “Kırklar Semahı” “Ağır Semahı” “Akşam Semahı” vardır.

Türk kültüründe Kayın, Çam, Kavak, Ardiç, Çınar, Sedir, Selvi, Meşe, Dut Söğüt, Elma ağaçlarının kutsallığı bilinirken “Boy Ağaçları” gerçeği de bilinmektedir.³⁹²

Sibiryalı Türkleri arasında, arzın tam ortasından göğe doğru uzanan ulu bir ağaç vardı. Bu ulu çam ağacı, Tengri Ülgen’in bulunduğu yere kadar uzanır. Türk inancında, dünyanın merkezi Ötüken Yış olduğuna göre, atalarımızın tasavvurunda da bu ağaç orada idi.³⁹³ Ulu ağaçların (çam, ardiç, kayın gibi) bu ağaca nisbetle ıduk sayılıp hürmet

³⁹² Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, 2004, Atatürk Kültür Merkezi, s 196–242, 242–244

³⁹³ N. Taner, “Ağrı Folkloru Halk İnanmalarında Cin ve Cin Tutma”, **Türk Folkloru**, 1985, Sayı 43, s. 13-15.

görmesi, aynı zamanda Tengri'ye gösterilen hürmetin de bir işareti sayılsa gerek. Ulu ağaçlara karşı Anadolu'da duyulan hürmet, örmeklerde görüleceği üzere, devam etmektedir. Sivas yöresinde de, dağ tepelerinde olan ulu ağaçlar, diğer örneklerde olduğu gibi, ziyaret edilip çaput bağlanmaktadır.

Yaprağını dökmeyen ağaçlara yüklenen mistik değer Tanrının ebediliği inancından kaynaklanıyordu³⁹⁴ Gök Tanrının sıfatlarını sembolize eden ve Tanrı Kutu'nu taşıyan bu ağaçlar³⁹⁵ yeryüzünden Tanrı katına yükselirkendokuz dal dokuz gök katını temsil eder.³⁹⁶ Karapah Türk düğünlerindeki Bey Şahı 7 ve çok kere de 9 dallıdır.³⁹⁷

Malatya'nın Onan köyünde, **Onar Dede** ve **Sakız Dede** türbelerinde kuru koca bir ağaç vardır. Bu ağacın gövdesinden kuru yonga çıkarılıp kaynatılır ve içilirse, şifa bulurlarmış.

Çuvaş Türkleri arasında da, ormanda yaşayan **Obıda** adlı bir iyenin yaşadığına inanılır. Uzun saçlı ve iri memeli ve çıplak dolaşan bir iye (ruh) olarak tasavvur edilir.³⁹⁸ Ayakları arkaya çevirir, hayvanlara ters binip yürütür,

³⁹⁴ Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, 2004, Atatürk Kültür Merkezi, s 368

³⁹⁵ A.g.e. s. 367

³⁹⁶ A.g.e. s 146

³⁹⁷ Yaşar Kalafat, "Alâeddin Keykubat'tan Günümüze Türk Halk Kültüründe Bayrak" **I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu 6-7 Kasım 2008 Konya**

³⁹⁸ S.Buluç, **a.g.e.**, s. 129.

ormana giren insanların yollarını şaşırtır, onları yere yıkıncaya kadar gıdıklayıp oynaşır.³⁹⁹

Ağrı ve çevresinde meralarda, kırlarda, **Sureli** adlı koca memeli bir iyenin yaşadığına inanılır. Bu iye yörenin sahibi tarafından memnun edilmezse, çok kızar ve öfkele-nirmiş. Böyle durumlarda insanların nefes almasını önleyerek onları boğarmış ve atları **ters** binip koşturmak suretiyle takatten düşürürmüş. Bu iyenin saldırısına uğrayan kişi veya canlı, kendini, ancak suya atmak suretiyle kurtulabilirmiş. Çünkü bu iye, sadece sudan korkarmış.⁴⁰⁰ Sûreli Tatar Türkleri'nde Orman İyesidir.⁴⁰¹ Kötülük amacıyla yapılan büyülerin sadece su vasıtasıyla çözüleceği inancına yörede rastlanmaktadır. Yöredeki, özellikle Kars'taki, tespitle-rimize göre, kişi, hasımların yaptığı büyüden kurtulmak için, ya sudan geçmeli, ya denizde seyahat etmelidir.

Türk inanç kültüründe ağaç mitolojik bir sembol olarak birçok mucizeyi gerçekleştirir. O canlıların üç âlemdeki işlerini düzenler. Hayat ağacının temel vasfı ebedi canlılıktır. Hayat ağacı dünya dağı, hayat suyu gibi bütünlüğü temsil eden mitolojik sembollerin esasını eder eder⁴⁰²

---

³⁹⁹ L. Altınmakas, **a.g.m.**

⁴⁰⁰ S.Buluç, **a.g.m.**, s. 127.

⁴⁰¹ G. Gilmanob, **Tatar Mifleri (...)** Kazan 1999. sh. 66-77.

⁴⁰² Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, 2004, Atatürk Kültür Merkezi, s 145

IV. EV, OCAK, OD / ATEŞ, AĞIL İYELERİ

1. Ev İyesi

Türkler arasında, içinde yaşadıkları, yatıp kalktıkları “kiyiz üy”ün/çadırın da bir iyesi olduğuna inanıldığı tespit edilmiştir. Bu iyenin, orada yaşayanları, dış tehlikelere karşı koruduğuna inanılır. Volga Türkleri bu iyeeye, Oy öyesi adını verir. Tesir gücü, evin veya çadırın hudutları dâhilindedir.⁴⁰³ Yakut Türkleri, çadır iyesi için kurban keserek onu memnun etmeye çalışırlarmış. Kurbanın kanını, çadır direklerine sürmek suretiyle, iyei bundan haberdar ederlermiş.⁴⁰⁴ Anadolu'nun muhtelif yerlerinde de, buna benzer pratikler göze çarpar. Adına dışarda kurban kesilen çocuk veya hastanın alına kurban kanı sürülür, kokusu eve sinsin diye kurban eti getirilir. Diyarbakır ve Sarıkamış çevresinde, tas içindeki su ile fala bakılır ve bu su evin muhtelif yerlerine saçı şeklinde serpilir. Amaç, yine ev iyesini memnun etmek ve yardımını sağlamaktır. Rize çevresinde, ev iyesi bir **karayılan** şeklinde tasavvur edilir. Evin temelinde yaşar. Başka yılanların eve girmesini önlediğine inanılır.

Mardin yöresinde çok çocuklu aile makbuldür. Çocuk yapamayan annenin üzerine ikinci evlilik yapılır. Bilhassa erkek çocuk önemsenir. Oğlu olmayan aileye

⁴⁰³ Türklerde çadır kültü için bk. Ula Johansen, “Türklerde Çadır Kültürü, Alacık”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Ekim 1979, Sayı 3, s. 29-44; “Güney Anadolu'nun Göçebe Çadırları”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Aralık 1979, Sayı 3, s. 46-55.

⁴⁰⁴ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, s. 41-46.

“Kördünde” denilir. Bu ocağı sönük demektir. Çocuk ve daha ziyade erkek çocuk edinebilmek için için kadınlar bellerine sıra sıra muska bağlarlar. Çocuk edinebilmek için kutsal sulara bilhassa **Çarşamba** günleri gidilir. Bu suların genel adı çelkânı/kırık çeşme'dir.⁴⁰⁵ Erkek çocuk Türk dünyasının genelinde çok istenir. Kırsal kesimde erkek çocuğu olmayan aileye **Kör Ocak** denilirken aileyi erkek evladın sürdüreceği inancı vardır.

Ev iyesinin **yılan** şeklinde olduğu inancına Kars ilinde de rastladık. İnanca göre, bu yılan, evin zemininde bir yerde yaşamış ve ev halkına dokunmamış. Ev halkı, onun evde olduğunu bilir ve ona iyi davranırmış. Bu iye, evin her ferdine görünmezmiş.⁴⁰⁶

Bayburt'un Kırkpınar köyü deresinde her yıl Mayıs ayında boyları 50–100 cm su yılanları çıkar ve 10 gün sonra kaybolurlar. Bu yılanların ekzama ve yilancık hastalıklarını tedavi ettiklerine inanılır.

Diyarbakır'da, bağ ve bahçeleri koruduğuna inanılan bir yılan nevi vardır. Her ailenin bağını koruyan yılan ise, farklıdır. Bu yılan kimseye dokunmaz. Halk onu rahatsız etmeyi doğru bulmaz, ona iyi davranır. Bu yılanın iyi davranmanın bağdaki mahsulün ve bağ sahibinin hayırına olacağına inanılır.

Topkapı Sarayı'nda bulunan bir Oğuz-Name parçasına göre, “yer evreni” Yılan'dır. Altay efsanelerine göre,

---

⁴⁰⁵ A. Güler, a.g.e. sh. 53

⁴⁰⁶ E. Esin, **a.g.e.**, s. 36.

yeraltının hakani yedi kat yerin altında yaşayan **Çılan - Monguz** idi. Altay Türkçesinde çılan, yılan demektir.⁴⁰⁷

Bizim Iğdır yöresinde yaptığımız bir tesbite göre, Ağrı Dağı'nın yılanları ile Eleyiz Dağı'nın yılanları savaşa girişirler. Yılanların kralı bir çobanın huzuruna çıkarılmasını sağlar, kendisinden yardım ister, buna karşılık, çoban ve aile “**ocak**” olurlar. Onlara yılanlar zarar veremezler ve yılan sokmalarına karşı şifa sağlarlar.⁴⁰⁸ Samsun'da ise, Beyazıt zamanında bir yılanlar savaşı olur. Engerekler ve diğer yılanlar ovayı kuşatırlar. Bir kısım yılanlar ormanlık bölgeden bir kısmı da denizden gelirler. Savaştan evvel 9 gün toplantı yaparlar. Yılanlar halka dokunmazlar. Tanrı'nın takdiri olduğu inancından hareketle şehrin hâkimi yılanlara müdahale etmez. Atlı olarak yılanların savaşını seyreder. Sudan gelen yılanların yenmeleri, Beyazıt'ın denizlere de hâkim olacağı şeklinde yorumlanır.⁴⁰⁹

Tunceli'de, eski inançlarımıza bağlı olarak ev iyesi ile ilgili inançlar yaşamaktadır. Eşikte oturmak, eşiğe basmak iyi karşılanmaz, uğursuzluk getireceğine inanılır. Çünkü eşik, evin içine giriş izni veren ve aynı zamanda giriş sırasında gelene bir eve girmekte olduğunu hatırlatan ilk duraktır. Ev iyesi eşikte olabilir. Onu incitmeden içeri

⁴⁰⁷ B. Ögel, **Türk Mitolojisi, Cilt II**, İstanbul, 1971, s. 336-337.

⁴⁰⁸ Y. Kalafat, “Vatan-İran-Turan Hattı ve Caferî Türklerinde Halk inançları”, **Türk Dünyası Araştırmaları** Haziran 1997, s. 108, sh. 33-101 s. 47.

⁴⁰⁹ J. Schiltberger'in **Türkler ve Tatarlar** Azerbaycan (1394-1427) adlı eserinde “Âdet ve İnanmalar”; A. O. Öztürk, **T.D.T.D.**, Nisan 1997, Sayı 129, s. 54-58.

girmek gerekir. Aksi halde onun hıssımına uğranır. Eve gelin girerken, onun eşiğe basmamasına çok dikkat edilir. Tunceli'de, gelin oğlan evine girerken eşikten atlatılır ve öyle içeri alınır. Bu inanç, Kazak ve Kırgız Türkleri arasında yaşamaktadır. Onlar da, gelini eşiğe basmadan içeri almak için, onu bir keçe/kilim üstüne oturtup çadıra sokarlar.⁴¹⁰

Dadali Türkmenlerindeki inanç içerikli özlü sözlere göre; “Allah ocağını karartsın” “Evin yıkıla” “Ali'nin kılıcına gelesin” “Babanın goruna pislesinler” “Seni ayı sıksın” “Közeyin (köz odunu) güyersin (yeşersin)” ölüm içerikli bu Gargışlar birçok yerde görülebilmektedir. Ocağın yıkılması ölüm temennisi anlamına gelir.

Erlik oğullarından, Karuş Kerey, Kaan, Padis Piy ve Pay Mottir kapı bekçiliği yaparlar, onlara saygı göstermek ve gazaplarından korunmak gerekir.⁴¹¹ Muş çevresinde, gelin kapıdan içeri gireceği zaman kaynana içi su dolu bir küpü yere atarak kırar, su yere dökülür. Su aydınlığı temsil eder. Gürültü ise, gelinin korkuluğunu kaldırır. Suyun yere dökülmesi ile evlilerin hayatının saadet içinde geçeceğine inanılır. Gelin kapıdan sağ ayağını atarken kurban kesilir. Bu hareket, gelinin başına bir kötülük gelmesini önlemek, eve uğur getirmesini sağlamak için yapılır. Bu hareketlerin arkasında da ev iyesini memnun etme fikrinin ve inancının yattığı açıktır.

---

⁴¹⁰ A. İnan, **a.g.e.**, s. 73.

⁴¹¹ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 40.

Gaziantep çevresinde de, gelinin eve girerken eşığe basması iyi sayılmaz. Geline eşik atlatılır. Eğer gelin eşığe basarak içeri girerse, cinlerin hücumuna uğrarmış ve bu da gelinin bağlanması sebep olurmuş.

Elâzığ'da, yeni yapılan evin temeline kurban kanı, eski ayakkabı, tuz, boncuktaşı, nal atılmış. Tuz, ocakta aşın eksik olmaması, para bolluk olması; nal ve pabuç, boncuk ise, nazara karşı korunmak inancı ile atılmış.

Erzurum'da, akşamdan sonra komşuya maya verilmesi uğursuzluk sayılır. Evin bereketinin kaçacağına inanılır.

Sarıkamış'ta, gece evden dışarıya çöp atılmasının, sofa bezi silkelenmesinin uğursuzluk getireceğine inanılır.

Ağrı, Bayburt ve Kars çevresinde, kız evinden haber vermeden, gizlice bir eşya alıp götürmek uğurla ilgili bir inançtır. Oğlan tarafı bu eşyayı uğur getirir inancı ile kız evinden çalar. Bu kızın evindeki bereketin, oğlan tarafına gizlice taşınması ile ilgili bir inancın izleridir.

Nişan ve şerbet günlerinde, ayrılırken kız evinden bir şey alıp çıkmak (erkek tarafı için) Muş çevresinde, kız evinin uğurunun oğlan evine taşınması inancı ile ilişkilidir.

Ağrı'da, komşular birbirine ekşi hamur, anahtar, ateş, tuz, ipliksiz iğne gibi nesneleri ödünç vermezler. Bunun, uğursuzluk getireceğine inanırlar. Bereket ile ilgili inancın kalıntıları, Elâzığ'da bu şekilde devam etmektedir. Aynı inanca bağlı olarak, Diyarbakır'da da, akşamdan sonra, evden dışarı tuz, tencere ve ateş çıkarılmaz, komşuya verilmez.

Muş'ta, gelin kapıdan girerken kapının üstünde yumurta kırılır ve kapı eşiğine yağ sürülür. Böylece eve yeni bir bereket getirilmiş olur.

Urfa'da, sabah erkenden sokak kapısı önüne bir kova su dökülmesinin evin rızkını artıracığına inanılır. Ayrıca yolcunun arkasından kova ile su dökülüp, ayna tutulması yolunun açık olacağına yorumlanır. Kars'ta, definden sonra mezara **su** dökülür. Eskiden, Kars'ta kabir ziyaretine gidilince kaplarla mezara dökülmek için su taşınırdı. Ayrıca, istek- vakti olmadan su ikramının da sevap olduğuna inanılırdı. Evi yuva yapan sıradan bir bina olmaktan çıkaran, döşemesinin tahta arasına sokuşturulan **saç**, çatısına atılan **ilk diş**, direğine bağlanan **göbek bağı**, köşelerinde tütsülen **üzerlik** gibi birtakım uygulamalardır. Anadolu ev sahibi boş olan evine girince de selam verir selamın aleyküm, der. Kişi kendi **ruhu** ile de selamlar. "Selamın aleyküm ey ruhum" der.

2. Ocak, Od / Ateş İyesi

Od, ocak iye veya iyeleri, Türk hayatında mevki işgal eder. Ergenekon'dan çıkmak için Demir Dağ'ı ateş yakıp eriterek yeryüzüne çıkan Türkler⁴¹², bu hâtırayı günümüze kadar yaşatagelmışlerdir. Eski zamanlarda, âyin yaparak ateş etrafında toplanan eski Türkler, demir parçasını ocaktaki ateşte kızdırıp örs üzerinde döverlerdi. Türkler, bu hareketleri ile, kendilerini tekrar yeryüzüne kavuşturan ateşe, şükranlarını sunarlardı. Ocaktaki ateşi sön-

⁴¹² B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1971, Cilt I, s. 59-71.

dürmeyerek, bu tazimi ömür boyu sürdürürlerdi. Ateş, ocak içinde küle gömülerek uyutulurdu. Kül, ateşin koruyucusu, belki de koruyucu iyesi kabul ediliyordu. Külde saklanan, yeniden ateş yakmağa hazır halde saklanan korlara nisbetle, ailede son çocuğa “Kül” adının verildiği sanılmaktadır. “Kül Tigin” ve “Od Çiğın” adlarının da son çocuk oldukları inancı ile ad olarak verildikleri ileri sürülmektedir.⁴¹³

Türkler, od ve ocak iyesine bir saygı işareti olarak üstüne, pis ve kötü şeyler atmaz, bundan sakınırlardı. Söndürmez ve üstüne su dökmezlerdi. Bir bereket ve hayat kaynağı olarak inanılan ateşi Türkler ocaktan dışarı vermeyi uğursuzluk kabul ederlerdi ve başka boydan kişilere asla ateş vermezlerdi.⁴¹⁴

Çuvaş Tengriciliği'nde dinî merasimlerde ateş yakılır.⁴¹⁵ Altay kişi misafirin getirdiği yiyeceği iki ve onun katlarına böler. Od Ene'ye, ateşin ruhuna yiyecek sunar. Yemeğin üzerinden geçmek, atlamak yemeğe saygısızlıktır.⁴¹⁶

Makedonya-Debre yöresi Türklerinde, damat kapacağı (gerdeğe gireceği) zaman kız ve oğlan tarafı “çıra”

⁴¹³ A. Temir, “Türkçe Kül Tigin ve Moğolca Od Çiğın Adları ile İlgili Tartışmalar Üzerine”, **Şükrü Elçin Armağanı**, Ankara, 1983, s. 293-99.

⁴¹⁴ S.Buluç,a.gjn., s. 127.

⁴¹⁵ Y. Kalafat, “Çuvaşistan, Başkurdistan Tataristan” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Nisan 1998 S. 113 sh. 69-88

⁴¹⁶ Y. Kalafat, “Ufa Uluslararası Türkiyat Kurultayı ve İdil-Ural Altay Türk İnançları” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ağustos 1198 s. 115 sh. 21-56

yakarlardı. Damadın sırtına arkadaşları vururlardı. Hoca çiftler için de dua okur. Gelini attan oğlanın babası indirir ve yeni ocağın bereketli olması için sofraya örtüsüne bastırır. Gelinin başının üzerine renk renk takkeler giydirilir ve yüzü renkli tülbentle örtülür. Gelinin başına bir at yuları takılır. Böylece koca ocağında kumanda altına gireceğine inanılır. Bu esnada bir erkek çocuğu gelinin atının altından üç defa geçirilir, bu uygulama ile gelinin ilk çocuğunun erkek olacağına inanılır. At yularlı (gemli) haliyle gelin gerdek odasına götürülür.⁴¹⁷

Kırgız Türkleri, ateş iyesinin sınırsız bir kudrete sahip olduğuna inanır ve ona saygısızlık etmekten kaçınırlardı. Onlar, çıkan yangınların sebebini, ateş iyesinin kızmış olmasına bağlardı.

Kırgızlar lâmbanın gazının bitmesini bekler, onu söndürmezlerdi. Ölünün yakılması hâlinde temizleneceğine inanırlardı.⁴¹⁸

Türk ve Moğol kavimlerinde od iyesi kutsandır. Altay Türklerinin, Öt ezi adını verdikleri ateş iyesi, Yakut Türklerinin inancına göre, gökten inen od/ ateş içinde oturur. Bu ateş, Tanrı Ülgen tarafından yeryüzüne gönderilmiştir.⁴¹⁹

Bizans kaynaklarına göre, Türk kağanını ziyarete gelen elçi, huzura çıkmadan önce, İrtiş'in başında iki ateş arasından geçirilmiş ve temizlenmiştir. Çünkü Türkler,

⁴¹⁷ Y. Kalafat, Makedonya Türkleri, (...) **Erciyes**, Haziran 1998 s. 39.

⁴¹⁸ İbn Fazlan, **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, s. 88-89.

⁴¹⁹ A. İnan, **a.g.e.**, s. 42.

ateşe bir koruyucu iye olarak itibar ederlerdi. Elçinin verdiği bilgilerden, Türklerin ateşe bakarak geleceği öğrenmeye çalıştıklarını, ateş ile fal baktıklarını öğreniyoruz.⁴²⁰ Fala bakılırken kağan adına yakılan ateş önünde kurbanlar kesilir, çıkan alevlerin şekillerine bakarak gelecek yorumlanırdı. Arap kaynaklarına göre, bu ateşte, alevin yeşil renkte olması, yağmur yağacağına, kırmızı alev çıkarması harbe, sarı alev çıkarması hastalığa, kağanın öleceğine, yolculuğa çıkacağına işaret saydirmış.⁴²¹

Orta Asya, Altay ve Sibiry Türkleri arasında, yeni evlenen çiftlerin mesut bir hayat sürmek için ateşe yağ döktükleri görülür. Altay ve Yakut Türkleri yemekten ve içkiden, yerken veya içerken, pay verirler. Altay Türkleri ateşe koyun kurban eder. Her kurbanın kemikleri ve derisini ateşte yakarlar. Yakut Türklerinin inancına göre, ateş, tanrıların kurbanları kabul ettikleri bir kapıdır. Altay Türkleri ateş iyesinin/ruhunun dişi ve otuz ayaklı bir varlık olduğuna inanır. Teleüt Türkleri, ateş iyesine “Ot ene”, Ateş ana adını verirler. Çuvaşlarda ateş iyesi, erkek ve dişi olarak iki tane tasavvur edilir ve inanılır. Birine Ateş ana, diğerine Ateş baba denir.⁴²²

Eski Türk hayatında cesetler, ateşle yakılıp kül hâline getirilirdi. Bunda ateşin herşeyi temizleyeceği inancı

⁴²⁰ Ş. Elçin, “Türklerde Aşık Oyunu ve Bu Oyunla İlgili Âdet ve Ananeler”, **Türk Kültürü Dergisi**, 1986, Sayı 280, s. 497 - 500; **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildirileri)**, Cilt III Ankara, 1987, 5.95-103.

⁴²¹ A. İnan, **a.g.e.**, s. 42-43.

⁴²² A. İnan, **a.g.e.**

rol oynamaktaydı. Böyle bir hareketle, ölenlerin ruhlarının kötülüklerden kurtulacağına, kötü ruhların ondan uzaklaşıp kaçacağına inanılırdı. Bu inanç, Kök Türk, Hazar, Kırgız, Kuman ve Tuna Bulgar Türkleri arasında mevcut olmuştur.⁴²³

Türkler, ateşi kötülüklerden koruyucu, temizleyici gibi gördükleri için, ona karşı saygısızlık gösterenleri cezalandırmışlardır.⁴²⁴ Bıçağı ateşe koymak, sönmüş oduna abdest çözmek, ateşin yanında odun bekletmek yasaktı. Bu suçları işleyenlerin ağır cezaları vardı. Yasağı bilerek veya bilmeyerek ihlâl edenler, kirli ve suç işlemiş oldukları için temizlenmeleri gerekirdi. Önceki durumlarına dönmeleri için, böyle insanların çadırları, çocukları ve bütün eşyaları iki ateş arasından geçirilirdi.⁴²⁵ Beltir Türkleri, ölen kişinin mezarı başına toplanıp sağ yanına büyük bir ateş yakarlardı. Getirdikleri yemeklerden ve içkiden birer miktar bu ateşin üzerine dökerlerdi.⁴²⁶ Bu ölenin ruhu göğe çıkarken, ışığın ona yol göstermesi, yolunu aydınlatması için ateşe attıkları saçılardı.

Türklerde kağanlık sülâle kurucusu ilk atanın, ateşi bulduğuna inanılır.⁴²⁷ Mutasavvıflar arasında da buna benzer bir kanaat, yine Türklerin ilk atalarından olduğu bili-

---

⁴²³ Türkler, ölümler için gece ateş yakarlardı. Bunu, ruhlar göğe yükselirken yollarını bulsunlar, diye yaparlardı. E. Esin, bu konuda mum yakıldığından söz eder. Bk. E. Esin, **a.g.e.**, s. 20.

⁴²⁴ İbn Fazlan, **a.g.e.**, s. 117-127.

⁴²⁵ S.Buluç, **a.g.e.**, s.127.

⁴²⁶ İbn Fazlan, **a.g.e.**, s. 127.

⁴²⁷ S. Divitçioğlu, **a.g.e.**, s. 127.

nen Oğuz Kağan ile ilgilidir. Bu görüşe göre, ilk ateşi yakan ve ilk yemeği pişiren Hz. İbrahim Peygamber, esasen Oğuz Kağan'ın kendisidir.⁴²⁸ Tanrı, her kavme elçi gönderdi buyruğu çerçevesinde meseleye yaklaşılsa, gerek bu yaklaşım; gerekse, Kök Türk çağından önceleri Türk hayatında var olduğu anlaşılan göğe çekilip, kut, ülük, buyruk alma inancı farklı biçimlerde ortaya çıkan bir benzerliği karşımıza getirmektedir. Tek Tanrı şuuruna erken zamanlarda ulaşan Türk hayatında Tengri'nin elçisi Yalavaç'lar, daha doğrusu resul vasfındaki kağanlar bulunmuş olamaz mı? Eğer yok ise, bu şuurun ve idrakin erken zamanlarda Türk hayatında yer alması da, o günkü cemiyetin mantık seviyesini gösteren mükemmel bir ölçüttür. Oğuz Kağan'ın ağzının ateşe benzetilmesinin bir sebebini, ateş bulmasına yoran görüşlere bugün de rastlanmaktadır.⁴²⁹

Ocak'ın mukaddesliği, ocağın tütürülmesi ve ocağı koruma görevinin küçük kardeşe verilmesi Türk hayatında önemli rol oynar. Bengü Taş yazıtlarında, tehlike anında, eb'in korunması görevi Kül Tigin'e verilmiştir.⁴³⁰ Demek ki, ocak küçük çocuğa bırakılan en mukaddes ata mirası sayılmaktadır. Onu korumak, sürdürmek küçük çocuğa aittir. Savaşta Bilge Kağan'a ölüm değseydi, eb'i koruyan Kül Tigin, ocağın tütmesini de sağlayacaktı.

⁴²⁸ S. U. Çavuşoğlu, **Tasavvuf Notları**, İzmit, 1988, s. 1150 (Teksirdir).

⁴²⁹ B.Ögel, **a.g.e.**, s. 51.

⁴³⁰ M. Ergin, **Orhun Abideleri**, s. 75.

Od/Ateş'le ilgili halk inançlarının büyük bir bölümü aynı zamanda Odperest/Ateşperestlikle ilgilidir. Ateşperestliğin İslâmiyet'le örtüşen ve örtüşmeyen uzantılarını Hârezm, Azerbaycan, Afganistan, İran ve merkezî Uluğ Türkistan'da gördüğümüz gibi, Anadolu'da da görmekteyiz. İslâmiyet Uluğ Türkistan'a gelince Zerdüşizm bölgenin büyük ölçüde hâkim inancı idi. Anadolu insanının bir kısmı bu dini tanıyarak göç edip gelmiş iken, bir kısmı da Anadolu'da tanınmıştı. Türkmenistan'da olduğu gibi Anadolu'da halk tababeti, Anadolu halk edebiyatı, bazı halk inançları ve mevsimlik bereket törenleri, İslâmiyet'e rağmen, bu eski dinin izleri ile varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bununla birlikte, Gök Tanrı inanç sisteminin ritüelleri ile Zerdüşizm'e ait olanlar pek içiçedirler. Zerdüşiler, tekerlemelerinde âdeta Huda ile yüzleşircesine “Şaman Od/Şaman Ateşi”nden atlamakta ve fakat Za'zlar'a sığınmaktadırlar.⁴³¹ Her iki inançta Od'un fonksiyonu farklıdır. Zerdüşizm-Ataperestlik'te Ateş adeta tapınılandır. Od-Ateş somuttur. Madde olarak cisim olarak vardır. Daha ziyade “**bereket**” içeriklidir. Atlı göçebe bozkır medeniyetinde Gök Tengri inanç sisteminde, Kamizm'de Od-Ateş soyuttur. Paklayıcı bir kùltürdür. Her iki inanç sisteminin coğrafyası büyük ölçüde örtüştükleri için Türk halk inançlarında her ikisinin izleri vardır. Türk İnanç kùltüründe, mitolojik muhtevalı ateş, tanrı veya tanrıça değildir. Daha ziyade kendine mahsus bir ruhtur veya ateşin

---

⁴³¹ İlyasova Kurbancemal, “Şaman Od-Oldum Şad”, **Türk Dünyası Tarih ve Kùltür Dergisi**, Ağustos 1998, s.140. sh. 39-41.

de ruhu vardır. “Eski Türklerde gökten inen ateş Göktanrının oğlu idi. Altay efsanelerine göre ateşi Tanrı Ülgen’in gökteki üç kızı bulmuştur. Dualarında ateşin güneş ve aydan ayrılmış olduğunu söylerler.”⁴³²

Araştırma yaptığımız yörede, ocağa, oda/ateşe bağlı pek çok pratik vardır. Bunlar, çoğunlukla ya yukarıda zikrettiklerimizin yaşayan benzerleri yahut değişerek devam eden şekilleridir. Biz, burada, bazılarını örnek olarak vermek istiyoruz. Meselâ, Tunceli çevresinde ocağa karşı and içilir, kurban kesilir ve nezir edilir.

Diyarbakır’da, ateş, ocağa su dökülerek söndürülmez. Erzincan’daki bir pratik temizlik ve koruyuculukla ilgilidir. Ayrıca göz değmesine uğradığına inanılan kişi için ateşe tuz atılır. Yedi kez tekrarlanan bu olayda gözü o kişiye dokunanların adları sayılır ve yedincisinde tüm kötü gözler kargınır.

Hakkârî’de, evin herhangi bir tarafına kül dökmek iyi karşılanmaz: o eve uğursuzluk geleceğine ve evin felâkete uğrayacağına inanılır. Gaziantep’te, ateşe atılan kâğıt ve paçavralar ile bazı hastalara tütsü yapıldığı söylenmektedir. Burada da ateşin bir temizleyici, kötülüklerden koruyucu olduğu inancı varlığını sürdürmektedir.

Erzurum ve Şenkaya çevresinde, ocağın üzerinde duran sacayağının ayaklarından yukarı kıvılcımlar yükselirse, ertesi gün havanın güzel olacağına inanılır. Ayrıca, buralarda, ocağın üzerinde sacayağı boş bekletilemez.

⁴³² Ufuk Takvul “Türk Kültüründe Ateş Kültü”, *Kırım Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık, 1993 s. 5 sh. 34-37.

Çünkü boş kalırsa, ocağın ölü suyu kaynatmak için beklediğini söylerler. Bir başka inanç da, ilk gelen gelinle ilgilidir. Eve ilk defa ayak basan gelin, o an ocağa doğru bakarsa, kaynanası ölmüştür.

Kars ve Şenkaya çevresinde, ocağın üzerinde kaynayan sütü gelinler taşıyıp ateşe dökünce, kaynanaları, onlara üzülmelerini söyler. Çünkü, dökülen kısmın “meleklerin” hakkı olduğuna inanılır. Burada ocak ve od iyesinin, melek ile değiştiğini görmekteyiz. Ancak, inanç devam etmektedir. Ocakta yemek pişirmeden önce ateşe saçılı olarak tuz ve şeker atılması gerektiği inancı, Kars ve çevresinde yaşamaktadır.

Od- Ocak ilişkisi, Ocak - Ev ilişkileri ve Ocak-Şifa ilişkileri, tamamen aynı şey olmamakla beraber, kendi içlerinde bir bütün oluşturur. Halktaki inanca göre Hacıbektaş Veli Kasabasındaki Beyaz Dut ağacı Ahmet Yesevi Ocağından fırlatılmış cırağdan oluşmuştur.

Ayrıca bilhassa Balkanlarda Türk soylu olmayan halk kesimlerinin Türk İslam Kültürü ile tanış olmaları ocaklar vasıtasıyla olmuştur. Misyon taşıma ve misyon yenileme itibarıyla ocakların beheri adeta zamanın halk üniversiteleri ve beher görevlisi de profesörü idiler.

Tercan'da, çocuk sahibi olabilmek için Karayakup ve Divriği'de Hasan Paşa, Tortum'da Güvit Ocaklarına gidilir. Bayburt'ta, 1930'lu yıllarda vefat eden Alay Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi, “Sarılık Ocağı” olarak bilinir. Kerkük'deki Pasavan ailesi de Sarılık Ocağı'dır. Zara'da, ocağın külü ocağın dışına taşarsa, yağmur yağacağına inanılır. Sarıkamış'ta, genç

kızlar kısmetlerini belirlemek için fal bakarlarken, su ve nişan yüzüğünün yanı sıra ocaktan henüz alınmış kül kullanılır.

Dereköy düğünlerinde, düğünün disiplinini sağlayan seçkin kimseye “Ocak Başı” denir.

Ocaklar, Karıncalık ve Kumru Ocağı, Dağlama ve Alazlama Ocağı, Uçuk Ocağı, Sarılık Ocağı, Ahsun (Efsun / Afsun) Ocağı, Sehil / Sihir, Büyü, Tılsım Ocağı, Nazar Değmesi ve Kurşun Dökme Ocağı gibi sıralanabilirken; nazar, gözle, sözle ve nefesle değebilmektedir. Nazardan korunabilmek için tehdit oluşturan kişilerden uzak durmak, nazarlık taşımak, tütsülemek, muska-hamail taşımak gerekirken; nazarın tedavisi için tütsüleme ve kurşun dökme yöntemleri seçilir. Ayrıca, Sıtma Ocağı, Dalak Ocağı, İnme/ Fela / Yel Ocağı gibi ocakların varlığı da bilinmektedir.⁴³³ **Kurşun döktürme** günümüzde şehir merkezlerinde de yaygın durumdadır. 1994-95 yıllarının Firdevs Bacı’sı ünlülerin kurşun dökücüsü idi.⁴³⁴

Akkışlada hastalar “**tuz çevirme**” ile tedavi edilirler. Bu işi bilen bir kadın avucuna bir miktar tuz alır hastanın başında dolandırarak okur. Bu esnada esner ise çok veya az hasta olduğuna inanılır.⁴³⁵

Tuz Türk kültürlü halklarda diğer benzeri bazı kültürlerde olduğu gibi ana dili farklılığına bakmaksızın bu coğrafyanın ortak inançlarındandır. Çok kere nazar ve bere-

⁴³³ Rıfat Araş, a.g.e. N

⁴³⁴ “Ünlülerin Kurşun Dökücüsü Firdevs Bacı” **Aktüel**, 27 Ocak - 02 Şubat 1994, S: 134, s. 44-46

⁴³⁵ A. Uğur, **a.g.e.** sh. 37

ket inanç motifleri ile birlikte gündeme gelir. Etrafında kült oluşmuş, ateş, güneş, ekmek, üzerlik ve benzerleri ile birlikte anılır. Bu süreç Muhammediyattan önce başlamış İslamî dönemde bu dinin renklerine de bürünmüştür⁴³⁶

Yediuyurlar'a ait olduklarına inanırlar Anadolu ve Azerbaycan Türk coğrafyasında birçok kutsal mekan vardır. Halk bu mağaralardaki kaya kavuğundan geçmek, duvarına çivi çakmak, sızan suyundan istifade etmek, etrafındaki ağaç ve çalılara adak bezi bağlamak, duvarlarına adak taşı yapıştırmak suretiyle; şifa, kısmet, rızık gibi dileklerin olmasını umar.

Ocak ile ilgili inançları sözlü kültürün her alanından örneklemek mümkündür Değişebilen ana dillerine rağmen Ateş Türk kültürlü halklarda da düştüğü yakıyor. Türk kültür coğrafyasının her kesiminde de erkeği ölen aile için sönük ocak veya ailenin erkeyi için ocağın direği deniliyor. Anadolu'nun her yöresinde çocuksuz aile için kör ocak tanımı yapılıyor. Buralarda da egzama için, siğil için, bayılmalı hastalıklar için ocaklara gidiliyor. Buralarda da yalvaran kimse tarafından yalvardığı kimseye "ocağına düşmüşüm" deniyor. Bu kültürün yapıcısı ve sahibi olanların tümünde de yanan ocak ateşine pislik atılmıyor veya gece komşuya ocaktan çıkarılmış ateş verilmiyor.⁴³⁷

⁴³⁶ Yaşar Kalafat, "Van Gölü Havzası Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Tuz İnancı" **V. Van Gölü Sempozyumu**, Van 2009

⁴³⁷ Yaşar Kalafat, "Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/ateş/Ocak İyesi" **Uluslararası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi 20-21 Kasım 2008**; <http://KanalKultur.com> 01.12.2008

3. Ağıl / Ahır İyesi

Eski Türk hayatında hayvancılık, koyun ve at besleme önemli bir yer tutardı. Çobanların ve sürülerin koruyucuları olduğuna inanılırdı. Koruyucu iyeler inancı Türkler arasında günümüze kadar ulaşmıştır. Türklerin yaşadığı hemen her yerde bu inancın izlerine rastlamak mümkündür. Volga Türkleri arasında bu iyeye, Abzar Öyesi adı verilir. Bu iye, ağılın koruyucusudur. Her ağılın bir koruyucusu vardır. Evin sahipleri veya ağılın sahipleri, onu memnun etmezlerse, hayvan sürülerinin başına her türlü felâket gelebilir, diye inanılır. Anadolu yöresinde ve araştırma sahamızda da buna benzer inanç pratiklerine rastlanmıştır. Bu iyelere benzer kurban kesildiği, süt sacı edildiği tespit edilmiştir. Anadolu'da, bu iye memnun edilmezse, ahırda bulunan hayvanları rahatsız edeceğine, zarar vereceğine inanılır.⁴³⁸

Rize çevresinde, ahır iyesinin bir taçlı karayılan olduğuna inanılır ve bir tas içinde onun için ahır duvarına süt bırakılır. Böylece, onun, ne kendisinin ve ne de başka yılanların hayvanları rahatsız etmeyeceğine inanılır. Çünkü memnun kalan yılan, yabancı yılanların girmesine mâni olurmuş.

Yakut Türkleri, ağıl iyesini memnun etmek için kurban keserlermiş. Onu memnun etmek için kurban kesildiğini bildirmek amacıyla, kesilen hayvanın postu, ağılın/ahırın içine gömülürmüş. Kars'ta özel hallerde kesilen kurbanın postu, ahırın kapısına içten gerilerek çivile-

⁴³⁸ S.Buluç, **a.g.m.**, s. 125-126.

nir.⁴³⁹ Doğu Anadolu'da halk inançlarında kuvvetli bir Şahmaran miti vardır.⁴⁴⁰

Türk halk inançlarında atın özel bir konumu vardır. Doğum esnasında hamile kadın kara iyelerden erkek atın kişnemesi, erkek atın kırk çıkıncaya kadar Alkarısı'na karşı koruyucu olması, kırk baskını olmuş çocuklar için at nalından yardım almaları, at nalının nazarlık olarak insan ve anbarlarda kullanılması, at kafasından aynı amaçla tarlalarda istifade edilmesi, at kılında da bu tür koruyucu gücün olduğuna inanılması, atda görünmeyenlere karşı koruyucu bir evsafın olduğunu düşündürüyor. Bu özellikleri ile at halk inançlarımızda bizi mitolojimize götüren bir kültür kodu olmaktadır. Biz bu kodu doğumun evvelinde, esnasında ve sonrasında da gözleyebiliriz. Nitekim atlar için dahi kitabeli mezarlar yapılmakta, çocuk hastalarının tedavisinde bu mezarlardan şifa umulmaktadır. Tasavvuf bilginlerine göre, atların da kendi aralarında yüce ruhlu olanları vardır ve onlar da kendi âlemlerinde keşif sahibidirler.

Eski Türklerde olduğu gibi, günümüzde de at, evliliğin her safhasında inanç muhtevalı değerlerle yüklüdür. Genç kızların kismetlerinin açılması için yaptıkları at ile ilgili bazı uygulamaları, gelinin ayağının uğurlu olması, zifaf gecesi büyülenmemesi için at ile ilgili yapılan tatbikatlar, Hızır'ın atlı düşünülmüş olması, at sürülerini koruyan

---

⁴³⁹ S.Buluç, **a.g.m.** s. 126.

⁴⁴⁰ Esma Şimşek, "Bir Olağan Üstü Varlığın Yaratılış Miti Şahmaran", **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Kayseri 1995, s. 333 - 338.

Abzar Öyesi (iyesi)nin varlığına inanılması, atla miraca çıkmış oluşu, Kam'ın atının oluşu ve benzeri hususlar, evlilik döneminde de atın halk inançlarında mistik, sufistik, mitolojik bir öge olduğu kanaatini kuvvetlendiriyor.

At, Türklerin hayatında, ölüm safhasında da inanç yüklü bir faktördür. Sahibi ölen at yemekten içmekten kesilir. At, sahibinin öleceğini acı acı kışneyerek haber verebilir. Attan kurban kesilir. Atın kemiğinden fala bakılır. Etinden büyü yapılabilir. Sahibi, ölümünden sonra ihtiyaçları arasında atını da yanında ister ve onunla birlikte aynı mezara gömülür. Yas anında insanların saç ve atların kuyruk örüyü kesilir. Efsanevî atlar, sudan sır alarak çıkar ve sırra karışıp kaybolabilirler. Atların, halk inançlarında kökü derinliklere varan mahiyetleri vardır.⁴⁴¹ Atların asaletine inanılır. Diğer hayvanlardan Atların farklılığı kabul edilir. “At, attır olamaz, bunda asla şek, katır çifte atar, zira babası eşek” denir.

Er sahiptir. O, ocağın sahibidir, Ocağın, odun, kutsal toprağın sahibidir. Kutsal yurdun sahibidir. Sahibi olduğu için toprak kutsaldır. Bu sahiplik göçülüp gidildikten sonra kalanlarla birlikte devam eder. Er İslamiyetten sonra, Muhammedcik/Mehmetçiktir.

Erlik mutlak olanın nazarında, hak edilmekle elde edilir ve kaybedilebilir. Bu bir nevi kut bulmaktır. Kişi gayreti ve törenin vecibelerine uygunluğu nispetinde er olur, olabilir ancak er olarak ölebilmek ve er olarak kalabilmek

⁴⁴¹ Y. Kalafat, “Orta Toroslarda Türk Halk İnançlarında AT”, **Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri**, 1996 Alanya.

erliğini muhafaza edebilmek de cehti ister, cehti gerektirir. Mutlak olan ki, Alan da O'dur veren de O'dur. Kut'un edinilmesinde ve yitirilmesinde uyulması gereken belirlenmiş kuralları vardır. Bu kurallar arasında cinsiyet, dil, din ve benzeri farklılıklar yoktur, bunlar ölçü değildir.

Er tiplemesinin geçmişten gelen ve halen yaşamakta olan birikimi mevcuttur. Bu hali ile erin çözümleyici özellikleri itibariyle irdelenip, onun, oluşturulacak görevde kaynak oluşturması sağlanabilir.⁴⁴²

V. KİŞİOĞLU, APA / ATA, ARVAK / ARBAK (RUH)

1. Kişioğlu

Türk inanç sisteminde Türkler, Bozkurt'tan türemiş olarak gösterilir.⁴⁴³ Çin yıllıkları Türk kavimlerini, Türkleri kurttan türemiş diye kaydeder. Bu inancın, Türk mitolojisindeki izleri mevcuttur. Ancak, bu ikinci kez bir çoğalmanın işaretidir. Ergenekon efsanesinde olduğu gibi, Türkler bir savaşta yok edilmek istenirken, bir dişi kurdun kurtardığı bir Türk genci ile birleşmesinden çoğalmışlardır. Bu üreme ve dişi kurt motifi, tabiatıyla semboliktir. Buradaki dişi kurt, Bozkurt donuna / kılığına girmiş ve

---

⁴⁴² Yaşar Kalafat, "Türk Mistik Kültüründe 'Er' veya Halk Kültürümüzde 'Er Tipleme'si', **VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, 26-30 Haziran 2006**, Gaziantep.

⁴⁴³ Kurt'tan türeyiş efsaneleri için bk. B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1971, Cilt I, s. 13-57.

düşmanlardan böylece kendini ve yaralı Türk gencini korumuş bir Türk kızı, kadın kam olabilir.⁴⁴⁴

En eski Türk yazılı vesikaları olan Kök Türk çağı Bengü Taş yazıtlarında, kişiöğlunun yaradılışı ile ilgili kayıt mevcuttur. Burada, kastedilen kişiöğlü, insandır. Çünkü, ifade şöyledir: “Üze kök tengri aşka yağız bir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlmda üze eçüm apam Bumın Kağan İstemi Kağan olur-mış” (Kül Tiğin, Doğu cephesi). Bu ifadede, yer ve gök kılınduktan sonra kişiöğlü yaradıldığı⁴⁴⁵ inancı açıkça vurgulanmaktadır. Türk de, kişiöğlü Tengri tarafından yaradıldığında yaradılmıştır. Türk'e göre bu Tanrı yukardadır ve Türk'ü koruyucudur. Bu yüzden bir sıfatı da Türk Tengrisi'dir. Çünkü o Türk milleti yok olmasın, millet olsun diye; ıduk “yir-sub”, Ötüken Yış, Kögmen sahipsiz kalmasın diye onlara kağan göndermiştir. Kağanlara, halkı nasıl yönetmeleri gerektiği konusunda göğe çekip buyruk, kut, ülük, küç ve bilik verip geri göndermiş ve onları korumuştur. Ancak koruyan Tengri, azan milleti ve beyleri de gerektiğinde cezalandırmıştır.⁴⁴⁶ Beceriksiz kağanlardan verdiği kutu geri almıştır.

Kişiöğlunun yaradılışı ile ilgili yaradılış efsanelerinin taşıdığı inançlar bir yana, insanın Tanrı tarafından yaradıldığı, gücün ve talihin onun tarafından verildiği

---

⁴⁴⁴ E. Esin, **a.g.e.**, s. 44.

⁴⁴⁵ M. Ergin, **a.g.e.**, s. 67.

⁴⁴⁶ M. Ergin, **a.g.e.**, s. 91.

inancı. İslâmiyet'le uyum içinde görünmektedir.⁴⁴⁷ Hatta **Küç** ve **Kut** ile **Ülüş** çevresinde beliren Türk kader kavramı da İslâmî kader inancı ile bir anlamda buluşmaktadır.

Tabiatıyla, gerek Çin kaynaklarında ve gerekse Türk mitolojisinde yer alan kurt'tan türeme hangi anlama girebilir veya gelebilir diye muhakeme yürüttüğümüzde, yaşayan kamlık hayatına bakmamız gerektiğini gördük.⁴⁴⁸ Kamlar, kötü ruh ya da kara iyeler ile mücadele ederken çeşitli hayvan donlarına girdiğini, onlarla konuştuğunu, onları korkutmağa çalıştığını söyler. Her kam'ın bir iekyla'sı, yardımcı ana ruhu vardır. Onlar vasıtasıyla duyar, işitir ve görürler. Bunlar at, öküz, kartal ve kurt gibi hayvanlar olabilir. Ancak, kamlar, hem dişi ve hem de kadınlardan olabiliyor. Başlangıçta, çocukların koruyucusu Umay'a nisbetle kadın kamlar da bu işlerle uğraşıyor olabilir. Nitekim kurttan türeme, dişi kurttan türeme şeklinde görülür. Dolayısıyla, olayı, kadın kamın kurt donuna girmesi biçiminde yorumlamamız ve Ana Kam'ın bu sıfatla düşmanlarını korkutup, türeyenleri koruduğu ve böylece çoğalmayı sağladığı anlaşılmalıdır. İslâmî devrede de, velî, eren ve evliya mertebesinde kabul edilen insanların don değiştirerek seyahat ettikleri, zaman ve mekânı aştık-

⁴⁴⁷ A.Y. Ocak, **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri**, Ankara, 1984, s. 11.

⁴⁴⁸ Dorlusz Cihchocki, "Türk Mitolojisinde Kurt-Ana Sembolüne Dair", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 1985, Sayı 37, s. 117-130. Baybars Gülensoy, "Türklerde Kurt Amblemi", **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Kayseri, 1995, s. 227-28.

ları inancı yaşamıştır. Bugün bu inançların bir kısmı devam etmektedir.⁴⁴⁹

İnsanın can / tın ve etöz'den olduğu-inancı, onun aynı zamanda iye gibi bir bedene, bir dona girdiği inancını da beraberinde getirmektedir. Ata ruhu inancı da bunun bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu iye, bazen şeytana uyuyor ve kara iyelerin buyruğuna giriyor. Bu durumda, her türlü kötülüğü yapabiliyor. Kişi, kimi zaman tın'ının Erlik tarafından buyruk altına alındığını farketmez; kimi zaman farkedebilir. Göz dokunması, göz değmesi, uğur ve uğursuzluk gibi inançların kaynağında başlangıçtaki bu tür inanç rol oynamaktadır. Bu yüzden koruyucu tedbirler alınır. Göz değmesinden Tanrı'ya sığınıldığını sembolize eden mavi boncuk, kamların koruyucu iyelerini sembolize eden kurt dişi, derisi vesâir kullanılır. Kimi insanlar, gözlerinin insanlara dokunduğunun farkındadırlar. Bu yüzden, beğendikleri canlı veya cansız bir şeye baktıkları zaman, “**tu, tu, tu.**” diye üç kez o yöne doğru tükürür gibi yaparlar. Hareket, içinde varlığım bildiği kara iyeyi şaşırtmaya yönelik bir davranıştır.

“Tu, tu, tu” denilerek korunma tarzı, dikkati çekme-se de, halk inançlarımızda yaygın bir uygulamadır. Koşarken düşen çocuğun düştüğü yere bilhassa olay güneş battıktan sonra olmuşsa bu uygulama yapılır. Nazar almış bir kimseyi okuyan nefesi kuvvetli kimse efsunlarken ve cin çarpmasına uğramış birisi parpılanırken “tu, tu”lama yapı-

⁴⁴⁹ A.Y. Ocak, **Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri**, Ankara 1983 s. 69-72.

lır. Keza kötü iyelerden korunmak maksadıyla güneş battıktan sonra evin eşiğinden dışarı bilhassa sıcak su döken kimse “Destur bismillah” derken “tu, tu, tu”lama da yapar. Bu uygulamada âdeta gayp âlemine karşı bir korunma vardır.⁴⁵⁰

Akkışla’da kimin nazar ettiğini öğrenmek için **sağ** veya **şeb** denilen şey ateşe atılır. Şeb eridikten sonra bir şekle benzer, şeb’i döken eriyiyi okuyarak nazar edeni tesbit edebilir⁴⁵¹ inancı vardır. Bu uygulamayı **Kurşun Dökme** ve **Mum Dökme**’de de görüyoruz.

Kara iyelerden biri olarak kabul edilen nazar, kişiöğ-lunun bizzat kendinden kaynaklanır. Gözler vasıtası ile, bakışlarla nazar edildiği kanaati hâkim ise de, kişiöğlü görmeden de, duyarak ve tadararak da nazar edebilir. Hatta muhayyilesini kullanarak da nazara sebep olabilir. Çok kaliteli bir gıda maddesi veya ambarı doldurduğu duyulan bir mahsul nazar olabilir. Nazar canlı ve cansız varlıklara yönelik olabilirken, nazara karşı en fazla bebeklerin korunmaya ihtiyacı olduğuna inanılır. Anadolu eskiler nazar değmesine **isabet ül ayn**, göz deymesi derler ve gidermek için tuz yakarlardı. Buna “**tuz patlatma**” denirdi. “Bin yiyenin olsun, bir diyenin olmasın” denirdi. “**dilleme**” nazara yol açar inancı vardı. “Aç mezarı yoktur. Genç mezarı çoktur” denir. Gençler daha çok nazar alırlar. Bazı yörelerde de kara

⁴⁵⁰ Yaşar Kalafat, “Gök Tanrı İnancından Günümüze Kadar Efsunlama (tu, tu, tu) Uygulamaları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 69, s. 50-57.

⁴⁵¹ A. Uğur, **a.g.e.** sh. 37.

iyeye “**çirkin**” denir. Efsaneye göre; hünerli çoban öylesine bir kaval çalar ki **tuz** verilmiş davar-koyun sudan su içmeden geçer. Etkili olabilmek, tesir altına alabilmenin derecesini belirtmek için söylenilir. Tuz yalamış koyunun sudan alıkonulması çok zordur. Suyu çok arzular.

Yörede göz değmesi ile ilgili pratikler, nazar değmesi şeklinde yaygındır. Özellikle çocukları korumak için pek çok nazarlık uygulaması yörede gözlenmiştir. Çalışmamızın doğum ile ilgili kısmında bu konuda gerekli örnekler verilmiştir. Burada, insanın uğurlu veya uğursuz olduğu inancıyla ilgili, yörede gördüğümüz birkaç pratiği sunmak istiyoruz. Çukurova’da “**şeknazar**” inancı vardır. Şeknazarlar uğursuz ve nazar tehlikesi olan kimselerdir.. Böyle kimseler geldiğinde besmele çekilip dua okunur.⁴⁵²

Manas Destanı’nda Kökütey Han evlâtlığına sünnet düğünü yaptırınca, çocuğun başına nazardan korumak için puhu kuşunun tüyünü taktırır. Çocuğun “**Baş Sadakası**” olarak her gün altı teke, dört oğlak kurban kestirir. Anadolu’da bazı sünnet keplerine tüy takılır. Ayrıca tüy düğünlerde kız ve gelinlerin kofık ve taçlarına takılır. Kanaatimizce, gelin ve kızların baş süslerinin yukarıya doğru uzaması, yukarıda varlığına inanılan ilâhî güce ulaşma arzusundan olabilir. Sünnetlerde kurban kesilerek kazanın belânın defedilmesi inancı inceleme yaptığımız bölgede de yaşamaktadır.

Araştırma yaptığımız yörede yaygın olan bu örneklerden Kars çevresinde cereyan edenlerine bizzat tanık olmuşumdur. Burada, kadınlar bir işe başlayacakları zaman

⁴⁵² Halil Atılğan, **Murta Folkloru**, Ankara, 2002 sh. 23.

üzerlerine dışardan gelenler olursa, o gün işlerinin gidişine göre. gelen kimseleri uğurlu veya uğursuz şeklinde sınırlar. Kadınlar, el örgüsü örerken, oda kapısından içeri giren kadının ayağı uğurlu ise, işlemin veya örgünün çabuk biteceğine inanırlar. Erzurum'da ise, ayağı yeğin kimselerin işe başladıklarında eve uğramaları temenni edilir. Böyle birinin eve uğraması ile işin çabuk biteceği sanılır.

Muş'ta, eve koşarak gelen ve içeri giren, başlanan bir iş üstüne misafir olmuşsa, o işin tez biteceğine inanılır. Aksi halde, o kişinin ayağı uğursuz sayılmış. Kars'ta, tesadüfen eve giren erkeklerin ayağının, kadınlardan daha uğurlu geldiğine inanılır. Erzincan ve Van çevresinde bir işe başlayacak kişi, eğer bir çocuğu üç kere koşturup kendisine her defasında “kolay gelsin” dedirtirse, meselâ, örgüsünü tez bitireceğine veya açtığı hamurun çabuk mayalanacağına inanılır. Bu tür kadın ve erkeğe dayalı uğur inancı hayatın her safhasında yer alan faaliyetler için aynıdır. Ticaret, tarım ve benzeri işler gibi... İmece yoluyla hazırlanan işlerde de insanlar, uğur veya bereket getirdiğine inanılan kimseleri, başlanan işin içine katmak veya en azından onların da ellerinin işe değmesini sağlamak isterler. Bu inanca Iğdır, Kars, Ağrı, Sivas, Van ve Erzurum çevrelerinde sıkça tesadüf edilir.

Kişioğlunda olduğuna inanılan bu kuvveyi Türk destanlarında da görebilmekteyiz. Manas'da, Semetey karısı Ayçörek'e şunları söyler: “Eski akıllı adamlar derlerdi ki, Alpların önüne kadın çıksa uğursuzluk işaretidir... Yolunu kesme” Anadolu'da “erkeğin uğuru kesilmez”, “iki kadın arasından geçilmez”, “iki adaşın arasında farkına

varmadan oturan kimse niyet tutar” inançları vardır. Manas'da Kanıkey'in gözkapağının seyirmesi uğursuz, kötü bir olayın habercisi olarak algılanır. Anadolu'da sağ göz seyirir ise **uğur**, sol göz seyirir ise **uğursuzluk** alâmeti sayılır. Kişinin **kirpiğinin** birşey tutması ona hediye geleceği şeklinde yorumlanır. Yüzün **sağ** tarafı yanar ise veya sağ kulak çınlar ise, kişinin lehinde konuşulduğuna, yüzün **sol** yanı ateşlenir veya sol kulak çınlar ise, kişininaleyhinde konuşulduğuna inanılır. Manas'da “Ayak bastığı yerde ot bitmez Zalim... Tanrı belasını versin”, Anadolu'da “Cünüp kimsenin, zalimin, uğursuzun bastığı yerde ot bitmez” inancı vardır. Abdestli olmak Türk kültüründe önemli bir yer tutar. Ciddi işe abdestli başlanır, abdestli olarak evden çıkılır. Önemli kararların alınacağı toplantıya abdestli katılır. Yatağa abdestli girilir. Hasta ziyareti abdestli yapılır. Bazı anneler abdestli bebeklerine süt emzirtir veya abdest alarak yemek yaparlar.

Karanlık adam, çekinilen adamdır. Onda çekinilmeye yol açan bir güç vardır. Ancak, bu hayra delâlet eden bir güç değildir. Ama güçtür.

Karanın Dağıstan Türkleri arasındaki bir karşılığı da temiz, hamarat, tertipli, işini bilir, engel tanımaz, yılmaz, zorlukları yenendir. “Benim kara kızım” diyen bir anne, kızının güçlü, kuvvetli, acar olduğundan bahsetmiş olur.

Irak Türkmenlerinde kara gözlü kuzu tanımı, hem sevimliliği ve hem de cesareti anlatır. Kara gözlü yiğit, kara gözlü yavrucuğum örneklerinde olduğu gibi. Nitekim Türkiye'de yaman çocuk, yaman adam, acar, iş bitirici,

mücadeleci; Özbekistan'da, tehlikeli, beter, tutarsız anlamındadır. Kontur gibi görünen bu anlamların derinliğinde ortaklık vardır.

Ozan Edip Kerküklü,
“Kara bahtım
Dağlarda kara bahtım ,
Ya senin şom talihin
Ya benim kara bahtım”

Derken, kişiöğlunun kendisi ile birlikte varlığı sürdürülen bir kuvve veya o kuvvenin tezahürünü anlatıyordu. Anadolu'da “Esselamunaleyküm ya ruhum Ey ruhum sana selam olsun” denir.

Türk halk inançları itibariyle kişiöğlunda özel bir “kuvve” vardır. Veya “kuvve” içeren varlıklar arasında kişiöğluna da kuvve verilmiştir. Diğer kuvve merkezleri itibariyle kişiöğlunun sıralaması nedir, bunu sağlıklı bilemiyoruz. Ancak kişiöğlunun bu gücü ile çevresini farklı dozlarda olumlu ve olumsuz etkileyebildiğini biliyoruz. Ayrıca diğer kuvve muhtevalı varlıklardan etkilenebildiğimi de biliyoruz. Bu arada kişiöğlunda bu kuvvenin cinsiyete, yaşa, sağlık durumuna göre artıp eksildiğini, bilhassa lohusalık dönemi gibi hallerde özel hassasiyet arz ettiğini de halk inançlarında gözleyebiliyoruz.⁴⁵³

Üç cins insan vardır. Bunlardan bir kısmı ekmek gibidir, her gün aranır. Bir kısmı ilaç gibidir, ihtiyaç olunca

---

⁴⁵³ Y. Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Giresun Yöresi Örnekleri ile Kişiöğlü”, **I. Giresun Sempozyumu**, 18-19 Haziran 1994, Giresun.

aranılır. Bir kısmı mikrop gibidir, o gelir sizi bulur ondan kaçarsınız.

Halk inançlarında, kişi her organı ile günah işleyip yanlış yapabilir. Mesela harama bakan göz “**göz zinası**” işlemiş olur. Töbe edilip af dilenince “herhangi organımla her ne günah işledim ise” diye belirtilir. Keza organların ayrı ayrı kişi üzerinde hakları vardır. Onlarla **hayır** da **şer** de işlenebilir. Bu arada “**Dilin zekâtı** ise hayır söz söylemesidir” inancı vardır. Bu inancın derinliklerinde Hz. Muhammed’in şu hadisi vardır. “Her sabah bütün uzuvlar yalvararak derler ki: Bizim hakkımızı gözetmekte, Allah’tan kork, kötüt söz söyleme, bizi ateşte yakma! Bizim dine uyup uymamamız senin sebebinledir. Sen doğru olursan biz de doğru oluruz. Sen eğri olursan biz de eğri oluruz.”

2. Apa / Ata ve Arvak / Arbak

Eski Türklerde, atalara karşı saygı duyulur, sözlerine kulak verilir ve tecrübelerine güvenilirdi. Aile düzeninde ata / baba, otoritesi, gücü ve koruyuculuğu ile soyun çoğalmasını ve büyümesini sağlardı.⁴⁵⁴ Devlet hayatında babanın rolünü Kağan yüklenirdi. Nitekim Bengü Taş kitabelerinde bunu açıkça görmekteyiz. Orada, kağanların aç milleti tok etmek için nasıl gece - gündüz durmadan çalışıp uğraştıkları sıkça vurgulanır.⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 93.

⁴⁵⁵ M. Ergin, **a.g.e.**, s. 71; M. And, “Anadolu Halk Ağıt Kültürü ve Günümüzde Ağıt”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi**, Ankara, 1981; A.B. Alptekin, “Fırat Havzasında Tesbit Edilen Ağıtlar-

Kars'ta, ataya hürmetin ve ona bağlı dilenen bir dileğin yerine getirilmesi gereğine inanılır. Meselâ, ata sağ ise, “Atanın başı hakkı için”; ölmüşse, “Atanın ruhu için” şeklinde, insanlar birbirinden bir şeyin yapılmasını veya yerine getirilmesini isteyince, buna uyarlar. Bu pratiklerde de, ata ruhuna olan inancın etkinliği açıkça görülmektedir. Yörede de bu inancın yaygın olduğu gözlenmiştir. Ata ruhlarına Türkler muhtelif adlar vermiştir: Arvak, Arbak, Tös bunlardan bir kaçıdır.⁴⁵⁶ Ata ruhlarını bu alt adlardan biri ile anarak, tazim gösterirlerdi.⁴⁵⁷

İslâmiyet'te, anne ve babaya iyilik Allah'a imandan sonra en önemli bir emir olarak bildirilmiştir.

Altay Türkleri'ne göre, insanın bir “tın”ı vardır. Bu tın/ruh, ölüm sırasında ağızdan çıkıp gider. Kimi zaman bu tının, insan vücudundan, bedeni yırtarak çıkıp gittiğine ve bunu yaparken çıkardığı seslerin işitildiğine inanılır.⁴⁵⁸

Kimi araştırmacılar, Türk inancında tın ile canın farklı kavramları ifade ettiğini ileri sürer. Onlara göre bu iki kavram, daha sonraki zamanlarda birleşmiştir.⁴⁵⁹

Buryat Türkleri, sağaltılan hastanın titremelerini, bedenden daha önce ayrılmış olan ruhun geriye dönüşüne bağlarlar. Ruh, bedene tekrar girdiği zaman, kişi bu cins

---

rın Türk Kültürü İçindeki Yeri”, **Fırat Havzası II. Folklor ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri** 1987, Elazığ, 1989, s. 7-23.

⁴⁵⁶ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 97.

⁴⁵⁷ A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, s. 268-73.

⁴⁵⁸ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 176-77.

⁴⁵⁹ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Cilt II, İstanbul, 1971, s. 116-136.

titremelere uğrarmış. Ruhu bedenden ayırma veya ayrılması sırasında da vücut yine bu tür titremeler geçirirmiş.⁴⁶⁰

Erzurum'da, tedavi için yatırın yanında yatırılan saralı hasta titreyerek kendine gelir. Kars'ta, trans hâlindeki büyü bozucular bayılarak büyüü bozarlar. Titreyerek kendilerine gelirler.

Altay Türkleri uyuyan insanları uyandırmaz. Uyurken uyandırmayı da tehlikeli sayarlar. Uyuyan kişi, kendisi uyanmalıdır. Çünkü uyku sırasında bedenden ayrılan ruh, dışardan uyandırma sırasında, tekrar bedene girebilme fırsatı bulamayabilir. Böyle bir durum, o kişi için tehlikeli olabilir, ölebilir. Onun için, ruha rahatça bedene geri dönme fırsatı sağlamak amacıyla, uyuyanın uyanmasını beklemek en doğru davranış diye inanılır.

Kars yöresinde mezar, mezarlık ve türbe türünden mekânlar, parmak uzatarak gösterilmez. Bunu yapanın çarpılacağına inanılır. Çocuklara, parmak ile bu tür yerleri göstermeleri hâlinde, parmaklarını ısırp, ayaklan ile hafif ezmek suretiyle acı çekmeleri telkin edilirdi.

Ruh'/tın yeryüzüne don değiştirerek dönebilirdi. Bu inanç, Türklerin soylarını muhtelif canlılara bağlamalarına yol açmıştır. Daha önce de temas ettiğimiz gibi, Türklerin, kurttan türemesi inancı bunun bir tezahürüdür.⁴⁶¹ Bu yüzden kurda karşı Türkler, tarih boyunca büyük hürmet

⁴⁶⁰ S.Buluç, **a.g.m.**, s. 130.

⁴⁶¹ B. Ögel, **a.g.e.**, s. 12-38; D.W. Eberhard, **a.g.e.**, s. 67; E. Esin, "Böri", **I. Millî Türkoloji Kongresi (Tebliğler)**, İstanbul, 1989.

göstermişlerdir. Bu hürmet, son zamanlara kadar, Anadolu Türkleri arasında da devam etmiştir.⁴⁶² Kars'ta, uyuyan veya dalgın insanın aniden uyarılması hâlinde bir şeye uğrayacağına, çarpılacağına inanılır. Aynı şekilde, **kayın** ağacından türediklerine inanan Uygur Türkleri de, bu ağaca karşı büyük hürmet beslemişlerdir.⁴⁶³ Ata ruhlarını temsil eden canlılar, ağaç (veya bitki) ve hayvanlar, parmakla gösterilmez. Böyle yapılırsa, ata ruhlarının incineceği, öfkeleneyeceği düşünülür ve bundan korkulur.⁴⁶⁴ Bu yüzden, onları memnun etmek için varlıklarını sürdürdükleri canlılara kimse dokunmaz, kurban kesmez ve etinden yemez.

Yakut Türkleri, kartalı yaralamayı ve öldürmeyi büyük günâh kabul ederler. Eğer bir kartal tesadüfen bir av tuzağına düşmüşse, ona ataları gibi hürmet ederler. Ölmüşse, ölülerine yaptıkları gibi, onun kayın ağacının kabuğuna sarıp bir ağaca asarlardı. Böylece, cesedinin ayakta kalmasını sağlayarak ruhunun rahat etmesini

---

⁴⁶² K. Yund, "Türklerin Kutlu Ağacı Kayın (Huş) Adı Üzerine", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı 120, s. 1260-1264.

⁴⁶³ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1971, Cilt I, s. 88-97.

⁴⁶⁴ Ruhlardan sakınmak için kaçınılan hayvan isimleri hakkında bk. T. Akpınar, "Ağza Alınması Yasak Sözcükler", **İş, Türkiye İş Bankası İç Yayın Organı**, 1979, Sayı 153, s. 13-18; ruhlardan aile fertlerini korumak için aile fertlerine uygulanan hitap şekli için bk. K. Toygar, "Eşlerin Birbirlerine Hitap, Birbirlerinden Bahsetme (Gıyap) Sözlere", **Türk Folkloru**, 1984, Sayı 55, s. 3-5; N. Taner, «Anadolu'da Kadınların Erkeklerine Taktıkları Adlar», **Türk Folkloru**, 1984, S. 60, s. 18-21.

sağlardı. Ata ruhunun gazabından bu şekilde korunacaklarına inanırlardı.⁴⁶⁵

Kars'ta, Angut diye bilinen Karabatak'ı andıran bir kuş vardır. Bu kuşun etinin yenilmesinin ve avlanmasının felâket getireceğine inanılırdı.

Türkler arasında, kimi boylar, Kuğu kuşundan indiklerine inanır ve bu yüzden ona hürmet gösterirler.⁴⁶⁶ Altay Türkleri arasında bu Türklere Kuğu kişi denmektedir.⁴⁶⁷

Siirt, Tunceli, Adıyaman ve Elâzığ gibi vilayetlerde, yılın Temmuz ve Ağustos aylarında bayramlık elbiselerini giyip topluca ormana giderek **meşe** ve **ardıç** ağaçları arasında dolaşırlar, gruplar hâlinde ilâhiler ve dualar okurlar, adaklar ve kurbanlar sunarak ağaç dallarına çaput bağlarlar.⁴⁶⁸

İslâmı devrede de ata mezarlarını ziyaret, onlara hürmet gösterme, mezarları koruma devam ediyor. Ayrıca, güçlükler karşısında onlardan medet olacağı inancı da sürmektedir. Evliya, ermiş, velî ve benzeri adlar altında ziyaret edilen ata mezarları, türbeler, çaresiz kalmış insanların bir ümit kapısı olarak eski fonksiyonunu korumaktadır. Doğu Anadolu yöresinde, bu türden sayısız ziyaret yeri mevcuttur. Adıyaman'da; Çıplak, Hacı Yusuf, Zeynel Abidin, Sofraz, Erzurum'da; Güvit, Bacı - Kardeş,

⁴⁶⁵ Türklerin inancına göre, Tengri tarafından yeryüzüne gönderilen ilk kam, kartal biçimindedir. Kartal ile ilgili bk. B. Ögel, **a.g.e.** s. 585-595.

⁴⁶⁶ E. Esin, **a.g.e.**, s. 24. Buradaki kayıta, Türklerin atalarından I-chi-ni-shi-tu'nun bir oğlu kuğu şekline girmiştir.

⁴⁶⁷ S. Çağadaş, "Türk Halk Edebiyatında Kuğu Kuşu", I. **Milletlerarası Türkoloji Kongresi (Tebliğler)**, İstanbul, 1979, s. 311-321.

⁴⁶⁸ A.Y. Ocak, **a.g.e.**, s. 81.

Güzelbaba, Büyük Tabaktepe, Gökbaba, Arapdede, Huribaba, Köse Hasan, Güreşken Baba, Horasan Baba, Ardiç, Cilligöl, Kavaktepe, Korsor, Üryan Baba, Şenyurt, Dumlu Baba, Kancıyan, Sarıkamış'ta; Ağbaba, Aşkale'de; Huykesen, Ulus Hatun, Elazığ'da; Fethi Ahmet Baba, Darrende'de; Somuncu Baba, Hakkâri'de; Gülerek Baba, Ağrı'da Şalveren, Tutak'ta; Kızkapan, Diyarbakır'da; Veysel Gani, Mardin'de; Sultan Şeyhrnuz bunlardan bazılarıdır.⁴⁶⁹ Samsun yöresinde; İsa Baba, Kılıç Dede, Şeyh Seyyid Kutbiddin, Uzun Gelin, Alibey Dede, **Kutsal Ağaçlar**, Temre Dedesi, Dervişin Pınarı, Türbe Deresi de bunlardır.⁴⁷⁰

Damal Dadalı Türkmenlerinde “**Yatır**” yoktur. “**Ziyaretler**” vardır. Bunlardan Ziyaret Tepesi Eski kılıcı yol ayrımındadır. Halk buradan geçerken taşlarını öper ve buraya para bırakır **çaput** bağlarlar. Diğer bir Ziyaret Tepe'de Damal'ın karşısındadır. Ulu-kutlu gecelerde Cuma akşamları buradan “**ışık**” geldiğine inanılır. **Delikli Taş Ziyareti** de keza kutsal bir mekândır. Kıtık olmasın yağmur yağsın diye burada kurban kesilir.

Türk inancına göre, çiftbaşı **Kartal** göğün direği üzerinde tünemekteydi.⁴⁷¹ Kartal, daha önce de ifade edildiği gibi, Türk inanç sisteminde hem ilk kam'ı hem de ulu yaratıcıyı sembolize etmektedir. Anadolu Selçuklu Türkleri

⁴⁶⁹ Z. Başar, a.g.e. (Bu eserin muhtelif sahifelerinde). N. Kakoğlu, “Seyyit Garip Musa Ocağı”, **Tarih ve Toplum**, 1989, Sayı 61, s. 22-29.

⁴⁷⁰ B. Şişman. **a.g.e.**

⁴⁷¹ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul 1971, Cilt II, s. 158-60.

zamanında pek çok mimarî esere bu motif işlenmiştir.⁴⁷² Ayrıca, kam'ın yaptığı âyin sırasında kartala bağlı hareketlerin, yörede rastlanan kartal oyunu ile yaşadığı görülmektedir. Kartal oyunu veya dansı, Siirt'te, "Harahuşta", Şanlıurfa, Adıyaman ve Bingöl çevresinde, "Karakuşane" şeklinde ifade edilir. Uygur Türkleri kartala Hara Huş, yani Kara Kuş demektir. **Karakuş**, kartalın bir diğer adıdır.⁴⁷³ Kara - Kuş oyununa Hınıs'da "Yarkuşta" oyunu denir.

Hayvan benzetmeli halk oyunları ile eski dinî merasimler arasındaki müşterekliği gösteren tesbitlerimiz, araştırma plânımızın dışında tutulmuştur. Biz bu çalışmamızda bazı kaynakların zikredilmesi ile yetineceğiz.⁴⁷⁴

Ata ruhlarına gösterilen saygının bir nişanesi de, onlara muayyen zamanlarda kurbanlar sunmak, onların yaşadığına inanılan ata mağaralarını ziyaret etmek şeklinde görülmür. Bu tür hareketlerle onların ruhları memnun edilmeye, rızaları kazanılmaya çalışılır.⁴⁷⁵ Bu davranışların, Türkler arasında, değişik kalıplar ve renkler içinde görünseler bile, İslâmiyet'ten sonra devam ettiğini görmekteyiz.

⁴⁷² O. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, 3. baskı, İstanbul, 1980, s. 390. İ. Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara, 1980, s. 20-21. Ali Sürür, "Türk Süsleme Sanatlarında Kuş Motifi ve Tekstil Sanatlarımızdaki Yeri", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi**, 7 Mayıs 1991, Antalya.

⁴⁷³ C. Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, 1968, s. 81.

⁴⁷⁴ C. Demirsipahı, **Türk Halk Oyunları**, Ankara, 1975; S. Y. Ataman, **Türk Halk Oyunları**, İstanbul, 1977; A. Çakır, "Halk Oyunlarında Hayvan Motifleri Üzerinde Bir Atlas Denemesi", **Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt III, s. 81-93.

⁴⁷⁵ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 90-91.

Bazı Türk boylarında, ölülerin kızma, kıskanma hâlinde veya başka bir sebeple, dostlarını ve hayattayken sevdiklerini beraberinde götürmek istediklerine inanılır. Bunun dışında da ölülerin ruhlarının birtakım işler yaptığına inanılır. Meselâ, Teleütler, ölünün, ölümü sırasında çevresinde olup biteni işittiğine, gördüğüne inanır. Dolayısıyla, ölenin yakınları, onu memnun etmek için, kendisinden övgü ile söz eder ve bu şekilde onu memnun etmeye çalışır. Sibiryâ Türkleri ölü görmesin diye, gözlerine veya yüzüne bir post veya balık derisi yahut bez parçası örterlermiş. Yörede de bu pratiğe rastlanır. Kars ve Ağrı çevresinde ölünün gözleri açıksa, elle kapatılır. Erzurum'da ise, bu durumda bir bez örtülür. Göz açık ölmenin sebebi, bu çevrede, ölünün görmek istediği birine hasret gittiğine yorulur.

Kazak - Kırgızlar, ölü ruhunun takibinden kurtulmak ve ondan korunmak için, onu şaşırtmaya çalışırlar. Bunun için, bir cenaze görür görmez hemen atlarına binip koştururlar ve süratle geri dönüş hareketleri yaparlar ve bu yolla onu şaşırttıklarını sanırlar.⁴⁷⁶

Kars'ta ve Muş'ta, bir ölünün aleyhinde konuşulunca "Toprak haber götürmesin" denilmesine ihtiyaç duyulur. Genç bir kimse kaybettiği bir yakınından bahsedince onu dinleyen büyükleri "Toprakları kadar yaşasın" derler. Erzurum, Kars ve Malatya'da, bir ölüden bahsederken "Rahmetli sağ iken beni çok severdi, artık sevmesin" de-

---

⁴⁷⁶ A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 176-200; S. Buluç, *a.g.m.*, s. 365-71.

nir. Ölünün sevgisinin devam ettiği kişinin de öleceğine inanılır. Böyle söylenilerek korunmuş olunur.

Ölü ruhlarından korunmak isteyen Yakut Türkleri, mezardan dönerken yol üstünde ateş yakıp üzerinden atlarlar. Ateşi, ölü ruhuna karşı bir koruyucu kabul eden Yakut Türkleri, böylece onun takibinden kurtulabileceklerine inanırlar.⁴⁷⁷

Türkler, ayrıca, mezara ölüyü götürdükleri vasıtaların kullanılması hususunda da, muhtelif davranışlar gösterirler. Meselâ, Teleütler ve Yakutlar, ölüyü taşıdıkları aracı (kayık, araba, kızak) mezarlıkta hemen yakarlar. Beltir ve Sagay Türkleri, aracı üç gün yaşadıkları mahallin dışında tutarlar. Ayrıca, ölünün yanına konan silâhlar, Yakut Türklerinde parçalanır. Böylece, onun bu silâhlarla geri gelip zarar vermesi önlenmiş olur.⁴⁷⁸

Trabzon'da, cenazeyi definden dönen cemaat, evlerine, mezarlığa gittikleri yoldan değil, başka yollar takip ederek dönerler. Sarıkamış'ta ise, cenaze defininden dönen kimse evine girmeden ellerine muhakkak su döker.

VI. KAM / ŞAMAN / OYUN / OZAN

Türk inanç sisteminde Tanrı, yardımcı iyeler, yer ve gök ile yeraltı iyeleri, arbak/ruhlar insanların hayatı üzerinde, yaşayışlarında mühim rol oynarlar, insanlarla bu olağanüstü varlıklar arasında köprü görevi yapan, onlardan haber getiren ve insanların onlarla arasını iyileştiren

⁴⁷⁷ S. Buluç, **a.g.m.**

⁴⁷⁸ S. Buluç, **a.g.m.**

kişilere, eski Türkler muhtelif adlar vermiştir. Kam, ozan, oyun, baksı gibi adlar, bunların bir kısmıdır.⁴⁷⁹

Kam / Şaman kavramlarının ihtiva ettiği fonksiyonlar araştırıldığında, bunların birden çok olduğu dikkati çekmiştir. Büyücü, dinî pratiklerin uygulayıcısı, doktor / hekim, arabulucu, şâir ve müzisyen gibi çeşitli fonksiyonları kişiliğinde birleştiren bu tip, iyeler vasıtasıyla gizli ve olağanüstü güçlerle irtibat kuracak bir kapasiteye sahip, diye kabul edilirdi.⁴⁸⁰ Tengri ile temasa geçebilecek derecede güçlü kişiler olduklarına inanılan kamlar, kimi zaman Tanrı'dan insanlara mesajlar da getirirlerdi. A. Ocak, onların bu tornası gerçekleştirirken inzivaya çekilme hâlleri ile, İslâm velîlerinin riyazâta çekilirken yaptıkları arasında görülen benzerliğe dikkati çeker.⁴⁸¹ Eski Türk İnanç Sistemine Şamanizm demek hem eksik hem de yanlış olur. Kamizme gelince din adına işlev yapandan hareket edilecek ise Kamizm denilmesi daha ekvel olur ancak, bu hocaizm, mollaizm gibi bir anlam taşır ki Tengricilik sadece Kam etrafında oluşmamıştır. Kam belki din görevlisi iken, Şaman daha ziyade ruhlar merkezli bir işlev yapıyordu.

Kamlık gücü ve kabiliyeti soydan gelme mistik bir karakter taşır. Kamlık, öğrenme yolu ile elde edilemez. Aday, kamlık geleneğine mahsus gizli bilgileri edinmek

⁴⁷⁹ A. İnan, **a.g.e.**, s. 168-169; W. Radloff, **Sibirya'dan**, İstanbul, 1956, Cilt II, Kısım I, s. 3-75.

⁴⁸⁰ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 88-90.

⁴⁸¹ A.Y. Ocak, **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri**, Ankara, 1984, s. 7-14.

mecburiyetindedir. Kam olması mukadder olan kimse, bunu hissettiği andan itibaren insan içinden çıkıp gider, ıssız ormanlara çekilir. Çılgınlık belirtileri gösterir, ateşe ve suya dalıp çıkar, çok uzun bir azap/acı çekme devresi yaşar. Sembolik ölümler içinde görünür. Bu devreyi aşan kam adayı, geri dönüp gelir. Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasında kamın elbiseleri, giyim (kisve), tuş (külâh) (veya börk), kuka ve kuşaktan ibarettir. Aday geri döndükten sonra, bunları giyinince, kam olma işlemlerini tamamlamış olur. Bunları, bir sembolik at ile davul tamamlar. Kam, çoğu zaman bu at ile uçar. Tengri'nin huzuruna yükselir. Göklerde ve yeraltında dolaşır, seyahat eder.⁴⁸² Elinde kutu, eşya cinsinden bir asa veya alaca değnek bulunur. Ayrıca davulları da beraberindedir. Genç kamlar, davul yerine yanlarına küçük bir yay, ya da kayın ağacından bir sopa alırlar. Kam, vecd hâlinde bir kişi için alkış (dua) kılsa da Tanrı'nın hükmüyle, iradesiyle seçilir.⁴⁸³

Çuvaş Tengricilik inancında, din adamlığını temsilen ayinleri idare eden kimseye “**Macaver**” denir. Macaver, en bilgili kişidir. Ekin zamanı bereket ayinlerini idare eder, evliliklerde merasime nezaret eder, gelecekte haber alabilir, gök bilimi için ona başvurulur. Macaver'in mutlaka Çuvaş olması gerekir. Macaver adayı, İdil Nehri boylarına iner ve orada haç yapar, su kutsal ve kible doğu-

⁴⁸² A. İnan, **a.g.e.**, s. 79.

⁴⁸³ A. Donuk, “Türk Devletlerinde Kutsiyetin Kaynakları”; S. Başer, **Türk Münevverinin Müşterek Fikir ve İnanç Zemini**, İstanbul, 1988, s. 137-154.

dur.⁴⁸⁴ **Agtıyan** (Akdin)de kam ölünce toprağa gömülmez. Kamın türbesi toprağın üzerinde olmalı. Cesedi sapa bir yerdeki ulu bir ağaca sarılır. Ölmüş kamın atmosferi insanları hasta edebileceği için kamtit (Kam Ağacı) denilen bu ağaçlardan uzak durulmalıdır.⁴⁸⁵

Kağanların tahta çıkışı ile ilgili biniş töreni hakkında Emel Esin, dikkati çekici bilgiler vermektedir. Bilgilere göre, tören ıduk sayılan bir ırmak boyunda (**yaşıl oğuz**) hazırlanır. Yeni seçilecek kağana, ancak en büyük mertebelik Kök-Türk kağanlarının hakkı olan böri başlı bayrak, davul ve borularla iki tekerlekli hükümdarlık kağnısı teslim edilirdi. Kağan, beyler tarafından bir keçe kilim üzerinde havaya kaldırılıyor ve kâinatı sembolize eden kağanlık otağı etrafında dokuz kez döndürülüyordu. Her dönüş tamamlandıkça, merasimde yer alanlar, kağanın önünde eğiliyorlardı. Dokuzuncu dönüş tamamlanınca, kağan biniş törenine ata binerek başlar ve otağ etrafını döner ve dokuzuncu dönüşten sonra bir ipek örtü ile kağanın boğazı sıkılır ve cezbe hâline getirilirdi. Kendisine kaç yıl hüküm süreceği sorulurdu.⁴⁸⁶ Kök Türk yazıtlarında Tengri, kağan tensip ettiklerini töpüsünden tutup yukarı kaldırır, kut, küç, ülük ve yarlık verip kişiöğlü üzre tayin eder. Bilge Tonyukuk yazıtında da Tengri'nin ağzından aktarı-

⁴⁸⁴ Yaşar Kalafat, "Çuvaşıstan-Başkurdistan-Tataristan Gezi Notları ve Çuvaşıstan'da Tengricilik", **Türk Dünyası Araştırmaları** Nisan 1998 s.113. sh.69-88 Ankara. 1998.

⁴⁸⁵ Y. Kalafat, "Ufa Uluslararası Türkiyat" **Türk Dünyası Araştırmaları**, s.115,sh.21-56

⁴⁸⁶ E. Esin, **a.g.e.**, s. 79.

lan bir mesaj vardır.⁴⁸⁷ Bu mesajın kişiöğluna töpüsünden tutulup yukarı, göğe çekilen kağana Tengri tarafından iletilmiş olacağı son derece tabiidir. Bu bağlamda gelecekte söz etmesi açısından kağanların hem resul, hem de din adamı kam vasıflarını taşıdığını düşünmek yanlış olmaz. Kamların sembolik atlarla göğe yükselişleri, kağanların cezbeyle girerek atla otağ etrafında dolaşmaları, töpülerinden tutulup göğe kaldırılmaları, sembolik boğma hareketi ile kişiöğullarına has haletlerinin öldürülmesi ve Tengri'nin verdiği kut, ülük, küç ve yarlık ile geri dönmesi ve hükmetmesi, Tengri'nin kendisine verdiği görev çerçevesinde hareket etmesi, onun olağanüstü bir mâhiyete sahip olduğunu göstermeye yeter. Bu vasıfta bir kağanda kamlara mahsus gücün de olması tabiidir. Kağanlık işaretlerini almak için Tengri tarafından töpüsünden tutulup yukarı çekilen aday, aynı zamanda huzura da kabul edilmiş olmalıdır. Kam, sembolik atlarıyla göğe çıkarak, yanlarında getirdikleri kurbanı da Tengri'ye sunarlardı. İslâm'da da, Miraç, Burak adlı at ile gerçekleşmedi mi? Kök Türkler'in kağanlarını bir peygamber gibi olmasa bile, bir resul gibi düşünmüş olabilecekleri mantık dışı değildir. Tek Tanrı inancına eriştikleri hakkında birçok bilim adamı birbirine benzer ifadelerde birleşmektedir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ M. Ergin, **a.g.e.**, s. 91. Mesaj şöyle: “Tengri anca timiş: erinç: Kan birlim kanmğın kodup biçikding. İçikdük üçün Tengri ölütmüş erinç..” (ET, B2, 3).

⁴⁸⁸ S. Divitçioğlu, **a.g.e.**; E. Esin, **ag.e.**; B. Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, 1988; Mübahat Türker Küyel, “Bilge Kağan (Bir Filozof Arhont) mudur” ?**Onbirinci Türk Tarih Kong-**

Kam tipinin davul ile tuttuğu tempoya bağlı dans ederek cezbeye girmesi hâli ile İslâmî tarikatlarda görülen ayinlerdeki cezbeye giriş ve vecd hâli aynı şekilde tezahür etmektedir.⁴⁸⁹ Çile çekme ve kisve kuşanmalar arasında da bir benzerlik göze çarpmaktadır. Musiki ile cezbeye girme, vecd hâline geçme, bir kam için, iyilerle temas kurma anının en uç noktasıdır. Tarikatlarda da. Şeyhin def, davul veya ayakla verdiği tempo ve ritm içinde, “Hû” deyip halkaya giren, dönen, dans eden canların / dervişlerin cezbeye girmeleri ve vecd hâlinde dönmeleri ile ruhların birliği kurması da. en uç nokfaya erişildiğinde gerçekleşir.⁴⁹⁰ Dünyaya dönüş de. Yine şeyhin vereceği tempo ile sağla-

---

resi; 5-6 Eylül 1990. Ankara; Harun Güngör, “Uygur Kağan Unvanlarında Kün ve Ay Kavramlarının Kullanışı”. **Onbirinci Türk Tarih Kongresi**, 5-6 Eylül 1990.

⁴⁸⁹ R.O. Güvenç, “Arılık Alanında Türk insanı ve Türk Musikisi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1985, Sayı 34. s. 216/221; R. Kalender, “Ruh Hastalıkları Tedavisinde Musiki” **Beşinci Milletlerarası Türkbirliği Kongresi**, 24.9.1985, İstanbul. B. Ögel. “Halk Müziği Araştırmaları”. **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi**, Ankara. 1987, Cilt III, s. 201-205; M. Özbek, “Urfa Yöresinde Dinî Halk Musikisi Yapısı ve Özellikleri”. **Birinci Millî Türkoloji Kongresi**, İstanbul.

⁴⁹⁰ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971, Cilt II, s. 108-110; A. Yaşar Ocak, **Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul, 1983. s. 200-201; **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri**, Ankara. 1984. s. 27-35; N. Gözaydın, “Ölü ve Ölüm Efsanelerinde Yeniden Dünyaya Dönüş Motifi Üzerine”. **V. Millî Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 1985.

nır ve ruhlar, tekrar yeryüzüne dönüp bedenleri ile bütünleşir. Kam da, yeryüzüne dönüşünde aynı yolu izler.⁴⁹¹

Yakut Türkleri arasında erkek kamlar için **Oyun**, kadın kamlar için ise, **Ödegen** adları kullanılır. Moğol kavimleri erkek kam yerine hem Şaman, hem de Böge sözlerini kullanır. Buryatlar ve Kalmuklar **Bö** adını tercih eder.⁴⁹² Bö sözünün, bugün Anadolu Türkleri arasında, korkutmak amacıyla kullanılması dikkati çekicidir. Bö, böcü şekillerinde rastlanan ve kullanılan korkutma sözleri, acaba bu tipin Anadolu'da Moğollardan kalma izleri midir? İslâmî devrede, kılığı ve kıyafeti, görünümü ile korkutucu ve ürkütücü bir tip tasavvur edilmesi, onu, zamanımıza kadar bu şekilde yaşatmış olabilir.

Sibirya Türkleri arasındaki inanca göre, Tanrı, insanları kötülüklerden korumak üzere, onlara **kartal** gönderir. Ancak, insanlar, kartalın dilinden anlamazlar. Bunun üzerine kartal, dil meselesini çözmesi için Tanrı'dan yardım ister. Tanrı, ilk rastlayacağı insana kamlık, yani oyun kudretini devretmesini buyurur. Kartal, ağaç altında uyuyan bir kadına rastlar ve onunla ilişki kurar. Kadın, kartaldan hamile kalır. Ondan doğan çocuk ise, ilk kam / oyun olur.⁴⁹³

Yakut Türkleri arasında da, ilk kamın dünyaya inişle ilgili kartal motifine rastlanmaktadır. Onlara göre ilk kam / oyun, yeryüzüne kartallar tarafından indirilmiştir.

⁴⁹¹ M. Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, 1961, s. 196; M. Eröz, **Türkiye'de Alevilik - Bektaşilik**, İstanbul, 1977, s. 278-83.

⁴⁹² S. Buluç, **a.g.y.**, s. 43.

⁴⁹³ S. Buluç, "Şamanizm", **a.g.m.** S. I, s. 44.

İnanışa göre, kam veya oyun olması mukadder olan bir çocuğun ruhunu bir kartal yer ve sonra güneydoğuya doğru uçar. Ortasında bir **kayın ağacı** ve bir karaçam bulunan bir dağ ormanına ulaşır. Kartal, bu iki ağaçtan birine konar, yumurtalar ve yavruyu atar. Yumurtadan bir çocuk çıkar ve onu ağacın altındaki çayıra / otların üstüne bırakır. Çocuğu, burada yabanî hayvanlar korur ve büyütür. İlk kamı / oyunu doğuranın ve yeryüzüne getirenin kartal olduğuna inanan Yakut Türkleri, bu hayvanı mukaddes kabul eder ve hürmet gösterirler.⁴⁹⁴

Sibirya Türkleri, **Kaz, Karabatak** adlı kuşların kamların ruhunu taşıdığına inanır.⁴⁹⁵ Onların inancına göre, kam, bu kuş ile sembolik yeraltı ve gökyüzü seyahatlerini yaparmış. Bugün de bazı tarikatlarda belirli hayvanların özel yeri vardır.⁴⁹⁶

Doğan, Sungur, Lâçin, Baykara gibi hayvan türlerine ait Dede Korkut'ta geçen insan isimlerinin bölgede de yaşadığını görmekteyiz.⁴⁹⁷ Eski Türklerde yaygın olan **Töz** arasındaki kartal, sincap gibi hayvanlar⁴⁹⁸ bölgedeki hayvan taklitli köy oyunlarında fonksiyon değişimine uğraya-

---

⁴⁹⁴ S. Buluç, **a.g.y.**, s. 44.

⁴⁹⁵ S. Buluç, **a.g.m.**, s. 173.

⁴⁹⁶ B. Noyan, "Bektaşilikte Dokunulmayan Hayvanlar", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1972, Sayı 279, s.6439.

⁴⁹⁷ F. Sümer, "Dede Korkut Destanlarındaki Bazı Kuşlar Hakkında", **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri (Bildiriler)**, Ankara, 1974, s. 155.

⁴⁹⁸ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 45.

rak yaşamaktadırlar.⁴⁹⁹Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'nde ismi geçen hayvanlar⁵⁰⁰ Kars'ta yaşamaktadırlar.⁵⁰¹ Bunlar eski inançlarımızın hatıralarıdır.⁵⁰²

Kamların tın/ruhu, kendi soyuna mensuplara ölüm-den sonra da yardım etme gücüne ve kudretine sahiptir. Bu kudret, sadece kam soyuna aittir. Bu kudret, babadan oğula intikal edermiş. Kam bu kudreti temsil eden bir davul ve ata ruhu yardımıyla, Yir-Sub iyelerini çağırıp yapacağı işi için yardımlarını istemiş ve bazen onları, bunu yapmaya zorlarmış.⁵⁰³

Kamlık ve kamlarla ilgili yaşayan inanç ve pratikler, günümüzde Sibiry Türkleri ve Kore halkı içinde varlığını sürdürmektedir.⁵⁰⁴

Biz Eski inanç Sisteminde ruhlar âlemi hiyerarşisinde görevlendirilmiş veya görev edinmiş bazı ruhların gö-

⁴⁹⁹ M.R. Gazimihal, "Hayvan Taklit Edici Oyunlar", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1961, Sayı 147,s.2523-24.

⁵⁰⁰ T. Temelkuran, "Türklerin Kullandıkları Takvimler ve Batı Miladî Takvimin Kabulü", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1971, Sayı 50, s. 19-23.

⁵⁰¹ M. Kırzioğlu, "Kars İlinde Yerli Halk Takvimi Deyimleri Üzerine", **Folklor Postası**, 1945, Sayı 9, s. 9.

⁵⁰² C. Öztelli, "Eski İnançların Bugünkü İzleri", **I. Uluslararası, Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1961, s. 196; M. Eröz, **Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik**, İstanbul, 1977. s. 278-83.

⁵⁰³ S. Buluç, **a.g.y.**, Sayı 2, s. 66-67.

⁵⁰⁴ C. Özönder, "Türk ve Kore Halk İnançları Arasındaki Benzerlik", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt IV s. 245-256

mül bulundukları toprakların müdafaasında da hizmet verdikleri fikrine özel şartlarda itibar edeyoruz⁵⁰⁵

⁵⁰⁵ Yaşar Kalafat, "XIII. Yüzyıldan-XXI. Yüzyıla Türkmen Fikir Hayatında 'Şemşeddin Zahabi Muhammed Gaymaz Türkmen' Tiplemesinin Düşündürdükleri" **Shamsuddin Sammseddin Zahabi Muhammed Gzmaz Türkmen Famaus Scientist of East, National Cultural Centre of TurkmenistanZahabi** 25-27 Şubat 2009 (Türk halk kültüründe Türk kültür coğrafyasının diğer halklarında olduğu gibi "**ata ruhu**" kültü vardır. Buna göre bu dünyadan göçmüş ecdat ile yaşayan nesiller arasında süren bir bağ vardır. Muhammedî İslâm'da fazla yeri olmadığı görüşlerinin hâkim olduğu bu inanç zamanla İslamileşmiştir. Ölmüş anne veya babasını rüyasını gören kimse onların rahmet istediklerine inanır, görülen rüyalar anlamlandırılır. Geçmişlerin ruhu için Kur'an-ı Kerim okunur veya sadaka verilir. Bu inanç başka bir formatta devlet felsefesinde de göze çarpar. Savaşta düşmanla çatışan Türk kültürlü halk, tanımadığı ulu bir zatın bir ağsakalın kendisine yardım ettiğini görür. Bu inanç Eski Türk İnanç Sistemi'ndeki kutsal **Yer-Su**'nun iyesi ve **Anamaygıl** bağlantılıdır. Esasen **sılayı rahim** inancı ile de bu inancın bağlantısı üzerinde durulabilir. Ata mezarlarına karşı gösterilen saygısızlığın savaş sebebi sayıldığı, Oğuz Kağan ile ilgili efsanevi anlatılarda da yer almış ve inanç günümüze kadar devam etmiş, 1926 yılında Hz. Muhammed (s.a.v.s.) in kabrine yapılabilecek bir saygısızlık Atatürk tarafından savaş sebebi olarak algılanmıştır. Nitekim Türk Milleti'nin Gazi Mustafa Kemal'e "Atatürk" demesi de ata kültü ile ilgidir.

Buradan hareketle İslamiyet'teki **sadaka-ı cariye** olarak bilinen ve kişiöğlü bu dünyadan göçtükten sonra devam eden 3 hayır türünden biri olarak kabul edilen hayr inancının Türklerde, Türkler İslam'a girmeden evvel de var olduğunu söyleyebileceğiz. Zira Göktürk hakani, Tanrı huzurunda hesap verirken halkı için yapmış olduğu hizmetler anlatılırken; açları doyurduğu çıplakları giydirdiğini de belirtir. Milliyetini kutsal bilen kimselerin hizmetleri ölümleri ile hayır defterlerini açık tutarlar)

Kam tipi, zaman içinde ve İslâmiyet'le birlikte fonksiyon dağılımına uğradı ve yeni çevrede aslî karakterini muhafaza edemedi. Fonksiyonların dağılımı ile onun görevlerini yüklenen yeni tipler ortaya çıktı. Dinî fonksiyonunu derviş, âşık, şeyh, veli gibi İslâmî karakterli tipler temsil etti. Hekimlik, doktorluk fonksiyonunu ocaklılar,⁵⁰⁶ emçi kadınlar, kırık/çıkıkçılar aldı.⁵⁰⁷ Gelecekte ve geçmişten söz etme fonksiyonunu falcılar, büyücüler ve cinci veya cinli tipler paylaştı.⁵⁰⁸ Bu dağılımdan ortaya çıkan yeni tipler, İslâmî inançların hâkim olduğu Doğu Anadolu yöresinde bütün canlılığı ve etkinliği ile yaşamaktadır.⁵⁰⁹ Sarıkamış'ta yaşamış bir âşık hakkındaki rivayet, eski kam tipinin bir fonksiyonunu taşıması bakımından ilgi çekicidir. Rivayete göre, Durmuş Hoca adlı âşık, saz çalarak kaybolmuş eşyaları bulup ortaya çıkarırmış. Buna inanmayan bazı delikanlılar, onu şaşırtmak için mendillerinin yerlerini değiştirmişler ve âşığa bulmasını söylemişler. Âşık Durmuş Hoca, sazını eline alıp delikanlıların gizledi-

⁵⁰⁶ N. Birdoğan, "Anadolu Aleviliğinde Kadın Bacılar, Bacıyan-ı Rum", **Folklor, Halk Bilim Dergisi**, 1988, Cilt 4, Sayı 36, s. 9-12; M. Bayram, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Teşkilatının Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1981, Sayı 1, s.57-72. Nejat Gövünç, "Ocaklık Deyimi Hakkında", **Onbirinci Türk Tarih Kongresi**, 6 Eylül 1990. Ankara.

⁵⁰⁷ A. İnan, "Başkurt Türklerinde Şamanizm Kalıntıları", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1965, Sayı 141, s. 1760.

⁵⁰⁸ M. And, **Oyun ve Buğu Türk Kültüründe Oyun Kavramı**, İstanbul, 1974.

⁵⁰⁹ C. Öztelli, **a.g.y.**, s. 240-46.

ği yeri dosdoğru bulup söyleyince, onlar da, onun bu yönüne inanmışlardır. Biz, bu rivayeti Sarıkamış'ın Hamamlı köyünde tespit ettik. İnsanlarımız, İslâmiyet'e rağmen inançlarını sürdürmekte, farkında olmadan başlangıçtaki Türk inançlarının yok olup gitmesini önlemektedirler.

Halk âşıkları kayıp eşya bulur, muamma çözer ve benzeri kerametler gösterirler.

“Herkes sever böyle usta aşığı
Gönüllerde vardır onun ışığı
Sorulan soruyu her dolaşığı
Çözer gider sefil Selimi Baba”⁵¹⁰

Türk Dünyasının birçok yerinde olduğu gibi, Anadolu'da birçok zenaatın piri vardır. Türkmenistan'da; Veyis Baba, Düge'nin piridir. Sarsgın Baba, Diş'in piridir. Pir Musa, koyuncuların piridir. Burkul Ata, Yağmur'un piridir.⁵¹¹ Kırgızistan'da; **Kamber Ata**, atların hamisi olarak kabul edilir.⁵¹² Özbekistan'da; “**Baba Nevruz**” bazan da “**Baba Dekkan**” çiftçilerin piridir.⁵¹³ Hz. Davut ise, demircilerin piri olarak bilinmektedir. Anadolu'da Pir Kültü halk âşıklarının şiirlerinde de doğal olarak yer alırlar.

⁵¹⁰ Şair Ömer Tombul, **Sır Kapısı, Hayatı ve Şiirleri**, Sivas, 2003 sh. 197-198

⁵¹¹ Y. Kalafat, **Avrasya Türk Halk Suffzmi 1, Kırgızistan-Özbekistan-Türkmenistan**, Ankara 1997 s. 117-135

⁵¹² Ö. Oğuz, “Kırgızların Kutladığı Bayramlar ve Nevruz Pratikleri”, **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996,8.303-308.

⁵¹³ A. Güzel, “Türk Kültüründe Nevruz ve Millî Birlik - Beraberlik”. **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996, s. 167-181.

“Kaşı güzel gözü güzel
Güzel yüzlü güzel pirim
Eli güzel dili güzel
Güzel sözlü güzel pirim
Güzel çalar divan sazı
Güzel çıkar hak avazı
Güzel kaşı güzel gözü
Güzel yüzlü güzel pirim”⁵¹⁴

Sık rastlanan Türkçe sofr a suaları da Sözlü Kültürümüzün canlı örnekleridirler.

Bu sofr a Nur
Sahibi Pir-i Nur
Gaza bela geri dur
Artsın eksilmesin
Taşsın dökülmesin
Yiyenlere afiyet olsun
Kalanlara sağlık selamet
Ölenler rahmet
El Fatiha

Bölgede yaşayan ve hayvan motifi ile ilgili olan diğer teshillerimiz çalışmamızın kapsamını genişletmemek bakımından metine alınmamıştır.⁵¹⁵

---

⁵¹⁴ İsmail Metin, Çamşık Tarihi ve Hüseyin Abdal, Ankara, 2002. sh. 3

⁵¹⁵ E. Esin, **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul, 1978; İ. Çeneli, “Divanü Lûgat-it Türk'te Hayvan Adları”, **Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi**, 1973-75, s. 99-130;

Kars çevresinde, dudaklarda kimi zaman meydana gelen uçukların, şeytanın o ağzı yalaması sonunda ortaya çıklığına inanılır. Bunun yok edilmesi için Emçi kadın veya Ocaklı kadınlar bir paçavrayı tutuşturur ve hastanın başı üzerinde dolandırıp tekrar onu ocağa atar. Ardından ekmek parçalarını uçuk üzerine dokundurup köpeğe yedirir, böylece, dudakta meydana gelen uçuğun yok olacağına inanılır. Söz konusu inanç Orta Asya Türkleri arasında mevcut eski bir inancın aynen günümüzde devamıdır. Hastalıkların kolu ruhların insan vücuduna girmesi ile meydana geldiğine inanılan kamlık pratiklerine göre, bu işlemler / tütsüler vasıtasıyla onların bedeni terk etmesine, hastanın iyi olmasına çalışılır.⁵¹⁶

Ağrı ve Hakkâri çevresinde, korkan çocuğun korkusunun kaldırılması için, ocaktan olduğu bilinen biri avucuna bir **taş** alıp yumruğunu sıkarak ve çocuğun kasıklarına ovar. Böylece, çocuğun korkuluğunun kalkmış olacağına inanılır.

Z.Teoman, "Bozkurt Efsanesinin Anadolu'daki İzleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1952, Sayı 44, s. 525.

⁵¹⁶ B. Ögel, **a.g.e.**, s. 108-119; "Urfa'da Göz Değmesi, Nazar İle İlgili İnanışlar", **Harran Kültür ve Folklor Dergisi**, Sayı 11-12, s. 25-26; C.C. Güzelbey, **a.g.m.**, s. 56; M.K. Özergin, "Kurşun Dökme", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1967, Sayı 212, s. 3461; M. Aydın, "Kurşun Dökme Âdetinin Sosyo Kültürel Kökeni", **II. Millî Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi**, Konya; Orhan Türkdogan, "Doğu Anadolu'da Ana-Çocuk Bakımı ile İlgili Kültür Kalıpları", **Türk Kültürü Dergisi**, 1982, Sayı 223, s. 659-670.

“ İstemez hâkim, bir şahid-i baydan
 Koyun kurda, eyer ata har değildir.
 Yahşi balık tuttum ben kuru çaydan
 Yerden göğe doğru, yağar kar dese”- **Âşık**

Seyrani⁵¹⁷

Bozulmayan ulu cesetler kapsamında giren ölülerin mistik statüleri üzerinde durulabilir Bu tür kimseler etrafında geliştirilmiş efsane, menkıbe, müzice ve benzeri inançları konu ile bağlantısı aranabilir.⁵¹⁸

Bozulmayan cesetlerin bu mukavemet süresi ne kadardır? Daha üst manevi bir statü var mıdır? Nefes üflenmiş olması hali, bu oluşumda nasıl tezahür eder? Gibi konular üzerinde durmayı planlamıştık. Ancak gördük ki pozitif ilimler-tasavvufi düşünce bağlamında halk inançlarından hareketle ‘**Bozulmayan Cesetler**’ konusunda yeteri

⁵¹⁷ Hayrettin Rayman, “Âşık Seyrani’de Atasözleri ve Deyimler” **Bütün Yönleri İle Develi** (...) Develi 2003. s.432-439

⁵¹⁸ Bedenen bozulmamanın insan hücresi ve toprak yapısı itibariyle sebeplerine dair üretilmiş görüşleri, arkeolojik verilerin tarihlen-dirilmelerinde kullanılan ‘Karbon 24’ metodu ile konunun izahının nasıl olabileceğini irdedeleyecektik. Ulucanların genel hiyerarşisinde bu veli kişilerin yerinin ne olabileceği, tasavvufun ceset bozulmamasını nasıl izah ettiği, bu tür manevi bozulmama ile ceset mumyalama uygulaması arasındaki bağıntı gibi konular üzerinde tartışma açmaya çalışacaktık. (Yaşar Kalafat, **Türk Halk Te-fekküründe Kurt 2, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan yayınları, Ankara, 2009, s.83-97)

yorumu getirebilmek için ‘Ulu Zatlar’ konusunda halk inançları davarcılığımızda daha çok boş yer var.⁵¹⁹

Lonca hayatında her mesleğin bir pirinin olması, pir kavramının bu dönemin çok eskilerine uzanan bir inancın zamana uyarlanmış bir devamı olduğunu düşündürmektedir. Eski Türk İnanç Sisteminden Yağmur’un piri **Burgut** olduğu gibi **Dutar**’ın veya koyunların piri olduğu inancının mevcudiyetini de biliyoruz. Bu inanç Anadolu Güney Kafkasya inanç coğrafyasına bilhassa Lezgilere ulaşınca **Hız Davut**’un demirciliğin piri olduğu şeklinde yaşadığını da

---

⁵¹⁹ Pir dilimize Farsçadan geçmiş olan bir kelimedir. Türk Dil Kurumu sözlüğünün bu kelime için verdiği açıklamada; yaşlı koca ihtiyar kimse, bir tarikat veya sanatın kurucusu, adamakıllı iyice, herhangi bir konuda bir mesleki deneğim kazanmış eskimiş kimse, karşılık beklemeden veya karşılık görmeden tam inançla gerçek bir sevgi ile yardımcı olan gibi karşılıklar vermektedir.⁵¹⁹ Bu açıklamalar daha ziyade kelimenin zahiri anlamı mahiyetindedirler ve bu anlamları da esasen kelimenin mistik muhtevanın yansımasıdır. Pirler aksakallıdır ve ‘sırta kadem basar’ lar. Pirler bir sanatın kurucusu olurlarken onun kalıcı esaslarını koymuş olurlar. Bu noktada tarikatı kurmuş olmakla bütün incelikleri ile bir sanat dalını kurabilmiş olmakta, ortak payda adeta alanda yetkili olup sahada doğura çıkabilmeği anlatır. Pir bihakkın ve eksiksiz düşünen ve söyleyebilenidir. Sergilediği her tutumunun karşılığını beklemez, yardımda bulunduğu kimseden beklemez, bu dünyada beklemez, O yaptığı yardımı Hak için yapmıştır. Bu noktada Hak adamıdır. Çok yaşanılacak ise, pir olunabilmelidir. Pir olunmak için çok yaşamak istenilir, öneridir (Yaşar Kalafat, **Türk Halk Tefekküründe Kurt 2, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan yayınları, Ankara, 2009, s.83–97)

tespit edilmiştir⁵²⁰. Türkmenistan'ın Kızılsu vilayeti Gargıgala yerleşim merkezi yakınındaki **Öre Evliya**'ya fırtınanın dinmesi için duaya gidilir.⁵²¹ Türk kültürlü halklar arasında yağmur duası için gidilecek yer olarak bilinen pir mertebesinde yüzlerce ulu mezar vardır. "**Mir Haydar** Yelin, **Baba Dehkan** Ekincilerin, **Pir Musa** koyuncuların (Çavradarlar) piri olarak bilinirler. **Âşık Aydın** Dutar'ın piridir. Bağşı veya sazende olmayı arzulayanlar onu ziyaret ederler. **Kamber Ata**'nın da durumu aynıdır. **Hoca Alav**'ın mezarına Al Karısı'ndan korunmak ve kurtulmak için gidilir.⁵²² Hal bu olunca, pirlük yağmur örneğinde olduğu gibi tabiat olaylarında görülebildiği, koyunculuk gibi ziraat ve demircilik gibi zanaat alanlarında görüle gelmiş mistisizm yüklü bir tiptedir. İtri'nin Türk musikisinin piri olarak algılanması da bu algılayışın bir ürünü olmalıdır. Tarikatların yüz yıl evvel sanat, ticaret ve ziraat hayatının dışında olmadığı düşünülünce pir anlayışındaki devamlılık da netleşmektedir. Halk arasında ebediyen yaşadıklarına inanılan veliler inancı ile bozulmayan bedenler arasındaki bağlantıyı kurmak zor olmamalı.

Bunlar çok kere gelecekte haber verebilen, rüya tabir edebilen, hikmet sahibi, bazı hallerde bir müzik aleti çalabilen, makamları etrafında tavaf edilircesine dönülen,

⁵²⁰ Yaşar Kalafat, **Dedem Korkut Yukarı Eller**, Lalezar, Ankara, 2008, s. 127–143

⁵²¹ İsa Özkan, "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar", **Türk Kültürü**, Aralık 1993, s.730–741

⁵²² İsa Özkan, **a.g.e**

destanımsı anlatımlarda kahramanın yanında olan yol gösteren kimseler olarak bilinirler.

Tamamen örtüşmeseler de her türlü piri ve pirlerin hepsini kapsıyor olmasalar da tasavvuf ehlinin bu konuda bu konuyu da kapsayan açıklamaları konunun anlaşılmasına ışık tutar mahiyettedir. Bütün mükevvenatın aslı ilahi ışıktır. Işık kelimesinin doğru yazılmış şekli ışık'tır. Zaman içinde ışık kelimesi, aşk şeklinde söylenir olmuştur. Eskiden dervişlere yani Rabbine ulaşmış veya ulaşma yolunda olanlara "Bize ışıklar geldi.." mısrasından da anlaşılacağı gibi, "ışık" derlerdi. Günümüzde "Âşıklı Sultan" adıyla anılan Kastamonu'da metfun yatırın asıl adı; kabirinden zaman zaman ışık çıktığı için, "**Işıklı Sultan**" idi. "Divânı-ı Kemâlî'de

"Işık'ın beni rüsvâ-yı cihân eyledi gitti." (Rüsvâ-yı cihân; cihanın eşsizi) ve yine M.Fuzûl

"Işık imiş her ne vâîr âlemde,

İlm bir kıyl ü kâl imiş ancak." diye belirtmiştir.⁵²³

Işıklı ulu kabirler inancı Türk kültür coğrafyasının diğer kesimlerinde de vardır. Kerki-Türkmenistan'daki **Asitane Baba** bunlardan birisidir. Türbenin yanındaki su kuyusundan zaman zaman ışık parladığı ifade edilir.⁵²⁴ Esasen Veli türbelerinden ışığın parlaması olayı hemen hemen her velide görülebilir. Hepsinde rastlanmayışı her zaman rastlanmamış oluşunun izahı yapılabilmektedir. Bu nokta da konumuzun tamamen dışında olmamalıdır. Ye-

⁵²³ Rabbî, **Göklerin Sultânı**, Mayıs 2008 Basılı değil

⁵²⁴ İsa Özkan, **a.g.m.**

rinin bilinmesini isteyen, ışığının görünmesini isteyen, yerinin değiştirilmesini isteyen veya istemeyen veli anlayışı bozulmayan veli bedeni inancı ile bağlantılı olmalı.

Pirler fonksiyonlarını sadece hayatta iken göstermiyorlardı. Onlardan bazıları bazı hallerde kerametlerini onlar bu âlemden göçtükten sonra da sürdürebiliyorlardı. Sır olup kaybolabilirken, bazen gerçek hayatta darda olanların yanında olabiliyor ve bazen da rüyasına girdikleri kimseye bir şekilde yol gösterdikleri de oluyorlardı. Savaşta savaşı Mehmetçik'e yardımcı olabiliyor veya düşmana görünerek onları yıldırabiliyorlardı.

Bu noktada Pirlik Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında, Anadolu'daki yata, türbe ve ziyaret karşılığında da kullanılabiliyordu. Pirlere gitmek, pirlere adak adamak denilince Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında hatıra ulu mezarlara veya ulu zatların kabirlerine gitmek anlamındadır.

Pir muhakkak içerisinde ölmüş bir kimsenin bulunduğu mezar anlamında değildir. Bazen kutsal kabul edilen bir kaya, mistik anlam yüklenilmiş olan ulu bir ağaç ve bazen da bir su kaynağı veya şelale olabilir. Dağ başlarında ve sapa yol kenarlarında yığılmış taşlardan oluşan ve pir diye bilinen ziyaret edilen kendisine adak adanan, bazen da bir şekilde efsanesi anlatılan pirlere de vardır. Mesela ismini olan **Gij Gij**'i Horasan eri olan **Gaj Gaj Baba**'dan alan bir bunlardan biridir.⁵²⁵ Bunlara Anadolu Türk kültür

⁵²⁵ Duran Timur, "Horasan Dervişlerinden Gaj Gaj Dede" **Kümbet Altında**, Nisan-Mayıs-Haziran 2008, S. 2 s.22

coğrafyasında da rastlarız. Çok kere bu ululuk atfedilen ağaçların yıllarca evvel kurumuş gövdeleri de kendisinden yardım beklenilen ve kendisine saygı gösterilen kutsallardır. Biz bunun örneklerini Özbekistan’da Buhara’da ve Afganistan’da Mezarı Şerife’de gördük. İslam halk inançlarında yıldırım çarpmış kimsenin şehit olduğu inancı varken, Tunceli’nde Alevi inançlı Müslüman Zaza halkın inancında yıldırım çarparak yanmış alan ağacın ziyaret olarak algılandığı bilinmektedir.⁵²⁶

Pirler çok kere isimleri ile anılmazlar. Mesela “**Mescidin Piri**”, “**Mezarlığın Piri**” veya “**Köyün Piri**” gibi anılırlar. İsmi anılmaması “ben” duygusuna yol açmamak, nefsi, kibri öldürmek için olabildiği gibi saygı amaçlı olarak da olur. Aynı inanç zihniyetinin bir sonucu olarak “**Şeyh Efendi**”, “**Hazret**” “**Hoca Efendi**”, “**Efendi**” denir. Hatta Efendi kelimesi kısaltılıp “**Efe**” olarak da söylendiği olur.

Pirlere ait olan mesela tespih, asa ve benzeri eşyalarda hikmet aranır. Pirlerin makam ve mekânlarından çeşitli istekler için yardım talep edilecek ise bu pirin icazeti ile olmalıdır, inancı vardır. Türkmenistan da bu tür mekânlara kala denir. Mesela **Çoban Baba**’nın galası/kalesi denilince çoban baba’nın yakın çevresi anlaşılır. Bu çevrenin toprağı taşı suyu ağacının dalı yaprağı çoban Baba tarafından sahiplidirler. Pirin suyunun toprağının taşının şifa vermesi için onun icazeti gerekir. Pirden usulünce onay almadan onun ağacının yere düşmüş ek bir yaprağı-

---

⁵²⁶ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 5. baskı, Ebabil, Ankara, 2006, s. 37-51

nın dahi götürülmesi onun tarafından cezalandırmasına yol açabilir. Nitekim türbelerden bir şeyler çalmak isteyenlerin çarpıldıkları ile ilgili anlatılar vardır.

Azerbaycan'ın Apşoron yarımadası Pirşağı köyünde **Pir Şahin** diye ün salmış bir pir vardı. Pir Şahin XVII. Yy. yaşamış bir tıp doktorudur. Kasaba adını bu tabipten almıştır. Totaz veya Sövde diye de bilinen egzama hastalığı Pir Şahin'in yaşadığı yıllarda çok yaygınmış. Birçok hastayı kasabasının toprağını balçık yapıp yaranın üzerine koymak suretiyle tedavi etmiş olan Pir Şahin bu dünyadan göçünce mezarından alınan toprak ile hastalar tedavi olmaya çalışmış aynı randımanı alamamışlardır. Zamanla bir kısım topraklarda egzama hastalığına iyi gelebilen bir yapının bulunduğu anlaşılır. Bu çevrenin topraklarının romatizma gibi hastalıklara iyi geldiği inancından hareketle istifade edildiği de bilinmektedir.⁵²⁷ Tarihi Azerbaycan pirlerinin arasında **Kotur Piri**'nin olduğu bilinirken, Anadolu'da da çeşitli kaşıntılı hastalıklar için şifa verdiği inanan Ocaklar, ziyaretler ve suyuna ve çamuruna kutsiyet atfedilen çermikler/kaplıcalar vardır.

İncelememizin bu bölümünde genel olarak piri bildirimiz bağlantılı olarak ele aldık. Pir'in inanç dünyamızda tuttuğu yerin eski Türk inançları bağlantılı ayrıntısı açıklamaya çalıştık. Özetlemek gerekir ise Pir; Allah tarafından insanlara bazen direkt ve bazen de kahraman vası-

---

⁵²⁷ Naile Süleymanova, "Azerbaycan Halk Tıbbında Egzama Tedavisi" 1. Uluslar arası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Ankara, 2008, s. 220–225

tasıyla hizmet için özel güçlerle donatılmışlardı. Onlar, çok kere ihtisas alanları farklılık gösterebilen, hiçbir zaman gerçek anlamda ölmeyen, her iki âlemin her ikisinde de olmaları halinde hikmet gösterebilen ve bu hikmetleri kendilerine ait olan eşya veya benzeri türden aksamda da devam edebilen kayıp olup çıkabilen seçilmiş donatılmış kimselerdir.

Börü tanımlamamaya çalıştığımız inanç sisteminin neresindedir? Yeri var mıdır? İnsanlardan bir kısmı farlı donanımlı veya farklı nasipli iken, Mutlak olanın lütfünden diğer canlılardan nebatat veya hayvanattan nasipli olanların da olabilecekleri düşünülemez mi? Böylesi bir düşünceyi esaslandırabilecek veriler var mıdır? Âdem evladının eşrefi mahlûkat olduğu bilinirken, fetih ruhu sadece insana mı mahsustur. Mutlak olanın rızası adına güzele ulaşmak, güzelle tanış kılmak batılı aşmak sadece âdem evladına mı verilidir. Cinlerin bir kısmı iman etmişlerken, Hz. Muhammet aynı zaman da bu taifenin de peygamberi idi. Hz. Süleyman bütün hayvanların dilini bildiğine ve Hz. Lokman'ın bitkilerle konuştuğuna inanılır. Bu genellemeden sonra özele geçilip Gülbaba türbesi ve börü ile pir börü bağlantısına geçilebilir.

Kırıkkale'nin Yahşihan **Günbettin Baba** diye bilinen bir ulu zat yapmaktadır. Yatmakta olduğu mezarda gövdesinin yarısı toprağın üstünde ve diğer yarısı toprağın altında gömülü vaziyettedir. Yerini değiştirmek gövdenin tümünü defnetmek için sandukasını bir merkebe yüklerler. Sanduka bir türlü dengelemez muhakkak bir yana devrilmektedir. Durum bir din adamına sorulur. Yapılan

açıklamada, “gömüleceği yere topraktan çıkarıldığı gibi yarı beline kadar gömülerek defnedilmesi” belirtilir.

Eski Türk İnanç Sisteminde şamanlar meskûn yerlerin dışına, sapa yol kenarlarına, dağ etek veya tepelerin üzerine defnediliyor ve buralara insanların sokulması sakıncalı bulunuyordu. Şaman cesetleri ağaçların dalları üzerine uzatılarak tabiata terk edilmemişlerse, yarı bellerine kadar toprağa gömülüyorlardı. Bazı şaman vücutları kurtlar tarafından yeniliyorlar ve vücudun yenilen kısımları tekrar kendiliğinden onarılıyor vücut etleniyor inancı vardı.

Böylece sıradan olmayan kimselerin vücutlarının dışarıda bozulmadan kaldıkları inancının eski Türk inançlarında da yer aldığını söyleyebiliriz. Bu devamlılığı Günbettin Baba örneğinde olduğu gibi yarı gömülmede de görüyoruz. Tespitin konumuzla olan daha yakın ilgisi ise, börü ile ilgili olan boyuttur. Bozulmayan vücuda hiçbir canlı dokunamaz iken börü tarafından yenildiği oluyor ve kurt tarafından yenilen kısmını vücut onarabiliyor.⁵²⁸ (Kaynak Kişi; Ali Şamil Hüseyinoğlu) Biz daha evvel Türk kültürlü halkların kurtla ilgili inançları arasında, başka hayvanlar tarafından parçalanmış Bismil hayvanın artan kısmının yenilemeyeceğini ve fakat kurdun avından artanın yenilebileceğini zira kurdun avını parçalamadan evvel boğazlayarak kanını akıttığı için bu etin Bismil olacağı inancı vardır.

Kurt/Börü, yılan ve ayı da olduğu gibi ismi geçeceği zaman rahatlıkla kurt/börü denilmez. Adeta cin veya şeytandan bahsedildiğinde “bizden uzak olsunlar” “kulağına

---

⁵²⁸ Kaynak Kişi; Ali Şamil Hüseyinoğlu

kurşun", "adı lazım değil" denildiği gibi ismi örtülerek anılır. Bunlar için dik kulak, yerde sürünen", "koca ayak" gibi isimler kullanılır. Bu arada **Cin kurt** adına da rastlanılabilmektedir. Bu uygulama kendisinden korku veya saygı ile çekinilen varlıklar için geçerlidir. Adeta pirin açık isminin yerli yersiz söylenilmesinin doğru bulunmadığı gibi bir uygulamadır. Bu uygulamalarda ortak olan özellik perdeleme özelliğidir.

Türk kültür coğrafyasının Anadolu kesiminde **Bozkurt Baba, Kurt Baba, Kurt Ata, Kurt Pir, Kurtların Piri, Kurt Dede** gibi yatır ismi de olabilen tanımlamalarının üzerinde durulmalıdır. Baba, dede, ata da pir türünden ulu kabul edilen statüler için kullanılmaktadırlar. Ayı Baba, Çakal Dede, Tavşan Ata ismine rastlanamazken Geyik/Geyikli, Koyun, Aslan babalar da olduğu gibi daha ziyade kurt babalar vardır. Her hacetin farklı bir piri var iken, ululuklarına inanılan bu baba ve dedelerin adeta farklı ihtisas sahaları vardır. Bazı ocaklar pirleri ile bağlantılandırılmışlarken, kaynağını kurttan alan ocaklar vardır. Azerbaycan'daki **Bostan Kurdu Piri**, muhtemelen ekili sebzeleri haşereden koruma ve kurtarma sahasında etkili olduğuna inanılan bir pirdir.

Pirler zaman zaman sahneye çıkıp lüzum gördükleri zaman kaybolabilirken Kurtla ilgili bilhassa Kurt Ana ile ilgili efsanelerde de **Kurt Ana** istemediği zaman kaybolabilmektedir.⁵²⁹

---

⁵²⁹ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Haklarda Halk İnançları –I–**, **Türk Halk İrfanında Kurt**, Lalezar, Ankara 2008

Pirlerin mutlak olan nazarında itibarlı olduğuna dair inançlar varken, kurtta ve daha ziyade belirli kurtların da bu türden itibarları vardır. Mesela uludukları zaman gökten onlar için Kudret helvası yağabilmektedir.

Pirlerin yukarıda da belirtildiği gibi asa, tespih ve benzeri eşyalarından hikmet beklenirken kurdun da dişinden, kılından, postundan, kemiğinden, tırnağından, kanından, etinden gözünden şifa, bereket, uğur gibi şeyler umulur.

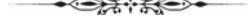
Pirin toprağından gözlere sürülerek şifa umulurken kurdun kurutulmuş gözleri bebeklerin kırk suyuna kurban gözü niyetine atılır. Keza aile içi gerginliği gidermek için şahıslar arasında kurt gözü gezdirilir. Kurdun kurutulup toz haline getirilmiş gözleri hasta insan gözüne sürülerek şifa umulur.

Pirler parpusu budur diyerek okur efsunlar bazen bıçağın tersi ile bazen asaları ile parpılamak suretiyle şifa verirlerken, pençesi ile muhafaza edilmiş kurdun arka ayağı çıplak sırta usulünce sürülüp ve aniden vurulmak suretiyle bazı hastalıkların tedavi edildiğine inanılır.⁵³⁰

---

⁵³⁰ Yaşar Kalafat, **Türk Halk Tefekküründe Kurt 2, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan yayınları, Ankara, 2009, s.83–97

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAYATINDA TÖRENLER VE İNANÇLAR

I. DOĞUM

Doğum, üreme yeteneğine sahip insan hayatının başlangıcıdır. Türkler, mitolojilerine ait bilgilere bakılacak olursa, Çin kaynaklarına göre kurttan türemişlerdir.⁵³¹ Oysa Kök Türk yazıtlarına ve devrin diğer kaynaklarına bakıldığında, Türklerin, bu çağda, göğü ve yeri yaratan Tengri'nin, yeryüzünde insanoğlunu yarattığına inandıkları⁵³² açıkça anlaşılır. Ancak, atalarımızın kurdu mübarek görmeleri, ona hürmet etmeleri ana ve ata ruhu ile bağlı bir inançtan kaynaklanıyor olmalıydı. Erkek ve kadın kamların vecd hâlinde iken her çeşit hayvan donuna girdiklerini biliyoruz. Umay gibi, ananın da çocuğu korumak rolü olduğu düşünülürse, çocuğu kurtaran kadın kamın dişi bozkurt gibi tasavvur edilmesi akla gelebilir. Böri veya

---

⁵³¹ D.W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**, Ankara, 1942, s. 87-88; B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1971, Cilt I, s. 13-56.

⁵³² M. Ergin, **Orhun Âbideleri**, s. 67.

kurda karşı, günümüze kadar, Türklerin hürmet gösterdiği bir gerçektir.⁵³³

Türk hayatında üreme, doğum ve çoğalma ile ilgili muhtelif inançlar görülmektedir.⁵³⁴ Bunları, çalışmamızda, doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olmak üzere üç öbek altında toplayıp incelemeye çalıştık. Hemen ifade edelim ki, ele alacağımız örnekler, yörede tesbit edebildiklerimizin tamamı olmayacaktır. Aslında çoğu birbirine benzeyen ve farklılık taşımayan bu pratiklerin sadece tipik olanlarını göstermenin de, okuyucuya bir fikir vereceği kanısındayız.

1. Doğum Öncesi

Başlangıçta, Türkler, çocukları koruma görevinin ve üremeyi sağlama işinin Umay'a verildiğine inanmışlardır.⁵³⁵ Bu inanç, “Umayka tapınsa oğul bolur” atasözünde de yer almıştır.⁵³⁶ Anlamı, birisi ona hizmet eder, hürmet gösterirse, oğul evlât edinir, şeklindedir. Bu inanç yörede yaşamakla beraber, İslâmîleşmiştir. Umay'ın yerini Fadime Ana almıştır.⁵³⁷ Umay'ın koruyuculuğu yörede bu şekilde

⁵³³ H. Fehmi, “Anadolu'da Bozkurt Efsanesi”, **Halkbilgisi Haberleri**, 1930, Sayı 12, s. 12-14; A. Rıza Yalgın, **Cenupta Türkmen Oymakları**, Adana, 1931-39, Cilt 2.

⁵³⁴ O. Acıpayamlı, **Türklerde Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnografik Etüdü**, Erzurum 1961.

⁵³⁵ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1968, s. 24-27.

⁵³⁶ **Divânü Lügat-it Türk** (B. Atalay), Ankara, 1988, 2. basım, Cilt I, s. 123.

⁵³⁷ H. Tanyu, “Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El ile İlgili İnançlar Üzerine Bir Araştırma”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1976, Cilt IV, s. 479-479.

devam ediyor. Anadolu'da, Nevruz'da “Fadima Ana Pekmezi” diye bilinen bir tatlı yapılır.⁵³⁸ Tatar kabilelerinde gök kuşağına “Fatma Ana'nın kuşağı” denir.⁵³⁹ Şemeni de Fadima ana Pekmezi olarak bilinir.

Çocuk sahibi olmak isteyen analar, ata mezarlarını, evliya türbelerini ziyaret edip, onlara adak adar, dilek diler ve kendilerinden himmet beklenirdi. Eskiden de, mukaddes kabul edilen ağaçlara, ata mezarlarına, kam mezarlarına çaput bağlayarak, saç ve kurban sunarak çocuk dilemek ve yardım istemek Türkler arasında yaygın bir inançtı.⁵⁴⁰

Türklerin hayatında, çocuk sahibi olmak isteyenler, Tanrı'nın rızasını kazanmak için açları doyurur, çıplakları giydirir ve ağzı kutlu kişilerin alkışını / duasını dilerlerdi. Dede Korkut boylarında da bu inancın örnekleri vardır. O zamanda, Oğuz beyleri, göğre el açıp yüz tutarak alkış tuttuklarında, Tanrı dilediklerini geri çevirmezmiş ve çocuğu olmayanların bu şekilde dilekleri yerine gelirmiş. Yine bu boylarda, çocuk sahibi olmak isteyen anaların saç olarak, “**kuru çaylar**”a su saldığını görmekteyiz.⁵⁴¹ Kimi destanlarımızda, çocuk sahibi olmak isteyenlerin elmalı yerlerde,

---

⁵³⁸ A. Bulut, A. Duvarcı, “Gelin Canlar Bir Olalım”, **Tercüman** 27.4.1992/28.5.1992.

⁵³⁹ İ. Çetin, “Nevruz ve Nevruz Kutlamasına Bir Örnek”, **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996, s. 325-330.

⁵⁴⁰ M. Eröz, **Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik**, İstanbul, 1977, s. 279-80.

⁵⁴¹ M. Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Ankara, 1964, s.9

kutlu pınar başlarında, ata mezarlarında yatması gerektiği vurgulanır.⁵⁴²

Gelin yeni evinin **eşiğ**inden içeri girmeden damadın geline attığı **elma** başına isabet eder ise, damadın evinde sözünün geçeceği inancı vardır. Düğün bayrağındaki elmayı nişan alıp başarılı olan damattan ödül alır. Bey Dalı'ndan çalınmış elmayı bey çalandan satın alır. Siğilden kurtulmak için siğil sayısınca toprağa elma gömülür, elma çürüdükçe siğiller dökülürler.

Kız mendiline 5 elma koyar oğlana gönderirken elmalardan birisini ısırmış olur. Böylece adeta elmanın yarısını kendisi yerken, yarısını da yavuklusuna yedirmiş olur.

Bazı yörelerimizde **Azrail**'in can alırken canı yakmamak için ilgiliye **elma** uzattığı inancı vardır. Bilhassa çocuk canı alırken bunu yaptığına inanılır ve bu elmaya “**Cennet Elması**” denir.⁵⁴³

Kırgız Türklerinin ünlü destanı Manas, elmalı yerlerin erkek çocuk sahibi olmadaki önemini belirtirken;

“.....

Allah 'a tövbe deyip hiç işime bakmadı

Belini sıkı boğmadı

Cıyırıcı bana oğul doğurmadı

Yazı kışı oldu tam on dört yıl,

Evliya mezarına gitmedi,

⁵⁴² A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, s. 160.

⁵⁴³ Tahir Kutsi Makal, “Halk Edebiyatında Azrail Motifi” **II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri**, (7-9 Mayıs 1985) Eskişehir 1987.

Elmalıkda yuvarlanmadı,
Kaplıcalarda gece yatmadı!
Ey Hûda Teâlâ bana yar olsun!
Cıyrıçı 'nın karnında

Bir oğlan vücut bulsun” demektedir. Konya'da “Yatır Baba”, Nızıp'de “Yedi Sandıklı Türbesi”, İstanbul'da “Çifte Gelinler Türbesi”, Balıkesir'de “Çırpılı Dede”, Sivas'da “Ahmet Turan”, “Çeltik Baba”, “Karacalar”, “Kurt Baba”, “Teke” ziyaretlerine çocuk sahibi olmak için gidilir.⁵⁴⁴ Anadolu'da çocuk ve erkek çocukla ilgili ifadelerde “Kısır kadın meyvesiz ağaç gibi odun olmaya mahkûmdur”, “Eteyine erkek çocuk sidiği deymesin”, “Çocuksuz aile meyvesiz ağaç gibidir” denir.⁵⁴⁵

Koçkiri İsyam'ın tasvip etmeyip M. Kemal Atatürk'ün saflarında yer alan aşiret reislerine seslenirken Alişan Efendi;

“Yemin edenler Elmaya
Zülfikârı Mürtaza 'ya
Geriden teller çektiler
Biz uymayız eşkıyaya “⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ S. Sakaoğlu, “Manas Destanı ve Anadolu Geleneğinde Kısır Kadının Doğum Yapması” **Erciyes**, Sayı 226, 1996, s. 5-7.

⁵⁴⁵ M. Yardımcı, “Manas Destanında Geçen Halk Kültürü Değerlerinin Günümüzdeki İzleri” **Erciyes** Sayı 225, Eylül 1996, s. 8-11.

⁵⁴⁶ M.A. Çay - Y. Kalafat, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Kuvayı Milliye Hareketleri**, Ankara 1990,s.38.

demekle Alevî-Bektaşî inancında elmanın Hz. Ali'nin kılıcı ile eş tutulduğunu, kılıcın üzerine bu bölgede de yemin edildiğini açıklamış olmaktadır.

Elma, halk kültürümüzde, üremenin, çoğalmanın, yayılarak büyümenin simgesidir. Elmalı yer, döl tutmaya müsait, hikmetli yerdir. Bu tür kut bulmuş yerlerde Tanrı'ya çocuk sahibi olmak için yakardır ve buralarda yatılır. Elma, çoğalmadaki bereketi anlatır. Elmalı yerler muhtemelen el-ülke malı anlamına da geliyordu.

Yaşlılık veya bir başka sebeple çocuğu olmayanların, elmalı yerlerde çocuğu olabiliyordu. Elmalı yerlerde yakarak çocuk sahibi olma isteği, orada çocuk sahibi olabilme ihsanı ve adak-nezir yoluyla şükran duygularını dile getirme vardı.

Kızıl elma, daha derin içerikli idi. Kızıl, altın, makbul olan, az olan, ulaşılması arzulanan elma idi. **Kızılelma**, bir hedefi, bir menzili gösteriyordu. Ona ulaşmak ilâhî cehti gerektiriyordu.

Kızıl elmanın manevî kaynağında Türklerin tek tanrılı inanç dönemlerinin Kağan anlayışları vardır. Bu inanca göre, Gök Tanrı Türklere dünyaya hâkim olmayı ihsan etmişti. Bilge Kağan “Tanrı irade ettiği için tahta oturdum; dört yandaki milletleri nizama soktum” diyordu. Türk Kağanı'nı Tanrı taştin ediyordu. Bu konuyu Bilge Kağan “Türk Tanrısı milleti yok olmasın diye babam İlteriş Kağan'ı ve anam İl-Bilge Hat un'u gökten tutup yükseltmiştir” şeklinde ifade ediyordu. Bilge Kağan Tanrı tarafından kutsandığını “Ben, Tanrı gibi, gökte yaratılmış Türk Bilge

Kağan” tarzında açıklıyordu. Oğuz Han’ın doğumundan itibaren ilâhî bir kudret tarafından beslendiğini Oğuz Destanı anlatmaktadır. Oğuz’un yol göstericisi Gök - Böri gökten indirilmiştir. Oğuz Han “Ey oğullarım! Çok savaştım; artık çok yaşlandım. Düşmanları ağılattım; dostları sevindirdim. Gök Tanrı 'ya borcumu ödedim” derken âdetâ üstlendiği ilâhî görevi yapmış olmasının huzurunu yaşar. Balkanlarda Tuna Bulgarları devletini kuran Bulgar Türk Hanı Melemir “Tanrı tarafından gönderilmiş, Tanrı’ya benzer, Melemir Han” ifadelerini kullanmaktadır.⁵⁴⁷

Dünya malının geçici insan hayatının fani olduğu inancı tekerlemelerde de yerini bulmuştur.

“Yedik içtik gönül hoş

Geldik geçtik herşey boş” denilmiştir. Mülkün sahibi Hz. Allah’dır. Çok kere bu zihniyet ile Türk cihan hâkimiyeti mefküresi arasında çelişki olduğu sanılmıştır. Hâlbuki Fatih Sultan Mehmet “Bizim Davamız cihangirlik davası değildir. Bizim davamız ilayı kelimetullah davasıdır” diyerek, bu dünya görüşünün devlet yönetimi seviyesindeki maiyetine açıklık getirmiştir.

Türk cihan hakimiyeti mefküresi Allah’ın verdiği yetki ile, Allah’ın adına dünyayı yönetmektir. Allah’ın hakana kut vermesi budur. Allah her hakana kut vermiyor. Kut’u veren Allah, hakan o Hakk vergisini iyi kullanmaz ise kutu geri de alıyor. Allah Türk olmayan Hakan’a da kut verebilir, vermiştir de. O sadece Türk’ün Allah’ı değildir. Kut’a talip olma ona layık olmayı gerektirir.

---

⁵⁴⁷ İsmet Çetin, **Kızıl Elma**, Ankara, 1997.

Kut bulmuş Hakan için Allah'ın bütün kulları emanettirler. **Kızıl Elma** dünya egemenliğini ele geçirmek değildir. Allah'ın nizamının yeryüzüne açmaktır... Ergenokon'un kutsal oluşu, Yer-su'nun kutsal oluşu Allah'ın herşeyin sahibi oluşu veya herşeyin Allah'ın bir yansıması oluşu inancından kaynaklanır, hakan O'nun emanetine saygılı olmalıdır. Türk Tengri, Türkleri bu inançta olanların Tengrisidir.

Yöremizde çocuğu olmayanların gittiği adak, dilek ve ziyaret yerleri vardır. İslâmî renge bürünmüş olan “hayır duası” kazanmak da, çocuk sahibi olmak için mühim bir unsurdur. Malatya ilinde, çocuğu olmayan kadınlar, Battal Gazi'nin türbesini ziyaret edip dilek diler. Türbe başındaki fanusa eşarbını bağlayan kadın, eğer o, orada durursa, çocuğu olacağına inanır.⁵⁴⁸ Diyarbakır ilinde de buna benzer ziyaretler arasında Sultan Şeymus, Sultan Süleyman, gibi yatırlar sayılır.⁵⁴⁹

Samsun yöresinde çocuk sahibi olmak için; İsa Baba, Kılıç Dede, Şeyh Seyyid Kutbiddin, Uzun Gelin, Alibey Dede, Türbe Dede'ye gidilir.⁵⁵⁰

Tercan'ın Gökçe köyünde, Karayakup adlı yatırı çocuğu olmayan veya yaşamayanlar ziyaret edip dilekte bulunur. Dileklerinin olması için, horoz keser, mum yakar

⁵⁴⁸ İ.A. Sara, “Seyit Battalgazi ve Anadolu'da Süre Gelen Battal Gelenekleri ve Görenekleri”, **I. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu (Bildiriler)**, Malatya, 1986, s. 110-19.

⁵⁴⁹ Ş. Beysanoğlu, “Diyarbakır ve Çevresinde Halk Hekimliğinde Yatırlar”, **Türk Folkloru Araştırmaları**, 1981/2, Ankara, 1982, s. 1-17.

⁵⁵⁰ Bekir Şişman, **a.g.e.**

ve lokma dağıtırlar. Oğul isteyenler burada bulunan Oğlan Veren yatırı ziyaret ederler. Tercan'ın Elatı köyünde, Emiroğlu türbesi de, çocuksuzlar tarafından ziyaret edilir. Işıkpınar köyünde Üzeyir Baha'ya kurban kesilip çocuk dilenir ve ağaçlara elbise parçaları bağlanır.⁵⁵¹

Divriği'de hiç çocuğu olmayan kadınlar Seyit Baba, Hasan Paşa Ocağı, Koca Haydar, Garip Musa, Fadıl Baba ve Ocağı, Değnekli Dağı eteğinde bulunan Değnekli Havuzu. Hz. Ali'nin kılıcıyla kestiğine inanılan Ali Taş, ağaçları mukaddes kabul edilen Dört Ardıç gibi yerleri ziyaret ederek, dileklerinin gerçekleşmesi için dua eder,⁵⁵² adakta bulunurlar. Bingöl'ün Karlıova yöresinde Kartal Dağlarının en yüksek tepesi Kartal Tepesi'dir. Burada, Kartalık Şehidi diye bilinen yatıra çocuk sahibi olmak isteyen anneler de giderler.⁵⁵³ Burada, **Değnekli Havuz**, **Ali Taş** ve **Dört Ardıç** ziyaretleri ile. Eski su. Ağaç ve dağ inançlarının yaşadığını açıkça görmekteyiz. Bu inançların yanı sıra, Arbak veya Ata ruhu adı verilen ced mezarlarının ziyaretinin de yatır, evliya mezarı ziyaretine dönüştüğünü görüyoruz.

Tortum'da, çocuğu olmayanlar Güvit ziyareti mevkiinde dilek dilerler. Tortum'un Uzundere bucağı Dikyer köyünde Bacı Kardeş ziyareti denen ve Kılı Dağı'nın ya-

⁵⁵¹ A. Küçük, "Tercan ve Çevresindeki Adak Yerleri ile İlgili İnançlar", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara 1982, Cilt I, s. 315-28.

⁵⁵² K. Özen, "Divriği Yöresinde Ziyaretler Yoluyla Çocuk Sahibi Olma İnancı ve Diğer Uygulamalar", **Türk Folkloru**, 1981, Sayı 18, s. 22-27.

⁵⁵³ E. Yavuz, **Tarih Boyunca Türk Kavimleri Tarihi**, Ankara, 1968, s. 411.

macında bulunan bir kaya vardır. Bu kayanın ortasından su çıkmaktadır. Kayanın yanında bulunan ceviz ağacının gövdesindeki delikten geçen kadınların, hamile kalacaklarına inanırlar. Ziyaret yerinde, dilek sahipleri kurban kesip, etini dağıtırlar.⁵⁵⁴

Karayazı'nın Yücelik köyü mevkiinde, köyün koruluğunun yükseldiği tepede bulunan Güzel Baba ziyaretine, çocuğu olmayan ve erkek çocuk isteyenler gider ve adak adayıp kurban keserler.⁵⁵⁵ Manav Türkmenleri'nde doğum esnasında ölen anne adayının **şehit** olduğuna cennete gideceğine inanılır. Esasen bu inanç çok yaygındır.⁵⁵⁶ Kars yöresinde 9 ay 10 günden erken doğan çocuğa "**çabuk**" ve 9 ay 10 günden geç doğan çocuğa da "**Artık**" denir.

Erzurum'un Tekman ilçesinde Ziyaret Tepe mevkiinde bulunan Gökbeler'i, çocuksuz kadınlar ziyaret edip, iki rekât namaz kılıp, dilekleri için dua ederler ve kurban keserler. Sonra da Gökbeler'in toprağından alıp, hem bunu içer, hem de yıkanır. Böylece çocuk sahibi olacaklarına inanırlar.⁵⁵⁷ Narman'da ise kadınların ziyaret ettiği Arap Dede'yi çocuksuzlar da ziyaret eder. Ancak hamile kadınların ziyaret sırasında ellerini yüzlerine sürmemeleri gerekir. Aksi halde, doğacak çocukların yüzlerinin benekli olacağı sanılır. Ziyaretçiler, dileklerinin olacağını, oradaki kaya üstüne sürdükleri taşın tutmasından anırlarmış.

⁵⁵⁴ Z. Başar, **İçtimai Âdetlerimiz, İnançlarımız ve Erzurum İlinde Ziyaret Yerleri**, Ankara, 1972,s.215.

⁵⁵⁵ Z. Başar, **a.g.e.**, s. 189.

⁵⁵⁶ I. Altun, **a.g.e.** sh. 110

⁵⁵⁷ Z. Başar, **a.g.e.**, s. 209.

Su, dağ, kaya, taş ile ilgili Türk inançlarının İslâmî renge bürünerek yaşadığını gösteren yukarıdaki örneklerle daha niceleri ilâve edilebilir. Çocuk sahibi olmayan kadınlar ile ana adayı yeni gelinlerin ziyarette bulunduğu yerler arasında. Narman'da, Arap Dede; Tekman'da, Huri Baba; Horasan'da, Güreşken Baba sayılabilir. Güreşken Baba ziyaretinde mezar yoktur. Tepe üstündeki taş yığını yatırı temsil eder. Buraya gelen ve çocuk isteyenler, uzunca taş parçalarını çocuk gibi kundaklayıp yığının üstüne bırakırlar.⁵⁵⁸ Sözkonusu taş yığını, bize, Orta Asya dağ yamaçlarında ve sarp yolların uğradığı dağ bellerinde rastlanan benzerlerini hatırlatmaktadır.⁵⁵⁹ Aynı amaçlı ve aynı şekildeki bir uygulamanın Horasan ilçesinde Horasan Baba ziyaretinde yapıldığını Zeki Başer kaydetmektedir.⁵⁶⁰

Erzurum'un Babaderesi köyünde, Öğle Tepesi denen mevkiide, ulu bir ardıç ağacı vardır. Gölgesinde 400 koyunun yatabileceği büyüklükteki bu ardıç, kurumuş olmasına rağmen hâlâ bir ziyaretgâh olarak, çocuk sahibi olmak isteyenler tarafından ziyaret edilir.⁵⁶¹

Erzurum ve çevresinde, çocuk isteyen ve çocuk sahibi olmayan kadınların ziyaret ettiği nice yerler vardır. Bunlar arasında, Kavaktepe, Karsar, Üryan Baba, Şenyurt, Dumlu, Konciyon, Ebu İshak Türbesi, Şeyh Kubbeli ziya-

---

⁵⁵⁸ Z. Başar, **a.g.e.**, s. 147.

⁵⁵⁹ Orta Asya bozkırlarında ve dağ yamaçlarında rastlanan bu taş yığınlarına oba denir. Bu obalar mukaddes dağ ve tepe yerini tutar. Bu tür ibadet yeri gibi düşünülür (Bk. A. İnan, **Şamanizm**, s. 59).

⁵⁶⁰ Bk. Z. Başar, **a.g.e.**

⁵⁶¹ Z. Başar, **a.g.e.**, s. 135.

retleri tespit edilebilenleridir. Bu arada “çıplak”lık “ür-yan”lık halk tasavvufun da nefsi yenebilme kibiri altedebilmenin bir simgesidir. Anadolu ve Azerbaycan Türk Dünyasında Birçok “Üryan Baba” “Üryan Dede” “Çıplak Pir” isimli ulu kabir vardır.

Kısırlıktan kurtulma, çocuk sahibi olmak maksadı-yla yapılan bu tür ziyaretler ile, suya süci salmak, ulu ağaçlara çaput asmak, aç yedirmek, çıplak giydirmek, ağzı dualının alkışını almak,⁵⁶² Umay iyesinin yardımını ka-zanmak aynı paraleldeki manevî telkin ve inançlardır.

Doğacak çocuğun mavi gözlü olmasını isteyen ka-dınlar, Urfa yöresinde gökyüzüne bakarlar.⁵⁶³ Ardahan'da gelinin kucağına erkek çocuk verilmesi ile ilk çocuğunun erkek olacağına inanılır.⁵⁶⁴

Doğum öncesi çocuğun cinsiyetini tayin etmede rü-yaların rolü olduğuna inanılır. Erzurum'da tespit edilen inanca göre, meselâ, kadın rüyasında pahalı elbiseler, takı-lar takmış olarak kendini görürse, erkek çocuk; ucuz şey-ler giymiş görürse, kız çocuk doğuracağına inanırmış. Cin-siyeti tayin konusunda, yeni ayı gören anne erkek, eski ayı gören ise kız çocuk doğururmuş. Yine rüyasında **armut** gören kadının erkek, **elma** gören kadının ise, kız çocuk

⁵⁶² Dede Korkut metinlerinin muhtelif kısımlarında bu pratiklere sık sık temas edilir Bk M Ergin **Dede Korkut** Kitabı, İstanbul, 1986.

⁵⁶³ Z. Nahya, “Urfa'da Doğum Gelenek ve Görenekleri”, **Türk Folklo-ru Araştırmaları** 1983 Ankara, 1984, s. 73-81.

⁵⁶⁴ N. Baltacıoğlu, “Doğu Anadolu'da Yaşayan Gelenekler”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1959, Sayı 118, s. 1911

doğuracağı hükmüne varılmış.⁵⁶⁵ Çocuğu olmayan anne adayının beli bağlanır. Buna “**beli bağlı**” gelin denir. Bağıın çözülmesinde çözen kız ise, gelinin kızı, oğlan ise, oğlu olur inancı vardır.

Anadolu'da kötü rüya görülünce hayıra yorumlanır. Kimseye anlatılmaz Hayıra yorumlanacağı inancıyla akarsuya anlatılır. Ayrıca Ayetelkursü okunur üç defa “**tu, tu, tu**” denilip soldan sağa dönülür, “Hayırdır inşallah” denir Manas'da kötü **rüya** gören Karagula gördüğü rüyayı anlatan çocuğa “Bu düşünüy kimseye anlatma” diye kızar.⁵⁶⁶ Rüya dinlenirken hayıra yorulur. Rüyayı dinleyen **şom ağızlı** ise bu tür kimseler için “rüyamı yılan soktu” denir. Bunları tanımlarken “ağzını açtımı ciğeri görünüyor” denilir. Sözüünü yersiz ve şekilsiz anlatan kimse için de bu ifade kullanılır. Bunlar şom ağızlı olarak bilinirler.

Kars yöresinde, rüyasında, bıçak, kama veya kılıç gören baba veya annenin erkek çocuk; gül görenlerin ise kız çocuk sahibi olacağı düşünülürmüş Bu tür bir başka sinama da, yörede, şöyle yapılır: Hamile kadına haber vermeden bir oturacak yere bıçak, diğer birine makas konur. Anne adayını, bıçak üstüne oturursa erkek; makas üstüne oturursa, kız çocuk doğacak, diye inanılır. Bu inanç ve sinama Erzurum yöresinde mevcuttur. Kılıç, kama ve bıçak gibi âletler demirden imal edilir. Demir madeni, kam tarafından büyü ve tedavi usullerinde yemin mera-

⁵⁶⁵ Cumhuriyetin 50. Yılında Erzurum, 1973 İl Yıllığı, İstanbul, 1976, s. 176

⁵⁶⁶ Mehmet Yardımcı. a.g.e.

simlerinde kullanılan bir mukaddestir. Türkler, Demir Dağı eriterek yeryüzüne çıkmışlar ve dünyaya yayılmışlardır.⁵⁶⁷ Bu inançla ona atfedilen kutsiyet, yöre insanları arasında görülen biçimiyle devam etmektedir.

Manas'da, “Akbuğday ekmeğini ısırp, kılıcın yüzünü yalayıp” ant içiliyordu. Anadolu'da “Bu nimet hakkı”, “Bu çörek bana ganim olsun”, “Bıçağa gelesin”, “Zülfıkâra gelesin” şeklinde yemin ve andlarda ekmeğin yanı sıra bıçak ve kılıca and içmek vardır. Ancak halk inançlarında yemin - and yasaktır, “sah” vardır. “Essah mı essah” denilmelidir.

Kaşgarlı bir kadın doğurduğu zaman, ondan “Tilki mi yoksa kurt mu” diye sorulduğunda, tilki ile kız ve kurt ile de erkek çocuğun kastedildiğini açıklıyor.⁵⁶⁸ İncelediğimiz bölgede bu anlamda “Toplu - tüfekli mi topsuz tüfeksiz mi?” sorgulaması yapılır. Bunlardan toplu tüfekli ile erkek kastedilmekte Kuzey Kafkasya Türklerinde ise “Atlı mı yaya mı?” denilmekte, atlı ile erkek çocuk kastedilmektedir.

Erzurum'da, Tıpkı Taşı, **Yad Taşı** veya sadece **Boncuk** denen bir cins taş vardır. Bu boncuk taş, doğacak çocukların yaşaması için kullanılır. Bunu taşıyan anne, çocuğunu kaybetmez.⁵⁶⁹

⁵⁶⁷ B.Ögel, **a.g.e.**, s. 59-71.

⁵⁶⁸ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Ankara, 1997, s. 135.

⁵⁶⁹ S. Numan, “Erzurum'da Tıpkı Taşı”, **Halkbilgisi Haberleri**, 1930, Sayı 3. s. 58-69.

Tunceli'de, Munzur Dağı'ndan çıkan Munzur Çayı suyunun, çocuğu olmayan analar üzerinde olumlu tesir gösterdiği inancı vardır. Munzur'un gözelerinden çıkan köpüklü sular mukaddes sayılır. Bu yüzden balıkları yenmez ve içine girip kirletilmez. Erzurum'un Dumlu kazasından çıkan Fırat'ın kaynağı olan göze suyunun gökten indiğine ve çocuk sahibi olmak isteyen kadınlara yardımcı olduğuna inanılır. Buraya gelen kadınlar, gözenin çevresinde 7 defa döner ve üzerine gözenin suları serpilir.⁵⁷⁰ Türk inançlarında mühim bir yer işgal eden su ile ilgili örnekler çoktur. Onun sihri, olağanüstü nitelikleri ile ilgili bir kayıt Kurum Han'la bağlıdır. Kurum Han, İstanbul'u kuşatmadan önce, sihri bir temizlik için, deniz suyu ile yüzünü, ayaklarını yıkar ve askeri üzerine su serper. Böylece Kurum Han, askerlerini ve kendini düşmana karşı fenalıklardan korumaya çalışır.⁵⁷¹

Türk inançlarının yaşayan izlerinden biri de, akşam hava karardıktan sonra kapı önüne sıcak su dökülmemesidir. Bunun sebebi olarak, kapı önünde bulunan cinlerin yanıp sakat kalabileceği ve sonra da, bunların, o evde doğacak çocuklara intikam almak için musallat olacağı korkusu gösterilir. Ayrıca, bu çevrede çocuksuz veya erkek çocuğu olmayanların, hamile kadınlara nazarlarının dege-

---

⁵⁷⁰ T. Akpınar, "Eski ve Bugünkü Türklerde Su Kültü ve Âdetleri", **Tarih ve Toplum**, 1988, Sayı 49, s. 30-40. G. Dönmez, "Anadolu Efsanelerinde Su Motifi", **Millî Kültür**, Eylül 1988, Sayı 62, s. 14-17.

⁵⁷¹ T. Akpınar, **a.g.m.**

ceğine inanıldığı için nazarlık, üzerlik taşınmasına dikkat edilir ve göz değmesinden korunmaya çalışılır.⁵⁷²

Erzurum ve Tunceli'de, nazar boncuklarının arasına kuzunun aşık kemiği de eklenerek çocuklara kolye diye takılır.

Çocuğun yastığının altına, Muş'ta, ekmek konur; beşiğinin başına Kur'ân veya hamayıl asılır. Bunların, çocuğu, kötülüklerden koruyacağına inanılır. Böylece, nazar, kötü cinler çocuğa dokunamazmış.

Elazığ'da konuşmayan çocukların, dili çözülsün, “ağı açılsın” diye, kilit açtırılır. Kilit, minarede selâ verilirken, temsili şekilde açılır. Bu yapılırsa, inanca göre, dil çözülür.

Hakkâri'de, “köstek kesme” diye bir inanç vardır. Bu inanca göre, emeklemeye başlayan çocuğun, biraz ilerisine altın, Kur'ân, ayna gibi nesneler konur. Çocuğun, eline aldığı nesneye göre, ilerde meslek seçeceğine inanılır.

Kars'ta, nazara uğrayan çocuk okunur. Çocuğu okuyan kişi, elini, bir nazara uğrayan çocuğa: bir de yere, toprağa sürerek ve bunu üç kez tekrar ederek, her keresinde “Nazarı yere” der ise, o çocuğun nazardan kurtulacağına inanılır.

Ağrı ilinde, genç kız ve gelinler, nazardan/göz değmesinden korunmak için, ayak bileklerine göz boncuğu bağlarlar. Göz boncuğu, onları tehlikelerden korumuş, diye inanırlar.⁵⁷³

⁵⁷² O. Türkoğlu, “Doğu Anadolu'da Ana Çocuk Bakımı ile İlgili Kültür Kalıpları”, **Türk Kültürü**, 1982, Sayı 233, s. 659-70.

⁵⁷³ Z. Çıkman, “Nazar Değmesi ve Tedavi Usulleri”, **Koz**, 1980, Sayı 3, s. 19-29.

Hakkâri'de, genç kızlar ve kız çocukları, nazardan korunmak için, saç örük-lerinin içine / arasına mavi boncuk takarlar. Böyle yapınca nazar / göz değmesi tehlikelelerinden korunulurmuş.

Göz değmesi ile ilgili inançta, mavi renk mühim bir mevki işgal eder. Göz değmesine karşı, mavi göz boncuk bir tedbir olarak taşınır. Mavi gözlü insanların gözü baktıkları kimseye dokunurmuş. Aynı renkte boncuk taşımakla, bu göz değmesine karşı korunmuş olacağına inanılır. Kars yöresinde, bu renk gözlü insanlara, göy gözlü denir. Yani, o tür göze sahip olanlardan çekinilir, tekin olmadıkları kabul edilir.

Güney Fırat ve Hakkâri çevresinde, nazardan korunmak için, cepte demir taşınır. Bağlanma hâlinde ise, sap geçmemiş yeni balta deliğinden çış yapılsa, bunun çözüleceğine, Gaziantep'te inanılmaktadır.

Bitlis ve yöresinde, çocukların nazardan korunması için, göz boncuklarının arasına aşık kemiği de konur. Bu cins nazarlık çocuğun omuzuna konur veya beşiğe asılır.

Malatya'nın Darende kasabasında, nazara uğrayanların başında ekmek kırılır. Böylece nazarın kalkacağına, bozulacağına inanılır.

Elâzığ'da, kiler, ambar ve ahır gibi yerlere asılan ge-yik boynuzu, koçboynuzu ve nal gibi nesnelerin buraları göz değmesinden koruyacağına inanılır. Elâzığ'da, nazardan korunmak, göz değmesini önlemek için, ocak isı alıp kulak arkasına sürülür. Bu işlem, gelecek kötülükleri önlermiş.

Muş'ta, evin içine girip yerine oturan gelinin kucağına, hemen bir erkek çocuk oturturlar. İnanca göre böyle yapılırsa, gelinin ilk çocuğu erkek olurmuş. Gelin de, dileğinin kabul edilmesi anlamında, oturan çocuğa hediye verir. Erkek çocuk sahibi olması ile ilgili olarak, gerdeğe gireceği yatakta da bir erkek çocuğa üç takla attırılır. Böylece, evlenenlerin ilk çocuğunun erkek olacağına inanılır.

Ağrı'da, çocukla ilgili tespit ettiğimiz bir pratiğin başlangıçtaki Türk inançları ile ilgisi açıktır. Bu çevrede, kız çocuk istenmediği zaman, ağaca taş atılır ve şöyle denir: “Kızı taşladım, oğlana başladım. “Bu inanç, ağacın eskiden beri kız'ı temsil etmesinden kaynaklanıyor. Bilindiği üzere, Türklerin ilk atası Oğuz, ağaçtan çıkan bir kız ile evlenmiştir.⁵⁷⁴

2. Doğum Sırası

Ananın kolay doğum yapması, doğum sırasında tehlikeli durumlarda karşılaşmaması için, önceden bazı yerlerin, yatır ve evliyaların, ziyaret yerlerinin gezildiği, dua edildiği hususlarına işaret edilmişti. Diyarbakır'da, doğan çocuğun yaşaması için analar, Zülküflül Peygamber'in türbesini ziyaret eder. Çocuğu yaşayan analar, Tercan'da Karayakup adlı yatırı ziyarete gider.⁵⁷⁵

Doğum sırasında, doğumun kolay olması ve çocuğun kötü ruhların şerrinden korunması için, evdeki yük-lüğün üstüne bir bez serilir ve ateş üstüne bir parça yağ

⁵⁷⁴ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971, s. 115-207.

⁵⁷⁵ Ş. Beysanoğlu, **a.g.m.**

atılır. Bu inanç, Kazak Türkleri arasında görülmektedir. Ateş iyesinin izlerini taşıyan bu inançlar ve yatır ziyareti şekline dönüşen Ata ruhlarını memnun etme inancı günümüzde varlıklarını sürdürmektedir.⁵⁷⁶

Doğu Anadolu'da, doğum sırasında, anayı kötü ruh olan Al, Alkarısı, Albasması'na karşı daima korumak, onu böyle bir durumla karşı karşıya bırakmamak için geceleri yanında bulunmaya çalışırlar. Erzurum, Kars, Ağrı ve Muş illeri çevresinde doğum yapan kadınlar, geceleri, albasması tehlikesine karşı yalnız bırakılmazlar. Doğum için gelen kadınlar ve evde bulunanlar, gece, doğum yapını beklerler. Doğum sırasında eve giren hiçbir eşya dışarı çıkarılmaz. Ayrılmak zorunda kalan kadınlar, gündüz dışarı çıkabilir ama güneş batmadan yine geri dönmek mecburiyetindedirler. Aksi yapılırsa, doğum yapan kadını al basması tehlikesi vardır. Buna dikkat edilmeyen yörelerde, doğumdan sonra, Alkarısı, bebeği ve anayı öldürmüştür. Alkarısından korunmak için, yine bu çevrede, doğum yapan kadının yanında, gece ocak yeya ışık söndürülmez, sabah gün ışıyınca kadar yanık tutulur. Türk inançları arasında yaşayan Al ve Alkarısından hamile kadınları, doğum öncesi ve doğum sırasında ve hattâ sonrasında korumak yolunda muhtelif tedbirler alınır.⁵⁷⁷

---

⁵⁷⁶ A. Küçük, "Erzincan ve Çevresinde Halk İnançlarına Toplu Bakış", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt IV, s. 241-257.

⁵⁷⁷ C. Özönder, "Türkiye'deki Kazak Göçmenlerinin Dinî Yapıları ve Şamanizm Bakıyeleri", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi**

Doğu Anadolu'da, annenin gargışı çocuğu tutmaz, annenin sütü mani olur. Anada süt vardır, babanın bedduası çok tehlikelidir. Tutar inancı vardır. Babanın çocuğuna hatta insanın kendi kendisine bile nazarı geçebilir, inancı vardır. Manas'ın karısı Kanıkey çocuğunu babası Manas'a, hazırlıksız ve aniden göstermez. Babasının nazarı değmesin diye bazı tedbirler alır.⁵⁷⁸

Erzurum ve çevresinde, doğum sırasında kadını al basmasın diye yastığının altına bir parça kurt derisi konur. Kadını ve çocuğu koruyacağına inanılan bu pratiğin⁵⁷⁹ izleri, Ata ruhu inancına dayanır. Türk inançları arasında kurttan üremiş olmak, kurdu bir ata gibi görme inancı, onu bir koruyucu kabul etme ve inanma yaygındır. Yozgat'da kırsal kesimin yaşlı kadınları arasında “Bozkurtla kıyamete kadar düz yaşamak “ diye bir tabir vardır.

Hakkâri'de, kadın doğum zorluğu çekiyorsa, müezzine ezan okutturulur. Buna, **Ezân-ı Ferah**, yani doğum yapan kadının feraha, rahata kavuşması için okutulan ezan denir.⁵⁸⁰ Buna bağlı olarak, cami damında bulunan yuvarlak taş, dik konur. Bununla, camiye gelen cematten zor doğum yapmakta olan kadın için, dua edilmesi istenir. Bu

---

(**Bildiriler**), Ankara, 1982, Cilt IV, s. 419-28; Z. Oral, “Dinimiz Şaman Diyen Altaylılar”, **Milliyet Gazetesi**, 20 Ekim, 1988.

⁵⁷⁸ Mehmet Yardımcı, **a.g.e.**

⁵⁷⁹ Z. Başar, **Erzurum'da Tıbbî ve Mistik Folklor Araştırmaları**, Ankara, 1972, s. 95.

⁵⁸⁰ A. Şafak, “Hakkari ve Civarında Dinî ve Ahlâkî Yaşayış Üzerine Bir Deneme”, **Ankara Üniversitesi XX. Yıl Armağanı**, Ankara, 1978, s. 127-170.

inanca, Dede Korkut boylarında beylerin, çocuğu olmayanlar için el açıp dua etmesi uyar. Bir ağzı dualının alkışı, Tanrı katında kabul görürse, ya da alkışı alkış olan beyler Tanrı'dan dilerse, istek yerini bulurdu. Burada da, aynı inanç yatmaktadır.

Urfa'da, çocuğun idrarı üzerinden geçmenin, iyilik getirmeyeceğine inanılır.⁵⁸¹ Kars ve Gaziantep çevrelerinde, ateş ile oynayan çocukların altını ıslattığı sanılır.⁵⁸²

Gaziantep'te, bir yaşından önce çocukların saçı ve tırnakları kesilmez. Aksi yapılırsa, çocukların ömrünün kısa olacağı zannedilir.

Halk inançlarında **tırnak** kesilmesi ile birçok husus vardır. Tırnak gece kesilmeyeceği gibi haftanın her günü de kesilmemesi gerektiğine inanılır. Salı günü tırnak kesenin cennete gidemeyeceğine, Perşembe günü kesenin servetini, Cuma günü kesenin ise imanının artacağı inancı vardır.

Mardin ve yakın çevresinde çocukları yaşamayan aileler yeni doğan çocukları için "**Haftek**" uygulaması yaparlar. Bunun için doğumdan birkaç gün sonra bebek büyücek bir kalbura alınır. Yanına bir yemek bıçağı konulur. Kalburun etrafı kalın kara bir iple dolandır. Çocuk yedi gece bu özel hazırlanmış kalburda kalır ancak geceli gün-

⁵⁸¹ M. Çini, "Urfa'ya Özgü İnanış ve Vesveseler", **Harran Kültürü ve Folklor Dergisi**, 1980, Sayı 16, s.13-17.

⁵⁸² C.C. Güzelbey, "Gaziantep'de Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Türk İnançları", **Türk Folkloru Araştırmaları**, 1982, Ankara, 1983, s. 18-36.

düzlü hiç yalnız bırakılmaz böylece çocuğun **cin çarpma-**
sından korunacağına inanılır. 7. gecede bir mevlüt okutulur, sabaha karşı gün doğmadan bir yemek verilir, çocuk kalburdan çıkarılıp beşiğe konur ve yastığına onu cin ve periden korumak için bir **dikiş iğnesi** geçirilir. Bu uygulamaya “**Haftek**” denilir. 40. gün, çocuk tekrar kalbura konur, ikinci gece çocuğun başı bir tabakla korumaya alınarak **mum** eritilip, başından dökülür, mum soğuyunca kedi, insan, öküze benzer, çocuğa zarar vermek isteyen cin veya peri bu şekle girerek çocuğu korkutmuştur. Bundan sonra çocuğa cinlerin hiç zarar vermeyecekleri inancı vardır.

Haflet uygulaması ismini farsça yedi hefteden almış olmalı. Kalburla ilgili Türk halk inançlarında başka uygulamalar da vardır. Bıçak ve iğne gibi demir aynı zamanda kesici batıcı nesnelerin koruyuculuğu inancı vardır. Nazarlıklarda büyülerde de kullanılırlar. Keza ak ve Karanında mistik içerikleri vardır. Birtakım uygulamaların yapılmasında güneşin doğması bir dönüm noktasıdır. Beşiğe koyma uygulaması ile çeşitli tesbitler yapılmıştır. Özellikle Özbek Türklerinde beşiğin sağında ve solunda duran yaşlı iki hanım tekerlemelerini söyleyerek bebeğin devirini yaparlar bebek bu temsili satıştan sonra beşiğine konulur. Boş beşiğin sallanmaması gerektiği inancı da aynı mahiyettedir. Erzurum’da nazara uğramış kimseye kurşun döküldüğü, gibi mum da dökülür. Mum kalburdan veya teşiğin deliğinden dökülür. Mum soğuyunca kime benziyor ise, nazarı onu yaptığına inanılır.

Kars yöresinde çocuk, kız doğarsa, “bereket”, oğlan doğarsa, “devlet” olduğu inancı ile karşılanır. Bu çevrede

doğan çocuk, eğer ilk erkek çocuk ise; duyanlar, o evin bacasına çıkıp bacayı bozmak isterler. Bunu önlemek için, ev sahibi, onlara bahşiş / peşkeş verir ve gönüllerini ederek oradan indirir, bacayı bozurmaz. Buna “baca sökmek” denir. Böyle yapılmazsa, baca sökülürse, ocağın söneceğine, doğan çocuğun öleceğine, ocağın dağılacağına, soyun sürmeyeceğine inanılır. Burada, koruyucu ruhun, ocak iyesinin memnun edilmesi için, saç verilmesi inancı açıktır.

Yaşayan erkek çocukların bir şâhısa veya yatıra satılmalarını, “**Haydar**” diye bilinen ve yedi yıl uzatıldıktan sonra yedinci yıl yatıra gidip kurban kesmek ve Haydar'ı da yatırın taşına bağlayıp “Haydar sana, çocuk bana “denildiğini biliyoruz. Bu yöntemle ve erkek çocuğa kız elbisesi giydirilerek ve sağ kulakları delinerek kulaklarına küpe takılmak suretiyle kara iyelerin yanıltıldığı inancı Tengricilik'de de vardır. Böylece erkek çocuğun ölümünün önlenileceğine inanılır.⁵⁸³

Altay Türklerinde, çocuk dünyaya gelince, büyük kardeş ona isim koyar. Dayısı çocuğa sağlı sollu saç örüklerinin ucundan keser. Bunlar sandıkta saklanırlar. Kişi ölünce saçları onunla mezara konur.⁵⁸⁴

Doğumdan yedi gün sonra yine Kars ilinde doğan çocuk için kurban kesilir. Kurban etinden yapılan yemek-

---

⁵⁸³ Yaşar Kalafat, “Tengricilik” **Perteve Naili Baratov'a Armağan**, Ankara 1998 sh. 299-305

⁵⁸⁴ Y. Kalafat, “Ufa Uluslararası Türkiyat” **Türk Dünyası Araştırmaları** Ankara, 1978, s. 115, sh. 21-56

lerle, komşulara ziyafet çekilir. Onların, çocuk için dua etmeleri dilenir. Ve bu toplantıda, bu toyda, çocuğa ad da verilir. Çocukları doğup ölenler yeni doğan çocuklarına, bu tür toplantılarda, Yaşar, Dursun, Duran, Durdağı, Durak gibi adlar verirler ve bu adlar ile onların yaşacaklarına inanırlar. Ad verme ile ilgili bu toy, Dede Korkut boylarında gördüğümüz toy ve toya katılanların duasının Tanrı katında kabul edileceği inancının izlerini yaşatmaktadır.⁵⁸⁵

Kars, Ağrı, Bitlis ve Bingöl çevresinde tespit ettiğimiz bir inanca göre, ebe kadın, çocuğun göbek bağı düşünce, onu alıp bir tarafa fırlatıp atarmış. Göbek bağının üzerine düştüğü eşyaya nisbetle çocuğun büyüyünce yapacağı iş alacağı karakter ortaya çıkarmış, diye inanılır. Urfa ve Diyarbakır çevresinde ise, çocuk büyüyünce ne olması isteniyorsa, son'un / eşin oraya gömülmesi istenir. Okula gitmesi istenirse, son, okul duvarına gömülür. İnanca göre, böyle yapılırsa, dilek gerçek olurmuş. Samsun yöresinde, bebeğin eşi bir süre evde saklanır ise, çocuk büyüyünce evci olacağına inanılır.⁵⁸⁶ Mardin ve çevresinde de çocuğun göbeğinin atılacağı yerin ileride çocuğun geleceğini belirleyeceği inancı vardır. Kızın göbeği evin gizli bir yerinde saklanır ise iyi bir ev hanımı olacağı, erkeğin göbeği hükümet konağı tarafına atılır ise çocuğun gelecekte büyük bir devlet adamı olacağına inanılır.⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ O. Ş. Gökyay, **Dede Korkut Hikâyeleri**, İstanbul, 1976.

⁵⁸⁶ Bekir Şişman, **a.g.e.**

⁵⁸⁷ A. Güleç, **a.g.e.** sh. 54

Çocuğun göbek bağı Kars ilinde çakı ile kesilir. Bu çakı, yıkanmadan, doğum yapan ananın yastığına konur. Çocuğun göbeği kuruyunca, o çakı açılır ve yıkanır. Bu inancın altında da, koruyucu ruhu memnun etme sözkonusudur. Demir çakı, hem çocuk, hem de doğum yapan ana için, Alkarısı basmasına karşı alınan bir tedbirdir. Onları, kötü ruhun fenalık yapmasından koruyacağı inancı ile çakı, yastık altına konur.

Kars ve Erzurum çevresinde, çocuğun çıkan ilk dişini ilk defa kim görürse; o, çocuğun gömleğini yırtar ve böylece acısının geçeceğine inanılır. O kişi, aileye demir veya bir madenî nesne hediye verirse, çocuğun dişlerinin demir gibi sağlam olacağı sanılır.

Muş'ta, çocuğu doğup da yaşamıyanlar, çocuklarının yaşaması için, yedi yaşını alıncaya kadar, her yıl kurban keserler. Yedi yaşına kadar çocuğa yeni elbise giydirmezler. Yedi evden toplanan bez parçalarından elbise yapıp çocuğa giydirirler. Çocukların elbiselerine yedi delikli mavi boncuk, hamayıl, nazarlık takarlar. Bu inançlara göre, çocuk ölümden, kem gözlerden, cinlerden korunmuş olur. Sarıkamış ve Ardahan'da, çocuğu doğumda yaşamıyanlar, yedi yıl üst üste kurban keserler ve etini eve sokmazlar, konu komşuya dağıtılır. Kurbanın kemiklerini eksiksiz biraraya getirip gömerler.” Yedinci yılsonunda dilekleri ger-çekleşirmiş. Bu inanç, kamlık ayinlerde kurbanla ilgili görülmektedir. Burada da, kemikler biraraya

getirilir ve o hayvanın yeniden dirileceğine inanılır. Bununla ilgili efsaneler, Türkler arasında yaygındır.⁵⁸⁸

Kaşgarlı “yarın” (yoğrun) kelimesini kürek kemiği olarak izah ettikten sonra, “Kürek kemiği karışırsa, vilayet karışır” anlamındaki ibareyi vermektedir.⁵⁸⁹ Fal kendi şartlarında disiplini olan bir araştırma alanıdır. Türk inançlarında falı irdelerken, falın mahiyetine hulul edilmiş olması gerekmektedir. Bizim bunu yaptığımız söylenemez.

Muş'ta, bir çocuktan sonra doğanlar yaşamıyorsa, ilkinin ayaklan yeni doğanın eşi üzerine bastırılır. Buradaki inançta da, ilkinin koruyan iyi ruhun, onu da koruması dileği inancı saklıdır. Doğan çocuk ilk defa beşiğe konurken, beşiğe çerez ve meyva konur. O gün kız ve erkek

⁵⁸⁸ Kemiklerin eksiksiz biraraya getirilmesi ve bunların yeniden dirileceği inancı Sibiry ve Altay Türkleri arasında mevcuttur (M. Eliade, **Shamanism**, Princeton, 1974, s. 160-161). Ayrıca, Nasreddin Hoca hakkında anlatılan bir efsaneye göre, hocaları tarafından üç öğrencisine ziyafet için kullandığı bir kuzu varmış. Yemekten sonra, kuzunun bütün kemikleri biraraya getirilir ve hocaları el açıp dua edince, yine dirilmiş. Hocalarının olmadığı bir gün, üç arkadaş kuzuyu gizlice dere kenarına getirip kesip yemiş. Kemikleri toplamışlar ve dua etmişler, kuzu dirilmiş. Ancak, muzip Nasreddin bir kemiği saklamış ve bu yüzden de kuzu aksayarak yürümeye başlamış. Derler ki, Hoca, kendisine, “Dünya durdukça insanlar da sana hep böyle gülsün” diye beddua etmiş. Bk. A.Y. Ocak, **Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul, 1983, 5.200-201.

⁵⁸⁹ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Ankara, 1977, s. 133.

tarafı toplanıp eğlence yapar. Bu âdet, çocuğun hayatının bereketli ve güzel geçmesi inancı ile yapılır.⁵⁹⁰

Çocuk, Muş'ta kırkı çıkmadan dışarı çıkarılmaz. Kırkı dolunca, ebesi gelir ve onu usulünce yıkar. Ondan sonra sokağa çıkarır. Aksi hâlde, çocuğun başına bir felâket geleceğine inanılır. Kırkı çıkmamış bir çocukla kırklı bir çocuk karşılaşır, “kırk bastı” diye inanılır. Böyle çocukları, kırk bastıdan hemen kurtarmak için, iki ana birbirine iğne verir. Böylece, çocukların kötü akibetlerden kurtarıldığına inanırlar.⁵⁹¹

Bu uygulamalar Türkiye'nin diğer kesimlerinde de vardır. Samsun civarında, çocukları kara iyelerden korumak için, onların yanında def veya tas-tabak gibi ses çıkaran nesnelere vurulur. Kırkı çıkmamış çocuğun çamaşırları gece dışarda bırakılır ise, çocuk “**ay gördü**” veya “**ay uşağı**” hastası olur. Böyle çocuklar uçuk benizli ve İssal olurlar. Tedavi yapmak için çocuğun yüzüne güve sürülür. Kırkı çıkmamış kadın misafir olarak gittiği evde yedirilip içilir ve ona yumurta hediye edilir. Nazardan korumak için yüzüne un veya tencere karası sürülür. Bu uygulama yapılmaz ise, eve fare ve haşerelerin musallat olacağına inanılır. Basık olmuş çocuğu tedavi etmek için, tartılmış et alınır, bu et bebeğin üzerinde yıkanır. Bebek çarşaflanır, yeni bir mezarın üzerinde yıkanır. Bebek, göbeğinin suyu ile yıkanır

---

⁵⁹⁰ **Muş il Yıllığı**, İstanbul, 1973, s. 80-88.

⁵⁹¹ **A.g.e.**, s.80-88.

veya bebeğe üç yol ağzında mum dökülür. Çocuğun iki ayağı bağlanıp, ipleri camiden ilk çıkana kestirilir.⁵⁹²

Türk halk inançlarında gürültülü ses çıkarılması ile kara iyelerin kovulduğunu, diğer dinî uygulamalardan biliyoruz. Ay ve güneşle ilgili inançlarda da özel bir ilişki vardır. Bazan güneş battıktan sonra kaçınılan bir takım güçlerle, bazan da ayın çıkışı ile iltisaklandırılmıştır. Kara iyelerden korunmak için daha çok maden türünden iletkenlerden ateş, klor türünden arınık edicilerden veya soğan, sarmısak gibi antibiyotik karakterli etkenlerden yararlanıldığı bilinirken, güveden istifade edilmesi, haşare ile bağlantılı olabilir. Güveden kastedilen naftalin olabilir. Un ve is sürülmesi oldukça sık görülen uygulamalardır. Çiğ etin basık yapıcı faktörü bilinirken, tartılmış olması, ondaki bazı kuvvelerin kontrol altına alınmasını sağlamış olmalı.

Kırk, yarı kırk, kırklı olmak, kırkı çıkmak, kırklamak, kırkını çıkarmak, halk inançlarımızda çok geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Şakulî boyutu da Muhammedîlik döneminin çok evvellerine ulaşmaktadır. Kırk kavramı, dili Farsçanın tesirinde kalmış Türk kesimlerinde de aynı mâhiyeti ile yaşamaktadır “Çili” tabiri, yaşamakta olan “**Kırk**” ile ilgili Anadolu'nun batısında yapılan dinî uygulamalar ve bunların kökenindeki inanç doğrultusundakiler ile aynıdır. “Kırk”, “Kırklar” tarikatlarımızda özellikle de tasavvufda muhtevalı bir yere sahiptir. Bilhassa Bektaşî inançlı Müslüman Türklerde “kırk” derinliği çok olan,

---

⁵⁹² B. Şişman, **a.g.e.**

nefeslere, semahlara, meclislere yansımış bir olgudur.⁵⁹³ Kanaatimize göre, Kurgan / Korugan ile de Kırk'ın bir münasebeti vardır. Kurganlar sıradan insanların basit mezarları olmayıp muhtemelen Kırk + an = Kırklar'a ait bir dönemin geçkinlerinin kutsal mekânlarıdır.

İlk tırnağı kesilecek çocuğun parmakları un çuvalına sokulur ve böylece hırsız olması önlenirmiş.

Çocuğun ilk saç fakire kestirilir. Muş'ta, ilk kesilen saç altınla tartılır ve karşılığı para, fakirlere dağıtılır. Böylece çocuğun başına ağırlı saplanması önlenilir, diye inanılır.⁵⁹⁴

Mersin ve yöresinde oğlu sünnet olur iken, sünneti kolay olması için annesi, eline aldığı oklavayı çevirir. Oklavayı kısmeti açılması için minarede at gibi binen veya aynı amaçla güneş doğmadan evvel kibleye bakan çeşmenin borusuna sokup ilgili tekerlemeyi dua gibi okuyan böylece kismetlerinin açılacağına inananlar da vardır.

Hayatın çocukluk döneminde başka birçok mersim de yapılır. Bunlar **Beşiğe Salma Toyu**, **İlk Diş Toyu**, **İlkadım Toyu**, **Ad Toyu**, **Sünnet Toyu** ve benzerleridir. Bunların hepsinde saç vardır. Bihassa **Saç Toyu**'nda fakirler diğerleirnde ise daha ziyade çocuklar sevindirilir. Sünnet Toyu'nda kirve, çocuğa ve ailesine her türlü yardımı yapar bu akrabalık bir ömür boyu sürer, özel kanunları

⁵⁹³ Yaşar Kalafat, "Türk Halk İnançları itibariyle Doğu Anadolu ve Ata Tanrılarda (Kırk) Motifi", **Millî Folklor**, Yaz, Sayı 22, 1994, s. 15-21.

⁵⁹⁴ C. Öztelli, "Başa Hazır Yakmak", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1953, Sayı 50, s. 78-79.

vardır. Bu arada Ermenilerin sağdıça **Kirve** dedikleri ifade edilmektedir. Bir kısım Gregayon ve daha önce de Ortodoks Türklerin gregayon Ermeniler arasında eridikleri, gregayon inançlı halklar arasında halk kültürü itibarıyla doğal ortaklıkların varlığı bilinirken Kirvelik kültürü itibarıyla bu tesbit bizim için ilginç olmuştur.

3. Doğum Sonrası

Çocuğun doğumundan kırkı çıkıncaya kadar geçen zaman, hem anne ve hem de çocuk için çok mühimdir. Doğumdan sonra, ana karnından çıkan eş, kimi yerde ayak basmayacak bir yere gömülür. Gaziantep çevresinde eş, akıntılı bir suya atılır. Burada suyun temizleyici, arındırıcı ve koruyucu vasfı eski inançlarla bütünleşir.

Gaziantep yöresinde, doğumdan sonra anaya musallat olan Alkarısı'nın, gür kıvırlı saçlı, iri-yarı bir kadın olduğuna inanılır. Gafletten bastığı yeni ananın ciğerini, bu kadın alıp götürürmüş.⁵⁹⁵

Çocuk ve anasının gözdeğmesine karşı korunmaları için, onlara çeşitli nazarlık ve üzerlikler takarlar. Urfa'da nazar için hamayıl, göz boncuğu, takılır. Göz boncuğu, çocuğun kundağına ve beşiğine iliştilir.⁵⁹⁶ Nazar için kullanılan yedi delikli gök boncuğu, bize gök ile ilgili koruyucu iyeleri; ve yedi sayısı ile, koruyucu üyelerin bul-

⁵⁹⁵ C.C. Güzelbey, "Gaziantep Tıbbi Folklorundan Yapraklar", **Harran Kültürü ve Folklor Dergisi**, 1984, Sayı 4, s. 19-36.

⁵⁹⁶ M. Çini, **a.g.e.**, s. 111.

duğu semavî mertebeleri hatırlatmaktadır.⁵⁹⁷ Kam ayinlerinde, üzerlik, kullanılan mukaddes eşyalar arasındadır.⁵⁹⁸

Urfa'da, altını ıslatan çocuklar için, **süpürge** uçları, **üzerlik** olarak yakılır ve onlara her sabah karatavuk yumurtası içilir. Böylece çocuğun, o işi tekrarlamayacağına inanılır. Kekeme çocuklara, Kurban Bayramı sırasında yedi inek memesi yedirilirse, dillerinin çözüleceğine inanılır.⁵⁹⁹ Akkışla'da **Ak süpürge** otundan süpürge yapılırsa evden ölü çıkacağı inancı vardır.⁶⁰⁰ Anadolu'da yolcunun ardından süpürge yapılmaz ev süpürülmez.

Sivas'ta kekeme ve dilsiz çocuklar, Semmas Pir denen yatıra götürülür. Bu yatırı Türkler ve Hristiyanlar ziyaret eder. Yatır yanında yatıp görülecek rüyaya göre bir tedavi yolu bulunur.⁶⁰¹

Çocuk doğduktan sonra, olur olmaz şeylerle veya uygun düşmeyen nesnelerle altı temizlenmez. Bu iş için, bazı yerlerde, höllük denen bir cins toprak hazırlanır ve o kullanılır.⁶⁰² Rivayete göre, Diyarbakır'dan geçip giden bir

⁵⁹⁷ S. Kocatürk, "Bazı Din ve Kavimlerde, Özellikle İslâmiyet'te Yedi Sayısı", **II. Millî Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982, Cilt. IV, s. 279-97.

⁵⁹⁸ A. İnan, **a.g.e.**, s. 111.

⁵⁹⁹ M. Çini, "Urfa'da Göz Değmesi, Nazar ile İlgili İnançlar", **Harran Kültürü ve Folklor Dergisi**, 1980; Sayı 17, s. 6-8.

⁶⁰⁰ A. Uğur **a.g.e.sh.** 37

⁶⁰¹ K. Özen, "Sivas Yöresinde Battalgazi ve Onun Silâh Arkadaşları İle ilgili İnançlar", **I. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu (Bildiriler)**, Malatya, 1987, s.

⁶⁰² C.C. Güzelbey, "Gaziantep'de Doğum ve Çocuğa ilişkin Eski Türk İnançları", **Türk Folkloru Araştırmaları**, 1982. Ankara, 1983, s.19-36.

gelin alayında, bir anne, çocuğunun altını temizlemek için birşey bulamamış ve bu işi yufka ile yapmış. Onun bu hareketi, Tanrı'yı gazaba getirmiş ve düğün alayını orada taşla çevirmiş. “**Gelincik Dağı**” adı bundan kalmıştır, derler.⁶⁰³ Taş / kaya inancı ile ilgili bu husus, edebiyatımızda görülen sayısız taş kesilme motiflerinden biridir.⁶⁰⁴ Yasağı ihlâl ve ora iyesini kızdırma sonunda karşılaşılan tipik bir cezalandırma.

Hakkârî'de, çocuğu dünyaya gelen aile, fakir fukaraya sadaka dağıtır, hediye verir. Tebrike gelenlere, çocuk sahibi aile, hediye verir. Buna, **Bakut** adı verilmektedir,⁶⁰⁵ Bu Dede Korkut boylarında, ad verme toyuna katılanlara bir nevi dış kirası,⁶⁰⁶ hoş tutma bedeli gibi dağıtılan paylara benzer bir işleme benziyor.⁶⁰⁷ Söz konusu bu kelime beg kuti veya bağ kuti gibi iki kelimenin bozulmuş şekli olabilir. Türkmenistan halk sufizminde Burkul Ata yağmurun pîri olarak bilinir.⁶⁰⁸

Ağrı ve çevresinde çocukları yaşamayan aileler, doğan çocukları yaşasın diye - özellikle erkek çocuğu yaşamayanlar - onlara erkekse kız elbisesi; kız ise, erkek elbisesi giydirip büyütürler. Erkek çocukların saçları uzatılır,

⁶⁰³ Cumhuriyetin 50. Yılında Diyarbakır, 1973 Yıllığı, İstanbul, 1973, s. 394-407.

⁶⁰⁴ S. Sakaoglu, Anadolu Türk Efsanelerinde Taşkesilme Motifi ve Bazı Efsanelerin Tip Katalogu, Ankara, 1980.

⁶⁰⁵ Hakkari 1967 İl Yıllığı, Ankara, 1978.

⁶⁰⁶ A. İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 281-91.

⁶⁰⁷ M. Ergin, Dede Korkut Kitabı, Ankara, 1964, s. 10-11.

⁶⁰⁸ Y. Kalafat, Avrasya Türk Sufizmi. 1(...) Ankara, 1997

entari giydirilir. Amaç yine, çocuğu kötü veya kara iyelerden korumak, ona dokunmamasını, onu aldatarak erkek çocuğun hayatta kalmasını sağlamaktır.

Mardin'de **Şerbik** denilen bir bayram uygulaması vardır. Ölen çocuk sayısı kadar özel testi yaptırılır. Çocuğu ölen annelere dağıtılır. İnanca göre kıyamet günü bu sular çocukları tarafından annelerine verilecektir.⁶⁰⁹

Anadolu'nun birçok yerinde erkek çocuğuna kız intibası bırakması için kulağına küpe takılır. Amaç keza, kara iyeleri aldatmak, erkek çocuğun ölümünü önlemektir. **Küpe** bir mensubiyet, bir aidiyet işaretidir. Eski Anadolu tarikatlarına mensup birçok ünlü kimsenin tek kulaklarına küpe taktıkları bilinmektedir. Hakas (Hoorây'lar - Karaylar)ın inanişına göre, kadın kulakları boş durmamalıdır. Karaylarda kulağı kupesiz kadınları bazı ruhlar kendilerine çekerlermiş. Türk halk inançlarında küpe-sahiplilik ilişkisi eskilere dayanmaktadır.

Malatya'da, çocuk doğan evde kurban kesilir, eti dağıtılır. Bu işlem, Doğu Anadolu'da yaygındır. Türk inançlarında, bunun koruyucu iyeleri memnun etmek maksadıyla yapıldığını biliyoruz. Kars yöresinde, erkek çocuğu olmayan veya doğup yaşamayan ailelerde, çocuk sahibi olmak yahut doğanlarının yaşaması için kurban keserler.⁶¹⁰

Hakkâri'de, iki komşunun çocuğu, aynı 40 gün içinde doğarsa, erkek çocuk doğurana çuvaldız, kız çocuk

⁶⁰⁹ A. Güler, **a.g.e.**, sh. 45

⁶¹⁰ M.Ö. Araş, "Ad Koyma", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Dergisi**, 1985, s. 99-122.

doğurana dikiş iğnesi hediye edilmezse, birbirlerini görmeleri mümkün değilmiş. Çünkü kırkların karışması çocuklar için felâket getirirmiş.⁶¹¹

Bitlis'te, ortası delik bir beze. nusha (muska) yazılır ve erkek çocuğu yaşamayan kimseler, çocuklarını bundan geçirir, böylece yaşayacaklarına inanırlar.

Kaşgarlı. nusha'ya eserinde yer veriyor ve onu “**bitik**” diye tanımlıyordu. Cin çarpmasına karşı nüsha yapıyordu. Bir kısım Türkler, cin çarpmasına “**kovuç**” ve “**kovuz**” diyorlardı. Hastalar okunup üflenilerek de şifa buluyorlardı. Büyü ve sihir inancı da vardı. Büyüye “**yahvi**”, büyücüye “**yalwıcı**” deniyordu.⁶¹² Bize göre, büyücü ve sihirbazın yerini daha netleştirmek gerekir. Dinden yararlanılarak okunması-üflenmesi ile büyü ve sihiri farklı mütalaa etmek yerinde olur. Din içerdiği kuvve ile şifa verebilir. Büyücünün bazı dinî malzemeler ile nüsha yapmış olması, onları aynileştirmez.

Hakkâri yöresinde, doğum yapan kadın, 40 gün evden dışarı çıkmaz. Bunun sebebi, yine Alkarısı ile karşılaşmamak amacıyla bağlıdır. Şemdinli kasabasında lohusa kadın, okunmuş bir bardak su içerse, onu, Alkarısı basmazmış.

Kars yöresinde, kırklı kadını, Alkarısı'ndan korumak için yemeğini komşuları yaparlar. Bu ilimizde, erkek çocuğu kırkının kız çocuğununkini bastığına inanırlar.

⁶¹¹ A. Şafak, **a.g.m.**

⁶¹² Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Ankara, 1977, s. 129.

Kars'ta, kırk basmış çocuğun tedavisi için İslâmlara ait olmayan mezarlıklarda çocuk yıkanır. Kırk basan çocuğun üzerine, üç defa bıçak bastırılır. Anne ve babasının elbisesinden bir parça, kırk basan çocuğun altında yakılır ise, çocuğun sağlığına kavuşacağına inanırlar.⁶¹³

G. Antep'de, Elâzığ'da, Sivas'da, Güney Anadolu yörelerinde, Maden'de kırkı içindeki iki lohusa, aynı gün içinde doğan iki çocuk, kırklı lohusa ile bir hayvan karşılaşmamalıdır. Lohusa veya çocuğu kırk basacak olur ise, G. Antep'de, çocuk çıplak olarak terazi kefesine konarak tezekle tartılır. Değirmen çarkından alınan su ile yıkanır.⁶¹⁴

Mardin'de çocuk doğduktan sonra namaz vaktinde kulağına tam ezan zamanında ezan okunurken tekrarlanarak okunur. Daha evvel çocuğa meme verilmez. Çocuk yağ ve pekmez ile beslenir. Anne kirli iken kesinlikle çocuğu besleyemez. Göbeği düşen bebek büyük bir leğende **tuzlanır**. Böylece cildinin yumuşak olacağına ve terlemeyeceğine inanılır. Doğumdan 15 gün sonra anne hamama götürülür. İnanca göre yıkanmayan annenin sütü daha çok olur.⁶¹⁵

Samsun yöresinde iki kırklı (lohusa) kadın karşılaşır ise, çocuklarının “**basık**” olacağına inanılır. Böyle çocuklar yürümeye geç başlarlar. Basıktan korunmak için oğlu olan

---

⁶¹³ **Kars İl Yıllığı 1967**, Ankara, 1967, s. 185-204.

⁶¹⁴ O. Acıpayamlı, **Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet.**, s. 86-89. Ayrıca Bk. H.A. Yüksel, “Türk Folklorunda Kırk Sayısı”, **Millî Kültür**, 1982, Cilt 3, Sayı 9, s. 43-46.

⁶¹⁵ A. Güler, **a.g.e.** sh. 54

kadın, **ekmek** ve **tuzu**, kızı olan anneye verir. Kırk basmasından korunmak için ise, hamile kadınlar birbirlerini kucaklar, yukarıya / göğe doğru kaldırırılar. İki kırklı çocuktan kız çocuk, erkek çocuğu basar (basık) olurlar. Ayrıca eve tartılmamış et gelir ise, veya cenazeden dönen direk çocukların yanına gelir ise, kırk basar. Kırkı çıkmamış çocuğun çamaşırı akşamdan sonra dışarıda bırakılır ise, çocuk “ağlangaç” olur. Böyle çocuklar çok ağlarlar. Hayızlı kadın, kırklı çocuğu ellerse, çocukta “**lohusa dene-si**” (sivilce) çıkar ve saçları dökülür. Korunmak için yastığın altına süpürge konur. Alkarısı'na “**Almış**” da denir.⁶¹⁶ Gece uyumayan çocuk, anneyi, gündüz uyumayan çocuk babayı severmiş.

Ekmek - tuz hakkı, Türk kültüründe köklü bir yere sahiptir. Biz Başkurdistan, Çuvaşistan, Tataristan ve Karakalpakistan'da şehrin eşiğinde birçok yerde tuz ve ekmekle karşılandık. Kırk basmasından korunmak göğe doğru kaldırılmakla, gökte koruyucu ve kurtarıcı bir gücün varlığı inancından kaynaklanmaktadır. Özbekistan'da etin kırklı çocuğu basmaması için, çocuk evin üst başına çıkarılır veya yukarıya doğru kaldırılır.

Pülümür ve Ovacık çevresinde yaşayan Baluşakları aşireti mensuplarının Karakuş adı verilen bir cins kartala hürmet besledikleri tespit edilmiştir. Erzincan ve Erzurum'da bu kuşa Hel denir. Baluşağı aşiretinden bir kişi askere gittiğinde anası ona, “Seyyit ocağının kartalı, başının üstünde kanatlarını gersin, seni korusun” diye dua

---

⁶¹⁶ B. Şişman, **a.g.e.**

edermiş.⁶¹⁷ Türk inançlarından kartal, hem ilk kam'ı, hem en yüce koruyucu ve yaratıcıyı temsil eder. Türkler bu kuşun uğuruna, koruyuculuğuna inanır.⁶¹⁸

Sütkardeşliği, incelediğimiz bölgede çok yaygındır. Sütkardeşleri birbirleri ile evlenmezler. Sütanneleri, öz annelerden ayırt edilmez. Bayramlarda sütanneleri de ziyaret edilir. Manas'ta, "Cıyırtı Hatun Almambet'i yavrum diye kucakladığı vakit, kurumuş memelerinden süt çıkıverdi. Almambet ile oğlu Manas'a memelerimi emip kardeş olunuz, diyerek ikisine de memelerini emdirdi. Manas'la Almambet öz kardeş oldular", denilmektedir.⁶¹⁹

Mardin yöresi halk inançlarında çocuğu olmayan veya yaşamayan aile, dünyaya gelen ilk ve tek cocuğunun 7 yaşına gelinceye kadar **saç**larını hiç kestirmez. Çocuğu kesinlikle yıkamaz. Çocuğun banyosunu ailenin yakınları yaptırırlar. Ailesi çocuk 7 yaşına gelinceye kadar ona giyecek de almazlar. Çocuğun giyeceklerini de komşuları temin ederler. Aile zengin olmasına rağmen çocuğun giyeceklerinin dilenilmek suretiyle alınmasının da hayrına ve uğuruna inanılır. Çocuk 7 yaşına gelince özel bir merasim yapılır, bayram havası estirilir. Davul zurna eşliğinde yenilir içilir ve **saç traşı** yaptırılır. Kesilen saçlar tartılıp ağırlığınca fakire para verilir.⁶²⁰

⁶¹⁷ E.Yavuz, **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Ankara, 1968, s. 411.

⁶¹⁸ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1971, Cilt I, s. 585-945.

⁶¹⁹ Mehmet Yardımcı, **a.g.e.**

⁶²⁰ Abdülkadir Güler, **Mardin Folkloru Gelenekler Görenekler**, Ankara, 1998 sh. 39

Türk halk inançlarında 3.5.9.40 gibi 7 de bir kült oluşturmuş rakamlardandır. Bazı yörelerde ölünün 7. gününü yapılırken birçok ulu zat grubu da 7 kişiden oluşur. Halk inançlarımızda saçda bir kuvve'nin olduğuna inanılır. Bilhassa kadın saçına özel önem gösterilir. Hakasya Türkleri'nde kışoğluna verilmiş kutun saç diplerinde olduğuna inanılır.⁶²¹

Mardin'den tesbiti yapılmış bu bilginin önemi kara iyelerle olan ilişkisinden gelmektedir. Kara iyeler, zarar verecekleri kimseyi isminden, kokusundan, giysisinden tanıdıkları inancı vardır. Yapılan bu uygulama ile kara iye kandırılmış atlatılmış olmaktadır. Yapılan şenlik, şölen bir şükranın ifadesidir. Saçın ağırlığına fakire para verilmesi ise sacıdır. Böylece hayır işlenilmiş olmaktadır. Türkmenistan, Özbekistan ve Güney Türkistan'da bu saç kesme merasimine "saç toyu" denilmektedir. Ayrıca İlk Dış Toyu, İlk Adım Toyu, Yaş Toyu, Ad Alma Toyu gibi toylar da vardır.⁶²²

Dilenmek suretiyle para veya giyecek toplanmasının da değişik yöntemleri vardır. Bazan çok çocuklu çocukları yaşayan aileler seçilir. Bazan "9 veya 40 kapıdan kırk yama" toplanır. Muhtemelen bu uygulamanın derinliklerinde nefis terbiyesi de vardır. Dilenmek suretiyle kişi kibirini yenmiş olmaktadır.

⁶²¹ Y. Kalafat, **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm**, İstanbul, 2004, sh. 89, 91, 126.

⁶²² Y. Kalafat, **Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, Ankara, 2000, sh. 17-18-47-91-104.

İsim konulur iken kulağa ezan okunduğu halk ozanlarının şiirlerine de yansımıştır.

“İsmim konur iken ezan okundu
Sesi kulağıma pek hoş dokundu
Kalbim gül misali oldu, sokundu
Bağlandım Allah’a bir de Kur’an’a”⁶²³

II. AD VERME

Türk hayatının hemen bütün safhalarında / tarihimiz boyunca, ad alma, ad kazanma, ad verme işlemleri mühim bir mevki işgal eder. Kaynağında, (yaşayış) tarzından ortaya çıkan anlayışların, inançların, davranış biçimlerinin yattığı bu işlemlerin büyük bir kısmı, yakın zamanlara kadar hayatımızı yönlendirmiştir.

Eski Türk hayatında, çocuklar ad alıncaya kadar “adsız” yaşarlardı. Ad alıncaya kadar “**Adsız**” diye çağırılan çocuk, 13/14 yaşlarına gelince, eğer ad verilmeye uygun bir iş başaramamışsa, ömür boyu “Adsız” diye anılırdı.⁶²⁴ Ancak, tarihimizde sık sık rastladığımız Atsız, Adsız Big’gibi isim sahiplerinin tamamını bu şekilde değerlendirmek mümkün değildir.⁶²⁵ Bu, doğrudan doğruya kötü ruhlardan, kıskanç gözlerden oğulu korumak maksadıyla konmuş bir

⁶²³ Şair Ömer Tombul, **Sır Kapısı, Hayatı ve Şiirleri**, Sivas, 2003, sh. 11.

⁶²⁴ M. Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul, 1969, s. 97-98, 54-55; M.Köksal, **Battalnâmelerde Tıp ve Motif Yapısı**, Ankara, 1984, s. 133.

⁶²⁵ F. Sümer, “Eski Türklerde İsim Koyma Geleneğinden Adsız”, **Türk Edebiyat ve Folklorunda Yeni Görüşler**, Ankara, 1985, Cilt I, s. 23-27.

ad olmalıdır. Yani, bu oğul, adsız, işe yaramaz, ruhunu alıp götürmeye değmez şeklindeki davranışla, kötü ruh veya arvak'ın çocuğa yaklaştırmayacağına inanılır. Türk inançlarında, çocukları kötü ruhlardan korumak amacıyla verilen bu tür adlar arasında Satuk, Satılmış, Duran, Dursun, Yaşar, Durmuş, Durdu gibi isimler sayılabilir. Tamamen Türk inançlarına dayalı olarak verilen bu isimlerin, İslâmiyet'le imtizaç ettirilerek günümüzde yaşadığı da bir vakıadır.

Kazak ve Kırgız Türkleri arasında, çocukları kötü ruhlardan, nazar değmesinden korumak için, onlara Ödemiş, Satılmış, Satılğan gibi adlar yanı sıra, İt, Köpek gibi hayvan; Bokbay ve Tezekbay gibi pislik adları da verilmektedir.⁶²⁶ Bunların yanı sıra, Karga, Çakal, Tilki, Kurt, Kurtcebe gibi geçici ve koruyucu isimlerin de çocuklara ad verilmesi Türkler arasında görülür.⁶²⁷

Dede Korkut boylarında, çocuğun ad kazanması için ya bir olağanüstü iş başarması yahut düşmana karşı baş kesip kan dökmesi, yani bir kahramanlık göstermesi gerekir.⁶²⁸

⁶²⁶ S. Çağatay, "Türklerde Batıl İnançlar Arasında Tabu", **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri (Bildiriler)**, Ankara, 1974, s. 37.

⁶²⁷ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972, s. 174-175; Z.F. Fındıkoğlu, "Türk Folklorunda İsim Meselesi", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1952, Sayı 39, s. 609-610; M.Ş. Ülkütaşır, "Türkiye Türklerinde Ad Verme ile İlgili Gelenek ve İnançlar", **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara 1976, s. 369-385; Y.Z. Öksüz, "Türklerde Ad Verme Geleneği, İslâmiyetten Sonra", **Millî Kültür**, 1982, Cilt 3, Sayı 9, s. 23-31.

⁶²⁸ A. İnan, "Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler", **Türk Kültürü Araştırmaları**, 1966-69, s. 145-159.

İsimle ilgili bölge halk inançlarında yer etmiş iki Hadis-i Şerif den birisi, kıyamet günü müslümanların kendi ve babalarının isimleri ile çağrılacakları, bunun için güzel isimler konması gerektiğidir. Diğeri ise; evlâdın, güzel isim koyması itibarıyla babasında hakkı olduğu, şeklindedir. Halk, insan ismi olarak hayvanların ismini kullanmayı pek istemez.

Bununla beraber, Güney Türkmenistan'da; Börü Han, Börü Nisa, Börü Nişan, Börücan gibi kız isimleri ve Börü, Börübey, Börcübek, Cinbörü gibi erkek isimlerine rastladık. Bu bölgenin Türkleri yaşamayan çocuklarını esnetilmiş **kurt derisinin** ağız kısmından geçiriyorlar.⁶²⁹ Böylece yaşayan bu çocuğa Boru ismi veriliyor. **Börü** ve **Kurt**, insan ismi olarak Anadolu'da da bulunmaktadır.⁶³⁰

Kimi isimler, doğan çocuğun rengine göre de verilir. Karaoğlan, Karacaoğlan, Sarı Saltık Sarı Efe gibi isimler bunlardandır. Doğu Anadolu'da da, bu tür adlara rastlanır. Kars, Erzurum, Ağrı, Muş, Malatya çevresinde Karakız, Akkız, Karaoğlan, Yağız, Sarı Kız, Pembe gibi adlara rastlanmıştır. Yine bu verilen isimlerin de, kötü ruhlarla, Alkarısı ile (ki Alkarısı iki tanedir; biri kara, diğeri sandır) ilgisi vardır. Yani bu adlar, çocuklara gelişigüzel takılmış sanılmamalıdır. Güneş, ay yıldız, dağ, deniz, yıldırım, şimşek, çınar, gök gibi isimlerin de yine başlangıçtaki Türk

⁶²⁹ Yaşar Kalafat, **Kuzey Afganistan Türkleri (Özbekler-Türkmenler-Hazarlar-Afşarlar-Kazaklar) ve Karşılaştırmalı Halk İnançları**, İstanbul, 1994, s. 34.

⁶³⁰ Aydil Emel, **Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihî Örneklerle Adlarımız**, Ankara, 1989, s. 48.

inançlarını aksettirdiklerini ve bunların koruyucu iyeleri temsil eden unsurlar olduklarını unutmamak gerekir.⁶³¹

Araştırma yaptığımız Doğu Anadolu sahasında, yukarıda belirtilen isimlere sıkça rastlandığı gibi, Bahar, Yağmur, Tufan, Bora, Yaprak, Çiçek, Gülçiçek, Gülbeden, Gülseren⁶³² gibi adlara da tesadüf edilmiştir. Bütün bu isimlere baktığımızda, sahamızda çocuklara verilen bu tür adların ya yer, ya ata, ya gök ile ilgili inançların izlerini taşıdığını görürüz.

Gül'lü isimlerin halkımız tarafından çok kullanılmış olması, gülün Hz. Muhammed'i temsil ettiğine inanılmış olmasındandır. Yunus Emre'ye cevap verirken san çiçek, “Çiçek eydür iy derviş gül Muhammed teridir” der. Süleyman Çelebi de; “Terlese güller olurdu her teri. Hoş direrlerdi terinden gülleri” diyerek Y. Emre'yi teyit ediyordu. Halk arasında yaygın olan “Gül koklamak sevaptır” düşüncesi, mevlidlerde gülsuyu ikramı, gülün Hz. Muhammed'in sembolü olması ile ilgilidir. Gülem, Gülbeden, Gül, Gülsüm, Gülkız, Aygöl, Gülümser, Gülfidan, Güldal gibi isimler bu türdendir.

Alican ismindeki “can” son eki ve Âlim ismindeki “m” harfi Ali ismine ve Hz. Ali'ye duyulan saygı ve sevgiden kaynaklanmaktadır.

Kişilere isimle hitap etmek, saygının bir işaretidir. Kars'ta buna dikkat edilir. Ancak, muhatap aşağılanmak

⁶³¹ M.A. Seyidov, “Bazı Âbidelerde Ad Koyma Âdetinin Kalıntıları Hakkında Mülâhazalar”, *Koz*, 1980, Sayı 3, s. 65-70.

⁶³² S. Bulut, *Kuşaktan Kuşağa Erzurum Folkloru*, Ankara, 1987, s. 117.

istenirse, o zaman, ad kullanılmaz ve “hey, ula, bana bak-sana.” diye istihza edilir. Hitap edilen kişi, çoğu zaman, “Benim adım var” diye, buna tepki gösterir. Bunun yanı sıra, tıpkı eskilerde veya günümüz Kazak ve Kırgızlarında olduğu gibi, çocuklara kel diye hitap edilir. Aslında aşağılamak için kullanılan bu ad ile aynı zamanda çocuk, kötü ruhlardan ve göz değmesinden korunmak istenir.⁶³³

Erzincan ve Erzurum'da çocuğu olup da yaşamayan kimseler, çocuklarına, ölmesin, yaşasın anlamında, Yaşar, Dursun, Durak, Durdu gibi adlar verir. Sürekli kız doğuran, erkek çocuk arayan kişiler, son doğan kızlarına Döne, Döndü adını verir. Bununla, erkek çocuğa dönüleceğine inanılır. Çok çocuktan bıkanlar, Yeter, Tamam adını verir. Adak ve dilek sonucu, yatır ziyareti ile dünyaya gelen çocuklara ise, Satı, Satılmış adları verilir.⁶³⁴ Tabiatıyla, bu adlar ile çocuk sahibi kişiler, çocuklarının kendilerine ait olmadığını, dolayısıyla kötü ruhun gelip canlarını almaya-acağına, onlara dokunmayacağına inanırlar.

Kızıltepe-Esenli köyünde “**köstek kesme**” uygulaması yapılan çocuk renkli elbiseleri ile hazırlanır diğer çocuklar da davet edilir. Çeşitli çerezlerin arasında kulpaklı/halkalı şeker de vardır. Merasim uğur sesi ile başlar Ezan Sesi'nin uğur getireceği inancı vardır. Hep birlikte İstiklal Marşı

---

⁶³³ W. Radloff, “Kazak Türklerinde Koyunculuk Hakkında Notlar”, (Ter. A.Temir), **Türk Kültürü Dergisi**, 1983, Sayı 240, s. 293-296.

⁶³⁴ A. Küçük, **a.g.m.**; A.R. Önder, “Hınısta İnsan İsimleri”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1954, Sayı 69, s. 1099-1100.

dinlenilir. Köyün en iyi koşan iki çocuğu koşup köstek'i keserler. **Zilget/lilili** çekilir, havaya ateş edilir. Bu arada;

Hey köstekli köstekli
Bir ayağa kalk bebekli
Ya Allah maşallah
Çocuk yürü inşaallah
Kösteyin hayırlı olsun
Maşaallah
İnşaallah

Ya Allah, denilir. Getirilen çerezler çocuklara dağıtılır. Tören'den sonra köy halkından toplanılmış olan bulgur, yağ vs ile köy halkına yemek verilir. Çocuğa yürümesi için dua edilir. Törenler için Perşembe ve Cuma günleri tercih edilir.⁶³⁵

Manav Türklerinde yürüyemeyen çocuklar kollardan tutularak pencereden sarkıtılır ve

“Saldım selaya
Yalvardım Mevlaya
Benim çocuğum yürüsün
Gelen cumaya” denir.⁶³⁶

Kars çevresinde, isimler arasında Tamam, Yeter, Kıztamam tespit edilmiştir. Bu isimler de, erkek çocuğa dönülür inancı ile kızlara verilir. Amaç, yukarıdaki-lerle aynıdır. Ataya hürmeten verilen isimlere, ata adıyla anılan

---

⁶³⁵ A. Güler **a.g.e.** sh. 55-56

⁶³⁶ Işıl Altun, **a.g.e.** sh. 200

aile lâkaplarına sahada sıkça rastlanılmıştır.⁶³⁷ Ata ruhuna saygı inancının bariz bir izi olan bu tür ad verme ile büyüklerin ruhları şad edilir. Onları, çocuğa verilen ad vesile edilerek anma fırsatı doğar ve çocuk kötülüklerden, onun ruhu ile böylece korunmuş olur. Yörede yaşayan ve eski Türk boylarından kalma bir aşiret olan Miranlar'da / Beyler'de, dede ve torun arasında, 24 defa tekrarlana tekrarlana bugüne gelen, 24 Oğuz adı tespit edilmiştir. Atalara saygı gösterme inancını, tam 48 nesilden ben yaşatan Beyler aşireti, geçmişin hatıralarını günümüze kadar taşımıştır.⁶³⁸

Gaziantep çevresinde, çocuğu olmayanlar, Dermanlı - Değirmenli Ali Dede, Memik Dede, Ökkeş gibi yatırları ziyaret eder ve çocukları doğarsa, bunların' adlarını adak ederler. Çocuk doğunca, ona, hangi yatıra gidilmiş ve adanmışsa, onun adı verilir ve çocuk bir ve yedi yaşlarına girdiğinde ziyarete götürülür.' Şükran ifadesi olarak kurban kesilir. Bu yüzden Gaziantep'te, Ökkeş ve Memik adları yaygındır.

Hakkâri'de, çocuğun yakınları, doğum sırasında biraraya toplanır ve ona isim bulmaya çalışırlar. Verilecek adı, ailenin en yaşlısı tespit edilenler arasından seçer.

Bitlis ve Erzurum çevresinde, çocuklara bazı isimlerin verilmesinden çekinilir. O isimlerin çocuklara ağır geleceğine, o isimleri taşırlarsa, başlarına olmadık işler

---

⁶³⁷ H. Ersoylu, "Oğuz Hanın Koyduğu Adlar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1984, Sayı 33, s. 68-76; A.R. Önder, "Gölede'de İnsan İsimleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1975, Sayı 74, s. 1180-1881.

⁶³⁸ İ. Arvisi, **Hatıratım**, Ankara, 1960. s. 15.

açılacağına inanılır. Bu işler değiştirilmezse, çocuklar ölüme, delirmeye varan felâketlerle karşılaşabilirler. Böyle bir durumla karşı karşıya gelen çocuğun adının başına yeni ad ilâvesi veya tamamen yeni ad konması ile kurtulacağına inanılır. Burada da yine, ata adının uygun görülmemeyen veya uygun olmayan bir çocuğa verilmesiyle onları incitme söz konusudur. Onların öfkelerini ve gazabını önlemek için, çocuğun adı değiştirilir. Bu inanç, yörede İslâmî renklerle de taşır. Meselâ, Muhammed adı verilen çocuk, böyle bir olay ile karşılaşır, adını Mehmet'e veya Ahmet Ali'ye çevirirler.

Ağrı'da, eskiden yaşaması ümitsiz olan çocuklara büyüyünceye kadar İslâmî isimleri vermezlerdi. İslâmî olmayan isimler takarlardı ve bunların kısaltılmış şekillerini lâkap gibi kullanırlardı. Çocukların bu şekilde korunacağına inanılırdı. Bu inanç da, tipik bir Türk inancıdır. Amaç, çocuğa fenalık eden kötü ruhu şaşırtmak, yalancı ad ile onu aldatıp çocuğu fenalıktan gizlemektir.

Kars, Muş ve Bitlis'de, yaşamayan çocuklara ailedeki sosyal statüden isimler verilir. Meselâ, yaşamayan kız çocuklarına, Anakız, Anakadın, Anahanım, Ana-hatun, Ana, Karaana isimleri ve yaşamayan erkek çocuklarına da; Ağabey, Ağa, Baba, Ata, Dede gibi isimler konulur. Böylece, bu isimli çocukların, sözkonusu statülere uygun görülen o yaşlara kadar yaşayabileceklerine inanılır. Çok kere bu tür isimler, çocuklara verilen ikinci ad durumundadırlar. Aile efradı dedeleri Memiş'e demişler, torununa bir isim koy, o da Memiş demiş. O'na, ama Memiş senin adın demişler, bunun üzerine dede, bu yaştan sonra bana isim ne lazım

demiş. Halk inançlarında eski nesillerin, isimlerini verdikleri yeni nesillerde yaşayacakları şeklinde bir inanç vardır.

Doğu Anadolu bölgesinde, çocuklara gök ve gökyüzü ile ilgili isimler verilir. Nazardan korumak için verilen bu isimler arasında Ayhan, Yıldızhan, Güneş, Yıldız, Seher, Gündüz, Gün, Güneş, Güner, Aykız, Aybala, Ayça, Gökçen gibileri sayılabilir. Sarıkamış, Muş, Ahlat ve Bitlis çevresinde, çocuklara içinde demir ve çelik geçen isimler verilirse (Demir, Özdemir, Kandemir, Kurtdemir, Özçelik, Çelik, Gökdemir, Demirdağ, Demiral, Demirci gibi) uzun ömürlü ve sağlam olacaklarına inanılır. Aynı amaçla Kars, Ağrı, Bulanık, Taşlıçay, Ahlat, Patnos ve Tatvan çevresinde, çocuklara içinde dağ adı geçen isimler verilir: Dağ[^] Dağlı, Dağdan, Dağdelen, Dağdaş, Durdağı, Karadağlı, Bozdağ gibi...

Kars ve Erzurum çevresinde, addaş olan iki kişi arasında, biri, tesadüfen oturmuş ve bunu öğrenmişse, o anda tutacağı dileğin gerçekleşeceğine inanılır.

Doğum günü veya dönemine rastlayan önemli olayların çocuklara verilen isimlere yansıdığını Manas Destanı'nda da görüyoruz. Aş Töreni'nde doğana Aşbergen, konuk geldiğinde doğana Konak Keldi, deniliyor, bazan da çocuklar doğdukları yerlerden hareketle ad alabiliyorlardı. Külçora'ya "Kül tutup doğmuş çocuğa Külçora deyip ad verdi", Kanora'ya "Kan tutup doğmuş çocuğa Kançora deyip ad verdi", "Adın Yaşar olsun, beşik bağın berk olsun, arkanda küçük, önünde büyük kardeşlerin olsun" deniyordu.

Anadolu'da, Ramazan, Kurban, Şaban, Arife, Kadir, Cuma, Yolcu, Yılğör, Barış, Savaş, Bahar, Yağmur bu tür adlardandır. cuğu dünyaya gelince O'na 'Kırk davarın hayırlı olsun' denirdi. Bu ifade evlilik yaşı gelince kızlar için 40 davar kalın istenil

Kafkasya'da Nogay Türklerinde bir ailenin kız çommesinden ileri geliyordu. Kız ve erkek çocuğun önemsenmeleri bakımından 'erkek uşak daha yahşidir' denirdi. Dedem Korkut coğrafyasında, Nogaylarda erkek bala doğanda 'Çatanın çatanın tüpü/dibi berk olsun/soyunuz devam etsin' denir. Soyun devamlılığı ve törenin sürmesi çok önemsenir. Nogay Türklerinde doğan balaya, ad koyan, onu görmeye gelen hayır söz söyler ve dua eder. Dualar çocukla daima birlikte olsun diye, mollaya onun için koruyucu dua yazdırılır.

Güney Türkistan'da durmayan/yaşamayan çocuğun yaşması için çocuğu özel esnetilmiş kurtağzı postundan büyükbabası veya büyükannesi geçirirse o çocuğun yaşayacağına inanılır. Özbek Türklerinde ad verme genelde doğumdan 7 gün sonra olur. Çocuğa adı '**Ad Koyma Toyu**' ile verilir.

Kuzey Afganistan Türkleri çocuklarına Allah'ın bin bir adından/sıfatından birini koyabilirler. Allah'ın ismi kültür coğrafyamızın bu kesiminde de yalnız başına ad olarak konulmaz. Çok kere Peygamberin ismi ile birlikte isim tamlaması yapılarak konur. Başka bir vesileyle diğer boyutları üzerinde durulduğu gibi, Mesela Cebbar değil de Abdül Cebbar veya Kulam Cebbar şeklinde konulur. Anadolu Dedem Korkut coğrafyasında bu neviden isimlerin

zamanla bir Cebbar gibi bir bölümü kullanılır. Kutsiyeti nedeniyle çocukların kaldıramayacağı isimler arasında nur gibi isimler de vardır. Bu tür isimler de Nur Baki gibi ikinci bir isim tarafından ikmal edilir. Bu coğrafyada diğer peygamberlerin Nuh, Ham, Âdem, İshak gibi isimler kullanılabilmektedir. Babası İbrahim olan çocuğa İsmail ismi konulur. Hz. Muhammed'in ismi de yalın halde kullanılmak istenilmeğince Şeyh Muhammed, Pir Muhammed, Sofi Muhammed, Muhammed Nezir gibi isimler verilir.

Dedem Korkut kültür coğrafyasında ad merkezli veriler fevkalade çoktur. Mesela sünnetli doğan çocuğa, avuncunun içi kanlı olarak doğan çocuğa veya altıparmaklı veya perdeli parmaklı çocuğa yorumlar yapılır isimler konur. Bazen de esmerlik sarışınlık gibi ten renklerinden hareketle üretilmiş isimler konulur.

Şam yöresi Türkmenlerinde çocuğun ismini babası koymuş olur. Konulacak isim mollaya kelamı kadim açtırılarak seçtirilir. İsim belirlendikten sonra, burada da sağ kulağına ezan sol kulağına gamet okunarak isim söylenilir. Sonra çocuğa hayır duası eder ve orada bulunanlar el açıp âmin derler. Dedem Korkut'un bu coğrafyasında çocuğa ismi, geçmiş büyüklerinden isim seçilerek 'ad vurulur' **Ad vurmak** bu yörede ad vermek anlamında kullanılmaktadır.

'Ad',Türk kültürlü halklar arasında yaşayan çok uzak Türk geçmişinden günümüze ulaşan bir kültür kotudur. Bu kötü Türk kültür coğrafyasında Uluğ Türkistan, Ural-Altay, Kafkasya, Ortadoğu ve Balkanlarda tüm zenginliği ile görebiliyoruz.

III. EVLENME / DÜĞÜN

1. Düğün Evveli

Türk hayatında ev ve evlilik, çocuk sahibi olmak en mühim kaidelerden biridir. İnsan, ev-bark sahibi olunca, bulunduğu toplulukta itibar kazanır. Çocuk sahibi olunca da itibarı yükselir. Türk hayatının her safhasında yaşayışımıza, hareketlerimize yön veren inançlarımızın burada, rolü devam etmektedir. İyi ve kötü karakterli iyeler, ev iyeleri, ata ruhlarının, eş bulmada, iyi bir yuva kurmada, çocuk sahibi olmada, doğan çocukların hayatta kalmasında etkili olduğu inancı, günümüzde de varlığını korumaktadır.

“Men aşiqen sınama,
Sınasan da qinama,
Senin de toyun olar,
Elin salsan xinama.”⁶³⁹

Halk inançlarında uğur kavramı önemli yer tutar. Uğurlu zaman, uğurlu yer gibi uğurlu kişi anlayış ve inancı da vardır. Evlilik esnasında gelin uğurludur. Dua etmesinden tutun da elini süreceği nesneye bereket kazandıracağına varıncaya kadar bu inancı örneklemek mümkündür.

Bayır-Bucak ve kolan Türkmenlerinde de damada ve geline düğün gecesinden evvel kına gecesi yapılır, Güveyin sağ elinin küçük parmağına kına yakılır. Daha sonra

---

⁶³⁹ Behlul Abdulla, “Bayatı Ermeğanı”, **Folklor ve Etnoqrafiya**, 2005/4, s. 87–88

dalatın gönderdiği kına geline de ayrı odada yakılır. Bu gece için “kutlu gece” denir.

Gelinlerin uğurundan istifade etme alanlarından birisi de kısmet açılmasıdır. Genç kızlar gelinin kutundan pay alabilmek böylece bahtlarının açılabilmesi için birçok uygulamaya başvururlar. “gelenekli olmak bir servettir”, “geleceği olmayanın geleceği de olmaz” denir” Bunlar arasında gelin telinden alıp saklamak, gelinin başına yapılan saçından bozuk para edinip saklamak, gelinin pabucunun altına kısmet bekleyen genç kızların ismini yazmak, gelinin arkası sıra atacağı çiçeğini kapmak, gelinin döktüğü pirinç tanelerini toplayıp saklamak gibi olanlar sayılabilir. Bunlardan birisi de gelinin kınasından kınalanmaktır. Bu kınadan sürünenlerin bilhassa bekârların muradının olacağına inanılır.⁶⁴⁰ **Gelin Teli, Gelin Çiçeği, Gelin Pabucu, Gelin Atı, Gelin Kınası,**⁶⁴¹ **Gelin Saçı**’nda kut olduğu inancı vardır.⁶⁴² Birçok yöremizde olduğu gibi bolu ve çevresinde gelin ve damadın ilk gecelerinde odalarına konulmuş olan seccadede

⁶⁴⁰ Tahtacı Türkmenlerinde gelinin kınasına katılmak üzere davetliler de ayrı ayrı kına getirirler.

⁶⁴¹ Kına, sadece evlilikte, hac farızasında kurbanlıklarda sünnetler değil yarış atının yelesi ve örüldükten sonra kuyruğuna da yakılır.

⁶⁴² Törenin olduğu yerde kut da vardır. Töreyle tanzim ve icra etmekle mükellef olan hakanlar ancak tanrıdan kut aldıkları için kendilerinde bu salahiyyeti görmüşlerdir. (Orhun Abideleri Haz. M.Ergin, Kök Tigin Kitabesi Doğu C. Str. 29 İstanbul, 1970; Sait Başer, **Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre**, Ankara, 1990 s.VIII)

namaz kılmaları halinde o gece yapacakları bütün duaların kabul göreceğine dileklerinin olacağına inanılır.⁶⁴³

İncelediğimiz bölgede, kız bakmaya giden aileler görücülüğe çıkarken bazı uygulamalar yaparlar. Damat adayı kız evine giderken çoraplarını tenkeş (farklı renklerdeki iki ayrı çorap) giyer. Manas Destanı'nda Manas da oğluna uygun bir kız bulabilmek için çeşitli arayışlara girer. Bu maksatla Çin ülkesini, San ilini. Kalmak ilini dolaşır, oğlu için kız bakar, bulamaz. Temir Han'ın kızı Kanıkey'i bulur.

Tekman'da **İnektepe**, Karayazı'da **Çarpi**, Erzurum'da **Recep Baba**, Tortum'da **Şallı**, Oltu'da **Güllübağdat**, **Şenkaya**'da **Allahuekber**, Hınıs'da **Güzelbaba**, Baskil'de **Hasan Baba**, **Arif Baba**,⁶⁴⁴ Palu'da **Çeşit Bey**,⁶⁴⁵ Adıyaman'da **Abuzer Gaffari**, **Mahmut El Ensarî** gibi ziyaret yerleri bahtlarının açılması için, evlenmek isteyen kızlar tarafından ziyaret edilir.⁶⁴⁶

Azerbaycan'da kismet için dilekte bulunan genç türbelerde;

“Dağ qalxdı, qaşa geldi,
Keseş yoh, daşa geldi,

⁶⁴³ Erhan Yeşilyurt, “Evlilik adetleri Yönünden Bolu ve Çıvarındaki 2 Köyün Karşılaştırılması”, **Uluslararası Köroğlu ve, Bolu tarihi ve Kültürü sempozyumu, Bolu, 18–21 Ekim 2009**

⁶⁴⁴ N. Çetin, “Baskil Çevresinde Yatırlar ve İnançlar”, **Türk Folkloru Araştırmaları**, 1970, Sayı 273,s.5790.

⁶⁴⁵ **Cumhuriyetin 50. Yılında Elazığ**, İstanbul, 1973, s. 100.

⁶⁴⁶ **Cumhuriyetin 50. Yılında Adıyaman**, İstanbul, 1973, s. 69-72.

Bir ocağa mih çax çaldım,
Niyetim başa geldi.” derler.

Kırgızistan'da Tengricilik inançlı Türkler genç kızların kismetlerinin açılması için Kaçkar Tepesi'ndeki Kaçkar Ata'ya gidip Kaçkar'ın pirinden Allah'a yalvarırken yardımcı olmalarını isterler.⁶⁴⁷

Doğu Anadolu'da evlenmek isteyen ve fakat buna bir türlü eremeyen genç kız ve erkekler, kismetlerinin kapalı veya bağlı olmasına inanır ve bunu çözmek, kismetlerini açmak için birtakım yollara başvururlar: kilit açma, Hıdırellez'de niyet ve dilek ile kismetini açmak bunlar arasında sayılabilir. Bu gençler, bu yollardan biri ile kismetlerinin açılacağına, sevdiklerine kavuşabileceklerine inanırlar. Ayrıca, yeni evlenen gelinin ayağının altına isim yazmak, gelinin arkasına süpürge bağlamak, saçından bir parça kesip almak, kına gecesi duvağı gelinden kapıp başa takmak gibi birçok benzeri yol ile de bahtlarının açılacağına, evleneceklerine inanırlar.⁶⁴⁸

Bir kısım Mardinliler arasında ilginç bir inanç vardır. Kadın doğum yaptıktan sonra kadının rahim kanı ile kadının yüzü sıvazlanır. İnanca göre bu uygulama kadını kocası tarafından çok sevilmesini sağlayacaktır. Böylece

---

⁶⁴⁷ Yaşar Kalafat, “Tengricilik”, **Pertev Naili Bartov'a Armağan**, Ankara, 1998, sh. 299-305.

⁶⁴⁸ N. Tan, “Kızların Kismetlerini Açma Pratikleri”, **Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı**, 1976, s. 216-228,479.

kadının evde sözü daha çok geçecektir. Bu kan bir gün sonra yıkanılır.⁶⁴⁹

Hıdırellez'de, evlenmek isteyenlerin, kismetlerinin açılması için dileklerini ifade edip bu maksatla çektikleri veya niyet tutarak söyledikleri mânilere, Erciş civarında, “çiçek ölçen”, Erzurum'da ise “mâni çıkma” denir.⁶⁵⁰

Muş'ta, evlenme çağı geçen kız, kismetinin bağlı olduğuna inanır. Eğer bu kız, arka arkaya **üç çarşamba**, bir oklava alıp, oklavayı ata biner gibi iki bacağı arasına alarak minareye çıkar ve orada şerefeden, **üç kere** “Kırnavınız ve âdetiniz batsın, it babaliler” diye devir yaparsa, o kızın kismetini hemen açılır ve istemeye gelirler, diye inanılır. Bu pratikte genç kızların oklavaya at gibi binmeleri kamların ayın sırasında kullandıkları sembolik tahta ata benzemektedir. Her iki harekette de göğes doğru bir çıkış olması da dikkati çekicidir.

Gelin eve, Malatya ve Kahramanmaraş'ta, kaynana'nın kolu altından geçerek girer. Diyarbakır'da, gelin ve güvey kaynana'nın bacağı altından birlikte geçer. Bu inanç, evlât edinme ile ilgilidir. Gelin, evin diğer fertleri gibi, kaynana için bir evlâttır. Ona, o gözle bakılacağı, kaynana gözündes, diğer evlâtlarından bir farkı olmadığı ifade edilmiş olur. Bu şekilde evlât edinme inancı, Türk-

⁶⁴⁹ A. Güler, **a.g.e.** sh. 53

⁶⁵⁰ Z. Erk, “Anadolu'da Gelinin Oğlan Evine Getirildiği Anda Yapılan Gelenek ve Pratikler”, **Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı**, 1976, s. 81.

lerde çok eski bir inançtır. Köroğlu Destanı'nda, Nigar Hanım, Ayvaz'ı bu şekilde evlâtlığa alır.⁶⁵¹

Azerbaycan'da eşikte manilerle karşılanan geline;
“Gelin gelin kız gelin
Eli yüzü düz gelin
Yeddi oğlan isteriz
Bir de cene kız gelin” denir.

Oğlan çocuğu gelinler ısrarla istenilir bunun gerçekleşmesi için birçok inanç içerikli uygulama yapılır ve oğlan doğuran gelinin itibarı farklı olur

Koyu olması gerekmez
“Havaların bulutu
Heybelerin kilidi
Benim sevdiğim oğlan
Bir ocağın umudu”⁶⁵²

Malatya'da, kismet kapalı kızların bahtlarının açılması, hiç kullanılmamış bir kilidin, cuma namazından ilk çıkan kişiye açtırılması ile gerçekleştirilir. Böylece kismetinin açıldığına inanılır.

Türbelerde kilit açtırmak suretiyle kismetin açılacağı inancı, Üsküp-Makedonya Türklerinde de vardır.

---

⁶⁵¹ **Köroğlu Destanı**, (Behçet Mahir anlatması), Ankara, 1973; A.B. Alptekin, “Köroğlu'nun Zuhuru ve Onun Bingöl ile Olan Münasebeti”, **Sultan Baba ve Köroğlu, Elazığ**, 1987, s. 55-61.

⁶⁵² Mehmet Özbek, **Türkülerin Dili**, Ötügen, İstanbul 2009 s.412

Mezâr-ı Şerif de Güney Türkistan Müslüman Türkleri Hz. Ali'nin türbesindeki kilitlere niyet tutarlar.

Hz. Ali Kültü, Türkçe duaların da hemen hepsinde bir şekilde yer alır.

“Melikli mülklü
Bindim aslana
Kuşandım zülfikarını
Omuzundan omman kitabı
Başında tebarek cüzü
Düşman gider heybete
Sen gönder rahmete
Düşman sözü Bedir’e
Benim sözüm Hakk’a
Allah’ımdır arkam
Ben kimden korkam
Allah baş
Muhammed yoldaş
Kapısı Elham

Kilidi Kur’an”⁶⁵³ kilit ve manevi kilitlemek Türk halk inançlarında oldukça yaygındır.⁶⁵⁴ Birçok yerde olduğu gibi Zonguldak’ın Devrek ilçesinde **Hz. Ali**’nin atı Dül-dül’ün ayak izi olduğuna inanılan bir kaya vardır ve halk buraya saygı duyar.

---

⁶⁵³ Abdurrahman Odabaşı, Saçı Kara Aşireti Ağası, “Atabey Duası”

⁶⁵⁴ Yaşar Kalafat “Alanya Yöresinde Kilit-Bağ, Kilitlemek-Bağlamak”
Alanya Tarih ve Kültür Semineri III Alanya, 2004 sh. 330-344

Hakkâri'de, kısmeti kapalı bir genç kızın kısmetini açmak için, kendisine başka bir gelinlik kızın yorganı çarşaflattırılır. Yorganın dört köşesine şeker konur. Kız, her köşeye gelince şekerleri yer. Bunu yapan kızın kısmeti açılır ve evlenirmiş.

Ağrı'da, Hıdırellez'de, gül ağacına testi koyarlar. Bunun içine gelinler yüzüklerini atarlar. Mâni söylerler ve kısmeti kapalı olanların kısmetlerinin böylece açılacağına inanırlar. Evlenme yaşı geldiği halde kısmeti çıkmamış yuva kuramamış kızların gönlünü almak için; “bazan gü-lün koncada kalması açmasından iyidir” denir. Bu ifade hayırsız evlilikten ise evlenmemiş olmak daha yeydir anlamında da söylenir.

Karacuha – baht – talif – Tanrı – ruh bağlamında **Karacuhalı adam**, baht iyesi, kapalı baht çarkını açan adam olarak düşünülür. Kızlarının tahtını babalar bahtını Allah yapar inancı vardır.

“Düğün el ile harman yel ile” deyimindeki el, şüphesiz, yurt ülke anlamındadır. Düğün yakın uzak konu komşu hısım akraba ile olur ise o düğün düğündür. Harmanın savrulabilmesi için de yel gereklidir.

Geleceğin ne getireceği pek de bilinmez, kişi gerekli gayreti gösterir ötesini Allah'a bırakır. Genç kızlara dua edilirken; “inşaallah yazgın ak olur, bir günün düğün bir günü bayram olur” denilir.

Halk tefekkünde er koruyan kollayandır. Eri olmak, sahip olanı, koruyanı, kurtaranı olmaktır. Erli olmak, kocaya varmak, evlenmektir. Ersiz kalmak, eri ölmek, sahip-

siz kalmaktır. Evlenmek ev edinmek başını sokacak yuva edinmek evlenmek o yuvayı koruyucu edinmektir. Er, eşinin bayraktarıdır. “Ersiz avrat yularsız at gibidir” demişler veya “döven söven erim yok. Yel götüren denim yok” denilmiştir.

“Tel” halk inançlarında gelin almayı temsil eder. Duvak da öyledir. Telli duvaklı gelin yüz akı ile beklenen günü hak eden, elde eden gelindir. Telli Baba yatırından gelin teli alınır kutsiyet atfedilen turnalardan telli turnanın özel konumu vardır. Bu itibarla;

Ne alım al oldu

Ne yeşilim soldu

Telli duvaklı

Gelin olamadım

Yakarmasında muradın gözünde kaldığı anlatılmıştır. Bu arada bazı alevi dedelerine göre “söz telli Kur’an-ı Kerim’dir”

Diyarbakır’da, Sultan Şeyhmuz’u, cuma günleri ziyaret eden evlenmeye niyetli gençler, dua edip dilek dilerler. Daha sonra, türbe yanındaki çubuğa, fuar ve eğlence yerlerinde gördüğümüz şekilde, halka atarlar. Aday, türbe dışındaki çubuğa attığı halkayı geçirirse, dileğinin gerçekleşeceğine inanır.

Gaziantep’de, Karbaba türbesini evlenmek maksadıyla ziyaret eden adaylar, mezar yanındaki incir ağacına çaput bağlayıp dilekte bulunur. Sonra, oradaki pınardan üç yudum su içip, yüzlerini Kâbe’ye dönerek, dileklerinin gerçekleşmesi için dua ederler.

Sivas'da, Abdülvahap Gazi'yi evlenmek isteyen kızlar ziyaret eder. Gece karanlığında olan bu ziyaret sırasında evlenmek isteyen dilek sahibi kızlar, türbe yanında şöyle seslenir: “Ey, talihim! Dağda mısın, taşta mısın, suda mısın, çölde mısın? Nerede isen, bu gece gelesin, beni burada bulasın!” Aynı maksat ile Urfa'da Zeve ziyaretine varan evlenme adayları da, “Dede sana mum adadım; benim şu müşkülümü hallet!” diye dilekte bulunurlardı.⁶⁵⁵

Yukarıda örneklerini sıraladığımız pratiklerle evlenme şansının artacağına inanan aday, başlangıçtaki inançlarımızı yaşatmaya devam etmekte ve onlarla geçmiş ve günümüz arasında bir manevî köprü, bir organik bütünlük bağı kurmaktadır. Demir, ağaç çubuk veya halkalar, incir ağacına çaput bağlamak,, dağdan, taştan, sudan, çölden, kırdan gelecek yardımla dertlerin biteceği umudu, başlangıçtaki inançlarımızın geride kalan izlerinden başka birşey değildir.⁶⁵⁶ Ata mezarlarının ve ruhlarının yerini alan evliyalar, güneşin doğduğu istikamete yüz dönmenin yerini alan Kabe gibi örnekler, İslâmiyet ile inançların imtizacını sağlayan köprü davranışlardır.

⁶⁵⁵ N. Tan, **a.g.m.** İslâmiyet'te evlenme bir sünnettir. Evlenme müna-sebeti ile verilen düğün yemeğine (velîme) denilmektedir. Bir hadîs-i şerifte “Sizden biriniz; kardeşi düğün yemeğine davet edince icabet etsin” buyurulmuştur. Semavî dinlerde nikah aileyi korumak için yapılmış bir akittir. Canı, malı, nesli, aklı, ve dini korumak amaçtır. Bunlara zarar verilmesi haram kabul edilmiştir.

⁶⁵⁶ **Türkiye'de Beldeler**, Bitlis, İstanbul, 1983, s. 75; **Türkiye'de Beldeler**, Siverek, İstanbul, 1983, s. 76; A. Şentürk, **Malatya, Malatya**, Malatya, 1984, s. 99.

Ağaca çaput bağlamak, dilek dilemek, ilgili ruhları memnun etmek, ya da onların yapacağını önlemek pratiği, Türk inançları içinde en eskilerden biridir. Bu pratiğin yeni biçimi, türbe kapı veya çevre çitine bez bağlamaya dönüşmüştür. Ağaç iyesini memnun etme yerini, yatır evliya, ulu kişi almıştır. Meselâ, Sivas'ın Divriği kazasındaki İğimbat Dağı üstünde bulunan Battal Gazi ziyaretine gelen genç kızlar, dilekleri için, türbe kapısına bez bağlamaktadır.⁶⁵⁷ Bölgede ev hanımı veya adayı övülürken, temizliği, aşçılık ve terzilik yeteneği dikkate alınır ve “Pişirdiği yenir, diktığı giyilir” denir.

Yatır ve evliya türbeleri ile ilişki içinde görülen Türk inançlarının İslâmî kalıplara dökülmesinde, şüphesiz tekke ve tarikat çevresinde yetişen ve memleketin muhtelif yerlerini dolaşan ve hattâ gittikleri çevrede yerleşip kalma görevi alan dervişlerin, dede ve babaların rolü şüphesiz büyüktür.⁶⁵⁸ Meselâ, Zileli Şemseddin Sivasî / Kara Şemseddin, hocası Abdülmecid Şirvanî'yi rüyasında görüp Tokat'a gelir. Tokat'a gelip hocasından aldığı talimat üzerine Sivas'a yerleşir ve orada görev yapar.⁶⁵⁹

Yatır ve türbe kapılarına, çevrelerindeki ağaçlara, genç kızlar tarafından evlenmek dileğiyle çaput bağlama inancına, yörenin hemen her tarafında rastlanır. Ayrıca, bez yerine, kimi yerlerde mezartaşlarına sürtülen taşın

⁶⁵⁷ K. Özen, **a.g.m.**

⁶⁵⁸ A. Güzel - S .K. Seferoğlu, “Türk Millî Kültüründe Babalar”, **Erol Güngör İçin**, Ankara, 1988, s. 51-79.

⁶⁵⁹ N. Gözaydın, “Tarihî Bir Şahsiyet, İki Efsane ve Bazı Düşünceler”, **Türk Kültürü**, 1983, Sayı 243,s.482-87.

tutması hâlinde dileğin kabul edildiğine inanıldığına da rastlanmaktadır ki.⁶⁶⁰ Bu davranışın altında da, dağ yollarını bekleyen dağ / kaya iyesini memnun etme ve böylece yardımını kazanma inancının izleri yatmaktadır. İslâmiyet ile bu dağ / kaya / taş iyesi inancı Kâbe'deki Karataş / Hâcerü'l-Esved ile bütünleşmiş ise de bakiyeleri hâlâ görülmektedir.

Alanya'da Hıdırellezde bazen de düğünlerde **Pilavinna çöreği** yapılır. Bu bir **göçasıdır**. Yayladan dönen diğer Türkmen komşulara da ikram edilir. Ağrı çevresinde, evlenme çağına giren kızlar, Hıdırellez'de gillik / tuzlu ekme yapıp görebilecekleri bir bacanın üstüne bir parçasını bırakırlar. Bir karga tarafından ekmeğin alınmasını bekleyen kızlar, karganın gidiş istikametine göre, evlenecekleri kişinin belli olacağına inanırlar.⁶⁶¹ Kız, hazırladığı tuzlu ekmeğin bir parçasını kendisi yiyip, su içmeden ve kimseyle konuşmadan yatarsa, rüyasında evleneceği erkeği göreceğine inanır. Kız, gördüğü rüyayı sadece annesine anlatırmış. Burada, rüya görme veya **rüyada** evleneceği kişiyi görme inancının, eski inançlarımızın bir kalıntısı olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Özellikle, bu inancın, kaç - göçün toplumumuza yerleşmeye başladığı bir devrede şekillendiğini, halk hikâyelerimizdeki örnekleriy-

⁶⁶⁰ A. Güzel - Ş.K. Seferoğlu, **a.g.e.**; M. Cunbur, "Evliya Çelebi'ye Göre Tunceli'nin Bazı İlçeleri ve Anadolu Babalan", **Sultan Baba ve Köroğlu**, Elazığ, 1987, s. 13-19.

⁶⁶¹ N. Tan, **a.g.m.**; Ali Haydar Dede Kurban, **Zazalar'da Şölenler ve Törenler**, Ankara, 1994, s.17; B. Kocadağ, **Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi**, Yalova, 1987, s. 10.

le söylememiz bir abartma olmaz. Bir başka yönden, kam tarafından vecd hâlinde iken yaptığı seyahatleri ve karşılaştığı canlı ve cansız varlıkları tasvir etme inancı ile de şekli bir bağı olduğu açıktır.

Rüya görerek yorulmada evlilik konusunda da geleceğin okunmasında istifade edilmek istenilen bir uygulamadır.

“Yuhuda at görmüşem,
Göyü qat-qat görmüşem,
Yarımın otağında
Bezekli taht görmüşem”

Nevruza rastlamayan dönemlerde de çeşitli fal yöntemlerine birçok ihtiyaç için başvurulur. Rüya yorumları da bunlardan birisidir. Rüyada **at**, Türk kültür coğrafyasında yücelmek ve murat olarak yorumlanır.⁶⁶² Rüyada kara görme, tez anlamına gelir. Ancak genç kızların ak at görmeleri “beyaz atlı prens” olarak yorumlanır. Bolu ve etrafında “Gelin Almacı” olarak bilinen gelini almaya gidenler tamamen ağ giyinirler sadece gelinin başına al örtü örtülür. Kına gecesi gelin kızın başına büyük ağ bir örtü örtülür.⁶⁶³ Gök ehli olan atların varlığını mitolojik veriler-

⁶⁶² Yaşar Kalafat, **Dedem Korkut Akkoyunlu Coğrafyası, Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları**, Berikan, 2008 s. 183–195

⁶⁶³ Erhan Yeşilyurt, “Evlilik adetleri Yönünden Bolu ve Çıvarındaki 2 Köyün Karşılaştırılması”, **Uluslararası Köroğlu ve, Bolu tarihi ve Kültürü sempozyumu, Bolu, 18–21 Ekim 2009**

⁶⁶³ Yaşar Kalafat, “Van Gölü Havzası Merkezli Türk Kültür Coğrafyasında Renkler” **IV. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu 12–14 Haziran 2008**

den ve tasavvuf bilimcilerinin açıklamalarından biliyoruz.⁶⁶⁴ Göğün katlarının olduğu inancı da Türk kültürlü halklarda çok yoğunudur. Rüyada taht başarı, galibiyet, terfi ve gençler bilhassa genç kızlar için mutlu bir evlilik olarak yorumlanır. “Anası babası tahtını yaptı bahtını Allah yapsın” denir.

Türk halk inançlarında Hıdırellez ve nevrüz bekârların kısmetlerinin açıldığı, yavukluların buluştukları, başlarını sokacak yuvaları olmayanların yuva dileğinde bulundukları bir dönemdir. Anadolu'nun birçok yerinde gül ağacına çeşitli dilekleri anlatan semboller bağlanılır veya gül ağacının dibine niyet nişanları konulur. Hızır'ın bu mesajları alıp dilekleri karşılayacağına inanılır. Hızır'ın boz atı ile⁶⁶⁵ onlara da uğraması için dua edilir. Kazak Türkleri halk inançlarına göre, **Hızır Ata (Kızır Ata)** her insanı hayatında üç-defa yoklar. Ancak O'nü tanımak kolay değildir. Hızır'ın Nevruz'un üç gününde muhakkak dolaştığına inanılır. İnanca göre Hızır kamasını kaldırıncı karlar erir ve toprak yeşerirmiş. Bu günlerde, mal sürüsünün önünden ve koyun sürüsünün arkasından geçilmez.

⁶⁶⁴ “Ağboz at ilahî kuvvelere mahsustur. O, güneş ile Simurg kuşunun evladıdır. Humaya'a mahsus olup göklerde yaşamaktadır. Kanatlı olan bu at, annesi güneş tarafından Humay'a hediye edilmiştir...Röşen acele etmeyip 40 günü bekleyebilse idi onun atı da kanatlı olacaktı..”Doç.Dr.Nezaket Hüseyin kızı, “Ural Batir ve Köroğlu Destanlarında geçen At ve Kılıncın Mifik Seciyesi”, **Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Bolu/17-18 Ekim 2009)

⁶⁶⁵ K.N. Veliyev “Türk Dünya Bakışında Renk”, **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S.Tural-E.Kılıç) Ankara, 1996, s. 62-74.

İnanca göre, mal-davar yayılınca **Hızır/Kızır Ata** bunların arasında dolaşır.⁶⁶⁶ Hızır Aleyhisselâm'ın halkın arasında tebdil-i kıyafette dolaştığı inancı Anadolu'da da vardır. Hızır olabileceği ihtimaline binaen fakirler kapıdan boş çevrilmezler. “Şans insana hayatta üç defa güler” inancı vardır. Adilcevaz ve çevresinde **Hızır Mescit, Kırklar Zaviyesi (Ahlat), Kırklar Mezarlığı, Kırklar Mahallesi, Kırklar Köyü** vardır.⁶⁶⁷ Hızır'ın atının boz olmasına gelince, boz, aynı zamanda kır ve aynı zamanda alacadır. Ak düşmüş siyah saçı kırlaşmıştır. Alacadaki küçülüp sıklaştığı nisbette kırlaşmış olur. Bu anlamda Bozkurt, Boz At, Ala Geyik, Kır At aynı tanımın ifadeleridirler.

Asker Kadimov, “Hızır” kelimesinin etimolojik tahsilini yaparken; “Hız”ın, ateş, ısı ve “ır”ın, “er”in de yiğit, kahraman anlamına geldiğini, Hızır'ın ateşi, sıcaklığı getiren güç, kahraman olduğunu açıklıyor. Nahçıvan'da, **Hızır Nebi - Hızır İlyas** merasimleri yapılırken yılın bereketli geçmesi için buğday kavrulmaktan, Hızır elinin veya atının nalının dokunması umulmaktadır. Kapı kapı dolaşan çocuklar “Hızır Hızır od getir” diye bağırlarlar.⁶⁶⁸ Nahçıvan'da Şubat'da kutlanan Hıdırellez, Gök Tanrı Dini geleneklerinin hâkim olduğu Sibiryâ Türklerinden Sakhalarda “Isıakh”, Nevruz'un bir varyasyonu olarak,

⁶⁶⁶ Şakir İbrayev, “Kazak Folklorunda Nevruz”, **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S.Tural-E.Kılıç) Ankara, 1996, s. 189-194.

⁶⁶⁷ Orhan Kılıç, **XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (15334-1605)**, Ankara, 1999.

⁶⁶⁸ Asker Kadimov, “Nahçıvan'da Nevruz Gelenekleri”, **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S.Tural-E.Kılıç) Ankara, 1996, s. 231-238.

baharın gelişiyle yılın bereketli geçmesi için Tanrı'ya bir şükran bayramı olarak kutlanır.⁶⁶⁹ Gagauz Türklerinde Mart ayının ilk gününde “**Marta**” veya “Martacık” yapılır. Marta, beyaz ve kırmızı yün ipliğinden yapılır. Marta'yı büyüye ve nazara karşı korunmak için çocuklar kollarına ve yakalarına, kadınlar başörtülerine bağlarlar. Marta, kuzulara ve meyve ağaçlarına da bağlanır.⁶⁷⁰ Marta Anadolu'da “**Alaca**” olarak bilinir. Aynı amaçla aynı yerlerde kullanılır. Bazan da halının uygun yerine bağlanır. Biz Alaca'yı Türkistan'da da tesbit ettik. Daha ziyade kara ve ak yün iplikle yapılır. Beyaz gözdeki ak'ı, siyah ise kara'yı temsil eder.

İp bükme, ipe düğüm atma, kolları ve parmakları bağlama, kilit kapama Türk halk inançlarında büyü yöntemleridirler. Samsun yöresinde damadı genelde başarısız kılmak için ipe ve kilitle büyü yapılır.⁶⁷¹ Budist Uygurlar Sihir'e “**tılsım**” derler. Kurşun dökmek Şamanizm'den kalma olup Başkurtlar kurşun dökmeye “**Kut Kuyuv**” derler.⁶⁷² Samsun ve çevresinde “Gelin alayı” kapıdan geçerken suya demir para atar ise, muhtemel uğursuzlukların

---

⁶⁶⁹ Yakup Deliömeroğlu, “Saha Türklerinde ısıakh Bayramı”, **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S.Tural-E.Kılıç) Ankara, 1996, 5.131-136.

⁶⁷⁰ Stepan Kuroğlu, “Gagauzlarda İlk Yaz Bayramı”, **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996, s. 261-273.

⁶⁷¹ Bekir Şişman, **a.g.e.**; C. Ayşenur Çavdar, “Türk Halk Hekimliğinde Bağlama”, **Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1989 s. 84-85.

⁶⁷² Abdulkadir İnan, **Eski Türk Dini**, s. 163.

dağılacağına inanılır.⁶⁷³ Şamanist Türkler gelin geldiği gün onun başına saçı saçılır. Saçı; **av kanı**, süt, et, buğday, mısır, çerez olabilir.⁶⁷⁴ Anadolu ve Türk Dünyasının birçok yerinde geline saçı saçılması çok yaygındır. Saçıda çerez, şeker, para ve buğday olabilir. Saçının uğursuzluğu defedeceği ve bereketi cezbedeceğine inanılır. Karadeniz bölgesinde, kız istenilen evden gizlice tuz çalınır ise, kızın alınmasının kolay olacağına inanılır. Bazan da aynı amaçla oğlan evi beline “**at yuları**” bağlar. Kızın uğurunun anlaşılması için bir kilo **tuz** alınır. Tuz tükeninceye kadar evde bir terslik olmaz ise, gelinin hayırlı olduğuna inanılır.⁶⁷⁵

Muş'da evlenme çağına gelen oğul anaları, çocuklarından “Artık evde uyuyamıyorum” sözünü işittiklerinde, anlar ki, evlâtları evlenmek istiyor. Bunun üzerine kız bakmaya çıkarlar. Oğlan anası bir yakını ile kız bakmaya, görücülüğe çıkar. Muş yöresinde pazartesi ve perşembe günleri, öğleden önce bu işi yaparlar. Görücülük bu zamanlarda olursa, uğurlu olacağına inanılır. Kapıdan içeri sağ ayakla girilir. Aksi yapılırsa, görücülük içinde aksilikler çıkacağı inancı vardır. Muş çevresinde, nişan ve şerbet günü de, yine bu günler seçilerek yapılır ve inanç yine aynıdır.

Kızı veya kız evini ikna etmeye gelenler veya evlenmek istemeyen erkeği ikna etmek için de maniler söylenir,

“Yalnızlık Allah’a mahsustu(r)

Her canlı bir eş arar

⁶⁷³ Bekir Şişman, **a.g.e.**

⁶⁷⁴ Abdulkadir İnan, **Şamanizm**, s. 167.

⁶⁷⁵ Bekir Şişman, **a.g.e.**

Taşın kalbi yoktu(r)
O da yosun sarar"⁶⁷⁶
Kız evime kendini naza çekerken görücülere;
"Kızım kızım kız kişi
Kızıma gelir yüz kişi
Yüz kişinin içinde"
Kızım beyener bir kişi" deeler.⁶⁷⁷

Araş vadisinin bazı köylerinde 21 Mart'a en yakın olan çarşamba günü (Karaçarşamba) **Tuzlu Gillik** yapılır. Bu gece kızların kismetleri ile ilgili daha bir-çok pratik yapılır. "**İğne Oyunu**", "**Gece Ayna Bekleme Oyunu**", "**Gökte Açılan Kapı**", "**Kapı Dinlemek**", "**Konuşmadan Yayı Yayma**", "**Mavi Boncuklu Çörek**" gibi.⁶⁷⁸

Kına yakmak, Türk inançlarında seçilmiş, adak edilmiş olanı gösterir.⁶⁷⁹ İnanca göre, o işareti taşıyan canlı ve cansız varlıkların mukaddesliğine inanılır ve onlara dokunulmaz. Bu niteliği taşıyan nesne ve şeylere dokun-

---

⁶⁷⁶ Aslı Büyük Okutan, "Muğla Yöresi Alevi Türkmenlerinde Mani Söyleme Geleneği", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi**, Bahar 2007, S.41, s.255-267

⁶⁷⁶ Yaşar Kalafat, **Kodlar-Kültler, Türk kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan yayınları, Ankara, 2009, s. 16-17

⁶⁷⁷ Yaşar Kalafat, "Halk İnançlarından Geleneklere karşılaştırmalı Bolu-Bakü Düğün Uygulamaları", **Uluslar arası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü sempozyumu**, Bolu 17-18 Ekim 2009

⁶⁷⁸ İ. Alpaslan, "Kara Çarşamba veya Çile Çıkarma", **Türk Folkloru**, s. 74, Eylül 1985, s. 16-19.

⁶⁷⁹ M. Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul, 1971, s. 24-96.

mak, onlara saygısızlık göstermek, uğursuzluk ve felâket getirir inancı ile adanmışlar koruma altına alınmış olurdu.⁶⁸⁰ Düğünlerde, nişanlarda kına yakma âdeti bu inancın bölgede yaşayan kalıntıları olarak devam etmektedir.⁶⁸¹

2. Düğün Esnası

Ovabağ köyünde, gelin adayının kinasını oğlan evi gönderir. Kına yakmaya perşembe günü gidilir. Erzurum'da, özel kına türküleri vardır. Ağrı'da, kız kına gecesi el öpmeğe çıkar. Bingöl'de, kına gecesi oğlan evinden 7 veya 9 kişi kınaya çıkarırlar. Erzincan ve Erzurum'da, kış gecesi salonda ayna bulundurmanın baht açıklığı sağlayacağına inanılır. Kınayı geline kaynanası yakar ise, kısmetli olacağına inanılır. Kınanın gelinin avucuna koyduğu parayı gelin damadın kesesine koyar, bunda bereketin artacağı inancı vardır. Malatya'da, kına yanmakta olan mumların arasında getirilir. Muş'da, kız evinde kınanın işi bi-

⁶⁸⁰ Fikret Memişoğlu, "Harput'ta Oğlan Evinde Erkekler İçin Kına Gecesi", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1956, Sayı 75, s. 75. "Harput'ta Gına Geceleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1952, Sayı 32, s. 500-502, Sayı 38, s. 603-605; İ.Sunguroğlu, "Harputta Kına Geceleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1965, Sayı 194, s. 3859-3861. O.Türkdoğan, "Evlenmede Başlık Geleneğinin Sosyolojik Açıklaması", **I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1977, Cilt IV, s.315-362; İ.Hınçer, "Türkiye'de Yüz Görümlüğü ve Ağırılık", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1970, Sayı 246, s.3-7; A.İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, s. 348.

⁶⁸¹ Beşik kertme nişan halk hikâyelerinde, destanlarda da rastlanan eski âdetlerimizdendir. Bk. "Beşik Kertiği Nişan", **Eskişehir Halkevi Dergisi**, 1943, Sayı 62, s. 18.

tince aynı kınanın artanı oğlan evine gönderilir. Kuzey Irak’da kınayı kısmeti bol olan birisine yaktırırlar. Kına gecesi gelinin başına serpilene para, bolluk nişanesi olarak saklanır. Esasen serpilene bu para “**saçı**” ve kınanın bizzat kendisi ise “koruyucu”dur. Anadolu’daki “**kına gecesi**” ve “**kısır gecesi**” uygulamaları birer şölene olup, Bulgaristan Türkleri arasında da yaşamaktadır.

Türk halk inançlarında ayna hayatın her safhasında vardır. **Aynalı Kaya** efsanesine göre, denize avlanmaya giden bir balıkçı geriye dönmez, eşi her akşam onu bekler ve eşinin yolu aydın olsun diye ona “**ayna**” tutar. Zamanla acısı dinsin diye dua eder ve **taş** kesilir. Niyet tutan insanlar buraya gelirler ve ayna tutarlar, niyeti olmayanın aynasının parçalanacağına inanılır. “Ayna tutmak” halk inançlarımızda bir tabirdir.

Dadali Türkmenlerinde de “**taş kesilme**” motifi vardır. Efsaneye göre birisi koyun kırkarken, bir pir gelip yün ister, yün vermek istemeyen mal sahibi ağa, sahibinin orada olmadığını yalan söyleyerek açıklar. Bunu üzerine pir “davarınla taş kesil” der ve taş olurlar. Burası halen ziyaret yeri olup etrafına duvarlar yapılmıştır. Dar olan bir geçidi vardır. Buradan insanlar geçerken günahkârların sıkışacağına inanılır. Türk halk inançlarında Pirlerin cezalandırabileceği inancı vardır. Ancak türk tefekküründe ulu zatlar beddua etmezler, “Allah haklasın” derler.

Dadali Alevi Türkmenlerinde küfür edilmez. Beddua da pek rastlanılmaz çok bunaltılmış kişi “ulu mevlaya saldı ben seni” der. İnanca göre beddua eden

“Allah’ın çarkına bulaşmış olur” Bunu anlamı Allah’ın işine karışılmaz, o ne yaparsa iyi yapar. O’nun yaptığığın bilinmeyen hikmeti vardır demektir. Buradan Allah’a havele et sözü ve inancı doğmuştur.

Kına Türk inanç sisteminde adanmış olmanın işaretidir. Bunun içindir ki, asker adayına, kurban edilecek hayvana, evliliğe aday olan gençlere, sünnet olacak çocuğa kına yakılır.

Belki de yaşlıların saç kınası bu manada âhiret adaylığı anlamındadır. Türklerde kına etrafında bir kültür oluşmuştur.⁶⁸²

Beşik kertme nişanlı olma veya çocukları beşik kertme nişan etme âdeti de yine, aynı inanca dayalıdır. Artık, o insanlar birbirleri için önceden seçilmiş olur. Bunun işareti olarak, beşiklerine bir kertik konur. Onları ayırmak, biraraya gelmelerine engel olmak Türk inancına göre uğursuzluk, felâket getirir. Bölgede beşik kertme nişan yapılır. Bu inanç da oldukça yoğun biçimde yaşamaktadır.

Beşik kertme nişanlı / adaklı tabiri, Ağrı, Kars, Gaziantep çevrelerinde “beşik kertem”, Tunceli ve Malatya’da “beşik kerti” veya “**beşik kertleme**” ve Elâzığ’da “**beşik nişanı**” şeklinde kullanılır ve hepsi aynı inancı ifade eder.

⁶⁸² Nebi Belekoglu, **Erzurum Türkleri**, Adana, 1971, s. 122; O. Muhtaroglu, **Doğu Anadolu Düğünleri**, s. 18; İ. Sunguroğlu, **Harput Yollarında**, Cilt 4, İstanbul, 1968. s. 26; N. Erdentuğ, **Hal Köyünün Etimolojik Tetkiki**, Ankara, 1975, s.102.

Beşik kertme, kırklanma, kurşun dökme ve benzeri birtakım halk inançları yazılı edebiyatımıza da geçmiştir.

“Sevdadan söz alalım gel
Özden de öz bulalım gel
Artık başgöz olalım gel
Beşik kertme sözlüm benim”⁶⁸³

Evlenme başvuru yöntemlerinden birisi de kız kaçırma veya kocaya kaçarak evlenme şeklindedir. Bir manide;

“Dağ başında bir erkek
Süt çıkmaz utma bakreç
Kızın bana sevdalandı
Kaçırırım elbet er geç”⁶⁸⁴

Bölgede bilhassa kırsal kesimde, ölen erkek kardeşin dul eşi diğer erkek kardeşi tarafından alınabilir. Bu uygulamaların Manas Destanı'nda yapıldığını biliyoruz.

Hakkâri'de, kızın başına bağladığı başörtüsü / dazmal, biri tarafından çeşme başında veya yolda giderken zorla veya bir başka şekilde alınır ve götürülürse, o kızın gerçekten kaçırılmış olduğuna inanılır ve tepkiler de ona

---

⁶⁸³ M.Z. Akdağ, “Bebek Yüzlüm” **Türk Edebiyatı**, Eylül 1998. s.299. sh.45

⁶⁸⁴ Aslı Büyük Okutan, “Muğla Yöresi Alevi Türkmenlerinde Mani Söyleme Geleneği”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi**, Bahar 2007, S.41, s.255-267

⁶⁸⁴ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, 2006, s. 156-178

göre olur. Eğer kız tarafı, o gün içinde kaçırılan başörtüsünü geri alamazsa, kız kaçırılmış kabul edilir.⁶⁸⁵

Muş'ta, düğün öncesi hazırlıklar tamamlanıp kızın elbiseleri kesilip biçildikten sonra, oğlan evi gelinin yatak yüzlerini alıp evine gider. O gün kız kendini oğlan evine göstermez. Bunun uğursuzluk getireceğine inanılır. Gelen yatak yüzleri yorganlara dikilirken içine şeker konur. İnanca göre, bununla evliliğin iyi, hoş ve huzur içinde, tatlı geçmesi sağlanmış olur.

Malatya'da, gelinin eve uğur getirmesi için eline kına yakılır ve kına yakma sırasında oğlan tarafı da gelinin avucuna madenî para koyar. Bu para sonradan fakirlere verilir. Bir nevi saçı gibi görünen bu paranın gelini ve güveyi ömür boyu kötülüklerden koruyacağına inanılır.

Erzurum'da gelinin el ve ayak kınaları yıkanır ve evin dört tarafına bu kınalı su dökülür. Bu tür evlerde ev hayatı bolluk/bereket içinde geçmiştir.⁶⁸⁶

Diyarbakır'da, sünnet olan çocuğa, gelin ve güveye, askere giden gençlere kına yakılır. Bu ilde, kınanın koruyuculuğuna inanılır.⁶⁸⁷

Muş'ta, kına önce evlenecek kıza yakılır. Artan kına dağıtılır. Evlenecek oğlana da kına yakılır. Bu kına bazen kız evinden gelir. Aynı anlamda, o kına yakar. Böylece, ikisi de birbirine adanmış, kurban edilmiş olur. Bu inancın

⁶⁸⁵ U. Barlas, Hakkâri'de **Evlenme Töre ve Törenleri**, Karabük, 1975, s. 64.

⁶⁸⁶ **Erzurum İl Yıllığı**, İstanbul, 1973, s. 193-200

⁶⁸⁷ **Diyarbakır İl Yıllığı**, İstanbul, 1973, s. 394-407.

kökleri, “Ey kötü ruh, onlar artık kendilerine ait değildir, onlara dokunma, onlardan uzak dur” anlamını da taşır.⁶⁸⁸

Sivas'ta, kına gecesi, kına yakma sırasında gelin göz yaşı döker ve bu şarttır. Gelinin çok çocuğunun olması, zürriyetinin devamı için ağlaması gerektiğine inanılır.⁶⁸⁹

Elazığ'da, gelin kapıdan içeri girerken **eşiğe** konan kaşığı basıp kırarsa, eve bolluk getirir. Gelin **ayna** eşliğinde karşılanır.⁶⁹⁰ Mucur'da düğünden evvel yemek için yufka açılır. Yufka açacak kimseye gönderilecek hediye paketi içinde mutlaka ayna bulunur. Akkışla'da askere giden genç için toplu merasim yapılır, hoca Kur'an okur dua eder, köy halkı toplu halde “âmin” derler. Askere giden gencin ailesi simit şeklinde bir kete, kekikotu ve aynayı duvara asar genç izinli gelinceye kadar bunlar duvarda kalırlar.⁶⁹¹

Aynanın Türk halk inançlarında özel bir yeri vardır. Ayna etrafında inanç muhtevalı bir kültür gelişmiştir. Çocuk aynaya baktırılmaz, “iyi sayılmaz, aklına bir hâl gelir.” Aynaya gece bakılmaz, “günahtır.” Aynaya bakılmak suretiyle gelecekte haber alınır. Aynaya hamile kadının bakması doğru olmadığı gibi, Kur'ân-ı Kerim okunan salonda aynanın üzerine bir bez örtülür. Aynanın cinleri toplayıcı bir hassasının olduğu gibi inançlar da

⁶⁸⁸ S. San, **Dün ve Bugün Muş**, Kayseri, 1947, s. 72-82.

⁶⁸⁹ Z. Abut, “Sivas'ta Düğün Âdetleri”, **Folklor Dergisi**, 1970, Sayı 13-15, s. 766-74; H. Dumluca, “Divriği'de Düğün Âdetleri”, **Dört Eylül**, 1966, Sayı 4, 5,7, s. 17-19, 24-25, 31.

⁶⁹⁰ İ. Sunguroğlu, **Harpüt Yollarında**, 4. Cilt, İstanbul, 1958.

⁶⁹¹ A. Uğur, **a.g.e.** sh. 41

vardır. Gelin babasının evinden ayna eşliğinde çıkarılır ve çehiz sandığına mutlaka ayna konulur. Ölüm ayna ilişkilerine dair de inanç ve uygulamalar vardır. Anlam olarak ayna, aydınlık gelecek, baht açıklığı olarak kabul edilir.⁶⁹² Ayna ile ilgili inançlar tasavvufta ve çeşitli tarikatlarda da vardır. Makedonya Türklerinde gelin arabasından veya atından inerken yüzüne ayna tutulur, iki koltuğunun altına birer ekmek konur ve önüsıra su dökülür.⁶⁹³

Ağrı'da, gelin eve girerken, elini eşğin üstüne sürer. Bu hareket ile yeni evin geline; gelinin de, geldiği yeni eve hayır getireceğine inanılmaktadır.

Diyarbakır ve Ağrı'da, gelin eve girerken ayağına su dökülür. İnanca göre, bu hareket hem geline, hem de yeni geldiği eve uğur getirir.

Elazığ'da, gerdek gecesi, kız tarafı tatlı şerbet yapıp geline getirir, ikram eder. Gelin damadın şerbetine üç kere sezdirmeden tükürür gibi (tu-tu-tu) yapar. Gelin bunu yaparsa, evliliğin daha muhabbetli geçeceğine inanılır.

Muş'ta, gerdek gecesi, kim kimin ayağına basarsa, evde onun söz sahibi olacağı inancı vardır. Güvey de, o gece, tabiatça sert ve güçlü olduğunu göstermek için gelini bir yol bulup korkutmaya çalışır. İlk gün nasıl başlarsa, hep öyle devam edeceğine inanılır.

⁶⁹² Yaşar Kalafat, "Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar Ayna", **I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyum**, (26-27 Kasım 1993 Antalya).

⁶⁹³ Yaşar Kalafat, **Makedonya Türkleri (...)**, s. 38.

Akkışla'da çiftlerin doğacak çocuklarını analı bablı büyümesi için düğün bayrağının analı babalı birisi tarafından çekilmesi gerektiğine inanılır.⁶⁹⁴ Iğdır, Tuzluca, Kars, Ardahan ve Ağrı'nın Tutak kasabasında “**Şah Bezeme**” âdeti vardır. “Şah Bezeme” gelin ve güvey için yapılır ve onlara mutluluk getireceğine inanılır. “Şah Bezeme”, bir ağaç dalını meyva ve çerezlerle süsleyip bağlamaktan ibarettir.⁶⁹⁵ Bu gelin odasına konur, bu ağaç yedi veya dokuz dallıdır ve üç gün gerdek odasında kalır.

Türklerde **yedi** ve **dokuz** sayıları dinî inançlarla ilgilidir.⁶⁹⁶ Yaradılışa dair bilgilerde; Tanrı dalsız budaksız biten ağaca dokuz dalın bitmesini emreder, dokuz dalın kökünden dokuz kişi türer. Bunlardan dokuz ulus olur.⁶⁹⁷ Yaradılış inançları ile ilgili bilgilerde rastlanılan ağaç ve dal ilişkisi ve sayısı ile Şah Bezeme'deki durum arasında bir paralellik görülmektedir. Bu paralellik türeme inancı ile bağlantı olabilir.

Beytüşşabab'da, gelin kuşağının güveyi tarafından **üç kere** çözülüp bağlanması halinde, gelen gelinin, eve,

---

⁶⁹⁴ A. Uğur, a.g.e. sh.39

⁶⁹⁵ H. Çetinkaya, “Kars Yöresi Terekeme Köy Düğünlerinde Şah Bezeme ve Kaldırma Geleneği”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982, Cilt IV, s. 83-93; **Kars İl Yılı-ğı**, 1967, Ankara, 1967, s. 200; M.A. Özder, “Düğünlerde Süsleme Ağaçları”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1975, Sayı 356, s. 3131; G.Artan, “Göle İlçesinde Düğün”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1956, Sayı 116, s. 1147.

⁶⁹⁶ B.Ögel, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971, Cilt 2, s. 269-272.

⁶⁹⁷ A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972, s. 15.

uğur, bereket getireceğine inanılır. Çevrede söz konusu inanca bağlı bu harekete, kuşak çözme adı verilir. Kamların ve alpların kuşandığı kuşak ile kutsiyet ifade eden üç sayısının kuşak çözmeye bağlı biçimde birleştiğini görüyoruz.⁶⁹⁸ Kam aksesuarı olan kuşağın daha sonraki zamanlarda / İslâmî devrede / devam ettiğini, tarikatlarda ve bir esnaf teşkilâtı olan Ahilik içinde de yer aldığını görüyoruz.⁶⁹⁹

3. Düğün Sonrası

İki bayram arasında düğün yapılmaz, gelin getirilmez. Bunun aksi yapılırsa, Muş, Kars ve Erzurum'da, o eve uğursuzluk geleceğine inanılır.

Hakkâri ve Bitlis'te, gelin nikâhının bozulmaması için, bunun korunması gerektiğine inanılır. Bunun için, bir kibrit kutusu boşaltılıp -veya benzeri bir âlet, eşya-okunarak kapatılırsa, nikâhın korunması sağlanmış olur, diye inanılmaktadır.

G. Antep'in Nizip çevresinde Barak, Şavak ve Savcı gibi Türkmen aşiretlerinde, erkek bağlanmış ise, gelin, kocası çözülene kadar, güveyin ve akrabaların adını söylemez ve kaynanası ile doğrudan konuşmaz. Konuşur ve ad söylerse, “bağlanma”, “dügümlenme”ye dönüşür ve iş karışır. O zaman, gelinin dişilik organına kımız sürülür ve oğlan/güveye kısırak sütü içirilmek suretiyle cinsel ilişkide

⁶⁹⁸ E. Esin, **Türk Kosmolojisi**, İstanbul, 1979, s. 55,71.

⁶⁹⁹ **Türk Kurumu Olan Ahilik**, Konya, 1981, s. 138-45.

bulunabilme gücüne eriştirilir.⁷⁰⁰ Manas Destanı'nda da evlilik döneminde fal bakılıp büyü yapılmaktadır. Akkışla'da zifadaki gençlerin "bağlanma"larını önlemek için kız ve oğlan tarafı "**kurşun yontma**" denilen bir önlem alırlar. Kurşun yontularak erkeğin cinsel gücü büyüden korunulmuş olunur.⁷⁰¹

Ağrı ve Hakkâri'de, genç kızların zülûf bırakması iyi görülmez. Uğursuzluk sayarlar. Zülûf bırakmak, sadece gelinin hakkı olduğu kabul edilir.

Gelinler, Kars çevresinde ve Doğu Anadolu'nun bir çok yerinde, çocuklarının yanında eşlerine isimleri ile hitap etmezler; "babası" veya "babaları" diye, seslenirler. Aynı şekilde, kaynanaların yanında, "oğlun", başkaları ile konuşurken, "bizimki", "bizim herif" veya "kişi" sıfatlarını kullanırlar. Anadolu'da bu uygulamaya "**ses saklama**" veya "ses sakınma" denir. Bu tür hitaplar, bugün bir tevazu ve bir terbiye ifadesi gibi kullanılıyorsa da, aslında hepsi başlangıçtaki inançlarımızın bakiyeleridir. Sevginin, muhabbetin, ruhlar / ata ruhları ve kötü ruhlar tarafından kışkanılması halinde, hitap edilene fenalığı dokunmasın, diye yapılır. Amaç, hitap edileni fenalıktan koruma inancına dayanır.

Düğünün ilk gecesi Muş çevresinde, kızın arkadaşları, "**kız gecesi**"ne çağrılır. Bu eğlence bir kaç gün devam eder. Kaynana, eline ekmek alıp oyuna kalkar ve oynar.

---

⁷⁰⁰ U. Barlas, **Anadolu Düğünlerinde Büyüsel İnanmalar**, Karabük, 1974, s. 44.

⁷⁰¹ Aç Uğur, sh. 40

İnanca göre, kaynana bu şekilde oyuna kalkarsa, o yıl bereketli ve ucuz olurmuş.⁷⁰²

Hakkâri'de, gelinin bol kısmetli olması için dolu kazana doğru getirilmesi gerektiğine inanılır. Eğer gelin eve geldiğinde, leğende kirli çamaşır kalmışsa, bolluk olurmuş.⁷⁰³

Hakkâri, Bitlis ve Malatya'da, gelinin avucuna **kına** yakılırken para konur. Bu para, ertesi gün eli açıldığında alınır ve gelinin sağ ayakkabısının içine konur. İnanca göre, güveyi bu parayı oradan alıp para kesesine koyar ise, evlilikleri bereket içinde geçer, diye inanılır. Bunun da yine, kurban kesme ile alâkası açıktır. Hareket, burada, sembolik bir hâl almıştır.⁷⁰⁴

⁷⁰² **Muş İl Yıllığı**, İstanbul, 1973, s. 41.

⁷⁰³ Doğu Anadolu yöresinde düğün ve evlenme ile ilgili diğer âdet ve bilgiler için bk. O.H. Uğuroğlu Barlas, **Maraş Düğün Âdetleri**, İstanbul, (t.y.); Y.Z. Demircioğlu, **Anadolu'da Eski Düğün ve Evlenme Âdetleri**, İstanbul, 1938; R. Doğutan, "Gürün ve Civarında Gelin Götürme", **Halkbilgisi Haberleri**, 1934, Sayı 35, s. 317-19; H. Dumlucı, "Divriği'de Düğün Âdetleri", **Dört Eylül**, 1966, Sayı 4, s. 17-19; N. Eğin, "Sivas'ta Evlenme Töreleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1968, Sayı 225, s. 4715-17; K. Güngör, "Van ve Havalisinde Evlenme Âdetleri", **Konuşmalar**, Ankara, 1941, s. 158-177; Halis, "Malatya'da Düğün Âdetleri", **Halkbilgisi Haberleri**, 1933, Sayı 26, s. 29-32; M. İnan, "Urfa'da Düğün Âdetleri", **Halkbilgisi Haberleri**, 1934, Sayı 42, s. 121-23; "Urfa'da Evlenme Âdetleri", **Halk Bilgisi Haberleri**, 1938, Sayı 78, s. 126-130; R. İskenderoğlu, "Eski Diyarbakir Düğünleri", **Karacadağ**, 1945, Sayı 76-823, s. 9-11 (her sayı için aynı sahifeler arasında); Ş.S. Yenerk, "Gaziantep'te Evlenme", **Başpınar**, 1947, Sayı 87, s. 15-16.

⁷⁰⁴ Evlenme ile ilgili başlık, ağırlık, yüz görümlüğü ve benzeri pratikler için bk. O. Türkdogan, "Evlenmede Başlık Geleneğinin Sosyolojik

Hakkâri'de, **büyü** ile bağlanmış çiftler, erkeğin büyüden kurtulabilmesi için, kurt postu üzerinde birleşirler. Hakkâri, Siirt, G. Antep, Mardin'de kız erkeğin, erkek de kızın donunu aynı anda giyerlerse, büyüünün bozulacağına inanırlar.⁷⁰⁵

Anadolu'da kırdan kalan hayvanlara kurtlar tarafından parçalanacakları için **Kurtağzı** bağlanırken, Ballıyan Türkmenleri'nde kötü kişinin de ağzı okunarak bağlanabilir. "Ağız Bağlama" işi için bilen kişi iki nuska yazar, bunlardan birisi "**ulu ağaç**" altına gömülür, diğeri eşğin altına konur.⁷⁰⁶

Halk inançlarımızda bağlanmak ile kilitlenmek veya bağlanılmak ile kilitlenilmek muhtemelen aynı şeylerdir. Bağlanılmanın anlamlarından bağ ile irtibat kurmak konumuz dışındadır. Üzerinde durulan bağlanılmak engellenmek, engellenilmek anlamında olmalı, bağı kurulmak değil de bağlanılmak suretiyle temasın, ilişkinin, münasebetin bağıntısı kesilmesi anlamında olduğunu düşünüyö-

---

Açıklaması", **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1977, Cilt IV, s. 315-62; 1. Hınçer, "Türkiye'de Yüz Görümlüğü ve Ağırılık", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1970, Sayı 246, s. 3-7; A. İnan, **Makeleler ve İncelemeler...**, s. 348; U. Apaydı, 'Gaziantep'te Çehiz (cihaz) Töreni". **Gaziantep Kültür**, 1960, Sayı 27, s. 10; N. Birdoğan, "İğdır'da Başlık ve Mehir", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1973, Sayı 293, s. 2827; F. Cumalıoğlu, "Güneydoğu ve Orta Anadolu'da Evlenmelerde Verilen Başlık-Kalın ve Bunun Dejenere Edilmiş Hali", **Orkun**, 1951, Sayı 43, s. 10-11.

⁷⁰⁵ U. Barlas, **a.g.e.**, s. 87.

⁷⁰⁶ Hasan Nedim Şehhüseyinoğlu, **Malatya Balyon Aşireti**, Malatya 1991.

ruz. Kilitlenmiş olmak ile kitlenmiş olmak farklı iki anlamda olduğu gibi kilitlenmişlikte kilitlenenlerin dışında bir kilitleyen vardır.

Azerbaycan Türklerinde, kapı kilitlemek anlamında kapı bağlanır. Bu sadece kapının iki yakasını bir araya getirip bir vasıta ile açılmasını önlemek değildir. Aynı zamanda iki yaka arasında bir vasıta ile temasın kurulmasıdır. Bağlanan gönüller birleşmiş olurlar. Büyü yapılan çiftlerin ise birbirlerine bağlanmaları engellenmiş olur.

Yürüyemeyen çocuğun “**köstek kesme**” yöntemi ile üçyol ağzında bağlı olan ayağının bağı kesilmek suretiyle yürümesi sağlanılmış olur. Bağı sabah namazından ilk çıkan şahıs 3 yol ağzında keser.

İmtihana giren öğrenci imtihan salonunun kapısına bir toplu **iğne** sancar, böylece öğretmenlerinin ağzını bağlamış olacağını düşünerek zor soru sorulmasına mani olduğuna inanır.

Konuşamayan çocuğun dil bağına çözmek için Ocağa götürülür. Ocaklı bir takım uygulamalarla dil bağına çözer ve çocuğun dilinin açılacağına inanılır. Genç kızların evlenme ve iş adamlarının da ticarete kısmetlerinin bağlı veya kesik olduğuna inanılarak kısmetleri ve rızkları açılır.

İlk gecelerinde başarısız olan çiftlerin bağlanmış / bağlanılmış olacağı düşünülerek birçok uygulama ile bağlarının çözülmesine çalışırlar böylece vuslat alacaklarına inanılır.

İnsanların kollarını göğüslerinde bağlamaları istenilmez. Bu halin uğursuzluk getireceğine inanılır. Hemen kollarının çözülmesi istenir.

Kuran'ı Kerim okunurken parmakların açık tutulması istenir, bağlı parmaklarla iyi olan birşeylerin bağlanıp, ondan yararlanmasının önlenileceğine inanılır. Bu tutumun büyü yapmak anlamına geldiğine inanırlar.

Büyücüler bir şey okuyup üflerlerken bir ipe düğüm atarlar böylece iyi olan bir fonksiyoneri önlemiş olurlar. Büyü bozulunca da yine bir şey okuyup üflerken ipteki düğümleri açarlar.

Türkmenistan'da kara ve ak ip ile örülmüş bir tür kol bağları ve bel bağları vardır. Bunlar araba direksiyonuna bağlanarak kötülüklerin bağlanılmış olduğuna inanılır.

Bazı alevi inançlı Türk Ocaklarında ocaklı sıtma türünden rahatsızlıkları önlemek için hastanın koluna bir ip bağlar.

Kız istemeye gidince kız evinin sorun çıkarmasını önlemek için çorap türünden giysiler **ters** giyilir ise, karşı tarafın ağzının bağlanacağına inanılır.

Yeni gelin gelinlik adabı, adama dilini bağlar, yüzünü örter, ona dil açma hediyesi ve uygulaması yapılarak dili açılır ondan sonra konuşmaya başlar.

Kurdun ağzı bıçak kapatılarak bağlanır böylece, yabanda kalan evcil hayvana zarar vermesi önlenilmiş olunur. Hayvanlar ahırlarına dönünce açtan ölmesin diye kurdun ağzı açılır.

Gün battıktan sonra “**toprak bağlandı**” inancı vardır. Bağlanan toprağa, gün çıkıp bağ kalkıncaya kadar defin yapılmaz, fide ekilmez.

Genç kızların kapalı olan bahtlarının açılması için başlarında kilit açılır. Bazı türbelerde Makedonya Türkleri’nde olduğu gibi bu nev’iden kilitler vardır. Dağıstan’da Kırklar Türk mezarlığında bu işlem için özel yatırlar veya mekânlar vardır.

Özetle halk inançlarında hayatın her safhasında kötü/kara olanı bağlayarak korunulduğuna bazan da iyi/ak olanı yararını engellemek için bağlama uygulaması yapılır. Bu uygulama ters işlemle bozulur. Her defasında bağlanan, kilitlenen ve bu işlemi yapan bir etken vardır. Çok kere etken görünmeyendir. Ve her defasında bu bağlamak/kilitlemek için ve onu bozmak için bir araç kullanılır. İp ve kilit bunların başında gelenlerdendirler.

IV. KURBAN, ADAK, SAÇI VE BEREKET TÖRENLERİ

I- Kurban, Adak ve Saçı

Türkler, ata ruhlarını, muhtelif fonksiyonlan yüklenen iyeleri, Tengri’yi memnun etmek, onun rızasını kazanmak, yardımını sağlamak, istediklerini ona kabul ettirmek için kurban keserler ve saç yaparlardı.⁷⁰⁷ Bu inanç-

---

⁷⁰⁷ A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, s. 46-54; B. Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, s. 125; E. Esin, **a.g.e.**, S. Divitçioğlu, **a.g.e.**, s.

ların izlerine ve yeni renklere boyanmış şekillerine Doğu Anadolu yöresinde, hemen her yerde rastlanır.

Kurban ve adak için seçilen hayvanlara Türk hayatında ıduk denirdi. Adak için seçilen ıduk hayvanın yünü kırılmaz, yüke koşulmaz, sütü sağılmaz, başıboş bırakılmazdı. İduk olarak / seçilen hayvan / ve bu şekilde, kurban edileceği ana kadar muhafaza edilirdi.⁷⁰⁸ Yörede, kurban için seçilen hayvanların beslenmesine, incinmemesine itina gösterilmesi, süslenip, bezek vurulup gezdirilmesi, sevilmesi, ekine girerse bile hoş karşılanması, başlangıçtaki inançların bir devamından başka bir şey değildir. Dün olduğu gibi bugün de Tanrı'ya bir “şükran” niteliğinde kesilen kurbanların yanı sıra, dilek ve adak için de kurban kesmek, yörede yaygındır.⁷⁰⁹

Doğu Anadolu'da “Erkek kuzu bıçak içindir” diye bir deyiş vardır. Bu ifade ile, yiğitlik, erkeklik ölmeyi de gerektirir. Büyüdüğünde erkeğim diyebilmek istiyor isen, ölmeyi de göze alabilmelisin. Ölebilmek senin erkek olarak dünyaya geldiğin zamanki alın yazında vardır. Bu inancın altında kurbanlık hayvanın koç seçilmiş olması vardır. Manas'da ise: “Erkek kuzu büyüdüktan sonra Tanrı kurbanı olur” ibaresi vardır.

77-83; H. Güngör, “Gagavuzlarda Kurban Kültü”, **Türk Kültürü**, 1980, S.211,14, s. 211-216.

⁷⁰⁸ A. İnan, **a.g.e.**, s. 617-18.

⁷⁰⁹ Ömer Uykulu. “Bitlis Yöresinde Adaklar, Âdetler ve İnançlar, Deri”, **Folkloru Doğru**, 1973. Sayı 27, s. 10-14; Turan Keser, “Kötek ve Çevresinde Gelenekler”, **Karseli**, 1972, Sayı 81, s. 6-7 ve Sayı 12, s. 5-6.

Lokma Kurbanı'nın kesimine dede nezaret eder. Lokma kurbanı kesene dede kurban olur. Sonra ölünceye kadar, canlardan birinin malı diğerinin, diğerininki de ötekinindir. Ölünceye kadar bu sözden dönülmez. Can kardeşten yakındır. Canlar ölür de ikrar vermezler.

Saçı da, eskiden muhtelif olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlar adına, onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere / yiyecek, içecek, bez gibi⁷¹⁰ verilen addır. Saçılar, öz itibarıyla bir cins kurban niteliği taşır.

Türk düğünlerinin her safhasında “saçı” vardır. Düğün veya evlenmenin diğer adı “**hayır iş**” veya “hayırlı iş”tir. Taraflar ellerinden geldiği kadar hayır işlemeğe çalışırlar. Herkes memnun edilmeğe ve herkesin rızası alınmaya çalışılır. Dumrul'da, gelin ata binmeden önce kız tarafı “**kapı bağı**” adı altında erkek tarafından hediye alır. Bu hediye at, tabanca veya benzeri bir şey olabilir. Hediye alınmadan kız eşikten dışarı çıkarılmaz, verilmez. Sorgun'da, bu hediyeye “**töre**” denir.⁷¹¹ Iğdır'da ve Azerî Türklerinde, “**kapı pulu**” veya “**kapı basması**” adı altında benzeri bir uygulama vardır.⁷¹²

Saçı sadece, düğünlerde değil, hayatın her safhasında görülür. Çocuk dünyaya gelince, ilk dişi çıkınca, ilk defa saç traşı olunca ailesi “saçı” yapar.

⁷¹⁰ A. İnan, **a.g.e.** s. 345-415, 418; M. Eröz, **a.g.m.**, s. 211-16.

⁷¹¹ D. Doğan, **Bütün Yönleri ile Sorgun**, Ankara, 1990, s. 130.

⁷¹² Z.A. Makas-Y. Kalafat. **Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları, Azerbaycan - Doğu Anadolu**, Samsun, 1993, s. 80-81.

Ayrıca ölen kişinin de ailesi ruhu için saçılar yaparlar. Saçı giderek “**sadaka**” ile aynileşmiştir.

Halk inançlarında, hayırlı işin insanı ya bir faydaya ulaştırdığı veya bir zararı defettiği zihniyeti vardır. Güzel söz bile sadaka olarak kabul edilmiştir.

Çocuğu olmayanlar, çoğunlukla adak kurbanlar keserler. Bu tür adak kurbanlar, ziyaret edilen bir yatır için, yardımcı olması inancı ile kesilir. Tunceli'de Üryan Hızır, Malatya'da Abdülvahap Gazi bu maksatla ziyaret edilir, hayır işlenir ve kurban adanır.

Tunceli'de, grup vaktinden sonra, Allah'ın emri ile yerin mühürlendiğine, dolayısıyla artık kurban kesilme-yeceğine inanırlar. Kesenlere iyi gözle bakmazlar, günaha girmiş kişi olarak görürler.⁷¹³

Hakkâri'de, Bitlis'te, hususi bir **ekmek** yapılır ve içine para konur. Konu komşu, akrabalar eve çağrılır. Ekmek dilimlenir ve yemek sofrasına konur. Paralı hisse kime çıkarsa, tepeden tırnağa, o evin çocuğunu giydirir. Bunun uğruna çok inanılır. Bu uygulama da bir noktada saçıdır.

Cizre'de, Hıdırellez'de **tuzlu gıdık** diye bilinen bir **ekmek** yenir ve böylece sağlığa, berekete kavuşulacağına, kısmetin açılacağına inanılır.

Mardin halk kültüründe Miladi 14 Ocak gecesi **Köse** veya **Berköse** eğlenceleri yapılır. Biri kadın diğeri erkek kıyafetli gençler kavalcının eşliği ile 5-6 da istirakçıyla bir

---

⁷¹³ N. Sevgen, “Yaşayışları Gizli Kalmış Bir Cemiyet: Zazalar,” **Türk Kültürü Dergisi**, 1982, Sayı 229, s. 222-234.

kervan oluştururlar yanlarındakilerden ikisi torbacı ve birisi de yağcıdır. Torbalarına ip bağlayıp bacalardan sarkıtıp ev sahiplerinden yemiş toplarlar.⁷¹⁴ Bu uygulama Kars, Iğdır, Ardahan'da da vardır. Azerbaycan Türkleri'nde daha yoğundur, daha ziyade Yeni Gün bayramlarında yapılır. Sevindirmeğe yönelik olduğu için saçı kap-samına girebilir.

Gelinin eve girişi sırasında, yörede erkek tarafı onun için muhtelif saçılar dağıtır. Bunlar, kurban kesmek, çerez dağıtmak ve benzeri gibi uygulamalardır. Amaç, eve giren gelin ile güveyin birleşmesine mani olma ihtimali olan iyeler / cinler / arvaklar için bir tedbir almak, onları memnun ederek uzaklaştırmaktır. Bu saçılar sayesinde gelin ile güveyin birleşmelerinin kazasız sağlanmış olacağına inanılır. Orada, saç dağıtılırken her ikisi de, kaptığı saçıyı uğur ve bereket getireceği inancı ile saklar. Dolayısıyla, saçının buradaki ikinci fonksiyonu uğur, bereket temin edici oluşudur. En mühim fonksiyonu da gelin ile güveyin nesillerini sürdürücü, çocuk sahibi olmalarını sağlayıcılığına inanılmasıdır. Türk inançları içinde saçının bu fonksiyonu çok eskidir. Dede Korkut boylarında bunun sık sık örneklerine rastlanmaktadır.⁷¹⁵

Elazığ'da, kesilen kurbanın gözleri, **göz çıbanı** / **ar-pacık** tedavisinde kullanılır. Kurbanın kesiminden sonra

⁷¹⁴ A. Güler, **a.g.e.** sh. 481

⁷¹⁵ M. Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul, 1971, s. 7, 71; R. Genç, "Eski Türk Ziyafetleri ve Diş Kirası Âdeti", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982 Cilt IV s 175-183.

gözleri çıkarılıp kurutulur. Göz çıbanı olanın yıkanacağı suya bunlar üç kez sokulup çıkarılırsa, o suda yıkanan hastanın gövdesindeki çıbanlar yok olur, diye inanılır. Bu gözler her evde bulunmaya bilir hayır işleme adına bunlar ihtiyaçlılarda dolaştırılırlar.

Güney Türkistan’ın Mezarı Şerif şehrinde bebeği olmayan gelinin bebeğinin olması için bir koyun soyulur/kesilir, derisine gelin sarılır eti hayır işlemiş olma adına fakir fukaraya da dağıtılır. Bu coğrafyada çocuksuz kadınlar için ‘dua vermek’ onlar için hayır işlemek anlamındadır. Türkistan’da çocuk için nezirde bulunulmuş ise, çocuk dünyaya geldikten sonra çocukla birlikte tekrar ilgili ziyarete gidilir, burada kesilen nezir kurbanın eti dağıtılır, çocuğa erkek ise, Nezir kız ise Nezire ismi konur. Nezir ve Nezire isimlerine Çorum’da da rastlayabiliyoruz. Bu uygulama adak adanmamış olsa da çocuğu yaşamayanlar veya erkek çocukları yaşamayanlar tarafından da yapılır. Bu uygulama saçı olmayıp kanlı kurban kapsamına girer. Ancak bazı hallerde bu tür adamalarda hayvan kesmek değil de bir kutu şeker dağıtmak, türbenin türbedarına aynı veya nakdi yardımda bulunmak, gibi hayırlar da aynı maksatla yapılır. Bu noktada bir saçma işi vardır. Türbedeki kişinin ‘Pak’lığından hareketle aracı kılınma uygulaması yaşanmaktadır. İslam’da aracı var mıdır? Bu tespitteki aracı ile şirk kabul edilen aracı aynı kapsama mı girerler? Bu konuya tekrar döneceğiz. Saniyen Allah rızası için okunulan Kuran’ın ölülerin ruhuna gönderilmeleri bir hayır işidir. Canlılara hayır işlenilerek saçı yapılabilirken, ölüler için yapılmış hayır da saçı kapsamına alınmalı mı?

Bu noktada ölü için kurban kesmek, ölünün kurban borcunu ödemek, hayvan kesip etini fakir fukaraya dağıtıp ölü için hayır işlemiş olmak kavramları karşılaştırılarak saçının yeri belirlenilebilir mi?

Kurban ölü bağlantılı bir konu da insandan kurban konusudur. Türklerde insan kurbanının tartışılması Tengriciliğin Hak dini veya semavi bir din veya Gök Tanrı inancının tek olan dinin adaşı olup olmadığını belirlemek itibarıyla çok önemlidir. Bu konu, tıpkı Tengricilik de Totemin olup olmadığının belirlenilmesi gibi bir problemdir. Bu konu tartışılırken tek Tanrılı bir inanç olduğu savunulan Tengricilik ile eski Türk Dini İnanç sistemindeki kültlerin uyuşumunun izahı gerekiyordu..⁷¹⁶

Türklerde insan kurbanı olamazdı. Zira insanı kurban kılmak dinin genel mahiyetine aykırı idi. İsmi dini inancından alan ve bu inanç semavi yani Allah'ın tek olan dininin bir döneme mahsus adı olan Türklük bu çelişkiyi kaldıramaz. Türk dini için Kamizm demek de tam doğru olmamaktadır. "Türklük" demek en doğru olur. Türklük maddeleştirilmiş kevnin şeklidir.

Türklerde insan kurbanı yoktur. Türklerde insan kurbanı olduğunu savunan kaynaklar, orijinal Türk inançları ile bu inanca Moğol ve Çin inançlarından girmiş olan

⁷¹⁶ Bu çalışmayı bizim gündemimize taşıyan, bir arkeolog bilim adamı dostumun Kazı kitabı oldu. Fevkalade geniş bir edebiyat çalışmasının ürünü olan eserde, kaynaklar Türklerde insan kurbanı olduğunu gösterecek mahiyette idi. Bu çalışmadan çok yararlandık (O. Belli "Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller" İstanbul, 2003).

inançları karıştırmışlardır. Türklerde insan kurbanı olmamıştır. Ancak komşu dinlerin ürünü olan insan kurbanı inancının tesirinde kalan Türkler olabilmiş Türk dininden sapılmasına yol açabilmiştir. Bu tabloya gerçekte Türk olmayan toplumların Türk olarak yansıtılmaları ve bu arada inançlarında yansıtılması sonucunu doğurmuştur.

Türk kültürlü halklarda doğum toyundan ziyade ad günü ve ad toyu yapılır. Omsk-Sibirya Kazaklarında çocuğun ismi verilip, anlamı açıklanıp ismi ile mütenasip bir hayat temenni edildikten sonra, ateşin, suyun, dağın, ağacın, göğün, yerin ruhlarına saç yapılır.⁷¹⁷

Türkmenistan'da **Doğum Toyu**, bala dünyaya gelince yapılır. Daha ziyade erkek çocuk doğumlarında yapılan bu toyda özel ikramlarda bulunulur. İkram sofrasına **toy nani/ekmeği**, küncü/çörek otu, patlak/mısır patlağı, haşlanmış mısır sulu yemekler konulup bunlar ikram edilirken, yiyenler çocuğun ekmeği bol olsun, sofrası bereketli olsun, naharı/yemeği yavan olmasın, yolu mısır gibi ağ olsun der, yiyeceklerle ilişkili dualar yaparlar. Türkmenlerde ayrıca **Saç Toyu**, **Ak Toy** gibi daha birçok toy vardır. Bunlar sadece Türkmenlere mahsus toylar da değildir. Az-çok farklarla bu coğrafyanın diğer aynı kültürlü halklarında da vardır. Böylece toy ikramlarının hayırla anılmaya vesile olan birer saç oldukları söylenebilir.

Beşik Toyu doğumdan sonra yapılan belki de ikinci toydur. Bebek beşiğe konulurken özel merasimler yapılır.

---

⁷¹⁷ Kaynak kişi, Julutan Altunay

Özellikle Özbeklerde korunma içerikli uygulamalarda muhakkak fakir sevindirilir.

Tuva Türklerinde balanın saç, bala 3 yaşına gelince kesilir ve bir tören yapılır. Bu merasime **Ças Kırgır Toy= Çocuk Saç Kesme Töreni** denir. Saçı çocuğun büyükbabası keser. Kesilen saçlar bir yerde saklanırlar. Bu törene bütün akrabalar davet edilir öğütler verilir ve iyi temennilerde bulunulur. Yapılan ikramlar geniş anlamda saç kapsamına girerler.⁷¹⁸

Bu dualarda “oğlun büyüsün sağlıklı olsun varlıklı ve mutlu olsun” denir. Bu merasimde şaman veya ailenin büyüğü od/ateşe **yemek saçısı** yapar. Bu uygulamada her yemekten az az alınıp ateşe atılır. Aynı şekilde **ateşin ruhuna** olduğu gibi **yerin ruhuna** da yemek saçısı yapılır. Yere yapılan saç doğudan başlanılarak dağlara ve ayrıca gökyüzüne doğru yapılır. Saçılardan en makbul olanı **süt saçısı**dır. Ayrıca sütü çayın da saçısı olur. **Süt saçısı** tos-karak ile yapılır. Saçının doğudan batıya doğru yapılışı, şamanın bereket merasimlerindeki dönme istikameti, türbe tavaflarının yönü ve sema ve semah dönüş istikameti arasındaki aynılık bir anlam içermeli.

Tos-karak çamaşır tokacını andırır. Ancak tahtası onun kadar kalın ve sap kısmı da o kadar kısa ve kalın değildir. Gövdesinin üzerinde 3 sıra halinde dokuz deliğin bulunduğu bu dikdörtgen biçimindeki tahtanın kenarları oymalarla süslü olur. Tos-karak'ın sapında **Kodak** denilen

⁷¹⁸ Kaynak kişi, Choygana Mongush, Tuva Türkü, 23 yaşlarında, Türk-Manas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğrencisi)

mavi ve beyaz renkli kurdelemsi iki saçak bulunur. Saçak şeklindeki bu bezlerden mavi olan gökyüzünün kutsallığını ak/beyaz olan da parlak geleceği simgeler. Tos-karakla saçıyı kişi güneşin dönüş istikametinde ve kendi etrafında 1 veya 3 defa dönerek yapar.

Tuva Türklerinde de 3 ve 9 sayıları kutsal kabul edilen sayılardır. Saçılı veya saçısız dua edilirken, “ 9 dağlar beni koruyun bana bereket verin” denir.

Tuva Türklerindeki **“Su Kutlama Merasimleri”** de saçı içerirler. Buradaki saçlar **su ruhlarına** yapılır. Od/ateş de olduğu gibi suyun çıktığı yere de yemek saçısı yapılır. Su saçısı yapılırken saçılırken bizzat suya değil suyun yakın çevresine saçılır.

Tuva Türklerinde saçı amaçlı da olsa kadınların akarsulara ve göllere girmeleri inanç itibariyle engellenmiştir. Girmeleri gerekir ise ancak ayak topuklarına kadar girebilirler. Kadın kişi çocuk yaşta da olsa, suyun ruhu rahatsız olacağı inancından hareketle sulara giremezler.

Tuva Türklerinde ayrıca saçı amacıyla dağlara çıkarılır, dağlar kutsanır ve onlara yemek saçı edilir. Kadınlar dağların tepelerine saçı amaçlı da olsa çıkamazlar eteklerinde kalırlar. Kadınlar dağlara çıkarlar. Kadınlar dağlara saçı yaparlar. Ancak kadınlar dağlara saçı amaçlı dağları kutsamak için çıkamazlar.

Bununla beraber biz Hakasya Tuva arasında bölgeden Bayan Türkologların da katıldıkları dağlık kesimdeki bir piknikte hep birlikte dağlara, tabiata kutsal kayaya yemek saçısı yapmıştık. Saçı inancındaki bazı uygulamalar

yerel farklılıklar gösterebilir olmalı. Biz bu seyahatimizde Yenisey'e su saçısı yapmıştık.

Tuva Türklerinde kadak ağaca bağlanan bez, adak bezidir. Bunlar kutsanacak yerdeki her ağaca bağlanırlar. Kadak'ı kadın da erkek de bağlayabilir ve bağlarken dilekte bulunulur. Bize göre kadak da saçı kapsamında mülaale edilebilir. Kadakların çeşitli renkleri vardır ve bu renkleri kişinin genel ruh hali belirler. Genelde ilkbaharda dünyaya gelmiş olanlar yeşil kadak, sonbaharda dünyaya gelmiş olanlar sarı kadak bağlamış olurlar. Böylece Türk kültür coğrafyasının batı kesiminde **adak bezi, nezir bezi, ziyaret çaputu** ve benzeri isimlerle adlandırılan bez bağlamanın da derinliklerine, saçından yola çıkılarak ulaşılabildiği söylenilebilir. (Kaynak Kişi, Julutan Altunay)

Türkmenlerde **saç toyunda** traşı sağdan keserek dayı yapar. Dayıdan alınıp saklanan saç, çocuk delikanlı olunca ona verilir. Bu esnada hediyeleşme olur ve çocuğa hayır dua yapılır. Bunlar da saçı kapsamına girerler. Çorum'da Saç Toyu bu isimle anılmasa dahi ilk saç münasebeti ile bir ikramda bulunulur. Berber sevindirilir. Saç para veya altınla tartılıp ağırlığınca fakir sevindirilir. Bu uygulama da saçın satın alınması, saça sahip çıkılması, saçın saklanması, aynı zaman da saçın kara iyelerden korunması içindir.

Bu coğrafyadaki toylardan birisi de **Diş Toyu**'dur. Türkmenler ilk çıkan diş münasebetiyle yaptıkları toyu Çarşamba veya Cuma günü yaparlar. Türkmenler bu diş atın nalının bastığı yere gömerler. **At**'ın ve **nalın** koruyucu olduğu inancı vardır. Geçmişte bu toyda bir fakir tepeden

tırnağa giydirilirdi. Çorum ve Anadolu’nun diğer birçok yerinde dişin ilk patladığını gören çocuğa hediye alınır. Çıkan diş ya fare deliğine sokulmaya çalışılır veya dama atılır. Bu esnada “Kurtlar kuşlar benim çürük dişimi alın bana çelik diş verin” gibi ahenkli ve kafiyeli sözler söylenir, hedik yapılır. **Hedik** Türk külür coğrafyasının ortak şenlik ikramlarından. Esasen diş için yapılan hedığın ismi Diş Hediği iken hedik birçok kutlamalar için de yapılır. Hedik yapılırca konu komşu aile fertleri bilhassa çocukları ile davet edilir. Bazı yörelerde bu ziyaretlerde çocuğa hediye alındığı olur. Davetliler çocuk için hayır dua da bulunurlar, Çocuklar sevindirildikleri için hayır işlenilmiş olunur. İran Türkleri Hediye yemiş katarlar. Hedige katılacak yemişi yörenin bol olan ürün türü belirler. Kum’da diş hediği yapılmaz yemek ikram edilir.

Şam Yöresi Türkmenleri de ilk diş için çocuğa hedik yaparlar. Komşulara ikram edilen hedik tabağı boş gönderilmez, çocuk için tabağa hediye konur. Hedikten tadanlar çocuğa, yavruya sağlık diler hayır dua ederler. Bu yörede ayağını ilk defa yere kendi gayreti ile basabilen çocuğun ailesi, bu mutlu olayı dostlarına un ve buğday dağıtarak duyurur. Un ve buğdayı alanlar çocuğa sağlık ve mutluluk duası yaparlar.

Pek şaşılahtı olmasa da ilk tırnağın kesilmesinde de bir takım inanç ve uygulamalar yaşanır. İlk **tırnak** muhakkak bir kâğıda sarılarak gömülür. Tırnağı kesene aile hediye alır. Yakınlara ikramda bulunulur. Bazı yörelerde kesilen ilk tırnaktan sonra çocuğun elinin paraya bazı yörelerde de ekmeğe dokunması istenir. Babasının cebine

çocuğun elinin sokulduğu da olur. Her ikisinde de ‘Eli bereketli’ olsun, ‘Ekmeğini kendi kazansın’ ‘Helâlından kazanıp helâlından yesin’ gibi dualar yapılır.

Sünnet Toyu her safhası ile saçı içerir sünnetten önce hayır işlenir, fakir sevindirilir, sadaka verilir, **sünnet sofrası** açılır. Varlıklı aileler çocukları ile birlikte yoksul çocuklarını da sünnet ettirerek hayır işlemiş olurlar.

Köstek Kesme olarak da bilinen ayağını basmada veya adım atmada zorluk çeken çocuklar için özel bir **ekmek** olan kete yaptırılıp dağıtılır. Bu kete veya simidin yörelere göre değişen isimleri olur. Çocukların bunları yiyip sevinmek suretiyle dua etmiş oldukları söylenilebilir. Antakya’da yürümesi gecikmiş çocuklar için bir kulaklıyı alan çocuklar kapı kapı dolaşır hep bir ağızdan;

“ Ayaksızım ayak ver,
İki kışına dayak ver
Allah’tan ayak,
Demirden dayak” derler

Askere uğurlama merasimlerinde de sofrası açılır. Sofrayı, **Asker Ağa**’nın ailesi ayrı açar, arkadaşları ayrı açar, işyeri çalışanları ise ayrı açarlar. Asker uğurlanır iken dua alınmış olunur. Hayır, için ikram sadece fakire yapılmaz, fenalıklardan korunmak hayırlara talip olmak için Allah’ın adı ile yapılan her ikram bu anlamda saçının bir tezahür biçimidir.

Gelin toyunun saçsız bir anı bile yoktur. Kapı Hakkı, Süt Hakkı, Baba Hakkı, Kardeş Hakkı, köyün delikanlılarına verilen **Yol Hakkı, Sandık Hakkı, Kına Hakkı,**

Usturası kesmeyen berber ve davulu seslenmeyen çalkıcı hakkı ve benzeri daha birçok hak vardır. Farklı isimlerle de anılsa bu coğrafya da bu arada Çorum'da da bu türden haklar meşrudur ve canlılığını korumaktadır. Alınan veya verilen bu hediyeler bazen at, bazen tabanca ve bazen de tarla bile olabilir. Sorgun'da bu hediyelere **Töre** denir. Iğdır'da **Kapı Pulu** ve Çorum'da ise **kapı harcı** denir. Bütün bunlar rızıklaşmak, razılaşmak, haklaşmak helâlaşmak, husumeti engellemek kıskançlığın yerine sevgiyi sevinmeği yerleştirmek içindir. Damadın papağı kaçırılıp sağdıçtan para alınması, Gelin Alayının önünün kesilmesi, gelin bohçasından akrabalara hediye çıkması veya beher akraba için ayrı bohça hazırlanması ve hepsinden daha açık ve net olan damadın gelinin başına evin eşiğinden girmeden evvel ismi saçı olan para şeker meyve karışımından oluşan şeyleri saçmasıdır. Saçılan bu nesnelerin alınıp saklanmalarının, uğur, bereket ve kısmet unsuru olarak bilinmesidir. Çuvaş Türklerinde canlı cansız her şey kurban olabilmektedir. Mesela ekmek, horoz kurban olabilirler. Çorum halk tefekküründe de tespiti yapılan bir husus da 'dağlar taşlar kurbanın olsun' denir. Trafik kazasında arabası zarar gören şoför için, gadasını alsın kurbanı olsun' denir. Veya dükkânı yanan bir esnaf için 'Ona kurban olsun çocuğunun çocuğunun kadasını alsın' denir.

Yeni evine giren gelin ile birlikte çerez saçmadaki amaç, çiftlerin birleşmesine mani olma ihtimali olan iyele-re, cinlere, ervahlara karşı tedbir almak onları memnun ederek uzaklaştırmaktır da. Dede Korkut boylarında nesillerin devamı ve sağlıklılığı için bu tür uygulamaların de-

vamlı yapıldığı görülmektedir. Çorum'da da evlenmenin yani ev edinmiş olmanın diğer adı '**Hayır İş**' veya 'Hayırlı İş'tir. Hayır, işi olan Çorumluya eş dostu hayırlamak için, 'hayırlı olsun'a gelir.

Bu noktada Allah rızası için yapılan saçılar ile Allah'ın tecellisi olarak beliren kuvvenin bir takım kuvve tezahürleri için yapılan saçının tefriki gerekecektir.

Ak Toy'un toylar içerisinde özel konumu vardır ve saç konusu itibariyle Ak Toy özel konuma sahiptir. Bu toyun diğer adı **63 Yaş Toyu**'dur. Bu yaşa erişenler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) in yaşına gelebilmiş olmak kendilerine nasip olduğu için bu günü toyla kutlarlar. Biz bu konuda Anadolu'da yaygın bir uygulama olduğuna şahit olmadık. Uluğ Türkistan'da bu toyu idrak edenler hayır işlerler ki, sevindirmek paylaşmak maksatlı ve içeriklidir. "Ne verisen elinle o gelir seninle" veya "Yediğin pis kokar verdiğin mis kokar" gibi sözler Çorum sözlü kültüründe de yaşamakta ve halk bu sözlerin hikmetine halk sofizminin bir ürünü olarak burada da inanmaktadır.

Halk inançlarında hayırlı olan işin insanı ya bir faydaya ulaştırdığı veya bir zararı, musibeti defettiği zihniyeti vardır. Halk tasavvufunda, güler yüz, selamlama, güzel söz bile sadaka olarak kabul eldir.

Saçı inanç ve uygulamalarına sadece insan hayatının dönüm noktalarında rastlanılmaz. Ekinden evvel, biçimden sonra ilk mahsulde, koç katımında saya gezdirmede, yağmur ve güneş dualarında, balık mevsiminin ilk günlerinde, binaya temel atılırken, binanın çatısı çatılırken de

yaşanır. Halk bu uygulamalarda kendince format geliştirmiş, uygulamayı bazen bir takvime bağlamış ve çok kere de yörelere göre de değişebilen isimler koymuş ve bunları bazen ibadet ile ve bazen de eğlence ile birleştirmiştir.

‘Getir getir hay getir
Kızıl kaya dibinde
Bir kırmızı gül getir
Gün gedip su içmeye’

‘Gala Dağının bulutu
Yetimlerin umudu
Allah bir yağış getir
Dağ tarlamız kurudu’

‘Çömçe gelin ne ister
Şır ha şır ne ister
Eli kolu hamurda
Bir kaşık su ister’

‘Köse gelin ne ister
Tanrıdan yağış ister
Allah yağış vereydi
Nezirimi kabul edeydi’

Çocukların ev ev dolaşp, yiyecek bir şeyler toplayp, Allah’a dua ederek yağış veya güneş dilemeleri saçı

için nemli bir örnektir. İran, Azerbaycan ve İç Anadolu'dan seçtiğimiz bu örnekleri şüphesiz çoğaltabiliriz. Biraz farkla da olsa Çorum için de benzerleri açıklanabilir. Keza Ramazan İlahisi veya kutlu gecelerde çocukların oluşturdukları İlahi Alayları'nın mahiyet ve amacı farklı değildir.

Yakut/ Saha Türklerinde 21 Haziran'ı 22 Haziran'a bağlayan gece, Yaz Güneşinin Dönümü Günü olarak kutlanır. O gün **İhiak Bayramı**, **Saha Bayramı** şenlikleri yapılır ve çeşitli gösteriler sergilenir. O gün şamanlar bayram yerine Ak/beyaz elbiseleri ile çıkarlar. **Çoranlar**/Saçı konulan kaplar Al/kırmızı olur. Buradan alınan saç, yere saçılır ve Saha halkı yerden toplu halde dilekte bulunurlar. Özel günlerde oda/ateşe **kımız saçısı** yapılır. Ayrıca kaymaklı ekmek de saçılır. Bu saç döneminde sağlık, mutluluk ve benzeri şeyler istenir.⁷¹⁹

Gökyüzüne yapılan saçdan, gökten, Ürün Ayı Tanara, Göğün ruhundan talepte bulunur. Bu inanç sisteminde göğün, ormanın/tabiatın, od/ateşin, toprağın, suyun, havanın ruhları eşit güçte ve denk statüdedirler.⁷²⁰

Bu saçlı bayramda merasim alayının önünde şaman bulunur. O'nu 7 bekâr kız takip ederler ve arkalarından 9 bekâr erkek güneşi karşılarlar ve güneşten güç alırlar. Onları takip eden Yakut/Saha halkı da aynı şeyleri tekrar-

⁷¹⁹ Kaynak kişi, Sorgulana Alekseevna, Yakut Türkü 23 yaşında, üniversite öğrencisi, Tercüme Mahpurat Resulova, 23 yaşında, Kırgızistan'da üniversite öğrencisi.

⁷²⁰ A.g.k

larlar. Bayram münasebeti ile yapılacak sportif faaliyetler danslar saçdan sonra yapılır.⁷²¹

Yakut/Saha Türklerinin bu gecesinde yapılan en ünlü dansları **Osohay Dansı**’dır. Dini günlerde yapılan ve sabaha kadar devam eden, 24 saat süren bu dans güneşe bakılarak güneşin dönüş istikametinde daireler çizilerek yapılır. Ardahan yallılarında olduğu gibi katılımcılardan birisi şarkı söyler diğerleri onun söylediklerini tekrar ederler.⁷²² Bu danslar ile biz Anadolu semahları arasında bağ kurarken kapalı ve açık halka dansları ile bize büyü bağlantısını hatırlattı. Halka oluşturularak yapılan ve ismini de buradan alan Halka Dansları, dışa kapalı toplumların simgelerindedir.⁷²³

Bu toplumda ölünün ardından 9’u, 40’ı senesi 2. senesi ve 3. senesi yapılır.

Yakut/Saha Türklerinde bereketi celp etmek için ruhlara fert bazında da daima saçlar yapılır. Muhakkak toplu hareket edilmesi gerekemeyebilir. Avcı bir kimse ava çıkınca avının bereketli olması için **ormanın ruhuna** saçı yapabilir. Avcı balık avlamaya gidiyorsa **suyun ruhuna** saçı yapar. Saçılarda bolluk ve bereket için dua edilir. Bu arada Yakut/Sahalar yola çıkınca iyi bir yolculuk için ateşin ruhuna dua eder saçlar yaparlar.⁷²⁴ Anadolu’nun bir-

---

⁷²¹ A.g.k.

⁷²² A.g.k.

⁷²³ Joan Lawson, ter. Kürşat Korkmaz, “Avrupa Halk Dansları Milli ve Müzikal Karakterleri” yayına Hazırlayanlar, M.Öcal Oğuz-Selcan Gülçayır, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Gele-
neksel Yayıncılık, Ankara 2005, Sf. 466–486

⁷²⁴ a.g.k

çok yerinde bu arada Yolculuktan evvel ‘yola çıkıyorsun kazanı belanı alsın’ denilip sadaka verildiği hep hatırlarız.

Yakut/Saha Türklerinde toprakların kutsiyeti adeta yaşanılan alanın sınır ile belirlenir. Burada bulunan ağaçlar adeta kasabanın kutsal sınır ağaçlarıdır. Buradan girilirken ağaçlara para bırakmak ve çaput bağlamak, onlardan izin almak maksadıyla, onların ruhu için yapılan bir nevi saçırıdır.⁷²⁵

Omsk-Sibirya Kazak Türklerinde ailede bir hasta var ise Ak Kayın ağacının kabuğundan tütsü yapılır ve bu tütsüye bazı kökler konulur. Tütsü yapılırken;

Alas alas

Pale/bela jolalardan tohta/kazalardan sakla, denir.

Bu uygulama bize göre hastalığı yapan kara iyenin ruhu için yapılmış bir saçırıdır.⁷²⁶

Ova/obo/oba/ava’lar Tuva Türklerinde ova olarak bilinirler. Bunlar yüksek dağların yamaçlarında bu dağlardan geçen yolların kenarlarında bulunan kutsal taş yığınlarıdır. Buralardan geçen yolcular arabalarını veya atlarını durdururlar. Bazen ataş yakarak veya farklı saçılarda bulunurlar. Ovalara konulmak üzere 1,3 veya 9 taş bulunur. Taşlar konulurken dilekte bulunulur. Dilek sahipleri ovaların etrafında güneşin dönüş yönü istikametinde dö-

---

⁷²⁵ Kaynak kişi, a.g.ş.

⁷²⁶ Kaynak kişi, Julutan Altunay, Omsk Kazağı 23 yaşlarında üniversite öğrencisi, Tercüme Şahnuza Burhadinova, Kırgızistan, 23 yaşlarında Üniversite öğrencisi.

nerler.⁷²⁷ Biz Hakasya'da ve Gorno Altay'da bu tür iki saç uygulamasına bizzat katılma imkânı bulduk.

Yakut/Saha Türk halk inançlarında Obo/oba/ovo veya ava diye bilinen inanç ve uygulama yoktur.

Hakkâri ve Bitlis'te yapılan özel ekmeğin içerisine para konur ve konu-komşu bu ekmeği yemeğe davet edilir. Paralı ekmek kime rastlar ise o kimse evi çocuğunu tepeden tırnağa giydirir.

Hayatın safhaların birisi de şüphesiz ölümdür. Bu safhada da çeşitli kanlı ve kansız kurban uygulamaları yapılır. Mürdeşire verilen paradan, ölünün giysilerin dağıtılmasından defin esnasında hizmeti olanlara, mezarı eşenler ve diğerleri için yapılan pazarlıksız, gönülden kopan kadarı ile miktarı belirlenmeyen her ayni ve nakdi ödeme bir saçdır. 3, 9. 40. 52.ve sene-i devriyede yapılan yedirmeler içermeler, çeşitli isimlerle dağıtılan lokmalar, okunan Kuran'ın yanı sıra çocukların, fakirlerin, hizmeti geçenlerin, konu komşunun ağırılanmaları da geniş anlamda bir saçdır. Bazen kişi bunlardan bir kısmını vasiyeti ile belirlemiş olabilir. Hatta bu anlamda vakıflar da ölüden sonra devam eden hayırlar anlamında bir saçdır.

Omsk ilinin kazalarında defnedilen ölünün mezarının üzerine çay veya süt konularak saç yapılır. Bazen buğday serpildiği de olur. Anadolu'da bazı mezarlara su ve sık görülme de yemek bırakıldığı olur ki, bunlar da saç kapsamında algılanabilirler. Saçı sadece insandan insana

---

⁷²⁷ Kaynak kişi, Choygana Mongush

olmayabilir. İnsanların hayvanlar hatta bitkiler için yaptıkları hayır ilenmenin bir parçasıdır.

Kars, Erzurum, Erzincan, Van ve Malatya illerinde, ölenler için kurban kesileceği gibi, kurban bayramı zamanı kesilenden de, yedi hissedenden biri onun için ayrılabilir ve onun ruhu için dağıtılır. Ölenlerin ruhu için kurban kesme, başlangıçtaki Türk inançlarının bir devamından başka bir şey değildir. Amaç, ata ruhlarını memnun etmek, onların rızasını kazanmak inancına dayanır.

Kars, Ağrı ve Bitlis illerinde, adak sahipleri, adak etinden yemezler. Adak kurbanın kanı, adak sahibinin ve hane mensuplarının alınına sürülür.⁷²⁸ Böylece seçilmiş ile seçen arasında irtibat kurulmuş olur. Eğer kurban gelin için kesilmişse, kanı sadece onun alınına sürülür. Ata ruhu inançları ile ilgili pratiklerin bir kalıntısıdır. Bu yörede insan ismi olarak “Kurban” vardır.

Kurbanın bilhassa adak kurbanının kanı hane halkının ve ilgilinin alınına sürülür. Bu uygulamada sürülen kanın baş ağrısını gidereceğine ve başı beladan koruyacağı inancı vardır. Siladaki sevgili, teskeresi beklenen asker için adak adanır;

Çaya yendim ağlarım
Gülü deste bağlarım
Dediler yarin geldi
Koçu kurban bağlarım⁷²⁹

⁷²⁸ S. Buluç'un verdiği bilgiye göre, Yakutlar kurban kanını çadır kazıklarına sürerler (Bk. S. Buluç., **a.g.m.**, s. 126).

⁷²⁹ Mustafa Gökçekoğlu, **Manilerimiz**, Lefkoşa, 2002, s.58

Akkışla halk inançlarında da adak kurbanı inancı vardır.

“Ergen benim oğlum ergen
Özenip dökmedim yorgan
Eğer oğlum sağ gelirse
Celebin keserim kurban” denilir.⁷³⁰

İslâmiyet'te, talep Allah'tan yapılır ve sadece onun rızası için hayır işlenir. Her türlü kurban, adak ve saç hayrın genel kapsamına girer. İslâmiyet evveli inançlarda kutsal kabul edilen ağaç gibi bazı kültlerden yardım istenilmiş ve onlara da birtakım adak ve saç türü armağanlar verilmiştir. İslâmî dönemde, ulu kişiler hayatta oldukları ve öldükten sonra Allah indinde de itibarlı kabul edildikleri için, tavassutlarını celbetmek üzere onlara ihtiram edilmiştir. Halk inançlarındaki bazı örneklerle göre, bu tür ulu kişiler ölmüş olmalarına rağmen, gerçek ölümler değildir. Hayattaki insanlara yardımcı olabilirler. Bazı halk inançlarına göre, “Bunların türbe türünden makamlarında Allah'dan bir şey istemek, bu ulu kişileri aracı yapmak anlamına gelmez. Bu şahıslar mübarek zatlardır. Ruhlarına Fatiha okunması yerinde olur. Bunları aracı yapmadan, bunların makamlarında Allah'dan talepde bulunmak uygundur.”

Bazı kültlerde çaput bağlamak türünden adakta bulunulmasının geçmişteki mahiyeti anlatılırken, “Allah her zaman Kadir-i Mutlak'dır. Takdir O'nundur. O, istediği kuluna bazı melekeler ve özel kuvveler verebilir. Canlıları

---

⁷³⁰ A. Uğur, **a.g.e.** sh. 91

farklı evsafla yaratma gücünde olan Allah, istemesi halinde, insanların cansız veya hikmetsiz saydığı varlıklara, bir takım kuvveler verebilir, vermiş olabilir” demektedirler. Bu noktada; adak ile saç ilişkisi ve Allah için saçlar ile Allah'ın tecellisi olarak beliren kuvve için yapılan saçının tefriki gerekecektir.⁷³¹

Eğirdir’de küçük çocuklar arefe ve kandil günleri cami arkasında toplanır önlerine birer çanak koyar ve

“Adak, adak, şam budak

Yanımıza boş geldin

Çanaklarımıza kon adak

Amin.....” derler evlerden börek, çörek, çerez alırlar.⁷³²

Çuvaş Tengriciliğinde, akşam güneş battıktan sonra da kurban kesilebilmektedir. Kurban kesmeden evvel kurban edilecek hayvanın üzerine su ve un dökülür. Hayvan titrer ise, Tanrı'nın kurbanı kabul ettiğine inanılır. Çuvaş Türklerinde, canlı - cansız her şeyden kurban olabilmektedir. Horoz, ekmek, vs. kurban olabilirler. Kurbandan sonra hayvanın kanına parmak bastırılıp alınına dokundurulur. Daha sonra üç defa kutsal çamın etrafında dönülüp, adak beyleri anılır ve ibadete geçilir.⁷³³

⁷³¹ Y. Kalafat, “Orta Toroslar ve Türk Halk İnançlarında Adak”, **Alanya Tarih ve Kültür Semineri**, Alanya, 1997.

⁷³² Ayşe Akkaya, **a.g.e.** sh. 174

⁷³³ Y. Kalafat, “Çuvaşistan-Başkurdistan-Tataristan Gezi Notları ve Çuvaşistan’da Tengricilik”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Nisan, 1988 s.113 sh. 69-88 Ankara, 1998.

2. Yağmur Duası

Doğu Anadolu yöresinde rastlanan başlangıçtaki inançların izlerinden bir tanesi de, yağmur duası ile bağlıdır.⁷³⁴ Orta Asya ve Sibirya'dan Anadolu yaylalarına, köy ve kasaba gibi yerleşme alanlarına taşınan bu inanç, varlığını göçebe ve yerleşik Türk hayatında hâlâ korumaktadır.⁷³⁵

Türk hayatında su ve yağmur, hayatın ve bereketin kaynağıdır. Bu yüzden, su mukaddesler anasında kabul edilir. Bunun bir ifadesi de, onun bugün de Türk hayatında “rahmet” sıfatı ile anılmasıdır. İncelediğimiz yörede olduğu gibi, Türk Dünyasının hemen her yerinde yağmur

---

⁷³⁴ Ş. Yaltkaya, “Yat Yahut Yağmur Taşı”. **Gündüz**, 1936, Sayı 3, s. 67-71; M.Fuad Köprülü, 'Eski Türklerde Dinî-Sihri bir An'ane; Yat veya Yağmurtaşı", **İstanbul Dârü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, 1925, Cilt IV, Sayı 1, s. 1-11; F. Sümer, "Eski Türklerde Yağmur ve Kar Yağdırma Âdeti", **Resimli Tarih Mecmuası**, 1953, Cilt IV, Sayı 44, s. 2533-2535.

⁷³⁵ O. Acıpayamlı, "Türkiye'de Yağmur Duası", Ankara, 1964, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 1963, Sayı 1-2'den ayrı basım; "Türk Folklor Ürünü Yağmur Duası, ilgili Yapı ve Fonksiyon Sorunları", **I. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1977, Cilt IV, s. 1-17; S.V. Örnek, **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhaları ile İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, Ankara, 1966; O.A. Balkır, "Balıkesir Köylerinde Yağmur Duası", **Kaynak**, 1936, Sayı 2, s. 936-37; S.S. İşçiler, "Tekirdağ'da Yağmur Duası", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1961, Sayı 145, s. 2479; Karamuk, "Çorum'da Yağmursuzluk, Halktaki Ananeler", **Çorumlu**, 1941, Sayı 28, s. 5-7; R.Turgay, "Ankara'da Yağmur Duası", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1961, Sayı 143, s. 241.

yağıyor, yerine, “rahmet yağıyor” denir. Böylece, onun, Tanrı'nın bir iyilik bağışı-olduğu vurgulanır.

Eskiden yağmurun yağmadığı zamanlarda, Kam adı verilen⁷³⁶ kimseler, **Yada Taşı** adı verilen bir taş vasıtasıyla istedikleri zaman yağmur yağdırırlar, bulutları hareket ettirirler ve gökten kar sağarlarmış. Kaşgarlı Mahmut, ünlü eserinde yaz günü böyle bir olaya tanık olduğunu kaydetmiştir.⁷³⁷ Manas'da büyük cin seferi rivayetinde Almambet'in yağmur yağdırmak için Yada Taşı kullanarak bulutları efsunladığı anlatılır. Bu inanç, Türkler arasında son derece yaygın bir biçimde günümüze kadar yaşamıştır.

Yörede, muhtelif zamanlarda yağın yağmur suyunun da, kutsiyetine dair ayrıca bir inanç vardır. Meselâ, ilk Nisan yağmurları ile yıkanmak, bundan içmek, yoğurt mayalamak, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, sirke yapımında kullanmak, yiyeceklerin üzerine serpmek, uğur ve bereket getireceği inancına bağlıdır. Bugün bu inançlara; Elazığ, Sivas, Kilis, Tortum ve yörenin birçok yerlerinde rastlanmıştır.⁷³⁸ Trabzon, Rize ve Bayburt illerinde de Nisanın ilk yağmuru ile yoğurt mayalarlar. Bereketi, canlılığı, hayatı taşıdığına inanılan bu ilk yağmurun bir saçı

⁷³⁶ Türklerde efsanevi kağan (sülâle kurucusu) tarafından, yad taşı ile kosmik büyü yapan kam gibi, yağmur ve yel tevlid ediyormuş (Bk. E. Esin, **a.g.e.**, s. 29).

⁷³⁷ B. Atalay, **Divânü Lûgat-it Türk Tercümesi**, Ankara, 1985, 2. basım, Cilt II, s. 3-14, 159-8.

⁷³⁸ N. Tan, “Türk Folklorunda Nisan Yağmuru”, II. **Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982; Cilt IV, s. 469-79.

niteliğinde yiyeceklerin üzerine serpilmesi de, su iyesi olan ruhu memnun etme amacını taşır.

Urfa ilinde, kuraklık olduğu zamanlarda kırk küçük taş okunup Halil İbrahim Gölüne atılırsa, yağmur yağacağına inanılır. Urfa'da, bu tür bir pratikle yağmur yağdırıldığı söylenir.⁷³⁹ Akkışla'da yağmur yağarken bacadan aşağıya **kaşık** atılır. Eğer kaşığın ağzı yukarı gelirse o yıl bolluk olacağı, aşağı gelir ise **ters** düşer ise kıtlık olacağı inancı vardır.⁷⁴⁰

Mardin'de yine, taşın Tanrı'ya saç kılınması ile, yağmur yağacağı inancı mevcuttur. Burada halk, yağmur duasına imam ile çıkar. Önce kabristanı ziyaret ederler. Bu ziyarette, ata ruhlarından yardım gelmesi inancı, onların da kendileriyle olması dileği saklıdır. Burada, kırk taş yerine, saç olarak yedibin küçük taş toplanır ve imam bunların üzerine, Tanrı'ya, yağmur yağdırması için dua eder ve yağmurun yağacağına inanılır.⁷⁴¹ Samsun'da bu uygulama altı köyden toplanan taşla yapılır, bu taşlar suya bir torba ile konulur. Yağmurun durması için torba sudan çıkarılır. İşlemi harama uçkur çözmemiş birisi yapmalı.⁷⁴²

Yağmur yağdırma inancı için Yada Taşı kadar dik-kati çeken bir diğer unsur da, Çömçe Gelin çıkarıp kapı kapı gezdirmektir. Yörede, hususiyetle Kars ilinde, yağ-

---

⁷³⁹ M. Çini, **a.g.m.**

⁷⁴⁰ A. Uğur, **a.g.e.** sh.38

⁷⁴¹ O.S. Adal, "Savurda Yağmur Duası", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1961, Sayı 151, s. 2367.

⁷⁴² B. Şişman, **a.g.e.**

mur yağmadığı zamanlar, Çömçe Gelin gezdirilir.⁷⁴³ Yağmur yağmasını sağladığına inanılan Çömçe Gelin, bugün bir çocuk oyununa dönüşmüş olarak yörede varlığını sürdürmektedir.⁷⁴⁴ Çuvaş Türklerinde de yağmur duasına çıkan çocukların un, darı, tereyağı ve yumurta toplayıp daha sonra pişirip yedikleri bilinmektedir.⁷⁴⁵

Kars çevresinde çocuklar, bezden yapılmış ve kolları sopadan bir bebeği Çömçe Gelin'in sıfatına sokup ev ev dolaştırıp yiyecek isterler. Yiyecek verecekler, "Godi" adının da verildiği bu bebeği ıslattıktan sonra, çocukların dilediğini yerine getirirdi. Çocuklar, isteklerini şöyle bir tekerleme ile ifade ederlerdi:

"Godi Godi'yi gördün mü?
Godi'ye selâm verdin mi?
Godi hurdan geçerken,
Bir tas suyun verdin mi?
Ver Allah'ım ver, bir sürü yağmur..."

Buna benzer bir tekerlemeyi yine aynı oyun sırasında Mardin'de söylenirken tespit etmekteyiz.⁷⁴⁶ Burada,

⁷⁴³ Ş. Elçin, "Çömçe Gelin", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1968, Sayı 225, s. 4718.

⁷⁴⁴ M. Köse, "Godu Godu", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1965, Sayı 187, s. 3650, 52.

⁷⁴⁵ N. Gözaydın, "Çuvaşlarda Yağmur Duası", **Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri (Bildiriler)**, Ankara, 1976, s. 44-49.

⁷⁴⁶ H. Selvi, "Suruç Köyünde Yağmur Duası". **Türk Folklor Araştırmaları**, 1969, Sayı 254, s 5291.

Çömçe Gelin, Kars'taki, “**Godi**”nin bir varyantı olan “**Dodu**” şeklinde ifade edilir:

“Dodu Dodu neden oldu?
Bir kaşıkçık sudan oldu.
Verin Dodu'nün hakkım,
Gitsin ardına bakını.”

Akkışlarda **dolu** yağdığında kesilmesi için ailenin ilk çocuğuna “Ben annemin ilkiyem, derelerde tilkiyem” dedirtilir. Kars'da ise “Ben anamın ilkiyem ağzı kara tilkiyem” dedirtilir. Böylece dolunun kesileceğine inanılır.⁷⁴⁷

Adıyaman ye Urfa ilimizde de, çocuklar yağmur yağmadığı, kuraklık olduğu zamanlar, Çömçe Gelin dolaştırırlar. Elazığ, Keban, Baskil ve Ağın çevresinde **Çömçe Gelin** dolaştırma sırasında, Çömçe Gelin için “Dodi Dodi”; “**Mulla**” ve “**Potik**” gibi ifadeler kullanılır. Bu ilde, evlerden toplanılan yiyecekler, daha sonra bir yatır veya benzeri kutlu bir ağaç altına toplanmak suretiyle pişirilip topluca yenir. Yemeğin ardından, küçük büyük herkes birbirini ıslatır. Bunun, yağmur yağmasına sebep olacağına inanırlar.⁷⁴⁸ Yağmur duası için gezdirilen “Çömçe Gelin” veya “Çömçe Hatun” yağmur suyunun biriktiği kâse, su konulan kap anlamına da gelmektedir.

---

⁷⁴⁷ A. Uğur, **a.g.e.** sh. 39

⁷⁴⁸ A. Duran, “Fırat Havzasında Yağmur Duası ve Yada Taşı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1988, Sayı 19, s. 74-76.

Halk; yağmur, ekin mevsimin dönemleri arasında bir bağ kurup bunu şiirleştirmiştir. Sözlü kültürün takvimini oluşturmuştur.

Martta sıçan siymese

Nisanda yağmur dinmese

Öğünürse silli salyalı

Mayıs öğünsün (övünsün)

Bitlis ili içinde, çocuklar, yağmur yağması için Çömçe Gelin dolaştırırken, evlerden yağ, un ve benzeri yiyecek maddeleri toplarlar. Burada, çocuklar “Çömçe Gelin”i “Cemce Gelin” şeklinde ifade ederler ki, **“Kepçe Gelin”** anlamına gelirmiş. Çocuklar, onunla ev ev dolaşırken şu tekerlemeyi söylerler:

“Cemce gelin cem ister,

Allah'tan yağmur ister.

Verene oğlan ister,

Vermeyene kız ister...”

Hediyeleri verilmeden önce ev sahibi üstlerine su döker ve sonra çocukların isteğini yerine getirir. Bitlis'te, bu hareketle yağmur yağacağına inanılır.

“Âmin alayları” “Dua alayları” halk kültüründe önemli bir yer tutar. Bu inancın bir tezahür şekli de “kalın Oğuz beylerinin el açıp alkış tutması”dır. Halk arasında “dua ordusu olmasa kılıç ordusu başarılı olamaz” sözü vardır. Dua ile ilgili bir hadisi şerifde “dua müminin silahıdır” buyurulmuştur. “Dualar kabul olmasa da dua edilmelidir, sevaptır” inancı vardır. “Dua etmeyen son nefesinde Keli-

meyi Şahadet getiremez" inancı da yaygındır. Birçok halde dua ettirebilmek için çocuklar seçilir. Günahsız olanların duasının daha etkili olduğu inancı vardır.

Azerbaycan'da çocuklar Ramazan ayında "pay tapmak" a çıkınca bazı parçalar okurlar:

"Yukarı da bir ay var
Ucu Kızıl yay var
Peygamberin sokağında
Bize düşen bir pay var
Az verenin kızı olsun
Çok verenin oğlu olsun
Kapımızda toy olsun

Âmin, Âmin, Âmin..." diyerek Ramazan bayramını kutlar hediyeler alırlar.

Bir halk alkışına göre;
"Sıcaksa gölge ver
Soğuksa sıcak et
Koyunun kuzun
Var olsun
Ana bacın

Sağ olsun" denilirken, hem bereket hem rahmet dilenilmiş olunmaktadır.

Sarıkemiş'ta, kuraklık olduğu zaman, halk Ağbaba Dağı'na çıkar, orada yatan Ağbaba'ya dilekte bulunurlar.

Ağbaba'nın, böylece onlara yağmur yağması için yardım ettiğine inanırlar.⁷⁴⁹

Fırat yöresinde çocuklar suyla çok oynarsa, yağmurun yağacağına inanırlar. Bu yüzden, büyükler, suyla oynayan ve çeşme altında ıslanan çocuklara, “yağmur mu yağdıracaksınız!” diye çıkışırlar. Aynı inanç Kars ilinde de mevcuttur. Tunceli, Bingöl ve Adıyaman çevresinde yağmur yağması için köyün kadınları, köyün çobanını, akarsuya atarlar. Bazı yerlerde de çobanın sadece sopası suya atılır. Yağmur yağması için kimi köyde muhtarı çeşmede ıslatırlar.⁷⁵⁰

Erzurum ve çevresinde ayın gökte donuk gözükmesi halinde o gece yağmur yağacağına inanılır. Güneşli havada yağmur yağarsa, o sırada kurdun doğurduğuna inanılır. Bu çevrede, yağış çok olur ve zarar verirse, onun o yağmurdan, doludan, çamurdan yapılacak bir kurbağa ile duracağına inanılır. **Kurbağa**, Kible'ye bakan bir duvar deliğine konursa, yağmur kesilir, yağmazmış.⁷⁵¹ Urfa'da, böyle durumlarda şemsiyeyi açıp kapamak suretiyle yağmurun kesileceğine inanılır.⁷⁵² Samsun yöresinde dolu yağarken saç ayağı dışarıya ters atılır ise, dolunun duracağına inanırlar.

Elâzığ'da, yağmur yağması için “Godi Godi” dolaştırıldıktan sonra, gençler ateş yakar ve ateşin etrafında hal-ka olurlar. Yağmur duasını bir kişi yapar. Bunun komik

⁷⁴⁹ M. Köse, **a.g.m.**

⁷⁵⁰ A. Duran, **a.g.m.**

⁷⁵¹ **Cumhuriyetin 50. Yılında Erzurum**, 1973 İl Yıllığı, İstanbul, 1974, s. 193-200.

⁷⁵² M. Çini, **a.g.m.**

bir cübbesi vardır. Diğerleri toplu halde onun dediklerini tekrar ederler. Elâzığ'da yağmur duasına, Harput Kalesi'ne giderler ve oradan yaparlar.⁷⁵³

Erzurum, Mardin ve Sivas'da çobanlar, sürülerini de, yağmur duasına çıkarırlar. Dua esnasında eller toprağa döndürülür. Koyunların melemeleri sağlanarak merhamet celbedilmeye çalışılır. Böylece yağmurun yağacağına inanırlar.

Türkmenistan'da yağmurun pîri Burkut Ata'dır. Yağmur duası için yapılan dinî uygulamalar **Burkut Ata** efsanesi ile izah edilmektedir.⁷⁵⁴ Özbekistan'da rüzgârın pîri olarak Haydar bilinir. Haydar rüzgârı yönlendirme gücü olan bir pirdir. Haydar Pir'in yardımını celbetmek için Özbek çiftçisi harmanından ona pay verir. Haydar saçın kâhkül kısmı ile temsil edilir. Rüzgâr çağırma kötü ruhları kovmak için taşlar birbirine vurularak “ses” çıkarılır. Kurbağa yağmur ve su sembolü olarak bilinir. Haydar kültürünün evvelinde de rüzgârın piri uzun saçlı olarak tahayyül edilir ve “Vota” olarak bilinir.⁷⁵⁵ Yağmurun yağması ve durması ile ilgili Anadolu uygulamalarında da kurbağanın yeri vardır. Sivas yöresinde ise “**Karayel Düşekleri**” vardır. Bunlar kutsal mekânlardır. Güneyden gelen ve

⁷⁵³ H. Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, 1968, s. 179-180; V.Tanyıldız, “Millo Potik Ne İster”, **Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Dergisi**, 1989, Sayı 1, s. 27.

⁷⁵⁴ Y. Kalafat, “**Avrasya Türk Halk Sufizmi I**” (...) Ankara, 1997

⁷⁵⁵ Mehmetkulu Garayev, “Özbeklerin Rüzgâr ile Alâkalı Mitolojik İnançları”, **Dördüncü Türk Kültürü Kongresi (4.7. Kasım 1997)**, Ankara.

karları eriteceği için “**hayırlı yel**” olarak kabul edilen yelin esmesi için, bu mekânlara ekmek, çörek gibi yiyecekler bırakılarak yapılır.⁷⁵⁶

Tokat'ın kuzey köylerinde, kuraklık afet noktasına gelince, bir kalbur (gözer)un üzerine kurbağa koyulur ve ev ev dolaştırılır. Evlerden kurbağanın üzerine su serperler. Ayrıca köyün hocası bir ata bindirilir. Hoca atın üzerinde iken bir hatim indirilir ve daire çevrilir. Köyün sınırları dolaşılır. Seyit Yahya Velî'nin türbesinde veya camide kurban kesilerek uygulama bitirilir.

Halk irfanında yağmurun tanımı, Allah'ın gökten indirmiş oluşu, ölümünden sonra toprağı onunla dirilttiği bir rızktır.

Yağmur duası, evveli, esnası ve sonrası ile bir bütündür. Bu bütüne yağışın; yağmur, kar, dolu, fırtına ve benzeri tezahür şekilleri, güneş tutulması, yıldırım, şimşek, gök gürlemesi ve bulut hareketleri ile ilgili inançlar da dâhildir. Bu inançları, yağmur dileği ile ilgili olarak yapılan uygulama ve sarf edilen ifadelerden izleyebiliyoruz. Bunlar sosyolojik bir kural olarak eski inancın yeni olanın içinde erimesi veya şekil değiştirerek varlığını sürdürmesi şeklinde yaşamaktadırlar. Bu özelliği ile yağmur duası, ana dilleri ve doğma dinleri farklı olsa da Türk kültürü halklar arasında yaşamaktadır. Bu özelliği ile yağmur duası bu kültür için bir kod'dur.

⁷⁵⁶ K. Özen, **Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri**, Sivas, 1996,s.50.

Hız. Muhammed (sav), kendisinden önceki şeriatları tamamlamış ve düzeltmiştir. Halk inançlarında Hız. Muhammed'in şeriatını ölçü olarak bulguları; bid'at, hurafe ve şirk itibarıyla tartıp yargılamak yeterli olabilir. Rahmetinin/yağmurunun önünde rüzgârlarını müjdeci kılan Allah(cc) çok yücedir münezzehdir.

Halk sofizminde yağmurun tek tanesinin bile bir meleklerle gönderildiğine, bitişik iki tarladan birine rahmet indiren, yağışın şekli dozu ve zamanı ile rahmeti ile kahredebilen Allah, emrindeki göklerin ve yerin ordularını hizmete sevk edebilir, veren de alan da odur ve hikmetinden sual olmaz. Her yaptığında bir hayır vardır. Sabırla şükredilmelidir.

Yağmur yağdıracağı sanılan bulutlar, bulutlar şeklinde görülen yağmur, kasırga Rabbül âleminin emri ile hareket eder. Suç işleyen bir toplum için uyarıcı felaket de getirebilirler. Bu Allah'ın takdiridir.⁷⁵⁷

3. Saya

Saya, koyunların döllenmesi günü yapılan şenliğe verilen addır. O gün, kuzular ana karnında canlanır, hayat bulmuş kabul edilir.⁷⁵⁸ Bereket ile ilgili bu şenlikler bayram

⁷⁵⁷ Yaşar Kalafat "Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası" **Yağmur Duası Kitabı**, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul 2007, sf. 195-225

⁷⁵⁸ P.N. Boratav, "Saya", **Folklor Doğru**, 1975, Sayı 42, s. 3.10; A. Özcan, "Saya", **Folklor Postası**, 1945, Sayı 5, s. II; M.F. Kızıoğlu, "Koyuncu Türklerinde Saya Şenliği ve Kars'ta Derlenen Sayacı Türküler", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1959, Sayı 115, s. 846-47.

niteliği taşır. Bu bayram, Kars ve civarında “**Saya Kutluğu**” adıyla da kutlanır.⁷⁵⁹ Doğu Anadolu yöresinde, hayvancılıkla uğraşan hemen her ilde döl almayla ilgili şenliklerin yapıldığı, o günün kutlandığı görülmektedir. Döl almanın bereketli olması için yapılan şenlikler, şüphesiz başlangıçtaki inançlarda görülen iyeleri memnun etmek için yapılan merasimlerin kalıntılarıdır.⁷⁶⁰ Onları memnun etmek suretiyle, döl almanın bereketli geçeceğine inanılırdı.⁷⁶¹

Kars'ta, koç katımından önce, koçlara, kız ve gelinler “**koç bezeği**” adı verilen süslü başlıklar takar. Akkışla'da “**Sayıl Çıkarma**” şenlikleri yapılır. Şubat ayının ilk haftasında bu maksatla **Köşe Oyunu** oynanır, temsili gelin yapılır evden yiyecek toplanır. Bu esnada;

“Aşağıdan gelen urumlu
Çocuğunun burnu sıımlı
Ayran içmiş köpek karınlı

Kalk geldim köseciğim” diye parçalar okunur. Ayrıca “**kuzu yıkama**” ve “**koç katımı**” şenlikleri yapılır. Bütün bunlar bolluk bereket dilemek veya bereketi kutlamak içindir.⁷⁶²

⁷⁵⁹ **Kars İl Yıllığı**, 1967, Ankara, s. 185-204; M.Turan, “Kars'ta Kockatımı”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1967, Sayı 214, s. 4103. N. Onk. “İğdır Folklorundan Sayacı Sözleri”, **Kars Eli**, 12966-67, Cilt 3, Sayı 28, s. 9-16.

⁷⁶⁰ H. Çay, **Türk Ergenekon Bayramı**, Ankara, 1988, s. 56.

⁷⁶¹ M.Turan,a.g.m.; B. Şeker. “Erzincan'da Saya Gezme Geleneği”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1967, Sayı 213, s. 4883.

⁷⁶² A. Uğur, **a.g.e.** sh 67

Bu çevrede, sürüye katılan ilk koç, kara koyun ile ilgilenirse, o yılın hafif geçeceğine, ak koyun ile ilgilenirse, karın erken yağacağına ve kışın ağır geçeceğine inanılır. Ayrıca, bu ilde koç katımı sırasında yürüyen sürüyü ikiye ayırıp geçmek veya sürü içinden boş bir kapla geçmek, doğum günleri içinde evden tuz ve ateş çıkarmak, dışarı vermek uğursuzluk ve günah sayılır. Bu hareketlerle, dölün bereketinin kaçacağına inanan Kars ili insanları, o günlerde dikkatli davranırlar.

Kars ve Muş illerinde, sağımdan sonra süt kabına nazar değmesin diye, içine sönmüş **kömür** atılır. Böylece, sağılan sütün nazardan korunacağına, göz değmesinin önleneceğine inanılır.

Kars ve çevresinde, koç katımı sırasında, eve gelen ilk gelin koça bindirilir ise, doğacak çocuğunun erkek olacağına inanırlar.⁷⁶³

Saya, koçkatımı veya başka adlar altında, döl ve dölün bereketi ile ilgili yörede pekçok pratiğe raslanır. Bunlar, birbirinden ince ayırım ile farklanır ama altlarında yatan inanç aynıdır.

Erzurum'un Bardız ilçesinde, koyunların süttten kesilmeden önceki son alınan sütleri tarlalara saçı olarak serpilir. Bu süt tarlalara serpiildiğinde, o yıl ekin bol ve bereketli olurmuş, diye inanılır. Yine bu ilde, Şenkaya çevresinde, koç katımından sonra, büyük bir kap içine doldurulan su, koyun sürüsünün üzerine dökülür. Bunun adına, "**çiçek suyu**" denir. Çiçek suyu koyunların üzerine döküldüğü zaman dölün

⁷⁶³ **Kars İl Yıllığı**, 1967. Ankara, s. 185-204.

bol ve bereketli olacağı inancı yaygındır. Güzün, koç katımı sırasında da, boynuzlar boyanır ve dölün bereketli geçmesi için her birine birer kırmızı elma bağlanır.

M. Kutlu'nun bir tespitine göre; Savak Türkmenleri arasında **koç katımı**, mevsimlerin başlangıcına işaret eder. “Koçtur, kıştır; döldür, yazdır” denirmiş ve bununla, döl dökülünce yazın başladığını, koç katılınca da, kışın başladığını vurgularlarmış.⁷⁶⁴ Koç katımı ile ilgili yörede pekçok tespit yapılmış ve yayınlanmıştır. Dolayısıyla bütün örnekleri sıralamak yerine, tipik örnekleri ve tespitlerimizi sunmakla yetiniyoruz.⁷⁶⁵

“Ak” ve “Kara”nın en fazla yoğunlaştıkları alan koyun-koçtur. Akkoyunlu-Karakoyunlu örneğinde olduğu gibi. Efsaneye göre kara koyunun kılı ile yerin 7 kat altına inilir. Ak koyunun kılı ile yerin 7 kat üstüne çıkılır. Ak ve kara koyun ipliği örülerek **nazarlık** veya **nazarlık bağı** yapılır. Gelin koça bindirilir ise ilk çocuğu erkek olur. Erkek çocuğu koça bindirilir ise soyu’da koç gibi iyi döl tutar. Mezarlarda koçlu koyunlu heykeller olur. Bütün bunlar bir arada düşünüldünce Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen devletlerinin bu ismi alışlarında mitolojik bir derinlik aranılabilir.

⁷⁶⁴ M. Kutlu, **Şavaklı Türkmenlerinde Göçer Hayvancılık**, Ankara, 1978, s. 115-117.

⁷⁶⁵ T. Koçer, “Malatya’da Koçkatımı”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1968, Sayı 225, s. 4714; A. Şentürk, “Koç Koyurma”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1972, Sayı 280, s. 6470; N.Taner, “Ağrı Bölgesinde Koç Katımı”, **Türk Folkloru**, 1980, Sayı 10, s. 25-28; E.Kuzucular, “Gelenekler, Koçkatımı”, **Sivas Folkloru**, 1973, Sayı 7, s. 16-17.

Mardin havalisinde “**Sağım Günü**” şenlikleri yaparlar. Kırılarda büyük ziyafetler hazırlanır. Bütün köy halkı çok sık giyinir. Özellikle çobanlar çok süslenirler koyun ve koçların sırtına kırmızı boya sürülür. Silahlar atılınca müzik başlar ve kadın erkek halay çekerler. O gün sağılan hayvanların bütün sütleri hayvanı olmayandan başlanılarak halka dağıtılır. O gün **Hedik**’te yapılır ve böylece sağım başlamış olur. Sağımı yapacak olan kabileye **Berivanlar** denilir. Sağımlar kova, helke ve iyarşik (tulum)a yapılır. Sağım günleri boyunca her gün bir kap süt, yoksul bir aileye verilir veya kabileye katılan fakir bir kız sağıma yardım eder ve sonunda 3-4 koyun da kendisi için sağlar.⁷⁶⁶

V. ÖLÜM-MEZAR, YAS VE YUĞ TÖRENİ

Ölüm, Türk kültürlü halklarda doğumla hatta doğumdan evvel başlayan ve safhaları ile devam eden bir olgudur. Uzun sürecek dostluklar anlatılırken de “Pazara kadar değil mezara kadar” denir.

“Altay ve Yakut Türkleri ruh-can kavramlarını tın, süne (ya da sür) ve kut kelimeleri ile ifade etmişlerdir. Tın, bütün canlılarda, sine süne, sadece insanlarda; kut ise, canlı cansız her şeyde bulunur ve bulunduğu şeye kutsallık verir.”⁷⁶⁷

Kişioğlunun dünyaya gelmeden evvel ölü veya diri geleceğine dair inançlar vardır. Cinsiyet belirlemesini de kapsayan bu süreçle ilgili inançlar ana rahmine düşülmeden evvel başlatılır. Bu tür inançlarda bazı ailelerin ‘ölü doğum’ yapı

⁷⁶⁶ A. Güler, **a.g.e.** sh.58-59

⁷⁶⁷ Ruhi Ersoy, “Türklerde ölüm ve ölü ile ilgili Rit ve Ritüeller” **Millî Folklor**, 2000, S.54, SS. 86-101.

geldikleri veya erkek evlatlarının olmayacağı veya erkek çocuklarının dünyaya canlı gelemeyecekleri inancı vardır.

Çocuğun veya erkek çocuğunun yaşamama hali çok kere kara iyelerin tasallutu ile izah edilir. Bunlardan korunmak veya kurtulmak suretiyle bu tür ölümün önüne geçilebileceği inancı ile bazı uygulamalar yapılır. Esasen ölüme sebep olabilen ve eski inançların tortuları ile şekillenen, görünmeyen öldürücü gücün hayatın her döneminde ve farklı şekillerdeki ölümlerde etkin olduğuna dair inanç içerikli genel bir kanaat vardır.

Ölümün inanç boyutu irdelenirken hayatın muayyen geçiş dönemleri özel önem kazanırlar. Bilhassa bebeğin ve annenin “**Kırk**” dönemleri ölümün yoğun olduğu dönemlerdir. Bu dönemlerde yapılması gereken bazı inanç içerikli uygulamaların ihmal edilmeleri halinde, bu ihmallerin ölümün beklenilmesini gerektirdiği inancı vardır.

Ölüm emaresi olarak görülen hususların başlıcalarından birisi de görülen rüyalarındaki simge olarak algılanan bazı hususlardır. Esasen gelecekte haber almayaya yönelik tüm inanç içerikli uygulamaların içerisinde “**ölüm habercisi**” olarak kabul edilen ipuçları vardır. Başka bir ifade ile ölüm haberi falları da alınabilir. Çeşitli fal türlerinde ölüme işaret eden bulguların olduğuna inanılır.

Halk inançlarımızda ölümü haber verdiğine inanılan tespitler arasında, bıçağın sofrada **ters** dönüp kın kısının yukarıya gelmesi de vardır.⁷⁶⁸

⁷⁶⁸ İsmail Doğan, “Günümüz Türkiye’sinde Mezar Taşlarının Dili”, **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etki-**

Ölüm, halk inançlarında bir takım simgelerle tanımlanmış ve edebiyatımızın çeşitli alanlarına, bu arada halk edebiyatımıza da yansımıştır. Bu edebiyatta “elleri koynunda kalmak” ilahi takdir karşısında boyun eğmeği, **“Saç yolmak” “kara giymek”** çaresizliğin, **“ocağı sönmek”** veya **“evinin direğinin çökmesi”**, **“rüyada aynası kırılmak”**, **“rüyada ekmeğini yanar görmek”** ölümü, temsil eder. Onun simgesidir. Kolların göğüste çapraz bağlanması yetim kalınacağı şeklinde yorumlanır, doğru bulunmaz. Acının dışarıya vurulmasında aşırıya gitmek isyan sayılır, günah olarak kabul edilir. Kişiyi rüyada ölmüş görmek ise, onun uzun ömürlülüğü olarak yorumlanır. Saç yonmadık abartılı ağıt yoktur ve saç Türk halk kültüründe bir koddur.⁷⁶⁹

Ölünün tarafından yaşayan bir kimsenin özlenilmiş olması istenilmez. Özlediği kimseyi yanına alacağı inancı vardır. Yaşayan birisi ölen kimse için “beni çok severdi” diyecek olsa uyarılır “Toprağını sevsin” denir. Ayrıca evinin yıkıldığını veya evin direğinin yıkıldığını rüyada görmek de büyük felaket olarak algılanır. Zaman belirlenmesinde de birtakım inanç içerikli şifrelerin olduğuna inanılır. Mesela rüyada kara görmek, tez vakitte dalalet eder. Bir bulgu için “sınanmaya bağlı” denir. Bir kimse için veya bir kültür için

---

leri Sempozyumu (18–20 Aralık 1998 İstanbul) İstanbul 1998, İstanbul, 1999, Mezarlıklar Vakfı, s.160–193

⁷⁶⁹ Yaşar Kalafat, “Balkan Türklerinden Örneklerle Halk İnançlarımızda Saç”, **I.Uluslar arası Balkan Türkleri Sempozyumu** (28–29 Eylül 2001 Prizren,) Balkan Türkoloji Sempozyumu Bildirileri, Yayına hazırlayanlar, Prof. Dr. N. Hafız, Prof. Dr. T. Hafız BAL-TAM Prizren 2006 sf. 308–314.

felaket mesajı içeren rüya bir başka kesimde farklı anlam içerebilir. Rüyaların görüldüğü mevsim, gecenin farklı saatlerinde görülmüş oluşu içerilen anlama farklılık verir. Ayrıca ölüm gibi karamsar anlam içeren rüyalarda kan gibi başka şeyler de görülür ise “kan rüyayı bozar” denir. Esasen “**ecelin üstü örtülüdür**” diye bir özlü söze göre kimin ne zaman öleceği hiç bilinmez. “**Ölüm haktır**” “**Her canlı ölümü tadacaktır**” gibi özlü sözler ve “**ölümden kaçış olmaz**” gibi benzerleri ölümün karşısında teslimiyet inancını gösterir. Bu inançtan hareketle “**Allah sıralı ölüm versin**” “**Allah gençlerimizi saklasın**” denir. Sıralı ölümün önemine deyinen Azerbaycan Türk kültür coğrafyasından bir bedduada;

“Men hamayıl deyilem

Ağzı zayıl deyilem

Goy ölsün ölmeliler

Sene gayıl deyilem” ⁷⁷⁰ denilmektedir.

“**Ölümün de hayırlısı**” olduğu gibi “Ölüme davet çıkarma” inancı da vardır. “**Göz göre göre ölüme gitmek**” ölüm getirebilecek uygulamalara atılmak, tedbirsiz tehlikeyi göze almak anlamında kullanılır.

Sılada ölmek, hasret çekerek ölmek, sahipsiz ölmek, bakıma muhtaç kimseler bırakarak ölmek, kan davası gibi sorunlar bırakarak ölmek, intihar sonucu ölmek, boğularak ölmek gibi ölüm türleri istenilmeyen ölüm şekilleridir. Eski Türk inançlarında bir erkek için bilhassa asker için

⁷⁷⁰ T.Ferzeliyev, T.-Abbasov, İ.-Hacıyeva, N, **Türk Dilinde Dualar Bedduala Yeminler**, Yayına haz. C. Alyılmaz, 1996, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, s. 84

en itibarlı ölüm savaş zamanında savaşırken ölmektir. Kahraman savaşta ölümcül yara almış ise ölümünü kolaylaştırıcı yollar arayabilir. Sılada veya hasret olarak ölen şahsın gözlerinin açık öldüğüne inanılır. Bunlar için “gözü açık gitti” veya “Beklediği varmış gelince gözlerini kapadı” gibi sözler söylenir. Bazen da doyumsuz, tamah-kâr kimseler için “Gözü arkada kaldı” denir. Bu tür kimselerin öldükten sonra da ruhlarının farklı şekillerde döndüğüne inanılır.⁷⁷¹ Birçok yerde mutsuz ruhların kişi öldükten sonra evleri, eşyaları vesaire şeyleri özledikleri için ev halkının rahatsız olabileceğine inanılır ki bu “hortlama” olarak tanımlanır. Bunun önlenilmesi için bazı uygulamalar yapıldığı gibi bu tür hallere yol açmamak için de bazı tedbirler alınır. Mesela cenazenin kapıdan değil pencereden çıkarılarak götürüldüğü veya mezarlığına gidiş ve dönüşte farklı yollar izlediği olur. Cenazenin ölümün meydana geldiği evin kapısından değil de penceresinden çıkarılma tercihi, evin içindeki korumakla görevli olan ve evin eşiğinin altında yaşadığına inanılan ev iyesi ile ilgili olabilir mi? Pencereden ölü çıkarma gibi uygulamalar çok nadir görünen uygulama biçimleridir. Anadolu’da ve Borçalı’da sık olmayan bir uygulamaya göre, gelin baba evinden eşinin evine götürülürken, kız evi oğlan evine gittiği yoldan geri dönmez. Başka bir güzergâh izleyerek geri döner. Ayrıca cenaze defin edilmeye götürülürken de

⁷⁷¹ Yaşar Kalafat, “Türk Halkları Arasında Yaşayan Hayat Sonrası İle İlgili İnançlar”, **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koproman’a Armağan** Elektronik Basım Yayın Sanayi, Yayına Haz. E.Semih Yalçın, Ankara, 2003 s. 412–419.

doğrudan doğruya mezarlığa götürülmez sokaklarda gezdirilir. Bununla amaç ölünün veya gelinin tekrar evini, ilk hayatını özlemesini önlemektir.

Ayrıca cenazeden dönenler yıkık harabeli güzergâhları dönüş yolu olarak seçerler, cemaat definden dönerken kendi evlerinden önce cenaze evine giderler. Böylece ruhun dönmesi istenilmeyen evine tekrar gelmesinin önlenildiğine inanılır. Bazen de ölüme yol açan güce şaşırtma verme amaçlı uygulamalar yapılır. Azerbaycan Türk kültür coğrafyasındaki bir duada “**Ezrail/Azrail kapını tanımasın**” denilirken bir bedduada da “**Genimin Ezrail/Azrail olsun**” denir.⁷⁷² Din görevlileri böyle haller için söz konusu kimsenin ruhuna Kuran-ı Kerim okunmasını önerirler.

Ölüm belirtileri ile ilgili inançlar, ölecek kişinin bazı davranışları, bir takım uğursuzluk olarak kabul edilmiş olan belirtiler, bir kısım hayvanların bazı tutumları, ev ve eşyalarla ilgili bazı mesajlar, görülen rüyalar, tabut, cenaze, su kazanı gibi ölü ile ilgili şeyler etrafında toplanmıştır. Ayrıca psikolojik metaforlar/mecaz /eyretileme denilebilecek bazı inanç içerikli bulgularla da ölüm arasında bağlar kurulmuştur.

İnanç içerikli ölüm belirtilerinden birisi uzun uzun dalgın dalgın bir noktaya bakmak ve bilhassa toprağa bakmakla izah edilir. Böyle haller için “Burnuna toprak kokusu geliyor” denir. Halk inançlarında ileri yaşlar ile

⁷⁷² T.Ferzeliyev, T.-Abbasov, İ.-Hacıyeva, N, **Türk Dilinde Dualar Bedduala Yeminler**, Erzurum, 1996 Yayına haz. C. Alyılmaz, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, s. 84

ölüm arasında bağ kuran tekerlemeler vardır. “yaş gitmiş elliye işler dönmüş geriye”, “yaş varmış elliye ne kalmışki geriye” “yaş yetmiş iş bitmiş” bunlardandır.

Bitlis ve Muş'ta öleceğine ihtimal verilen kimse için “Onun gözüne Azrail göründü artık” denir. Veya belirli bir kuşaktan veya bir aileden üst üste ölümler olunca “Azrail buralarda dolaşiyor” denilir. Ölüm habercisi olarak hayvanlara da bazı anlamlar yüklenmiştir. Kedi ve köpeğin yanı sıra kümes hayvanları küçük ve büyükbaş hayvanlar ve yabani hayvanların da davranışları anlamlandırılmıştır.⁷⁷³ Halk inançlarında çok kere baykuş'un ölüm habercisi olduğuna inanılır. Onun konduğu damdan cenaze çıkabileceğine inanılır. Esasen “gelin çıkmayan ev olur ama cenaze çıkmayan ev olmaz” veya “Ölüm meleği eşikten yalnız girer ve fakat yalnız çıkmaz” gibi özlü sözler ölümün önlenilemez olduğu göstermesine rağmen Türk kültür coğrafyasının büyük çoğunluğunun halk inançlarında baykuş için böyle bir hüküm vardır. “**Baykuş Viraneleri yurt tutar.**” İnancı çok yaygındır. “**Yurdunu baykuşlar yurt tutsun**” kargışı ile ölüm dilenilmiş olunur.

Baykuşun batı Türklüğüne ölümün simgesi olarak yansımış olması bize göre tekrar incelenmelidir. Tatar veya Kıpçak Türk kültür coğrafyasında, **Baykuş**un ölüm-süzlüğü simgelediği şeklinde tespitlerimiz olmuştu. Doğu Anadolu ve yakın çevresinde, halk inançlarında baykuş'a

---

⁷⁷³ Örnek, Sedat Veyis, **Anadolu folklorunda ölüm**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1991 s.15-34.

ölüm simgesi yakıştırılmış iken, bu yaklaşım şüphesiz ağıtlarımıza da yansımıştır.⁷⁷⁴

Anadolu ve Güney Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında köpeğin **kurt** gibi uluması ölüm haberi olarak algılanır. Tavuğun horoz gibi ötmesi de böyledir.⁷⁷⁵ Kıbrıs Türk kültür coğrafyasında “Uluyan bir köpeğin yedi mahalleye şerri dokunur” şeklinde bir söz vardır.⁷⁷⁶ Ayrıca karatavuk ve **kara kedi** ile ilgili uğursuzluk içerikli inançlar da vardır.

Makasın ağzının açık bırakılması gibi uğursuzluk olarak kabul edilen inançlar da vardır. Ancak bunlar muhakkak ölüm haberi olarak algılanmaz. Yıldız kaymasının da ölümle ilgili izahları yapılır. İnanca göre her insanın bir yıldızı vardır. Yıldızı kayan kimse ölecek olan kimsedir. Bu nedenle yıldızın kaydığını gören kimse “yıldızım yerinde” der.⁷⁷⁷ de ölüm emaresidir olarak kabul edilir.

Türkmenistan’ın Göklen Türkmenlerinde ölümünden sonra definden evvel ölüden bir ses gelir ise, bu sesin ka-

⁷⁷⁴ Yaşar Kalafat, “Van Gölü Havzası Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Ölüm Meleği”, **II. Van Gölü Havzası Sempozyumu**, Editör Oktay Belli, Ankara, 2007, İstanbul, s. 332–342

⁷⁷⁵ Kalafat, Yaşar, **a.g.e.**

⁷⁷⁶ Hüray Meyar, **Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar**, K.K.T.K. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, S. 74

⁷⁷⁷ Yaşar Kalafat “Balkan Türklerinden Örneklerle Halk İnançlarımızda Saç”, **I.Uluslar arası Balkan Türkleri Sempozyumu (28–29 Eylül 2001 Prizren,)** **Balkan Türkoloji Sempozyumu Bildirileri, 2006**,Yayına hazırlayanlar, Prof. Dr. N. Hafız, Prof. Dr. T. Hafız BAL-TAM Prizren 2006 sf. 308–314, S. 50

mışın deliğinden geldiği şeklinde açıklanır.⁷⁷⁸ Türkiye ve Kıbrıs Türk halk inançlarında cesedin evde uzun süre kalırsa, ölü için su ısıtılan **kazan** devrilirse, define gidilirken tabut veya tabutta ceset yerinde oynarsa, **ters** dönerse veya gıcırdarsa, kazma ve kürek mezarın yanında üst üste konulursa, mezarda kullanılan kürek elden ele verilir ise ve mezar açık bırakılır ise yeni kimselerin de ölebileceğine inanılır.⁷⁷⁹ Türk kültür coğrafyasının bazı kesimlerinde ölü için su kaynatılan kazanın işi bitince **ters** çevrilmesi istenir. Bununla ölümün yönünü değiştirip yaşamı bırakması amaçlandığı gibi bir inanç yaşanır. Mezara toprak atarken 3 veya 7 kürek atımı ile sınırlama yapıldığı şeklinde inançlar da vardır. Küreğin elden ele değil de yere konulup yerden alınması ise, yere saygı, toprağa kültü ile izah edilmektedir.

Türkmenistan'da kürek yere dik konulmaz, bu tür konuş ölüm haberi olacağına inanılır. Definden getirilen küreğin ağzı dışa bakmalı ve dikili haldeki kürek yere yatırılmalıdır. Aksi halde yeni ölümlerin olacağına inanılır. Ayrıca Türk kültür coğrafyasının bu kesiminde ölü yıkanırken vücudu yumuşak ise yakında onun ardı sıra bir kimsenin daha öleceğine inanılır.⁷⁸⁰

⁷⁷⁸ Hıdır Nuriyev, 20 Aralık 2009 Ankara, Şahmurat Saibov, 20 Aralık 2009 Ankara, Kakacan Bayram, 25-27 Şubat 2009 Aşkabat

⁷⁷⁹ Hüray Meray, **Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar**, K.K.T.K. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992 ,S. 79

⁷⁸⁰ İlyasova, K. Cemal, **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşkabat, 2005,s. 192

Hayvanların bazı özel sezislerinin olduğu bazı duyu organlarının farklı geliştiği mesela deprem, fırtına ve benzeri felaketleri erken hissettikleri kanaati çok yaygındır. Bu tespite bazı insan gözü ile görünemeyen varlıkların, bazı hayvanlarca görülebildiği inancı da oldukça yaygındır.⁷⁸¹

Doğu Anadolu’da Kuzey Irak’ta ve Nahcivan Azerbaycan’da, sahibi tarafından çok sevilen köpeklerin sahibi ölünce kısa bir süre sonra kendilerinin de yemekten içmekten kesilip öldüklerine dair olaylar anlatılır. Bu tür, atlarla ilgili anlatılar da vardır.

Anadolu’da, Toroslar ve kuzeydoğu bölgelerinde 50–60 yıl evveline kadar, kırsal kesimde, mevtanın atının da defin esnasında mezarlığına götürüldüğü tespitleri yapılmıştır. Eğerinin **ters** bağlandığı bu uygulamada atın cenaze alayının başında mezara kadar gittiğini biliyoruz. Bu tertibatlardan adeta, bazı özel hayvanların ruhu ile sahiplerinin ruhu arasında bir ilişkinin olduğu inancı doğmaktadır.

Yeni ölümlerin olmasını önleyeceği inancı ile yapılmasından kaçınılan başka uygulamalarda vardır. Bunlar daha ziyade su ve ölüm meleği (a.s.) ile ilgilidirler. Bunlar bir mahallede ölü var ise mahalledeki veya 7 evde kaplardaki sular boşaltılır. Ölü yıkanır iken uyuyan kimseler ölünün ağırlığı basmasın diye uyandırılır. Cenazenin ardı sıra ve kapıların önünden geçerken su dökülür. Cenaze

---

⁷⁸¹ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları I**, Türk Halk İrfanında Kurt Lalezar Kitabevi, Ankara, 2007 s. 69-70, 113–129

dönüşü eller yıkanır veya banyo yapılır. Banyo sabunu sair zamanlarda elin dışı ile verilirken bu defa elin **tersi** ile verilir. Bu banyosunda kişi, 3 baş yıkanmalıdır. Zira ölü banyosu da 3 baş yıkanılarak yapılır.⁷⁸²

Suların boşaltılması ölüm meleğinin kılıcından sıçramış olduğuna inanılan kanları akıtmak inancı ile yapılır. Bir inanca ölüm meleği dökülmeyen bu sulara kılıcını yıkayarak yeni ölümler için orada kılıcını kullanmak isteyebilir. Bir inanca göre de ağzı açık kapların suları dökülür veya evin duvarları belirli bir seviyeden itibaren silinir badana edilerek sıçrayan kanlar temizlenmiş olunur. Bu arada cenaze kalkmadan evvel cenaze evinde süpürge yapılmaz ev süpürülmez. Evin süpürülme zamanı, şekli, süpürge-çöp ve **süpürge** kişioğlu ilişkileri bir inanç demeti oluşturmuştur.⁷⁸³ Misafir varken ve onun hemen ardınca da ev süpürülmez. Biran evvel git veya git de, kirlettiğin evimizi paklayalım anlamına geldiğine inanılır. 7 kapı inancı, ölümden olduğu gibi doğumda, evlilikte ve diğer ilişkilerde önemli bir sayısal formeldir. Basmak basılmak inancı ölümden olduğu gibi doğumda ve evlilikte de vardır ve adeta bir kod oluşturmuştur. Kırklı bebekler veya kırklı

⁷⁸² Hüray Meyar, **Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar**, K.K.T.K. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s.79

⁷⁸³ Yaşar Kalafat (2008-a) "Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı", **20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu**, 22-23 Kasım 2007, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayına Haz. Doç. Dr. Mustafa Oral, Antalya, 2008 s.259-266

anneler arasında basma basılma yaşanır ve önlenmesi ve giderilmesi için bazı inanç içerikli uygulamalar yapılır. Bu arada ay da bebekleri basabilir ve bunun için “**Aydan**” olan çocuklara, aylık kesilir. Günün geceye döndüğü saatler için dar vakit denir. Bu saatlerde birçok iş yapılmaz iken uyuyanlar uyandırılır. Bilhassa ezan saatlerinde iftar vakitleri uyumanın doğru olmadığı inancı cenaze basmasında olduğu gibi basmayı önlemek inancından kaynaklanır. Cenazeden dönen kimse **kırklı bebek** ve annesinin bulunduğu odaya sokulmak istenilmez maksat basılmaktan korunmaktır. Bu tür basılmalar ölümle sonuçlanabilecek hastalıklara yol açabilirler, inancı vardır.

Cenazenin ardı sıra su dökülmesi suyun aydınlık olduğu inancı ile bağlantılı olmalı. Yolcunun, mutlu gitmesi istenilenin ardından, yolu aydınlık olsun diye su dökülüp ayna tutulur, iyi yollar veya ak yol denir.

Cenaze sahipleri giderlerken arkalarına bakmazlar. Arkaya bakmanın memnu oluşu inancına dair de birçok tespit vardır. Bilhassa peygamber menkıbelerinde büyük felaketlerden kaçılırken arkaya bakılması istenilmez. Diğer bazı dini içerikli uygulamalarda da arkaya bakılmamasının gerektiği inancı vardır. Halk inançlarında ön, arkadan yukarı, aşağıdan, sağ, soldan itibarlı kabul edilir.

Türkmenistan’da Toy evine götürülen çift nesneler mesela ekmek yas evine tek götürülür, böylece ölüm olayında bereket dilenilmemiş olunur. **Ekmek** götürülmekle ölüm ateşi soğusun ateş sönsün istenilmiş olur. Ölü evine götürülecek pidenin hamuru tırnaklanırken mutadın ter-

sine tırnaklama ortadan değil kenardan başlatılıp ortada bitirilir. Komşudan yas evine bazen 3 bazen 7 gün getirilen yemeğin kabı iade edilirken o kap, ölüm o eve de buluşmasını diye iyice paklanır. Ölü evinde hayattakilerin elbiseleri ters asılırlarken ölünün giysileri **ters** asılırlar. Dirilere ait giysiler de ters asılırlar ise ölen kimsenin ruhu bunların sahipleri de ölmüş diye düşünebilirler, inancı vardır. Bu kurala uymayanlara öteki âlemde azap çektirileceği inanılır.⁷⁸⁴

Ölüm habercisi olduklarına dair psikolojik bulgular da vardır. Ağır hasta bir yerlere gitmek için yerinden kalkmaya kalkışırsa, sık sık ölümden söz etmeğe başlarsa, çok sevdiği kimseleri görmeyi ister ve uzaktaki yakınlarını arzularsa, bir takım hayali sesler duymaya başladığını söylerse, borçlarını ödemek, vasiyetini yazmak isterse öleceğine inanılır.⁷⁸⁵

Ayrıca şifahi gelenekten kitabî geleneğe pek yansımamış bulgularda vardır ki, bunlar da ölüm habercisi olarak algılanır. Saatine rastlamak” bunlardan birisidir. Saatine rastlanınca muhakkak olumsuz ve muhakkak ölüm anlatılmış olmayabilir. Mesela çocuklar sevilirken şefkatle de olsa “seni ölesin” denmez. “seni ölmeyesin”, “seni yer yemesin” denir. “Annelerin sütü nazarı, kargışı keser” inancı vardır. Ancak başka birisi tarafından ölüm içeren

⁷⁸⁴ K. Cemal İlyasova, **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşkabat, 2005 s. 182-192

⁷⁸⁵ Hüray Meyar, **Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar**, K.K.T.K. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992 s. 79

temennilerin yapılması istenilmezken, saatine, eşraf saati-ne rastlar inancı önemsendir.

Benzeri bir inanç da “ölümü yakıştırmak” kotunda saklıdır. Kötü sonuç beklemek, hatıra kötü şeyler getirmek, üstü kapalı beklentileri olumsuz etkileyeceği şeklinde bir inanç vardır. Böyle haller için “iyi düşün iyi olsun” denir. Yine **“Ağzından yel alsın”** “Ağzını hayra aç” ifadeleri böyle anlar için bu inançtan hareketle kullanılır. Adeta **“yerin kulağı vardır”** ifadesinde olduğu gibi hangi donla geleceği bilinmeyen ve **“tabu”** olarak da kabul edilebilen ölüme yol açan güçten belki ölüm meleşinden uzak durulur. Bu bulgu ile bağlantılı olarak çok uzun yaşamış kimse-lerden bahsedilirken onu Azrail unuttu denir. Bazen de bir aileden üst üste ölümler oluyor ise “Azrail onların defterini karıştırıyor” denir. Beni unuttunuz mu serzenişine karşılık “Azrail unutsun seni”, denilerek uzun ömür dilenilmiş olunur. Böylece güncelleştirilmiş halk inamlarının halk kültürü katında bir dili oluşmuştur. Dinî-kitabî kodlar dönüşüme uğramış henüz yeterince irdelenememiş bir alan olarak kalmışlardır. Bu arada yaşını saklamak, yaşlılarda çocukluğunun özlemini ısrarla duymak, “inişe geçme”, ölüme yaklaşma olarak algılanır.

Halk inançlarında cemadatın bir parçası, unsuru olarak **yelde** rüzgârda da bir iyenin olduğu kabul edilir. Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında, rüzgârın üzüne/yüzüne gülsün”, “Gapında/Kapında gara/karayel esmesin”, “Bereketini **Gara/Karayel** alsın”, **“Kızıl yel** azarı-

na tutulasın/tutulasın”⁷⁸⁶ gibi dua ve beddualar vardır. Yelin de ölüm getiriciliği veya gidericili inancı yaşatılır. Bu inançlar Kitabî İslam inançlarından da pek uzak değildir. Karalığın, yağmurun, fırtınanın getirdiğinden götürdüğünden yaratana sığınılır.

Ölümü yaklaşan hastanın yakınları onu ölünceye kadar yalnız bırakmaz⁷⁸⁷ helâllaşmayı, hasret gidermeyi tamamlamak isterler. Bu dakikalarda yalnız bırakılan hastanın su ihtiyacı sık sık karşılanmazsa susayan hastanın şeytan tarafından aldatıp su verirmiş gibi yapıp ruhunun şeytan tarafından alınacağına inanılır.

İnsan öldükten sonra da defin yapıncaya kadar bulunduğu yerde yalnız bırakılmaz, yalnız kalması halinde kapısının kapatılmış olmasına özen gösterilir.⁷⁸⁸ Bilhassa kedinin o yere girmemesi gerektiği inancı vardır. İnanca göre üzerinden kedi atlamış ölü hortlayabilir.⁷⁸⁹

Halk inançlarında ölümle nikâhın düştüğüne inanılır. Bunun içindir ki, Şii-Caferî İslam inançlı Türklerde

---

⁷⁸⁶ Ferzeliyev vd, a.g.e., s. 60.

⁷⁸⁷ Yaşar Kalafat, “Türk Halkları Arasında Yaşayan Hayat Sonrası İle İlgili İnançlar”, **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koproman’a Armağan** Elektronik Basım Yayın Sanayi, Yayına Haz. E.Semih Yalçın, Ankara, 2003 s. 412–419.

⁷⁸⁸ Yaşar Kalafat, “Türk Halkları Arasında Yaşayan Hayat Sonrası İle İlgili İnançlar”, **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koproman’a Armağan** Elektronik Basım Yayın Sanayi, Yayına Haz. E.Semih Yalçın, Ankara, 2003,s. 412–419

⁷⁸⁹ Hüray Meyar, **Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar**, K.K.T.K. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s 84

muta nikâhı yapılır. Eşini kayıp etmiş kadının ikinci evliliğine kadar imamla nikâhlanması istenir. Zira onun ruhu/nefsi gasp edilebilir inancı vardır.

Ölmüş bir kimsenin cesedi yalnız bırakılmaz. Zira ondan bu âlemde ayrılan ruh öteki âlemde cesetlenmemiştir. O ceset ruh itibariyle boştur, sahiptir. İstenilmeyen bir güç tarafından sahiplenilebilir. Bu halin önlenilmesi için toprağa teslim edilinceye kadar, sürekli yanında birisi bulundurulur ve ışık yakılır.

Ölüm olayı Türk kültür coğrafyasında çeşitli şekilde duyurulur. Ölen kişinin pabuçları, uçları dışarıya gelecek şekilde kapının eşiğinin önüne konur. Bunları ihtiyaçlı kimseler ölünün hayrına alıp götürür. Türkmenli Türk kültür coğrafyasında caminin hemen yanındaki taziye mekânlarına siyah bez pano üzerine beyaz boya ile ölüm duyurulur. Kim ne zaman öldü ne zaman nereden cenazesinin kaldırılacağını halk buradan öğrenir. Anadolu Türk kültür coğrafyasında daha ziyade **ölüm salası** verilerek duyurulur. Ayrıca bu amaçla basından da istifade edilir. Azerbaycan'ın Ağdam bölgesinde **düğün evi** kapısına kırmızı **ölü evi** kapısına kara bez asılır. Balkan Türk kültür coğrafyasında mesela Bulgaristan'da ölüm ölünün evi ve yakın çevresi duvarlarına resimli ufak afişler asılarak duyurulur. Güney Azerbaycan'da Türk kültürlü halkın ölüm duyurusu taziye çadırlarından hoparlörlerle Kuran-ı Kerim de okunarak duyurulur. Kafkasya Türk kültür coğrafyasın Acı evinin bizzat ölümü duyuracak kimseler ve taziye gelenler, yas evinin kapısına kadar atla gelmez, atından iner, atını terkine alır, başı önünde evin eşiğinin önü-

ne gelir. Bu arada ayrıca telefon türü imkânlardan da yararlanılır. Evin fertleri değil yakın akraba ve dostları bu duyuruyu yaparlar.

Hasret içerisinde ruhunu teslim etmek durumunda kalan kimsenin üzerine yeşil yaprak konulduğu olur. Karay Türklerinde en büyük hasret **vatan toprağı** olarak bilinir. Gurbette ölen her Karay imkânı var ise Kırım'a getirilip Palta Tiğmez/Balta Değmez kutsal Karay mezarlığında defnedilmek veya oraya nakledilmek ister. Mümkün olmadığı hallerde oradan getirilmiş toprağın mezarına serpilmesini ister.⁷⁹⁰ Kutsal mekândan toprağına toprak katılmasının hayrına olacağı inancı Anadolu Türk kültürlü halklarında da çok yaygındır. İmkânı olanlar ulu zatların haziresine gömülmek ister veya onların mezarlarından mezarları için toprak getirir veya getirtirler.

İnsanın ölümünün ruhunun bedenden ayrılması ile gerçekleştiği inancı vardır. Ağızdan çıkarak bedenden ayrıldığına inanılan ruhun bazı yörelerde **sinek** şeklini aldığına inanılır.⁷⁹¹

Kişinin can verişinin de onun geçmiş hayatındaki tutumu ile ilgili olduğuna inanılır. İncelediğimiz bölgede de yaşadığını tespit ettiğimiz bir inanca göre iyi olmayan insanlar canlarını Ölüm meleğine teslim ederlerken zorla-

---

⁷⁹⁰ Yaşar Kalafat, **Kırım - Kuzey Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları (Kırım — Dağıstan-Kuzey Kafkasya Gezi Notları ve Türk Halk İnançları)** Ankara 1999 s. 83-88

⁷⁹¹ Hüray Meyar, **Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar**, K.K.T.K. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992 S, 79

nırlar, nefesleri hırıltılı çıkar, çırpınırlar ve bunun gibi. İyi insanlarda durumun farklı olduğuna inanılır. Onlar adeta gülümseyerek ölümler yüzlerine bir güzellik gelir ve çok sakindirler. Küçük bebeklerin iyi insanların bir kuş gibi uçup gittikleri inancı vardır. Bedenden ayrılan ruhun bir kelebek gibi uçup gittiği Ahlat yöresinde yaşamaktadır ki, bu inanç Bulgaristan Türklerinde de vardır. Ölüm Meleği'nin girdiği donlar arasında **Güvercin** donuna girdiği de vardır. Bu inanç da Doğu Anadolu'da yaşamaktadır.⁷⁹²

Ölen kimsenin gözleri kapatılır göz açık gitmesi istenilmez. Bazı yörelerde gözü açık gitme “Bu dünyada gözü kaldı” şeklinde bir inanca yol açar. Bazı yörelerde de gözü arkada kalan kimsenin ileride çirkin görülebileceğine inanılır. Ağzı kapatılarak bağlanan ölünün ağzının kapatılması “Ağzına şeytan girmesin” inancı ile de açıklanır.

Ölü başı kible yönüne gelecek şekilde çevrildikten sonra bazı kesimlerce mezara sergi serilir ve buna izah getirilir. Elleri yanlarına sarkıtılır ve göğsünün üzerine getirilir. Ayakları yanlarına getirilir ve başparmakları bir bezle bağlanır. Üzerine örtülmüş beyaz bezin üstüne ölü bayan ise şişmesin diye makas erkek ise aynı maksatla bıçak konur. Makasla bıçaktan ilki Türk kültürlü halklarda bayanları ikincisi ise erkekleri simgeler. Azerbaycan ve Anadolu'nun bazı kesimlerinde anne adayının bebeğine cinsiyet tahminleri yapılır iki minderden birisinin altına

⁷⁹² Yaşar Kalafat, “Van Gölü Havzası Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Ölüm Meleği”, II. **Van Gölü Havzası Sempozyumu**, Editör Oktay Belli, Ankara, 2007, İstanbul, s. 332-342

makas diğërininkine bıçak konur. Makaslı mindere oturan hamile hanımın kızı olacağına inanılır. Hamile kadının yakınları onunla ilgili rüyalarında makas görürlerde beklenen bebeğın kız olacağına hükmedilir. Dağıstan'ın **Kırklar Mezarlığı**'nda pir diye bilinen iki mermerden birisi makas diğëri anahtardır.⁷⁹³ Kız çocuğı dünyaya gelince çeyiz sandığına makas konur çocuk erkek ise ona açılır-kapanır bir bıçak, çakı alınır. Bıçakta olduğı gibi makas da Türk halk inançları kültüründe bir figür oluşturmıştır.

Caferi inançlı Müslüman Türk kesimde mevtanın kollarını bağlarken birer ağaç parçası konulur ve bezlerin üzerine Kerbelâ'dan getirilmiş kutsal toprakla salâvat yazılır⁷⁹⁴

Ölen kimse mümkün olduğı kadar çabuk defnedilmek istenir. Bu tutumla ilgili şişmesin, kokmasın çilesi uzamasın gibi birçok izah vardır. En anlamlısı bize göre "Bir an evvel toprağına kavuşsun" şeklinde olandır. İnanca göre herkesin bir toprağı vardır. Bu inancı anlatmak için "toprağı çekti" denir. Kişinin ölüp defnedildiğı yer onun toprağının olduğı onu çeken yerdir. Böyle haller için "Toprağı oradan alınmış" denir. Bazen de karakter uyumluluğunu anlatabilme adına "Karı ile kocanın toprağı bir yerden alınmıştır" denir. Esasen **"Toprağı bol olsun", "Toprağı derin olsun" "toprağınca yaşasın" "Toprağı haber**

⁷⁹³ Yaşar Kalafat 2009, **Kırım - Kuzey Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları (Kırım — Dağıstan-Kuzey Kafkasya Gezi Notları ve Türk Halk İnançları)** Ankara 1999, s.118121

⁷⁹⁴ Yaşar Kalafat, "Vatan-İran-Turan Hattı ve Caferi Türklerde Halk İnançları" **Türk Dünyası Araştırmaları**, Haziran 1997, S. 108 s. 33-101

götürmesin” “Toprak da kabul etmedi” türünden inanç içerikli sözler bununla ilgilidir.

Ölen kimsenin toprağının bol olması istenir. Acaba Tümülüs türü mezarların bol topraklı oluşu bununla izah edilebilir mi. Ölen kimse için uzak yakın tanıdıkları “Bir avuç toprak” da olsun mezarına atmak isterler. “Toprak atanın çok olsun” duası da adeta helalleşenin hayır dua edenin çok olsun anlamında olmalı.

Toprağın derin olması dileği daha ziyade hayatta iken iyi bilinmeyen kimseler yapılır. Adeta çıkıp gelip tekrar yeni fenalıklar yapmasın dercesine bir temennidir.

Toprağınca yaşasın daha ziyade genç ölen iyi kimselerin geride bıraktıkları ufak çocuklarını teselli için söylenir. İyi insan toprağı bol olan kimsedir. Çocuklarına böylece uzun ömür dilenildiği inancı anlatılmış olunur.

Toprağın diğer cemadat gibi canlı olduğu inancı vardır. Toprak emaneti alır. Alevi inançlı Müslüman Türk kültüründe ölen bir kimsenin defnedilmesi **“Toprağa sırlandı”** şeklinde ifade edilir. Toprağın sırrı vardır. Toprağa sır verilir. Toprakla sırlanılır. Bu inanç “ Toprağa teslim edildi”, **“toprağa verildi”** şeklinde de ifadesini bulur. Ölen kimsenin defnedildiği toprak onun toprağıdır. Ölen bir kimsenin gıyabında konuşulması halinde toprağının haber götürebileceği inancından hareketle adeta, toprağa ‘destur’ denilmiş olunur. Ölen kimsenin hakkının geçmemesi istenilmiş olunur.⁷⁹⁵

⁷⁹⁵ Yaşar Kalafat, “Türk Halkları Arasında Yaşayan Hayat Sonrası İle İlgili İnançlar”, **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım**

Orta Anadolu’nun bazı yörelerde, eşi öldükten bir süre sonra ikinci evliliğini yapacak erkek, zifaf gecesinden 3 gün evvel ölmüş eşinin mezarını ziyaret eder. Böylece adeta “birinci eşinin **kabirde** ruhunun rahat etmesi için ondan icazet aldığı” inancı vardır.

Toprağın kabul etmediği kimse toprağı derin olsun açıklamasında olduğu gibi iyi olmadığına inanılan kimse-ler için söylenilir. Bu inanç içerikli özlü sözle, “Onu ancak toprak paklar” sözü bir arada düşünülünce toprağın aynı zamanda kaplayıcı özelliğine inanıldığını anlamış oluyoruz ki halk inançlarında toprağa verilen kutsiyet cemadat inancının bir tezahürüdür. Denilebilir.

“Bağ bansızın bağını
Yel atar yaprağını
Garip yerde ölenin
Kim atar toprağını”⁷⁹⁶

Toprağı atılmamış olmak, sadece yalın anlamda mezarın kapatılmamış olma anlamına gelmemektedir. Sahipsiz ölünün toprağını atacak kimsesi yoktur. Bu tür ölü, bir anlamda toprağa bihakkın “teslim edilmemiş” sayılır. Toprağını atan kimsesi çok olan, üzerine atılan toprağın miktarı fazla olan ölü, sahipli itibarlı ölüdür. Muteber ölülerin mezarında topraktan tümsek yapılması bu şekilde izah edile-

---

Yaşar Koproman’a Armağan Elektronik Basım Yayın Sanayi, Yayına Haz. E.Semih Yalçın, Ankara, s. 412–419.

⁷⁹⁶ Mustafa Turan, “Kars’ta Ölü İle İlgili Gelenekler”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek ve İnançlar**, IV. C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982, s.547–557.

bilmektedir. Türkmenistan halk inançlarında “**Kim garip, ölen garip**” “olan ölene oldu” anlamında bir söz vardır. Garip ölen kimse tanınmasa da onun yası tutulmalı, inancı vardır. Bir özlü söze göre “**Yas tutmayanın yasını tutarlar.**” Derinliklerinde Türk kültürlü halkların ölüm karşısındaki tavrını açıklayan bir mesaj vardır. Bir dörtlüğe göre,

“Dünyasından
Dünya benim diyenin
Dün geldik
Dün yasından”

Ölüm karşısında gadir bilir olmak gerekir anlayışı vardır.

Merhumların özel eşyaları gariplere, yetimlere yoksullara verilir. Aksi halde yakınlarının rüyasına merhumun çıplak gireceğine inanılır.⁷⁹⁷

Türkmenistan’ın Göklen Türkmenlerinde ölen şahsın mezarına ilk toprağı atma bir hak ve vazifedir. Bu hak ölen şahsın varsa oğluna verilmiştir. Sonra ölenin ağabeyi toprak atar. Yakınları olmayan kimseler için “Bir kürek toprağı atanı yoktu” denir.⁷⁹⁸

Halk inançlarında mezar, toprak ve mezar toprağı adeta kutsaldır. Yakını olan birisinin mezar toprağına yemin etmek en büyük yeminlerden birisidir. Ata mezarlarının çiğnenmesinin savaş sebebi sayılması da bu inançla

⁷⁹⁷ K. Cemal İlyasova, **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşkabat, 2005 s.182–192

⁷⁹⁸ K. Cemal İlyasova, **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşkabat, 2005 s.182–192

bağlantılı olmalı. Bu inanç “ata ruhu” inancı ile bağlantılı idi. Âlem değiştirmiş ata ile geride bıraktıklarının ilişkileri kopmuyordu. Göçenler geride kalanların savaş hali öncelikli bütün müşküllerinde yanlarında oluyorlardı. Bunun için savaşta ölebilmek başka bir itibara sahipti ve savaş gereçleri ile gömülmek isteniyordu.

Bu inanış incelediğimiz bölgede olduğu gibi sair bölgelerde de vardır. Ölüm meleği ile ilgili direk veya dolaylı olarak üretilmiş birçok tabir vardır. Ölüm için; “**yolun sonu**”, mezarlık için; “**Tahtalıköy**”, “**Öteki taraf**”, “**Herkesin gideceği yer**”, Tabut için “**Azrail’in kayığı**” denir.⁷⁹⁹ Kimin vadesi yetmiş ise Ölüm Meleği onun kapısını çalar. Muş’ta da çok söylenen bir söz vardır, “**Yatan ölmez, yeten ölür**” yaşlı veya hasta ölmez iken sapasağlam ve genç birisi ölebilir. Bir kazada bir aradaki bir grup insandan vadesi dolanlar ölürler. Bununla ilgili Van’dan tespitini yaptığımız bir anlatıda;

Ölüm ile onun duyurucusu, uygulayıcısı doğal olarak özleştirilmiştir. Anadolu’nun birçok yerinde olduğu gibi Van Gölü çevresinde de Ölüm Meleği’nin ölecek kişiye gözüktüğü inancı vardır. Bu noktada iyi kişiye onu korkutmayacak şekilde ve makbul olmayanlara da daha farklı gözüktüğüne inanılır. Ayrıca ölümün hemen evvelinde ölecek kişinin öteki âlemdeki yerine diaar de görünülerin yaşatıldığı inancı vardır.

---

⁷⁹⁹ Yaşar Klafat, “Van Gölü Havzası Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Ölüm Meleği”, **II. Van Gölü Havzası Sempozyumu**, Editör Oktay Belli, Ankara, 2007, İstanbul, s. 332–342.

Bazı yörelerimizde ve bu arada Van Gölü Havzası'nın batı yakasında cenaze defnedildikten veya evi terk ettikten sonra evin bütün suları dökülür, bazen da belirli bir seviyenin altında duvarlar su ile silinirler. Bununla amaç "Azrail'in kılıcı"ndan sıçrayan kanların silinmesidir. Bu noktada belirtilmesi gereken husus halk inançlarının oluşum mahiyetidir. Diğer alanlarda olduğu gibi halk inanç kültürü bu alanda da ve doğal olarak bu bölgede de bir katmanlaşma yaşamış, bölgenin mevcut dini olan İslamiyet'ten evvelki inançlardan da etkilenmiştir. Öldürücü güç veya ölüme sebep olan güç ondan korunmak veya kurtulmak için halkın inançlarında bazı uygulamalar yer alabilmiştir. Mesela mezarlığa gidilen yol ile oradan dönen yol aynı değildir. Bazılarına göre bu uygulama ölenin yolu bellememesi bazılarına göre de yeni ölümler olamaması içindir. Aynı inancın bir parçası olarak düğün yemeklerinde ikram çift tabakla yapılır mesaj yeni düğünlerin olması iken, yas yemeklerinde ikram tek tabak olur amaç yeni ölüm temennisi mesajı vermemektir.⁸⁰⁰ Ölünün defnedilmesinden sakınılan saatler çok kere "**Dar vakit**" olarak bilinen havanın kararına saatleridir.

Ölünün son banyosunu "**ölü yuyucular/yıkayıcılar**" yaparlar. Çok kere gusülhanelerde yapılan yıkama işleminde erkekler ve kadınlar eş cinsleri olan yıkayıcılar tarafından yıkanılır. Sair banyolar yapılırken kişi, ayağı-

---

⁸⁰⁰ Yaşar Kalafat, "Van Gölü Havzası Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Ölüm Meleği", **II. Van Gölü Havzası Sempozyumu**, Editör Oktay Belli, Ankara, 2007, İstanbul, s. 332-342.

nın altına sabun sürmez, inancı vardır. İnanca göre ölü-
nün ayağının altına sabun sürüldüğü için diri kimseninki-
ne sürülmesinin doğru olmadığı ifade edilir ve tersi yapı-
lır. Teneşirde ayakları kibleye gelecek şekilde ilkin sol
tarafından başlanılarak 3 baş yıkanılan ölünün temizlen-
memiş yeri bırakılmaz. Sağların abdesti sağdan başlatılır-
ken ölü abdesti dirilerinkinin tersine soldan başlatılır.
Sonra kefenden alınmış bir parça ile ölüye altından tarat
verdirilir. Daha sonra kelimeyi şahadet getirerek ölüye
abdest aldırılır. Yıkanılan ölünün yanında mum yakılması
“yıkandığı yeri bulması inancı” ile ilişkilendirilmiştir.
Ölünün yıkanmadan evvel ve sonra yanında ışık yakılması
gerektiği inancı çok yaygındır. Bazı yörelerde ölünün de-
fin için kaldırıldığı yere bir taş konur. Bununla yerinde
ağır olsun mesajı verildiğine inanılır. Böylece hortlamaya-
cağına inanılır. Nitekim gelin kızın cebine de yeni evine
giderken **taş** konulduğu olur. İnanca göre, böylece yeni
evini benimseyecek yerli yersiz kaçıp baba evine gelmeği
düşünmeyecektir.

Hortlama etrafında da oluşmuş bir hayli inanç var-
dır. Türkmenistan’ın Göklen Türkmenlerinde merhum
rüyalara fazla giriyor ise, giriş şeklinden rahatsızlık duy-
luyor ise kişi soğan yiyerek ve ayetler okuyarak yatmalı-
dır.⁸⁰¹ Türk kültür coğrafyasındaki yaygın uygulama ise
rüyaya giren ölünün hayır istediği ruhuna sadaka verip
veya fatiha okunması gerektiği şeklindedir. Diğer tarafta

---

⁸⁰¹ Hıdır Nuriyev, 20 Aralık 2009 Ankara, Şahmurat Saibov, 20 Ara-
lık 2009 Ankara, Kakacan Bayram, 25-27 Şubat 2009 Aşkabat

soğan ve sarımsağın görünmeyenleri rahatsız ettiği, kaçırıldığı gibi bir inanç da vardır.

Anadolu'da **soğan** ve sarımsağın rüyada görülmesi ölüm işareti olarak algılanır.⁸⁰² Diğer taraftan bu iki bitki kara iyelere karşı koruyucu olarak da bilinirler. Ayrıca kem göz ve nazara karşı önleyici güçleri olduğu inancı vardır.

Türkmenistan'da merhum yıkanılırken onun hakkında hiçbir şey söylenilmez. Cenaze namazı kılındıktan sonra ve definden evvel hoca ölmüş kimsenin nasıl bulunduğu sorulunca sair yerlerde olduğu gibi "iyi insandı", "iyi biliriz" denilmesi gerektiğine inanılır. Ölen kimse arkasından ağlanıp ağlanmadığını kimlerin üzüldüğünü anladığı inancı vardır. "Gözüm kapılarda kulaklarım yüksek tepelerde duyar ve görürüm" dermiş. İnanca göre ölen kimse son deminde yakınlarını yanında görürse sorgu sualinin kolay geçeceğine inanılır.⁸⁰³ Bu yörede bilhassa Göklen Türkmenlerinde cenaze namazında yapılan duanın Allah tarafından kabul edileceği inancı vardır. Ölen birisinin cenazesinde dua eden kimse kendisine dua etmiş olur inancı vardır.⁸⁰⁴

Tarat aldırıda kefinden bir parça kullanılması da bazı inançlar içermektedir. Ölünün el ve ayaklarının bağ-

⁸⁰² Sedat Veyis Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1991

⁸⁰³ K. Cemal İlyasova, **a.g.e.**

⁸⁰⁴ Hıdır Nuriyev, 20 Aralık 2009 Ankara, Şahmurat Saibov, 20 Aralık 2009 Ankara, Kakacan Bayram, 25-27 Şubat 2009 Aşkabat.

lanılmasında da keza kefenden bir parça kullanılır. Kefenden parça artırılmaz ve bu parça başka yerde kullanılmaz. Bu uygulama “**sahiplilik inancı**” ile ilgilidir. Ölüye niyet alınan kefen, mezarlıkta yakılan ateşten artan odun, mezar yapımında kullanılan çimento türü malzemenin artanı geri getirilmez alınmaz. Başkürdistan’da ölüyü mezarlığa getiren sedyenin de alınmayacağı orada bırakılması gerektiği inancı vardır. Bütün bunlar ölüye niyetlenilerek alınmış onun tarafından sahiplenilmiştir. İnancı vardır. Mezarlıktaki çakıl taşından ağaç yaprağına kadar orada yaparlara aittir. Oradan alınıp getirilmeleri uygun olmaz inancı vardır. Bu inanç ulu kabirlerden yatırların yakın çevresinden izinsiz bir şey alınmayacağı inancında daha net görünür.

Sahiplilik inancının varlığını Türkmenistan’ın Göklen Türkmenlerinde de görmekteyiz. Yas yerinden bir şey alınır ise, **yıldız** görününceye kadar o alınan şeye kişi kendi evine getirmemelidir. Geçmişte mezarlığa cenazeyi götürönlere para verilirken şimdilerde bütün hizmetlilere verilmektedir.⁸⁰⁵ Göklen Türkmenlerinde ölünün tabutu götürölürken tabutun altına girmede veya cemaatin önünde en büyük erkek evlada, erkek evladı bunlar yoksa yakınlarına öncelik tanınır.⁸⁰⁶

---

⁸⁰⁵ Hıdır Nuriyev, 20 Aralık 2009 Ankara, Şahmurat Saibov, 20 Aralık 2009 Ankara, Kakacan Bayram, 25–27 Şubat 2009 Aşkabat

⁸⁰⁶ Hıdır Nuriyev, 20 Aralık 2009 Ankara, Şahmurat Saibov, 20 Aralık 2009 Ankara, Kakacan Bayram, 25–27 Şubat 2009 Aşkabat

Hız. Âdem'den beri hayvan kesme yoktu. Hayvanın boynuna, boynuzuna kırmızı bez bağlayıp; "Allah rızasına" anlamında, yola dışarı bırakılırdı. O kırmızı bezli hayvanı, ancak bir yoksul alabilirdi. Ona, "**Allahlık** (yani, Allah'ın rızasını elde etmeye vesile olan) denilirdi. Günümüzdeki "Allahlık Ali Bey" sözü (ki Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olan yoksul Ali Bey demektir.) buradan kinayedir".⁸⁰⁷

Türkler arasında tatbik edilen kurbanlardan biri de "**Idık**" lardı. Bunlar, ruhlara bağışlanarak, başıboş salıverilen hayvanlardır. Idık'lara yani tanrı için serbest bırakılmış bu hayvanlara yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırılmaz, sahibinin yaptığı bir adak için saklanırdı. Kurbanlık Iduk hayvan, hiçbir zaman dövölmez **kuyruk** ve **yeleleri** kesilmez.

Batı Anadolu'da kırsal kesimde kumaşı daha genç kızken dokunan bazı örtüler ölü örtüsü olması için niyetlenilir. Bu örtü kesinlikle o an gelinceye kadar başka bir yerde ve başka bir kimse tarafından kullanılmaz. Bu örtü niyetlenilerek sahiplenilmiştir.

Yıkanaan ölüye "Yakasız Gömleği" giydirilir. **Yakasız gömlek** tanımlaması da evvelce hazırlanmamış o şahsın tarafından da olsa hiç kullanılmamış ve gömleğe hiç niyet edilmemiş anlamındadır. Onun yakası ilk defa bu ölü için bu maksatla açılmıştır. Yakası açılmamışlığın inanç derinliği bize göre buradan gelmektedir. Kadınlarda

⁸⁰⁷ Sebahattin Güngör, **Tasavvuf Mektupları**, Burhaniye, 2004

yedi defa katlanmış bir bez “**Satır Bezi**” olarak bilinir ve ahirette gözükmessin diye edep yerine konulur

Kına definden evvel ölümler için de gündeme gelir. Kıbrıs’ta ölen erkeğin başına **kına** yakılmaz ancak erkek ve kadınların ayak parmaklarının arasına, avuçlarının içine kulaklarını arkasına kına⁸⁰⁸ yakılır.

Kına halk inançlarında adanmışlığın simgesi olarak bilinir. Sünnet olan çocuğa, kurbanlık koça, gelin ve damada, askere gidecek gence, hacca gidecek adaya kına yakılır. Kına bir nişanlama, adaklama, sahiplenilme simgesidir.

Kıbrıs’tan yapılmış bir tespiti göre küçük yaşta ölen çocukların anneleri her bayram avuçlarının içine para büyüklüğünde **kına** yakarmış. Anlatıdaki inanca göre çocuklar her bayram sabahı cennette çeşmeden su almaya giderlermiş. Annesi eline kına yakmayan çocuğun maşrapası delik olur veya cennet suyu parmaklarının arasından akar bir türlü su içemez ve arkadaşları onula alay edermiş böylece çocuk üzülmüş. Çocuğunun üzülmemesini isteyen anneler bu nedenle bayramlarda ellerine kına yakmaları gerektiği inancı vardır.⁸⁰⁹

Bebekken ölen çocuklar ile ebeveynleri arasındaki bir ilişki anlatılırken de, Bu tür bebekler cennetin kapı-

---

⁸⁰⁸ Hüray Meyar, **Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar**, K.K.T.K. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, s,86

⁸⁰⁹ Hüray Meyar, **Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar**, K.K.T.K. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992 s,91

sında anne ve babasını bekler onların cennete girmelerini sağlar şeklinde teselli içerikli bir inançtan bahsedilir.

Bebek ve ölüm bağlantılı bir inanç da **“ölü toprağı”** ile ilgidir. Yakınlarına çok ağlayıp bir türlü sakileşemeyen acılı kimseler bilhassa küçük çocuklar için ölmüş kimsenin mezarından toprak getirilir. Bu toprağın matemli kimselerin yüzüne sürülür gibi yapıldığı olur. Böylece hasretlerinin giderileceğine acılarının dileceğine inanılır. **“Ölünün yüzü soğuk olur”** diye bir deyim vardır ki, bu soğukluğun acıyı azalttığına inanılır. Ölü toprağının sakinleştirdiği uyuşturduğu uyuttuğu uyuyanların uyanmasını zorlaştırdığı inancı masallara da yansımıştır.

Ölüm döneminde çocuklara özel özen gösterilir. Ölüm yerine çocukların götürülmeleri pek istenilmez.

Ölümün zahiri olduğu ve bu anlamda ölümden sonra da hayatın devam ettiği inancı, bazı yörelerdeki ölü defin geleceğinde de yaşamaktadır. Bu tür yörelerde ölü geri gelmesin, gözü geride kalmasın diye, çok sevdiği eşyaları defin esnasında mezara konur veya rahat edebilmesi için mezarına yorgan yastık konulur. Bazı ulu zatların türbelerine, abdest almaları için ibrikle su konulduğu olur.

Bazı yörelerde mezara sergi türünden bir kısım eşyanın konulduğu olur. Birçok yerde de herhangi bir şeyin konulması kesinlikle **“haram”** olarak kabul edilir.⁸¹⁰

⁸¹⁰ Yaşar Kalafat, “Türk Halkları Arasında Yaşayan Hayat Sonrası İle İlgili İnançlar”, **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koproman’a Armağan** Elektronik Basım Yayın Sanayi, Yayına Haz. E.Semih Yalçın, Ankara, 2003, s. 412–419

Ölünün ağzına **kâfur** konulması şeytanın gelmemesi inancı ile izah edilir. Ölünün başı oyasız bir tülbentle bağlanır ve ölü bebek beler gibi belenir. Geçmişte kefenin üzerine Nur Suresi ve kelimeyi şahadet gibi şeyler yazılırdı.⁸¹¹

Cenaze namazından sonra hoca cemaatten ölü için “**helallik**” alır. Cenaze namazı kılınırken her tekbirde cemaatin başını gökyüzüne doğru kaldırması dine aykırı bulunmuştur. Allah’ı gökte düşünme inancın bir kalıntısı olarak kabul edilmiş, onun her yerde hazır ve nazır olduğu inancından hareketle men edilmiştir şeklinde izahlar getirilmiştir.⁸¹²

Bayan ölüyü mezara herkes indiremez, nikâh düşmeyecek birisinin olması aranır. Ölü mezarına kefenindeki bütün bağlar çözülmüş olarak gömülür. Eğer arkasında hasret gittiği birisi olursa kefeni açılır yüzüne bir kürek toprak serpilir. “**Gözünü toprak doyursun**” deyimini bu uygulama ile bağlantılı olmalı. Mezar kapatılmadan evvel bazı yerlerde **kurban** kesilir ve kurbanın kanı mezarın içine akıtılır. İnanca göre şeytan bu kanla uğraşacak ölü hesap verinceye kadar meşgul olduğu için ona musallat olamayacaktır.⁸¹³ Kurban ile ölüm arasında inanç içerikli

---

⁸¹¹ Hüray Meyar, **Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar**, K.K.T.K. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ankara , 1992 S, 87

⁸¹² Hüray Meyar, **Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar**, K.K.T.K. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, S. 86- 87

⁸¹³ Yaşar Kalafat, (25–26 Kasım 2004) “Kurban, İnsandan Kurban ve Türklerde Kurban İnancı” **Uluslar arası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, (25–26 Kasım 2004) İstanbul**,

yoğun ilişki vardır. Ölü kurbanı, ölü için kurban, cansız kurban, adak kurbanı, insandan kurban, nasip kurbanı ve benzerleri kurban kültünü oluşturmuştur.

Kurban insanlık tarihi ile başlamıştır. Gayeleri farklı olsa da bütün toplulukların inançlarında kurban da yer almıştır. Kurban Allah'ı Teala'ya yakınlık veren bir nesne iken, Allah'a yaklaştıran kesilen ve kesilmeyen her şey kurbandır. İslam'da müminin kurbanla yaklaştığı tek varlık, Allah Teala'dır. Hac süresinde "Kurbanların ne etleri, ne kanları Allah'a erişmez" buyrulmuştur. Çeşitli inançlarda; ilahlara, azizlere ve velilere, ölü ruhlara /ölülerin ruhuna, meleklerle kurban kesilerek onlara yaklaşılmak istenildiği ifade edilmiştir.⁸¹⁴

Eski Türk İnançları'nda kurbanın yeri konusu ayrıntılı irdelenmiştir.⁸¹⁵ Bu irdelemeye bizi sözlü halk edebiyatında yaşamakta olan **"uğrunda ölmek"** veya **"başına dönmek"** yöntemi ile ölümü celp etmek gibi tespitler sevk ederken bu arayışımıza başka tespitlerimiz hız verdi. Mesela ölü ile birlikte bazı eşyalarını bu arada atını, seyisini, aççısını gömmek ne anlama geliyordu. Türklerdeki **"öteki âlem"** inancının mahiyetinde birlikte götürdüklerinin rolü ne idi? Bu türden irdeleme amilleri artırmak mümkündür.

⁸¹⁴ Feziyli, 1998: 63-125

T.Ferzeliyev, T.-Abbasov, İ.-Hacıyeva, N, Türk Dilinde Dualar Beddualar, Yeminler, Yayına haz. C. Alyılmaz, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (1996) Erzurum, s. 84

⁸¹⁵ Dursun Yıldırım, **a.g.e.**: 531-535

Eski Türk inançlarında, asla insan kurbanı yoktu. Kurban öncelikle bir mazhariyetin halka belirtilmesi olayıdır. Yani; belirli bir mertebeye ulaşmış kişinin o mertebeye gelişinin herkesçe bilinmesi için; daha önceden saptanmış bir uygulamayı, herkesin içinde uygulamasıdır.⁸¹⁶ (Bir de “arz etme” diyebileceğimiz ve “saçı” uygulamasının belki de eski hali olan; bazılarınca, yanlışlıkla kurban denen bir uygulama var. Bu uygulama Hz. Âdem’den, Hz. Musa’ya kadar var olmuştur.

Kurbanın etimolojisi; kurb (yakınlık), ön (en kısa süre), Kurban; an içinde beraberliktir. Bunun için 1,5 metre kadar çapı olabilen kazılmış bir hendeğin içine su doldurulur. Hendeğin içine taş yığılır ve onun üzerine bir taş tabla konulur. Bu taş tablanın üzerine bağı olan, salkım salkım üzüm, buğday eken, buğday, kereviz eken, kereviz vb. vs. koyar. Gökten (ki yaz günü ve bulutsuz bir hava da olsa) bir yıldırım gelip, o arz edilen şeyi yakar. Bu kabul gördü, demektir. Bu “arz etme” olayı, Rabbin verdiği nimetlere karşı bir şükran minnet göstergesidir.

Tasavvuf bilginlerine göre kurban ile saçının içeriği tamamen aynıdır.⁸¹⁷ Bizim bu konudaki vardığımız nokta da farklı değildir.⁸¹⁸

---

⁸¹⁶ Sebahattin Güngör, **Tasavvuf Mektupları**, Burhaniye, 2004

⁸¹⁷ Güngör, Sebahattin, **Tasavvuf Mektupları**, Burhaniye, 2004

⁸¹⁸ Yaşar Kalafat, “Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Tavaf/Dönme” **Osmanlı’dan Cumhuriyete Diyarbakır**, 2008, Editörler Bahaeddin Yıldız-Kerstin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği, Ankara, s. 453–463

Türk ayinlerinde kurban önemli yer tutmaktadır. Her ayinde kanlı veya kansız bir tane kurbanın bulunması icap eder. **Kansız kurbanlar**, süt, yağ, kımız, darı ve paradır. Kanlı kurbanların başında at gelir. Koyun ve sığırın devenin de kurban edildiği bilinmektedir. Bunların erkekleri daha makbuldür.⁸¹⁹

Eski Türkler, Tengri ve Ata ruhları için At kurban ediyorlardı. Kanaatimizce koç ve sığır kurban edilmesi de sonradan olmaya başladı. Bu kanlı kurban olarak tanımlanıyor. Bir de sacı var, kansız kurban olarak tanımlanan bu kurban şekli, **su saçmak**, ateşe yağ parçası atıp **koku çıkarmak** veya tabiata yiyeceklerden bırakmak şeklinde oluyor. Ayrıca belirli yerlere **taş atmak** veya taş koymak veya **bez bağlamak** da bazen adak şeklinde ve bazen de kurban niyetine yapılmış saçılardı. Bugün rastladığımız benzeri uygulamalar bu eski inançların uzantısı olarak kabul edilir

“Saçıya kansız kurban denilmeli mi? **Su saçma** şifacılıkta vardır. Suda çok büyük ve sakin duran bir enerji var. O enerji birdenbire çıkartılıyor ve hasta, yayılan dalgalarla muhatap oluyor. **Kurşun dökme** işi biraz buna benzer. Ateşe yağ atmak, **helva** döndürme uygulaması, ölmüş, sevilen bir kişiyi davet eden bir tazim uygulamasıdır. Tabiata yiyeceklerin bırakılması işine gelince, Muhammedilikte, sadece **soğan – sarımsak** kabukları mümin / **Müslüman cinlere** bırakılır. Zeytinyağı denize atılır. Bu, denizdeki büyük güçten, **Sübhan** adından yararlanmak için-

⁸¹⁹ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ankara 1997

dir.... Beyhude veya **Beyhüd Dede**’ye bir fincan zeytinyağı adanır, dilek olunca zeytinyağı denize dökülür. Dilek tutma ve zeytinyağını denize dökme işi hicri aylarda Perşembe gününe rastlatılır. Bazı çalışmalarda türbede taş yapıştırma, **bez bağlama** işinin mahiyeti budur.”⁸²⁰

Eski Türk Devletlerinde, ölen hakanın bayrağı kendi türbesinde saklanırdı. ⁸²¹ Aynı gelenek Timur’un mezarında da görülmekte ve bu bayrak bugün bile yerinde durmaktadır. Bu bayraklar buranın fethi ve hâkimiyetinin en anlamlı ifadesi idi. ⁸²²

Eski Türklerin mezarlarına bayrak asmaları özellikle evliya ve büyük şahısların mezarlarına bayrak asmaları, bunun Anadolu’da da görülmesinin, bayrağın yerinin bazen bezin olması, Proto-Türklerde mezara **at perçemli tuğların** asılması bazen de bayrağın sadece yas evine asılmasının bize göre bu durumun açıklanması, mezar olan yerin sahiplenilmiş olması ile izah edilebilir. Mezarlıkların sahibi ölüler iken mezarın sahibi orada yatan şahıstır. Mezarda yatan şahsa ulûhiyet atfedildiği nispette ki, kahramanlar ve komutanlar kutlu kimseler olarak kabul ediliyorlardı. Onların türbeleri **“kale”** olarak anılıyordu. Yatırın ismi ile kale kelimesi birlikte zikrediliyordu. Bazen bu kale yatıra ait tepe hatta dağ ve o dağın üzerindeki ağaçları, oradan çıkan suyu da kapsıyordu. Bunların hepsi o ulu zata aitti. Onun bayrak direğine bağlanılacak her bez ile

---

⁸²⁰ Kafesoğlu, 1997

⁸²¹ Köprülü, 1991: 4008

⁸²² Çam, 1999: 63–71

adeta onun buyruğu ve koruması altına giriliyordu. O bölgeden, toprak, su almak hatta ağacından yaprak almak icazete bağlı idi. Bütün bunlar bir anlamda “**tabu**” dır. Bugün yatırlara yaşamayan çocukların satılmaları, yaşamaları halinde onlara Satı, Satılmış gibi yatırım isminin verilmesi, bu inançla izah edilebilir ve öteki âleme göç edilmesine rağmen yatırım gücünün mezarında devam ettiği inancını gösterir.

Kurban olarak seçilen hayvanların dizgini, halk arasında seçilen birinin eline verilir ki bu adama “**baş tutan kişi**” denir. Bu adamın, Tanrı huzuruna kurbanın canını götürecektir ruhu temsil ettiğine inanılır. Kurbanlık at, boğmak ve bel kemiklerini kırmak suretiyle öldürülürdü. Hayvanı canı çıkmak üzere iken, kam elinde tuttuğu hayvanın yanına getirerek “op kuruy, op kuruy” der ki, kurbandan çıkan **kut**’u (talih ve saadet ruhunu) ekmeğe karıştırırmaktır. Bu ekmeği kurban sahibi ve aile efradı, yerler, başka kimseye vermezlerdi.⁸²³

M. Eliade’nin açıklamasına göre yas adetlerinden birisi de, ölenin bindiği **atın kuyruğunun** kesilmesi idi. Bu âlemdeki hayatın ölüme rağmen öteki âlemde de devam edeceği inancının bir sonucu olarak, şahsın kabrine o âlemde lüzumlu olabilecek ölen giyecekleri, çeşitli eşyaları silahlar ve atları da konuyor. Onlarla birlikte gömülüyor.⁸²⁴ Rus arkeolog Rudenko Pazırık’da yaptığı kazı ile M.Ö. IV. ve III. Yüzyılda, kurganlarda ölü ile birlikte gö-

⁸²³ İnan, 1976: 78

⁸²⁴ Nejat Diyarbakirli, **Hun Sanatı** 1993 İstanbul S. 2

mülen atların **yelelerinin**, **kuyruklarının** ve **tırnaklarının** kesilir olduğunu tespit etmiştir.⁸²⁵ Kanaatimize göre bu kesilmelerle adanılmış olduğu gösteriliyordu.

Türkler, **yas**larında yüzleri bıçakla çiziyorlardı. Ölenin geride kalan yakınları bilhassa eşleri **saçlarını** keserek cesetle birlikte mezara koyuyorlardı. Ölenin atının kuyruğu kesiliyordu. Ölenin mezarına **bayrak** asıyor, defin esnasında elbise ve başlıklarını **ters** giyiyorlardı. Karalar giyiniyor, ata **ters** biniyor, yas günlerinde aş döküyorlardı. Hun Türklerinde bu uygulamayı kurganlardaki bulgular-
dan hareketle tespit edebiliyoruz. Aydınogullarından Umur Bey, hem babasının hem de kardeşinin ölümü üzere **saçlarını** kesmişti.⁸²⁶

Eski Türklerde kurbanın eti, kemikleri kırılmadan ayrılır ve “**Kazancı**” denilen iki uzman adam tarafından pişirilirdi. Bu törenin bitiminde ayine iştirak eden kimselere, kurban etiyle ziyafet verilirdi.⁸²⁷ Halk inançlarımızda her iki âlem arasında sürekli bir iletişim vardır. Bu iletişimi insan hayatından izleyebiliyoruz. Bir takım remizler, emareler bunların yorumlanması ruhun bedenden ayrılması ile her şeyin bitmediği inancının varlığını göstermektedir. Bu dünyada iken insanlar kendileri ve öteki âleme göçmüş yakınları için bazı dini yatırımlar yapmakta ve öteki âlemde devam

⁸²⁵ Aslanapa, Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, 1993, İstanbul, s.2

⁸²⁶ Gazanfer, İltar **Koca Sinan**, 1998 s.177

⁸²⁷ A. İnan Tarihte ve Bugün Şamanizm Ankara, 1995, s. 50), T.Ferzeliyev, T.-Abbasov, İ.-Hacıyeva, N Türk Dilinde Dualar Bedduala Yeminler, Yayına haz. C. Alyılmaz, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 1996 s. 84

edecek olan hayatları için adeta Allah indinde güvence almaya çalışmaktadırlar. Kurban bu yatırımlardan birisi iken, bu sürekliliği gösteren çok sayıda emare vardır.

Yas döneminde ölü gömme törenlerinde, eski Türkler elbise ve başlıklarını **ters** çevrilmiş hali ile giyiyor, eyerleri ters çeviriyor, ata ters biniyorlardı. Kırgız ve Kazak Türkleri yas esnasında ağıt söylerken ters oturuyorlardı.⁸²⁸ Anadolu Türklerinden Candaroğulları'ndan Süleyman Paşa'nın eşi ölünce, beyler, saray görevlileri hatip ve hoca efendiler, kaftanlarını ters giymişlerdi.⁸²⁹ Rasony'nin "öteki dünyadaki işlerin bu dünyanın tersi olduğu görüşünün bize göre sağlıklı bir yanı pek yoktur. Bize göre, öteki âleme mesaj vererek ölümün gitmesi" onun tersi olan yaşamın gelmesi istenilmiştir. Verilmek istenilen mesaj başka acı yaşanmamasıdır.⁸³⁰

Kars'ın bazı yörelerinde erkek ölümlerin sosyal durumlarına göre atı eyerlenip üzerine elbiseleri konur, heybesi bağlanır atı tabutun önünde mezara indirilir.⁸³¹ Bir ağıtta;

⁸²⁸ Güney Ü-Güngör H. **Türk Dini Tarihi**, 1998 İstanbul, 1998, S. 73

⁸²⁹ Gazanfer İltar, Eski Türklerde Miras Kltürü ve Günümüzde Yansımaları", **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Güz 2003 S. 27, s.11-19

⁸³⁰ Yaşar kalafat, "Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)", **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 297-307

⁸³¹ Mustafa Turan, "Kars'ta Ölü İle İlgili Gelenekler", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek ve İnançlar, IV. C.** Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982, s.547-557

“Sesim sesine gider
Döner **tersine** gider
Orda bir garip ölmüş
Kuşlar yasına gider”⁸³² denir

Ölüm, hayatın normal seyrinin tabii bir süreci olarak kabul edilmiş olmasına rağmen, aynı zamanda gidişatın ters dönmesidir. Halk inançlarında “**ters**” motifinin sadece zahiri değil aynı zamanda batını anlamı da vardır.⁸³³

Kars’ın bazı yörelerinde ölünün tabutu mezarlığa götürülmeden evvel üç defa yere değiştirilip yukarı kaldırılır. Bu arada birisi ölüyü getirenlere “daha getirmeyin burada yer yoktur” der. Daha sonra bu topluluk “ Hadi bu sonucu olsun” der.

Ölüyü olduğu gibi, tahta çıkmadan evvel kağanı da üç veya yedi defa otağının ölünde komutanlar havaya atarlar. Bazı yörelerimizde damat gerdek odasının kapısında gerdekten evvel üç defa havaya atılır. Zeki Velide Togan hocamızın hatıratından öğrendiğimize göre her mevsim eğitim başlamadan evvel Türkistan’da öğrenciler medrese kapısı önünde bu uygulamayı yaparlardı. Bundan amaç, Tanrı’nın yukarıda olduğuna ve yukarıya atılan

---

⁸³² Mustafa Turan, “Kars’ta Ölü İle İlgili Gelenekler”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek ve İnançlar, IV. C.** Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982, s.547–557

⁸³³ Yaşar Kalafat, “Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)”, **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995 s. 297–307

şahsın kut bulacağı inancından hareketle kutlamaktır. Gaip âlemine bazı söz ve uygulamalarla mesajlar vermek halk inançlarımızda hayatın diğer safhalarında da vardır. Mezarlıkta yerin olmadığı mesajını vermek ölümden sonra hayatın devam ettiğinin bir göstergesidir.

“Oğuz ve Kıpçak defin törenlerinde görülen, kurban olarak kesilen atların derilerini sııklara asma âdeti, bugünkü Altayların ve Yakutların **at kurban** ederek yaptıkları törenlerde de ayinin en önemli unsurlarını teşkil eder... **At** Altay toplumları tarafından ve özellikle göğre yapılan kurbanlar sırasında en fazla değere verilen hayvandır.”⁸³⁴

At kurbanı ile ilgili yapılan açıklamalar tasavvufa uygundur. Muhammedilikte at, kişinin nefsidir. Konumuz bu tespit ile ilişkilendirilebilir. Ancak bu ilişki şöyle kurulur ise daha doğru olabilecektir. Arınmış ruhlar, at üstünde uçarlar ve kimi cennetleri ve gök katlarını öyle gezerler, melek diye bilinen, gök ehlinin bir bölümü atlı ve kılıklıdır. Bunlar müminlere yardım ederler.⁸³⁵

Tasavvuf mektuplarında Bilge Kağan'ın at üstünde ve oklu geldiği, Atatürk'ün O'nun dizginlerini tuttuğu anlatılmıştır. Dolayısıyla, at kurbanı, atın bu işlevi yüzünden, o ölüye bir statü veya yarar sağlamak içindir. Bu atlar 360 derece uçarlar ve üzerlerindeki asla düşmez. Gerek-

⁸³⁴ Tuğba Eray, “Türklerde At” **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, Nisan 2004, S. 208 s. 24-30; Yaşar Kalafat, (2004), “Orta Toroslar ve Türk Halk İnançlarında At” **Alanya Tarih ve Kültür Semineri III**. Alanya Belediyesi, Alanya, 2004 s. 74-82

⁸³⁵ Sebahattin Güngör, **Tasavvuf Mektupları**, 2004, Burhaniye

ce ışıktan 500 kat hız yaparlar. Uçarlar ama kanatları yoktur. Ancak bir dönem kanatlı atlar da vardı. Tasavvuf ehli Atatürk’e de bir at kurban kesilmesini isterdi.

Eski Türkler bu dünyadan göç etmekle, hayatın bitmediğine, ruhun diğer âlemde vardığını sürdüreceğine inanıyorlardı. Ölü ile birlikte gömülen kıymetli eşyaları mesela kılıcı atı ne anlama geliyordu? Ölü, öteki âleme göçmüş kimse, tekrar dirilince bunlara ihtiyaç duyulacağı için mi mezara konuluyorlardı? Yoksa ruh bu kıymetli eşyalarını geride bırakır ise, gözü arkada kalır, ıstırap duyar, onları kullananları rahatsız edebilir diye düşünüp bu rahatsızlıktan korunmak için mi, bu eşyalar mezara konuluyorlardı? Esasen bu iki yaklaşım tarzı arasında da mesaj müşterekliği var. Ruh göçten sonraki döneminde, kendisi için gerekli olan kıymetli eşyalarını başkalarına bırakmak istememiş de olabilir.

O. Aslanapa’nın tespit etmiş oldukları mezarlardaki geyik dişleri kılıç gibi unsurları bugün Anadolu’da değişik formatlarda bazı ulu mezarlarda görmekteyiz. **Geyikli Baba**’da geyik boynuzunun ve **Celal Baba**’da ok ve yayının olması gibi...

“Ölü ile birlikte kılıcının-atının gömülmesi, onun statüsünün devamı içindir. Türkler, dirilmeye inanmıyorlar. Tekrar dirilme ifadesi Türk inançlarının anlatımında yanlıştır. Hayatın bir başka yerde, aynı şartlarda devam ettiğini biliyorlardı. Çünkü eski atalarıyla zaman zaman irtibat kurabilen kamlar vardı. Kam, Sirce “gaibi zevk ve ilim alan kişi” demektir.⁸³⁶

⁸³⁶ Sebahattin Güngör, **Tasavvuf Mektupları**, 2004, Burhaniye

Ruh, zaten ölümsüzdür ve asla ve asla hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Ölmek, “**Ölümek**” şeklindedir ve “**suya dönüşmek**” demektir. Beden ölür ve suya dönüşür. Nefs, kılıf değiştirir. Bu değişime ölüm demek yanlış olur. Kimi dünya canlısı nefislerin gözü arkada kalanların ıstırap duydukları doğru olabilir.⁸³⁷

Bir kısım Alevi inançlı Müslüman Türkler, defin esnasında mezarın içerisine kilim serer, mezara yorgan yastık koyarlar. Bu uygulama “yerinde rahat uyu” anlamında mıdır? Bir kısım Alevi inançlı Müslüman Türklerde sene de bir defa yapılan ve “**mezar kaldırma**” denilen uygulamada mezarlıklarda toplu yemek yenilir. Her aile kendi mevtasını ziyaret eder. Daha ziyade ölünün sevdiği yemekler hazırlanır, mezarlar onarılır ve bir kısım yemekler ve ekmekler mezar başlarında bırakılır.

Ulu zatların türbelerine ibrikle su ve havlu bırakılır. Onların namaza kalktıkların da abdest alıp korunacaklarına inanılır. Bu tespit ile diğer tespitlerin mahiyetinde bağlantı var mıdır? Bu tespitleri, ruhun devamlılığı inancının bir sonucu olduğu, ruhun da bir şeylere ihtiyaç duyabileceği, yapılan bu uygulamaların duyulan bu ihtiyacı karşılamak için olduğu, şeklinde algılamak mümkün müdür?

Amucalar Bektaşî Müslüman Türk oymağında ölü mezara indirildiğinde, bazen başının altına yastık da koyulmaktadır. Mezarın başına “**gönder**” adı verilen bağlanan tahtalar çakılır. Mezarın baş ve ayak uçlarına birer tahta dikilir. Bunların uçlarına birer **çivi** çakılır. Ölenin

⁸³⁷ Sebahattin Güngör, **Tasavvuf Mektupları**, Burhaniye, 2004

kullanılmamış örtülerinden, mendillerinden ve kefeninden kesilen uzun parçalar bir yün ipi dizilir ve tahtalar arasına bağlanır.⁸³⁸

Amucalar Bektaşî Türk aşiretinde ölen kişi için odanın orta yerine yatak veya battaniye serilir. Buna **“rahat yatağı”** veya **“rahat döşegi”** denilmektedir. Kişi tarikata girmiş Bektaşî olmuş ise başına harekesi, **tarikât külâhı**, beline **“tıgbendi”**, **“tarikât kemeri”** bağlanır.⁸³⁹

Müslüman Türk Bektaşî inançlı Amucalar aşiretindeki **tarikât külâhı** ve tarikât kemeri inancı Muhammedîliğin değil, derinliklerinde tarihin izleri bulunan eski Türk kültürünün ürünleri olup ölümden sonra hayatın devam edeceği inancından kaynaklanmaktadır.

Müslüman Alevî inançlı Türklerin mevtanın altına kilim sererek defnetmeleri Hz. Muhammed’in (s.a.v) de altına bir kilim serildiği ve elbiseleri ile gömülmüş olduğu inancından geliyor olabilir.⁸⁴⁰

“Yerinde rahat uyu” temennisi büyükler ve görevli veliler için yanlıştır. Ama genel anlamda müminler için ölüm bir uykudur. Azap çekenler için ise tam tersidir.

Mezarlıklarında mezar başlarında yemek yeme işlemi eski bir Türk âdetidir. Daha sonraki dönemlerde İncil sahibi birkaç havari ve daha önceki birkaç nebi, bu uygu-

---

⁸³⁸ Ali Aktaş, “Amucalar da Ölüm Olgusu Üzerine” **Folklor ve Edebiyat**, Sonbahar 1999, S 74-80

⁸³⁹ Ali Aktaş, “Amucalar da Ölüm Olgusu Üzerine” **Folklor ve Edebiyat**, Sonbahar 1999, S 74-80

⁸⁴⁰ Sebahattin Güngör, **Tasavvuf Mektupları**, Burhaniye, 2004

lamayı yapmışlar. Türklerde ev ve bark, o dönemde de çok yakındılar. Barka gidip, un çorbası, çörek gibi kokulu yemekler yerlerdi.

Ulu zatların âlem değiştirdikten sonra ibadetlerine devam ettikleri tespiti çok kabul gören bir husustur.. Fatih Sultan Mehmet hala namaz kılmaktadır. Ruhun ihtiyaç duyduğunu söylemek yanlış olmaktadır. İhtiyaç duyan ruh değil, nefistir.⁸⁴¹

“Yağmur yağar deneler
Başıma geldi neler
Ölürsem ben öleyim
Ölmesin bir taneler”⁸⁴²

Birisi ölecekse, ölüm muhakkak gelecekse o ölen ben olurum, annenin babanın bir tanesi olanları ölüm meleği alacaksa, onları değil beni alsın, bu ifadeden “kurban alma” anlamı çıkmaz.

Anadolu Türkleri halk inançlarında “kurbanın olayım”, “kulun kurbanın olayım”, “kurban olduğum”, “uğrunda ölürüm”, “yolunda ölürüm”, “önünde öleyim”, “bu canım sana kurban”, Azerbaycan Türklerinde “başına döneyim”, “Başına döndüğüm”, “Başına fırlanayım”⁸⁴³ türünden sevgi,

⁸⁴¹ Sebahattin Güngör, **Tasavvuf Mektupları**, Burhaniye, 2004

⁸⁴² Mustafa Turan, “Kars’ta Ölü İle İlgili Gelenekler”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek ve İnançlar, IV. C.** Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982, s.547–557

⁸⁴³ Mustafa Turan, “Kars’ta Ölü İle İlgili Gelenekler”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek ve İnançlar, IV. C.** Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982, s.547–557

fedakârlık ve vefa ifadeleri vardır. Bu ifadelerdeki “kurban olma”, “uğrunda ölme” gibi mesajların derinliklerinde insan kurbanı inancı var mıdır? Yoksa ifade edilen “kurban” özverinin büyüklüğünü göstermek için midir?

Bu sözcükler tanımlanan anlamda kurbanı karşılamazlar. Bunlar sevgi arzı sözleridir. Bu eyleme, ise kurban denilemez. Fedakârlık denilebilir. Bunlara fedai denir. Tasavvufta fedai olmuş veliler çoktur. Bunlardan en ünlü olanı **Revanici Baba**’dır.

Erzurum yöresinin uzun havalarında **“Saç yonma”**, **“Saç sökme”** olarak da geçer. Esasen saç sökme, saç yonmayı tam karşılamaz. Saç sökme, perişanlık halidir. Saçını başını dağıtmak kendinden geçme karşılığında kullanılır.

“Anam yok ki gözünden yaş dökse,
Bacım yok ki saçından saç söke
Kardeşim yok ki mezarıma taş dike
Halı yaman olur sılada garibin”

Anadolu’da olduğu gibi, Türk Dünyasının birçok yerinde, yas merasimlerinde Eski Türk İnançları’nda görüldüğü gibi **“sine dövme”** uygulaması vardır. Ölünün ağlayan yakınları **“toprak başıma”** der, saçlarını yolar yüzlerini yırtarlar. Bunun anlamı “Sen ölmeseydin ben öleydim” midir? Yoksa “senden sonra ben yaşayamam beni yanına al” mıdır? Anlam yakınlıklarına rağmen mesaj farklıdır. Birinci ifadedeki fedakârlık “ben de seninle gele-yim” anlamındadır.

Bu uygulamalardaki ölüm arzusu bir kurban niteliğinde ise, bu kurban, mutlak olana adanmış olmuyoruz

gibi bir görünüm veriyor. Daha ziyade ölenin ruhuna hitap edilmiş olunuyor. **Atalar kültü** veya **Ruh kültü** görünümü vermiyor mu? Nitekim din mesela İslamiyet mezara defin esnasında bir şeyler konulmasını yasaklarken, ölümün ardından taşkınlıklar içeren acı belirtilerini hatta sesli ağlamayı bile uygun görmemektedir.

Kars çevresinde **Can aşısı**, **ölü yemeği**dir. Farklı isimlerle ve değişik uygulama biçimleri yaşatılan bu inanç ölünün **üçüncü**, **yedinci** ve **elli ikinci** günlerinde tekrarlanır. Üçüncü günde mezara hizmet edenlere verilen yemeğe **“kazma ekmeği”** denir. Ölü gömüldükten sonra mezara su dökülür.⁸⁴⁴ Bu uygulamalar Anadolu⁸⁴⁵ ve Türkmenistan Türk dünyasında⁸⁴⁶ olduğu gibi diğer Türk kültürlü halklar arasında da yaşamaktadır. Türkmenistan’da ölünün 3, 7 40 ve 52 si yapılır, Kur’an okutur bol sadaka verilir ise, hayırları işleyen rüyasına ölünün iyi gireceğine inanılır. Türkmenler kel bir kimsenin bol sadaka verilmesi halinde öteki dünyada bu sadakaların saç olarak karşısına çıkacağına inanılır. Ölünün muayyen zamanlarda dini bir uygulama olarak yemekle anılması, onun öldükten sonra da, ruhu için bir şey yapılması gerektiği, yani onun bir yerlerde hayır hasenat beklediği inancının bir sonucudur. Bunun çeşitli örneklerine rastlayabiliyoruz.

⁸⁴⁴ Mustafa Turan, “Kars’ta Ölü İle İlgili Gelenekler”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek ve İnançlar**, IV. C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982, s.547–557

⁸⁴⁵ S.V. Örnek , a.g.e.,s. 65–75

⁸⁴⁶ İlyasova, K. Cemal, **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşkabat, 2005, S. 182–192

Amucalar Bektaşî Türk aşiretinde mezar kazımında çalışanlara **irmik helvası**, söğüş pişirilmiş bir horoz, peynir, ekmek gönderilir, buna “**mezarlık ekmeği**” denir.⁸⁴⁷

Amucalar, can aşısı olarak, mezarlıkta işler bitince toplu halde cenaze evine gidilince şeker, bisküvi gibi şeyler dağıtılır. Ölü evinde kurban helva, pilav, hoşaf ve diğer yiyecekler hazırlanıp taziye gelenlere dağıtılır. Buna “**ölü aşısı**” denir. Bektaşî tarikatına girmiş kişi “**Nasip Kurbanı**” nı sağlığında kesememiş ise, kurbanı kırkı çıkana kadar kesilir.⁸⁴⁸

Ölümüne rağmen kendisi için kurban hayrının yapılmasına lüzum görülmesi, hayatta iken eksik bırakılmış vecibenin ikmal edilmek istenilmesi, ölümden sonra hayatın devam ettiği inancını gösterirken, Muhammedî İslam’da bu tür bir uygulama olmadığı düşünülünce bu inançta İslamiyet’ten evvelki Türk inançlarının izleri aranılabilir.

Amucalar oymağında can aşısına gelenlerin elleri 2-3 kabın içinde yıkanılır. Bu kaplar mezarlığa gidenlerin dönecekleri yola **ters** kapatılarak konulur. Mezarlıktan dönenler için bu kaplar tekrar yıkanmada kullanılır.⁸⁴⁹ Birçok Anadolu kasabasında mezarlığa giden cemaat evlerine aynı yoldan dönmez. Bununla ölenin ruhunun yolu şaşırması cemaate zarar vermemesi amaçlanır. Kazan da el

⁸⁴⁷ Ali Aktaş, “Amucalar da Ölüm Olgusu Üzerine” **Folklor ve Edebiyat**, Sonbahar 1999, 74-84

⁸⁴⁸ Ali Aktaş, “Amucalar da Ölüm Olgusu Üzerine” **Folklor ve Edebiyat**, Sonbahar 1999, s.74-84

⁸⁴⁹ Ali Aktaş, “Amucalar da Ölüm Olgusu Üzerine” **Folklor ve Edebiyat**, Sonbahar 1999, s.74-84

yıkanması da cemaatin kokusunu gidermek amaçlı olabilir. Buna göre ölümle her şey bitmemiş ruhun koku olarak iz sürmesi ihtimaline inanılmaktadır, denilebilir.

Ters motifi, eski Türk inançlarının günümüze kadar süren bir devamıdır. Kara iyeler arasında **ters** mesaj alan ve ondan kurtulabilmek için gitmesi istenince “kal” diyerek gitmesi sağlanan bir ruh vardır. Amucalar oynağında, ölünün fakirlere verilecek giysilerinin yıkanması sırasında 41 adet küçük **taş** toplanıp sayma işlemi 41 den başlanılarak tersten sayım yapılır. Bize göre, Nasrettin Hoca'nın eşeğini ters binişinin izahı da bu şekilde yapılabilir⁸⁵⁰ “**Üzerine okuma**” ölümcül hastanın üzerine yapılan okuma şekli olup, ölümden sonra bu okuma durdurulur. Böylece ölümden evvel okunulur ve ölümden sonra da ölü yıkanıldıktan veya toprağa verildikten sonra okunur. Bu arada okunulmamış olması önemlidir. Gömülünceye kadar ölünün yalnız bırakılmaması da aynı inançla bağlantılı olabilir. Gelip görececek kimsesi yok ise toprağa verilmesinde acele edilir. Böylece adeta ruhunu teslim etmiş beden bu dünyadan ayrılıp öteki dünyaya dâhil olma döneminde yeni âlemine geçme sürecinde refakatçisiz ve ışıksız bırakılmayarak korunmaya alınır. Güneş battıktan sonra defin yapılmamasının sebebi de burada aranılabilir. Ölünün gömülmeden evvel ışıksız bırakılmamış oluşu güneş battıktan sonra ve doğmadan evvel defin yapılmayışı arasında da bir bağıntı olmalıdır. Adeta yalnız ve karanlıkta bıra-

⁸⁵⁰ Yaşar Kalafat, “Eski Türk İnançları İtibariyle Nasrettin Hoca”, **Uluslararası Nasrettin Hoca Sempozyumu, 24–25 Ekim 2008, İstanbul**

kılmış mevtaya zarar vermesi istenilmemiştir. Muhtemelen ölümü gerçekleştiren güç karanlığı seçmektedir.

Türkmenistan'ın Göklen Türkmenlerinde ölen kimse- nin biran evvel defnedilmesi gerektiğine inanılır. Aksi halde ölen şahıs kendisini tandırın içerisinde yanıyorcasına azap çektiğine inanılır.⁸⁵¹ Cenazenin fazla bekletilmesinin doğru olmadığı inancı çok yaygındır.

Kars'ın bazı yörelerinde ölüye ağlayan kadınlar yüz- lerine vurur, saçlarından bir parça keser, elbiselerini **ters** çevirerek giyer ve kara bağlarlar.

“Sabah oldu kalk da gel

Kara yerden çık da gel

Ağ giyinmiş gelinsin

Kına verim yak da gel”⁸⁵²

Kına **inancı aynı özelliği ile ağta girmiştir**. Karayer, kara bağlama, kara bayram, kara çadır, karalara gelme, kara gün, kara yol, kara baht, **yasın, ölümün, felaketin üzüntünün anlatım şeklidirler**.⁸⁵³ Amucalar Müslüman Bektaşî Türk aşiretinde **ebe** **anaların** özel önemi vardır. Ebe vefat edince ellerine **kına** yakılır ve iki eline beyaz

⁸⁵¹ Hıdır Nuriyev, 20 Aralık 2009 Ankara, Şahmurat Saibov, 20 Ara- lık 2009 Ankara, Kakacan Bayram, 25–27 Şubat 2009 Aşkabat)

⁸⁵² Mustafa Turan, “Kars'ta Ölü İle İlgili Gelenekler”, **II. Milletlerara- sı Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek ve İnanç- lar, IV. C.** Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982, s.547–557

⁸⁵³ Yaşar Kalafat, “Türk Halk inançlarında Kara” **Uluslar arası 4. Türk Kültür Kongresi Bildirileri (4–7 Kasım 1977)**, 2000, Atatürk Kül- tür Merkezi, Ankara s. 274–284

eldiven geçirilir. Bu işlemleri ebenin son doğum yaptırdığı kadınların yapması gerekir. Eldiveni de son doğum yaptırdığı iki kadın örmeli veya dikmelidir.⁸⁵⁴ Ebenin Türk halk tasavvufundaki yeri diğer kesimlerde de önemlidir. **Bibi**, bazı bölgelerde hala veya teyze karşılığında kullanılır. Bibi, İran Türklerinde ebe karşılığında kullanılır. Bibiler canlı doğum yaptırdıkları nispette itibar kazanırlar. Birçok Bibi'nin mezarı yatır muamelesi görür.

Orta Anadolu Halaçlı Türkmenlerinde Ebe nene'ye doğumdan sonra verilen en makbul hediye kınadır. Ebe anaya dünyaya gelmelerinde yardımcı olduğu gençlerin bayram ziyaretlerinde kına hediye edilmesi güney batı Türkmenistan'da ve Göklen Türkmenlerinde de yaşamaktadır. Kars'ın bazı yörelerinde genç ölülerin ellerine **kına** yakılır. Genç ölülerin eşyaları ile tabutu süslenir.⁸⁵⁵ Ölümden sonra hayatın devam etmeyeceği inancı olsa idi kına yakılmasına gerek görülmemesi gerekirdi.

“Gelin ki neler olmuş
Taş bağrım deler olmuş
Yavrusunu yer yemiş
Anası meler olmuş”⁸⁵⁶

⁸⁵⁴ Ali Aktaş 1999: 74–84) Sonbahar 1999), “Amucalar da Ölüm Olgu-su Üzerine” **Folklor ve Edebiyat**, Sonbahar 1999, s.74-84

⁸⁵⁵ Mustafa Turan, “Kars'ta Ölü İle İlgili Gelenekler”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek ve İnanç-lar, IV. C.** Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982, s.547–557

⁸⁵⁶ Mustafa Turan, “Kars'ta Ölü İle İlgili Gelenekler”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek ve İnanç-lar, IV. C.** Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982, s.547–557

Toprağı atılmamış olmak, sadece yalın anlamda mezarın kapatılmamış olma anlamına gelmemektedir. Sahipsiz ölünün toprağını atacak kimsesi yoktur. Bu tür ölü, bir anlamda toprağa bihakkin “teslim edilmemiş” sayılır. Toprağını atan kimsesi çok olan, üzerine atılan toprağın miktarı fazla olan ölü, sahipli itibarlı ölüdür. Muteber ölülerin mezarında topraktan tümsek yapılması bu şekilde izah edilebilmektedir.

Kars’ta ölünün definden evvel göğsüne ve karşısına **ayna** konulur.⁸⁵⁷ **Ayna** bazı Alevi inançlı Tahtacı Türkmenlerinin mezarına konulduğu da olur ki, bize göre bu tespit, ölümle hayatın bitmediği inancının bir örneğidir. Ayna, Türk halk inançlarında aydın bir geleceğin temenüsünü remiz eder.⁸⁵⁸

Tasavvuf bilginlerine göre; “ölümün ardından, hayırlı olacağı inancından hareketle yemek vermek bir yere kadar doğrudur. Ancak, Muhammedilikte Kelam-ı Kadim okumak daha uygundur. “Toprak başıma keşke ben ölseydim” ve “sen ölmedin aslında ben öldüm” demektir. Sine dövme, saç yolma gibi uygulamalar dine aykırıdır. Bu tür ölüm arzusu, tam olarak kurban niteliğinde değildir. Fazla ağlamak bile dine aykırıdır.⁸⁵⁹

⁸⁵⁷ **Mustafa Turan**, “Kars’ta Ölü İle İlgili Gelenekler”, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek ve İnançlar, IV. C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982, s.547–557

⁸⁵⁸ “Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)”, **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, s. 297–307

⁸⁵⁹ Sebahattin Güngör, **Tasavvuf Mektupları**, Burhaniye, 2004

Mezarları, bilhassa ulu şahısların mezarlarını dağ tepelerine ve tümsek gibi yapılarının amacı Tanrıya yakın olma isteği olduğu şeklinde izahlar yapılmaktadır. Hunlar da tepeler üzerinde Hanın otağı önünde kurban kesildiği ifade edilmektedir. Buna göre öteki âlemde rahat etmesi için bir takım uygulamalar yapılarak ölünün Tanrıya yakın olması da istenilmektedir. İnanca göre **Tanrı/Gök Tanrı** en yukarıda ve en ulu olandır. Sistemin en başındadır.

Türkler ölülerini yakma, ağaca asmak, küp içinde ana rahmindeki pozisyonda gömüyorlardı. Hunlar döneminde tabut kullanılmaya başlanmıştır. Kurganların üzerine toprak yığarak mezarın üzerinde adeta tepelik yapmak, zengin adamların mezarları üzerine ehram gibi evimsi binalar yapmak Tengri'nin yukarda olduğu düşüncesinin bir sonucudur.

A.İnan, Dağ Ayini'ne Kaç ve Beltır boylarında **"Tigir –Tayı"** yani **"Gök Kurbanı"** Sagaylar'da **"Tak Tayanı"** yani **"Dağ Kurbanı"** adını verdiklerini belirtiyor. Sagaylar, her üç yılda bir dağ tepesinde ayin yapıyorlar ve üç yaşını doldurmamış beyaz koçları veya iki yaşını doldurmuş bir öküz veya beyaz bir oğlağı kurban ediyorlardı. Bu ayine, kadınlar iştirak ettirilmez, dua yerine kısırakla gelinmezdi. Kurbanın karnı yarılarak, yüreği çıkarılır, deri ve kemikleri ateşte yakılırdı. Bunlar, hiçbir kadın ayağı basmamış dağın tepesinde Tanrıya kurban keserlerdi. Küçük ateşte kurban pişirilip, Beltırlar içki ve yemekten sonra, kalan artık kemik vs. **"Büyük Ateş–Ulugod"** da yakıyorlardı. Bunlar yakılırken saygıyla eğilip dua ediyor ve

“**Al Ağ** koyununu ver bize bolluğu” diyorlardı. Bu ayın “Tanrı-Gök Kurban” “**Yakut Kurbanı**” denilen ayindir.⁸⁶⁰

İskitlere Kimmer’lere kadar uzanan Türk ölü gömme inancındaki bir takım eşyaların mezara ölü ile birlikte konulması ile komşu kültürlerde yaşamakta olan ölünün eş ve yakın sevdikleri ile birlikte gömülmeleri inancı etkileşime girmiş karışmış mıdır?

Hun mezarlarına konulan silah, altın ve gümüş gibi değerli metaller, armağan olarak da konulabiliyordu. Armağan kavramı ile kurban kavramı hangi noktada eş anlama gelirler. Bu mezarların tahribi soyulmaları savaş sebebi sayılıyordu. Bu eylemin saygısızlık sayılmasının temelinde hangi inanç vardı. Ataların ünlü komutanların kutsiyeti mi? Bu kutsiyet nereden geliyordu? **Anamaykıl** inancına göre, düşmanla savaş anında ulu atalar da savaşa mezarlarından kalkıp katılıyorlardı. İncitilmesine seyirci kalınmış ata, muhtemelen yeni nesillerin saffında savaşmayacaktır. Zira kıymetli eşyalarının bu arada savaş aracı olan silahlarının yağmalanmasına seyirci kalınmıştır. Olay, sadece sıradan bir hakaret değil yaşayan Hunlar’ın ölüp öteki âleme göçmüş ataları ile bağlarının kesilmesi olayıdır.

Hanedan gömütlerinin, komutan gömütlerinin itibarı günümüzde hala devam etmektedir. Başsağılığına giden şahıs yas evinin kapısına kadar at sırtında gitmez. Bu da Bulgar Türklerinden günümüze kadar devam eden ölüye saygının göstergesidir. Türbelerin yanından geçilirken saygılı davranılması inancı mesela sarhoşken geçilmesin-

---

⁸⁶⁰ Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, 1973 s. 43-45

den kaçınılması çarpılma, korku ve inancı geçmişte hane-
dan mezarlarına duyulan saygıdan tamamen bağımsız bir
inanç değildir.

Hazar Hakanlarının mezarlarını Etil ırmağının yatağı-
na gömülmesi mezarın gerek yerini saklamak adına mezarı
bölümlerden yapmış olmaları, Ceyhun yatağına gömülen
cesedin üzerinden **kırk gün** suyun akıtılması vücuttan ayrı-
lan ruhun aziz haline geleceği inancı göstermektedir ki, alı-
nan bu tedbirler sadece mezarın soyulmasını önlemeye yö-
nelik değildir. Sapa yerlere gömülen Şaman mezarları ile
sade insanlar Şaman ruhundan gelebilecek bir zarar onun
rahatsız edilmesi halinde cezalandırılmadan korunurken,
üzerinden su geçirilecek izi kaybedilen ulu zatın mezarında
da ruhunun rahatsız edilmemesi sağlanılmıştır.

Ölüye iki tür kurban sunulmaktadır. Bunlardan bir
kısmı normal kurban iken, bazı kurbanlarda ölünün özel
eşyaları ile birlikte yakılmaktadır. Her iki geleneği de
Hunlarda görmek olasıdır⁸⁶¹ Böylece ölünün ruhunun
gözü arkada kalmamış mı oluyordu?

Gazanfer İltar'ın araştırmasına göre, ölünün definden
önce yıkanması, kefenlenmesi, tabutlanması ve ölü yakınla-
rının ölü evinde kapıya yakın toplanmaları Türklerde İsla-
miyet'ten evvel de vardı.⁸⁶² Biz Erzurum'da bir Kafkasya

⁸⁶¹ Julien, **Documnts Historiques Sur Les Tou-kioe Julien 1877'**
zikreden Oktay Belli, Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Heykel-
leri, İstanbul, 2003)

⁸⁶² İltar, Gazanfer İltar, Eski Türklerde Miras Kültürü ve Günümüzde Yan-
sımları", **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Güz 2003 S. 27, s.11-19

Türkünün yas evinde ve Erbil’de bir Türkmen yas evinde genç erkeklerin yas evinin kapısında topladığına veya salonun alt başında ayakta durduklarına şahit olduk.

Türkmenistan’ın Göklen Türkmenlerinde ölü yas evinden çıkarıldıktan sonra taziye gelenlerin oturdukları keçe, taziye gelenlerin ter çıkışlarında yeni gelenler oturmadan evvel, çok kere eşikten dışarı çıkarılıp silkelenecek tekrar serilir ve bu kecenin köşesi **tersine** kıvrılır. Keçe silkeleme işinin izahı yapılırken, ölen kişi yas evinden çıkarıldıktan sonra taziye gelenlerden yakınlarının da olduğu, ölümden üzülmelerini istemediklerinden keçeler sıkı sıkı silkelenecek denilmektedir.⁸⁶³ Sergilerin bilhassa seccadelerin namaz kılındıktan sonra köşesinin kıvrılması Anadolu ve yakın çevresi kültür coğrafyasında da yaşamaktadır. Bu kıvrırma “boş kalan secde şeytan namaz kılmasını” şeklinde izah edilir.

Kars’ın bazı yörelerinde, ölü ılık su ile yıkandıktan sonra sonunda **“Ahiret Suyu”** denilen bol bir su dökülür. Beyaz kefen ölünün ailesinin mali durumuna göre 2 kattan 7 kata kadar sarılır. **“Ahiret Gömleği”** ne ölen genç kadın ise eşyalarından uygun parçalar kefene sarılır, başına renkli valalar bağlanır.⁸⁶⁴ Türkmenistan’ın Göklen Türkmenlerinde ölen şahsı yıkayacak olan kimsenin giysisi ve bedeni gibi kalbinin pak olması aranır. Ayrıca

⁸⁶³ Hıdır Nuriyev, 20 Aralık 2009 Ankara, Şahmurat Saibov, 20 Aralık 2009 Ankara, Kakacan Bayram, 25–27 Şubat 2009 Aşkabat.

⁸⁶⁴ Mustafa Turan, “Kars’ta Ölü İle İlgili Gelenekler”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Gelenek Görenek ve İnançlar, IV. C.** Kültür Bakanlığı, Ankara, 1982, s.547–557

Göklen Türkmenlerinde son banyosu yaptırıldıktan sonra ölünün üzerine yatırıldığı sergi, bez yakılır.⁸⁶⁵

Türk kültürlü diğer halklarda olduğu gibi Göklen Türkmenlerinde de ölünün son banyosunda kullanılan **cena-ze suyu** ulu orta çiğnenebilecek kirli ortamlara akıtılmaz. El ayak deymeyecek uygun bir yere dökülür. Bu suyun üzerinden atlanması istenilmez⁸⁶⁶ üzerinde atlama konusu da halk inançlarında izah gerektiren ayrıntı içerir. Uyuyan insanın, küçük bebeğin, ölünün üzerinden atlanılmaz. Yanlışlıkla atlanılmış ise bu defa ters istikamette atlanması istenir. Böyle hallerde bebeklerin büyümeyip hastalanacaklarına uyuyanların ölebileceklerine inanılır. Muhtemelen bu inancın derinliklerinde basmak-basılmak inancı olmalı.

Amucalar'da testi veya ibrikle getirilen su, mezarın baş kısmından başlayarak ayakucunda bitirmek üzere dökülür. Su, ölünün ya yakın akrabası olan bir çocuk veya yetim / öksüz bir çocuk yapar. Bu işlem üç gün sürer, su dökülmesi güneş doğmadan sabahleyin yapılır.⁸⁶⁷ Suyun dökülmesinden murat öbür âlemde yaşanacak azabın azaltılmasıdır. Zira su âlem değiştirmede yolu kısaltan bir faktördür. Suyun dökülmesinde çocuk veya **yetim** çocuk seçilmesi, çocukların yetim olmaları Allah merhametini

⁸⁶⁵ K. Cemal İlyasova **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşkabat, 2005 s.182–192)

⁸⁶⁶ Hıdır Nuriyev, 20 Aralık 2009 Ankara, Şahmurat Saibov, 20 Aralık 2009 Ankara, Kakacan Bayram, 25–27 Şubat 2009 Aşkabat

⁸⁶⁷ Ali Aktaş, “Amucalar da Ölüm Olgusu Üzerine” **Folklor ve Edebiyat**, S. Sonbahar 1999,74–84

celp etmek içindir. Afganistan ve Bolu yöresi Türklerinde yağmur duası için yetim kız kepçe gelin olarak dolaştırılır.

Batı Türkistan’da Balangar’daki ulu bir zata ait olduğuna inanılan bir kabir Türkler tarafından yağmur yağdırmakta kullanılıyordu. Türkler öldürdükleri yabancı serdarların cesedini araç edinerek yağmur diliyorlardı. Kırzioğlu’nun Tabari’den naklettiği bu bilgi, Türklerin yabancı cesediyle yağmur diledikleri şeklinde geçerken, Kars’ta eski ve bilhassa Ermeni masatlığından çıkarılmış kelle ile yağmur duasına çıkıldığını Diyarbakır da Yahudi masatlığından çıkarılmış kellenin yağmur dileği ile Dicle’ye atıldığını belirtmektedir.⁸⁶⁸ Ölü kafasının yağmur merasiminde rol aydığını biz de tespitlerimizden biliyoruz. Ancak farklı bir dinden bir ölünün kafatasının yağmur duasındaki hikmeti ne olabilir. Anadolu’da yağmur duası için İslam uluların türbesi mekân olarak seçilir.

Halk inançlarında kurban; tanrının merhametini celp etmek, musibetleri def etmek, hamt ve şükür bildirmek gibi hallerin simgesidir. Kurban, Kadiri Mutlak için ve onun rızasıyla kesilir.⁸⁶⁹

---

⁸⁶⁸ Fahrettin Kırzioğlu, “Köktürklerin En Batı Kolu Khazarlarda Yabancı Cesediyle Yağmur Yağdırma Geleneği (Dağıstan /Balangar’da 643 veya 663 yılı), **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildiriler IV. C. Gelenek – Görenek ve İnançlar**, Ankara, 1982, s.263 –277; Hüray Meyar, **Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar**, K.K.T.K. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, S.263–277.

⁸⁶⁹ Yaşar Kalafat, “Kurban, İnsandan Kurban ve Türklerde Kurban İnancı” **Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, İstanbul**, (25–26 Kasım 2004)

Cenaze gömülüp cemaat gidip hoca yalnız kalınca hoca ölünün isminden bahisle ilgili ayetleri okur. Bazı yörelerde hocanın, ölüye, **sorgu meleklerine** hesap vermesinde yardımcı olduğu bu uygulama ile ilgili bazı inançlar vardır. Bu esnada hocanın ayağının altında toprağın sarılması ölünün hesabını verdiği şeklinde açıklanır.⁸⁷⁰

Başaşlığı, geride kalanlara sabır ve sağlık, başka acı görmeme, ölene rahmet, af, dileme sözleri ile anlatılır. Ölümün mukadder olduğu, emrin Allah'tan geldiği, ölenle ölmeyeceği, Allah'ın genç ölüsü vermemesi gibi ifadelerle anlatılır. Bu arada **“Toprağı bol olsun”** denildiği de olur.

Halk tefekküründe sarsılmaz yeri olan bir husus ki imandır. Alan da veren de Allah'tır. Yaptığı her işte bir hikmet vardır ve kulları anlamakta zorluk çekseler dahi, ölümler ve toplu ölümlerde de onlar için hayırlar vardır. Yapılacak iş Mevla'dan Himmet dilemektir

Kıbrıs Türk kültür coğrafyasında cenazeden sonra, cenazeden dönen halka ölünün sevdiği yemekler ikram edilir. Anadolu Türk kültür coğrafyasında bu uygulamanın ölünün yılında yapıldığı olur. Yemek masasına ölü için de bir servis açıldığı da bilinir.

Halk inançlarındaki yaygın bir kanaate göre ölen kişi öldüğünü gömüldükten sonra kalkmaya çalışınca başının yukarıya çarpmasından öğrenirmiş. Daha sonra soluna yatarsa cehenneme sağına yatarsa cennet gideceğine ina-

---

⁸⁷⁰ Yaşar Kalafat, “Kurban, İnsandan Kurban ve Türklerde Kurban İnancı” **Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, İstanbul**, (25–26 Kasım 2004)

nılır. Cenazede ölenin kendisi olduğunu anlayan kimse “meğer ölen benmişim” dermiş. Bazı çevrelerde de ölünün ilk gece mezarında namaz kıldığını inanılır.

Ölen kimsenin ruhunun ilk 40 gün evini odasını her akşam ziyaret ettiğine inanılır. Daha sonra bu ziyaretler Cuma gecelerinde olur. Bu itibarla ölünün odası kırk gün aydınlatılır, odasında **tütsü** yapılır.⁸⁷¹ Türkmenistan'ın Göklen Türkmenlerinde ölümü takip eden ünlerde Perşembe günü ikinci namazından sonda yemek ve ekmek kokusu çıkarılması gerektiğine inanılır. Ölen şahısın bu kokuya geldiği inancı vardır. Bu günlerde özellikle Kur'an okunmasını beklediklerine inanılır.⁸⁷² Türkmenistan'da tütsü yaparak fenalıklardan korunmak hayatın her dönemine girmiştir.

Türkmenistan Türkmenlerinden Göklen Türkmenlerinde ölünün ardından Perşembe günleri dikiş yapılmaz, çamaşır yıkanmaz. Bu günler merhumun ruhuna Kur'an okuma günleridir. Bu günlerde ölen şahıs gelebilir diye düşünülüp kapılar açık bırakılır.

Kıbrıs Türk kültür coğrafyasında ölünün gömülmesinden sonra 3 sabah namazı ailesi tarafından ellerindeki nur

---

⁸⁷¹ Yaşar Kalafat, “Türk Halkları Arasında Yaşayan Hayat Sonrası İle İlgili İnançlar”, **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koproman'a Armağan** Elektronik Basım Yayın Sanayi, Yayına Haz. E.Semih Yalçın, Ankara, 2003 s. 412–419

⁸⁷² İlyasova, K. Cemal, (2005), **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşkabat, 2005, S.182–192)

suresi okunmuş su ile birlikte ziyaret edilir. Bu su dökülünce ölen kimsenin ziyaretçileri gördüğüne inanılır.⁸⁷³

Kırım, Dağıstan, Azerbaycan Anadolu, İran ve Irak Türklerindeki bir inanca göre ölülerin ruhları Cuma akşamları evlerine gelir evin fertlerini adeta kontrol eder, onlar iyi ve güzel işler yapıyorlarsa mesela **Kur'an-ı Kerim** okutup, helva kavurup aile ve çevre fertleri ile iyi geçiniyorlarsa, mutlu olarak dönerler. Sarhoş, kavgacı, geçimsiz, haksızlık yapan bir yaşam içerisinde iseler mutsuz dönerler. Bazı yörelerde çocuklara, “-Güzel otur, dedenin ruhu ziyarete geldi bak, şimdi pencerede” denildiği de olur. Adeta bu dünyadan göçenlerle bu dünyada kalanların ruhları arasında süreklilik arz eden bir iletişim vardır.

Doğum yapmış anne ve bebeğinde olduğu ölen kişiye de kırkı yapılır. Buna “**Kırklama**” denir. Kıbrıs'ta her cumartesi günü güneş doğmadan ölen kişinin mezarı ailesi tarafından ziyaret edilir. Ayrıca pazartesi, Perşembe arife ve bayram ve diğer özel günlerde de ziyaret yapılır. 39 uncu gününde “**Kırk Mevlidi**” okutulur.⁸⁷⁴

Ruhların **koku** aldıkları inancı vardır. Bunun içindir ki, **kandillerde** simit, arife ve cuma günlerinde **lokma** ve **helva** yapılır. Bunlardan ev halkının yanı sıra konu-komşu ve herkese ikram edilir. Böylece ölülerin ruhunun şad

⁸⁷³ Hüray Meyar, **Kıbrıs Türk Toplumunda Doğum, Evlenme ve Ölüm İle İlgili Adet ve İnanışlar**, K.K.T.K. Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, Ankara, 1992, S. 86-87

⁸⁷⁴ Ali Aktaş, Amucalar da Ölüm Olgusu Üzerine” **Folklor ve Edebiyat**, Sonbahar 1999, s.84-94

olduklarına inanılır. Ayrıca meleklerin güzel kokudan zevk aldıkları çirkin kokudan rahatsız oldukları inancı da vardır. Buradan hareketle iyi olduğuna inanılan yağ ve un kokusu mübarek olduğu kabul edilen gecelerde kokutularak melekler vasıtasıyla ölümlere şefaet dilenilmiş olması da düşünülebilir.

Göklen Türkmenlerinde ölen erkeğin kırkı dolmadan hanımı erkek misafirlerin önünden geçerse, ölünün kırkı açılır, bozulur. İnancı vardır.⁸⁷⁵ Kadın kişinin er kişinin önünden geçmesi, bilhassa sabahleyin erkeğin işine ilk çıkışında bu durumun yaşanması Anadolu ve Kuzey Kafkasya halk inançlarında da uygun bulunmaz, yasaklanmıştır. İnanca göre 52. gecesinde et kemikten ayrılır. Bu gece ölünün acısının azalacağı inancıyla mevlit okutulup **“Elli İkisi”** yapılır. Geçmişte **“Yas Süresi”** 2 yıl iken giderek bu süre kısalmıştır. Bu zaman zarfında şık giyilmemesine ve fazla eğlenilmemesine dikkat edilir.⁸⁷⁶

Türkmenistan Türk kültür coğrafyasında diğer aynı kültürlü halklarda olduğu gibi ölen kimsenin evine yeni giysilerle gidilmez. Göklen Türkmenlerinde ölü evinde yas 40 gün bazen da 1 yıl sürüdüğü olur. Bu süre zarfında yaşlı aile yeni giysiler giymez eski giysilerini giymekle yetinir. Yas giysisi çok kere kara bazı yörelerde de aktır. Yasta ak giyinme kefen bağlantılı veya ölen şahsı ak bir

---

⁸⁷⁵ Ali Aktaş, Amucalar da Ölüm Olgusu Üzerine” **Folklor ve Edebiyat**, Sonbahar 1999, s.84-94

⁸⁷⁶ Ali Aktaş, Amucalar da Ölüm Olgusu Üzerine” **Folklor ve Edebiyat**, Sonbahar 1999, s.84-94.

âleme gönderme inançları ile ilgili olabilir. Ölü evinde yas zamanı tatlı yapılmazsa evinden çıkıp toy evine ve toy evinden çıkıp yas evine gidilmez. Yas evinden gelince başkasının değil kişi kendi evine gelmelidir. Yas evinden gelenlerin ardına ervahlar düşer bazı yörelerde meyveli ağacın etrafında 3 defa tavaf edercesine dönülür ise ruhların takip etmekten vazgeçtiklerine inanılır. Ölen kişinin ruhunu kızdırmamak için yas evine taziyeye gelenlerin karşılanma ve yola koyulmalarını ev sahipleri yapmamalı, inancı vardır. Yas evinde oturmanın da adabı vardır. Burarlarda kasılarak ayak ayaküstüne atılarak ayaklar uzatılarak oturulmaz. Böyle kimselerin şeytan kucağında oturur, denir. Yas evinde uzun sürede oturulmayıp ziyaret kısa tutulur. Yas evinde ikramı yapılan yemeğin eti kemirilerek yenilmez, uymayanın ömrünün kesileceğine inanılır. Yas evinde ekmek paçalara ayrılarak değil de büyük parçanın ucundan kopararak yenilmeli inancı da vardır.⁸⁷⁷

Türkmenistan'ın Göklen ve diğer Türkmenlerinde evli çiftlerden birisi ölmüş ise evlenmeye karar veren diğer çift 9 ay 9 gün bekledikten sonra evlenebilir.⁸⁷⁸ Anadolu ve yakın çevresinde bu süre hamileliğin belirlenmesi süresi ile sınırlanmıştır.

Göklen Türkmenlerinde de ölümün 40'ı 52 si ve yılı yapılır. Ölümün ilk 3 gününde merhum geçmişi ile ilgili

⁸⁷⁷ İlyasova, K. Cemal, (2005), **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşkabat, 2005 s. 182-192

⁸⁷⁸ Hıdır Nuriyev, 20 Aralık 2009 Ankara, Şahmurat Saibov, 20 Aralık 2009 Ankara, Kakacan Bayram, 25-27 Şubat 2009 Aşkabat

her şeyi gözleri görebilir. “Ölüye ayan diriye kuman” denir. İlgili ayetler okunarak **üç sadakası** verilir. 7 sinde **7 sadakası** verilir “**Yedisi yapılır**” verilir ve ilgili ayeti okunur. İnanca göre kadar ölünün tırnakları, saç ve sakalları uzar. Ölü için zor bir dönemdir. 40 günden sonra ölünün ödü yarılr, patlar. O an da ölü için zor bir andır. **40 sadakası** verilerek ilgili ayetleri okunur. Okunan ayetler ve verilen sadakalarla ölünün acısının azaltılacağına inanılır. 52 sinden ziyade yılı yapılır ve ayetleri okunup sadakası verilir. Buradaki inanca göre etin kemikten ayrılması yılında olur.⁸⁷⁹

1. Ölüm ve Mezar

Orta Asya Hun Türkleri, ölen atalarını, boy beylerini mezara gömerken, altın sırmalı elbiseler giydirip tabuta koyarlardı.⁸⁸⁰ Tabut daha sonra bir sanduka içine yerleştirildikten sonra mezara konulurdu. İki katlı olan Hun mezarlarında, bir oda bulunurdu. Ve bu odada tabut / sanduka güney-kuzey istikametine göre yerleştirilirdi.⁸⁸¹ Bu mezar tipleri yöremizde de tespit edilmiştir.⁸⁸² Söz konusu mezarlardan anlaşıldığına göre, Türkler Hun çağından

⁸⁷⁹ Y.Kalafat- K.İlyasova “Türkmenistan ve Türkiye’de Düğün-Ölüm Gelenek ve İnançları”, Eylül 207 **TÜRKSOY**, s.40–44

⁸⁸⁰ Y. Akpınar, “Altın Elbiseli Adam”, **Kaynaklar**, 1983. Sayı 1, s. 28-31.

⁸⁸¹ S.Buluç, **a.g.m.**, s. 369.

⁸⁸² M. Eröz, “Türk Topluluklarının Ölüm Âdetleri Üzerine Bir Deneme”, **Atatürk, Milliyetçilik, Doğu Anadolu**, İstanbul, 1987, s. 281-296.

itibaren görülen bu mezar şekillerini Anadolu'ya geldikten sonra da kullanmaya devam etmişlerdir.

Batı Hun Türklerinin efsanevî kağanı Atilla, ölümünden sonra, altın, gümüş ve demirden bir tabut ve sanduka içine yerleştirildikten sonra, geceleyin gizlice bir yere gömülmüştür. Bu gizlilik, ata ruhunun düşman eline geçmemesi, ona bir fenalık edilmemesi endişesi ve inancından kaynaklanmaktaydı. Atilla'nın mezarına düşmandan aldığı silâhlar, kıymetli taşlarla süslü at takımları konmuştur. Gömüldüğü yeri kimse bilmesin diye, onu gömen köleler de, hemen öldürülmüştür.⁸⁸³ Damal yöresi alevi inançlı Dadalı Türkmenlerinde geçmişte cenaze mezara saz eşliğinde indirdikleri meftanın çok sevdiği eşyalardan atının eyeri, silahları, hatun ise kuşağı takıları da konulurdu.

Kars'ta, ölenler mezara götürülürken atları varsa, bu atlar süslenir, ölenin giydiği elbiseler üstüne bağlanır ve heybesi boynuna asılır. Onlar da, mezara götürülür. At, cenazenin önünde gider.⁸⁸⁴ Bu inancın, ata ruhu ile bağlı olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁸⁵

Manas Destanı'nda, Kökötay ölürken elbiseleri yoksullara dağıtılır. Yayalara at, yoksullara giyecek verilir. Etlı pilav ve ayrandan oluşan ölü aşına kâfir müslüman

⁸⁸³ S. Buluç, **a.g.m.**

⁸⁸⁴ M. Turan, "Kars'ta Ölüm ile İlgili Gelenekler", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1983, Cilt IV, s. 547-57.

⁸⁸⁵ D.W. Eberhard, **a.g.e.**, s. 85.

demedi herkes çağrılır.⁸⁸⁶ İncelediğimiz bölgede, ölenin giysileri var ise, aileden muhtaçlara verilir. Fakirler arasından hâlis insanların seçilmesine çalışılır. Haramdan uzak duran, ibadetini yapanlar caminin imamı, müezzini tercih edilir. Muhtaçlardan meftanın cami arkadaşlarına öncelik verilir.

Muş, Iğdır, Kars ve Bulanık çevresi ile Arpaçay köylerinde rastlanılan ata mezarları ile ilgili inanç, Hun çağından beri sürüp gelmektedir. Bu çevrede, ata mezarlarının düşman elinde olması, yahut çiğnenmesi hoş karşılanmaz ve böyle haller, hakaret kabul edilir ve kavga sebebi olur. Bu sebepten, düşman toprağında kalan mezarları alıp götürmek ve emin bir yere taşımak yörede yaygın bir pratiktir. Kimi insanlar, mezarları sahipsiz kalmasın diye, bulundukları yeri terkedip gidemezler ve gidenleri ayıplarlar.⁸⁸⁷

Atillâ ile ilgili bir başka rivayete göre, o bir ırmağa gömülmüştür. Bu âdetin Hazar ve Oğuz Türklerinde de görüldüğü söylenir. Bu tür mezarlar için, önce ırmak yatağı değiştirilir. Sonra ölü, bu ırmak yatağında açılan mezara defnedilirdi. Bilahare, ırmak yine eski yatağına çevrilir ve mezar sular altına bırakılırdı.⁸⁸⁸ Asya Hunları, öleni ve atını, eşyaları ile beraber yakarlardı. Bu hareket, ateşin temizleyici olma inancından ileri geliyordu. Ünlü kişiler, alplar ölünce, anısını yaşatmak için adına bir bark yapılır ve bir

⁸⁸⁶ Mehmet Yardımcı, **a.g.e.**

⁸⁸⁷ Hunlar, M.Ö. 78 yılında, ata mezarlarını bozan Wuhuanları 20 bin kişilik bir ordu göndererek şiddetle cezalandırırlar. Bk. B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Ankara, 1981, s.124.

⁸⁸⁸ S. BuLuç. **a.g.m.**, Sayı 8, s. 368.

heykeli dikilirdi. Kök Türk kitabelerinde olduğu gibi, adına bir kitabe yazmak ve yaptığı işleri anlatmak bir gelenek idi. Ayrıca, onun savaşlarda öldürdüğü düşman sayısı, mezarına dikilen “balbal” denilen sembolik taşlarla ifade edilirdi. Altay ve Sibirya Türk mezarlarının kiminde bu taşların kilometreye varan uzunlukta sıralandığına rastlanmıştır.⁸⁸⁹

Orta Asya Türklerinin ölen büyükleri, ataları için yaptıkları mezarlar, Anadolu Türk mimarisinde kümbet adı verilen bir tarz ile gelişme sürecini tamamlamıştır. Kurban edilen hayvanların başları da bir sırığa veya kapı üstüne iliştilirdi.⁸⁹⁰

Erzurum ve Kars köylerinde atın kafa kemiği ambarların kapı başına çakılır. Değirmen ve ambarların üzerine, sırığa geçirilmiş olarak dikilir. Evlerin ve ahırların kapı başlarına koç kafası çakılır.

Uygur Türkleri, ölen kişiyi silâhları ile teçhiz ettikten sonra, mezarın ortasına yerleştirirlerdi. Bu ölenin öbür dünyada da onlara ihtiyacı olacağı, gerektiğinde yapacakları savaşlara onların da bir koruyucu olarak katılacağı inancından kaynaklanıyordu.⁸⁹¹ Bu mezarların yapısı, taş-

⁸⁸⁹ İ. Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987, s. 96 İbn Fazlan, **a.g.e.**, s. 80.

⁸⁹⁰ C.O. Tuncer, “Anadolu Selçuklu Kümbetlerinin Gelişimi ve Özellikleri, Tesiri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1980, Sayı 9, s. 5-24. Nejat Diyarbakirli, “Türklerde Mezar Yapısı ve Cenaze Törenleri”, **Dünyada Türkler Sempozyumu**, 29.4.1987, Ankara; “Türklerde Çifte Mezar”, **II. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, 4-9 Ekim 1976, İstanbul.

⁸⁹¹ S.Buluç, **a.g.m.**, s. 370.

ların dik dizilişi Ahlat mezarlarında rastladığımız üslûpla benzerlik gösterir.⁸⁹²

Bey veya daha yüksek dereceli kişiler ölünce, onlar çadırda oturup buyruk verdikleri pozisyonda mezara yerleştirilip gömülürlerdi. Mezarın üstüne “bay-dara” denilen içi doldurulmuş at dikerlerdi. Türkler, mezara konan diğer eşyalar gibi, ölenin gerektiğinde, bu ata binip istediği yere gideceğine inanırlardı.⁸⁹³

Ata mağaraları, ata mezarları, yani ölenlerin defnedildiği yerler, Türkler için mukaddestir, oralar kirletilmez, yabancıların ayak basmasına izin verilmez. Ata mezarları muayyen zamanlarda ziyaret edilir ve bu mezarlarda ataların ruhlarını memnun edecek şekilde ayinler yapılır, kurbanlar kesilirdi.⁸⁹⁴ Damal'ın Dadalı Türkmenlerinde ölen ebeveynin ardından çocuklar kurban kesmezler “**Kardaşlık**” olarak ölenin kardeşi “**Dar Kurbanı**” keser. Bu yapılmaz ise, kardeşi ölünceye kadar ilk ölen kardeşinin onu ayakta beklediği inancı vardır. Kardeşliği ölen kimse ancak kardeşliği ölmüş başka birisi ile kardeşlik kurabilir. Ölmüş bir kimse için onun adına oruç tutulmaz.

---

⁸⁹² B. Karamağralı, “Türk Damgalarının Devamlılığı Hakkında”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1980, Sayı 9, s. 5-24.

⁸⁹³ S.Buluç, **a.g.y.**, Sayı 8, s. 370.

⁸⁹⁴ Kaynakların verdiği bilgilere göre Kök Türk çağında, Ötüken dağında oturan kağan, her yıl atalar mağarasına kurban sunmak üzere beyleri gönderilmiş. Batı Köktürkleri de bu işi yüksek dereceli bir beyi göndermek suretiyle yaparlarmış (Bk. S. Divitçioğlu, **a.g.e.**, s. 44; İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 92).

Doğu Anadolu yöresinde, mezarlık olan yerlere karış da büyük saygı gösterilir. Buraların kirletilmemesine dikkat edilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkler mezarlara ölenin savaşlarda öldürdüğü veya öbür dünyada hizmetinde olmasını istediği insanları sembolize eden, “balbal” adı verilen taşlar dikerlerdi.⁸⁹⁵ O insanların, bu şekilde ölünün ruhuna, öbür dünyada da hizmet edeceklerine inanırlardı. Bugün Elâzığ yöresinde Kocaköy'de “balbal” taşlarının mevcudiyeti tesbit edilmiştir.⁸⁹⁶ Yine inançlara göre koruyucu ruhları temsil eden kutlu hayvan heykelleri de mezar etrafına dikilirdi. Bunlardan bir tanesi de koç / koyun heykelleridir. Bu heykellerin Doğu Anadolu sahası mezarlarında yaygın biçimde kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Bingöl, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Diyarbakır, Kars, Van, Tunceli ve Malatya illerinde koç ve koyun heykelli mezarlara sık sık rastlanır.⁸⁹⁷ Başlangıçtaki Türk inançlarının yörede, İslâmî bir renkle imtizaç etmiş bir biçimde hâlâ yaşadığı tespit edilmiştir. Koyunun yanı sıra, at heykellerine de hem Orta Asya Türk mezarlarında, hem

⁸⁹⁵ M.F. Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, 1966, s. 88; İbn Fazlan, **a.g.e.**, s. 123-130; S. Buluç, **a.g.y.**, s. 369. A. İnan, **Şamanizm**, s. 231.

⁸⁹⁶ A. Çay, “Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri”, **Doğu Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Meseleleri Sempozyumu (Bildiriler)**, Ankara, 1986, s. 381-397; Naci Eren, “Hece Tahtaları”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi**, 20 Haziran 1981, Ankara.

⁸⁹⁷ N. Akdemir, “Kocaköyde Balbal Taşları”, **Türk Folkloru**, 1986, Sayı 68, s. 88

de Doğu Anadolu'da rastlanır.⁸⁹⁸ Doğu Anadolu'da araştırma yapan B. Nikitin, bu mezarlardan söz ederken, bu anıtların bir, iki ay veya bir yılsonunda dikildiğine işaretlerle, bunların, Bozlu, Döşlü, Karakışlağ ve Seyyidler köyünde rastlanan Kürt mezarları olduğuna dikkati çeker. Orta Asya Türklerinin inançlarını taşıyan ve bu inançlarla yapılan mezarların çok eski bir maziye sahip olduğunu düşünürsek, yöre halkının ve bu mezar sahiplerinin de geleneği oradan buraya taşıyanların torunları olduğu açıkça anlaşılır. Burada, sanırız Nikitin'in Kürt sözü ile bir etnik grubu değil, Doğu Anadolu'da yaşayan göçebe veya yarı göçebe Türkleri kastetmiş olması icab eder. Koç / koyun, at heykellerinin Türk inanç sisteminin ve ata ruhu inancının en bariz göstergelerinden biri olduğunu Nikitin'in bilmemesi düşünülemez.⁸⁹⁹

⁸⁹⁸ A. Çay, Anadolu'da Türk Damgası, **Koç Heykel Mezartaşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi**, Ankara, 1983, s. 34-36; H .Z. Koşay, "Kültür Tarihimiz Bakımından İki Önemli Mezar Taşı", **Türk Kültürü Araştırmaları, Dr. Emel Esin'e Armağan**, Ankara, 1986, s. 81-84; N. Sevgen, "Anadolu'da Koyun ve At Motifli Mezartaşları", **Türk Dünyası**, Ağustos 1950, s. 81-83; T. Gülensoy, "Pülümür'ün Sağlamtaş Köyü Mezarlığı Üzerine Notlar", **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri**, Elazığ, 1985, s. 105-108; "Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları ve Folklorumuzdaki İzleri", **II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri**, Eskişehir, 1987, s. 105-128; T. Baykara, "Mirseyit (Tanır) Köyü Mezarlığı", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Erzurum, 1972, Sayı 4, s. 53; H. Eroğlu, "Suşehri'ndeki Oğuz Damgaları ve Türk Boyları", **Türk Kültürü Dergisi**, 1973, Sayı 123, s. 141-147.

⁸⁹⁹ B. Nikitin, Kürtler, Sosyolojik ve Tarihi İnceleme, İstanbul, 1975; A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, s. 497-99.

Narlıdere Tahtacıları'nın mezar taşlarında, baş, boyun ve omuzlar belirtilmiş belde kemer veya Fatma Ana'yı temsil eden bir kuşak işlenmiştir. Türklerin Anadolu'ya gelmeden evvelki defin merasimleri ile ölünün hatırası için heykel veya taş dikme âdeti devam ettirilmiştir. Tahtacıların bir bölümü de Malatya ve Harput civarında yaşamaktadırlar.⁹⁰⁰

Tunceli yöresinde, definle birlikte mezara yatak yorgan gibi eşyaların konulması meftanın gittiği yerlerde de bu eşyalara ihtiyaç duyacağı inancından kaynaklanmaktadır. İncelediğimiz bölgede, ölümün de güzel olduğu, yeni bir hayatın başlangıcı olduğu, bunun ebedî hayatın başlangıcı olduğu inancı vardır. İyilik yapanlar cennet bahçelerine giderlerken, diğerleri “cehennemin çukurlarından bir çukura” gireceklerdir. Cehennemin yerin altında düşünülmüş olması ilginçtir.

Orta Asya Türkleri'nde olduğu gibi, oradan Anadolu'ya akıp gelen ve buraları yurt tutan atalarımız, inançlarını,⁹⁰¹ geleneklerini törelerini, göreneklerini,⁹⁰² sanatlarını⁹⁰³ müzik⁹⁰⁴ ve türkülerini, yer adlarını⁹⁰⁵ da beraberinde

⁹⁰⁰ Beyhan Karamağaralı, “Narlıdere'deki Bazı Figürlü Mezarları”, **İslâm Enstitüsü Dergisi**, Ankara, 1997, Sayı 3, s. 115-147.

⁹⁰¹ B. Oğuz. “Anadolu Alevilerinin Kökenleri”. **Folklor ve Edebiyat Araştırmaları**, İstanbul, 1984. s. 365-392.

⁹⁰² O. Türkdogan. “Doğu Anadolu'nun Sosyal Yapısı”. **Doğu Anadolu'nun Meseleleri Sempozyumu**, Tunceli, 1985, s. 47-69.

⁹⁰³ B. Karamağaralı, “Türk Halk Sanatında Kurt Motifi”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1986. Cilt IV. s.

götürmüşlerdir. Mezar ve mezar taşları ile mezarlara diki-
len heykeller de inançların taşındığını gösteren en sağlam
belgelerdir.⁹⁰⁶ Bu belgeler ve onlara bağlı inançlar,⁹⁰⁷ hâlâ
insanlarımız arasında hayat buluyorsa, Türklüğün ayrıl-
maz parçaları hâline dönüşmüş olmalarından kaynaklanı-
yor, demektir. Onlar, Türklüğün hafızası gibidir. Yahudi
milletini de yeniden diriltten bu şuurları değil mi? Hafıza
ve şuur kaybına uğramamak için, Doğu Anadolu insanı-
mızın yaşattığı eski Türk hafızasını ve şuurunu çok iyi
değerlendirmek gerekir. Dili kaybolan Türk'ün hafızası ve
şuru da kaybolunca, eriyeceği ve başka kimliklerde yok
olacağı tarihten sabittir. Çin örneğinde ve Orta Avrupa ve
Rusya'da / Urallar'ın batısı eriyip yok olan Türkler gibi...
Bengü Taş kitabelerinde de şuur kaybı sırasında uğranılan
felâketler hatırlatılır.⁹⁰⁸

161-164: H. Önkal, "Anadolu Selçuklu Türbeleri", **Türk Kültürü Dergisi**, 1985, Sayı 281, s. 29-34.

⁹⁰⁴ S.Y. Ataman, **Yüz Türk Halk Oyunu**, Ankara, 1975; M.G. Gazimihal, **Şarkî Anadolu Türkü ve Oyunları**, İstanbul, 1928.

⁹⁰⁵ **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1984.

⁹⁰⁶ E. Öcal, "İstanbul Müzelerinde Börklü Mezartaşları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1981, Sayı 11, s.51-75.

⁹⁰⁷ M.F. Kırzioğlu, "Dede Korkut Kitabında Harput Bölgesi İlbeyle-ri", **Yeni-Fırat Dergisi**, 1963, Sayı 16, s. 3-4; S. Sakaoğlu, "Doğu Anadolu Folklorunda Millî Kalıplar", **Doğu Anadolu'nun Meseleleri Sempozyumu**, Tunceli, 1985, s. 83-91; A. Buran, "Dede Korkut Hikâyelerinin Doğu Anadolu Varyantları", **Sultan Baba ve Köroğlu**, Elazığ, 1987, s. 35-40.

⁹⁰⁸ H.N. Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, İstanbul, 1936, 4 Cilt, s. 41.

Doğu Anadolu'da rastlanan koç / koyun heykelli mezar taşlarına ayna da konmuştur. Gök ile bağlı inançlarda ayna, günü ve ayı sembolize eder.⁹⁰⁹ Orta Asya Hun Türklerinin mezarlarında ayna bulunması da bunun bir neticesidir. Aynı inanç, yörede de yaşamaktadır.⁹¹⁰ Dadalı Türkmen mezar taşlarında; at, silah, demlik, ibrik işlenirdi artık ustası olmadığı için terk edilmiştir. Bunlardan at, koç, silah mertliği temsil eder. Sofrası açık, misafirperver insanların mezar taşlarına işlenirler. İbrik, ibadetin sembolüdür, temizliği simgeler. Bu motifler halıya ve kilime de aynen yansımıştır.

Tunceli'de gece ayna ile ilgili hiçbir işlem yapılmaz. Aynaya bakılmaz, traş olunmaz, saç ve sakal kesilmez. Gece aynaya bakmak, Kars yöresinde de yaşlılar tarafından uygun bulunmazdı. Ayrıca “ayna karşısında gerinenin kısmeti kaparı” denir.

Tunceli'de, ata mezarlarında, Orta Asya'da olduğu gibi, büyük saygı gösterilir. Mezarlar, ya orman içinde, ya dağ tepelerindedir. Halk, bu mezarları ziyaret edip kurbanlar keser ve saz çalıp ağıt yakarlar. Bu da, eski Türk hayatında ruhları memnun etme inancının, Tunceli'de görülen izleridir. Muş'ta, özellikle Varto yöresinde, buna benzer inançlar mevcuttur. Burada bir de, “mezar kaldırma” adı altında ata mezarı ziyaret edilmektedir. Bu gün Rumî takvime göre, Haziran'ın üçüne isabet eden gün, köy ve civar köy halkı, mezar başına davet edilir. Gelen-

⁹⁰⁹ A. Çay, *Anadolu'da Türk Damgası*, Ankara, 1983.

⁹¹⁰ A. Çay, *a.g.e.*, s. 26.

ler, beraberinde söğüş kapama, helva, peynir getirir. Delikanlı ve kızlar en güzel elbiselerini giyip gelir, mezarın başına çiçek bırakırlar. Sonra, hazin bir hava ile mezarın üstü sökölür, mezar düzeltilir ve taşlarla etrafı tanzim edilir, daha önce hazırlanmış mezartaşları dikilir. Dua edilir. Kurulan sofralarda yemekler yenir ve Fatiha ile tören bitmiş olur.⁹¹¹ Bu âdet, atalarımızın definden bir yıl sonra düzenledikleri Orta Asya yuğ törenlerinin⁹¹² bir bakiyesi görünümündedir.⁹¹³ Doğu Anadolu'da mezar taşlarına yapılan hayvan, kuş, silâh, bitki ve benzeri resimler ve hayat sahnelerini gösteren kabartmalar, yine eski Türk inançlarının şuuraltı devamından başka bir şey değildir.⁹¹⁴ Bunların bir kısmı, asıl anlamları ve fonksiyonları unutulmuş olsa bile, onlar, ata ruhlarını memnun etmek, yardıma çağırarak, düşmanla mücadeleye giderken silâhlarını yanında bulundurmaları inancından kaynaklanan semboller olarak yapılmışlardır. Ata ruhu inancının izleri bu yörede güçlü bir biçimde yaşamakta ve Türk inanç sisteminin bir kısmını bu şekilde diri tutmaktadır.⁹¹⁵ Ak-

⁹¹¹ M.Ş. Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, 1985, s. 241.

⁹¹² A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, Ankara, 1976, s. 61; İ.Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987, s. 91; E. Esin, **a.g.e.**, s. 80-89; S. Divitçioğlu, **a.g.e.**, s. 94; S.V. Örnek, "Anadolu Folklorunda Yas", **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri (Bildiriler)**, Ankara, 1974, s. 399-409.

⁹¹³ S.V. Örnek, **a.g.m.**, s. 399-409.

⁹¹⁴ E. Esin, **İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul, 1978, s. 3-142; **Türk Kosmolojisi**, s. 125-146.

⁹¹⁵ M.B. Aşan, "Tabanbükü Şeyh Hasanköyü Mezarlıkları", **Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu**, Elâzığ, 1986, s. 147-169; A.

kışla'da birkaç gün **ocağı** yanmayacak olan ölü evine komşuların götürdüğü yemeğe “**ita**” denir. Komşusunda cenaze olan düğün evi ölü için Kur'an okutup ölü evinden düğün için müsaade alır.⁹¹⁶

Varto yöresindeki “**Mezar Kaldırma**” farklı isimlerle Anadolu'da uygulanmaktadır. Orta Karadeniz'de, toprağının seviyesi inen mezara “Mezarı kaynayan kişi” denir. Böyle mezarlarda yatan meftaların cehenneme gideceğine inanılır.⁹¹⁷ Eski Türklerde mezarın üstünün bir höyük, tümsek veya taş yığını ile kaplandığını biliyoruz.⁹¹⁸ Bu uygulama muhtemel bir hastalanmaya karşı alınmış tedbir olamaz. Toprağın bolluğunun meftaların ruhunu rahatlatacağına dair biz Karakalpakistan'dan tesbitler yaptık. Anadolu'da boş tabut ters çevrilmez ise bir kişinin daha öleceğine inanılırken; aynı inancı bir tezahürü olarak cenazenin ardından taş atılır. Meftanın ayakkabıları akşamdan eşiğin dışına ters konulmaz ise, dönüp geleceğine inanılır. Ayakkabılar bir an evvel fakire verilir.

Göktürklerin ölü mezarlarının üzerinde yemek döküklerini biliyoruz. Çadırların etrafında yedi defa dönüp, yüzlerini bıçakla kesip, ağladıklarını biliyoruz.⁹¹⁹ Ölü me-

---

Çay, a.g.e.: İ.Görkem, “Harput Mezartaşları ve Kitabeleri”, **Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu**, Elazığ, 1986, s. 191-211; 1. Kaygusuz, **Bir Doğu Anadolu Köyünün Kültürel Geçmişi Üzerine Araştırma**, İstanbul, 1983.

⁹¹⁶ A. Uğur, **a.g.e.** sh. 38

⁹¹⁷ Bekir Şişman, **a.g.e.**

⁹¹⁸ J.P. Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, İstanbul, 1994, s. 215.

⁹¹⁹ A. İnan, **Eski Türk Dini**, s. 183.

zarlarının üzerine aş dökmek, mezar kaldırmanın bir nev'i olmalı. Iğdır'da Nevruz Bayramı'nın idrakinden önce **“Kabir Üstü”** veya **“Ölü Bayramı”** diye adlandırılan bir uygulama vardır. Bayramdan önceki salı ve perşembe günleri yöre sakinleri mezarlıklara giderek, ölülerine fatihalar okur, tahrip olmuş mezarları onarır, yeni ölülerin mezarlarını onarırlar.⁹²⁰ Nahçıvan'daki halk inancına göre, geçmişte hakkın rahmetine gitmişlerin ruhları kendi vârislerinin yaşayışlarını kontrol etmek için Mart'ın son günlerinde gelip evlerin üzerlerinde gezerler. Bu kutsal kabul edilen günlere **“Ata - Baba Günü”** denir.⁹²¹

Bir çocuk çok ağlarsa, Gaziantep'te, bu, uluma sayılır ve ulumaya ölüm haberi, diye inanılır. Uluma'nın sonunda, bu haber gelmesin, diye çocuğun / uluyanın gömleği loğ taşına gerilir. Böylece, ölüm, uluyana isabet edip, ölümü çağırmasının cezasını çekermiş.⁹²² Ulumanın bu özelliği dolayısıyla, köpek ulumasını durdurmak için, onu, ya kovalarlar veya öldürmek mecburiyetinde kalırlar.

Kars ve çevresinde, ölenin karnının üstüne bıçak, makas gibi demir cinsinden âletler konur. Böylece, ölünün şişmeyeceğine inanılır. Urfa'da ise, ölünün üzerinden kedi atlamasını uğursuzluk sayarlar. Eğer ölünün üstünden kedi atlarsa, onun hortlayacağına inanılır. Ayrıca bu ilimizde, yeni gelinler, ziynet eşyaları ile beraber defnedilir.

⁹²⁰ İbrahim Bozyel, “Iğdır, Nahçıvan ve Tebriz üçgeninde Nevruz Gelenekleri”, **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996, s. 49-61.

⁹²¹ Asker Kadimov, “Nahçıvan'da Nevruz Gelenekleri”, **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996, s. 230-238.

⁹²² C.C. Güzelbey, **a.g.m.**, Sayı 4, s. 19-36.

Sivas'ın bazı köylerinde de, ölüyü sevdiği eşyalarla gömdükleri, zaman kış ise, buna yatak yorgan ilâve edildiği tespit edilmiştir.⁹²³

Gaziantep havalisinde, evden ölü çıkarsa, ev süpürülmez ve yemek pişirilmez. Aksi yapılırsa, günah olacağına sayılır.⁹²⁴ Anadolu'da misafirin ardından ev süpürülmez akşamdan sonra da süpürülmez.

Bitlis'te, bir evden cenaze çıktıktan sonra, o evde bulunan bütün sular dışarı dökülür. Bunun, ölü evi için iyi olacağına inanılır.

Malatya'nın Darende kasabasında, bir işçi gurbette ölür ve oraya defnedilirse, sıldaki evinde, aile mensupları ölüye ait eşyaları ve diğer şahsî varidatını toplayıp yığar. Bunların etrafında oturup ağıt yakılır. Baş sağlığına gelenler de bu ağıt yakmaya katılırlar. Ayrıca, burada, bir de ağlayıcı kadınlar vardır. Buna "keyneni başı" denir.⁹²⁵ Kayseri'de ise, "keyveni" denir ve daha ziyade aşçı kadın anlamına gelir. Ölüne eşyalarına karşı gösterilen saygı ve yakınma semboliktir. Arkada kalanlar, ölenin ruhuna, burada ölmüş olsaydın ağıtın yine böyle yakılacaktı, mesajını iletme isterler. Böylece, onun rızası alınmış olur.

⁹²³ M. Eröz, **a.g.m.**, s. 345-355.

⁹²⁴ C.C. Güzelbey, **a.g.m.**, s. 19-36.

⁹²⁵ T. Kutsi Makal, "Anadolu'da Ağıtçı Kadınlar", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1986, Cilt II, s. 245-51; M. Eröz, "Türk Topluluklarının Ölüm Âdetleri Üzerine Bir Deneme", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1985, Sayı 35, s. 56-57; Aydın Oy, "AlpEr Tunga Sagusu ve Ağıt Geleneği", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi**, 9 Mayıs 1991, Ankara.

Türk inançlarında, ata ruhları için yapılan işlemlerin bir kalıntısı olan bu hareketler aynı inançtan kaynaklanır.

Hakkâri'de, kabristanda, defin sırasında çocuklara şeker dağıtılır, ölülerin ruhları için dağıtılan bu şeker de, yine bir saçıdır. Turgutreis'de kadın kocasını mezarlığa ziyarete giderse, mezarlıkdaki diğer erkek ölüler onu çıplak görmüş.

Elâzığ'da, evden cenaze çıkınca, evin içinde su kaynatılır ve buhar dumanının (buğusunun) bütün evi kaplaması sağlanır. Su, cenazenin ardından dökülerek ters hareket yapılır. Bu hareketle ölenin ruhunun dönüp sevdiklerini beraberrinde götürmesine engel olunmak istenir. Bu inanç, ata ruhuna bağlı inançlardan kalmadır. Ancak, inancın asıl anlamı kaybolmuş ve böylece bir iz olarak kalmıştır.

Kars'ta, çok ağlayan çocuğun, babasının ölümüne sebep olacağına inanılır. Bu yüzden, ağlayan çocuklara analar, “yaşın başını yesin” diyerek, babaların ölmelerini önlediklerine inanırlar.

Kırk basan çocuğu Kars'ta, tedavi için başka dinden olanların mezarlığında yıkarlar ve üç kere mezara bastırırlar. Ayrıca, çocuğun ana - babasına ait eşyalardan birer parça yakılıp tütsüsüne tutulmasıyla ilk kırk basmasından kurtulacağına inanılır.⁹²⁶

⁹²⁶ Türkler her ayın 12 nci günü bir mum yakarak gece ı ışık ile göğü aydınlatırdı. Bununla ölenlerin ruhlarını, güçlük çekmemelerini sağlarırdı. Işık ve ateş, kişileri karanlığın temsil ettiğı kötölüklerden korumakta, temizlemekteydi. Mum yakma için bk. E. Esin, a.g.e., s. 14.

Ağrı'da, çok ağlayan çocuğu, anası üç yol ağzına götürür. İlk geçen atının önüne çıkarır ve onun tavsiyesine uygun hareket eder. Böylece, çocuğun ağlamasının kesileceğine inanılır ve evde bir ölüm tehlikesi önlenmiş olur.

Yörede, ölümle ilgili inançlardan çeşitli örnekler sunmuştuk. Bunlara bir kaç tane daha ilâve edebiliriz. Meselâ, Sivas ve Maraş'ta ağır hasta ayağa kalkmak isteyip gitmesi gerektiğini söylerse; Erzurum, Erzincan, Maraş ve Sivas'ta hasta sevdiği veya güvendiği birini görmek isterse; Maraş ve Sivas çevresinde gayibden ses duyduğunu söylediği zaman; yine Maraş ve Sivas'ta hasta evine veya doğduğu yere gitmek arzusu çektiğini söylerse öleceğine inanılır.

Ölümle ilgili bir başka inanç da, mezar ile bağlıdır. Sivas, Divriği ve Maraş'ta mezar kazılan kazma-kürek eve getirilirse; Erzurum, Erzincan ve Sivas'ta, kazma-kürek üstüste gelecek biçimde mezar üzerine bırakılırsa ve evde kaynayan kazan devrilirse, başka ölümlerin de çıkacağına inanılır. Yine bu yörede, evden gece kazanın çıkarılması da, aynı biçimde yorumlanır.

Sarıkamış, Kars, Van, Ağrı, Erzurum, Malatya ve daha pek çok yerleşim biriminde, ölünün çıktığı yere, odaya, ertesi sabaha kadar yanan bir mum veya gaz lâmbası yakılır. Cenaze, gece evde kalma zorunda ise, bu işlem yine yapılır ve ölü karanlıkta bekletilmez. Ölü, hastahane beklemek zorunda olsa, orada da karanlıkta bırakılmaz. Bu inanç, ölümden sonra ruhun gezmesi, dolaşması ile ilgilidir. Işık onun gezip görmek istediği şeyleri bulmasında, yol almasında yardımcı olur. Türk hayatında başlangıçtan itibaren,

ölünün bulunduğu veya gömüldüğü yerde mum yakma, aynı inanca bağlı olarak sürüp gelmektedir.

2. Yas ve Yuğ Törenleri

Türklerin ölümlerin defni sırasında yaptıkları merasimlere, yuğ töreni adı verilirdi. Bu törenlere, yuğcı, sığıtçı adı verilen hususi kişiler katılırdı. Bunların ilki, ölenin maceralarını hikâye edip anlatır, ikincisi ağlayıcılık görevini yerine getirirdi.⁹²⁷ Kırgız Türkleri, biri ölünce, ölünün etrafında üç kere dolaşıp tavaf ederler, ağlar ve sonra ölüyü yakarlardı. Kalan kemiklerini biraraya getirip toplar ve bir yıl geçtikten sonra, bu kemikleri mezara gömerlerdi. Ölü ardından ağlama, gerçek anlamda, bu sırada cereyan ederdi.⁹²⁸

Atilla'nın ölümü sırasında yapılan yuğ töreninde, onun macerasını anlatan ağıtlar çalınıp söylenirken, dinleyenlerin yüzlerini yırtıp kanattıkları, atlarıyla ölünün etrafında dolaştıkları, düdüklerin, davulların, çalıp-söyleyen ozanların ağıtları ile, acılarını ve gözyaşlarını içlerine akıttıkları söylenmektedir.⁹²⁹

---

⁹²⁷ A. İnan, **a.g.e.**, s. 1 18,120; K. Reinhard, "Güney Türk Ağıtlarının Biçimleri", I. **Uluslar arası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Ankara, 1975, s. 192-216; W. Radloff, **Sibirya'dan**, İstanbul, 1954-1957, Cilt 2, s. 132.

⁹²⁸ Buna benzer daha eski defin âdetlerinin H'yung-nu kavimleri arasında yer aldığı tespit edilmiştir (Bk. D.W. Eberhard, **a.g.e.**, s. 69).

⁹²⁹ S.Buluç, **a.g.m.**, Sayı 8, s. 367.

Türklerle ilgili bir yuğ törenini anlatan Stanislas Julien, bize gördüğü tören hakkında şu malûmatı vermektedir:

“...Bir adam ölünce cesedini çadırına koyarlar. Oğulları, yeğenleri, ana, baba cihetinden akrabası hepsi birer koyun, yahut çok sayıda sığırlar ve atlar öldürerek ona kurban ettiklerini göstermek üzere çadırın önüne uzatırlar. Sonra onun etrafında acıklı feryatlar kopararak atla yedi defa dönerler ve çadırın kapısına gelince bıçakla yüzlerini çizerek: O çiziklerden çıkan kanın gözyaşlarıyla karışarak aktığı görülür. Bu yedi defa dönmek bitince artık dururlar ve uğurlu bir gün intihap ederek ölünün bindiği atı, kullandığı bütün eşyayı yakarlar. Bunların külleri toplanır ve ölü muayyen zamanlarda gömülür. Meselâ, bir adam ilkbaharda veya yaz mevsiminde ölürse, yaprakların çıkması ve ağaçların çiçeklenmesi zamanına kadar bekletilir. Muayyen zaman gelince bir çukur açılarak ceset oraya gömülür. Cenaze merasiminin icrası gününde, ölünün ilk vefat gününde olduğu gibi, ana, baba ve akrabası bir kurban keserek atla koşarlar ve yüzlerini çizerek. Gömülme merasiminden sonra mezarın yakınına taşlar konulur ve bir kitabe dikilir. Dikilen taşların adedi, ölünün hayatı boyunca öldürdüğü düşman sayısına eşittir. Eğer bir kişi öldürmüşse, bir taş dikilir. Kendilerine yüz veya bin taş dikilenler dahi yok değildir. Bir babanın, bir büyük kardeşin, yahut bir amcanın vefatından sonra, oğul küçük büyük kardeşin, yahut bir amcanın vefatından sonra, oğul

küçük kardeş ve yeğenler, ölenin dulları, veya kız kardeş-len ile evlenirler.”⁹³⁰

Bunların hayatında görülen bu yuğ merasimlerinin daha sonra, Köktürklerde de görüldüğü ve devam ettiği bilinmektedir. Kitabelerde, Kül Tigin öldüğünde, bu yuğ töreni için geçen ifadelerde, **yuğcı, sığıtçı, barak edici, bitig** ölümünden uzun bir süre sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Yani ilk törenden sonra, asıl yuğ töreni yapılmıştır ki, bu da eski törenin devam ettiğini göstermektedir.⁹³¹ Yuğ törenlerinde yüksek sesle ağlanıldığını İdil-Bulgar Türkleri⁹³² ile Hazar ötesi Türklerinde de görmekteyiz.⁹³³

Kazaklar'da ölünün gömüldüğü zaman, arkada bıraktığı dul zevcesinin kızlarının saçlarını kesmesi âdettir. Bunlar (kesilen saçlar), ölü ile beraber ve diğer eşyaları ile birlikte mezara gömülür.⁹³⁴ İnsan saç gibi, ölenin atının kuyruğunu kesmek de, bir matem alâmeti idi. Matemde, yasda olmanın bir işareti olarak Türkler, yas sırasında **Ağlak** renkli elbise giyinirdi. Kırgız ve Kazak Türkleri arasında, ölenin karısı bir yıl boyunca karalar giyinirdi. Buna mukabil kızlar, ak giyinir, kırmızı başörtüsü sarınırlardı.⁹³⁵

Türklerin ölüleri ardından yaptıkları yuğ merasimleri muhtelif asırlar içinde birtakım değişmelere uğramak-

⁹³⁰ M.F. Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, 1966, s. 88-89.

⁹³¹ S. Divitçioğlu, **a.g.e.**, s. 96.

⁹³² İbn Fazlan, **a.g.e.**, s. 286.

⁹³³ İsmail Aka, “Hazar-ötesi Türklerde Din ve Dinî İnanışlar”, **Türk Kültürü**, 1980, s. 215-126, s. 307-311.

⁹³⁴ S. Buluç, **a.g.m.**, Sayı 8, s. 367.

⁹³⁵ S. Buluç, **a.g.m.**, Sayı 8, s. 368.

la beraber, başlangıçtan itibaren var olan âdetlerin esaslarını muhafaza etmişlerdir.⁹³⁶ Ölünün ardından aş vermek, mezarı ev/oda şeklinde tertip etmek, tabut kullanmak, atı varsa kuyruğunu bağlamak gibi... Ağlamak, ağıt düzmek de devam eden unsurlar arasındadır.⁹³⁷ Ölen için yapılan ve asıl tören olan bir sene sonraki yuğ töreni ile bugün yapılan ölüm merasimi ve ondan sonra ölünün kırkında yapılan ikinci tören arasında bir paralellik mevcuttur.

Manas'ın ölümü üzerine karalar giyip yas tutma, geride kalanlara baş sağlığı dileme geleneği vardır. Kara konusuna tekrar kısaca değinmek istiyoruz. Zira, ak ve kara, iyi ve kötü, üzerinde durduğumuz sistemde önemli bir yer tutuyor.

Meftanın tabutunun üzerinden kedinin atlaması iyi sayılmazken, rüyada kedi görmek halk arasında “cin görmek” olarak yorumlanır. “Kara kedi tekin değildir” diye yaygın bir inanç vardır. Onu görmek, onun önümüzden geçmesi hayra yorumlanmaz. Dargınlar için “Aranızdan su sızılmıyordu; şimdi kara kedi mi geçti?” denir. Bazı kara kedilerin ağızlarının mühürlü olduğuna inanılır. Bu tür kedilerin dillerinde Hz. Süleyman'ın mühürü olduğu inancından hareketle, bunların evlerde bulunması istenir.

“Kara çalmak”, siyah renge boyamak değildir. Görünmeyen bir fenalık yapmaktır. İftira ederek gıyapta konuşursanız, kara çalmış olursunuz. Çalınan kara görü-

⁹³⁶ S.V. Örnek, “Anadolu Folklorunda Yas”, **I.Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Ankara, 1974, s. 399-409.

⁹³⁷ M. Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul, 1969, s. 108 ve 236.

nen bir fenalık değildir, onun izleri görünür ve o hissedilir. Kara çalınan kişiye birtakım manevî güçleri musallat etmiş olursunuz. Kara, görünmeyen ancak hayırlara da vesile olmayan bir kuvve taşır.

Türklerde ata ruhlarına, ata mezarlarına karşı büyük saygı beslenir ve onları kızdıracak hareketlerin yapılmasından kaçındırdı. Kendilerine yardımcı olmalarını sağlamak, hiddetlerini üzerlerine çekmemek, sevdiklerini beraberlerinde alıp götürmelerini önlemek için, onları memnun edecek hareketler yapmaya dikkat ederlerdi. Ölüm sırasında, bunu, üzüntülerini göstermek yolu ile ortaya koyarlardı. Yüz yırtmak, yaka yırtmak, saç yolmak, ağlamak ve dövünmek gibi hareketler, bu üzüntünün derinliğini ve ondan ayrılmanın verdiği ızdırabı ölene anlatmak, onu buna inandırmak için yapıldı.⁹³⁸ Onların da, kalanların kendileri için büyük üzüntü duyduklarına inanacaklarına ve kalanlara yardım edici ata ruhu olacaklarına inanırlardı. Araştırma yaptığımız yörede buna benzer bir pratik tespit edilmiştir. Buna göre, Midyat, Savur ve Nusaybin çevresinde ölenin kıymetli eşyaları bir ağaç parçasına giydirilip süslenir. Etrafında dönülür; davul, zurna çalınır; ölünün yaptığı işlerden söz edilir ve üst başlarını yırtarak üzüntülerini ifade ederler.⁹³⁹

Orta Asya Türkleri arasında, ata ruhlarının, mensup oldukları aile fertlerini, boy ve kabile mensuplarını kötü-

---

⁹³⁸ A. İnan, **a.g.e.**, s. 387.

⁹³⁹ H. Başbuğ, **Yezidilik İnancı**, İstanbul, 1987, s. 113; A.R.Yalgın, **Cenupta Türkmen Oymakları**, Ankara, 1977, Cilt I, s. 61.

lülere, düşmanlara karşı koruduklarına inanırlardı. Bu inanca göre, ata ruhları düşmana karşı, bir güç olarak savaşlara iştirak eder, düşman ordusunun yenilmesine yardımcı olurlardı.⁹⁴⁰ Türkler arasında bu inanç İslâmî devrede de, yeni bir renk kazanarak devam etmiştir.

Şehitlerin, yeşil sarıklı gazilerin, evliyaların, gayb erenlerinin, tıpkı ata ruhları gibi düşmanla savaşan orduya yardım ettiğine inanılırdı.⁹⁴¹

Kaşgarlı'nın açıklamalarından öğrendiğimize göre; Türkler mezara karanlık yer anlamında tünerik ve bazıları da sin diyorlardı. Mezara “Kara orun” dedikleri de oluyordu. Ölmüş kimseyi anlatırken de “O gerçek yerdedir” anlamında bir ifade kullanıyorlardı. Bu ifade incelediğimiz bölgede “Dar yerdedir. Aleyhinde konuşma” şeklinde yaşamaktadır. Türklerde ölü tabutuna “kabırcak” veya “ükek” deniliyordu.⁹⁴²

Kaşgarlı geceleri işitilen bir sesden bahisle, Türklerin, ruhlar sağ iken yaşadıkları şehirlerde her sene bir gece toplanıp halkı ziyaret ettiklerine, geceleyin bu sesi işitenin ölece-

⁹⁴⁰ Ata ruhları ile ilgili inançların halkımızın arasında hâlâ yaşadığını gösterir efsanelerimiz vardır. Bunlardan bir örnek E. Andıç, “Üç Şehitler Efsanesi” ve “Kennir Baba Efsanesi”. **Efsanelerimiz, İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması**, (Yayına Haz. C. Kavcar, M.Yardımcı), Malatya, 1988, s. 38-39; M. Önder. **Anadolu Efsaneleri**, Ankara, 1966.

⁹⁴¹ Bu sebeple ölüleri silâhları ile mezara gömmek âdettir. Bk. S. Buluç, **a.g.m.**, s. 365-371.

⁹⁴² Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Ankara, 1977 s. 135.

ğine inandıklarını belirtir.⁹⁴³ İncelediğimiz bölgede ve Dağıstan'da, bu sesi duyan kimsenin, sesin geldiği yöne dönmeden "Deyirmene gitti tuz getirecek" denilmesine inanılır.

Türkler, ölenin sağlığında nice iyi insan olduğunu, nice kahramanlıklar, iyilikler yaptığını terennüm ederek ifade ederlerdi. Bu tür yakınmaları ifade etmeye ağıt yakma denirdi. Muş çevresinde bu yakılan ağıtlara sabu denilmektedir.⁹⁴⁴ Söz konusu kelime Sagu'dan bozulmadır. Ölü için yakılan ağıtlara eskiden verilen addır. Amaç, yine bu ağıt yolu ile, ölenin ruhuna üzüntülerin derinliğini anlatmak ve buna onu inandırmaktır. Bu inançlar, Doğu Anadolu yöresinde de, muhtelif şekillerde izlerini sürdürmektedir. Kars ilinde, Azeri ve Karapapaklar, Ağrı'nın Tutak, Taşlıçay kasabalarında, Muş'un Bulanık, Van'ın Bahçesaray çevrelerinde olduğu kadar, Bitlis, Hakkâri, Malatya, Adıyaman, Tunceli, Urfa, Gaziantep, Elâzığ, Sivas ve Maraş illerinde de, aynı inancın illerini taşıyan ağıt yakma mevcuttur.⁹⁴⁵

Kimi yörelerde ölenin ardından aile fertleri arasında ağıt yakma kabiliyetine sahip kimse çıkmazsa, bunu, onlar adına yapacak kimseler bulunur. Para ile tutulan bu ağlayıcı ve ağıt yakıcılar, geri kalanların adına duyulan acıyı, ayrılıktan çekilen üzüntüyü, ağıt yakarak terennüm eder-

⁹⁴³ Reşat Genç, **a.g.e.**

⁹⁴⁴ **Cumhuriyetin 50. Yılında Muş**, Ankara, 1974, s. 4.

⁹⁴⁵ R D. Özbek, "Azerî Türklerinde Niyet ve Fal ile Ölüm ve Ağıt", **Türk Kültürü Araştırmaları**, 1962; M. Çini, **a.g.m.**, M.Eröz, "Tuncelinin Sosyal ve Kültürel Yapısına Dair Düşünceler", **a.g.e.**, s. 345-355; S.V. Örnek, **a.g.m.**

ler ve aralarında “oy oy, vay vay, ah ah” gibi çığlıklar atarak ortalığı gözyaşına boğarlar. Geride kalanlara baş sağlığı dilemeye gelenler için de, bu çığlıklar devam eder.

Fırat/Elazığ çevresinde, ölenin ardından kırk gün yas tutarlar. Ölenin ardından daha çok kadınlar ağlar. Kadınlar ve kızlar, acılarını ifade etmek için saçlarını/başlarını yolar, başlarını taşlara vururlar. Ölen kimse, çok sevilen biri ise, ardından ağıt da yakılır.⁹⁴⁶

Ölenin ardından, definden sonra unutulmadığını ve hatırlandığını, öbür dünyada rahat etmesi için arandığını, anıldığını göstermek için, ölümün üçünde, yedisinde, dokuzunda, kırkında ve ölümünün yıl dönümlerinde merasim yapılır ve ziyafetler verilir.⁹⁴⁷ Ölü aşı dökülür. Ölü aşına yörede çeşitli isimler verilir. Bunlar arasında kırk ekmeği, kazma takırtısı, kırk yemeği, can aşı, kazma-kürek hakkı, hayat yemeği gibi isimler sayılabilir.⁹⁴⁸ Bu aşı çokça insan çağrılır. Kars ilinde ölü aşı için hayvan kesilir. Bunu yapamayacak derecede imkânları kısıtlı olan ölü sahibine, akrabaları ve komşuları yardım eder; veya koç/koyun verir. Böylece, ölenin memnuniyet duyacağına, ruhunun rahat edeceğine inanılır.

⁹⁴⁶ A. Gerçek, “Fırat Havzasında Ölüm ve Cenaze Merasimleri”, **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Semineri**, Elazığ, 1985, s. 83-94; Mehmet Aydın, “Toplu Yemek Törenlerinin Gerisindeki Dinî ve Folklorik Unsurlar”, **II. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi**, 20 Ekim 1992, Konya.

⁹⁴⁷ A. İnan, **a.g.e.**, s. 61.

⁹⁴⁸ S.V. Örnek, **Halkbilimi**, Ankara, 1977, s. 221.

Kars çevresinde, ölenin yakınları ardından ağlarken, dövünürler, üstlerini, başlarını yırtarlar. Göğüslerini döverler ve elbisenin bu kısmını yırtmaya çalışırlar. Ağlayanlar arasında yüzünü tırmalayan, başını duvara vuran da olur.

Yas, Mardin'de ölümden sonra başlamaz hastanın ağırlaşması ile yas da başlamış olur. Ağır hasta, vasiyetini yapar, bu bir kâğıda yazılır ve mutlaka yerine getirilir. Bu arada kayyum da tayin edilir. Ölünün tahmiti (yikanılması) ile erkekler dışarıda meşgul iken, kadınlar evde etrafında otururlar, odanın içerisinde yukarı aşağı dolaşır, dövünürler, **zülüflerini** keser, **ağıtlar** yakar, ağlar ve ağlatırlar. Ölünün yikanacağı su **akarsu**'dan alınmalıdır. Su evin içinden alınmış odunların yakılması ile sıstılmaz. Bu kurala uyulmayınca evden ikinci bir ölünün çıkacağına inanılır. Telkin'den sonra hocanın bir süre daha orada durması sorgu sual melekleri gelince yardımcı olmak içindir. 3 akşam erkek **Devr Toplantısı** yapılır Mırra içilir. Ağ kesme şeker dağıtılır. 4. gece Mevlütü Şerif okutulur. 3 gün süren başsağlığı merasiminin adı **Hatır**'dır. Ölümden sonraki ilk Cuma yastan çıkılır. Başsağlığına gıda maddeleri getirip hediye edilir. Başsağlığına gelenler mutlaka yemek yerler.⁹⁴⁹

Kars ilinde, yaşlı yani evinden ölü çıkan ailelerin erkekleri, yapılacak ilk toya/düğüne, yakın akrabaları tarafından götürülür.⁹⁵⁰ Aynı şekilde, yaşlı evin hanımları da, ilk hamama, yakın hanım akrabaları tarafından götürülür.

⁹⁴⁹ A. Güler, **a.g.e.** sh.4-43

⁹⁵⁰ **Kars İl Yıllığı**, 1967, İstanbul, s. 185-204.

Aslında bu hareketlerin altında da, koruyucu ruhların veya ölenin ruhunun hiddetini üstüne çekmeme inancı yatar. Bu sebeple, düğüne veya hamama kendi istekleri ile değil, akrabalarının ısrarı ile gittiklerini göstermek isterler.⁹⁵¹

Van'ın Karahan köyünde, ölü çıkan evin kadınları, kızları elbiselerini ters giyinirler. Bu, ölenin ruhunun, geride kalanları beraberinde alıp götürmemesi için alınan bir tedbirdir. Türk inancına göre, ölen, kimi zaman çok sevdiği⁹⁵² veya kötülük etmek istediği kişileri de beraberinde alıp götürür. Söz konusu inancın bir neticesi olarak, ölenin ruhu şaşırtılmak amacıyla, elbise ters çevrilir. Van'da bu yas süresi, üç ile yedi gün arasında sürer. Yas tutma bitince, köyün ileri gelenlerinden biri, yas evi mensuplarını yemeğe çağırır. Yemeğe başlanmadan önce, elbiselerini ters giyen kadın ve kızlar, bunları düzeltirler. Başlarından kara yazmaları çıkarıp, al ve ak renkli yazmaları bağlarlar. O ana kadar traş olmayan yas evi erkekleri de, traş olur. Buna “yas kaldırma” adı verilir. Yemeğin yenmesi ile, ilgili aile, yas'tan çıkmış olur. Bu sanırım, “ölü aş”, “aş dökmek” gibi, ölenin ruhunu memnun etmek için verilen ziyafetler zincirini tamamlayan ve “yas kaldırma” adıyla anılan, üzüntülerin sonsuza kadar devam etmemesi gerektiğini, hayatın sürdüğünü vurgulayan yemektir. An-

⁹⁵¹ M. Turan, “Karsta Ölüm ile ilgili Gelenekler”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara. 1983, Cilt IV, s. 547-57.

⁹⁵² N. Tan, “Karahana'da Ölü Gömme ve Yas Tutma”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1965, Sayı 189, s. 3772-73; Abdülkerim Rahman, “Uygurların Uğurlu Sayı Hakkındaki Görüşü”, **I. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi**, 12 Ekim 1988. Konya.

cak, yine burada da, tıpkı düğüne ve hamama gitmede olduğu gibi, ölünün ruhuna da, “Bize kalsaydı, yasımız devam edecekti, ama büyükler bundan fazlasına müsaade etmiyor, bizi yanlış anlama” demek istendiği, onun hid-detini önleme inancından kaynaklandığı açıktır.

Siverek kasabasında, ölü çıkan evin mensupları ve akrabaları ile yakın komşuları da, yas alâmeti olara*k kara giyinirler. Üç gün süren yas sonunda akraba ve komşular, kara elbiseleri çıkarıp renkli giyinirler ve yas evine de renkli elbiseler götürüp, oradakilere giydirirler. Böylece ölü çıkan evde “yas kaldırma” yapılmış olur ve hane halkı normal hayatına dönmek imkânı bulur.

Erzincan civarında, yas evinin kadın ve kızları, yasin yedinci günü hamama çağrılır. Komşular, burada onlara aş döker. Yemek yenir. Birlikte yıkanılır. Böylece, yas bitmiş olur. Aynı işlem, Erzurum'da üçüncü veya yedinci günde yapılır. Ancak, burada hamama, komşu kadınları, ölenin sahipleri tarafından davet edilir ve aş verilir.

Doğu Anadolu'da, cenaze töreninin üçüncü günü semini denilen özel bir ekmek pişirilir ve ikram edilir.

Kırgız bilim adamı S. Kayıpoğlu “Şamanizm ve Akımlar” konulu tebliğinde; “Kara cin” “Kara ruh” tanımlarını “Kara kura” karşılığında kullanmıştır.⁹⁵³

Altay Kutay inancında kişinin ölümünün, 3., 7., 9., 40. günleri ve sene-i devriyesi yapılır. Akşamları çok konuşulmaz ve akşamları ölmek muteber sayılmaz. Akşam saatleri ay

⁹⁵³ S. Kayıpoğlu, “Şamanizm ve Akımlar”, **Dördüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi**, (4-7 Kasım 1997), Ankara.

çıkış ise Burkut /kut olmaz, denilir.⁹⁵⁴ Anadolu'da ölünün, 3., 7., 9.,40. günlerine ilâveten 52 si de yapılır. Bu günlerde hayır işlenir, lokma dağıtılır, helva kavrulur.

Ölüler için kümbet yapmak, ölü aşı dökmek, ölülerin ruhları için kesilen kurbanlar arasına at.ı da almak, ölenin bütün eşyalarını dağıtmak, kesilen kurbanların etini el ile yemek, ölünün 3., 7., 9. günlerinde, malın aşık kemiği ve kurban etinden atın bütün kemikleri Tengi Gök Kuş ve ölülerin ruhunun dumanlan gitsin diye yakılması gibi uygulamaların,” Kırgızların Tengricilik - Gök Tanrı inancında yaşadığı bilinmektedir.⁹⁵⁵

Altay Kutay / Gök Tanrı inancında ölen kimselerin ruhu geriye gelebilir. Bu tür dönen ruhlar için “şeytan” denilir. Bu istenilmeyen bir haldir. Altaylarda ölen kişi yaman (kötü kişi) ise, Yerlek beg'e (yerin altında) gider. İyi kişi ise, göye yerin üstüne çıkar. Bazan ölen iyi insanın ruhu yeryüzünde kalıp iyi niyetli insanlara yardım eder.⁹⁵⁶

Urfa ve yöresinde, hamama ölü evi mensupları gider. Kadınlar tarafından düzenlenen hamamda aş veremeye, entarilik, mendil, kına ve çörek gibi şeyler gönderilmek suretiyle bütün akrabalar davet edilir. Yemekler yenir, temizlenilip hamamdan çıkılır ve böylece yastan

⁹⁵⁴ Y. Kalafat, “Ufa Uluslar arası (...)” **Türk Dünyası Araştırmaları**, s.15, sh. 21-56

⁹⁵⁵ Yaşar Kalafat, “Tengricilik”, **Pertev Naili Baratov'a Armağan**, Ankara, 1998. sh. 299-305.

⁹⁵⁶ Y. Kalafat, “Ufa Uluslararası Türkoloji Kurultayı (...)” **Türk Dünyası Araştırmaları**, s.15, sh. 21-56

çıkılmış olunur. Sivas'ta, ölümün onbeşinci günü, ölü evi mensupları hamama götürülür.

Doğu Anadolu'nun hemen her tarafında, karalar giyilmesi yas tutulduğunu gösterir. “**Yastan çıkmak**” karaları çıkarmak, demektir.

Muş ilinde, ölenin evinde yas tutma haftalarca sürer. Bu zaman içinde, ağlayıcılar, ağıtıcılar, ölenin ardından acılarını dile getirir, terennüm eder. Yas sırasında ölü evi badana edilmez. Hamama gidilmez, kına yakılmaz, takı takılmaz. Baş sağlığına gelenler de buna uyarlar. Ayrıca, bu süre içinde ne düğüne gidilir ve ne de evde ocak yakıp yemek pişirilir. Yas'tan sonraki bayrama “**Kara Bayram**” adı verilir. Yasdan çıkma, ancak bu bayram geçince olur. Bütün bu hareket ve davranışların altında da, yine ölenin ruhunu memnun etme, onun gazabına uğramama inancı ve korkusu vardır. Mahiyeti itibarıyla bütün bu pratikler Türklerdeki yas tutma inancının zengin izlerini taşımaktadır.

Türk inançlarında ıduk aynı zamanda ölenin ardından dökülen aşı, onun adına dağıtılan yiyecekleri ifade eder.⁹⁵⁷ Yani, ölenin ruhu için adanmış, onun ruhunu memnun etmek için verilen yiyeceklerdir. Bu inanç Doğu Anadolu'da yaşamaktadır. Urfa yöresinde, ölü çıkan evin mensupları, onun adına komşu ve akrabaları helva ve tuz dağıtırlar. Tuz ve ekmek /tatlıda un olması/ hakkı inancı, Türklerde çok eski bir inançtır ve buna büyük saygı duyul-

---

⁹⁵⁷ A. İnan, a.g.e., s. 617-18.

lur.⁹⁵⁸ Bu hareket ile, ölen ile dargın olanlar barıştırılmış, dostlukları kuvvetlendirilmiş olur. Bu yolla, ölen kişinin ruhu huzuruna kavuşturulmuş olur. Tatlı yenince tatlı konuşulacağı, ölenin ardından kötü söz söylenmemesi gerektiği inancı, burada açıkça görülmektedir. Ayrıca, Doğu Anadolu'nun hemen her yerinde, aynı inançtan kaynaklanan bir âdet vardır. Her cuma akşamı helva kavurmak suretiyle, helva kavurma sırasında çıkan tatlı kokusu ile ruhların memnun olacağına, kokuyu duyanların helvadan yemesi hâlinde sevaba gireceğine inanılır.⁹⁵⁹

Halk inançlarında gıda ve yiyeceklerle ilgili olan nimetler 'rızık' olarak bilinir. Halk rızıkı Allah'ın verdiği başka rızık vericinin olmadığı inancındadır. Rızık, şükür gerektirir. Rızıkına şükür etmeyen nankör olarak bilinir. “Tuz hakkı” “ekmek hakkı” ile birlikte anılır. “Ekmek ve tuz hakkı” deyiimi bu inançtan kaynaklanmaktadır. Halk inançlarında ekmek, Kuran'la birlikte anılır. Yemin edilirken “Ekmek - Kuran çarpsın” veya “Kelâın-ı Kadim çörek hakkı” denir.

Türk inanç kültüründe tuz'un Muhammediyad evveline ulaştığı muhakkaktır. Manas'da, Bokmuru'nun göçü esnasında Karıkar Bozkırı'nda buranın halkı ile “Tuz yalayıp dost oldular.”

⁹⁵⁸ Ş. Elçin, “Tuz-Ekmek Deyimi Üzerine”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, Ankara, 1977, s. 74-81.

⁹⁵⁹ I. Melikoff, “Helva Töreni”. (Çev. C. Uğur), **Tarih ve Toplum**, 1985, Sayı 13: H. Tanyu, “Türkler'de Helva ile İlgili İnanç ve Âdetler”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi**, II. 9 Mayıs 1991, Antalya.

Anadolu'da; Âşık Paşa, “Ne düz ekmek bilür ol ne karşılık. Tamamında yok-durur hiç doğrılık.” Kan Kal'ası adlı hikâyede Hz. Ali için “Zira ol Ali dedikleri kişi tuz ekmek hakkı sayar. Tuz ekmek yidüğü yere kıymaz.” Battal Gazi ihtiyarlığında, tuz ekmek yediği kimselerle helâllaşır. Âşık Kerem, “Tuz ekmek yediğim kavim kardaşlar, nedir bu feleğin ettiği işler” demektedir. Günümüzde, “Tut ekmek hakkını bilmeyeni akıbet gözden çıkar” şeklinde yaşamaktadır.⁹⁶⁰

Van'ın Karahan köyünde, bir ölen varsa yapılan eğlenceler o an kesilir, düğünler türküsüz, davulsuz yapılır, oyun oynanmaz. Yas aylarca sürer.⁹⁶¹ Erkekler sakallarını yas bitinceye kadar kesmez ve kadınlar yas boyunca elbiselerini ters giyer, başlarına kara yazma bağlarlar. Kadın ve kızlar yüzlerini tırmalayıp kanatır, yanaklarına kömür karası çalarlar.⁹⁶² Ters giyinme çeşitli dinî törenlerde, Altay ve Oğuz Türklerinde de görülmektedir.⁹⁶³

Radloff, Altay ve Türk boylarında ölüm münasebetiyle yakılan ağıtları anlatırken, genç ölülerin ellerine kına yakıldığını belirtmektedir.⁹⁶⁴ Orhun Abideleri'nde; yasadaki milletin saçını, kulağını kestiği belirtilmektedir.

Diyarbakır'da, ölenin ardından kırk gün yas tutulur. Ölenin, öldüğü günün yıl dönümünde, ruhunun evini

---

⁹⁶⁰ Mehmet Yardımcı, **a.g.e.**

⁹⁶¹ N. Tan, **a.g.m.**

⁹⁶² N. Tan, **a.g.m.**

⁹⁶³ A. İnan, **a.g.m.**, s. 387.

⁹⁶⁴ W. Radloff, **Sibirya'dan**, İstanbul, 1954, Cilt 1, kısım 1, s. 132. 268

ziyarete geldiğine inanılır. Diyarbakır'da, cuma günleri, ikindi namazından sonra mezarlığa gidilip, su ve sadaka dağıtılır, def çalınarak ilâhi okunur. Böylece mezarlıktaki ruhların, bundan memnun kalacağına inanılır. Bu inanç da yine ata ruhlarını memnun etme inancının devamıdır.

Hakkârî'de, baş sağlığına gidenler, ölü evine değil, yakın komşulara gider ve yedi kapı dolaşırlar. Bunun altında, kötü ruhu şaşırtmak, insanların ruhunu alıp götürən iyeyi atlatmak, aynı durumla karşılaşmamak inancı yatar. Orta Asya Türk inançlarında yer alan bu hareket de, mâhiyeti unutulmuş olmakla beraber devam etmektedir. Cizre'de, baş sağlığı camide kabul edilir, eve gidilmez, evde bas sağlığına gidilmesi uğursuzluk ve daha büyük felâket getireceği inancı ile, hoş karşılanmaz. Amaç, önceki pratiğe benzer.

İlahi kaderin önüne geçilmeyeceği inancı ile toprak inancı arasında da bir bağ kurulmuştur. Anlatıya göre Şam'da yaşayan bir kimsenin canını almak için Azrail gelir. Kişi Allah'a kendisini Çin Seddinin dibine atacak bir rüzgâr estirmesi için dua eder, rüzgar eser ve kişi kendisini Çin Seddinde bulur. Ancak Azrail oraya da gelmiştir. Bunun üzerine Azrail, Yarabbim bu kulunun toprağı Şam'da kendisi Çin'de ben bu ikisini nasıl bir araya getireyim, der.

Azrail'in elinden kurtulmanın mümkünü yoktur. Ancak, o bu gücü Allah'tan alan bir melektir. Allah'ın O'na verdiği görevi yapmaktır. Onun diğer adı bunun için ölüm meleğidir. Halk arasında anlatılan muzip bir kişi ile ilgili fıkra da canını almaya gelen Azrail'e kişi iki rekât namaz kılabilmesi için müddet ister ve sonra ruhunu

gazbedersin, der. Kişi birinci rekâtı kılar ve “ikinci rekâtı canım isteyince kılacağım” der.

Kurban olayım geline
Benzer yaylanın gülüne
Seçmiyor gelini kızı

Darılıyorum ben ölüme⁹⁶⁵ denilmiştir. Ölüme karar veren Allah görevlendirdiği melek Azrail’dir. Yaşlı aileyi teselli ederken, “Allah sevdiği kulunu yanına alır” denir.

Ölüm haktır. İlâhi takdirin önüne geçilemez. Yapılabilecek şey o ana hazırlıklı olmak, yapılamayan vecibeler için boyun kırmaktır.

“Üryan geldim üryan giderim
Ölmemeğe elde fermanın mı var?
Azrail gelmiş can talep eyler
Benim can vermeğe dermanım mı var?”

Kurban, kendisiyle Allah'a yaklaşmaya ve O'nun rızasını kazanmaya vesile olan “şey” demektir. Allah'a yakınlaşmak niyetiyle arz ve takdim edilen “her hangi bir şey”i ifade eder. Kansıız kurban belirli şeyleri (tütüsü, yiyecek gibi) sunma tarzındadır.⁹⁶⁶

Ağrı, Bitlis ve Hakkâri çevresinde yas, cuma gününe kadar sürer. Buna, “Cumaya teslim etmek” denir. Bundan sonra, yas tutanların yas tutmaması, yastan çıkması gerekir. Aksi halde, günaha gireceğine inanılır. Bu inanç ve pratikte,

---

⁹⁶⁵ Avcı, H.A. “Anadolu’dan Ağıtlar” **Pertev Naili Baratov’a Armağan**, Haz. Mç Turan, Ankara, 1998. sh. 517.

⁹⁶⁶ A. Küçük, “Kurban ve Bayram”, **Yeni Düşünce**, 6 Temmuz 1990.

Türk inançları arasında yer alan küçük aş'ın izi görülmektedir. Cuma namazı, burada merasimin yerini alır.

Ağrı köylerinde, yasta olan kadın **kara** renkli elbise giyer. Zülüflerini toplayıp kimseye göstermez. Yüzünü yırtar, kanatır. Elbiselerini **ters** giyer. Kırk gün yas tutar. Bunu yapmayanlar hem ayıplanır ve hem de o kişinin başına felâketlerin geleceğine inanılır. Ayrıca, ölenin ruhunun da eziyet çekeceği, huzursuz olacağı düşünülür.

Bitlis'te, ağıtçı kadınlar ağlayıp acınır ve ölen için methiye niteliğinde sözler söylerken yaşlı ailenin kadınları da, saçlarını keserler. Bu şekilde, ölene saygı gösterildiğinde, duyulan acıyı ifade ettiklerine inanırlar.

Malatya'nın Darende kasabasında, ölenin ardından tutulan yas kırk gün sürer. Bununla beraber, aile ilk bayrama kadar da yaşlı sayılır. İlk kırk gün içinde, erkekler traş olmaz. Ölü aşı, ölenin evinde yenir. Komşular, bu eve yedi gün yemek taşır. Yedi gün sonra, ocak yakılır ve ölü evinin ocağında **helva** pişer. Helva kokusunun etrafı sarması sağlanır. Helva konu/komşuya dağıtılır. Yas'ın kırkıncı günü, yine aş verilir, mevlût okunur ve fakirlere para dağıtılır. İlk bayram ile, yastan tamamen çıkılmış olur. Başlangıçtaki inançlarımızın kalıntısı olan bu işlemler, Darende'de hâlâ yaşamaktadır.

Damal Dadalı Türkmenleri'nin halk inancına göre “Cuma bütün canlıların cinlerin ibadete durduğu gündür” Anadolu'da namaz kılındıktan sonra seccadenin köşesi katlanır. Aksi halde aynı seccadede cinlerin namaz kılacağı inancı vardır.

Dadali Türkmenleri'nde Cumaya has başka inançlar da vardır. Bu inançlar batı Türklüğünde çok yaygındır. Buna göre **helva** pişirilir, pişi kızartılır, fakir evlere “**cumalık**” gönderilir. Cumalık, süt, yoğurt, yemek gibi şeylerden oluşur. Ruhların evlerini kontrol ettikleri inancı vardır. Bu itibarla hazırlıklı olunur.

Tunceli'de, ölenin mezara defnedilmesinden bir yıl sonra mezarlıkta ziyafet verilir. Bu ziyafete akrabalar ve bütün komşular çağrılır. Ölenin ruhunun bundan memnun kalacağına inanılır. Bu bir cins, aş dökme, ölü aş dökme veya büyük yoğ diye bilinen, atalardan kalma inancın devamıdır. Amaç, ata ruhlarını memnun etme, onların rızasını kazanma inancına dayanır.

Bitlis'te, yas eviyle ilgilenen komşu sıralamasında, yedinci günde sıra kime gelmişse, o kişi yasal aile erkeklerini alıp traşa götürür. Böylece, o ailenin acısının paylaşılmış olduğuna inanılır. Bu bir nevi “**yas kaldırma**”dır. Yedinci günde bu hareket ile yastan çıkılmış olur. Sakalın kesilmesi de yeni bir günün başladığına, yeniden doğulmuş olduğuna işaret eder. Yeniden dirilmek, sembolik biçimde de olsa bir inanç olarak bu şekilde kendini göstermektedir.

Elâzığ, Kars, Ağrı ve Hakkâri'de, Malatya ve Sivas'ta, ölen kardeşin eşini alma veya ölen gelinin kız kardeşiyle evlenme ile ölenin ruhunun rahat edeceğine, huzur bulacağına inanılır. Bu eski bir Türk inancıdır.⁹⁶⁷

---

⁹⁶⁷ Eski Türk hayatında evlenme âdetleri hakkında bk. S. Divitçioğlu, **a.g.e.**, s. 158-160; İ. Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987, s. 15-17.

Malatya'nın Darende kasabasında, ölünün defnedilmesinden itibaren üç gün mezarı başında ateş yakılır. Bunun bir dinî vecibe olduğuna inanılır.

Altay Türkleri'nin inancı olan **Altay Kutay** / Gök Tanrı inancında, kadınlar ölünün ardından ağlamazlar. İnanca göre, ölen kimseyi **Kutay** almıştır. O, ne yapacağını bilir.⁹⁶⁸ Anadolu'da mütedeyyin bazı aileler, ölüm münasebeti ile yapılan toplantıda **saç yolmak**, yüz yırtmak, ağlarken taşkınlık göstermeyi, “isyan” olarak nitelendirir ve doğru bulmazlar. Bu itibarla “Harput yolu ıraktır, ağlamanın günahıdır” tekerlemesi söylenir.

Türk halk inançlarında ölüm motifine ölüm safhası hayatın diğer dönemlerinden daha yoğun mesajlar içerir. Adeta ölüm felsefesi, doğum ve evlilik ile ilgili alanlardan daha derindir.

Halk inançlarında nadim olamnın pişmanlık duymanın, tövbekar olmanın zamanı ve sınırı yoktur. Bir de şöyle bir söz vardır “Ölürken getirilen şahadet iman kurtarmaz” denir. Son nefesinde salavat getirmenin kurtuluşu sağlayacağı inancı vardır. Bunula buna güvenip her türlü melaneti yapmamak gerektiği, vecibelerin ihmal edilmesinin icap ettiği anlatılmaktadır.

Halk tefekküründe geliştirilmiş ölümü örtülü anlatan sözler vardır. Azerbaycan Türkleri'nde “Salına yapışmak” ölüm anında yalnız bırakmamak veya “tabib el

⁹⁶⁸ Y. Kalafat, “Ufa Uluslar arası (...)” **Türk Dünyası Araştırmaları**, s. 15, sh. 21-56

yudu” doktor tedavide ümitsizliğe düştü, tedaviden el çekti vazgeçti, bunlardandır.

Düğün bayrağı mutluluğun da süngeri olup damadın damına dikilirken, Yas bayrağı ise gabire dikilir. Akkışla’dan bir ağıtda;

Anayın evi yıkıldı

Babayın beli büküldü

Seymen oynayı oynayı

Bayrak mezara dikildi, denilir.⁹⁶⁹

Ecel konusunda “yatan ölmez, yeten ölür” inancı vardır. Ecel gence yaşlıya bakmaz sırası gelen gider. Bu itibarla kimse gençliğine fazla güvenmemelidir.

Ocağın kutsallığı, yıkılmasının felaket olduğu inancı halk şiirine de yansımıştır.

Hükümetten çıktı atlı

Benim oğlum bana tatlı

Kınamayın komşularım

Ev yıkıldı battı, şeklinde ağıtlar yakılır.⁹⁷⁰

---

⁹⁶⁹ A. Uğur, **a.g.e.** sh. 112

⁹⁷⁰ A. Uğur, **a.g.e.** sh. 91

SÖZSONU

Doğu Anadolu sahasında, başlangıçtan beri var olan Türk inançlarının izlerini tespit ve tasvir etme ile ilgili bu araştırmamızda, kaydettiğimiz örnekleri çeşitli başlıklar altında ifade etmeye çalıştık. Vardığımız sonuçların en çarpıcısı, denilebilir ki, başlangıçtan beri var olan inançlarımızın ilk Türk yerleşmesi olan bu sahada, hala bütün canlılığı ve etkinliğiyle yaşıyor olması. Tabiatıyla, Türk inanç yumağı içinde yer alan bütün unsurların, eski yapılarını ve fonksiyonlarını koruyarak yaşadıklarını söylemek zordur. Bunların bir kısmı, asli fonksiyonları unutulmuş şekli harekete ve davranışlara dönüşmüştür. Kimi inançlar yeni dinin renkleri altında saklanarak hayatiniyetini korumuştur. Bir kısmı ise, eğlence karakteri kazanmıştır. Mesela, yağmur duası için gezdirilen Çömçe Gelin ve Godi Godi, Diş Toyu, Saç Toyu, Beşik Toyu gibi..

Tanrı inancı, kanaatimizce başlangıçtan beri değişmemiştir. Ancak bulunduğu yer üeilgıl, inanç, göğe el açıp yakarmak, yüzünü göğe doğru tutup “Ey Allah un diye hitap etmek, yukandakinden korkmak şeklinde yaşıyor denilebilir Yardımcı ve koruyucu iyeler, islâmiyet içinde yerlerim dört büyük meleğe / Azrail, İsrafil Mikail ve Ceb-rail / bırakmıştır. Umay'ın yerini Fadima Ana almıştır

Kara iyelerden Erlik, yerini Şeytan'a bakmıştır. Bununla beraber, iyelerin/ ruhların cin şeklinde tasavvur edilmesi ile bölgede yaşadığını söyleyebiliriz.

Kam tipi yörede yaşamamaktadır. Ancak, onun birçok fonksiyonunu yürüten tipler mevcuttur. **Ocakcılar, emçi kadınlar, cinciler, falcılar ve büyücüler** bu tiplere örnek sayılabilir.

İssız yerlerden geçerken veya akşam karanlığında dışarı çıkarken “des tur istenmesi, düşülen yere saç, sunulması, yer bağlandıktan sonra fide dikilmemesi, defin yapılmaması yer iyeleri ile ilgili inançların devam ettiğini göstermektedir.

İnsan hayatında mühim merhaleleri teşkil eden ve yaşayış tarzımızda mühim yeri olan törenlerde de, inançların rolü vardır. Eski Türk hayatında yer alan törenlerde etkinliği olan inançlarımızın, asırlar sonra Doğu Anadolu sahasında varlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir. Bunları doğum, ad verme, bereket, kurban, adak, saç, ölüm, mezar, yas, yağ törenleri gibi başlıklar altında incelemeye çalıştık. Sonuç olarak, Doğu Anadolu'da bu inançların kimilerinin aynen, kimilerinin kısmen, kimilerinin ise değişerek kendilerini hâlâ korudukları ve yaşadıkları anlaşılmaktadır, diyebiliriz.

Araştırmamızı sınırlama ihtiyacından dolayı burada ele alamadığımız bahisleri ve bunlarla ilgili zengin malzemeyi dikkate alarak, diyebilirim ki, yöre bu konuda araştırma yapacak bilim adamları için hâlâ zengin ve canlı bir laboratu-var olma vasfını korumaktadır. Burada he-

men şunu da belirtelim ki, yörede tespit ettiğimiz örnekleri, Anadolu'nun her yerinde, Uluğ Türkistan'da, Kafkasya, Ortadoğu, İdil-Ural, Altay ve Balkanlar'da bulmak pek tabiidir. Ancak biz, bu ölçüde geniş bir taramayı yeterince yapacak zaman şimdilik bulamadık. Bununla beraber, bu baskı Anadolu'da incelediğimiz doğu bölgesinin alanını genişletirken, Türk inanç coğrafyası geneli itibariyle yeni karşılaştırma çevreleri ilâve edebildik. Daha geniş zamanlı bir çalışma ile, kültür hayatımızda ihtiyaç duyulan bu boşluğu dolduracağımız düşüncesindeyiz. İlerde yapılacak araştırmalarla, Türk inanç yumağının karanlıkta bekleyen birçok unsurunun gün ışığına kavuşacağına inanıyorum.

Türk İnanç Sistemi'nin teşkilinde muhtemelen en müphem nokta, Türk adının mistik - mitolojik muhtevasıdır. Milletine isim olan Türk kelimesinin ilk gerçek mahiyeti ne idi? Türk, Türk Ata ile birlikte sahneye çıktı ise, Türk Ata'nın mahiyeti ne idi? O, ifade edildiği gibi, ilâhî bir tebligatçı mı idi? Eğer öyle ise, Türk - Töre ilişkisi ve Türk Ata'nın akaidinin ismi mi Türk idi?

Türk Ata'nın muhtemel çağı veya ilahî uyarıcılar hiyerarşisindeki yeri bilinmeliydi. Semavî olma veya kitap ehli olma itibariyle mâhiyeti araştırılmalı idi. Bu arayış, teoloji, arkeoloji, etimoloji gibi disiplinlerle ihate edilebilmeliydi.

Kendisinden evvelki ilâhî buyrukları da içeren Kelâm-ı Kadim; uyarıcı, tebligatçı gönderilmedik toplum bırakılmadığını, her topluma kendi dilinden duyuruda bulunulduğunu buyuruyor. Dünya tarihinin her çağında

ve yer kürenin beşte üçünde var olagelen Türklüğün, ilâhî kattaki yeri belirlenebilmeli; Türklüğün gerçeğinde, mayasında olan, olması gereken, Türklerde veya Türk bilinenlerde bulunmasa dahi, ilâhî buyrukta tanımı ve muhtevası olan bir Türklük olmalı; başka bir ifade ile, Türk'ün, Türklüğünün akaidi, vecibeleri nelerdi, bilinmeliydi.

Gök Tanrı İnanç Sistemi diye mevcut bilgilerden hareketle sistematize etmeye çalıştığımız inanç yumağı, konuyu ikinci ve üçüncü kez ele alırken ikmal etmeye uğraşmış olmamıza rağmen henüz yeterli hâle getirilmemiştir. Bu teşhisi koyabilmek için çalışmanın içerisine daha fazla girmemiz gerekmişti. Bu arada konunun Altaylardaki uzmanından Grigori Dimitriyev ve Karakız Dadina'dan şu ilginç açıklamayı dinledim: Gök Tanrı İnanç Sistemi'ne dair ciddî çalışmalar yapan bilim adamları dahi birçok farklılığı benzeştirerek, âdeta ayrılıkları ortadan kaldırarak, inanç kesimleri arasındaki değişiklikleri gidermeye çalıştılar. Gerçeğe rağmen onların eserlerinde birçok farklılık giderilmişti. Son yüzyılın edebiyatına yansıyan Gök Tanrı inancı yaşanan gerçekten ziyade uzman arındır inançların tertiplerini yansıtıyordu.

Bu açıklamadan bir süre sonra eski dinleri olan Gök Tanrı inancına dönmeye başlayan Hristiyan Çuvaşların din otoriteleri ile görüştüm. Aldığım bilgi âdeta farklı Türk kesimlerinde yaşayan Gök Tanrı inancına ait uygulamalardan yapılmış seçmelerdi. Uzun süre Hristiyanlığı yaşamış bir topluma adapte edilmişti. Bütün bunlardan sonra Lev Nikolayeviç Gumilev gibi itibarlı çalışmalar üretmiş otoriteleri inceledikçe anladım ki “Eski Türk Di-

ni” konu başlığının altını doldurabilmek için daha nice çalışmalar yapılmalıdır.

Türklerin eski dinleri hakkında asıl bilgi veren “**Veysu**” ve “**Suyşu**” adlı Çince kaynaklar arasındaki bilgi zıtlığının sebebi nedir? Veysu'ya göre; Doğu'ya hükmeden Han'ın otağına doğudan girilir. Her yıl seçkinler ecdâdlarının mağarasına kurban getirirler. Beşinci ayın 10-20. günleri arasında ırmak kenarlarında toplu halde **Gök Ruh**'na kurban keserler. Dugin'den 500'm mesafedeki zirvesi **çıplak dağ “Bodin - İnli”** (Ülkenin himayeci ruhu) olarak bilinir. Veysu'dan 50 yıl sonra VII. yüzyılın 30. yılında tertip edilen Suyşu ise, şeytanlara ve ruhlara hürmet beslenildiğinden, sihirbazlara inanıldığından söz etmektedir.

Bize göre, iki kaynak arasındaki çelişki, bunlardan birincisi üzerinde durulan dinin mahiyetini, ikincisi ise aynı çağ ve coğrafyayı paylaşan büyücülüğü anlatıyordu. Çince olduğu ve hekim, peri ve sihirbaz anlamına geldiği belirtilen “**Tlu**” ise, başlangıçtan günümüze kadar Allah anlamında bir zamirdir. Veysu'da ise; Sema, Güneş, Dağ, Ecdâd (Kornoş), Tabiat (Tos) kültleri vardır.

Gumilev'in “Türkler V- VII. asırlarda çeşitli kabilelerin birleşmesi neticesinde ortaya çıkmıştır,” şeklindeki teşhisi ve bu teşhisin dine yansıması bizim eski Türk dininin karakterine dair alandan yaptığımız tesbitleri teyit eder mahiyettedir. Ayrıca çeşitli kabileleri Türklük üst başlığı altında toplayan faktör de muhtemelen eski inancın “Türk” ismi ile sahneye çıkmış olabileceği ile ilgilidir.

Gumilev, kabilelerin öz dini sistemlerini de birlikte getirdiklerini, bunların itikadî unsurlarının birbirlerine benzediklerini ancak karakter çeşitliliği sebebiyle uyumda zorluk çektiklerini belirtiyor. Halkın ve seçkinlerin kime ibadet ettiklerini, “Eğer yüksek ruh Han'ın kendisi sayılıyorsa, sihibazlar kimdi?” diye soruyor. Aynı soruyu biz de kendimize soruyoruz. Biz Türklüğün, Aşina'nın 500 ailesi ile tanışıp yayıldığını düşünüyoruz. Yazar Ordos'dan göçüp Altay'ın güney eteklerindeki Türk dilli halklar arasına yayıldığı kanaatindedir. Acaba, ak kemik hak'ı, kara kemik bir dönem batıl'ı mı temsil ediyordu? Veya ak kemik'e mensup olanlar bir anlamda seyitler mi idi?

Gök ruhuna kurbanın kesildiği âyin (**Tıgır Taih**)'e kadınların ve samanların katılmayışını biz eski Türk dininin Altay'da yaşamakta olan örneklerinde de görmekteyiz. Bu kurbanlardan murat, ışığın hayır duasını kazanmaktı ki, halk inançlarındaki **ışık**'ın kutsiyetinin dayanağı olabilir. Gumilev'in eski bir inancın devamı olarak tanımladığı “güneşin ulu ışıkları dağların zirvelerinden görününce güneşe - ışığa kurban getirirlerdi,” şeklindeki teşhisini, biz Tunceli yöresinde tesbit ettik. Bu uygulama “**Temiz Çum**” merasiminin uzantısı idi. **Tıgır Taih** ayinlerinde kımız, süt, ayran ve et suyunun yere dökülmesi, incelediğimiz bölgede kırsal kesimde su içilmeden evvel bir parçasının yere serpilmesini hatırlatıyor.

Gumilev'in “Türklerin kime; ecdâd vahşi hayvana mı, yoksa ecdâd insana mı tapındıkları belli değildir” şeklindeki ifadesi bize incelediğimiz bölgede karşılaştığımız “**Aslan Baba**”, “**Koyun Abdal**”, “**Geyikli Baba**” gibi halk

inançlarında ulu yerleri olan zatlari hatırlattı. İnanç yu-
mağını açtıkça açasımız geliyor.

Altıcı baskısını hazırladığımız çalışmamızda gelini-
len nokta itibariyle, alınabilen mesafenin alınması gere-
kenin daha başlarında olduğumu göstermektedir. Doğu
Anadolu çıkışı ile başlattığımız çalışma bu bölgeyi aşip
Anadolu coğrafyası ile de kalmayıp Uluğ Türkistan
Kafksaya, Ortadoğu ve Balkanlar’ı kapsamıştır. Benzerlik-
ler arzeden coğrafyanın genişletilmiş olması, örneklemele-
rin yoğunlaştırılması fazla bir anlam içermemekte veya
yetmemektedir. Sorun eski ve yeni Türk inançlarının ay-
nılığı ve ayrılığı noktasında ortak bir senteze gidilebilme-
sinde yatmaktadır. Her iki dönemin inanç sistemlerinin
karşılaştırılmış olmaları, duyulan tefekkür ihtiyacını karşı-
layamamaktadır. Buna rağmen lüzumludur ve yapılması
gerekmektedir.

İslamiyet evveli Türk inanç tefekkürü ile Türk ta-
savvufu arasındaki bağın mevcudiyetini giderek daha ya-
kından gözleyebilme imkânı bulduk. Bu baskıya
tesbitlerimizi yeterince yansıtamamış olsak da, çalışmalar
ilerledikçe bu kanaatimiz güç kazanmaya başladı. Bu mü-
nasebetle de gördük ki Türklük aynı zamanda bir
muamalat meselesi idi ve merkezinde inanç vardı. Meh-
met Emin Resulzade, Genceli Nizami’nin; güzel ile büyüğe
Türk, Güzellik ve büyüklüğe Türklük, Güzeli ve büyük
söze Türkçe, güzellik ve büyüklük diyarına Türkistan de-
diğini belirtiyor. Büyük milletlerin dönemlere dair kadir-i
mutlak anlayışı farklı olamaz. Eksikliğin çalışmaların ye-
tersizliğinde aranılması gerekir, kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

KAYNAK KİŞİLER

1. Osman Sadi Adal. Yaşı 47, sanatkâr. Okuma ve yazması var. Bingöl'lü ve orada yaşıyor.
2. Emin Akalın. Doğma-büyüme Darande'li. 35 yaşında, lise mezunu, Darende'de yaşıyor, memur.
3. Yakup Arpatlı. Sarıkamışlı, 40 yaşında, lise öğretmeni ve Sarıkamış'ta yaşıyor.
4. Beyhan Bayındır. Ağrı ilinden, 58 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu ve Ağrı'da yaşıyor.
5. Akkuş Bilâloğlu. Trabzonlu, 50 yaşında, memur ve orada yaşıyor.
6. Cuma Celalli. Diyarbakırlı, 70 yaşında, çiftçi ve Tunceli ilinde yaşıyor. İlkokul mezunu.
7. Fikri Çelikli. Kağızmanlı. 55 yaşında, Kars'ta esnaflık yapıyor. İlkokul mezunu.
8. Beste Durgun. Kars'ın Çamçavuş köyünden, 60 yaşında, okuma yazması var, ev hanımı.
9. Birgül Günarslan. Kars'lı, uzun zaman Diyarbakır'da oturmuş. 38 yaşında, ortaokul mezunu, ev hanımı.

10. Lemi Güneyli. Kars'lı, 55 yaşında, Ziraat Yüksek Mühendisi, orada yaşıyor.
11. İsmail Gürcan. Tunceli ilinden, 60 yaşında, ilkököl mezunu, çiftçi.
12. Nahit Hacıoğulları. Ağrı'nın Diyadin ilçesinden, 60 yaşında, çiftçi, okuma - yazması yok, orada yaşıyor.
13. Kadir Hani. Adıyaman'lı, 75 yaşında, çiftçi, okuma ve yazması yok, Adıyaman'da yaşıyor.
14. Avni Harun. Van'h, 50 yaşında, uzun süre Ağrı'da oturmuş ve Muş'ta yaşıyor. Okuma - yazması var, şoför.
15. İsmail Kara. Malatya'h, 45 yaşında, orada oturuyor. İlkokul mezunu, çiftçi.
16. Bilâl Karaca. Erzurum'lu, 45 yaşında, esnaf, okuma ve yazması var, Erzurum'da yaşıyor.
17. Bengi Karsh. Kars'lı, 60 yaşında, okuma-yazması yok, ev hanımı ve Kars'ta yaşıyor.
18. Kâzım Kırpan. Muş'lu, 65 yaşında, esnaf, okuma-yazması yok. Muş'ta yaşıyor.
19. Celil Koç. Kars'ın Çıldır ilçesinden, 45 yaşında, ortaokul mezunu, esnaf ve Çıldır'da yaşıyor.
20. Bükle Kökerden. Mardin'li, 60 yaşında, ortaokul mezunu, memur, Mardin'de yaşıyor.
21. Bahriye Öğünlü. Kars'lı, 40 y.aşında, lise mezunu, ev hanımı ve Kars'ta yaşıyor.
22. Bahriye Öğünlü. Sankamış'lı, 45 yaşında, lise mezunu, ev hanımı ve Kars'ta yaşıyor.

23. Aydın Şalvardı. Erzurum'lu, 50 yaşında, okuma-yazması yok, esnaf, Hasankale ilçesinde yaşıyor.

24. Ali Osman Şahinli. Elazığ'lı, 65 yaşında, lise mezunu, Elazığ'da yaşıyor.

25. Binnaz Turanlı. Bitlis'li, 50 yaşında, uzun süre Hakkâri ilinde oturmuş. Ev hanımı, okuma-yazması var. Bitlis'te yaşıyor.

26. Binnaz Turgut. Kars'ın Çamçavuş köyünden, 60 yaşında, okuma-yazması var. Ev hanımı, Kars'ta yaşıyor.

27. Ali Rıza Us. Erzincan'lı 40 yaşında. Muş, Bitlis ve Hakkâri'de oturmuş. Fakülte mezunu.

28. Ismihan Yasin. Kars'lı, 47 yaşında ev hanımı, okuma ve yazması var, bu ilde yaşıyor.

29. Dursun Ali Yıldırım. Rize'li, 45 yaşında, okuma ve yazması var, memur.

30. İhsan Uçar. 47 yaşında, Hizan ilçesi Sırmaçek köyünden, okur - yazar.

31. Atilla Fırat. Varto'lu, 55 yaşında, yüksek tahsilli.

32. Ersin Kavaklı. 45 yaşında, Doğu Karadeniz'li, uzun süre Van'da çalışmış. Yüksek tahsilli.

33. Bülent Durgun. 40 yaşında, Erzurum doğumlu, yüksek tahsilli.

34. Selçuk Çelik. 35 yaşında, Kars doğumlu, orta tahsilli.

35. Nuriye Kalafat. 65 yaşında, Sürmene doğumlu, ev hanımı.

36. Senem Yardımcı. 1993 yılında 90 yaşında, ev hanımı, Amasya'nın Uzunoba köyünden, kendisi ve iki gelini Ahıska muhaciri.
37. Sedriye Ana (Ahmetov). 1993 yılında 68 yaşında, Kırgızistan'da yaşıyor. Ahıska Türkü bir hanım.
38. Maria Koycumamova. 1993 yılında 50-55 yaşlarında, Kırgızistan'da yaşayan "Emci Ene"
39. Gülbara Cumanazorova 1993 yılında 20-25 yaşlarında, Kırgızistan'da bayan baksi.
40. Garip Aliyev Beşiroğlu. 1951 Bişkek doğumlu, Fizik Fakültesi mezunu, Bişkek'de Baksi. Halk hekimi olarak çalışıyor.
41. Kanatbek Asıbekoğlu. 50-55 yaşlarında, Alotog, Karaçkoğı köyünde baksi olarak çalışan bir Kırgız.
42. Cumakul Teğın. 70 yaşlarında, emekli öğretmen, halk bilimi derleyicisi Kırgız hanım.
43. Hocabey Ataverdiyev. 60-65 yaşlarında, emekli arşivist, halk bilimci, yazar.
44. Nurettin Veyseloğlu. 1993 yılında 73 yaşında, Bişkek'te yaşıyor, bir Ahıska Türkü.
45. Abdurrahman Odabaşı. Saçıkara aşireti lideri, orta yaşta, orta tahsilli.
46. Hıdır Nuriyev, Türkmenistan vatandaşı Gazi Üniversitesi TÖMER öğrencisi.
47. Şahmurat Saibev, Türkmenistan vatandaşı Gazi Üniversitesi TÖMER öğrencisi.
48. Kakacan Bayram, Akademisyen, Türkmenistan.

49. Choygana Mongush, Yakut Türkü, Üniversite öğrencisi.
50. Julutan Altunay, Omsk Kazak Türklerinden, Üniversite öğrencisi.
51. Sorgulana Alekseevana, Yakut Türkü, Üniversite Öğrencisi.
52. Ali Şamil Hüseyinoğlu, Azerbaycan Türkü Kültür Antropoloğu.
53. Sevgi Baykar, evhanımı.
54. Ayşe Akçınar, öğretmen Ahlatlı halkbilimci.

KAYNAK KİTAP VE MAKALELER

- ABBASOĞLU, Agit, "Ahıska Türklerinin İnançlarında Ağaç ve Su Kültü", **Erciyes**, Sayı 157, Ocak 1991, s. 10-11.
- ABDULLA, B., "Bayatı Ermeğanı", **Folklor ve Etnoqrafiya**, 2005/4.
- ABUT, Z., "Sivas'ta Düğün Âdetleri", **Folklor Dergisi**, 1970, Sayı: 13-15, s. 74-76.
- ACAROĞLU, M. T., "Gagauzcada Takma Adlar, Soyadları, Yeradları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 72, Haziran 1991, s. 111-129.
- ACIPAYAMLI, O., "Türk Folklor Ürünü Yağmur Duası ile İlgili Yapı ve Fonksiyon Sorunları", I. **Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1977, Cilt: IV., s. 1-7.
- ADAL, O. S., "Savurda Yağmur Duası", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1961, Sayı: 151, s. 2367.

- , **Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü**, Erzurum, 1961.
- , "Türkiye'de Yağmur Duası", Ankara, 1964, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 1963, Sayı: 1-2'den ayrı basım.
- , "Türkiye'de Yürümeyen Çocukları Yürütme Gelenekleri", **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri** Bildirileri, Ankara, 1974, s. 357-364.
- ADASAL, O. S., "Türk Halk Bilgisi Derneği Anketine Cevaplar: Savur'da Yağmur Duası", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1961, Cilt: IV., Sayı: 141.
- ADIVAR, A., **Tarih Boyunca İlim ve Din**, İstanbul, 1982.
- AKA, İ., "Hazar Ötesi Türkmenlerinde Din ve Dinî İnançlar", **Türk Kültürü**, Sayı 215-216 1980, s. 307-311.
- AKDAĞ, M. Z., "Bebek Yüzlüm", **Türk Edebiyatı**, Eylül 1998, Sayı: 299.
- AKDEMİR, B. N., "Kocaköydeki Balbal Taşları", **Türk Folkloru**, Sayı: 58, s. 8-11.
- AKKAYA, A., **Eğirdir'de Kültür Değişmesi**, Eskişehir, 1997.
- AKPINAR, T., "Ağza Alınması Yasak Sözler", **İş Bankası İç Yayın Organı**, 1979, Sayı: 53, 13-18. Genişletilmiş şekli için bk. **Folklor ve Etnografya Araştırmaları**, İstanbul, 1985, s. 13-27.
- , "Domuz Eti Yeme Yasağı ve Türkler", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 12, 1984, s. 365-368.
- , "Eski ve Bugünkü Türklerde Su Kültü ve Âdetleri", **Tarih ve Toplum**, 1988, s. 49-54.
- , "Eski Türklerin Dini Tek Tanrı İnanıcı Mıydı?" **Tarih ve Toplum**, 1984, Sayı: 27, s. 17-21.

- AKPINAR, Y., "Altın Elbiseli Adam", **Kaynaklar**, 1983, Sayı: 1, s. 28-31.
- AKTAŞ, Ali, "Amucalar da Ölüm Olgusu Üzerine" **Folklor ve Edebiyat**, Sonbahar 1999, s. 74-80.
- AKTARAN, E., "Nurlu Kabirler" **Kırım Dergisi**, Nisan Mayıs Haziran 1993, Sayı: 3, s. 35-37.
- ALPASLAN, İ., "Kara Çarşamba veya Çile Çıkarma", **Türk Folkloru**, Sayı: 74, Eylül 1985, s. 16-19.
- ALPTEKİN, A. B., "Fırat Havzasında Tesbit Edilen Ağıtların Türk Kültürü İçindeki Yeri", **Fırat Havzası II. Folklor ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri**, Elazığ, 1987, s. 7-23.
- , **Fırat Havzası Efsaneleri**, Antakya, 1993.
- "Köroğlu'nun Zuhuru ve Onun Bingöl ile Olan Münasebeti", **Sultan Baba ve Köroğlu**, Elazığ, 1987, s. 55-61.
- ALTINMAKAS, L., "Albastı, Alkarısı Koruma ve Tedavisi", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1966, Sayı: 209.
- , "Kazak Türklerinin Gelenekleri ve İslâmiyet'in Etkisi", **Türk Kültürü Dergisi**, 1984, Sayı: 250, s. 118-130.
- ALTUN, I., **Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm**, İzmit, 2004.
- ANADOL, C., **Tarihten Günümüze Kadar Doğu Ve Batı Kültürlerinde Halk İnançları, Büyü (Sihir, Tılsım, Cin Çarpması)**, İstanbul, 1997.
- AND, M., "Anadolu Halk Dansları ve Halk Tiyatrosunun Özellikle Hayvan Benzetmeleri Bakımından Asya Kökenleri", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1983.

- , “Anadolu Halk Ağıt Kültürü ve Günümüzde Ağıt”,
II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi, Ankara, 1981.
- , **Oyun ve Büyü, Türk Kültüründe Oyun Kavramı**,
İstanbul, 1974.
- ANDİÇ, E., “Üç Şehitler Efsanesi” ve “Kennir Baba Efsanesi”.
Efsanelerimiz, İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Ya-
rışması, (Yayına Haz. C. Kavcar, M.Yardımcı), Malat-
ya, 1988, s. 38-39:
- ANZERLİOĞLU, Y., **Karamanlı Ortodoks Türkler**, Ankara,
2003.
- APAYDIN, U., “Gaziantep'te Cehiz (Cihaz) Törenleri”, **Gazi-**
antep Kültürü, 1960, Sayı: 27, s. 10.
- ARAŞ, M. Ö., “Ad Koyma”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fa-**
kültesi Dergisi, 1985, Sayı: 1, s. 99-122.
- ARAŞ, R., **Harput'da Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği**,
Ankara, 1996.
- ARGUNŞAH, M., **Kırdeci Ali Kesikbaş Destanı**, Ankara,
2002.
- ARSLAN, M., “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hüküm-
darlık Meselesi”, **T.M.T.T.M.K.**, Elazığ, 1990, s.4223-
4245.
- ARTAN, G., “Kars'ın Göle Düğünleri”, **Türk Folklor Araştır-**
maları, 1956, Cilt: V., Sayı: 116, s. 1870-1871.
- ARTVİNLİ, T., **Doğu'nun Kırkpınar'ı Çalışkan Dürüst ve**
Mert İnsanların Diyarı Yusufeli, Ankara, 2000.
- ARVASI, İ., **Hatıratım**, Ankara, 1960.
- AŞAN, M. B., “Tabanbükü Şeyh Hasanköyü Mezarlıkları”,
Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu, Elazığ,
1986, s. 147-169.

- ATALAY, B., **Divânü Lügat-it Türk Tercümesi**, 2. Basım, Ankara, 1985.
- ATAMAN, S. Y., "Folklor Araştırmaları Açısından Halk Oyunlarımıza Genel Bir Bakış ve Ateş Kültü ile İlgili Oyunlar", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt: III., s. 39-49.
- , **Türk Halk Oyunları**, İstanbul, 1977.
- , **Yüz Türk Halk Oyunu**, Ankara, 1975.
- Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri**, Ankara, 1990.
- ATAY, H., "İslâm Toplumunun Bozulmasında Kur'an'ın Terkedilmesinin Menfi Rolü". **III. Kur'an Haftası Sempozyumu**, 13-19 Ocak 1997, Ankara.
- , "Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Milliyetçiliği Üzerine" **Türk Yurdu**, Aralık 2000, C: 20, s. 160 s. 7-11.
- ATILGAN, H., **Murta Folkloru**, Ankara, 2002.
- AVCI, H. A., "Anadolu'dan Ağıtlar," **Beratov'a Armağan**, (Hz. M. Turan), Ankara, 1998.
- AVRAMOĞLU, Ç. B., "İstanbul Karai Türklerinde Nişan ve Düğün Merasimleri", **Türk Yurdu**, Ankara, 1961, Sayı: 11.
- AYAZ, A., **Dr. Yaşar Kalafat'ın Hayatı, Çalışmaları ve Eserlerinin Bibliyografisi**, Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Bilim ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Tezi, Elazığ, 2003.
- AYDIN, M., "Ayakta Alkışladı", **Tarih ve Düşünce Dergisi**, Mart 2000, Sayı: 3, (Söyleşi).
- , **Din Felsefesi**, İzmir, 1987.
- , "Kurşun Dökme Âdetinin Sosyo-Kültürel Kökeni", **2. Millî Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi**, Konya, 11 Ekim 1988.

- , “Şamanizmin Eski Türk Dini Hayatı ile İlişkileri”
XI. Türk Tarih Kongresi, C: II.
- , “Toplu Yemek Törenlerinin Gerisindeki Dinî Folklorik Unsurlar”, **II. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi**, 20 .X. 1992, Konya.
- BALAMAN, A. R., “Halkbiliminde Özgün Konu: At Kültürü”. **1985 Folklor ve Etnografya Araştırmaları**, İstanbul, 1985, s. 55-62.
- BALKIR, O. A., “Balıkesir Köylerinde Yağmur Duası”, **Kaynak**, 1936, Sayı: 2, s. 936-37.
- BALTACIOĞLU, N., “Doğu Anadolu'da Yaşayan Gelenekler”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1959, Cilt: V., Sayı: 111, s. 1911-1912.
- BARLAS, U., **Anadolu Düğünlerinde Büyüsel İnanmalar**, Karabük, 1974.
- , **Hakkari Evlenme Töre ve Törenleri**, Karabük, 1975.
- , **Maraş Düğün Âdetleri**, İstanbul.
- BARTHOLD, W., **İslâm Medeniyet Tarihi**, İstanbul, 1940.
- BAŞAR, Z., **Erzurum'da Tıbbî ve Mistik Folklor Araştırmaları**, Ankara, 1972.
- , **İçtimai Âdetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerleri**, Ankara, 1972.
- BAŞBUĞ, H., **Aşiretlerimizde At Kültürü**, İstanbul, 1986.
- , **İki Türk Boyu: Zaza ve Kurmançlar**, Ankara, 1984.
- , **Yezidilik İnanı**, İstanbul, 1987.
- BAŞER, S., **Esmâü'l-Hüsna'ya Göre Eski Türk Dinindeki Tanrı'nın Vasıfları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul, 1982.

- , **Gök Tanrı'nın Sıfatlarına Esmâül-Hüsna Açısından Bakış**, İstanbul, 1991.
- , **Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre**, Ankara, 1990.
- , **Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre'den Sevgi Toplumu-na**, İstanbul, 1995.
- , “Medya’da Töre; Kutadgu Bilig’de Töre” Halk Kùltürlerinin **Medya Açısından Değerlendirilmesi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri** (12-14 Aralık 2002), İstanbul, 2005, s. 50-87.
- , **Türk Münevveri'nin Müsterek Fikir ve İnanç Zeminini Nedir**, 20.12.1986, İstanbul.
- BAYAT, F., **Korkut Ata, Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut**, Ankara, 2003,
- , **Mitolojiye Giriş**, Çorum, 2005.
- BAYKARA, T., “Mirseyit (Tanır) Köyü Mezarlığı”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Dergisi**, Erzurum, 1972, Sayı: 4, s. 53-56.
- , “Türklerde Gökyüzü İnceleme Merakı ve Uluğ Bey”, **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu**, (30.5.1994 - 1.6.1994) Ankara.
- BAYRAM, M., “Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Teşkilâtının Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Dergisi**, 1981, Sayı: 1, s.57-72.
- BELEKOĞLU, N., **Erzurum Türkleri**, Adana, 1971.
- BELLİ, M., “Tarihi Doğru Okumak” **Teori**, Ağustos 1992, s. 32, s. 52-57.
- BELLİ, O., “**Kırgızistan’da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller**” İstanbul, 2003.

- “Beşik Kertiği Nişan”, **Eskişehir Halkevi Dergisi**, 1943, Sayı: 62, s. 18.
- BEŞİKÇİ, İ., **Doğu Anadolu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikân Aşireti)**, Ankara. 1969.
- BEYSANOĞLU, Ş., **Diyarbakır ve Çevresinde Halk Hekimliğinde Yatırlar**, Ankara, 1984.
- BİLHAN, S., **Eğitim - Bilim - Sanat**, Ankara, 1988.
- BİLGESEVEN, A.K., **Din Sosyolojisi**, İstanbul, 1985.
- BİRDOĞAN, N., “Anadolu Aleviliğinde Kadın Bacılar, Bacıyan-ı Rum”, **Folklor, Halk Bilim Dergisi**, 1988, Cilt: 4, Sayı: 36, s. 9-12.
- , “İğdır'da Başlık ve Mihir”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1973, Sayı: 293, s. 2873.
- , “Samahlar”, **1984 Folklor ve Etnografya Araştırmaları**, İstanbul, 1984, s. 31-46.
- BOODBERG, P. A., “T'U-CHUEN Türkler Hakkında Üç Not” (Ter. E. B. Özbilen), **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 102, Haziran 1996, s. 177-180.
- BOLAY, S. H., KARMIŞ, O., **Din Bilgisi Lise 1**, Ankara, 1976.
- BORATAV, P. N., “Saya”, **Folklor Doğru**, 1975, Sayı: 42, s. 3-10.
- BOZYEL, İ., “İğdır, Nahçıvan ve Tebriz Üçgeninde Nevruz Gelenekleri”, **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S. Tural-E. Kılıç), Ankara, 1996, s. 49-61.
- BRIAN, M., **Hunların Hayatı**, İstanbul. 1981.
- BULUÇ, S., **Kuşaktan Kuşağa Erzurum Folkloru**, Ankara, 1987.
- , “Şaman” Maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: XI., s. 330.
- , “Şamanizm”, **Türk Amacı**, 1942, Sayı: 1-8.

- BULUT, A., DUVARCI, A., "Gelin Canlar Bir Olalım", **Ter-cüman** 27.4.1992/28.5.1992.
- BULUT, S., **Kuşaktan Kuşağa Erzurum Folkloru**, Ankara, 1984.
- BURAN, A., "Dede Korkut Hikâyelerinin Doğu Anadolu Varyantları", **Sultan Baba ve Köroğlu**, Elazığ, 1987, s. 35-40.
- , **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üzerine Araştırmalar; (Ağızlar)**, Cilt: II., Ankara, 1992.
- , "Eski Türk Gelenek ve Göreneklerinin Fırat Havzasındaki İzleri", **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu (Bildiriler)**, Elazığ, 1985.
- , "Fırat Havzasında Yağmur Duası ve Yada Taşı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1988, Sayı: 19, s. 74-76.
- , "Keban ve Baskil Yörelerinden Derlenen Efsaneler", **Türk Folklorundan Derlemeler, (1986/1)**, Ankara.
- CAFEROĞLU, A., **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, 1968.
- CANDAN, E., **Türklerin Kültür Kökenleri**, İstanbul, 2002.
- , "Türk Teamül Hukukuna Ait Notlar", **Atsız Armağanı**, İstanbul, 1976, s. 67-73.
- CEMAL, A., "Şaman Geleneğinden İslamiyet'e Simgecilik" **Varlık**, Eylül 2004.
- CEMİLOĞLU, M., "Ahmet Yesevi'de İslâmiyet Öncesi Türk Kültür Unsurları", **Erciyes**, Sayı: 195, Mart 1994, s.11-13.
- CHANG K. C., "Şamanizm ve Siyaset" Çev.: (M. Özarslan), **Milli Folklor**, Yaz, 1997, s. 99-102.
- CICHOCKI, D., "Türk Mitolojisinde Kurt – Ana Sembolüne Dair", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1985, s. 17-130.

- CORAYEV, M., “Özbeklerin Rüzgâr ile Alâkalı Mitolojik İnançları”, **Dördüncü Türk Kültürü Kongresi (4-7 Kasım 1997)**, Ankara.
- CUMALIOĞLU, F., “Güneydoğu ve Orta Anadolu'da Evlenmelerde Verilen Başlık - Kalın ve Bunun Dejenere Edilmiş Hali”, **Orkun**, 1951, Sayı: 43, s. 10-11.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Adıyaman**, İstanbul, 1973.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Diyarbakır**, 1973 Yıllığı, İstanbul, 1973.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Elazığ**, 1973 Yıllığı, Elazığ, 1973.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Erzurum**, 1973 İl Yıllığı, İstanbul, 1976.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Muş**, 1973 Yıllığı, Elazığ, 1973.
- CUNBUR, M., “Evliya Çelebi'ye Göre Tunceli'nin Bazı İlçeleri ve Anadolu Babaları”, **Sultan Baba ve Köroğlu**, Elazığ, 1987, s. 13-19.
- ÇAĞADAŞ, S., “Türk Halk Edebiyatında Kuğu Kuşu”, **I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (Tebliğler)**, İstanbul, 1979, s. 311-321.
- ÇAĞATAY, N., “Esnafın Gelenek, Töre ve Törenleri”, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Konya, 1981, s. 138-145.
- ÇAĞATAY, S., “Türklerde Batıl İnançlar Arasında Tabu”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Ankara, 1974, s. 364-372.
- , “Türk Halk Edebiyatında Kuğu Kuşu”, **I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (Tebliğler)**, İstanbul, 1979, s. 311-321.
- , “Türkçe Dinî Tabirler”, **Necati Lugal Armağanı**, Ankara, 1968, s. 191-197.

- ÇAKIR, A., "Türk Halkoyunlarında Hayvan Motifleri Üzerine Bir Atlas Denemesi", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt: III., s.75-87.
- ÇAPAR, Ö., "Yerli Bir Anadolu Tanrıçası MA", **Onbirinci Tarih Kongresi**, 8 Eylül 1990, Ankara.
- ÇAVADOV, K., **Azerbaycan'da Ekincilik Takvimi Ve Halk Meteorolojisi**, Bakü, 1984.
- ÇAVDAR, C. A., "Türk Halk Hekimliğinde Bağlama", **Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1989 s. 84-85.
- ÇAVUŞOĞLU, S. U., **Tasavvuf Notları**, İzmit, 1988, (Teksiridir).
- ÇAY, A., **Anadolu'da Türk Damgası, Koç Heykel Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi**, Ankara. 1983.
- , "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986, Sayı 17, s. 37-42.
- , "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri", **Doğu Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve İktisadi Meseleleri Sempozyumu (Bildiriler)**, Ankara, 1986, s. 381-397.
- ÇAY, M. A., KALAFAT, Y., **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Kuva-yı Milliye Hareketleri**, Ankara 1990.
- , "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri" **Doğu Anadolu'nun Meseleleri Sempozyumu (Tebliğler)**, Tunceli, 1985, s.381-397.
- , **Türk Ergenekon Bayramı: Nevruz**, 2. Basım, Ankara, 1988.
- ÇELİK, İ. H., "Hilvan'daki Ziyaretler", **Harran Kültür ve Folklor Dergisi**, 1978, Sayı: 17, s. 14-17.

- ÇELİK, H., “Gaziantep ve Yöresinde Cinsiyet Belirlemek İçin Yapılan Uygulamalar,” **Türk Halk Kültüründen Derlemeler**, 1994, Ankara, 1996, s. 29-35.
- ÇENELİ, İ., “Divan ü Lügat-it Türk'te Hayvan Adları”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara, 1973-75, Sayı: XI-XIV., s. 99-123.
- ÇETİN, N., “Baskil Çevresinde Yatırlar ve İnançlar”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1970, Cilt: XIII., Sayı: 253.
- ÇETİN, İ., “Göktürk Kitabelerinde İsimleri Geçen Hayvanlar” **Türk Folkloru Araştırmaları**, 1986, Cilt: I, Ankara, s. 123-143.
- , **Kızılalma**, Ankara, 1997.
- , “Nevruz ve Nevruz Kutlamalarına Bir Örnek”, (Haz. S. Tural-E.Kılıç) **Nevruz Ve Renkler**, Ankara, 1996, s. 325-330.
- ÇETİNKAYA, H., “Kars Yöresi Terekeme Köy Düğünlerinde Şah Bezeme ve Kaldırma Geleneği”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982, Cilt: IV., s. 83-92.
- ÇIKMAN, Z., “Nazar Değmesi ve Tedavi Usulleri”, **Koz**, 1980, Sayı: 3, s. 19-29.
- ÇİNİ, M., “Urfa'da Göz Değmesi, Nazar ile İlgili İnançlar”, **Harran Kültür ve Folklor Dergisi**, 1980, s.68.
- , “Urfa'ya Özgü İnanışlar ve Vesveseler”, **Harran Kültür ve Folklor Dergisi**, 1980, Sayı: 17, s.13-17.
- ÇUBUKÇU, İ. A., **Mezhepler ve İslâm Felsefesi**, Ankara, 1964.
- ÇUVAŞOĞLU, S. U., **Tasavvuf Notları**, İzmit, 1988.

- DAMACI, R., "Azeri Türklerinde Niyet ve Fal ile Ölüm ve Ağıt", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1952, Cilt: II., Sayı: 32, s. 509-510.
- DANBAZ, V., "Tanrı Assur'un GİR Görevleri (Sa/G/GİR) Sa As-su", **Onbirinci Türk Tarih Kongresi**, 7 Eylül 1990, Ankara.
- DANIŞMEND, İ. H., **Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu**, Konya, 1978.
- DASHİBOLOV, Bair - KALAFAT, Yaşar, **Karşılaştırmalı Buryat Türk Halk İnançları**, Ankara, 2005,
- DAVLETOV, T. B., "Hakas Türklerinde Pazı (Yılbaşı) Bayramı" **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Sayı: 21, s. 42-59.
- , **Tarihî Hakikatlar**, İstanbul, 1979.
- DEDE, A., "Batı Trakya Türklerinde Eski Türk Dini Şamanizmden Kalıntılar", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1982.
- DEDEKURBAN, A. H., **Zaza Halk İnançlarında Kültler**, Ankara, 1994.
- , **Zazalar'da Şölenler ve Törenler**, Ankara, 1994.
- DELİÖMEROĞLU, Y., "Saha Türklerinde ısıakh Bayramı", **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S. Tural-E. Kılıç) Ankara, 1996, s. 131-136.
- DEMİRCİOĞLU, Y. Z., **Anadolu'daki Eski Düğün ve Evlenme Âdetleri**, İstanbul, 1938.
- DEMİRSİPAHİ, C., **Türk Halk Oyunları**, Ankara, 1975.
- DEVLET, N., "İslâmiyet'i Resmen Kabul Eden İlk Türk Devleti", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 32, Ağustos 1989, s. 42-46.
- DİVİTÇİOĞLU, S., **Kök Türkler**, İstanbul, 1987.

- DIYARBEKİRLİ, N., **Hun Sanatı**, İstanbul, 1993.
- , "Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru", **Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, Cilt: II., 1966, İstanbul, s. 112-204.
- , "Türklerde Çifte Mezar", **II. Milletlerarası Türko-
loji Kongresi**, 4-9 Ekim 1976, İstanbul.
- , "Türklerde Mezar Yapısı ve Cenaze Törenleri", **Dünyada Türkler Sempozyumu**, 29.4.1987, Ankara.
- DOĞAN, D., **Bütün Yönleri ile Sorgun**, Ankara, 1990.
- DOĞAN, İ., "Günümüz Türkiye'sinde Mezar Taşlarının Dili", **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Ha-
yatına Etkileri Sempozyumu (18-20 Aralık 1998 İs-
tanbul)** İstanbul, 1998, İstanbul, 1999.
- DOĞRU, A. M., "Orta-Asya, On-Asya Kültür Birliğinde Ya-
şayan Örnekler", **I. Milli Halk Edebiyatı ve Folkloru
Kongresi**, Konya.
- DOĞUTAN, R., "Gürün ve Civarında Gelin Götürme", **Halk
Bilgisi Haberleri**, 1943, Sayı: 35, s. 317-19.
- DONUK, A., "Eski Türk Dini Şamanizm mi idi", **Türk Dün-
yası Tarih Dergisi**, 1988, Sayı: 14, s. 7-12.
- , "Göktürk Kitabelerinin Dini Açıdan Değerlendi-
rilmesi" **Göktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü
Sempozyum Bildirileri** (Yayına Hazırlayan: V.
Hocaoğlu), Ankara, 2001, s. 105-112.
- , "Türk Devletinde Kutsiyetin Kaynakları", **Türk
Münevverinin Müşterek Fikir ve İnanç Zemini**, İstan-
bul, 1988, s. 137-154.
- , "Türklerde (İl) Devlet Deyimi Hakkında", **Türk
Dünyası Araştırmaları**, Nisan 1985, Sayı: 35, s. 143.

- DÖNMEZ, G., "Anadolu Efsanelerinde Su Motifi", **Millî Kültür**, Sayı: 62, 1988, s. 14-17.
- DUBINSKI, A., "Karay (Karaim) Türklerinin Halk İnançları Hakkında", **Uluslar arası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi**, 7 Eylül 1989, Ankara.
- DUMLUCA, H., "Divriği'de Düğün Âdetleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1966, Cilt: 4, s. 5-7.
- DURAN, A., "Fırat Havzasında Yağmur Duası ve Yada Taşı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1988, Sayı: 19, s. 74-76.
- DUVARCI, A., "Halk Hekimliğinde Ocaklar", **Millî Folklor**, Eylül 1990, Sayı:7, s. 34-38.
- DUYMAZ, A., "Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar", **Millî Folklor**, C: 1, Y: 2, Sayı: 7.
- EBERHARD, D.W., **Çin'in Şimal Komşuları**, Ankara, 1942.
- ECER, V., "Türklerin Eski Dini Hakkında Söylenenler", **Töre Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, Aralık 1982, Sayı: 139, s. 33-36.
- EĞİN, N., "Sivas'ta Evlenme Töreleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1968, Sayı: 225, s. 4715-17.
- ELÇİN, Ş., "Al-Kan", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1964, Sayı: 185, s. 3605-7.
- , "Alkarası", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1965, Cilt: I., Sayı: 93, s. 3813-14.
- , **Anadolu'da Köy Ortaoyunları**, Ankara, 1977.
- , "Atların Doğuşları ile İlgili Efsaneler". **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, Ankara, 1977.
- , "Çömçeli Gelin". **Türk Folklor Araştırmaları**, 1968. Cilt: 11, Sayı: 225.
- , **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara, 1988.

- , "Tuz Ekmek Hakkı Üzerine", **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, Ankara, 1977, s. 74-81.
- , "Türklerde Aşık Oyunu ve Bu Oyunla İlgili Âdet ve An'aneler", **Türk Kültürü Dergisi**, 1986, Sayı: 280, s. 491-500.
- ELIADE, M., **Dinin Anlam ve Sosyal Fonksiyonu**, (Çev.: M. Aydın), Ankara, 1990.
- , **Shamanism**, USA, 1974.
- , **Traite'd Histoire des Religions**, Editions Gallimard, 1971.
- ELİYEV, R., "Efsenelerde Dağ Kultünün Struktü-Semantik Fonksiyonlarına Dair", **Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyatına Dair Tedqiqler XXI**, Bakı 2006, sf. 15-38.
- EMEL, A., **Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihî Örneklerle Adlarımız**, Ankara, 1989, s. 48.
- ER, P., "Türklerdeki Ağaç Kültü ve Bunun Anadolu Alevî İnanıcındaki İzleri", **Türk Halk Kültürü Araştırmaları**, 1944, Ankara, 1996, 8.61-65.
- ERAY, T., "Türklerde At" **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, Nisan 2004, Sayı: 208, s. 24-30;
- ERCİLASUN, A.B., "Türk Destanı", **Büyük Türk Klâsikleri**, İstanbul, 1985, Cilt: I., s. 54-55.
- ERDENTUĞ, N., **Hal Köyü'nün Etnolojik Tetkiki**, Ankara, 1975.
- ERDOĞAN, Z., "Ankara'nın Akyurt İlçesine Bağlı Elecik Köyünde Doğumla İlgili Adet ve İnanmalar" **I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyum Bildirileri**, Ankara, 1996.
- EREN, N., "Hece Tahtaları", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi**, 2 Haziran 1981, Ankara.

- ERGİN, M., **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul, 1969-1972.
-----, **Orhun Âbideleri**, İstanbul, 1970-1972.
- ERGUN P., **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2004.
- ERK, Z., “Anadolu'da Gelinin Oğlan Evine Getirildiği Anda Yapılan Gelenek ve Pratikler”, **Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı**, Ankara, 1976, s. 77-92.
- EROĞLU, H., “Suşehri'nde Oğuz Damgaları ve Türk Boyları”, **Türk Kültürü Dergisi**, 1973, Sayı: 123, s. 141-147.
- ERÖZ, M., “Doğu Anadolu Köy Adları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Sorunları Semineri**, Ankara, 1974, s. 271-317.
- , **Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik**, İstanbul, 1992.
- , **Hristiyanlaşan Türkler**, Ankara, 1983.
- , “Tunceli'nin Sosyal ve Kültürel Yapısına Dair Düşünceler”, **Doğu Anadolu'nun Meselesi Sempozyumu Tebliğleri**, Tunceli, 1985, s. 345-352.
- , “Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği”, **Doğu Anadolu-Milliyetçilik Atatürk**, İstanbul, 1987, s. 292-296.
- , “Türk İçtimaî Hayatında Totemizmin İzleri”, **İstanbul Üniversitesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, 1973.
- , “Türk Topluluklarının Ölüm Âdetleri Üzerine Bir Deneme”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1985, Sayı: 35, s. 56-57.
- , **Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik**, İstanbul, 1977.
- ERSEVEN, I. C., **Alevilerde Semah**, Ankara, 1990.

- ERSOY, R. "Türklerde Ölüm ve Ölü ile ilgili Rit ve Ritüeller" **Milli Folklor**, 2000, S. 54. ss. 86-101.
- ERSOYLU H., "Oğuz Han'ın Koyduğu Adlar", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 1984, Sayı: 33, s. 68-76.
- , "Türk Dünyasının İnanç ve Yaşayışındaki Bazı Kuşlar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 17, Nisan 1982, s. 167-192.
- ESİN, E., "Böri", **I. Millî Türkoloji Kongresi (Bildiriler)**, İstanbul, 1980.
- , **İslâmiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş**, İstanbul, 1978.
- , "Ötüken Yış Türk Sanatında Ağaçlı Dağ Hakkında Notlar", **Atsız Armağanı**, İstanbul, 1976, s. 147-187.
- , **Türk Kosmolojisi**, İstanbul, 1979.
- , **Türk Kozmolojisine Giriş**, İstanbul, 2001.
- FAZLAN, İbn, **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, (Hz.: R. Şeşen), İstanbul, 1975.
- FEDOTOVİÇ, J. F., "Saha Yeri ve Saha Türkleri" **Türk Kültürü Dergisi**, Aralık 1992, Sayı: 356, s. 742-752.
- FEHMİ, H., "Anadolu'da Bozkurt Efsanesi", **Halk Bilgisi Haberleri**, 1929, Sayı: 1, s. 2-3.
- FERZELİYEV, T., ABBASOV, T., HACIYEVA, İ. N., **Türk Dilinde Dualar Bedduala Yeminler**, Yayına Haz.: C. Alyılmaz, 1996, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 1996.
- FIĞLALI, E. R., "Tarih ve Din", **Tarih Mitolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollekyumu**, Elazığ, 1990, s.67-70.
- FIRAT, M. Ş., **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, 1985.
- FINDIKOĞLU, F. Z., "Türk Folklorunda İsim Meselesi", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1957, Sayı: 39, s. 609-610.

- FREYER, H., **Din Sosyolojisi**, (Çev. T. Kalpsuz), Ankara, 1964.
- FROMM, E., **Psiko-Analiz ve Din**, (Çev. Y. Salman), İstanbul, 1982.
- GABAİN, A.V., **Renklerin Sembolik Anlamları** (Çev. S. Tezcan), Ankara, 1968.
- GARAYEV, M., "Özbeklerin Rüzgâr ile Alâkalı Mitolojik İnançları", **Dördüncü Türk Kültürü Kongresi (4.7. Kasım 1997)**, Ankara.
- GASIMLI, M., **Aşık Seneti**, Baki, 1996.
- GAZİMİHAL, M.G., **Şarkî Anadolu Türkü ve Oyunları**, İstanbul, 1928.
- GAZİMİHAL, M. R., "Hayvan Taklit Edici Oyunlar", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1961, Sayı: 147, s. 23-25.
- GENÇ, R., "Eski Türk Ziyafetleri ve Diş Kirası Âdetleri", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982, Cilt: IV., s. 175-182.
- , **Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Ankara, 1977.
- , "XI. Yüzyılda Türklerde Evlenme", **Türk Yurdu**, Sayı: 40, Aralık 1990, s. 19-21.
- , **Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil**, Ankara, 1997.
- GERÇEK, A., "Fırat Havzasında Ölüm ve Cenaze Merasimleri", **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Semineri**, Elazığ, 1985, s. 83-94;
- GERÇEL, A., "Fırat Havzasında Ölüm ve Cenaze Merasimleri, Ölüm Üzerine Değişler, Mezarlar", **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu (Bildiriler)**, Elazığ, 1985, s. 83-94.

- GIBB, H. A. R., **Mohammadanism**, New York, Galaxy Books, 1962.
- GICMANOV, G., **Tatar Mifleri (İyeler, İsanılar, Fallar, İm-Tamnar, Şınanışlar, Yılalılar)**, Kazan, 1999
- GILMANOV, G.-**Tatar Mifleri, (iyeler, İsanular, Fallar, İm-Tamnar, Şınanışlar, Yılalılar)**, Kazan, 1999
- GRUNEBAUM, G., **Modern İslam, The Search for VAN, E. Cultural dentity**, Los Angeles, University of California Press, 1963.
- GODFREY, R. L., **Religion, Man, Culture and Society**, (Ed. Harry, L. Shapiro), New York, Galaxy Books, 1960.
- GÖKALP, Z., **Makaleler III.**, Ankara, 1977.
- , **Türk Ahlâkı**, İstanbul, 1973.
- , **Türk Devletinin Tekâmülü**, Ankara, 1981.
- , **Türk Medeniyet Tarihi**, İstanbul, 1924.
- , **Türk Töresi**, Ankara, 1976.
- GÖKÇEOĞLU, M., **Manilerimiz**, Lefkoşe, 2002.
- GÖKOVALI, Ş., **Mythologia (Söylence Bilim) ve Anadolu Söylenceleri**, İzmir, 1990.
- GÖKYAY, O. Ş., “At Üzerine”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Ankara, 1974, s. 74-78.
- , **Dedem Korkut Kitabı**, İstanbul, 1973.
- GÖMEÇ, S., “Umay Meselesi”, **Türk Kültürü Dergisi**, Ankara, 1989, Sayı: 318, s. 630-634.
- GÖNÜLLÜ, A. R., “Alanya Halk Ağzında Ağaç Motifi”, **II. Alanya Tarih ve Kültür Semineri** 25.4.1992, Alanya.
- GÖRGÜNAY, N., “Şavak Aşiretlerinde Geleneksel Evlenme”, **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu (Bildiriler)**, Elazığ, 1985, s. 95-104.

- GÖRKEM, İ., "Harput Mezartaşları ve Kitabeleri", **Fırat Havzası Yazma Eserleri Sempozyumu**, Elazığ, 1986.
- GÖVÜNÇ, N., "Ocaklık Deyimi Hakkında", **Onbirinci Türk Tarih Kongresi**, 6 Eylül 1990. Ankara.
- GÖZAYDIN. N., "Çuvaşlarda Yağmur Duası", **Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri**, Ankara, 1976, s. 44-49.
- , "Dağıstan, İran ve Türkiye'de Yağmur Duasındaki Bazı Ortak Motifler Üzerine", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt: IV., s. 165-172.
- , "Ölü ve Ölüm Efsanelerinde Yeniden Dünyaya Dönüş Motifi Üzerine", **V. Millî Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 1985.
- , "Tarihî Bir Şahsiyet, İki Efsane ve Bazı Düşünceler", **Türk Kültürü Dergisi**, 1983, Sayı: 243, s. 482-487.
- GUMILEV, L. N., **Qedim Türkler** (Çev. Vilayet Guliyev, Veli Habiboğlu) Baku, 1993.
- , "Eski Türk Dini", (Akt. H. Güngör), **Türk Kültürü**, Eylül 1994, Sayı 377, s.8-19.
- GÜLENSOY, B., "Türklerde Kurt Amblemi", **Tuncer Gülensoy Armağanı**, (Hz. A. Buran) Kayseri, 1995, s. 227-28.
- GÜLENSOY, T., "Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları Ve Folklorumuzdaki İzler", **II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri**, Eskişehir, 1987, s. 105-128.
- , "Pülümür'ün Sağlamtaş Köyü Mezarlığı Üzerine Notlar", **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri**, Elazığ, 1985, s. 105-108.

- , "Tunceli'nin Pülümür İlçesi Sağlamtaş Köyü Mezarlığı Üzerine Notlar", **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri**, Elazığ, 1985, s. 105-107.
- GÜLER, A., **Mardin Folkloru Gelenekler-Görenekler**, Ankara, 1998.
- GÜNAL, Z., **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Ankara, 2004.
- GÜNAY, U., **Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Ankara, 1986.
- , "Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın Türk Halk Edebiyatına Bakışı", **Millî Folklor**, Sayı: 9, Bahar, s. 4-6.
- GÜNAY, U., GÜNGÖR, H., **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, Ankara, 1997.
- GÜNGÖR, E. R., "Türk Davulu", **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Ankara, 1974, s.216-245.
- GÜNGÖR, H., **Dinî Tarihi**, Ankara, 1997.
- , "Gagauzlarda Kurban Kültü", **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, 1988, s. 45-48.
- , "Orta Asya'da Mani Dininin Yayılması ve Türk Kültürüne Etkileri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul, Ekim 1989, Sayı: 62, s. 199-213.
- , "Kama-Ural Çuvaşlarının Yeni Yıl Bayramı Nartukan", **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S. Tural-E. Kılıç), Ankara, 1996, s. 161-167.
- , "Uygur Kağan Unvanlarında Kün ve Ay Kavramlarının Kullanışı", **Onbirinci Türk Tarih Kongresi**, 5-6 Eylül 1990.
- GÜNGÖR, K., "Van ve Havalisinde Evlenme Adetleri". **Konuşmalar**, Ankara, 1941, s.158-177.

- GÜNGÖR, S., **Tasavvuf Notları**, Burhaniye, 1997.
- GÜVENÇ, R. O., “Varlık Alanında Türk İnsanı ve Türk Musikisi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1985, Sayı: 34, s. 216-221.
- GÜZEL, A., “Türk Kültüründe Nevruz ve Millî Birlik-Beraberlik”, **Nevruz ve Renkler** (Hz. S. Tural-E. Kılıç) Ankara, 1996, s. 167-181.
- , “Türk Millî Kültüründe Babalar”, **Erol Güngör İçin**, Ankara, 1988, s. 51-79.
- GÜZEL, A., SEFEROĞLU, S. K., “Türk Millî Kültüründe Babalar”, **Erol Güngör İçin**, Ankara, 1988, s. 51-79.
- GÜZELBEY, C. C., “Gaziantep'te Doğum ve Çocuğa İlişkin Eski Töre ve İnançlar”, **Türk Folkloru Araştırmaları**, 1981, Cilt: D., Ankara, 1982, s. 19-36.
- , “Gaziantep'te Tıbbî Folklorundan Yapraklar”, **Halk Kültürü**, 1984, Sayı: 4, İstanbul, 1984, s.49-58.
- HAFİZ, N., “Arnavutluk'ta Bektaşilik”, **I. Milletlerarası Hacı-bektaş Velî'yi Anma Törenleri** (16-18 Ağustos 1990 Hacıbektaş), Ankara, 1991, s.21-31.
- HAFİZ, T., “Kosova'da Yağmur Duaları”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1982, Cilt: I., s. 48-51.
- Hakkâri 1967 İl Yıllığı**, Ankara, 1978.
- HALİS, “Malatya'da Düğün Âdetleri”, **Halkbilgisi Haberleri**, 1933, Sayı 26, s. 29-32.
- HARMATTA, J., **Avarların Dili Sorununa Dair**, Ankara, 1988, s.27.
- HASSAN, U., **Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler**, Ankara, 1985.

- HEKİMOĞLU, M.Y., **Diyarbakır Efsaneleri, Cilt I-II**, Ankara, 1989.
- HENZE, M. L., **19. Yüzyıl Seyyahlarına Göre Orta Kafkasya'-da Din**, (Çev. A. E. Uysal), Ankara, 1984.
- HEYET, C., “Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri”, **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S. Tural-E. Kılıç), Ankara, 1996, s. 55-61
- HİNÇER, İ., “İnançlarımız Açısından Yatırlar Ve Ziyaretlerin Müspet Yönleri”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1976; Cilt: IV., s. 133.
- , “Türkiye'de Yüz Görümlüğü ve Ağırılık”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1970, Sayı: 246, s. 3-7.
- İŞİK, H., **Dersimli Memik Ağa**, İstanbul, 1990.
- İBRAYEV, Ş., “Kazak Folklorunda Nevruz”, **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S. Tural-E. Kılıç), Ankara, 1996, s.189-194.
- İLTAR, G., “Eski Türklerde Miras Kültürü ve Günümüzde Yansımaları”, **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Güz 2003 S. 27, s.11-19.
- , **Koca Sinan**, 1998.
- İLYASOVA, K. C., “Şaman Od-Oldum Şad” **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Ağustos 1998, Sayı: 140, s. 39-41.
- , **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşkabat, 2005.
- İNAN, A., “Al Ruhı Hakkında”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968, s. 259-267.
- , “Başkurt Türklerinde Şamanizm Kalıntıları”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1965, Sayı 141, s. 1760.
- , “Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, 1966-69, s. 145-159.
- , **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1976.

- , **Hurafeler ve Menşeleri**, Ankara, 1962.
- , **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1988.
- , "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", **İlahiyat Fakültesi Mecmuası**, 1954, Sayı: 4, s. 19,30.
- , "Umay İlahesi", **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968. s. 38-44.
- , "Urfa'da Düğün Âdetleri", **Halkbilgisi Haberleri**, 1934, Sayı: 42, s. 121-123.
- , "Urfa'da Evlenme Âdetleri", **Halkbilgisi Haberleri**, 1938, Sayı: 78, s. 126-130.
- , **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972.
- , "Türk Destanları", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976.
- , "Türk Rivayetlerinde Bozkurd", **Türkiyat Mecmuası**, 1926-28, Cilt: II.
- İNAN, M., "Urfa'da Düğün Âdetleri", **HalkBilgisi Haberleri**, 1934, Sayı: 42, s. 121-23;
- , "Urfa'da Evlenme Âdetleri", **Halk Bilgisi Haberleri**, 1938, Sayı: 78, s. 126-130;
- İSKENDEROĞLU, R., "Eski Diyarbakır Düğünleri", **Karacadağ**, 1945, s.76-82.
- İŞÇİLER, S. S., "Tekirdağ'da Yağmur Duası", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1961, Sayı: 145, s. 2479.
- İZGİ, Ö., "İslâmiyet'ten Önce Orta Asya Türk Kültürü," **Millî Kültür Dergisi**, Şubat 1977, Sayı 2.
- , "Uygur Vesikalarında Kullanılan Nişan Ve Tamgalar Hakkında Bazı Düşünceler", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt: IV., s. 203-209.

- JOHANSEN, U., “Güney Anadolu'nun Göçebe Çadırları”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 1979, Sayı: 3, s. 46-55.
- , “Türklerde Çadır Kültü: Alacık”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 1979, Sayı: 2, s. 29-44.
- JULIEN, **Documnts Historiques Sur Les Tou-kioue Julien 1877**, Zikreden: Oktay Belli, Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Heykelleri, İstanbul, 2003.)
- KADAŞEVA, K., “Kazak Medeniyetlerindeki Semboller”, **Nevruz ve Renkler** (Haz. S. Tural - E. Kılıç), Ankara, 1996, s. 95-97.
- KADİMOV, A., “Nahçıvan'da Nevruz Gelenekleri”, **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S. Tural-E.Kılıç), Ankara, 1966, s.230-238.
- KAFALI, M., “Türk Kültüründe Renkler”, **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S. Tural-E. Kılıç), Ankara, 1996, s.49-53.
- KAFESOĞLU, İ., **Eski Türk Dini**, Ankara, 1980.
- , **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987.
- , **Türk Millî Kültür**, Ankara, 1977.
- KAKOĞLU, N., “Seyyit Garib Musa Ocağı”, **Tarih ve Toplum Dergisi**.
- KALAFAT, Y., **Abay'ın 150. Yılında İpek Yolu Güzergâhları, Bayır-Bucak / Nahçıvan / Türkmenistan / Kazakistan Kırgızistan / Özbekistan / Kuzey Afganistan (Güney Türkistan)**, Ankara, 1997.
- , "ABD-RF Kıskaçında Türkiye'nin Kafkasya Politikası", **2003 Dergisi**, 15 Mayıs 2004, Sayı: 17, s. 64-68.
- , “Ağrı Dağının Mitolojik Boyutu ve Türk Kültürlü Halklarda Dağ Kültü”, **Türk Kültüründe Ağrı**, Atatürk Kültür Merkezi, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Oktay Belli, Ankara, 2009, s. 119–131.

- , “Ağrı Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Su Kültü”, **Türk Kültüründe Ağrı**, Atatürk Kültür Merkezi, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Oktay Belli, Ankara, 2009, s. 131- 145.
- , "Ahi Türbeleri Etrafında Oluşan Halk İnançları" **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Niğde, 2003, Güz, Sayı: 14, s. 177-186.
- , **Ahlâşahlar’dan Günümüze Bitlis ve Çevresinde Halk İnançları, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan, 2009.
- , “Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/ateş/Ocak İyesi” Uluslar arası Selçuklu’dan Günümüze Akşehir Kongresi 20–21 Kasım 2008;http:Kanal Kültür.com 01 12 2008
- , “Alâeddin Keykubat’tan Günümüze Türk Halk Kültüründe Bayrak” **I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu**, 6–7 Kasım 2008 Konya.
- , “Alanya Yöresinde Kilit-Bağ, Kilitlemek-Bağlamak”, **Alanya Tarih ve Kültür Semineri III.**, Alanya, 2004, s. 330-344.
- , **Altaylardan Anadolu’ya Kamizm, Şamanizm**, İstanbul, 2004.
- , **Anadolu Türk Halk Sufizmi Zazalar Kırmançlar ve Türkmenler (Erzurum Ziyaret Yerlerinin Tasnifi ve Halk Bölümü İtibariyle Önemi**, İstanbul, 1997
- , “Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı”, **20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu**, 22–23 Kasım 2007, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayına Haz. Doç. Dr. Mustafa Oral, Antalya, 2008 s.259–266

- , "Atatürk Halk Kültürü Milli Kimlik" **Bal-Tam Türklük Bilgisi 1**, Eylül 2004, s. 111-115.
- , **Avrasya Türk Halk Sufizmi I. (Kırgızistan Özbekistan-Türkmenistan)**, Ankara, 1997.
- , "Balkan Türklerinden Örneklerle Halk İnançlarımızda Saç", **I.Uluslar arası Balkan Türkleri Sempozyumu** (28-29 Eylül 2001 Prizren,) Balkan Türkoloji Sempozyumu Bildirileri, Yayına hazırlayanlar, Prof. Dr. N. Hafız, Prof. Dr. T. Hafız BAL-TAM Prizren 2006 sf. 308-314.
- , "Balkanlarda Türk Halk İnançları" , (Bildiri), **Balkan Türk Gençlik Önderleri**, 26 Mart 2004, Ankara, s. 316-328.
- , **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I.**, Hazara, Karakalpak, Karapapağ, Dağıstan, Nogay, Kabartay, Karaçay, Ahıska, Bulgar, Gagauz, Başkurt, Çuvaş, Altay, Kazak, Tatar, Türkleri, Ankara, 2002.
- , **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II.**, Kaşkayiler, Terekemeler, Elsevenler, Karakoyunlular, Kiresunlular, Avşarlar, İsmaili Hazaralar, Kevgerliler, Caferiler, Karamanlılar, Neganiler, Ayrımlılar, Kekailer, Şebekler, Naviller, Sarulalar, Ankara, 2005.
- , **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları VIII.**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007.
- , **Bakü-Ceyhan Kültür Hattı, Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, Ankara, 2000.
- , "Başkurt Adının Türk Halk İnançlarındaki Yeri" **Folklor-Edebiyat, Halkbilim, İletişim, Antropoloji, Müzik, Tarih, Edebiyat**, 2004/1 C: X., Sayı:X XXVII., s. 231-238.

- , “ I. Türkmen Kurultayı ve Kerkük Yöresi Türk Halk İnançları”, **Türk Kültürü**, Ocak 1998, s. 27-52.
- , "Bölgesel İstikrarda Türk Halk Kültürünün Yeri ve Önemi", **Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine Uluslararası Sempozyumu**, 13-15 Kasım 2005, Bakü, Azerbaycan.
- , "Bölgesel Siyasi Yapılanmada Halk Kültürünün Önemi", **Kars, Ardahan, Iğdır İllerinde Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu (27-28 Kasım 2004, Ankara)** Ankara, 2004, s. 173-176.
- , “Çuvaşistan - Başkurdistan - Tataristan Gezi Anıları ve Çuvaşistan'da Tengricilik”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 113, Ankara, 1998.
- , **Dedem Korkut Akkoyunlu Coğrafyası, Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları**, Berikan, 2008.
- , **Dedem Korkut Yukarı Eller**, Lalezar, Ankara, 2008, s. 127-143.
- , "Develi ve Yöresi Yatırları (Hak Aşıkları)" **Bütün Yönleri İle Develi 1. Bilgi Şöleni (26-28 Ekim 2002)**, Develi, 2003, s. 471-477.
- , “Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Tavaf/Dönme” **Osmanlı’dan Cumhuriyete Diyarbakır**, 2008, Editörler Bahaeddin Yıldız-Kerstin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği, Ankara, s. 453-463.
- , “Doğu Anadolu Çevresinde Gregoryen Türklerin Dinî İzleri”, **GAP ve DAP Projeleri Çerçevesinde Van Gölü Havzasının Yeri Sempozyumu**, Ahlat, s. 91-110.
- , “Doğu Anadolu Çevresinde Karaim, Hazar Türklerinin Dinî İzleri”, **Anadolu’da Türk Mührü Ahlat**, Ankara, 1983, s. 67-125.

- , **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, 1999.
- , "Etno-Sosyal Yapı Ulus Devlet İlişkilerinde Stratejik Boyut" **Güneyde Kültür**, Mart-Nisan 2005, Sayı: 158, s. 24-27.
- , "Eski Türk İnançları İtibariyle Nasrettin Hoca", **Uluslar arası Nasrettin Hoca Sempozyumu, 24-25 Ekim 2008, İstanbul**
- , "Farklı Dini İnançlara Mensubiyet İtibariyle Türk Halk İnançları Çalışmalarında Metot ve Teori" **Türksoy**, Eylül 2003.
- , "Gök Tanrı İnancından Günümüze Kadar Efsunlama (tu, tu, tu) Uygulamaları", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı: 69, s. 50-57.
- , "Göktürklerden Günümüze Türk Halk İnançlarında Kurt" **Türk Tarih Kurumu XIV. Tarih Kongresi** (9-13 Eylül 2002).
- , "Güney-Kuzey Azerbaycan Siyasi Olayları ve Türkiye'nin Güvenliği", **IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu**, (Elazığ, 16-18 Ekim 2003).
- , **Güney Kafkasya, Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, Ankara, 2000.
- , **Güney Türkistan'dan Türkiye'ye Meseleler ve Türk Kültür Kimliği**, İstanbul, 1995.
- , "Halk Bilimi Müzeciliği ve Halk İnançları", **Türkiye de Halk Bilim Müzeciliği ve Sorunları, Türk Halk Bilimi Müzesine Doğru Sergisi**, Ankara, 2003, s. 214- 218.
- , "Halk İnançlarımızda Göğe Kaldırma Dinî Pratiği", **Yeni Form**, Sayı: 305, Ekim 1994, s. 46-48.

- , "Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar Ayna", I. **Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyum**, (26-27 Kasım 1993 Antalya).
- , "Halk İnançlarından Geleneklere karşılaştırmalı Bolu-Bakü Düğün Uygulamaları", **Uluslar arası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü sempozyumu**, Bolu 17-18 Ekim 2009
- , "Halk Kültüründen Milli Kimliye", **Orta Karadeniz Kültürü**, Ankara, 2005, s. 199-202.
- , **Harezm'den Hakkâri'ye Hakkâri'den Golan'a**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009.
- , **İran Türklüğü, Jeokültürel Boyut**, İstanbul, 2005.
- , **İslamiyet ve Türk Halk İnançları, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009.
- , "Kafkasya Anadolu Bağlamında Erzurum Kongresi ve Türk Kimliği", **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum Uluslararası Sempozyumu**, (23-25 Temmuz 2002), Erzurum, s.93-103.
- , "Kafkasya'daki Son Gelişmeler ve Türkiye Üzerine Etkileri" , **Polis Dergisi**, Ocak-Şubat-Mart 2004, Sayı: 39, s. 432-435.
- , "Kahramanmaraş Yöresi Türbelerinde Halk İnançları", I. **Kahramanmaraş Sempozyumu C: 2 (6-8 Mayıs 2004, Kahramanmaraş)**, İstanbul, 2005, s. 100-108.
- , "Karadeniz ve Kafkasya'da Gelişen Dini-Siyasi Olaylar İtibariyle Türkiye'nin Güvenliği" **Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler** (Elazığ, 17-19 Ekim 2001) Elazığ, 2002, s. 429-437.

- , **Karşılaştırmalı Bayır-Bucak Türkmen Halk İnançları**, Ankara, 1996,
- , "Kastamonu ve Yakın Çevresindeki İslam Azizleri", **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)**, Kastamonu, 2001, s. 379-385.
- , "Kayseri ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Korunma ve Kurtulma Yöntemleri" **Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni Kayseri (13 Nisan 2001)** Kayseri 2001, s.397-401 **Erciyes**, Aralık 2001, Sayı: 24, s. 11-12 **Orkun** 288/11.
- , "Kerkük Yöresi Türkmenleri ve Türkmen Halk İnançları" **Türk Dünyası Araştırmaları**, Şubat 2001, Sayı: 130, s. 171-185.
- , **Kırım Kuzey Kafkasya, Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, Ankara, 1999.
- , **Kodlar-Kültler 1 Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan Yayınlar, Ankara, 2009.
- , "Kurban, İnsandan Kurban ve Türklerde Kurban İnancı" **Uluslar arası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, (25-26 Kasım 2004)** İstanbul,
- , **Kuzey Afganistan Türkleri (Özbekler-Türkmenler-Hazarlar-Afşarlar-Kazaklar) ve Karşılaştırmalı Halk İnançları**, İstanbul, 1994.
- , "Kuzey Irak'ta Eski Türk İnançları", **İçel Kültürü**, Sayı: 19, Ocak 1992.
- , **Makedonya Türkleri (Türkmenler, Torbeşler / Türkbeş, Çenkeriler ve Yörükler) Arasında Yaşayan Halk İnançları**, İstanbul, 1994.
- , **Manas'ın 1000. Yılında Uluğ Türkistan Notları (Özbekistan - Türkmenistan Kırgızistan)**, Ankara, 1995.

- , "Mefkure Halk Tasavvufu Kavşağında Türklerde Elma", **II. Lokman Hekim Tıp Tarihi Folklorik Tıp Günleri Sempozyumu**, Urfa, 22-24 Ekim 2003.
- , "Mitoloji Tasavvuf Güzergahında Türk Halk Tefekkürü" **Uluslar arası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4**, Bursa, 2005, s.193-208.
- , "Nokus (Kırk Kız Destanı) Sempozyumu ve Karakalpak Türk Halk İnançları", **Prof. Dr. Aydın Tanesi Anı Kitabı**, Ankara, 1998.
- , "XIII. Yüzyıldan-XXI. Yüzyıla Türkmen Fikir Hayatında 'Şemşeddin Zahabi Muhammed Gaymaz Türkmen' Tiplemesinin Düşündürdükleri" **Shamsuddin Sammseddin Zahabi Muhammed Gzmaz Türkmen Famaus Scientist of East, National Cultural Centre of Türkmenistan Zahabı**, 25-27 Şubat 2009.
- , "Orta Toroslar ve Türk Halk İnançlarında Adak", **Alanya Tarih ve Kültür Semineri**, Alanya, 1997.
- , "Orta Toroslar ve Türk Halk İnançlarında At" **Alanya Tarih ve Kültür Semineri III**. Alanya Belediyesi, Alanya, 2004, s. 74-82
- , "Ortadoğu Etnisitesindeki Son Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri" **IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu** (16-17 Ekim 2003, Elazığ, 2004), s. 407-414.
- , "Sarıkamış ve Yöresi Örnekleri İle Türk Halk İnançları Zihniyeti", **Bütün Yönleri ile Sarıkamış Sempozyumu, (Sarıkamış 4-6 Ekim 2004)**.
- , "Sınır Ötesi Bölgesel Siyasi Dayanışmadan Bölgesel Siyasi Yapılanmaya" **Ermeni Araştırmaları**, Sonbahar, 2004/1, Sayı: 14-15, s. 22-28.

- , "Sinop Yöresi Ziyaret Yerleri ve Geleneksel İslam" **Erciyes**, Kasım 2005, Sayı: 335, s. 20-21.
- , "Sözlü Kültür Geleneğinde Folklorik İslam" **Üçüncü Bin Yılın Başlarında Türk Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu**, (2-3 Ekim 2003) Bışkek-Kırgızistan, 2003, s. 531-534.
- , "Suriye Türklerinde Yenigün Bayramı" **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, Ankara, 2004, s.363-369.
- , "Süper ve Bölgesel Güçler Genelinde Türkiye Kafkasya Etno-Sosyal Yapısal Özellikleri, Jeokültürel Boyut" , **II. Kars Kent Kurultayı, (Kars 24- 26 Eylül 2004)**.
- , "Şahseven Türklerinde Karşılaştırmalı Halk İnançları", **Şah İsmail Hatai Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2004, s.167-177.
- , "Tengricilik", **Kök Araştırma Dergisi**, Sayı 1, Ankara, 1998.
- , "Trakya'da Türk İslam Uluları, Diyanet İşleri Arşiv Kayıtlarına Göre" **1. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyum Bildirileri, (23-25 Ekim 2003)**, Edirne, 2005, s. 725-732.
- , "Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları", **Sosyal Antropoloji Araştırmaları**, Ankara, 2002.
- , "Türk Halk İnanç Kültürü ve Taşıyıcı Özelliği", **Uluslararası 6. Türk Kültürü Kongresi (21-26 Kasım 2005, Ankara)**.
- , "Türk Halk İnançları İtibariyle Doğu Anadolu ve Ata Tanrılarda (Kırk) Motifi", **Millî Folklor**, Yaz, Sayı: 22, 1994, s. 15-21.
- , "Türk Halk İnançlarında Eşik", **II. Uluslar Arası Türk Tarih ve Edebiyat Kongresi, (11-13 Kasım 2005, Manisa)**.

- , "Türk Halk İnançlarında Hz. Ali Kültü", **Şehriyar Hayatı Edebiyatı, Kişiliği ve Eserlerine Bir Bakış (15-16 Mayıs 2003 Ankara)** Ankara, 2003, s. 33-35.
- , "Türk Halk İnançlarında Giresun Yöresi Örnekleri ile Kişioğlu", **I. Giresun Sempozyumu**, 18-19 Haziran 1994, Giresun.
- , "Türk Halk İnançlarında Kara" **Uluslar arası 4. Türk Kültür Kongresi Bildirileri (4-7 Kasım 1977)**, 2000, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, s. 274-284.
- , **Türk Halk Tefekküründe Kurt 2, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009, s.83-97.
- , "Türk Halkları Arasında Yaşayan Hayat Sonrası İle İlgili İnançlar", **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koproman’a Armağan** Elektronik Basım Yayın Sanayi, Yayına Haz.: E. Semih Yalçın, Ankara, 2003, s. 412-419.
- , **Türk Kültür Coğrafyasında Halk İnançlarımdan Kültürel Kimliğe**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009.
- , **Türk Kültür Coğrafyasında Halk İnançlarından Millî Stratejiye**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009.
- , "Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası", **Yağmur Duası Kitabı**, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 195-225.
- , "Türk Mistik Kültüründe ‘Er’ veya Halk Kültürümüzde ‘Er Tiplemesi’, **VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, 26-30 Haziran 2006**, Gaziantep.
- , **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları I., Türk Halk İrfanında Kurt**, Lalezar, Ankara, 2008.

- , **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançlarından Mito-
lojiye I.**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009.
- , "Türkiye'de Türkmen Kültür Envanteri, Teorik
Bibliyografya Denemesi (1995-2005)" **International
Conference On Türkmen History**, İran-Golestan-
Gurgan (11 September 2005).
- , "Türkiye'nin Kafkasya Politikası" Editör, Hacali
Necefoğlu, **Türk Dış Politikası Sempozyumu, (Tutanak
ve Bildiriler)**, Kars, 2005, s. 95-101.
- , "Türkiye'nin Kafkasya Politikasında Bölge Türklü-
ğünün Yeri ve Önemi" **Ölümünün 50. Yıl Dönümünde
General İsmail Berkok'a Armağan (1889-1954)**, Anka-
ra, 2004, s. 285-316.
- , "Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında
(Ters Motifi)", **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Arma-
ğan**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp
Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995 s. 297-307
- , "Türkmeneli / Erbil ve Halk Sufizmi" **Türk Dünya-
sı Araştırmaları**, Sayı: 107, Nisan 1977, s. 9-60.
- , "Ufa Uluslararası Türkiyat Kurultayı ve İdil-Ural,
Altay Türk Halk İnançları" **Türk Dünyası Araştırmala-
rı Dergisi**, Sayı: 110, Ankara, 1988.
- , "Van Gölü Havzası Örnekleri İle Halk İnançlarımızda
Ölüm Meleği", **II. Van Gölü Havzası Sempozyumu**, Editör
Oktay Belli, Ankara, 2007, İstanbul, s. 332-342
- , "Van Gölü Havzası Örnekleri İle Türk Kültürlü
Halklarda Tuz İnancı" **V. Van Gölü Sempozyumu**,
Van, 2009.

- , "Vatan-İran-Turan Hattı ve Caferî Türklerinde Halk inançları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Haziran 1997, Sayı: 108, s. 33-101.
- KALAFAT, Y., GÜZEL, A., "Vatan Duygusunun Türk Mitolojisi-
indeki Yeri ve Türk Halk İnançlarındaki İzleri", **Türk Halk Kültüründe Milli Mücadele I. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu, (19-23 Temmuz 2005, Erzurum)**.
- KALAFAT, Y., İLYASOVA, K. C., -"Türkmenistan ve Türkiye Halk İnançlarında Doğum", **Folkloristik Prof. Dr. Dursun Yıldırım Anı Kitabı**, Ankara, 1998, s. 323-331.
- , "Türkmenistan ve Türkiye'de Düğün-Ölüm Gelenek ve İnançları", Eylül 207 **TÜRKSOY**, s.40-44
- KALAFAT, Y., MAKAS, Z., **Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları, Azerbaycan-Doğu Anadolu**, Samsun, 1994.
- KALAFAT, Y., TAŞDEMİR, S., "Sivas Yöresi Türk Halk Kültüründe Türbeler Etrafında Oluşmuş İnançlar - Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre-" **Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu, 15-17 Mayıs Bildirileri**, Sivas, 2004, s. 493-505.
- KALAFAT, Y., TAVKUL, U, **Karaçay-Balkarlarda Tanık Toplum ve Kültür**, Ankara, 2003.
- KALAFAT, Y., TÜRKEROĞLU, C., MURATOĞLU, M, **Özbekistan-Anadolu Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları**, Ankara, 1995.
- KALENDER, R., "Ruh Hastalıkları Tedavisinde Musiki", **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi 24.9.1985**, İstanbul.
- KALKANOĞLU, M., "Şarkışla Düğünlerinde Gelenek ve Görenekler", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1955, Sayı: 66, s. 1054-55.

- KARAMAĞRALI, B., "Narlidere'deki Bazı Figürlü Mezar Taşları", **İslam Enstitüsü Dergisi**, Ankara, 1977, Cilt: 3, s. 115-147.
- , "Türk Damgalarının Devamlılığı Hakkında", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1980, Cilt: III., Sayı: 9, s. 5-24.
- , "Türk Halk Sanatında Kurt Motifi", **III. Millî Türk Folklor Kongresi** (23-29 Haziran 1986 İzmir), Ankara, 1986.
- KARAMAĞRALI, H., "Ahlat'ta Bulunan Tümülüs Tarzındaki Türk Mezarları", **Önasya**, Cilt: 5, s.59-60.
- KARAMUK, H., "Çorum'da Yağmursuzluk, Halktaki Ananeler", **Çorumlu**, 1941, Sayı: 28, s.5-7.
- KAŞGARLI, M. A., "Hristiyan Uygurlar" I. **Milletlerarası Türkistan Kültür ve Tarih Semineri**, 7 Nisan 1988, İstanbul.
- , "Uygur Nasturi Hristiyanlığı Hakkında Düşünceler", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, 1988, Cilt: 5, Sayı: 20, s. 43-46.
- KATANOV, N. F., **Türk Kabileleri Arasında**, Konya, 2004.
- KAVCAR, C., **Efsanelerimiz**, Malatya, 1988, s. 38-39.
- KAYDU, E., "Türklerde Kutsal Hükümdarlık", **Prof. Dr. Tayyip Okiç Armağanı**, Erzurum, 1978, s. 97-103.
- KAYGUSUZ, İ., **Bir Doğu Anadolu Köyünün Kültürel Geçmişi Üzerine Araştırma. Onar Dede Mezarlığı ve Adı Bilinmeyen Bir Türk Kolonizatörü Şeyh Hasan Onar**, İstanbul, 1983.
- KAYIPOĞLU, S., "Şamanizm ve Akımlar", **Dördüncü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi**, (4 Temmuz 1977), Ankara.

- KELEMEN, A., "Macar Şamanizminin Psikolojik Araştırmaları Hakkında", **XVI. Milletlerarası Altaistik Kongresi**, Ankara, 1979, s. 183-193.
- KENİN M. R., "Tuva Şamanlarının Cenaze Törenleri" (çev. M. Sever) **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Mart 1996, Sayı: 10, s. 35-38
- KESER, T., "Kötek ve Çevresinde Gelenekler", **Kars Eli**, 1972, Sayı: 8, s. 56-57 ve Sayı: 12, s. 183-193.
- KILIÇ, O., **XVI. Yüzyılda Adilceviz ve Ahlat (1534-1605)** Ankara, 1999.
- KIRAY, M., "İstihlak Normaları", **Plânlama**, Sayı: 3, 1992.
- KIRZIOĞLU, M. F., "Dede Korkut Kitabında Harput Bölgesi İl-beyleri", **Yeni Fırat Dergisi**, 1963, Sayı: 16, s. 3-4.
- , "Gök Bulut Ejderha", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1964, Sayı: 181, s.3486.
- , "Kars İlinde Yerli Halk Takvimi Deyimleri Üzerine", **Folklor Postası Dergisi**, 1945, Sayı: 9, s.19.
- , "Koyuncu Türklerde Saya Şenliği ve Kars'ta Derlenen Sayacı Türküleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1959, Sayı: 115, s. 846-47.
- , "Köktürklerin En Batı Kolu Khazarlarda Yabancı Cesediyle Yağmur Yağdırma Geleneği (Dağıstan /Balangar'da 643 veya 663 yılı,) **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildiriler IV. C. Gelenek – Görenek ve İnançlar**, Ankara, 1982, s.263 –277.
- KIZILTUĞ, F., "Bayburt Dede Korkut 2. Kültür Sanat Şöleni", **Türk Edebiyatı**, Eylül 1996, Sayı: 275, s. 35-36.
- KİLİSLİ, M. R., "Divânı Lügât-it Türk Tercümesi Münasebetiyle", **Yeni Sabah**, 9-10 Eylül 1940.

- KİTAPÇI, Z., **Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarı**, İstanbul, 1988.
- , **Yeni İslâm Tarihi ve Türkistan**, Cilt: I., Elazığ, 1985.
- KOCADAĞ, B., **Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi**, Yalova, 1987.
- KOCATÜRK, S., “Bazı Din ve Kavimlerde Özellikle İslâmiyet'te Yedi Sayısı”, **II. Millî Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982, Cilt: IV., s. 279-97.
- KOÇER, T., “Malatya'da Koç Katılımı”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1968, Sayı: 225, s. 4714.
- KOŞAY, H. Z., “Kültür Tarihimiz Bakımından İki Önemli Mezar Taşı”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Dr. Emel Esin'e Armağan, Ankara, 1986, s. 81-84.
- KÖKSAL, M., **Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı**, Ankara, 1984.
- KÖKSAL, M. A., **Peygamberler Tarihi**, Ankara, 1993.
- KÖPRÜLÜ, M. F., “Baba” Maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1961, Cilt: 2, s. 165-166.
- , **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, 1966.
- , “Eski Türklerde Dinî-Sihri Bir Anane; Yat veya Yağmur Taşı”, **İstanbul Darül-Fünun Edebiyatı Fakültesi Mecmuası**, 1925, Cilt: IV., Sayı: 1, s. 1-11.
- , “İslâm Sufi Tarikatlarında Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1970, Sayı: 18.
- , **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara, 1966.
- Koroğlu Destanı**, (Behçet Mahir anlatması), Ankara, 1973.
- KÖSE, M., “Alkarısı Hakkında”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1964, Sayı: 185, s. 3605-3608.

- , "Godi-Godi, Kepçe Gelin", **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, 1965, Sayı: 187, s. 3650-3652.
- KÖSOĞLU, N., **Türk Dünyası, Tarih ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, İstanbul, 1990.
- KÖYMEN, M. A., **Selçuklular Devri Türk Tarihi**, Ankara 1963.
- KURAN, E., **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Ankara, 1981.
- KURBANCEMAL, İ., "Şaman Od-Oldum Şad", **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Ağustos 1998, Sayı:140. s. 39-41.
- KUROĞLU, S., "Gagauzlarda İlk Yaz Bayramı", **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996, s. 261-273.
- KUŞDEMİR, O. F., **Türk Dünyası Halk İnançlarında Karşılaştırmalı Doğum Motifi ve Dr. Yaşar Kalafat'ın Halk Bilimi Çalışmaları**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2004.
- KUTLU, M., "Doğu Anadolu Göçer Topluluklarında Karacadır", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt: V., s. 239-254.
- , **Şavaklı Türklerinde Göçer Hayvancılık**, Ankara, 1978.
- , "Yarı Göçebe Savak Aşiretinde Geleneksel Hayvancılık", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982, Cilt: IV., s. 297-314.
- KUZGUN, Ş., "İslam Öncesi Dönemde Türklerde Din, Atalarımız Şamanist Değildi", **Tarih ve Düşünce**, Mart 2000, s. 3, s. 22-35.
- , **Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Meselesi Hazar Ve Koray Türkleri**, Ankara, 1981.

- KUZUCULAR, E., "Gelenekler, Koç Katımı", **Sivas Folkloru**, 1973, Sayı: 7, s. 16-17.
- KÜÇÜK, A., "Erzincan ve Çevresinde Halk İnançlarına Toplu Bakış", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt: IV., s. 241-257.
- , "Tercan ve Çevresindeki Adak Yerleri ve İlgili İnançlar", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Cilt: IV., Ankara, 1987, s. 315-329.
- KÜÇÜKYILDIZ, A., "Altay Türklerinde Şaman Nadya Yuguseva ile Sohbet- Bizim Yurdumuz Öksüz Kalmış" (Röportaj) **Yesevi Dergisi**, Mayıs 2000, Sayı: 77 s. 20-21.
- , "İslâmiyet'ten Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı", **Boğaziçi Dergisi**, Ankara, 1994, Sayı: XI., s. 59-80.
- LAWSON, J., "Avrupa Halk Dansları Milli ve Müzikal Karakterleri", Ter.: Kürşat Korkmaz, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Yayına Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz, Selcan Gülçayır, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 466-486.
- LENSKI, E. G., **The Religious Factor; A Sociological Study of Religious Impact on Politics, Economics and Family Life**, Garden City, New York, Doubleday, 1963.
- LESLIE, C., **Anthropology of Folk Religion**, New York, Vintage Books, 1960.
- LEVRİ, B., **The Social Structure of İslam**, Cambridge University Press, 1962.
- MAHİR, B., **Köroğlu Destanı**, (Deri. M. Kaplan, M. Akalın, M. Balil), Ankara, 1973.
- MAHMUT, Kaşgarlı, **Divânü Lügat-it Türk**, (Hz. B. Atalay), Ankara, 1985, 2. baskı, 4 Cilt.

- MAKAL, T. K., "Anadolu'da Ağır Kadınlar", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Cilt: II., Ankara, 1986, s. 245-251.
- , "Halk Edebiyatımızda Azrail Motifi", **II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri (Bildiriler)**, (7-9 Mayıs 1985) Eskişehir, 1987, s. 231-235.
- MAKAS, Z. A., KALAFAT, Y., **Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları, Azerbaycan - Doğu Anadolu**, Samsun, 1993.
- MELİKOFF, İ., "Helva Töreni". (Çev. C. Uğur), **Tarih ve Toplum**, 1985, Sayı: 13.
- MALİONOVSKI, B., **Magic, Science and Social Change**, Penguin Books, 1967.
- MARDİN, Ş., **Din ve İdeoloji**, Ankara, 1969.
- MARİNA, M., "Tuvalarda Tabiata İbadet", **Türk Dünyasının Sosyal Kültürel ve Ekonomik İlişkileri Kurultayı**, Kayseri, 20 Ekim 1991.
- MEMİŞOĞLU, F., "Harput'ta Kına Geceleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1952, Sayı 32, s. 500-502, Sayı: 38, s. 603-605;
- , "Harput'ta Oğlan Evinde Erkekler İçin Kına Gece-si", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1956, Sayı: 75, s. 75.
- METEHAN, O., **Ziya Gökalp ve Din**, İstanbul, 1994.
- METİN, İ., **Çamşık Tarihi ve Hüseyin Abdal**, Ankara, 2002..
- MUHTAROĞLU, O., **Doğu Anadolu Düğünleri**.
- Muş il Yıllığı**, İstanbul, 1973.
- NAHYA, Z., "Urfa Doğum Gelenek ve Görenekleri", **Türk Folkloru Araştırmaları** 1983, Ankara, 1984, s. 73-81.
- NARMAN, N., "Başlık Parası Geleneği ve Elazığ Şeker Fabrikasında Çalışanların Bu Geleneğe Karşı Tutumları", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Sayı: IV., Ankara, 1987, s. 241-256.

- NEBİYEYEV, A., **Nağmeler, İnanlar, Alkışlar**, Bakı, 1988.
- NİKİTİN, B., **Kürtler, Sosyolojik ve Tarihî İnceleme**, İstanbul, 1976, 1978, 2 cilt.
- NİRÜN, N., **Sistematiik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp**, İstanbul, 1981, s. 31-48.
- NOYAN, B., “Bektaşilikte Dokunulmayan Hayvanlar”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1961, Sayı: 147, s.2523-2525.
- , “Bektaşî ve Alevilerde Muharrem Âyini, Aşure ve Matem Erkânı”, **Halk Kültürü Derleme, Araştırma**, Sayı 1-4, İstanbul, 1984, s.81-102.
- NUMAN, S., “Erzurum'da Tıpkı Taşı", **Halkbilgisi Haberleri**, 1930, Sayı: 3, s. 58-69.
- NURMUHAMMEDOV, M., “Karakalpaklarda Aşık (Kemik) Oyunları”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Cilt: II., Ankara, 1987, s. 173-183.
- , “Türk Aşık Oyunları”, **5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, 27.9. 1985, İstanbul.
- OCAK, A.Y., **Bektaşî Menâkıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri**, Ankara, 1983.
- , **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri**, Ankara, 1984.
- , **Türk İslâm İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü**, Ankara, 1985.
- OĞUZ, B., “Anadolu'da Aleviliğin Kökenleri”, 1984 **Folklor ve Etnografya Araştırmaları**, 1984, s.325-339.
- OĞUZ, Ö., “Kırgızların Kutladığı Bayramlar ve Nevruz Pratikleri”, **Nevruz ve Renkler**, (Haz. S. Tural-E.Kılıç), Ankara, 1996, s. 303-308.

- OKUTAN, A. B., "Muğla Yöresi Alevi Türkmenlerinde Mani Söyleme Geleneği", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi**, Bahar 2007, Sayı: 41, s.255-267.
- ONK, N., "İğdır Folklorunda, Sayacı Sözler", **Karseli**, 1966-67, Cilt: III., Sayı: 28, s. 9-16.
- ORAL, Z., "Dinimiz Şaman Diyen Altaylılar", **Milliyet Gazetesi**, 20 Ekim, 1988.
- ORKUN, H. N., **Eski Türk Yazıtları**, İstanbul, 1983-1942, 4 cilt.
- , "İsmin Kutsiyeti", **Türk Yurdu**, 1954, Sayı: 234, s. 120.
- ORTA, N., "Van'da Doğum Geleneği", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1977, Cilt: 17, Sayı: 336, s. 8051-8053.
- OTKAN, P., "Atlı Göçebe Devleti ve Japon İmparatorluğu Üzerine Bir Tez", **Erdem**, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, 1986, Cilt: 2, Sayı: 7.
- OY, A., "Alp-Er Tunga Sagusu ve Ağıt Geleneği", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi**, 9 Mayıs 1991, Ankara.
- ÖCAL, E., "İstanbul Müzelerindeki Börklü Mezar Taşları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1981, Cilt: II., Sayı: 11, s. 51-75.
- ÖGEL, B., **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Ankara, 1981, 2 cilt.
- , "Halk Müziği Araştırmaları", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi**, Cilt III, Ankara, 1987, s. 201-205.
- , **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, 1988.
- , **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1971, 2 Cilt.

- , “Türklerde Ad Verme Geleneği, İslâmiyet’ten Sonra”, **Millî Kültür**, 1982, Sayı: 4, s.9.
- , “Türklerde Kalın ve Başlık”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982, Cilt: IV., s. 393-397.
- ÖKSÜZ, Y. Z., “Türklerde Ad Verme Geleneği, İslâmiyet’ten Sonra”, **Millî Kültür**, 1982, Cilt: 3, Sayı: 9, s. 23-31.
- ÖNDER, M., **Anadolu Efsaneleri**, Ankara, 1966.
- , “Başlık Deyip Geçmeyelim”, **Hisar**, 1969, Cilt: 9, 63, 128, Sayı: 3, s. 13.
- , **Efsane, Destan Öyküleriyle Anadolu Kentleri**, İstanbul, 1988.
- , **Şehirden Şehire**, İstanbul, 1972-1973.
- ÖNDER, A. R., “Gölede’de İnsan İsimleri”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1975, Sayı 74.
- , “Mezar Taşlarında Halk Kültürü”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt: V., s. 239-254.
- , “Yağmur Duasından Ana Tanrıçaya”, **Türk Folkloru Araştırmaları**, 1981 (2), Ankara, 1982, s. 49-65.
- ÖNEY, G., “Anadolu Selçuklu Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartal, Şahinli ve Arslanlı Mezartaşları”, **Vakıf Dergisi**, 1969, Sayı: 8, s.293-301.
- ÖNGE, Y., “Türk Halk Mimarisinde Aynalı Tezyinat”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt: V., s. 239-254.
- ÖNKAL, H., “Anadolu Selçuklu Türbeleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, 1985, Sayı: 281, s. 29-34.
- ÖRNEK, S. V., **Anadolu Folklorunda Ölüm, Yas**, Ankara, 1971.

- , "Anadolu Folklorunda Yas", **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Ankara, 1974, s. 399-410.
- , **Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhaları İle İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki**, Ankara, 1966.
- ÖZBEK, M., "Urfa Yöresinde Dinî Halk Musikisi Yapı ve Özellikleri", **I. Millî Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 1981.
- , **Türkülerin Dili**, Ötüken, İstanbul, 2009.
- ÖZBEK, R D., "Azerî Türklerinde Niyet ve Fal ile Ölüm ve Ağıt", **Türk Kültürü Araştırmaları**, 1962.
- ÖZBERK, M., "Anadolu'da İnsan Irklarının Tarihsel Gelişimi", **Onbirinci Türk Tarih Kongresi**, 5 Eylül 1990, Ankara.
- ÖZCAN, A., "Saya", **Folklor Postası**, 1945, Sayı: 5, s. 11.
- ÖZDER, M. A., "Düğünlerde Süsleme Ağaçları", **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, 1975, Sayı: 313, s.7386-7386.
- ÖZDEMİR, H., "Yaşlıların Öldürülmesi ile İlgili Türkçe Halk Anlatılan", **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi**, 7. V.1991, Antalya.
- ÖZEN, K., "Divriği Efsaneleri" **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Kayseri, 1995, s. 276-284.
- , **Divriği Evliyalari**, Sivas, 1977.
- , "Divriği İğimbat Dağındaki Hüseyin Battal Gazi Yatırı ile İlgili Rivayetler ve İnanışlar", **Türk Folklorunda Derlemeler**, 1987, s. 145-155.
- , "Divriği Köylerinde Kirvelik Geleneği Peygamber Dostluğu", **Folklor ve Etnografya**, İstanbul, 1985, Sayı: 239-254.

- , “Divriği Yöresinde Ziyaretler Yoluyla Çocuk Sahibi Olma İnancı ve Diğer Uygulamalar”, **Türk Folkloru**, 1981, Sayı 18, s. 22-27.
- , “Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri İsimli Esere Dair”; **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ekim 1991, Sayı: 74, s. 9-20.
- , **Sivas Efsaneleri**, Sivas, 2001.
- , **Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri**, Sivas, 1996.
- , “Sivas Yöresinde Battal Gazi ve Onun Silah Arkadaşları ile İlgili İnançlar”, **I. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Hal Kültürü Sempozyumu (Bildiriler)**, Malatya, 1987, s. 56-59.
- , “Sivas Yöresinde Geleneksel Türk Çadırcılığı”, **Türk Folkloru Araştırmaları 1988 (1)**, Ankara, 1988, s. 20-25.
- , “Yakut/Saha Türklerine Ait Bazı Tesbitler” **Güneyde Kültür**, Mayıs-Haziran 1996, s. 16-21
- ÖZGERGİN, M. K., “Kurşun Dökme”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Mart 1967, Sayı: 212, s. 3461.
- ÖZKAN, İ., “Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar”, **Türk Kültürü**, Aralık 1993, s.730-741.
- ÖZÖNDER, M. C., “Türkiye'deki Kazak Göçmenlerin Dinî Yapılar ve Samanlık Bakileri”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982, Cilt: IV., s. 419-428.
- , “Türk ve Kore Halk İnançları Arasında Benzerlikler”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt: IV., s. 241-256.

- , "Türkiye'deki Kazak Göçmenlerinin Dinî Yapıları ve Şamanizm Bakıyyeleri", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982, Cilt: IV., s. 419-28;
- ÖZTELLİ, C., "Albastı, Alkarısı Koruma ve Tedavisi" **Türk Folklor Araştırmaları**, 1966, Cilt: X, Sayı: 209, s. 4261-4264.
- , "Başa Hasır Yakmak", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1953, Sayı: 56, s. 78-79.
- , "Eski İnançların Bugünkü İzleri" **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1976, Cilt: IV., s. 241-246.
- , "Türklerde And, Yemin" **Türk Folklor Araştırmaları**, Cilt: 5, Sayı: 1, 20 Temmuz 1959, s. 1938-1939.
- ÖZTÜRK A., **Çağları İçinde Türk Destanları**, Erzurum, 1980.
- , "Türk Efsanelerinde Şamanizmin İzleri", **I. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı Ve Folklor Kongresi**, 11.X.1988, Konya.
- PEDOTOVİÇ, T . F., "Saha Yeri ve Saha Türkleri", (S. Güneş), **Türk Kültürü**, Sayı: 356, s. 742-752.
- PETRİ, Z., "Gagauzlar Arasında Kullanılan Halk İnançları", **Halk Bilgisi Haberleri**, Sayı: 89-90, 1939, s. 111-112.
- POLAT, M., **Malazgirt ve Yöresi**, Fırat Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Lisans Tezi, Elazığ, 1988.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, **Efsaneler**, Türk Dil Kurumu yayınları Ankara, 1971.
- RABBÎ, **Göklerin Sultânı**, Mayıs 2008, bsılı değil.
- RADLOFF, W., "Kazak Türklerinde Koyunculuk Hakkında Notlar" (Çev. A. Temir), **Türk Kültürü Dergisi**. 1983, Sayı: 240, s. 238-41.

- , **Sibirya'dan**, İstanbul, 1954-1957.
- RAHMAN, A., "Divanü Lügat-it Türk'ten Şaman Dini'ne Bakış" (Çev. A. Çelikbay-E. Emet) **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Mart 1996, Sayı: 10, s. 66-71.
- , "Uygurların Defin Âdetleri", III. **Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1987, Cilt: IV., s. 241-256.
- , "Uygurların Uğurlu Sayı Hakkındaki Görüşü", I. **Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi**, 12 Ekim 1988, Konya.
- REINHARD, K., "Güney Türk Ağıtlarının Biçimleri" I. **Uluslararası Türk Folklor Semineri (Bildiriler)**, Ankara, 1974, s. 241-256.
- RIZA, A., "Anadolu'da Bozkurt", **Halkbilgisi Haberleri**, 1930, Sayı: 12, s. 12-14.
- ROUX, J. P., **Aksak Timur, İslâmın Kutsal Savaşçısı**, İstanbul, 1994.
- , **La mart chez leş peuples altaïques anciens et Medievaux**, Paris, 1963.
- , **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, İstanbul, 2001.
- , "Türk Göçebe Sanatının Dinî Bakımından Anlamı", **Türk Kültürü El Kitabı**, İstanbul, 1992, Cilt: III., s. 75-80.
- , **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, İstanbul, 1994.
- , **Türklerin Tarihi, Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e İkibin Yıl**, (Çev. G. Üstün), İstanbul, 1989.
- SAATÇI, S., "Kerkük Folklorunda Düğün Geleneği", III. **Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1987, Cilt: IV., s. 46-58.

- SAKAOĞLU, S., **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katalogu**, Ankara, 1980.
- , "Anadolu Folklorunda Göktürk Efsanelerinin İzleri", **V. Milletlerarası Türkoloji Kongreleri/Bildirileri**, İstanbul 1985, Cilt: II., s. 255-262.
- , "Doğu Anadolu Folklorunda Millî Kalıplar", **Doğu Anadolu'nun Meseleleri Sempozyumu (Bildiriler)**, Tunceli, 1985, s. 183-94.
- , "Manas Destanı ve Anadolu Geleneğinde Kısır Kadının Doğum Yapması" **Erciyes**, Ekim 1996, Sayı: 226, s. 5-7.
- SAN, S., **Dün ve Bugün Muş**, Kayseri, 1947.
- SANCUGAEVYA, İ., "Hakas Şamanizminin Kökenleri Üzerine" (Çev. T. Devletov), **Yüce Ereğ**, s. 53-57.
- SARA, İ. A., "Seyit Battalgazi ve Anadolu'da Süre Gelen Battal Gelenekleri ve Görenekleri", **I. Battalgazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu (Bildiriler)**, Malatya, 1986, s. 110-19.
- SARAÇOĞLU, E., "Kıbrıs'ta Doğumla İlgili Gelenek ve İnançlar", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi**, II., 24.6.1986, İzmir.
- SARI, N., "Erzurum'da Alkarısı", **Halk Bilgisi Haberleri**, İstanbul, 1930; Sayı: 8, s. 11-13.
- SARIKCIOĞLU, E., **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, İstanbul, 1983.
- SAYAR, A., **Türkmenistan ve Horasan'dan Anadolu'ya Beklik Türkmenlerinin Kültürü ve Kökleri**, Konya, 2008.
- SCHILTBERGER'İN, J., **Türkler ve Tatarlar** Azerbaycan (1394-1427) adlı eserinde "Âdet ve İnanmalar"; A. O. Öztürk, **T.D.T.D.**, Nisan 1997, Sayı: 129, s. 54-58.

- SELVİ, H., “Suruç Köylerinde Yağmur Duası”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1969, Cilt: 12, Sayı: 238, s.5291.
- , “Suruç Köylerinde Yağmur Duası”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1969, Sayı: 254, s. 5291.
- SEVGİN, N., “Anadolu'da Koyun ve At Motifli Mezar-taşlar”, **Türk Dünyası**, 1950, Sayı: 8.
- , “Yaşayışları Şimdiye Kadar Gizli Kalmış Bir Aşiret: Zazalar”, **Türk Kültürü Dergisi**, 1982, Sayı 229-30, s. 22-234.
- , **Zazalar ve Kızılbaşlar**, İstanbul, 1946.
- SEVİNÇ, N., “Türklerin İslâmiyet'e Geçişlerini Kolaylaştıran Sebepler”, **Türk Dünyası Araştırma Dergisi**, Sayı 4, s. 5-30.
- SEYİDOĞLU, B., **Erzurum Efsaneleri (Erzurum'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme)**, Ankara, 1985.
- SEYİDOV, M., **Azerbaycan Mistik Tefekkürü Kaynakları**, Bakı, 1983.
- , “Bazı Âbidelerde Ad Koyma Âdetinin Kalıntıları Hakkında Mülâhazalar”, **Koz Dergisi**, 1980, Sayı: 3, s. 65-70.
- , “Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alâkası”, (Çev. O. Yavuz), **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 1988, Sayı: 52, s. 33-52.
- SUNGUROĞLU, İ., **Harput Yollarında**, 4 Cilt, İstanbul, 1958.
- , “Harput'ta Kına Geceleri”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1965, Cilt: 9, Sayı: 194, s. 3859-3861.
- SÜLEYMANLI, M., **Göç**, İstanbul, 1990.

- SÜLEYMANOVA, N., “Azerbaycan Halk Tıbbında Egzama Tedavisi” **1. Uluslar arası Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı**, Ankara, 2008, s. 220–225
- SÜMER, F., “Dede Korkut Destanlarındaki Bazı Kuşlar Hakkında”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri (Bildiriler)**, Ankara, 1974, s. 155-158.
- , “Eski Türklerde İsim Koyma Geleneğinden Atsız”, **Türk Edebiyat ve Folklorunda Yeni Görüşler**, Ankara, 1985, Cilt: I, s. 23-27.
- , “Eski Türklerde Yağmur ve Kar Yağdırma Âdeti”, **Resimli Tarih Mecmuası**, 1953, Cilt: IV., Sayı: 44, s. 2533-35.
- SÜRER, A., “Hayat Ağacı Motifi ve Türk Tekstil Sanatlarında Uygulamalar”, **IV. Milletlerarası Türk Kültür Kongresi**, 7.5.1991, Antalya.
- SÜRÜR, A., “Türk Süsleme Sanatlarında Kuş Motifi ve Tekstil Sanatlarımızdaki Yeri”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi**, 7 Mayıs 1991, Antalya.
- ŞAFAK, A., “Hakkari ve Civarında Dinî ve Ahlâkî Yaşayış Üzerine Bir Deneme”, **Atatürk Üniversitesi XX. Yıl Armağanı**, Ankara, 1978, s. 127-170.
- ŞAHİN, A., **Güney Anadolu'da Beydili Türkmenleri ve Barakları**, Ankara, 1962.
- ŞAHİN, B., “İslâmiyet Öncesi Türk İnancı ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, Eylül 1996, Sayı: 401, s. 563-574.
- ŞAHHÜSEYİNOĞLU, H. N., **Malatya Balyan Aşireti**, Malatya, 1991.
- ŞEKER, B., “Erzincan'da Saya Gezme Geleneği”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1967, Cilt: X., Sayı: 231, s.4883-4885.

- ŞENTÜRK, A., “Koç Koyurma”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1972, Sayı: 280, s. 6470;
- , **Malatya, Malatya**, Malatya, 1984.
- ŞEYH BEDREDDİN, **Varidat**, (Ter. Ketene), Ankara, 1990.
- ŞİMŞEK, E., “Bir Olağanüstü Varlığın Yaratılış Miti Şahmaran” **Tuncer Gülensoy Armağanı**, Kayseri, 1995, s.333-338.
- ŞİŞMAN, B., “İslâmiyet Öncesi Türk İnanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri”, **Türk Kültürü Dergisi**, Eylül 1996, Sayı: 401, s. 563-574.
- TABALDİYEV, K., “Koçkar Ovası Kadim Türk Yazıtları” **Türksoy**, Ocak 2002, s. 5, s. 29-34.
- TACEMEN, A., **Bulgaristan Türkleri, Mevsim Törenlerinin Silsilesi**, Kayseri, 1992.
- TAKVUL, U., “Türk Kültüründe Ateş Kültü”, **Kırım Dergisi**, Ekim-Kasım-Aralık, 1993, Sayı: 5, s. 34-37.
- TAN, N., **Folklor (Halk Bilimi) Genel Bilgiler**, İstanbul, 2008.
- , “Karahan'da Ölü Gömme ve Yas Tutma”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1965, Sayı: 189, s.3712-3713.
- , “Kızların Kısmetlerini Açma Pratikleri”, **Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı**, 1976, s. 216-228.
- , “Türk Folklorunda Ay Tutulması”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 146, Aralık 1974, s. 81-84.
- , “Türk Folklorunda Nisan Yağmuru Motifi”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982, Cilt IV, s. 469-496.
- , **Türkiye Cumhuriyeti'nin 80. Yılında Cumhuriyet Dönemi Kültür Çalışmalarının Dünü, Bugünü, Yarını, (Bir Kültür Politikası Oluşumu)**, Ankara, 2003, s. 13-16

- , "Türkiye'de Evlenemeyen Kızların Kismetlerini Açma Pratikleri", **Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı** 1976, Ankara, 1976, s. 213-247.
- TANER, N., "Ağrı Bölgesinde Alkarısı ve Alkarısı ile İlgili İnanmalar", **Türk Folkloru**, 1983, Sayı: 52, s.28-29.
- , "Ağrı Folkloru Halk İnanmalarında Cin ve Cin Tutma", **Türk Folkloru**, 1983, Sayı: 43, s. 12-15.
- , "Ağrı Bölgesinde Koç Katımı", **Türk Folkloru**, 1980, Sayı: 10, s. 25-28.
- , "Ağrı'da Tarla ve Ekin Biçmeye İlişkin İnanmalar ve Büyüsel İşlemler", **Halk Kültürü**, 1984, Sayı: 3, s. 123-136.
- , "Anadolu'da Kadınların Erkeklerine Taktıkları Adlar", **Türk Folkloru**, 1984, Sayı: 60, s. 18-21.
- , "Ağrı Bölgesinde Koç Katımı", **Türk Folkloru**, 1980, Sayı: 10, s. 25-28.
- TANYILDIZI, V., "Molla Potik Ne İster?", **Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Dergisi**, 1989, Sayı: 1, s. 27.
- TANYU, H., **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri**, Ankara, 1967.
- , **Bulgaristan Türkleri İnanışları veya Türk Kimliği**, Ankara, 1995.
- , "Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri", **Yeni Düşünce**, 1990.
- , "Eski Türklerin Dini Totemcilik ve Şamancılık Değildi", **V. Millî Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 1985.
- , "Fatma Anamız (Fadime Anamız) ve El İle İlgili İnançla Üzerine Bir Araştırma", **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1976, Cilt: IV., s. 479-497.

- , “Hacı Bektaş'da (Suluca Karaca Höyük) Bazı İnançlar ve Âdetler”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi**, Ankara, 1986, Cilt: IV., s. 381-395.
- , **İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul, 1986.
- , “Türklerde Taşla İlgili İnançlar”, **I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri**, Ankara, 1974, s. 414-416.
- , **Türklerin Dinî Tarihi**, İstanbul, 1978.
- , “Türklerde Helva ile İlgili İnanç ve Âdetler”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi**, 9 Mayıs 1991, Antalya.
- , “Türklerde Ateşle İlgili İnançlar”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1976, s. 129-142.
- TARHAN, T., “İskitlerin Dinî İnanç ve Âdetleri”, **Tarih Dergisi**, İstanbul, 1969, Sayı: 2, s.145-169.
- TAVKUL, U., “Karaçay Malkar Türklerinde Eski İnançlar”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 313-319.
- , **Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür**, İstanbul, 1993.
- , “Karaçay - Balkar Kültüründe Şamanizmin İzleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Prof. Dr. B. Ögel'e Armağan**, Sayı: 65, Nisan 1990, s. 303-310.
- , “Türk Kültüründe Ateş Kültü”, **Kırım Dergisi**, Ekim-Kasım-Aralık, 1993, Sayı: 5, s. 34-37
- TEKİN, T., **Orhun Yazıtları**, Ankara, 1988.
- TEMELKURAN, T., “Türklerin Kullandığı Takvimler ve Batı Takviminin Kabulü”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1971, Sayı: 50, s. 19-23.

- TEMİR, A., "Türkçe Kül-Tigin ve Moğolca Otçigin Adları ile İlgili Tartışmalar Üzerine", **Şükrü Elçin Armağanı**, Ankara, 1983, s. 293-296.
- TEOMAN, Z., "Bozkurt Efsanesinin Anadolu'daki İzleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, Nisan 1952, Sayı: 33, s.525.
- TİMUR, D., "Horasan Dervişlerinden Gaj Gaj Dede" **Kümbet Altında**, Nisan-Mayıs-Haziran 2008, Sayı: 2.
- TİMURTAŞ, F. K., **Yunus Emre**, İstanbul, 1972..
- TOGAN, A. Z. V., **Oğuz Destanı**, İstanbul, 1982..
- TOKDEMİR, H., **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1992.
- TONBUL, Ö., **Sır Kapısı Hayatı ve Şiirleri**, Sivas, 2003.
- TOPÇU N., **Mevlana ve Tasavvuf**, İstanbul 1974,
- TOYGAR, K., "Eşlerin Birbirlerine Hitap ve Birbirlerinden Bahsetme (Gıyap) Sözleri", **Türk Folkloru**, 1984, Sayı: 55, s. 3-5.
- TUNCER, C. O., "Anadolu Selçuklu Kümbetlerinin Gelişimi ve Özellikleri", **X. Milletlerarası Türk Kongresi**, Ankara, 1986 (metin, teksir halindedir).
- TURAL, S., **Nevruz, (Bildiriler Kitabı)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1995.
- , **Nevruz ve Renkler**, (Bildiriler Kitabı), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1996.
- TURAN, A., **Türk Kültürü Araştırmaları, Doğu ve Güneydoğu Anadolu I**, Ankara, 1991.
- TURAN, M., "Kars'ta Koç Katımı", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1967, Cilt: X., Sayı: 214 s.4103.
- , "Kars'ta Ölüm ile İlgili Gelenekler", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1982, Cilt: IV., s. 547-558.

- TURAN, M., "Halk Biliminde Yılan Motifi", **Folklor/Edebiyat**, Kasım-Aralık 1997, s. 133-137.
- TURAN, O., **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 1969.
- , **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul, 1978.
- TURGAY, R., "Ankara'da Yağmur Duası", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1961, Sayı 143, s. 241.
- TÜMER, G., KÜÇÜK, A., **Dinler Tarihi**, Ankara, 1993.
- "Türk Tarihinin Sistematiği Meselesi Seksiyonu Genel Raporu", **Türk Dünyası Araştırmaları Kongresi**, 5-9 Eylül 1994, Ankara.
- Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1984.
- TÜRKDOĞAN, O., "Doğu Anadolu'da Ana-Çocuk Bakımı ile İlgili Kültür Kalıpları", **Türk Kültürü Dergisi**, 1982, Sayı: 223, s. 659-670.
- , "Doğu Anadolu'nun Sosyal Yapısı". **Doğu Anadolu'nun Meseleleri Sempozyumu**, Tunceli, 1985, s. 47-69.
- , "Evlenmede Başlık Geleneginin Sosyolojik Açıklaması", **I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 1977, Cilt: IV., s.315-362.
- TÜRKER- KÜYEL, M., "Bilge Kağan Bir Filozof-Arkont mudur?" **XI. Türk Tarih Kongresi**, 5.9.1990, Ankara.
- Türkiye'de Beldeler, Bitlis**, İstanbul, 1983.
- Türkiye'de Beldeler, Siverek**, İstanbul, 1983.
- UĞUR, A., "Türkmen ve Avşarlarda Ad Verme veya Adlandırma Âdetleri", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı: 55, s. 12-16.
- UĞUR, A., **Akkışla**, Ankara, 1980.

- UYUKLU, Ö., "Bitlis Yöresinde Adaklar, Âdetler ve İnançlar, Deri", **Folklorla Doğru**, 1973, Sayı: 27, s. 10-14;
- ÜÇER, M., "Anadolu Folklorunda Fadime Ana", **Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı**, 1975, Ankara, s. 147.
- , "Anadolu Folklorunda Fadime Ana", **Türk Folkloru Araştırmaları** 1981/1, Ankara, 1981, s.113-120.
- ÜLKER, H., "Karaçay - Malkar Türklerinde Ağaç Kültü", **Türk Kültürü Dergisi**, Aralık, 1991, Sayı: 344, s. 735-742.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Ş., "Türkiye Türklerinde Ad Verme ile İlgili Gelenek ve İnançlar", **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1976, s.369-385.
- ÜYÜKLÜ, O., "Bitlis Yöresinde Adaklar, Âdetler ve İnançlar", **Folklorla Doğru**, 1973, Sayı: 27, s. 10-14.
- VAHAPZADE, B., **Şehit Mezarları**, Yayına Haz.: Y.Akpınar, İstanbul, 1979.
- , "Vaydır Ettiğiniz", **Türk Edebiyatı**, Temmuz 1997, Sayı: 285, s.21.
- VASİLYEV, Y., "Saha- Yakut Türklerinin Gök Cisimleri Hakkındaki Bilgiler", **Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu**, (30.5.1994-1.6.1.1994), Ankara.
- VELİYEV, K. N., "Türk Dünya Bakışında Renk", **Nevruz ve Renkler**, Ankara, 1996.
- VELİYEV, V. **Azerbaycan Folkloru**, Bakı, 1985.
- YALGIN, A. R., **Cenup'ta Türkmen Oymakları**, 2 Cilt, Ankara, 1977.
- YALTKAYA, Ş., "Yat yahut Yağmur Taşı", **Gündüz**, 1936, Sayı: 3, s. 67-71.

- YARDIMCI, M., “Manas Destanında Geçen Halk Kültür Değerlerinin Günümüzdeki İzleri” **Erciyes**, Eylül 1996, Sayı: 225, s. 8-11.
- YARDIMCI, M., KOKSAL, H., **Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı**, Ankara, 1984.
- YAVUZ, E., **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Ankara, 1968.
- YAVUZ, M. H., **Diyarbakır Efsaneleri**, Cilt: 1, Ankara, 1989, Cilt 2: Ankara, 1990.
- YAVUZER, H., “Şamanizm’de Evren ve Dünya Tasvirleri” **Milli Folklor**, Güz 1997, s. 35, s. 50-55.
- YENER Ş. S., “Gaziantep’te Evlenme”, **Başpınar**, 1947, Sayı: 87, s. 15-16.
- YESBAYEV, K. C., **Kazak İsimleri**, Alma-Ata, 1981.
- YEŞİLYURT, E., “Evlilik Adetleri Yönünden Bolu ve Çıvrındaki 2 Köyün Karşılaştırılması”, **Uluslararası Köroğlu ve Bolu tarihi ve Kültürü sempozyumu**, Bolu, 18–21 Ekim 2009.
- YILDIRIM, D., “Coğrafya’dan Vatana Geçiş ve Vatan İle Göç Ediş Problemi”, **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1984, s. 157-168.
- , “Kök-Türk Çağında Tanrı mı, Tanrılar mı Vardı?”, **IV. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara.
- , “Kök-Türkler’de Kağanlık Süreci Yağış (Kaldırma, Kötürme ve Oturma)”, **IX. Uluslararası Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1991.
- , “Köktürk Yazıtlarında Öd Tenri Aymaz; Yağ (g)ıl 'Katıl' Olmaz”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi**, 1.10. 1992, Ankara.
- , “Türklerde Maniama ve Han Koterme”, **Onbirinci Türk Tarih Kongresi** 6.9.1990, Ankara.

- YILDIRIM, H., "Kırgız Türklerinde (Umay Ana) İnanışı", **Türk Kültürü Dergisi**, Ankara, 1992, Sayı: 356, s. 758-764.
- YILDIRIM, R., "Elazığ Yöresinde Halkın Eski Eserler Hakkındaki İnançları", **Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu**, Elazığ, 1985, s. 383-88.
- YILMAZ, M., "Elazığ Alkarısı İnanması", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1967, Cilt: X., Sayı 205, s. 4132-4133.
- , "Kırgız Mitolojisindeki Manas Destanında Yardımcı Ruhlar" **Erciyes**, Şubat 2000, Sayı: 266, s. 6-7
- YILMAZ, S., "KaraçayırTöresini Üsünden" **Birleşik Kafkasya Üç Aylık Dergi**, Nisan-Mayıs-Haziran, 2000, Sayı: 22, s. 32-36.
- YOLGA, M. Z., **Dersim (Tunceli) Tarihi**, Yayına Hazırlayanlar: A. Halaçoğlu, İ. Yılmazçelik, Ankara, 1994.
- YOLOĞLU, G., "Sibirya Türk Halklarını Edebiyatı (Tıva, Hakis ve Edebiyatları)", Aktaran: A. Seferoğlu, **Kardeş Edebiyatlar**, Sayı: 38, s. 43-50.
- , "Şamanlar ve Şamanizm Hakkında", **Milli Folklor**.
- YÖRÜKHAN, Y. Z., **Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm**, Notlandıran ve Yayına Hazırlayan: T. Yörükân, Ankara, 2005.
- YUND, K., "Türklerin Kutlu Ağacı Kayın (Huş) Adı Üzerine", **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 120, s. 1260-1264.
- YÜCE, Ç. K., **Kazan'ın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, Ankara, 2002.
- YÜKSEL, H. A., "Türk Folklorunda Kırk Sayısı", **Millî Kültür**, 1982, Cilt: 3, Sayı: 9, s. 43-46.

DİZİN

4

40 sadakası, 419

6

63 Yaş Toyu, 334

7

7 sadakası, 419

A

Abaası, 107
Abdestli bez, 114
Abdülvahap Gazi, 297, 323
Abuzer Gaffari, 290
Abzar Öyesi, 194, 196
ad alma, 277
ad kazanma, 277, 278
Ad Koyma Toyu, 286
Ad Toyu, 267
ad verme, 270, 277, 283, 458
Ad vurmak, 287
Adad, 76
Adak, 321, 342
adak bezi, 193, 330
adak taşı, 193
Adakutay, 76
Adar, 76
Adsız, 277
Adsız Big, 277
Agtıyan, 163
Agtıyan (Akdin), 217
Ağ kesme şeker, 443
Ağaç, 171

Ağaç Han, 76
Ağaçevi, 175
Ağada, 76
Ağalim, 76
Ağbaba, 211
Ağbaba Dağı, 141, 349
Ağbaba Tepesi, 95
ağıl iyesi, 194
Ağıl/Ahır İyesi, 194
Ağır Semali, 175
ağıt, 443
ağıt düzmek, 438
ağıt yakma, 441
Ağlak, 437
ağlangaç, 274
Ağrı, 102, 112, 116, 125, 133, 145,
157, 168, 169, 177, 180, 182,
203, 211, 213, 227, 254, 256,
257, 262, 270, 279, 284, 285,
295, 299, 306, 308, 312, 313,
315, 340, 434, 441, 451, 452, 453
Ağrı Dağı, 180
Ağzından yel alsın, 370
Ahiret Gömleği, 411
Ahiret Suyu, 411
Ak, 319, 356
Ak Ana (Ak Ene), 102
Ak Baba, 139
Ak Han, 76
Ak iye, 105, 128
Ak Kızlar, 95
Ak koçun kılı, 109
Ak Koyunlu, 108
Ak Orda, 123
Ak süpürge, 269

- Ak Toy**, 327, 334
 Ak Toyun, 76
 akarsu, 443
 Akibir Çeşmesi, 168
 Akşam Semalı, 175
 Al, 110
Al Ağ, 409
 Al ot, 116
 Ala Geyik, 109, 302
 Alaca, 109, 303
 Alasbatır, 76
 Alazlama Ocağı, 192
 Albasması, 257
Albastı, 107, 110
 Albıs, 110
 Ali Kaya, 149
 Ali Taş, 247
 Alibey Dede, 211, 246
 Alim Pınar, 165
 Alkarısı, 110
 alkış, 93
 Alkızı, 112
 Allah, 71, 74, 75, 76, 77, 91, 92, 93, 121, 133, 135, 143, 148, 166, 181, 206, 207, 242, 245, 277, 282, 291, 294, 295, 307, 308, 323, 341, 346, 348, 448, 450, 451, 457, 461
 Allah gençlerimizi saklasın, 360
 Allah sıralı ölüm versin, 360
 Allahlık, 384
 Allahuekber, 290
 Almış, 110, 274
 Altay Kan, 159
 Altay Kutay, 134, 172, 445, 446, 454
 Altın Göl, 159
 Altın Tag, 140
 Amin alayları, 348
 Ammun, 76
 Ana iye, 102
 Ana Kam, 199
 Ana Maygıl, 101
 ana ruhu, 199
 Anadolu, 71, 82, 84, 85, 93, 95, 109, 111, 115, 121, 123, 124, 133, 135, 138, 139, 158, 164, 165, 167, 172, 174, 176, 178, 183, 189, 193, 194, 195, 201, 202, 203, 205, 209, 210, 211, 220, 224, 225, 241, 243, 250, 251, 252, 257, 258, 266, 269, 271, 273, 279, 280, 285, 286, 291, 301, 303, 304, 307, 315, 317, 321, 343, 351, 354, 420, 422, 424, 425, 426, 428, 429, 430, 432, 441, 445, 446, 447, 449, 452, 454, 457, 458, 459, 463
 anahtar, 182
 Anamaykıl, 409
 and, 151
 Andarkon, 76
 Angut, 210
 Ank, 76
 Anşar, 76
 Anu, 76
 Anunni, 76
 Ardıc, 174, 210, 211
 Ardıc Ağacı, 173
 Arif Baba, 290
 Arinna, 76
 Arjan Su, 134
armut, 250
 Arpaçay, 169, 421
 Artal Dağları, 140
Artık, 248
 artış/arcın ağacı, 172
 Arunas, 76
 Aruru, 76
 arvamlara, 79
 Aryna, 76
 arz etme, 389
 Asitane Baba, 231

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri

- Asker Ağa, 332
Aslan Baba, 462
aş dökmek, 431, 444
Aş Töreni, 285
Aşık Aydın, 230
Aşkabat, 120
at, 300
At, 89, 195, 196, 330, 396, 420, 428
at heykelleri, 424, 425
at kurban, 396
at nalı, 147
at perçemli tuğlar, 391
At yuları, 304
At yularlı, 185
Ata, 87, 89, 95, 146, 156, 200, 207, 209, 210, 212, 225, 247, 257, 258, 270, 283, 284, 291, 297, 340, 351, 423, 429, 431, 459
Ata - Baba Günü, 431
Ata mezarları, 297, 423
Ata ruhları, 207
Atalar kültü, 402
ateş, 355
Ateş ana, 186
Ateş baba, 186
ateşin ruhu, 328
atın kafa kemiği, 422
atın kuyruğu, 392
Atsız, 277
av kanı, 304
Avrupa, 96, 98, 427
ay, 92, 103, 118, 124, 125, 130, 132, 133, 134, 135, 159, 248, 265, 279, 349, 425, 430, 445
ay gördü, 265
Ay Han, 76
ay tutulması, 132
ay uşağı, 265
Ay ve Yıldızlar, 131
ayak kına, 310
ayakkabı, 182
Ayata, 76
Ayçörek, 203
aydan, 114
Aydan, 368
Ayısit, 96
ayna, 114, 311, 312, 407
Ayna, 131, 307, 311, 407, 428
Aynalar, 117
Aynalı Kaya, 307
Azrail, 96, 242, 451
Azrail'in kayığı, 379

B

- Baabeddin, 160
Baba, 138
Baba Dehkan, 230
Baba Dekkan, 225
Baba Nevruz, 225
Badis Biy, 106
bağ kuti, 270
bağlanma, 314, 315
baht iyesi, 295
Bahtiyazı Kuyusu, 165
Baktı Kan, 95
Bakut, 270
balbal, 422, 424
Baldızı, 165
Balıklı Göl, 102
Balta Tıymez, 173
Baluka, 159
barak edici, 437
basık, 273
Basık, 265
baskı, 459
Baş Sadakası, 202
baş tutan kişi, 392
başına dönmek, 388
Başkurdistan, 274
Batı Anadolu, 141
Battal Gazi, 149, 246, 298, 449

Bay Ülgen, 94, 95, 126
 Bayburt, 179, 182, 191, 344
 bay-dara, 423
 Baykuş, 363
 Baykuş Viraneleri yurt tutar, 363
 bayrak, 120, 393
 beg kuti, 270
 Bekir Dikme Ziyareti, 138
 Bel Baba, 142
 beli bağı, 251
Bengü Taş, 80, 87, 88, 90, 96, 103
 bereket, 189
 Berivanlar, 357
 Berköse, 323
 Beşiğe Salma Toyu, 267
 beşik, 130
 beşik kertem, 308
 beşik kerti, 308
 beşik kertleme, 308
 beşik nişan, 308
Beşik Toyu, 327, 457
 Beyazıt, 180
 Beyhüd Dede, 391
 bez bağlama, 298, 391
 bez bağlamak, 390
 Bıçağı, 187
 Bıçak, 273, 431
Bibi, 406
 Bilge Kağan, 188
 Bilge Tonyukuk, 89
 bilik, 198
 Bir Tengri, 91, 92
 bitî, 74
bitig, 437
bitik, 272
 Bitki İyesi, 171
 Bitlis, 112, 116, 132, 168, 169, 255,
 262, 272, 283, 284, 285, 314,
 316, 323, 340, 348, 424, 432,
 441, 451, 452, 453
 Bodin - İnli, 461

Bodun inli, 101
 Bolca, 140
 boncuk, 112, 182, 200, 252, 255, 263
 Boncuk, 252
 Bostan Kurdu Piri, 237
 Boya-nay, 172
 boz, 89, 136, 301
 Boz At, 302
 Boz kurt, 109, 136
 Bozkır, 73, 109
 Bozkurt, 197, 302
 Bozkurt Baba, 237
 Bozulmayan Cesetler, 228
 böcü, 220
 bōri başlı bayrak, 217
Börü, 279
 Budizm, 69
 Burak, 218
 Burca Kan, 95
 Burgut, 229
 Burkul Ata, 225
 Burkut Ata, 351
 Buura Kan, 95
 buyruk, 198
 Büklü Ziyaret, 166
 bütme, 74
 büyü, 169, 196, 208, 251, 272, 303,
 315, 317, 319
 büyücüler, 458
 Büyük Tabaktepe, 211

C

can aşî, 442
 Can aşî, 402
 Cebrail, 96
 Celal Baba, 397
 Celâl Baba, 120
 Cem ibadeti, 148
 cenaze, 129, 130
 cenaze suyu, 412

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri

Cennet Elması, 242
Cin, 114
cin çarpması, 77, 200, 260, 272
cin görmek, 438
Cin kurt, 237
cinci, 77, 224
cinciler, 458
Cizre, 323, 450
coloma, 164
Cömert Kasap, 152
cumalık, 453
Cunûdünün Dağı, 146
Cünüp, 204

Ç

çabuk, 248
çadır, 124, 178, 187
çakmak taşı, 146
çam, 175
Çamlı Çeşme, 165
Çan, 73
çaput, 211
çaput bağlama, 298
Çarpi, 290
Çarşamba, 179
Ças Kırgır Toy= Çocuk Saç Kesme
Töreni, 328
çelkâni, 179
Çeltik Baba, 243
Çeşit Bey, 290
Çılan - Monguz, 180
Çıplak, 210
Çıplak Pınar, 168
Çıplak Pir, 250
çıra, 184
Çırpılı Dede, 243
çiçek ölçen, 292
çiçek suyu, 355
Çil keklik, 148
Çile Dağı, 142

çirkin, 202
çivi, 398
Çoban Baba, 233
Çoban Dede, 139
Çocuk Boncuğu, 145
Çoranlar, 336
Çömçe Gelin, 347
Çuvaşistan, 274

D

Dağ, 142
Dağ Han, 76
Dağ İyesi, 136
Dağ Kurbanı, 408
Dağ Yüzü, 143
Dağlama ve Alazlama Ocağı, 192
Dalak Ocağı, 192
Dar Kurbanı, 423
Dar vakit, 380
Darende, 132, 211, 255, 432, 452,
454
Debre, 184
dede, 284
Dede Balıkları, 102
Dede Korkut, 93, 108, 156, 166, 167,
221, 241, 259, 262, 270, 278, 324
def, 450
Değnekli Dağı, 247
Değnekli Havuz, 165, 247
delikli taş, 146
Delikli Taş, 147
Delikli Taş Ziyareti, 211
demir, 93, 112, 137, 183, 255, 260,
263, 285, 303, 431
Demir Dağ, 183
Demir Dağı, 252
Demir Han, 76
Deniz Han, 76
derviş, 224, 280
Dervişin Pınarı, 211

Destur, 160
 deve, 134
 Devre Toplantı, 443
 dikiş iğnesi, 260
 dilek, 142, 149, 174, 241, 246, 247,
 262, 281, 291, 296, 297, 298, 321
 Dilin zekâtı, 206
 dilleme, 201
 dış kirası, 270
 Diş Toyu, 330
 dişi, 160
 dişi kurt, 197, 199
 Divriği, 143, 149, 165, 166, 173,
 191, 247, 298, 434
 Diyarbakır, 116, 155, 166, 168, 174,
 178, 179, 182, 190, 211, 246,
 256, 262, 269, 292, 296, 310,
 312, 424, 449
 Dodu, 347
 doğum, 96, 110, 113, 121, 202, 240,
 248, 256, 257, 258, 263, 272,
 283, 291, 355, 454, 458
 Doğum Toyu, 327
dokuz, 313
dolu, 347
 döl açma, 319
 Dört Ardiç, 247
 dua, 91, 93, 95, 125, 131, 134, 140,
 142, 185, 202, 216, 247, 248,
 256, 258, 262, 267, 274, 282,
 295, 296, 301, 307, 311, 345,
 348, 450
 Dua alayları, 348
 Dua Dağı, 142
 Dumlu, 139, 211, 249, 253
 Dumlu Baba, 139
Dutar, 229
 duvak açma, 174
 düğümleme, 314
 Düğün bayrağı, 313, 455
 düğün evi, 372

Düzgün Baba, 142
 Düzgün Dağı, 142

E

eb, 188
 ebe ana, 405
 Ebu İshak Türbesi, 249
 ecelin üstü örtülüdür, 360
 Eder Kan, 159
 Edraspan, 152
Efe, 233
 Efendi, 233
 ekmek, 254, 274, 323, 332
Ekmek, 368
 ekmek hakkı, 448
 Elâziğ, 112, 168, 182, 210, 255, 273,
 308, 350, 424, 433, 441, 453
 Eleyiz Dağı, 180
 elli ikinci, 402
 Elli İkisi, 417
elma, 242, 250
 Elma, 243
 Elmalı yer, 244
 elmalı yerlerde, 241
 Elmalık, 243
 Emçi kadın, 227
 emçi kadınlar, 458
 Ene, 76, 184
 Er Kan, 95
 Ergenekon, 80
 Erke Solton, 106
 erkek at, 112
 erkek kam, 220
 erkek kurt, 136
 erklig, 104
 Erlik, 104
 Erlik oğulları, 181
 Erzincan, 111, 190, 203, 274, 281,
 306, 340, 424, 434, 445

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri

- Erzurum, 111, 128, 130, 139, 141, 161, 169, 182, 190, 203, 208, 210, 213, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 257, 258, 260, 263, 274, 279, 281, 283, 285, 290, 292, 306, 310, 314, 340, 350, 351, 355, 422, 424, 434, 445
- eski**, 64
- Eski Türk Dini, 461
- eş, 268
- eşiğe**, 311
- eşiğe basmak, 180
- eşiği**, 242
- eşiğine, 183
- eşik, 180, 182
- et, 129, 138, 153, 186, 199, 256, 265, 274, 304, 308, 349, 453, 462
- etöz, 200
- ev, 85, 146, 178, 179, 180, 181, 183, 186, 261, 262, 269, 288, 291, 296, 298, 310, 324, 346, 348, 352, 432, 438
- Ev İyesi, 178
- evinin direğinin çökmesi, 359
- Ezan Sesi, 281
- Ezân-ı Ferah, 258
- Ezrail/Azrail kapını tanımasın, 362
- F**
- Fadıl Baba, 247
- Fadima Ana Pekmezi, 241
- Fadime Ana, 240
- Fal, 264
- falcılar, 458
- Fatma Ana'nın kuşağı, 241
- Fethi Ahmet Baba, 211
- Fırat, 253, 255, 350, 442
- G**
- Gaj Gaj Baba, 232
- Gara/Karayel, 370
- Garip Musa, 247
- Gatümtüğ, 76
- gayb erenleri, 440
- Gazi Balıklar, 102
- Gece Ayna Bekleme Oyunu, 305
- Gelin alayı, 303
- Gelin Atı, 289
- Gelin Çiçeği, 289
- Gelin Kınası, 289
- Gelin Pabucu, 289
- Gelin Saçı, 289
- gelin teli, 296
- Gelin Teli, 289
- Gelin toyu, 332
- Gelincik Dağı, 270
- Genimin Ezrail/Azrail olsun, 362
- Germakoci, 173
- geyik boynuzu, 255
- Geyikli Baba**, 397, 462
- Gij Gij, 232
- gillik, 299
- Godi**, 347
- Godi Godi, 350
- göbek bağı, 183, 262, 263
- göçaşı, 299
- Göğe Kaldırma, 121
- göğermek, 123
- Gök, 71, 73, 76, 91, 108, 117, 119, 120, 121, 122, 124, 133, 134, 150, 172, 189, 244, 302, 428, 446, 454, 460, 462
- gök boğa, 134
- Gök Kurbanı, 408
- Gök kuşağı, 121
- Gök Ruhu, 461
- Gök/Kök Tengri, 117
- Gökbaba, 211
- Gökbeler, 248
- Gökte Açılan Kapı, 305
- gökyüzü, 130

gönder, 398
 Göz çıbanı, 325
 göz çıbanı / arpacık, 324
 Göz göre göre ölüme gitmek, 360
 Göz Pınarı, 166
 göz zinası, 206
 Gözünü toprak doyursun, 387
 gül ağacı, 295
 Gülerrek Baba, 154, 211
 Güllübağdat, 290
 Gülmez Tepesi, 168
 Gümgüm Baba, 142
 Günbettin Baba, 235
Güneş, 125
 Güney Türkistan, 276, 294
 Güreşken Baba, 249
 güve, 134, 265
Güvercin, 134, 374
 Güvit, 191, 210, 247
 Güzel Baba, 139
 Güzelbaba, 290

H

Hacı Bektaş taşı, 150
 Hacı Yusuf, 210
Haftak, 259, 260
 hakan, 245
 Hakkâri, 111, 112, 132, 154, 155,
 190, 227, 254, 255, 258, 270,
 271, 272, 283, 295, 309, 314,
 315, 316, 317, 323, 433, 441,
 450, 451, 453
 Halil İbrahim Gölü, 345
 halk sufizmi, 148, 270
 hamayil, 254, 263
 Hara Huş, 212
haram, 386
 Harput, 116, 142, 351, 426, 454
 Harsağ, 76
 Hasan Baba, 139, 290

Hasan Paşa Ocağı, 247
 Hatır, 443
 hayat yemeği, 442
 Haydar, 142, 261, 351
 Haydar Baba, 142
hayır, 206
 hayır iş, 322
 Hayır İş, 334
 hayırlı iş, 322, 323
 hayırlı yel, 352
 Hazar Dağı, 142
 Hazret, 233
Hedik, 331, 357
 Hel, 274
 helallik, 387
helva, 390, 416, 452, 453
 Helva, 447, 452
 Hepat, 76
 Her canlı ölümü tadacaktır, 360
 Herkesin gideceği yer, 379
 Hervelat Suyu, 168
 Hıdır İlyas, 156
 Hıdrellez, 291, 292
 Hızır, 195, 302
 Hızır Ata (Kızır Ata), 301
 Hızır Dağı, 142
 Hızır İlyas, 302
 Hızır Mescit, 302
 Hızır Nebi, 302
 Hızır/Kızır Ata, 302
 hikmet, 150
 Hoca Alav, 230
 Hoca Âsaf, 143
 Hoca Efendi, 233
 Hocaylı, 152
 Horasan Baba, 165, 211
 hortlama, 361
 Hortlama, 381
 höllük, 269
 Hû, 219
 Huda, 75, 133, 189

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri

Huri Baba, 249
Huri Baba, 165
Huykesen, 211
Hüseyin Gazi, 139, 149
Hz. Ali, 129, 134, 149, 247, 280, 294, 449
Hz. Davut, 225, 229
Hz. Hasan, 148
Hz. Hüseyin, 148
Hz. İbrahim Peygamber, 188
Hz. Süleyman, 438

I

Idık, 384
ıduk, 140
ıduk hayvan, 321
Iduk Ötüken Yış, 101, 151
ıduk yir, 150
İğdır, 157, 180, 203, 313, 322, 324, 421, 431
İluak Bayramı, 336
ısı, 92, 302
Istar, 76
ışık, 211, 462
Işık, 434
Işıklı Sultan, 231

İ

ige, 92, 150
İğimbat Dağı, 298
iğne, 111, 112, 116, 182, 260, 265, 318
İğne Oyunu, 305
İlbilge, 90
ilk diş, 183, 263, 322
İlk Diş Toyu, 267
ilk saç, 267
İlkadım Toyu, 267
inanç yumağı, 78
incir ağacı, 297

İnektepe, 290
İnsan kurbanı, 151
ipe düğüm atma, 303
İran, 120, 189
irliğ, 104
irmik helvası, 403
İrtiş, 163
İsa Baba, 211, 246
isabet ül ayn, 201
İspir, 130
İsrafil, 96
ita, 430
iye/ige/ıs, 150
iyeler, 79
izi, 74, 283, 294, 452
izi yarlığı, 74

K

Kaan, 181
kabırcak, 440
kabir, 377
Kabir Üstü, 431
kabir ziyareti, 183
Kaçkar Ata, 291
Kadın/Dişi vampir, 107
kadının sonu, 169
Kadi, 76
Kadir Kan, 138
Kafkasya, 120, 252, 459, 524
kâfur, 387
Kağan, 76, 79, 89, 122, 123, 126, 188, 198, 206, 217, 244
kâhin, 116
Kalaylı Dağ, 158
kale, 120, 391
kam, 85, 89, 116, 126, 138, 198, 199, 211, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 241, 251, 275, 300
Kam, 78
Kam Ağacı, 217

Kamber Ata, 225, 230
Kamos, 116
 kandil, 416
 kang, 89
 Kanıkey, 204, 258, 290
 Kansız kurbanlar, 390
 kapı bağı, 322
 kapı basması, 322
 Kapı Dinlemek, 305
 kapı harcı, 333
 kapı pulu, 322
 Kapı Pulu, 333
 kara, 128, 319, 452
 Kara, 356
 Kara Albastı, 110
 Kara Bayram, 447
 Kara Cehennem Suyu, 168
 Kara cin, 445
 Kara çalı, 108, 439
 Kara çalmak, 438
 Kara Donlu Can Baba, 108
 Kara Donlu Kâfir, 108
 kara giymek, 359
 Kara gün, 108
 Kara Han, 108
 Kara iye, 105, 107
 kara kedi, 364
 Kara koç, 109
 Kara koçun kılı, 109
 Kara kura, 445
 Kara Maras, 108
 Kara Pınar, 168
 Kara ruh, 445
 Kara Samsun, 108
 Kara Taş, 146
 Kara Tunguz Damı, 108
 Kara yer, 108
 kara yılan, 178
 Karabatak, 210, 221
 Karacalar, 243
 Karacuhali adam, 295

Karaçarşamba, 305
 Karagüçler, 107
 Karakoncalas, 109
Karakuş, 95, 212
 Karakuştane, 212
Karaş, 106
 Karataş / Hâcerü'l-Esved, 299
 Karayakup, 191, 246, 256
 Karayel Düşekleri, 351
 Kardaşlık, 423
Karga, 134
 Karıncalık ve Kumru Ocağı, 192
 Karlık, 95
 Karnıyarık Dağları, 143
 Kars, 93, 109, 112, 116, 120, 124,
 127, 130, 133, 135, 149, 160,
 161, 168, 169, 177, 179, 182,
 183, 191, 194, 202, 203, 207,
 208, 209, 210, 213, 222, 227,
 248, 251, 254, 255, 257, 259,
 260, 261, 262, 263, 271, 272,
 279, 280, 282, 284, 285, 308,
 313, 314, 315, 324, 340, 345,
 346, 347, 350, 354, 355, 420,
 421, 422, 424, 428, 431, 433,
 434, 441, 442, 443, 453
 Karsar, 249
 Karşıt, 95
 kartal, 220
Kartal, 211, 221
 Kartal Tepesi, 247
 Kartalık Şehidi, 247
 Karuş Kerey, 181
 Kaş, 150
 Kaşgarlı Mahmud, 74
kaşık, 345
 Kavaktepe, 211, 249
 Kaya - Taş İyesi, 144
kayın, 174, 209
 kayın ağacı, 221
Kayra Kan, 94, 103, 159

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri

- kaz, 175
kazan, 365
Kazancı, 393
Kazdağı, 141
kazma ekmeği, 402
kazma takırtısı, 442
kazma-kürek hakkı, 442
kedi, 438
Kemçik, 159
Kepçe Gelin, 348
Kerey Kan, 106
Kerkük, 154, 191
keyneni başı, 432
keyveni, 432
Kible, 350
Kılı Dağı, 247
Kılıç Dede, 211, 246
kımız saçısı, 336
kına, 316, 385, 405, 406
Kına, 306, 310, 405, 449
kına gecesi, 307
Kına gecesi, 307
Kına Hakkı, 332
kına türküleri, 306
kınalı keklik, 148
Kır At, 109, 302
Kırgız Kan, 159
kırık çeşme, 179
kırık/çıkıkçılar, 224
kırk, 130
Kırk, 168, 266, 273, 274, 433, 452
kırk ekmeği, 442
kırk gün, 410
Kırk Mevlidi, 416
Kırk Pınar, 168
kırk taş, 345
kırk yemeği, 442
kırkı çıkmak, 266
Kırklama, 416
kırklamak, 266
Kırklar, 131, 175, 266, 320
Kırklar Köyü, 302
Kırklar Mahallesi, 302
Kırklar Mezarlığı, 302, 375
Kırklar Semalı, 175
Kırklar Zaviyesi (Ahlat), 302
kırklı, 113, 265, 266, 272, 273, 274
Kırklı, 358
kırklı bebek, 368
kırklı kadın, 272
kısır gecesi, 307
Kıyan, 95
Kız Evliya, 174
kız gecesi, 315
Kızıl, 138, 244, 349
Kızıl elma, 244
Kızıl Elma, 246
Kızıl yel, 370
Kızkapan, 211
Kızlar Çeşmesi, 168
Kilit, 254, 293
kilit kapama, 303
Kim garip, 378
kirpiği, 204
Kirve, 268
kişioğlu, 131, 150, 198, 201, 217
Kiştey Ana, 106
klor, 266
Koca Haydar, 173, 247
koç, 428
koç / koyun, 424
koç bezeği, 354
koç katımı, 354, 355, 356
Koçkar Ata, 95
Koçkar Baba, 95
Koçkar Tepesi, 95
Koçkar ziyareti, 95
Kodak, 328
Kokkok Baba, 146
koku, 416
koku çıkarmak, 390
Konciyon, 249

- Konuşmadan Yayık Yayma, 305
 Korsor, 211
 Kotur Piri, 234
 Kovuc, 77
kovuç, 272
kovuz, 272
 koyun, 79, 111, 151, 186, 194, 202,
 301, 307, 355, 356, 357, 424,
 425, 428, 436, 442
 Koyun Abdal, 462
 Kögmen, 198
Kök, 74
 Kök Tengri, 119, 150
 Kök Türk, 150
 Kök-Tengri, 88
kömür, 355
 Kömür Kan, 106
 Kör Ocak, 179
 Kördünde, 179
 Körmös, 117
 Köroğlu Destanı, 158, 293
Köse, 323
 Köse Hasan, 211
 köstek, 282
 köstek kesme, 254, 281, 318
 Köstek Kesme, 332
 Köşe Oyunu, 354
 Köyün Piri, 233
 Kudret Topları, 143
 kudro (oyun ve udagan), 74
 Kumbarbi, 76
 Kumru Ocağı, 192
 Kur'an-ı Kerim, 416
Kurbaga, 350, 351
 kurban, 387
 Kurban, 261, 271, 340
 kurban kanı, 166, 178, 182
 kurd, 350
 Kurşun dökme, 390
 Kurşun Dökme, 201
 Kurşun Dökme Ocağı, 192
 Kurşun döktürme, 192
 kurşun yontma, 315
 kurt, 208, 364
Kurt, 279
 Kurt Ana, 237
 Kurt Ata, 237
Kurt Baba, 237, 243
 Kurt Dede, 237
 kurt derisi, 258, 279
 kurt dişi, 200
 kurt motifi, 197
 Kurt Pir, 237
 Kurt yüzü, 143
 Kurtların Piri, 237
 kuru çay, 241
 Kurum Han, 253
 kuşak çözme, 314
kut, 392
 Kut, 198, 199
 Kut Dağ, 140
 Kut Kuyuv, 303
 Kut Sür, 73
 Kutay, 134, 454
 Kutlu Dağ, 81
 Kutsal Ağaç, 211
 Kutsal Altay İnancı, 163
 Kutsal Balıklar, 102
 kutta, 175
 Kutu Deresi, 170
 kuyruk, 384
 kuyrukları, 393
 Kuzey Irak, 307
 kuzu yıkama, 354
 Kuzucan Baba, 139
 Küç, 198, 199
 Kül, 184
 kül dökmek, 190
Kül Tigin, 184, 188
 kün, 125
 küpe, 261, 271
Küpe, 271

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri

kürek hakkı, 442

L

Lamaizm, 69

Lilil, 76

Lirgal, 76

loğ taşı, 431

logusa, 130

lohusa denesi, 274

lokma, 416

Lokma Kurbanı, 322

M

Macaver, 216

maden, 266

Mahmut El Ensarî, 290

makas, 111

Makedonya, 174, 184, 293, 312, 320

Malatya, 102, 112, 128, 169, 176,

213, 246, 255, 271, 279, 292,

293, 306, 308, 310, 316, 323,

340, 424, 426, 432, 434, 441,

452, 453, 454

Malazgirt, 168

Manas Destanı, 202, 285, 290, 309,

315, 420

mâni çıkma, 292

Mansar Kan, 159

Manyas, 76

Mardin, 155, 178, 211, 259, 262,

271, 273, 275, 276, 317, 323,

345, 346, 351, 357, 443

Marta, 303

Martacık, 303

Mattır, 106

mavi boncuk, 112

Mavi Boncuklu Çörek, 305

Mavi Gök, 109

Meckey, 107, 173

melek, 191

Memik Dede, 283

Merde Kan, 159

Merküş, 168

Mescidin Piri, 233

meşe, 210

meşe ağaçları, 174

mezar, 130, 157, 208, 249, 296, 419,

421, 424, 425, 426, 428, 431,

434, 458

mezar kaldırma, 398

Mezar Kaldırma, 428, 430

Mezâr-ı Şerif, 294

Mezarlığın Piri, 233

mezarlık ekmeği, 403

Mezulla, 76

Mırra, 443

Mıstan, 173

Mızdehan, 152

Midyat, 127, 439

Mikail, 96

Mina Dağı, 155

Mir Haydar, 230

Mıraç, 218

Mıstan, 107

Mulla, 347

mum, 260, 435

Mum Dökme, 201

Mumnu, 76

Munzur Çayı, 169

musalla taşına, 129

Muş, 112, 116, 138, 169, 181, 182,

183, 203, 213, 254, 256, 257,

263, 264, 265, 267, 279, 284,

285, 292, 304, 306, 310, 312,

314, 315, 355, 421, 428, 441, 447

Müslüman cin, 390

N

Nahçıvan, 302, 431

nal, 182, 255, 330

Nalboyay, 76
 namaz, 129, 130
 namaz taşında, 129
 Narada, 76
 Nasip Kurbanı, 403
 nazar, 201
 nazar değmesi, 201, 202, 278, 355
 nazarlık, 192, 195, 202, 254, 255,
 263, 268, 356
 nazarlık bağı, 356
 nefis, 89
 Nergal, 76
 Nevruz, 225, 241, 301, 302
 nezir bezi, 330
 Nin, 76
 Nina, 76
 Nisabka, 76
 nişan, 192, 242, 304, 308
 Nusaybin, 127, 439
 nusha, 272

O

Obıda, 176
ocağı, 430
 ocağı sönmek, 359
 ocağı sönlük, 179
ocak, 80, 180
 Ocak Başı, 192
 Ocakcılar, 458
 Ocaklı kadın, 227
 Od Çiğın, 184
 Od Ene, 184
 od/ateş, 85, 95, 115
 oda/ateşe, 80
 Oğan, 76, 91
 Oğuz, 91, 108, 122, 123, 179, 188,
 241, 245, 256, 283, 348, 421, 449
 Oğuz Kağan, 188
 Oğuz Kağan Destanı, 122
 oklava, 267

Oktu Kan, 159
 Onar Dede, 176
 Orhun Âbideleri, 76
Orman, 171
 ormanın ruhu, 337
 Orta Asya, 69, 70, 94, 95, 96, 115,
 136, 141, 153, 186, 216, 227,
 249, 343, 419, 422, 424, 425,
 426, 428, 439, 450
 Osohay Dansı, 337
 Ot ene, 186
 Oyun, 71, 220
 Ozan, 71, 205

Ö

Öd Tengri, 90
 Ödegen, 220
 Öğle Tepesi, 249
 Ökkeş, 283
 Öksürük Baba, 146
 öküz, 134
 ölen garip, 378
 Ölmeek, 398
 ölü aş, 403
 Ölü Bayramı, 431
 ölü evi, 372
 ölü toprağı, 386
 ölü yemeğı, 402
 ölü yuyucular/yıkayıcılar, 380
 ölüm, 105, 113, 121, 181, 188, 196,
 207, 431, 434, 438, 449, 450,
 454, 458
 ölüm habercisi, 358
 Ölüm haktır, 360
 ölüm meleğı, 450
 ölüm salası, 372
 ölümünden kaçış olmaz, 360
 Ölümün de hayırlısı, 360
 Ölünün yüzü soğuk olur, 386
 Öre Evliya, 230

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri

örs, 183
Öt ezi, 185
öteki âlem, 388
Öteki taraf, 379
Ötkerler, 117
Ötüken Dağı, 141
Ötüken Yıış, 198
Özbekistan, 205, 225, 274, 276, 351

P

Padis Piy, 181
Para, 441
Parmaksız Sarı Baba, 139
Pay Mottir, 181
pay tapmak, 349
Perbi Kan, 159
Pınçu Kan, 159
Piçen, 107, 173
Pilavinna çöreği, 299
Pir Musa, 230
Pır Musa, 225
Pir Şahin, 234
Potik, 347
Puysan Kan, 159
Pülümür, 166, 274

R

rahat döşeği, 399
rahat yatağı, 399
Recep Baba, 290
resul, 89, 188, 218
Revanici Baba, 401
rızık, 193, 448
ruh, 74, 115, 116, 176, 199, 207,
208, 257, 278, 295, 311, 462
Ruh kültü, 402
Rusya, 427
rüya, 169, 250, 251, 299
rüyada aynası kırılmak, 359
rüyada ekmeğini yanar görmek, 359

S

sabır taşı, 147
Sabır taşı, 148
sabu, 441
saç, 183, 267, 270
saç kınası, 308
Saç sökme, 401
saç toyu, 330
Saç Toyu, 267, 327, 457
saç traşı, 275
saç yolmak, 439, 454
Saç yolmak, 359
Saç yonma, 401
saçı, 259, 307, 322, 344, 389
Saçı, 322
saçlarını, 393
sadaka, 152, 154, 270, 323, 450
Sagu, 441
sağ, 201, 204
Sağım Günü, 357
Saha Bayramı, 336
sahiplilik inancı, 383
Sakız Dede, 176
salat-ü selamlarla, 129
Samsun, 113, 121, 135, 180, 211,
246, 262, 265, 273, 303, 345, 350
Sancaklar Baba, 139
Sandık Hakkı, 332
Sarı Baba, 139
Sarıkamış, 95, 128, 133, 141, 149,
169, 178, 182, 191, 211, 214,
224, 263, 285, 349, 434
Sarılık Ocağı, 191
Sarılık Pınarı, 168
sarılık taşı, 147
sarımsak, 152
Sarsgın Baba, 225
Satır Bezi, 385
savcı, 74
Savur, 127, 439

Saya, 353, 355
 Saya Kutluğu, 354
 Sayıl Çıkarma, 354
 Saymalı Taş, 95
 selâ, 254
 Semerkant, 108, 120
 Semetey, 203
 semini, 445
 Semmas Pir, 269
 ses sakınma, 315
 ses saklama, 315
 Seyit Baba, 247
 Seyit Yahya, 352
 Seyit Yahya Velî, 352
 Seyyid Abdullah, 143
 sıgıtçı, 435, 437
 Sıhhi Zatlar, 107
 Sıtma Ocağı, 192
 Sibiryâ, 69, 70, 94, 95, 96, 115, 140,
 141, 153, 154, 171, 175, 186,
 213, 216, 220, 221, 222, 302,
 343, 422
 Sidaş (Sindaş), 174
 Siduri, 76
 Siirt, 174, 210, 212, 317
 Sin, 174
 sine dövme, 401
sinek, 373
 Sivas, 83, 135, 141, 145, 147, 176,
 203, 243, 269, 273, 297, 298,
 311, 344, 351, 432, 434, 441,
 447, 453
 Sivrice, 142
 So Kan, 158
 Sofraz, 210
soğan, 111, 152, 266, 382
 soğan – sarımsak, 390
 Somuncu Baba, 102, 211
 sorgu melekleri, 414
 Sorgun, 322
 su, 168, 183

Su İyesi, 163
 Su Kutlama Merasimleri, 329
 su perisi, 112, 167
 su ruhları, 329
 Su saçma, 390
 su saçmak, 390
 sub, 150
 sug ezi, 164
 Sultan Süleyman, 246
 Sultan Şeymus, 246
 Sureli, 107, 173, 177
 suya dönüşmek, 398
 Suyla, 95
Suyuşu, 461
 suyun ruhu, 337
 Sübhan, 390
 Sünnet, 202, 267
 sünnet sofrası, 332
 Sünnet Toyu, 267, 332
süpürge, 111, 269, 274, 367
 süpürge uçları, 269
 Süt kardeşliği, 275
 süt saçısı, 328
 Süt saçısı, 328

Ş

Şah Bezeme, 313
 Şahmaran miti, 195
 Şallı, 290
 Şalveren, 211
 Şaman, 70, 73, 74, 77, 78, 189, 215,
 220
 Şamanizm, 71, 72, 73, 215, 303, 445
 Şan-Yü, 75
şeb, 201
şehit, 248
 şeker, 160
 şeknazar, 202
 Şenkaya, 130, 190, 191, 290, 355
 Şenyurt, 211, 249

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri

şer, 206
Şerbik, 271
Şeyh Efendi, 233
Şeyh Kubbeli, 249
Şeyh Seyyid Kutbiddin, 211, 246
şeytan, 446
Şingay, 106
şom ağızlı, 251

T

tabu, 370, 392
taçlı kara yılan, 194
tahta, 175
Tahtacılar, 141
Tahtakuşları, 175
Tahtalıköy, 379
Tak Tayanı, 408
Talay Kan, 158, 159
Tamir Irmağı, 79
tamuğ, 105
Tan-Hu, 75
Tanrı, 71, 73, 75, 76, 77, 78, 80, 85, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 118, 119, 121, 122, 124, 126, 127, 131, 133, 134, 136, 139, 140, 142, 152, 157, 158, 167, 172, 180, 185, 188, 189, 198, 200, 204, 214, 215, 216, 218, 220, 241, 244, 259, 262, 270, 295, 302, 313, 321, 342, 344, 345, 446, 454, 457, 460
Tanrı/Gök Tanrı, 408
Targın Neme, 76
tarikât kemeri, 399
tarikât külâhı, 399
tasavvuf, 77, 108, 142
taş, 149, 307, 381, 389, 404, 436
Taş, 305
taş atmak, 149, 154, 390
taş kesilme, 270, 307

Tataristan, 274
Tatlıcak Erenleri, 143
tavaf, 435
tavşan, 134
tecessüs, 62
Teke, 243
Tel, 296
Temir Kan, 106
Temiz Çum, 462
Tengere Kayra Kan, 94
Tengri, 34, 35, 46, 71, 74, 76, 78, 79, 80, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 95, 101, 102, 117, 118, 120, 123, 124, 126, 133, 150, 175, 188, 189, 198, 210, 215, 216, 217, 218, 239, 246, 320, 390, 408
Tengri Ülgen, 102
Tengricilik, 95, 120, 133, 215, 216, 291, 446
Terek, 175
Terekeme, 175
ters, 177, 319, 365, 366, 369, 393, 394, 395, 403, 404, 433
Ters giyinme, 449
tersine, 395
Teslim Taşı, 150
Tıa iççite, 171
tıgbendi, 399
Tıgır Taih, 462
tılsım, 303
Tılsım Ocağı, 192
tılsımı, 114
tın, 200
Tıpkı Taşı, 252
tırnak, 259, 331, 393
Tigir –Tayı, 408
Tlu, 461
Toktacı, 175
Topçam Erenleri, 143
Toprağa sırlandı, 376
toprağa veridi, 376

Toprağı bol olsun, 375, 414
 toprağı çekti, 161
 Toprağı derin olsun, 375
 Toprağı haber götürmesin, 376
 toprağınca yaşasın, 375
 toprak bağlandı, 320
 toprak başıma, 401
 Toprak da kabul etmedi, 376
 Tos-karak, 328
 toy nani/ekmeği, 327
töre, 322
Töre, 333
 Tös, 207
Töz, 221
 Tramet, 76
tu, tu, tu, 200, 201, 251
 Tunceli, 127, 128, 129, 130, 133,
 141, 149, 152, 166, 169, 174,
 180, 190, 210, 253, 254, 308,
 323, 350, 424, 426, 428, 441,
 453, 462
 Tur Dağı, 142
 Turna, 175
 Turnalar Semalı, 175
 tu-tu-tu, 312
tuz, 114, 160, 182, 190, 202, 273,
 274, 304, 355, 447
 tuz çevirme, 192
 Tuz hakkı, 448
 tuz patlatma, 201
 tuzlu gıdık, 323
 Tuzlu Gillik, 305
 Tü destur, 160
 tünerik, 440
 Türbe Dede, 246
 Türbe Deresi, 211
 Türk, 90
 Türk İnanç Yumağı, 85
 Türk Tengrisi, 80, 151
 Türkmenistan, 109, 120, 189, 225,
 270, 276, 279, 319, 351

tütsü, 227, 415, 433

U

U İççite, 165
 Ubır (Vampir), 107
 Ubırlı Karcık, 107
 Ubırlı Karcık'ın 7 başlı 1 gözlü kız
 kardeşi, 107
 Uçar Kan, 106
 uçmak, 105
 Uçuk Ocağı, 192
 Ugan, 74
 uğrunda ölmek, 388
 uğur, 203, 204, 310
 uğurlu, 202
 uğursuz, 202
 uğursuzluk, 204
 Uhun ecen, 167
 Ukula Toyon, 165
 Ukulo Toyon, 165
 ulu ağaç, 176, 250, 317
 ulu ağaçlar, 176, 250
 ulu çınar, 173
 Ulu Zatlar, 229
 Ulugod, 408
 Uluğ Türkistan, 189, 459, 463
 Ulum, 431
 uluma, 431
 Ulus Hatun, 211
Umay, 80, 90, 96, 131, 199, 240,
 250
 un, 267
 Urfa, 133, 138, 166, 169, 183, 250,
 259, 262, 268, 269, 297, 345,
 347, 350, 431, 441, 446, 447
 Utkuçı, 95
 Uzun Gelin, 211

Ü

üç, 129

Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri

üç çarşamba, 292
üç kere, 292, 313
üç sadakası, 419
Üç Şehitler, 102
üçüncü, yedinci, 402
Ülüş, 199
ükek, 440
Ülgen, 94
ültük, 198
Üryan Baba, 165, 211, 249, 250
Üryan Dede, 250
Üryan Hızır, 323
Üzerine okuma, 404
üzerlik, 183, 269
üzerlik otu, 152

V

Vahit Baba, 168
Van, 112, 161, 203, 340, 424, 434, 441, 444, 449
vatan, 84, 101, 158, 160
vatan toprağı, 373
Veyis Baba, 225
Veysel Gani, 211
Veysu, 461
Veyşu, 461
Vota, 351

Y

Yabaş, 106
Yabaş Kan, 159
Yabır Kan, 159
Yad Taşı, 252
Yada Taşı, 144, 344
yağ, 133, 152, 172, 183, 186, 256, 273, 282, 348
yağız yir, 74
Yağız Yir, 88, 104
Yağız Yir (kara yer), 150

yağmur duası, 78, 91, 173, 343, 345, 346, 351, 457
yahvi, 272
yaka yırtmak, 439
Yakasız gömlek, 384
Yakut Kurbanı, 409
Yalavaç, 188
Yalvavız, 107
yalwıcı, 272
Yaman üzültler, 117
Yanyatır Sultan Hacı Emirler, 175
yarı kırk, 266
Yarı Kırk, 114
yarın, 264
yas, 90, 108, 393, 437, 438, 442, 443, 444, 445, 447, 449, 451, 452, 453, 458
yas kaldırma, 444, 453
Yas Süresi, 417
Yas tutmayanın yasını tutarlar, 378
Yastan çıkmak, 447
Yaşıl Kan, 95
yaşıl oğuz, 217
Yatan ölmez, yeten ölür, 379
Yatır, 211
Yatır Baba, 243
Yayık, 95, 159
Yayık Kan, 159
Yayuçı, 105
yedi, 313
Yedi Sandıklı Türbesi, 243
Yedisı yapılır, 419
Yediuyurlar, 193
Yek, 107
yel, 370
Yel Ocağı, 192
Yel pınarı, 168
yeleleri, 384, 393
yemek saçısı, 328
yemin, 138, 142, 244, 251, 252

yer, 74, 78, 83, 85, 88, 92, 101, 103,
104, 105, 108, 117, 122, 129,
140, 150, 153, 155, 158, 159,
160, 172, 179, 188, 194, 198,
199, 203, 204, 214, 217, 221,
225, 240, 243, 244, 253, 272,
279, 280, 294, 295, 314, 348,
426, 438, 440, 450, 452, 457,
458, 459
Yer berdelacı, 109
yer evreni, 179
Yer İyesi, 150
yerin kulağı vardır, 370
yerin ruhu, 328
Yerlek beg, 446
yeşermek, 123
yetim, 412
yılan, 178, 179, 180, 194, 251
Yılanların kralı, 180
yıldız, 383
yıldızlar, 92, 118, 125, 131
yinçgelenmek, 74
Yir Ana, 160
yirli, 104
yir-sub, 74
Yir-Sub, 80, 88, 198, 222
Yo Kan, 158
yoğrun, 264
Yol Hakkı, 332
yolun sonu, 379
Yozgat, 258

yufka, 270, 311
yuğ, 429, 435, 436, 437, 458
yuğcı, 435
yuğcı, 437
yumak, 63, 64
yumurta, 152
Yurdunu baykuşlar yurt tutsun, 363
Yuşa, 139
Yükünç, 74
yüz yırtmak, 454

Z

Zara, 145, 165, 191
Zel Dağı, 170
Zerdüşizm, 189
Zerdüş, 80
Zeve, 297
Zeynel Abidin, 210
Zilget/lilili, 282
ziyaret, 121, 138, 139, 141, 146, 152,
153, 168, 173, 174, 176, 210,
212, 241, 246, 247, 248, 249,
256, 269, 275, 283, 290, 296,
297, 307, 323, 345, 423, 428, 440
ziyaret çaputu, 330
Ziyaret Tepesi, 211
Ziyaretler, 211
Zülküflül Peygamber, 256
zülûf, 315, 443